

Zaključkom Odbora Savjeta Sveučilišta u Zagrebu za izdavačku
djelatnost br. 08 — 958/1 — 1971. — od 7. V 1971. ova je knjiga
prihvaćena kao udžbenik Sveučilišta u Zagrebu

JOSIP BADALIĆ

RUSKO HRVATSKE KNJIŽEVNE STUDIJE

1972

L I B E R

Izdanja Instituta za znanost
o književnosti Filozofskog fakulteta
u Zagrebu

Distribucija:

Izdavačko knjižarsko poduzeće

M L A D O S T

Zagreb, Ilica 30

Tisak: Riječka tiskara — Rijeka

U V O D

I.

Proučavajući godinama odabrane pisce i pojave u ruskoj i našoj književnosti, mogao sam počesće ustanoviti izvjesnu unutarnju dodirnost, pa i povezanost između pojedinih pisaca i stvaralačkih pojava u ruskoj i našoj književnosti. Ta unutarnja dodirnost, satkana iz suptilna, a nerijetko i jedva ulovljiva tkiva, očituje se sad u formalnim, odnosno kompozicijsko-tehničkim dodirima, sad opet u podudarnim tematskim odrazima, sve onamo do izrazitog idejno-umjetničkog utjecaja.

A čemu nam ta i takva istraživanja?

Prije svega: da bi se odredilo i dalo svakome svoje. Utvrđivanje naime unutarnjih, upravo »ponorničkih« tokova u organskom razvitku duhovne, a s njom, u prvom redu, i književne misli narodne, ponajvažnija je predradnja i preduvjet za pronalaženje zakonosti¹ razvitka nacionalne misli, tj. jedne od njezinih glavnih poluga stvaralačke nacionalne književnosti. A tim se putem može doći najpouzdanije do pravilnog određivanja njezine izvornosti i vrijednosti. Dakle: svakome svoje!

Na pitanje pak, da li utvrđivanje prisutnosti stanovitih stranih elemenata u stvaralaštvu književnosti ovoga ili onoga naroda, ne povlači sa sobom i umanjivanje cijene odnosnoj nacionalnoj književnosti, moguć je samo jedan odgovor: odrazi ili utjecaji sa strane, iz područja

¹ Nazivi *zakonost*, *zakoni*, *-a*, *-o*, prema njem. *Gesetzmässigkeit*, *gesetzmässig* (ruski: *zakonomjernost*), preuzeti su iz B. Šuleka, za razliku od naziva *zakonitost*, *zakonit*, *-a*, *-o* (njem. *gesetzlich*, *legal*).

nadmoćnijih književnih pojedinaca i književnih sredina mogu trajno i nepovoljno utjecati na nedarovite, nesamostalne pojedince, koji se ne mogu odrvati sablazni tuđe veličine s razloga, što nemaju snage da progovore svojim stvaralačkim jezikom, svojim izvornim talentom. Takva literatura nije mogla biti predmetom naših istraživanja. Jest, mladi je Puškin na oba uha saslušao učiteljsku riječ Shakespeareovu — po vlastitom priznanju — ali ga je njegov snažni talent rano uputio na svoj vlastiti put. Taj isti Puškin davao je, kako je poznato, izravno i itekako sadržajne pobude, pa čak i gotove fabule Gogolju za njegova genijalna ostvarenja, pa ipak je Gogolj snagom svoga talenta brzo i sigurno zakoračio svojim, sasvim gogoljevskim putem. I tako dalje.

Tako je uostalom i s cijelim književnostima: njih reprezentiraju i unapređuju samo talenti. Samostalni talenti, bez obzira u čijoj su učiteljskoj atmosferi nikli i uzrasli: ranije ili kasnije oni progovaraju *svojim* glasom. Svojim talentom. I zato proučavanje učiteljskog doprinosa, razlučivanje — sine ira et studio — izvornoga od povremenoga ili slučajnom koincidencijom natrunjenoga sa strane valja smatrati, po mome mišljenju, korisnim doprinosom za što točnije utvrđivanje geneze i zakonosti razvitka ovoga ili onoga književnoga stvaraoca ili čak ukupne nacionalne književnosti.

Tome su cilju težila i ova istraživanja unutarnjih veza između ruske i hrvatske književnosti — u odabranim primjerima. Pokazalo se pri tom, da je i na našoj strani bilo pojedinaca, koji su prije više stoljeća dali svoj dobar, gotovo historijski ulog u korist ruske književne misli. Ne mislim ovdje na utjecaj drevne južnoslavenske crkvene pismenosti na tadašnju rusku crkvenu pismenost, o kojoj u ovoj prilici neće biti riječi, nego na značajan i individualni utjecaj našega velikog mislioca i pisca Sedamnaestoga vijeka, lucidnoga Hrvata Jurja Križanića, čije se misaono i književno djelo odrazilo u ruskoj publicistici i stvarnosti u značajnim razmjerima. Dva stoljeća kasnije uzvratilo nam je u obilnoj mjeri naš ulog iz Sedamnaestog stoljeća veliki ruski književni realizam Devetnaestoga vijeka, a o čemu pruža rječite dokaze naš izbor iz djela velikih učitelja hrvatske književnosti.

Pa i taj ruski uzvrat u obliku književnog utjecaja na naš realizam bio je, kao što se to razabire i iz resul-

taća naših istraživanja, svjesno izazvan, a ne nametnut — još u preporodno doba, po određenim razvojnim pravcima hrvatske književne misli (Vraz, Bogović i dr.), da bi naša mlada i tek oslobođena od neželjenih tuđih utjecaja književnost dobila pouzdane učitelje književnosti u srodnoj slavenskoj književnoj i društvenoj sredini. Izazvan tako aktivnim izborom hrvatske književne misli, ruski je književni utjecaj značio konstruktivno i linearno ugledanje hrvatskih pisaca u najistaknutije ruske pisce Devetnaestoga stoljeća, ali tako da hrvatski pisci budu za Hrvate ono što su ruski za Ruse: izvorni odjeci duha svoje zemlje i svoga naroda (Vraz). I doista, na toj je liniji i izgrađen ruski učiteljski utjecaj u našoj književnosti: stvaralačkim metodama klasične ruske književnosti oplodene su umjetničke metode i misaoni vidici našega realizma Devetnaestoga stoljeća. Međutim, naša umjetnička i idejna rješenja u djelima pojedinih naših realista, kad su išla — u vezi sa specifičnim društvenim prilikama naše sredine — u raskorak s gledanjima ruskih pisaca, ta su rješenja specifično naša, te idejno i umjetnički samostalna. To je onda i razlog, što su naši darovitiji pisci, poklonici ruske književnosti, u biti vazda ostajali svoji, daleki od ma kakva epigonstva. A takva je bila i ostala ona hrvatska književnost, koja je svojevremeno sebi odabrala za učiteljicu — najdarovitiju književnost svijeta.

I zato je znanstveno utvrđivanje stranog učiteljskog doprinosa pri izgradnji pojedinih nacionalnih pisaca, pa i ukupne nacionalne književnosti, konstruktivan znanstveni zadatak u cilju objektivnog vrednovanja svake književnosti. Taj su zadatak sebi postavila i ova naša istraživanja utvrđenog učiteljskog doprinosa niza ponajvećih ruskih pisaca 19. stoljeća.

Sklonost neupućenih, da u takvu istraživačkom postupku otkrivaju štetno obezvređivanje određene (uspoređivane) nacionalne književnosti, valja ohrabriti poznatim stavom suvremenoga sovjetskog komparatista V. M. Žirmonskoga :

»Nijedna velika nacionalna književnost nije se razvijala izvan žive i stvaralačke suradnje s književnostima drugih naroda, pa zato oni koji misle uzvisiti svoju vlastitu književnost tvrdeći za nju da je

uzrasla isključivo na mjesnom, lokalnom tlu, ne osuđuju je samim tim na »sjajnu izoliranost«, nego na provincijalnu ograničenost i učahurenost.«²

II.

A o samom psihološkom procesu *književnoga odražavanja i utjecanja*, kao stvaralačkih kategorija, izložio bih ovom prilikom i određene teoretske stavove relevantne za primijenjeni naš znanstveno-komparatistički postupak.

1.

Odras i utjecaj u njihovu terminološkom značenju

U znanosti o književnosti, a napose u proučavanju određene problematike poredbene književnosti, odavno operiramo znanstvenim terminima *odraz* i *utjecaj*, označujući njima stanovite književnostvaralačke kategorije. Opseg jednoga i drugoga pojma, odnosno termina *odraz* i *utjecaj*, rjeđe se pri tom precizira, tako da se oni počešće susreću u ekvivalentnim značenjima: naprosto da bi se označile određene i specifične književnostvaralačke kategorije.

Ne bih ni ja smatrao ovu priliku pogodnom da se upuštam u podrobna razglabanja definicijskog karaktera jednoga i drugoga termina, pa ću se zato ograničiti isključivo na utvrđivanje njihova znanstvenog okvira, kako bismo mogli što uvjerljivije ocijeniti značenje i vrijednost tih kategorija, tj. književnih odraza i utjecaja u vezi s pitanjem koje smo sebi ovom prilikom stavili u zadatak: *što smatramo književnim odrazom, a što književnim utjecajem*.

Reći ću ukratko ovo:

Književnim odrazom (ruski: opraženje) smatrat ću izvršen književnostvaralački prijenos vanjskih ili formalnih elemenata *akcidentalnog* karaktera iz jednoga u drugo književno djelo — počevši od površinskih preuzimanja

² Žirmunskij, V. M.: *Problemy sravnitelno-istoričeskogo izučeniya literatur*. (Vzaimosvjazi i vzaimodejstvie nacionalnyh literatur. Moskva, Izd. Akademii nauk SSSR, 1961, str. 56)

tematskih i idejnih sugestija do formalno-stilskih pozajmica, ne povlačeći sa sobom idejnih književnoumjetničkih značajki.

Višim i specifičnim stupnjem dodira stvaralačkih elemenata u književnostvaralačkom procesu smatrat ćemo slučajeve gdje se *supstancijalni* stvaralački elementi unutrašnjim prožimanjem u sublimacijskom procesu prenose sa svojim životvornim supstancijalnostima u drugu, novu književnu zamisao, omogućujući u daljem razvitku i stvaralačkom ostvarivanju nove i samostalne umjetničke preobrazbe i idejno srodne umjetničke sinteze.

Takvom klasifikacijom dobivamo u termimima *odraza* i *utjecaja* određene književne kategorije, kojima ćemo se služiti u svojim daljim izvodima: odraz će nam biti *zbir akcidentalnih* značajki (nebitnih), a *utjecaj* integracijski proces supstancijalnih elemenata odlučnih za konstitutivnu izgradnju odnosno književne kategorije.

Imajući u vidu tu i takvu teorijsku formulaciju književnih termina *odraz* i *utjecaj*, stavio sam sebi u zadatak da pokušam sprovesti i njihovu praktičnu primjenu na kolektivnoj kulturnoj ličnosti našega nacionalnog masiva u okviru specifičnih koordinata prostora i vremena — na osnovi iznesenih terminskih distinkcija književnih kategorija *odraza* i *utjecaja* zapadnoevropske humanističke i renesansne kulture (15—16. st.) na kulturni razvitak našega nacionalnog masiva u jadranskom prostoru. Poslužiti ću se pri tom poslu znanstvenom građom sadržanom u inkunabulama i prvotiscima hrvatskim (15—16. st.) kao osnovicom za rekonstrukciju onih humanističkih i renesansnih kulturnih krugova koji su u spomenutim stoljećima imali zadatak da planskim povećavanjem akcijskog radijusa svojih krugova uključuju sve udaljenije prostore, a napose one in terris infidelium, kakvim je bio i spomenuti jadranski prostor istočnog Balkana.

2.

Uloga bazične strukture u proučavanju kulturnih strujanja

Izrađujući niz godina kataloge inkunabula na tlu republike Hrvatske i Slovenije, ubrzo sam zapazio u sastavu, odnosno u strukturi toga knjižnog fonda iz 15. stoljeća, zatečenog u spomenutim republikama, da on svojom te-

matskom strukturom — napose onaj u Hrvatskoj — znatno odudara od inkunabulskih fondova sačuvanih u analognom kulturnom nasljeđu drugih naroda: zapazio sam, naime, da je naš razmjerno nevelik fond — nazovimo ga hrvatskom zbirkom inkunabula — sačuvao znatnu količinu takvih inkunabula koje se rijetko ili nikako ne susreću u daleko bogatijim zbirkama jednako tako vrijednih književnih rijetkosti — u trezorima kulturno bogatijih naroda. Zapazio sam stanovite specifičnosti u strukturi izgradnje javnih i privatnih biblioteka kasnoga srednjovjekovlja — ili, točnije, druge polovine 15. stoljeća — kako su se one odrazile u sačuvanim fondovima inkunabula kod pojedinih naroda.

Tu sam pojavu, prirodno, tumačio specifičnim kulturnim interesom odnosno naše društvene sredine za takva određena izdanja, koja su se — zbog svoje kulturne i naučne indiciranosti — lakše uklapala, upravo ugrađivala, u kulturno-nacionalne okvire dane sredine, vršeci tako, na području naše nacionalne kulture i znanosti, specifične i smišljene usluge — određenog nacionalnog područja — u korist njegovih prosvjetnih i znanstvenih potreba. Budući da sam jednake ili slične pojave mogao ustanoviti proučavajući inkunabulske fondove drugih naroda i nacionalnih kultura 15. stoljeća, ocijenio sam tu pojavu kao očitovanje stvaralačke zakonitosti (zakonomjernosti) odnosno kulturno-znanstvenog i knjižnotržišnog prostora: knjige i knjižnice 15. stoljeća, kako su zatečene u nacionalnim zbirkama, odraz su, prema tome, i kulturne i ekonomske zakonitosti spomenutoga kulturnog razdoblja i prostora, u skladu sa zakonom potražnje i ponude.

Ustanovivši tu činjenicu, postalo mi je jasno — i bez ikakvih daljih znanstvenih istraživanja — zašto je na tlu Hrvatske bio, pa se tako i do danas sačuvao, npr. čitav niz glagoljskih izdanja (i u više primjeraka!), dok jednakih izdanja 15. stoljeća nije bilo, niti su se sačuvala, čak ni u zemljama gdje su neka od njih tiskana (u Italiji). Nisu se sačuvala ni u susjednoj Srbiji ili Sloveniji. Razlozi su na dlanu: zapadna primorska Hrvatska, ugrožena sa Zapada od crkve latinizacijom i romanizacijom, a time i denacionalizacijom, oduprla se tome penetrantnom kulturno-političkom valu sa Zapada — prije svega svojim nacionalnim idiomom u obliku glagoljaštva, i to u 15. st. čak i knjigom tiskanom posebnim glagoljskim pismenima i hr-

vatskim crkvenim jezikom. Razumljivo je zato što su na tom nacionalno ugroženom području nicale i prve glagoljske tiskare (Kosinj, Senj) kao svojevrsni otporni bunker protiv stranih nacionalno-političkih presizanja. Razumljivo je onda, prema tome, i to da je na tom području bilo, a i danas se sačuvalo, glagoljaških izdanja 15. i 16. stoljeća razmjerno daleko više nego u ma kojoj drugoj inkunabulama snabdjevenoj zemlji razvijenije kulture, uključivši i one kojima je uspjelo opskrbiti svoje trezore u novije doba na prigodnim međunarodnim — ne uvijek čistim! — dražbama književnih rijetkosti.

Sam se pak proces oko izgradnje pojedinih nacionalnih zbirki, pa tako i naše, odvijao manje ili više u duhu zakonitosti tzv. »vjetra epohe«: (post)humanistički i renesansni kulturni krugovi zahvaćali su svojim penetrantnim valovima u prvom redu podatljivije kulturne prostore religijski srodnoga Jadrana: taj element religijske (katoličke) filogeničnosti igrao je, očito, pri tome znatnu ulogu. Odrazit će se ta činjenica — spominjem to primjera radi — očigledno i u našoj, hrvatskoj produktivnoj¹ i reproduktivnoj inkunabulistici, koja je u to doba u rukama nosioca i prijenosnika katoličke kulture sa zapadnih na istočne obale Jadrana. Moglo bi se, na prvi pogled, reći da se renesansa, već u Gutenbergovu vijeku, vidno odrazivala i u stvaralaštvu slavenskoga dijela Jadrana, zapalivši luču znanosti i lijepih umjetnosti u duhu i jeziku renesanse kod niza autora naše krvi.

Ipak, zađemo li u suštinu stvari i ogledamo li pomnije produktivne odjeke renesanse Jadrana na tuđem idiomu, na lat. jeziku, lako ćemo doći do konstatacije da su ti odjeci posredni, plodovi akcidentalne prirode, a ne samo malobrojni nego i vremenski ograničeni, tako reći na kalendarsku renesansu, tako da su oni u svom daljem razvitku, kao organski neukorijenjeni — u prvom redu jezično — neotporni, pa bezbolno ustupaju novim, autohtonim oblicima nacionalnoga stvaralaštva danoga prostora: latinizam ustupa listom još za renesanse stvaralački prostor slavenskoga Jadrana, prepuštajući ga do kraja stvaralačkom geniju Slavena. Renesansni kulturni krugovi, kao dojakošnji kulturni posrednici, uspijevaju na novome, slavenskom stvaralačkom području nakalemiti svoja odre-

¹ Usp. B ad a l i ć, J.: *Inkunabule u Hrvatskoj*, Izd. JAZU, Zagreb 1952, str. 28—33.

dena formalno-stvaralačka dostignuća — kult pojedinih zapadnoevropskih književnih rodova (»žanrova«) i poetičkih postupaka. Tematiku pak, napose onu s organski sraslom ukorijenjenošću s našim tлом, počevši od »začinjavačke« literature sve do prvih dubrovačkih lirika (Menčetić, Đorđić) s izrazitom povezanošću s našom *supstancijalnom* stvarnošću, bira on sebi sam. I tako dok u 16. st. latinizam odumire, dotle u prvoj četvrti istoga stoljeća Marulićeva *Judita*, u narodnom jeziku hrvatskome, doživljuje u dvije godine — tri izdanja.²

3.

Emisijski i receptivni elementi u stvaralačkom zbivanju

Nadolazak i penetracija kulturnih krugova, u našem slučaju renesansnih kulturnih krugova romanskog Zapada, povlačili su sa sobom potrebu stanovitog prilagođivanja tih krugova, tako reći, zahtjevima osvajanog terena — u našem slučaju izrazito slavenskog područja, s izgrađenom hrvatskom etničko-političkom osnovicom. Alogeničnost emisijske baze, tj. renesansnih stvaralačkih vrela romanskog porijekla, utemeljena na nejednakoj jezično-etičkoj osnovici, bila je, prirodno, elementarnom i trajnom preprekom mehaničkog poprimanja, a onda još i više — svarivalačkog procesa emisijskih i receptivnih elemenata nadošlih i dalje nadolazećih kulturnih krugova u novoj postojbini. U našoj primjeni: upoznaju se unošene kulturne vrednote renesanse npr. u Dalmaciji da bi se stvaralačka kultura te zemlje, sa svojom izgrađenom i autohtonom poviješću i fizionomijom, okoristila ugledanjem u njih i tako oplodila svoje dalje stvaralaštvo. Međutim, alogenična konstitutivna baza slavenskog receptivnog kulturnog prostora te hrvatske zemlje organski se odupire preuzimanju tuđih vrednota en bloc, vršeći istodobno pomnu selekciju ponuđenih tuđih kulturnih dostignuća u skladu s potrebama receptivnog prostora, odnosno svojih prisnih potreba. Prodornost pojedinih dostignuća emisijske ponude odjeknut će prema tome u receptivnom području ili kao *odraz*, tj. kao površinski dodir, ili će proniknuti u svariva-

² Usp. Badalić, J.: *Jugoslavica, Bibliographie d. südsl. Frühdrucke*, 2. Aufl., Baden-Baden 1966, sv. Marulić.

lačko-stvaralačkom procesu do *utjecajne* sfere. Preobrazba ili pretapanje emisijskih i receptivnih elemenata u njihovu unutrašnjem svarivanju i jest *conditio sine qua non* da teza emisije i antiteza recepcije postane sintezom — u umjetničkom stvaralačkom procesu novim, samostalnim umjetničkim ostvarenjem.

Da to i konkretnije izrazim:

Kulturno najbudnije točke na istočnom Jadranu 15. i 16. stoljeća (a to je ujedno i ekonomski najnapredniji emporij južnoslavenskoga Balkana u humanističkom i renesansnom razdoblju) — dalmatinski priobalni gradovi Dubrovnik, Split, Šibenik, Zadar hoće da zakorače jednakim kulturno-stvaralačkim i društvenim korakom kakvim korača i naprednija humanistička i renesansna Evropa toga razdoblja. Omogućuje to njima njihova relativno razvijena materijalna kultura s jedne strane i s druge strane poznavanje glavnih dostignuća humanizma i renesanse stečeno u izravnom dodiru s nosiocima renesanse sa zapadne obale Jadrana. Preduvjeti, dakle, za izravno i cjelovito preuzimanje zapadnih kulturnih krugova, koji su se osipali u svojim dostignućima sa zapadnih na istočne obale Jadrana, bili su stvarnost kulturno-geografskih koordinata, u kojoj je stvarnosti — u integracijskom procesu emisijskih i receptivnih elemenata — progovarala sa Zapada ofenzivna riječ renesanse u nadiranjima na receptivno područje istočnoga, slavenskog Balkana. Međutim, na toj se slavenskoj obali već odavno ne samo govorilo nego i umjetnički stvaralo na vlastitom narodnom idiomu (»začinjavci«, narodno književno stvaralaštvo). Trebalo je, prema tome, karakter takozvanih kulturnih krugova nadošlih sa Zapada, pretežno iz latinsko-romanskih vrela, okušati, odnosno prilagoditi potrebama nove i specifične balkansko-slavenske kulturne klime, kako bi se ti kulturni krugovi mogli plodotvorno nakalemiti u planiranoj kulturno-političkoj rezonanciji: emisijsko-ofenzivni elementi romanske renesanse imali su omjeriti svoju integracijsku prodornost na alogeničnom receptivnom prostoru slavenskoga Jadrana.

I što je bio rezultat toga povijesnog susreta kulturnih krugova u okviru romansko-slavenskih koordinata na Jadranu u razdoblju renesanse?

Niz naprednih dalmatinskih gradova 15. stoljeća okruženih homogenim hrvatskim življem postaje u doba renesanse, a i ranije, receptivnim mostobranima zapadne re-

nesanse: grade i učvršćuju te mostobrane pretežno domaći sinovi hrvatske krvi, upoznavši, uglavnom kao radnici, važnija dostignuća zapadne, u prvom redu talijanske, renesansne kulture. I ne samo da ih upoznaju nego i aktivno surađuju na njihovoj izgradnji. Poznat je niz naših tiskara, kao što su npr. Paltašić, Dobričević, koji su igrali znatnu ulogu u renesansnom tiskarstvu Zapada 15. st. pomažući talijanskim izdavačima pri tiskanju inkunabula na latinskom, talijanskom i hrvatskom jeziku — glagoljskim pismom. Imamo li to na umu, nećemo se čuditi što prve naše tiskare inkunabula — one u Kosinju i Senju, pa onda kasnije u 16. stoljeću u Rijeci — utemeljuju tiskarski učenici, a često i učitelji tiskarstva naše krvi. Samo da spomenem senjske majstore sa slavnim Baromićem na čelu.

Što vidimo?

Naši tiskari, istaknuti pregaoci naše kulture u 15. st., prenijevši na naše narodno tlo najvažnije kulturno dostignuće svoga vijeka — »crnu umjetnost« Gutenbergovu, tiskaju knjige, napose glagoljaške, u Kosinju, Senju i na Rijeci na svome materinjem jeziku, odupirući se tako zagrljaju kulturnih krugova Zapada. Poprimajuć tako vanjsko-tehnička dostignuća renesanse u njezinim *akcidentalnim* oblicima, a odbijajući da budu duhovnim mostobranima jedne kulturne strategije koja je išla latinizacijom i romanizacijom za tim da uključi *supstancijalne elemente* svojih kulturnih krugova u svoje stvaralačke napore i zatre dalji individualni rast i razvoj nacionalnih kultura balkanskih naroda, a u tom broju i najbližega — hrvatskoga naroda.

Jadranska kulturna sfera tih stoljeća, i produktivna i reproduktivna, učvršćuje se i na Jadranu sve intenzivnije i ekstenzivnije zahvaljujući sve većoj razgranjenosti spomenutih kulturnih krugova. Znamenito književno stvaralaštvo velikih zapadnih susjeda, kao što su Dante, Petrarca i dr., odjekuje i u hrvatskoj dalmatinskoj književnosti, kako to potvrđuju sačuvane zbirke u znatnijim, napose dubrovačkim, knjižnicama 15. st.³ Prijenosnici talijanskih književnih vrednota ponajčešće su sinovi hrvatske narodnosti, iz priobalnog pojasa, koji se vraćaju sa studija iz Italije i pokušavaju učiniti spomenute talijanske

³ Usp. Badalić, J.: *Inkunabule u Hrvatskoj*, izd. JAZU, Zagreb 1952, sv. Dante, Petrarca.

velikane svojim učiteljima. Čine oni to, međutim, pretežno na svom materinjem jeziku, oblikujući problematiku, idejnost i oformljavanje svojih djela u skladu s potrebama svoga naroda. Dubrovački »petrarkisti« poprimaju poetsko-tehnička dostignuća, dakle akcidentalne elemente, talijanskoga petrarkizma, a supstancijalni elementi društvenosti i idejnosti postaju samosvojnim elementima poetskoga 'petrarkističkoga' stvaralaštva — filtriraju se kao 'uvozna dostignuća' u narodnom jeziku u skladu s domaćim potrebama — idejnim, društvenim i političkim. Nadjačavaju »autohtoni« petrarkisti dubrovački — Menčetići, Držići i njima slični.

I opet se može reći:

Akcidentalni elementi osiguravaju kulturnim krugovima renesanse na tlu hrvatskog Jadrana samo odraz u usvajanju pretežno vanjsko-tehničkih dostignuća.

A veliki hrvatski komediograf Marin Držić?

Jest, imao je on svoga stvaralačkog uglednika, kao i mnogi drugi, pa i veći od njega. Bio je to, kao što je poznato, veliki rimski komediograf Plaut, koji je bio velikim učiteljem i talijanske komediografije. No i njegov, Držićev, rad, ma koliko nas tematski i tehnički podsjećao na Plautovo stvaralaštvo, u biti je bio i ostao samosvojnim: dramaturg Držić ostao je sinom svoje uže domovine, Dubrovčanin čija su djela, u svojim supstancijalnim osobinama, neraskidno povezana s hrvatskom narodnom i kulturnom sredinom 15. stoljeća kako je ona dolazila do izražaja na sektoru stvaralačke kulture dubrovačke. Žanrovska pak dostignuća plautovske provenijencije, kojima se u tehničko-kompozicijskom pogledu okoristio i Držić, kao i mnogi evropski komediografi, i opet su emanacija samo *akcidentalnih* elemenata Držićeva komediografskog stvaralaštva.

Istina, Držić je Plautov učenik — tematikom i formalno — tehničkom strukturom svoga komediografskog stvaranja. On to i sam priznaje kad kaže npr. za svoju komediju *Skup*: »Sva je ukradena iz nekoga libra starijeg neg starost — iz Plauta«. Prema tome ima zajedničkoga komediografskog učitelja sa suvremenom mu evropskom komediografijom — u Plautovu teatru. (Prema tome valja smatrati neosnovanima globalne tvrdnje da su talijanski komediografi Držićevi učitelji.) Utoliko je onda lakše i vjernije, a pogotovu pravodobnije, progovorila u njegovu

komediografskom djelu njegova društvena sredina kao izvorno vrelo stvaralačkog nadahnuća, manifestirajući ujedno u svome specifičkom književnomjetničkom izrazu svoj organski otpor protiv usvajanja supstancijalnih elemenata renesansnih romanskih dostignuća. A da je mladi dramaturg Držić učio svoj književni zanat kod Plauta, evo nekoliko manje poznatih dokaza ad oculos s područja kojih istraživanja dubrovačkih inkunabula iz vremena Držićeva književnog naukovanja. Zabilježio sam naime u svojoj knjizi *Inkunabule u Hrvatskoj* god. 1952 (str. 172), da su izdanja Plautovih komedija iz godine 1482. i 1499, dakle iz petnaestog stoljeća, posjedovale — kako se to danas odražava u sačuvanim primjercima — samo dubrovačke biblioteke i Biskupska biblioteka u Hvaru.⁴ Nijedna druga knjižnica u Hrvatskoj, ni javna ni privatna, nije sačuvala, u zbirci preko tisuću primjeraka, nijednog Plautova izdanja. Objašnjenje toj činjenici bilo bi, po mome mišljenju, na dlanu: Dubrovnik je rezidencija našega velikoga komediografa (Dubrovnik 1508, Venecija 1567), a Hvar je od 16. stoljeća naovamo kolijevka hrvatske kazališne umjetnosti i dramaturgije. Zato je više nego zanimljivo da je mlada komediografija Dubrovnika i Hvara prigrllila u svojim bibliotekama velikoga latinskog komediografa, slavnog Plauta, za svoga učitelja.¹ Prigrllila ga je vanjski, ali je unutarne ostala svoja. Držić je međutim, kao i većina njegovih sunarodnjaka književnika toga razdoblja, primao od svojih inozemnih književnih učitelja, tako reći, zanatske usluge. One — akcidentalne prirode: *kako, kakvim* umjetničkim sredstvima valja oslobađati svoja unutarnja nadahnuća, svoje misaone i duhovne potrebe. Taj *supstancijalni* pensum, razlikujući se bitno od proučenih tuđih kalupa, tražio je i uspješno pronalazio svoje autohtone oblike, zahvaljujući geniju vijeka koji je za svoje jasne potrebe izrekao na usta autora prvoga hrvatskoga romana Zdranina Petra Zoranića (u romanu *Planine*) i takvu konstataciju:

⁴ Konkretno podatke usp. u knjizi *Inkunabule u Hrvatskoj*, Zagreb 1952, sv. Plaut. Ističem odmah i drugu činjenicu: spomenuti primjerci Plautovih djela (inkunabula) svojedobno su mnogo upotrebljavani, o čemu vidno svjedoče zabilješke rukom na rubovima pojedinih komedija. Nije nimalo nevjerovatno da u tim bilješkama ima i takvih kojima je pisac i naš slavni komediograf.

»Znam da Harvat mojih ne jedan ali dva da mnozi i mudri i naučeni iesu: ki sebe i jazik svoj zadovoljno pohvaliti, proslaviti i naresiti umili bi: da vidi mi se, da se manom paceli sobom sramuju i stide; i prem ako ki poje ili piše u jimi tuji jazyk piše i poje: da jino ni, znaj, neg nepominja od kriposti.« (Zoranić, P.: *Planine*, Venecija, 1569, str. 79)

III.

I da zaključim svoje izvode sažetom, teoretski općenom formulacijom:

Prema svemu onomu što se odvija u razvojnom stvaralačkom procesu, i društveno-kolektivne i individualne osnovice, počevši od njihova prvotnog dodira, odnosno *odraza*, međusobnog prožimanja, odnosno preobražaja kategorije *odraza* u kategoriju *utjecaja* — u skladu s alogeničnošću ili filogeničnošću njihovih bazičnih konstitucija — upućuju nas na zaključak da su stvaralačke kategorije — i primarne u obliku odraza i razvijenije u obliku utjecaja — u stvari stupnjevita očitovanja jednoga (kvantitetnog i kvalitetnog) razvojnog procesa dviju stvaralačkih kategorija sa svojstvima teze i antiteze povezanih specifičnim elementima primarnije infrastrukture i korespondentnim elementima razvijenije suprastrukture. I upravo ta i takva međusobna organska povezanost konstitutivnih elemenata obiju strukturnih područja — s uključenjem kolektivne i individualne u jednakoj funkciji — povlači za sobom u stvaralačkom procesu, kao u kauzalnom slijedu zbivanja, određen *funkcijski odnos*. I opet: u skladu s konstitutivnim potencijalom alogeničnosti, odnosno filogeničnosti bazičnih kategorija.

Prema tome bismo shvatili i književne *odraze* i književne *utjecaje* kao književnostvaralačke kategorije, stvarane i rastvarane funkcijским procesom uzajamnog prožimanja, kao *funkcijskih posljedaka* u procesu zakonog preobražavanja objektivne i subjektivne osnovice, odnosno — kao zakono očitovanje teze i antiteze u stvaralačkom književnom procesu.

I.

SPJEV O VOJNOM POHODU IGOROVU
U HRVATSKOM PRIJEVODU

I.

Spjev o vojnom pohodu Igorovu smatra stara ruska književnost svojim najdragocjenijim književnim spomenikom nastalim negdje potkraj dvanaestog stoljeća (ili nešto kasnije), a u kojemu je opjevan neuspjeli vojni pohod ruskoga kneza Igora Svjatoslaviča da sa svojom vojskom suzbije osvajački napadaj nomadskih Polovaca na tadašnju Kijevsku Rusiju (god. 1185). Umjesto priželjkivane pobjede nad napadačima, doživjela je hrabra vojska Igorova krvav poraz, dok je sam knez Igor pao u polovačko zarobljeništvo, iz kojega se kasnije sretno spasio osobnom lukavštinom. To je i bit cijele fabule *Spjeva*.

Sam je *Spjev* upravo prezasićen bogatim i izvornim pjesničkim elementima crpenim iz realnoga narodnoga života ruskoga, kako se taj život odrazio i u mnogim drugim staroruskim književnim djelima.

Nakon podrobnijih znanstvenih proučavanja idejnoga sadržaja *Spjeva*, naročito je naglašenošću isticana značajnost *Spjeva* u njegovoj konstruktivnoj idejnoj poruci, a kojom on nadilazi po vrijednosti neospornu puninu svoje pjesničke ljepote: poruka je naime *Spjeva* u tome, da je poraz Igorova vojnog pohoda, kao individualne kneževne inicijative, protumačen *Spjevom* kao sebična slavohlepnost pojedinčeva u pitanju obrane vlastite domovine: odričući se potrebite vojne suradnje s ostalim knezovima ruskim, izazvao je katastrofu svoju i svoje vojske.

Ta poruka *Spjeva*, njezina rodoljubiva potka, utvrđena je književnom znanošću kao idejna srž *Spjeva*, upućujući time sve Ruse — još prije ujedinjenja svih ruskih zemalja rascjepkanih u pojedine kneževine u jednu rusku državu — na potrebu složnoga i zajedničkog djelovanja za dobro zajedničke domovine. Kao poruka *Spjeva* bila je to svojevrstna anticipacija poznijega nastojanja Rusa u pravcu okup-

ljanja svih ruskih zemalja u ujedinjenu rusku nacionalnu državu. Ta »publicistička nota« *Spjeva* i jest njegova dragocjena srž.

Kako je, međutim, rukopis *Spjeva* pronađen tek pod sam kraj osamnaestoga stoljeća, a zatim i objavljen prvi put godine 1800 (u izdanju Musina-Puškina), navelo je to niz ruskih i neruskih učenjaka na pomisao, da je *Spjev* djelo nekolicine dobrih poznavatelja stare ruske književnosti krajem osamnaestoga stoljeća, pa prema tome čedom ruskoga romantizma. Odjeci tih i takvih sumnji odrazili su se s više ili manje uvjerljivosti i u ozbiljnoj znanosti o književnosti.¹

Ipak su glasovi skeptika najčešće opovrgavani, tako da je *Spjev o vojnom pohodu Igorovu*, zbog svojih neospornih idejnih i pjesničkih odlika, smješten, kao izuzetna književna vrednota u riznicu ponajljepših umjetničkih tvorevina stare ruske književnosti.² Preveden je, i po više puta, gotovo na sve kulturne jezike. U ovoj prilici objavljuje se i prvi hrvatski prijevod toga *Spjeva*.

II.

O PRIJEVODIMA SLOVA O POLKU IGOREVU U KNJIŽEVNOSTIMA JUGOSLAVENSKIH NARODA

Interes jugoslavenskih prevodilaca za poznati staroruski spjev *SLOVO O POLKU IGOREVU* star je blizu 130 godina: od godine 1842. kad Jovan Hadžić (pod pseudonimom Miloš Svetić) objavljuje svoj prepjev toga spjeva iz ruskoga teksta (prepjeva) Mihaila Maksimovića (Kijev 1837) u desetercima južnoslavenske narodne pjesme, pa sve do našega desetljeća, kad i suvremeni Makedonci pristupaju prevodenju *SLOVA* u slobodnom stihu (T. Dimitrovski, Skopje 1960). U tom vremenskom razdoblju od stotinu dvadeset i pet godina izredao se desetak jugoslavenskih prevodilaca (srpskih, hrvatskih, slovenskih i makedonskih), okušavajući svoju pjesničko-pre-

¹ Mazon, A.: *Le Slovo d' Igor*, Paris 1940.

² Usp. Gudzij, N. K.: *Istorija drevnej ruskoj literatury*, Moskva 1945, str. 147—176.

vodilačku umješnost u različitim proznim i stihovnim oblicima: od narodnoga deseterca (J. Hadžić, P. Petrović Njegoš) i trohejskog osmerca (D. Medić, I. S. Šajković) do slobodnog i ritamskoga stiha (M. Panić — Surep, T. Dimitrovski), od normativne do stilizirane i ritamske proze (O. Utješinović-Ostrožinski, M. Pleteršnik, R. Nahtigal, J. Badalić).

Ogledat ćemo ih ovom prilikom ukratko i samo s obzirom na njihov formalno-poetski pristup i postupak pri prevodenju, odnosno prepjevavanju *SLOVA*.

Prvi srpski prijevod *SLOVA* načinjen je razmjerno vrlo rano: 1842. godine. Objavljen je u *Delima* srpskoga pjesnika toga vremena Jovana Hadžića, koji je tada pisao pod pseudonimom Miloš Svetić.¹ Njegov prijevod *SLOVA* u slogu srpske narodne pjesme, s upotrebom narodnih deseteraca i dvanaesteraca, u stvari je više prepjev nego prijevod. Za takvo prevodenje s obilatom pjesničkim slobodnostinama dobio je srpski prevodilac nemalo stvarnih pobuda i sa strane ruskih prevodilaca staroruskoga teksta *SLOVA* na suvremeni ruski književni jezik — većinom u narodnom slogu. Razlog je takvu postupku bio sadržan u uvjerenju na ruskoj i srpskoj strani, da je *SLOVO* narodni pjesnički umotvor, pa je prema tome i njegovo adekvatno prenošenje u strani jezik najprikladnije u narodnom ruhu. Takvu se mišljenju priklonio i crnogorski pjesnik Petar Petrović Njegoš (1831—1851).² Pjesnički je sadržaj *SLOVA*, kao narodnog umotvora književnoga, mogao — po mišljenju prvih prevodilaca — u takvu klasičnom epičkom izrazu najbolje sačuvati iskonsku fakturu ruskog izvornika, njegovih folklornih i narativnih elemenata. Da bismo zorno prikazali — makar i u posve ograničenom opsegu — formalno-tehnički pristup i postupak pojedinih jugoslavenskih prevodilaca *SLOVA* u toku minulih 125 godina, pročitirat ćemo tekstualno početni stavak Jaroslavina plača

¹ Пјесма о полку Игоревом. С рускога или старога црквено библискога превео Светић (Голубица са цветом књижевства српскога, I, 14V8 178). Београд 1842. У новом исправленом издану Дјелима Јована Хаджића (књ. II, стр. 212—246), Ср. Карловци 1858.

² Целокупна дела Петра Петровића Његоша, кн. II, Београд 1953.

ponajprije u prijevodima najranijih jugoslavenskih prevodilaca, J. Hadžića i P. Petrovića Njegoša — u narodnom slogu (u desetercima i dvanaestercima).

Evo kako prevodi taj stavak PRVI srpski prevodilac Jovan Hadžić:

- Јарославна плаче у Путивлю,
Рано плаче, бедемом нариче:
»Ој вѣтре, вѣтрило, зашто силно вѣшь?
Зашто носиш стрѣле ты оне Хиновске,
На твој лагом крылцу на мог драгог войску?
Заръ е мало гора под облак вѣяти,
Люляюћи ладбе на синему мору?
Зашто мое веселѣ по ковию развѣя?«
(Дѣла, JJ, 233)

To isto mjesto, približno u isto vrijeme, prevest će i crnogorski pjesnik Petar Petrović Njegoš podjednako narodnim desetercem:

- Опет рано цвили у Путивлу,
на високом окну без билоура,
вјетар зове и нему се моли:
»Нашто душеш, нашто љуте стрѣле
од крвника на крилима својим
носиш против господара мога?
Зар ти мало да облаке крећеш
и високе врхове савијаш?
Зар ти мало што море узбуниш
и по њему кораб лаки бацаш,
већ ми душу ковиљем развијаш?«
(П. Петровић Његош: Целокупна дела,
књ. II, 379, Београд 1953)

Međutim oba prva i opora prijevoda jugoslavenska, u duhu zastarjele slaveno-srpske tradicije, mogli su malo koga zadovoljiti. Za stvarnije upoznavanje SLOVA tražio se znalački i vjerniji, prozni prijevod Spjeva, a u skladu s uznapredovalim razvitkom jezičnog i pjesničkog izraza — uporedo s njegovim povijesnim usponom nakon pojave V. Karadžića.

I doista, toj su potrebi razmjerno brzo udovoljila dva jugoslavenska prevodioca: na hrvatsko-srpskoj strani »ilirski« književnik Ognjeslav Utješinović-Ostrožinski a na slovenskoj strani poznati leksikograf Maks Pleteršnik (1840—1923). Novim *proznim* jugoslavenskim prijevodi-ma (ma koliko se i oni bore s premnogim poteškoćama tadašnjega našeg jezičnog, a napose oskudno izgrađenoga pjesničkog izraza) ipak sam oblik prevodenja omogućuje neposrednije, vjernije prevodenje.

Evo kako je citirano mjesto u SLOVU prenio Utješinović u prijevodnu prozu:

- О вјетре, вјетрило! чему, господине, насилно вијеш? Чему гониш хунске стријеле на својем нетрудном крилцу на мојега драгога войска? Мало ли ти бијаше горе под облаци вијати, лелилајући корабе по синјем мору? Чему, господине, моје весеље на ковилју развијаш?³

Utješinovićev prozni prijevod *Slova* povoljno je odjeknuo u književnoj kritici svoga vremena time, što je *prevodenje SLOVA u prozi prije stotinu godina* u hrvatskoj znanosti o književnosti ocijenjeno kao *preduvjet vjernog prevodenja SLOVA*.

»Utješinović ide za tim — piše »Vijenčev« kritičar i plodni prevodilac s ruskoga na hrvatski J(osip Miš-k a t o v i ć)⁴ — da bude u prijevodu što se igda može vjerniji: zato i prevede pjesmu prozom, pridržav pa-če iste riječi i isti sklad riječi, gdje je samo mogao. Mediću bijahu pred očima versificirani prijevodi ruski te i sâm odabra kiticu Gundulićevu, da nam u toj

³) Слово о пуку Игореву, Игоря сына Свето-славова, внука Ольгова превоо Огњеслав Утјешеновић Острожџински (= „Вила Острожинска“, Беч 1871, стр. 216-231
⁴ J.: *Slovo o polku Igorevom ili pjesma o Igorevoj četi*. Prev. i objasnio Danilo Medić. U Petrogradu 1870. — Utješinovićev prozni prijevod i Medićevo osmerački prepjev izlaze gotovo istodobno (1870. i 1871), pa tu prilikom koristi J. Miškato-vić, da iznese u »Vijencu« kratko ali načelno svoje mišljenje o mogućnosti vjernog prevodenja SLOVA (»Vijenac«, III, br. 6, str. 96. Zagreb 1871).

formi i onu pjesmu prikaže. Meni se ovaj njegov izbor ne čini nimalo zgodan. Tko pozna sadržaj *Pjesme o četi Igorevoj*, mislim da će se u tom prigovoru sa mnom složiti.«

Tih je godina spremljen i *prvi slovenski prijevod*, iz pera poznatoga slovenskog leksikografa Maksa Pleteršnika. Taj je prijevod, izrađen u prozi prije punih stotinu godina, ostao do naših (Nahtigalovih) dana jedinim slovenskim prijevodom. Pojedine hrapavosti u Pleteršnikovu prijevodu uvjetovane su u znatnoj mjeri tadašnjom tekstološkom nepročišćenošću samoga *Spjeva*.

Evo kako prevodi Pleteršnik naše mjesto prije stotinu godina:

- Jaroslavna rano žaluje v Putivli na obzidji, rekoč:
»O veter, vetrič moj! zakaj, gospod, silno veješ?
Zakaj nosiš hinovske pušćice na svojih lakih perotah
nad vojsko mojega moža?
Ni ti li bilo dosti, gori pod oblaki veti in zibati ladije
na sinjem morji?
Zakaj si, gospod, razpihal moje veselje po kovilju?
(Str. 21)

Drugi slovenski prijevod *SLOVA*, Nahtigalov⁶, u mnogome se oslanja na netom citirani prijevod svoga zemljaka M. Pleteršnika, kako se to dade razabrati i iz kratkog citata Nahtigalova prijevoda istoga dijela *SLOVA* u ovome našem prilogu:

- Jaroslavna rano plače v Putivlju na obzidju, rekoč:
»O veter, vetrič! Čemu, gospod, nasilno veješ?
Čemu siplješ hinovske strelice na svojih lahkih
perutih na mojega moža vojnike? Ali ti je bilo malo
gori pod oblaki veti, zibajoč ladje na sinjem morju?
Čemu, gospod, si moje veselje po kovilju razpihal?«

⁶ *Staroruski ep SLOVO O POLKU IGOREVE*, Izd. Slovenska akademija nauk. Prev. Rajko Nahtigal, Ljubljana 1954.

Ipak, ni netom navedeni prozni prijevodi, Utješinovićev i Pleteršnikov, kao ni raniji u stihovnom slogu (Hadžićev i Njegošev), nisu mogli uvjeriti srpske prevodioce u prednosti proznog prevođenja *SLOVA*. Otuda onda i dalja nastojanja srpskih prevodilaca, u toku 19. i 20. stoljeća, da obogate svoju književnost novim prijevodima *SLOVA* — u slogu (metru) narodne pjesme južnoslavenske — u osmercima, desetercima i dvanaesticima. Javlja se poznati prijevod u *trohejskim osmercima*, i to: ponajprije prijevod ili, točnije, prepjev Danila Medića (1844—1879)⁷ te jednaki prepjev Ivana S. Šajkovića.⁸

Medićev osmerac odrezuje ovako:

- Još s istoka rujna zora
Ne pokaza svoje lice,
A zaplaka Jaroslavna
Poput sinje kukavice.

Jednako kao D. Medić postupio je u svome prepjevu Gerbeljeva prepjeva na ruski i Ivan S. Šajković, služeći se trohejskim osmercem. Ne može se poreći poetičnost Šajkovićevu prepjevu (u 1082 stiha!), kao ni ranijem Medićeve (840 stihoa), ali upravo taj njihov neodmjereni poetski zanos, srodan po svojoj emotivnoj fakturi slobodnom izrazu i raspjevanoj dikciji južnoslavenske narodne poezije, odveo je njihove prijevode predaleko od izvornika i od — kritičnosti, zbog čega se njihovi pjesnički napori moraju tretirati kao prepjevi.

Evo kako će se Jaroslavna rasplakati u Šajkovićevim trohejskim osmercima:

- Jaroslavna плаче, тужи
Од расвитка дана бела
У Путивљу на стенама,
Наричући, изричући:
»Ветре, ветре, господару,
Зашто тако силно дуваш?
Зашто твоја лака крила
Подбацују панске стреле

⁷ Слово о полку Игоревом или пјесма о Игоревој чети. Превео Данило Медић. Сиб, 1871.

⁸ Песма о војевању Игорову. Прев. Иван С. Шајковић. Нови Сад 1930-2. изд. Хелсинки 1939.

На витезе војна мога?
 Зар је теби мало, ветре,
 Што крилима силним машеш
 У висини подоблачно
 И што њима подбацујеш
 По сињему мору лађе?
 Зашто, зашто, господару,
 Моју радост ти расеја
 По ковиљу на све стране?«

U cijelosti — 17 Šajkovićevih prijevodnih stihova naprama 11 izvornih (u citiranoj Akademijinoj tekstaciji).

Posljednju fazu u prevođenju SLOVA kod Južnih Slavena bilježi najnovije razdoblje prevođenja, u kojemu su se odrazili znanstveni rezultati *ritmoloških* proučavanja Spjeva. Na osnovi tih i takvih koncepcija, koje su oformljene u sovjetskoj znanosti našega vremena, izrađena su dva prijevoda, u kojima je, po sovjetsko-ruskom uzoru, pokušano prenošenje *ritamske fakture* SLOVA ponajprije u srpskom prijevodu M. Panića-Surepa,⁹ a zatim u makedonskom prijevodu Todora Dimitrovskoga.¹⁰

M. Panić-Surep prevodi početak Jaroslavina plača *slobodnim ritamskim* stihom:

»Ветре, ветре!
 Зашто ветре, господине, супрот вејеш?
 Што наносиш хинске стреле
 крилима лаким
 на мог милог војна војску?
 Зар ти мало беше, ветре, вејат горе, облацима,
 и љуљати лађе морем?
 Зашто, ветре, господине, радост моју
 по ковиљу ти развеја?«

U metričkom pogledu, kako se vidi i iz ovoga prijevodnog fragmenta, dominira *trohej* kao metričko-ritamska jedinica, pa on, prema tome, formira *ritamsku liniju* kako pojedinih tekstovih »ritamskih jedinica«, tako i čitava Spjeva kao umjetničke cjeline. Kako je taj metar (u trohejskom osmercu prirodno ukorijenjen i u našem

⁹ Слово о полку Игорову. Прев. М. Панић-Суреп. Београд 1957.

¹⁰ Слово на походот Игорев. Прев. Тодор Димитровски. Скопје 1960.

južnoslavenskom književnom folkloru, odakle se s uspjehom odrazio i u navedenim osmeračkim prijevodima (odnosno prepjevima) SLOVA (Medić, Šajković) razumljivo je, da nam taj isti trohejski metar nije nipošto stran ni u ovoj primjeni — pri trohejsko-ritamskom prevođenju SLOVA na naš jezik.

Ritmička linija izvornika i prijevoda, prirodno, ne poklapaju se svagda: strukturno-akcenatske razlike izvornog i prijevodnog jezika ometaju počesće takav »verbalni sklad«, da bi ga nadomjestila eufonijskim ekvivalencom u jeziku prijevoda.

Tako npr. Panić-Surep sažima u svom prijevodu Jaroslavnin zavaz od šest slogova

»О вѣтре, вѣтрило!«

u dva trohejska metra (četiri sloga):

»Ветре, ветре!«

mijenjajući time kvantitetski sadržaj »ritamske jedinice« kao cjeline. Međutim, takav je postupak ne samo razumljiv, nego često i neizbježan kod ovakvih složenih prijevoda s »muzičko-ritmičkim akompanimentom«...

U tom pogledu čini mi se brižljivijim, pa zato i ritamski vjernijim makedonski prijevod Todora Dimitrovskoga, koji prevodi ovo isto mjesto Jaroslavčina plača slijedećim »ritamskim jedinicama«:

»Јарославна рано плаче
 на бедемот по Путивљ и си тажи:
 — О ветре, ветреле ле!
 Зошто, ветре, господине, спротив вееш?
 Чуму носиш хински стрели
 на крилца свои леки
 спроти воините од мојот мил?
 Малку ли ти беше под облаци горе да вееш,
 на сино море кораби да лулаш?
 Зошто, ветре господине, радост моја
 по ковилије ти развеа?« (Стр. 38 — 39)

I na kraju da spomenem i svoj prijevod, u stvari prvi hrvatski prijevod.¹¹ Poznavajući potrebe hrvatske znanstvene slavistike za prijevodom SLOVA na hrvatski jezik,

¹¹ SPJEV O VOJEVANJU IGOREVU, IGORA, SINA SVJATOSLAVA, UNUKA OLEGOVA. Preveo Josip Badalić. Ljubljana 1957 (= »Slavistička revija«, let. 10, str. 217—229).

odlučio sam se za *prozno prevođenje SLOVA*, kako bih i tekstološki ostao što bliže izvorniku. Da bi došle do izražaja koliko toliko i određene prikrivene pjesničke ljepote *Spjeva*, sadržane u utvrđenoj ili naslućivanoj ritamskoj fakturi pjesničke riječi *SLOVA*, nastojao sam da te kvalitete, uz pomoć stiliziranoga i prigodno arhaiziranoga sloga (s upotrebom leksičkih i sintaktičkih arhaizama te poetičkom revalorizacijom imperfekta i aorista), dođu u upotrebljavanom proznom izrazu do pune riječi i time izmame na površinu stvarne ili naslućivane ritamsko-muzičke vrednote izvornika i njegova zapretanog izvornog izraza stvaralačkog.

— Jaroslavna rano plače u Putivlju na bedemu,

govoreći:
 »Oj vjetre, vjetrino! Čemu, gospodaru, nemilosrdno
 pušeš?

Zašto sipaš, lakokrilče, hinovske strjelice na mojega
 vojna čete?

Malo li ti bijaše gore pod oblacima zavijati,
 ljuljajući lađe
 po sinjemu moru? Čemu, gospodaru, moju radost
 po kovilju razasu?«

* * *

Na kraju još samo riječ dvije o grafičko-tehničkom prenošenju izvornog i prijevodnog teksta *SLOVA*: da li u *stihovnoj* ili u *proznoj* formaciji? S obzirom na činjenicu, da je prvotna, izvorna formacija *Spjeva* proznog oblika — bez obzira na njegov ritamski sadržaj — govorilo bi autentično prenošenje, a po njemu i prevođenje — u korist *proznog* oblika. Pa i udiljnost, neispretrganost pisane riječi u njezinu prirodnom i povezanom toku govore bi protiv atomizacijskih komadanja suvislih rečeničkih cjelina u versifikacijom rascjepkana membra disjuncta.

Na kraju ističem činjenicu, da je hrvatska nauka o književnosti prije stotinu godina¹² naglasila potrebu prevođenja *Slova o polku Igorevu* — u prozi, a u korist vjer-

nosti prevođenja. Slažući se s tim stajalištem vrsnoga našeg prevodioca s ruskoga jezika, Josipa Miškatovića, poslužio sam se, evo, i ja, izrađujući prvi hrvatski prijevod toga djela, proznim izrazom. Grafička stiholikost i slobodna strofizacija *Spjeva* u ovoj prilici imaju samo tu svrhu, da budu od vizuelne pomoći čitatelju pri usvajanju misaone i pjesničke srži samoga djela.

Pri prevođenju *Slova* služio sam se nizom priznatih i tekstološki pouzdanih sovjetskih izdanja novijeg vremena snabdjevenih uz to znanstvenim komentarima.¹³

SPJEV O VOJNOM POHODU IGOROVU IGORA, SINA SVJATOSLAVOVA, UNUKA OLEGOVA

Zar nam ne bijaše lijepo, braćo,
 započeti starodavnim riječima
 žalosno kazivanje o vojnom pohodu
 Igorovu, Igora Svjatoslavljča?

5 Hajde, zato da započnemo ovaj spjev
 po zbivanjima toga vremena,
 a ne po zamisli Bojanovoj.

Bojan bo premudri,
 kad htijaše o kome pjesmu slagati,
 10 tad mišlju letijaše:
 kao bijela vjeverica po drveću,
 kao mrki vuče po zemlji,
 kao sivi soko pod oblacima.

¹² Usp. bilj. 4.

¹³ (a) Jugov, A.: *Slovo o polku Igoreve*. S priloženijami B. D. Grekova i A. S. Orlova. Moskva - Leningrad, izd. »Sovetskij pisatelj«, 1945.

(b) Orlov, A. S.: *Slovo o polku Igoreve*. 2. izd. Moskva - Leningrad, AN SSSR, 1946.

(c) Gudzij, N. K.: *Slovo o polku Igoreve* (Hrestomatija po drevnej ruskoj literature. Sost. N. K. Gudzij. 4. izd., str. 106—120). Moskva, »Učpedgiz«, 1947.

(d) Lihačev, D. S.: *Slovo o polku Igoreve*. Pod red. V. P. Adrianovoj-Peretc. Moskva - Leningrad, AN SSSR, 1950.

15 Ta spominjaše se, reče,
razmirića davnih vremena.
I tad puštaše deset sokolova
na jato labudova:
koga dostižaše, taj prvi pjesmu pjevaše
o starome Jaroslavu,
20 o hrabrome Mstislavu što zakla Rededju
pred vojskom kasoškom,
o lijepom Romanu Svjatoslavljču.

Ali, braćo,
25 Bojan ne puštaše deset sokolova
na jato labudova,
već svoje čarobnjačke prste
na žive strune stavljaše,
a one same slavom knezova brujahu.

Započnimo, braćo, to kazivanje
30 od stara Volodimera do sadanjeg Igora
što okrijepi um srčanošću svojom
i izoštri ga srca muževnošću,
te napunivši se ratničkoga duha
povede svoju hrabru vojsku
35 na Zemlju Polovačku;
a za Zemlju Rusku.

Tad pogleda Igor na svijetlo sunce
i vidje sve svoje vojnike —
njegovom tminom pokrite.
40 I reče Igor družini svojoj:
»Braćo i družino!
Ta bolje je poginuti,
nego robljem postanuti.
Ded posjedajmo, braćo,
45 na svoje brze konje,
pa da ugledamo sinji Don!«

Pomutila strast knezu pamet,
te u žudnji da srkne Dona velikoga
zaboravi znamenje.
50 »Hoću, reče, usred stepe polovačke
s vami, Rusići, koplje prelomiti,
ili ću glavu svoju položiti,
ili ću se Dona iz šljema napiti.«

O, Bojane, slavuju staroga vremena!
55 Kad bi ti o ovim bojovima biglisao,
skakućući, slavuju, po misaonom drvetu,
leteći umom pod oblacima,
vežući obje pole slave tog vremena,
jureći stazom Trojanovom
60 preko polja na gore —
ovako bi pjesmu zapjevao
o Igoru, onoga unuku:
»Ne zanese bura sokole
preko polja širokoga,
65 to čavke u jatima lete
k Donu velikomu.«
Il bi ovako zapjevao
Bojane, prevješti Velesov unuča:
»Konji ržu za Sulom,
70 ori se slava u Kijevu,
trublje trube u Novgorodu,
stoje stijezi u Putivlju.«

Igor čeka mila brata Vsevoloda.
I reče njemu buj-tur Vsevolode:
75 »Jedini moj brate,
Jedino si mi svjetlo,
svjetli ti, Igore:
obojica smo Svjatoslavljčiči!
Sedlaj, brate, svoje konje brze,
80 a moji su ti spremni,
u Kursku već su osedlani.
A moji Kurjani iskusni su kmeti:
pod trubljama povijeni,
pod šljemovima odnjihani,
85 na vrhu koplja othranjeni;
putovi im poznati, jaruge znane,
lukovi im napeti, tulci otvoreni,
sablje naoštrene, sami jure
poput mrkih vukova poljem,
90 tražeći sebi časti, a knezu slavu.«

Tad stupi Igor knez u zlatan stremen
i odjaši poljem ravnim.
Sunce pomrčinom put mu zaklanjaše,
noć prijeteći olujom ptice probudi,

95 zavijanje zvijeri nastade.
 Uzvio se Div, klikće vrh drveta;
 hoće da ga čuje zemlja neznana —
 Volga i Pomorje
 i Posulje i Surož i Korsunj
 100 i ti, tmutorokanski kumire!

A Polovci po neutrtim putovima
 k Donu velikome pohitaše:
 škripe kola o ponoći
 poput labudova preplašenih.
 105 Igor k Donu vojsku vodi.
 Ptice svud po dubovima
 nesrećom se njegovom već pasu
 vuci stravu navode po jarugama,
 orlovi kliktanjem na kosti zvijeri zovu,
 110 lisice na štitove crvene štekću.
 O, Ruska Zemljo! Već si za gorama!

Duga noć mrkne.
 Zora zarudi.
 Magla polja pokri.
 115 Biglisanje slavuja zamukne,
 čavrljanje čavki probudi se.
 Rusi crvenim štitovima
 veliko polje pregradiše.
 tražeći sebi časti, a knezu slavu.

120 Sa zaranka, u petak, pregaziše
 pogane pukove polovačke,
 poput strijele po polju se prosuše,
 lijepe djevojke polovačke pohvataše,
 a s njima zlato, svilenine i dragocjeni baršun.

125 Od gunjeva i plašteva i kožuha
 mostove počеше mostiti
 preko močvara i blata,
 kao i od vezenih tkanina polovačkih.
 Crven stijeg, bijeli barjak,
 130 crvene zastavice, srebrno koplje
 hrabrome Svjatoslavljiču!

Drijema u polju Olegovo gnijezdo hrabro,
 daleko se zaletjelo!
 Ne bijaše ono za vrijeđanje rođeno —

135 ni sokolu, ni kraguju,
 ni tebi, crni gavrane, pogani Polovčel!
 Gzak juri kao mrki vuk,
 Končak mu put usmjeruje
 k Donu velikome.

140 Sutradan vrlo rano
 krvave zore svitanje navješćuju.
 Crni se oblaci s mora nadvijaju:
 hoće da zastru četiri sunca.
 A s njima se sinje munje blješću.

145 Bit će grmljavine velje, daždjet će
 strijelama s Dona velikoga!
 Tu će se bojna koplja lomiti,
 tu će se sablje tupiti
 o šljemove polovačke

150 na rijeci na Kajali
 kraj Dona velikoga!

O, Zemljo Ruska, već si za humovima.
 A vjetrovi, Stribogovi unuci,
 strijelama s mora viju

155 hrabru vojsku Igorovu.
 Zemlja tutnji, rijeke mutne teku,
 prašina polja pokriva.
 Stijezi govore:
 Polovci idu od Dona i od mora,

160 te sa svih strana rusku vojsku opkoliše.
 Đavolji sinovi krikom polja pregradiše,
 a hrabri se Rusići zagradiše
 štitovima crvenijem.

Žarki ture Vsevolode!

165 Stojiš na braniku,
 po vojsci strijeljaš,
 po šljemovima grmiš
 mačevima gvozdenijem.
 Kudgod se hrabri tur zalijetaše,
 svojim zlatnim šljemom blistajući,

170 tamo pogane glave polovačke lijegahu.
 Rasječeni su sabljama kaljenijem
 šljemovi kova avarskoga,

hrabri ture Vsevolode!
Kakve li su rane, braćo, skupe
175 onome ko zaboravi, gospode,
i čast i život i grad Černigov,
i očevo zlatno prijestolje,
i svoje vjerne ljube,
prelijepu Gljebovnu
odanost i ljubav!?

180 Bijahu vijeci Trojanovi,
uminuše vremena Jaroslavova.
Bijahu vojevanja i Olegova,
Olega Svjatoslavljiča.
Taj bo Oleg mačem megdane kovaše
185 i strijele po zemlji sijaše.
Stupi u zlatni stremen
u gradu Tmutorokanu.
Taj zveket stari, veliki Jaroslav ču,
a sin Vsevolodov Volodimer
190 svako jutro uši u Černigovu čepljaše!
Borisa pak Vjačeslaviča
slava na Sud božji odvede
pod zelen pokrov kraj Kanine rijeke,
a s krivice Olegove,
195 hrabra i mlada kneza prostre.
S te Kajale i Svjatopolk odljulja oca
trkom konjskim do kijevske Sofije svete.
Tada, za Olega Gorislaviča,
sijahu se i bujahu razdori:
200 propadaše dobro Dažbogova unuka.
U kneževskim razmiricama
vijek se ljudski skrati.
Tada po Ruskoj Zemlji
rijetko orači pokliktavahu,
205 al zato gavrani često pograktavahu,
leševe si dijeleći,
dok čavke čavrljahu
na gozbu polijetajući.

Bijaše to za onih ratova i ratovanja,
210 al o ovakvu se boju još te čulo nije!
Od osvita do večera,
od večera do jutra

lete strijele kaljene,
zveče sablje o šljemove,
215 lome se koplja gvozdena
u polju neznanom,
usred zemlje polovačke.
Crna zemlja pod kopitima
bijaše kostima posijana
220 i krvlju zalivena.
Tuga niče po Zemlji Ruskoj!

Što mi to šumi?
Što mi to zveči u cik zore?
Igor čete vraća,
225 žao mu je mila brata Vsevoloda!
Biše se dan, biše se drugi.
Treći dan o podne
padoše stijezi Igorovi.
Tu se braća rastadoše
230 na obali Kajale brze.
Tu krvava vina nesta,
tu pir dokončaše
hrabri sinci ruski.
Svatove napojiše,
235 a sami za Zemlju Rusku polegoše.
Ponikla trava žalošću,
a drvlje se od tuge
do zemlje povinulo.

Nevesela bo godina, braćo, već nastade,
240 pustinja već silu pokrila.
Svađa bukne
u vojsci Dažbogova unuka,
i stupi ko djevojka na zemlju Trojanovu,
zapljuska labuđim krilima
245 na sinjemu moru kraj Dona
te pljuskajući krilima
otjera godine rodne.
Razmirice među knezovima,
borbu protiv poganih prekinuše,
250 brat bo bratu reče:
»Ovo je moje, a i to je moje.«
I stadoše knezovi za maleno
»To je veliko!« govoriti
i sami se među sobom gložiti,

255 dok pogani sa svih strana
s pobjedama na zemlju rusku pridolažahu.

O, daleko se zaletje soko,
bijući ptice, do mora!
A Igorova vojska hrabra

260 uskrsnuti neće.
Za njom zakliktaše Karna,
a Žlja pojuri po Ruskoj Zemlji,
izbacujući oganj iz plamenoga roga.
Žene se ruske rasplakaše govoreći:

265 »Nikad nam više naših milih drugova
ni mišlju zamisliti, ni umom dohvatiti,
ni očima ugledati,
a ni zlata ni srebra
nikad se više dotaknuti.«

270 I zastenja, braćo, Kijev tugom,
a Černigov kušnjama.
Čemer se razli po ruskoj zemlji,
pečal pregorka širom ruske zemlje poteče.
A knezovi sami razdore kovahu,

275 dok pogani — pobjedonosno nasrćući
na Rusku Zemlju — danak uzimahu:
po vjeverici od dvora.
Ona bo dvojica hrabrih Svjatoslavljča,
Igor i Vsevolđ,

280 razdorom nevjeru probudiše,
štono je njihov otac, Svjatoslav Grozni,
veliki knez kijevski, bijaše utišao.
Strah i trepet bijaše on,
sa svojim silnim četama

285 i mačevima gvozdениjem.
Navali na zemlju polovačku,
sравни brežuljke i jaruge,
uzmuti rijeke i jezera,
isuši potoke i močvare,

290 a poganoga Kobjaka
u morskoj luci
kao vior istrgnu
iz željeznih četa polovačkih:
i pade Kobjak u Kijevu gradu,
u dvoru Svjatoslavovu.

295 Tu Nijemci i Mlečani,
tu Grci i Moravci
pjevaju slavu Svjatoslavu,
kneza Igora prekaraju,
što potopi blago na dnu Kajale,
300 rijeke polovačke:
rusko zlato tu prosuše.
Tu Igor knez presjede iz sedla zlačana,
a u sedlo sužanjsko.
Gradski bo se bedemi ražalostiše,
305 te veselje nestade.

A Svjatoslavu mutan prisnio se san
u Kijevu na gorama:

310 »Sinoć me, reče, s crnim pokrovom
na krevetu tisovu odijevahu,
s otrovom pomiješano;
iz praznih mi tulaca poganskih skitnica
veliki biser na grudi sipahu
i milovahu me.

315 A daske bez priječnica bijahu već
u mome trijemu zlatovrhom.
Svu noć od večera
gavrani mrki graktahu.
Kod Plesenjska na pristupu
320 u rupama zmiđe bijahu
i k sinjem moru ne silažahu.«

I rekoše Bojari knezu:

325 »Kneže, tuga ti je već pamet pomutila:
ta to su dva sokola sletjela
s očeva prijestolja zlatna,
da potraže grad Tmutorokanj,
ili da se šljemom Dona napiju.
Već su sokolima krila podrezana
sabljama poganih,
330 a s njima i dva mjeseca mlađaka,
Olega i Svjatoslav, zrakom se obaviše
i u more potonuše —
te velik Hinov bijes izazvaše.

Na rijeci na Kajali

335 tmina svjetlo prekri:

po zemlji se ruskoj razmiljiše Polovci
kao čopor leoparda.

- I nadjača sramota slavu
i obori sužanjstvo slobodu
340 i pade Div na zemlju.
Gle, to gotske krasne djevojke
na obali sinjeg mora zapjevaše,
ruskim zveckajući zlatom,
o Bosovim vremenima pjevaju,
345 odmazdu za Šarokanja slave.
A mi, družino, žedni smo veselja.«
Tada veliki Svjatoslav
zlatnu izrekne riječ
sa suzama pomiješanu, i reče:
350 »O, sinovci moji, Iгоре i Vsevolode!
Rano začeste polovačku zemlju
mačevima cvijeljiti,
a sebi slave tražiti —
neslavno bo odoljeste,
355 neslavno bo krvcu pogansku proliste.
Vaša su hrabra srca
od gvožđa tvrda iskovana,
a drzničkom smjelošću prekaljena.
To li učiniste sjedini mojoj srebrnoj!?
- 360 A ne vidim više vlasti
silnog i bogatog mi brata Jaroslava
s vojskom njegovom mnogobrojnou,
s bojarima njegovim černigovskima,
s velmožama i Tatranima,
365 sa Šeljbirima i s Topčacima,
s Revuzima i s Oljbirima.
Oni bo bez štitova,
s noževima u sarama
vojske s vikom pobjeđuju,
370 slaveći se slavom pradjedovskom.«
A vi rekoste:
»Budimo sami hrabri,
e da staru slavu sami ugrabimo,
a novu sami sebi podijelimo!«
375 Je li zato čudo, braćo,
staru se pomladiti?
Kad se soko mitari,

- visoko ptice otjeruje:
ne da nikome povrijediti gnijezda svoga.
380 Al gledajder mi nesreće:
knezovi mi ne pomažu!
Na zlo se vremena okrenuše!
U Rimovu, gle, vrište
pod sabljama polovačkim,
385 a Volodimer pod ranama.
Tuga i čemer sinu Glebovu!
Veliki kneže Vsevolode!
Ne misliš li iz daleka doletjeti
i braniti zlatni očev prijesto?
390 Ti bo možeš Volgu veslima ispljuskati,
a Don šljemovima poiscrpsti.
Kad bi tebe ovdje bilo,
robinja bi kunu vrijedna bila,
a rob tek vjevericu jednu.
395 Ti bo možeš i po suhu
strijeljati strijelama živim
s Gljebovim sinovima smjelim.
- Ti, silni Rjuriče, i ti, Davide!
Ne plivahu li vaši junaci
400 sa zlačanim šljemovima — po krvi?
Ne riču li vaše hrabe čete ko bikovi
ranjeni sabljama gvozdenim
po poljima neznanijem?
Stupite, gospari, u zlatan stremen
405 zbog objede naših dana,
a za Zemlju Rusku,
za rane Igorove,
za smjeloga Svjatoslavljiča!
- Galički Osmomisle Jaroslave, visoko sjediš
410 na svome zlatnom iskovanom prijestolu,
poduprvi gore ugarske
četama svojim gvozdenijem.
I zakrčivši kralju put,
na Dunavu zatvorivši vrata,
415 ponad oblaka terete krcajući —
po Dunavu sudove ti krojiš.
Strah i trepet pred tobom se zemljom širi,
Kijevu otvaraš ti vrata,
strijeljaš s očeva prijestola zlatna

420 poganskog slugana —
za Zemlju Rusku,
za rane Igorove,
za smjeloga Svjatoslavljiča!

A ti, smjeli Romane, i Mstislave!
425 Misao hrabra vodi um vaš
na bojno djelo.
Visoko na djelo letiš,
šireći se ko sokol na vjetru,
smjelošću ptice svladati hoćeš.

430 Vi bo oklopnike imate gvozdene
pod šljemovima latinskijem —
od njih se zatresla zemlja i države mnoge:
Hinova, Litva, Jatvezi, Deremela.
I Polovci svoje sulice odbaciše
435 i glave pod mačeve prekloniše čelične.
Al eto ti, Kneže Igore,
sunčevo utrnulo svjetlo,
a s drveća se lišće silom srunilo.
Po Rosi i po Suli gradove podijeliše.

440 A Igorova vojska ne uskrsnu.
Don ti, kneže, kliče
i knezove na pobjedu zove.
Oljgovići, hrabri knezovi,
na bojište pristigoše.

445 Ingvare i Vsevolode,
i sva trojica Mstislaviča,
iz ponosna gnijezda šestokrilci!
Ne prigrabiste li zemlje
pobjedničkim ždrebovima?

450 Gdje li su zlaćani šljemovi vaši,
sulice poljske i štitovi?
Zatvoriste na stepi vrata
oštrim svojim strelicama
za Zemlju Rusku,
445 za rane Igorove,
za smjelog Svjatoslavljiča!
Sula bo ne teče više srebrnasto
ka gradu Perejaslavlju,
a Dvina se ko močvara valja
460 k Polovcima groznim
s poklicima poganih.

Jedini Izjaslav, Vasiljkov sine,
oštrim svojim mačem zveknu
o šljemove litvanske.

465 On potamni slavu Vseslava, djeda svoga,
sam pod štitom pavši crvenim,
i sasječen bi na travi krvavoj
mačevima litvanskijem, i isteče u krvi.
A on bi nam govorio:
470 »Družinu tvoju, kneže,
ptice krilima prekriše,
a zvijeri krv polizaše.«

Ne bje tu brata Brjačislava
ni drugoga Vsevoloda:
475 sam ispusti bisernu suzu
iz hrabra tijela
kroz ogrlicu zlaćanu.
Utihnuse glasovi, nestade veselja —
trube trublje gorodnjanske.

480 Jaroslavovi i svi unuci Vseslavovi!
Ded spustite stjegove svoje,
zabodite štrbave mačeve svoje:
lišiste se bo slave pradjedovske.
Zadjevicama svojim započeste
485 pogane navoditi na zemlju rusku,
na blago Vseslavovo.
Od razdora vašega do nasilja
iz zemlje polovačke!

U sedmom vijeku Trojanovu
490 Vseslav ždrijeb baci
o djevojci njemu miloj.
Ostrugama o konja otisnu se on
i odjuri do Kijeva grada
te kopljem se dotače

495 zlaćanoga prijestolja kijevskoga.
Odjuri otud kao zvijer ljuta
o ponoći iz Bjelgoroda
sivom zastre se maglom,
a ujutro zasiječe sjekiru
500 i otvori novogorodska vrata,
potamni slavu Jaroslavovu,
odjuri poput vuka
s Dudutaka do Nemige.

505 Na Nemigi rasprostiru snopove,
 glavu do glave,
 mlate ih cjepovima gvozdenijem,
 na gumnu živote polažu,
 dušu od tijela odjeljuju.
 Nemigine obale krvave
 510 ne bijahu blagom zasijane,
 već kostima sinova ruskih.
 Vseslav kneže ljudima sudijaše,
 knezovima gradove podjeljivaše,
 a noću sâm poput vuka srtaše:
 515 iz Kijeva prije pijetlova
 u Tmutorokanj dohuktavaše,
 velikom Horsu poput vuka
 put presijecaše.
 U Polocku mu sa svete Sofije
 520 zvona rana na jutrenju zazvoniše,
 a on u Kijevu zvonjavu ču.
 Mada bistroumna duša
 u bujnom mu bijaše tijelu,
 često on stradaše nevoljom ljutom.
 525 Bojan njemu prevješti
 prije pjeva svoga smišljeno reče:
 »Ni lukavac ni vještac,
 ni lakokrila ptica
 suda božjega minuti neće.«
 O, kako da ne tuguje Zemlja Ruska
 530 sjetivši se davnih vremena
 i knezova nekadašnjih?
 Starog Volodimera tko bi mogô
 uz gore prigvozdit i kijevske:
 njegov i bo stijezi sad Rjurikovi staše,
 535 a drugi Davidovi.
 Sad zastave im vijore svaka za se,
 a koplja za se poju!
 Na Dunavu Jaroslav in glas se čuje,
 ko kukavica neznana rano da kuka:
 540 »Poletjet ću, reče,
 ko kukavica Dunavom,
 zamočit ću dabrov rukav
 u Kajalu rijeku,
 otrt ću knezu rane krvave

545 na njegovu silnom tijelu.«
 Jaroslavna rano plače
 na bedemu u Putivlju zazivljući:
 »O, vjetre, vjetrino!
 Čemu, gospodar, nemilice pušeš?
 550 Zašto sipaš, lakokriliče, hinovske strijele
 na mojega vojna čete?
 Malo li ti bijaše
 gore pod oblacima zavijati,
 ljuljajući lađe po sinjemu moru?
 555 Čemu, gospodar, moju radost
 po povilju razasu?«
 Jaroslavna rano plače
 u Putivlju gradu na bedemu zazivljući:
 »O, Dnjevre Slovutiču,
 560 ti si kamene probio gore
 kroz zemlju polovačku.
 Ti na sebi si ljuljao
 lađe Svjatoslavove
 do tabora Kobjakova.
 565 Doljuljaj mi, gospodar, vojna moga,
 da ne šaljem k njemu suza
 na more rano.«
 Jaroslavna rano plače
 u Putivlju gradu na bedemu zazivljući:
 570 »Svijetlo i presvijetlo sunce,
 svima si toplo i krasno.
 Čemu ti, gospodar, uperi svoje zrake žarke
 na moga vojna momke?
 Na bezvodnu polju žeđom im lukove opruži,
 575 tugom im tulce zatvori!«
 Uzburka se more o ponoći,
 podiže se vihor s oblacima:
 to Igoru knezu bog put pokazuje
 iz zemlje polovačke u Zemlju Rusku,
 580 k očevu prijestolu zlaćanome.
 Ugasnu večernja rumen,
 Igor spava, Igor bdi je,
 Igor mišlja polja mjeri
 od velikoga Dona do maloga Donca.

585 Poput konja Ovlur
o ponoći zarza za rijekom,
eda njega kneže shvati.
»Knez Igor nema tu ostati!« — uskliknu.

590 Zatutnji zemlja, zašušti trava,
šatori polovački krenuše.

A Igor kneže ko lasica jurne
u trstiku, ko na vodu vivak.

On uzjaše konja brza,
a sjaši s njega ko vuk bosu.

595 I pojuri u lugove kraj Donca,
te poletje ko soko pod oblake
koseći guske i labudove
za doručak, za ručak, za večeru.

600 Kad Igor kao soko poletje
tad Ovlur poput vuka jurne
stresajući sa sebe rosu studenu:
satrše bo svoje konje brze.
Donec reče:

605 »Igore kneže! Neka ti je slava velika,
Končaku nevolja, a ruskoj zemlji radost!«
A Igor će:

610 »O, Donče, neka je tebi slava velika,
što ti na valovima ljuljaše kneza,
ti mu zelenu prostiraše travu
na svojim obalama srebrnijem,
ti maglama odijevaše ga toplim
u sjeni drveća zelenoga,
ti čuvaše ga ko vivak na vodi,
ko galeb na valovima,
kao soko u uzduhu.«

615 »Nije takva, reče, Stugna rijeka
štono hudom strujom svojom —
tuđe progutavši potoke i protoke —
razmilivši se po grmlju

620 mlađahnoga kneza Rostislava
povuče na dno uz obalu tamnu.
Plače majka Rostislavova
za Rostislavom mlađahnim knezom.

625 Uvenuše od žalosti cvijeci
i drvlje se od tuge k zemlji povi.

Tad ne kriještahu svrake:

630 po tragu Igorovu Gza s Končakom jaši.
I gavrani ne graktahu, čavke umukoše,
svrake ne kriještahu, tek gmizavci gmižu.
Djetlići put k rijeci kvrcanjem kažu,
slavuj veselim pjesmama
svitanje navješćuju.

Govori Gza Končaku:

635 »Leti li ka gnijezdu sokol,
ustrijelit ćemo sokolića
svojim strijelama zlačanim.«
Uzvrati Končak hanu Gza:
»Leti li ka gnijezu soko,
sputat ćemo sokolića
640 ljepotom djevojkom.«

I reče Gza Končaku:

645 »Sputamo li ga ljepotom djevojkom
nit sokolić nit ljepota djevojka
neće nama ostanuti;
počet će nas po poljima polovačkim
ptice kljuvati.«
Reče Bojan
Jaroslavljevog vremena davnog
i Olegova kneževskoga — pjesmotvorac —
650 ob udesu Svjatoslaviča:
»Ako li je bez ramena teško glavi,
zlo je i tijelu bez glave,
a Zemlji Ruskoj bez Igora.«
Sunašce na nebu sije,
655 Igor knez u Zemlji Ruskoj.
Na Dunavu djevojke pjevaju,
glasovi im morem do Kijeva odjekuju.
Igor jaši po Boričevu
k svetoj Bogorodici Pirogošći.
660 Raduju se zemlje, vesele se gradovi.

Ispjevavši pjesmu knezovima starim
pjevati je i mladima valja.
Slava Igoru Svjatoslavljiču,
smjelome turu Vsevolodu,
665 Volodimeru Igoroviču!

Zdravo da ste, knezovi i družino,
boreći se za kršćane
protiv vojski poganskijeh!

Slava knezovima,
670 a družini čast!
Amen.

B I L J E Š K E

- 4 Igor Svjatoslavič — knez, unuk Olega Svjatoslaviča.
8 Bojan — drevni ruski pjesnik i pjevač («slavuj starih dana»), »unuk boga Velesa».
19 Jaroslav I Vladimirovič Stari, knez, zvan i 'Mudri' (umro god. 1054).
20 Mstislav Hrabri, brat kneza Jaroslava I Vladimiroviča Mudrog. — Rededa — kasoški knez (Usp. bilj. 21).
21 Kasogi — malo nomadsko pleme.
22 Roman Svjatoslavič, knez — brat Olega Svjatoslaviča, kneza tmutorokanjskoga (Usp. bilj. 100).
30 Volodimer (Vladimir Stari) — veliki knez kijevski.
35 Polovci — nomadsko pleme (narod) s obala Azovskog i Crnoga mora.
36 Ruska Zemlja — stara Rus', Rusija.
39 Pomrčina sunca — odista se zbila — prema astronomskim podacima — u god. Igorova vojnog pohoda, tj. 1185. U *Spjevu* — zlo znamenje za uspjeh pohoda.
53 Napiti se iz šljema Dona — ovladati Donom u borbi s Polovcima.
58 Dvije pole slave — odnosi se na dva Igorova vojna pohoda: makedonski i polovački.
59 Trojan, nije jasno nije li to odjek imena rimskoga cara Trojana, pa neki tekstolozi čitaju ovo mjesto kao »Bojan«, tako upr. Tihonrarov i akad. A. Jugov (*Slovo*... M 1945).
63—65 Sokolovi — ruske čete, čavke — polovačke čete.
68 Usp. bilj. 4.
69 Sula — rječica, lijevi pritok Dnjepra.
70—72 Putivlj — gradić kraj Novgoroda Sjevernskoga rezidencija kneza Igora.
73 Vsevolod Svjatoslavič, brat kneza Igora.
74 buj-tur — 'silovit bik', snažan borac.
96 Div — neka fantastična neprijateljska sila, do danas nedovoljno objašnjeno.
99 Posulje — područje oko rijeke Sule. Suroža — područje oko grada Sudaka na Krimu. Korsunj — drevni toponomastik za naziv grada Hersoneza (na obali Crnoga mora).

100 Tmutorokanj — nekadašnji naziv gradića pod Kavkazom, danas Tamanj.

131—132 Oleg Svjatoslavič, knez — djed knezova Igora i Vseolda, svi porijeklom iz rodovite obitelji černigovskih knezova.

137—138 Gzak (Kzak) i Končak — hanovi i vojskovođe polovačke.

150 Kajala — rječica s ušćem — kako se misli — negdje u Azovskom moru.

152 Humovi (brežuljci) — uzvišini terenski valovi u Donskoj stepi, prepreke pogledima s Dona prema užoj Kijevskoj Rusiji.

153 Stribog — bog vjetrova u slavenskoj mitologiji.

168 Usp. bilj. 74 (buj-tur).

178 Gljebova kći Gljebovna, žena buj-tura Vsevoloda.

180 Usp. bilj. 59.

181 Usp. bilj. 19.

182—184 Usp. bilj. 131—132.

191 Boris Vjačeslavič — unuk Jaroslava I Mudroga.

200 Dažbog — mitološki bog žetve i sunca kod starih Slavena.

260—261 Karna i Žlja — alegorije Zle kobi.

277 Vjeverica — vjeveričino krzno.

319 Plesenjsk — gradić u Galickoj kneževini.

340—341 Bos (Bus) — ruski antski vojskovođa u borbi protiv Gota.

345 Šurokanj (Šarokanj) — djed polovačkoga hana Končaka.

365—366 Šeljberi, Topčaci, Revuzi, Oljbiri — nomadska stepska plemena.

383 Rim — Rimov — gradić uz rijeku Sulu (Usp. bilj. 69).

393 Kuna — kunino krzno.

394 Vjeveričino krzno (Usp. bilj. 277).

409 Jaroslav Vladimirovič — galički knez, Igorov tast nazvan Osmomislom, vjerojatno zbog svoje mnogostrane ratničke djelatnosti.

433 Jatvjazi — pleme litavskog porijekla. Deremela — litavsko mjesto.

439 Rosa (Ros', f.) — desni, Sula — lijevi pritok Dnjepra.

445—446 Ingvar i Vsevolod te Mstislaviči — potomci knezova Izjaslaviča.

447 Tri Mstislaviča — šestokrilci (tri para ruku).

457—459 Usp. bilj. 69.

462—465 Vseslav Brjačaslavič — polocki knez iz plemena Izjaslaviča.

473—474 Usp. bilj. 462—465.

479 Trublje gorodnjanske — po imenu grada Gorodno.

489 Usp. bilj. 59.

- 503—504 Nemiga — rijeka, krvavo bojište god. 1067.
517 Hors — poganski bog sunca i svjetla.
534 Rjurik Rostislavič — knez, borac protiv Polovaca.
535 David Rostislavič, knez Smolenski, brat Rjurika Rostislaviča.
538 Jaroslavna — žena kneza Igora.
550 Hini, Hinovi — jedno od turkmenskih plemena, a neki se domišljaju, da bi to mogli biti Huni ili Finci.
585 Ovlur — Polovac, Igorov pomagač pri bijegu iz polovačkog zarobljeništva.
616 Stugna — rječica, pritok Dnjepra.
658 Boričevo — mjestance ili okoliš na kijeveskom području.
659 Majka Pirogošća — Bogorodičina crkva u Kijevu.

II.

JURAJ KRIŽANIĆ — MEĐUSLAVENSKI PROSVJETITELJ 17. STOLJEĆA

UVOD

U proteklih stotinu i više godina, otkako je znanstveno otkriven,¹ a zatim i monografijski prorađen znamenit književni i znanstveni rad Jurja Križanića,² zahvatio je živ kulturni interes za rad toga darovitoga hrvatskog pisca i mislioca 17. stoljeća upravo međunarodne razmjere.³ Sama bibliografija znanstvenih prinosâ o njegovu životu i djelu, i prije i poslije opsežne Jagićeve monografije, s mukom bi se pribrala u potpunu cjelinu, jer su ti prinosi, manji i veći (rasprave, studije, članci), osobito u našem stoljeću razasuti i u teže dostupnim periodičkim i povremenim izdanjima na mnogim kulturnim jezicima širom svijeta. Jer Juraj Križanić, zapadnjak po obrazovanju, a misaono i osjećajno urastao u svome stvaralačkom razdoblju usred velikoga slavenskoga Istoka (Rusija 17. stoljeća), zarana je sebi izgradio potrebite duhovne preduvjete za konspektivno sagledanje temeljne problematike svoga vijeka i svoga akcionog prostora u koordinatama Istok—Zapad Sedamnaestog vijeka. Otud onda i živ znanstveni interes i današnjeg Istoka i Zapada za nj i za njegovu životno djelo.

Najznatnijim je radom za poznavanje ukupnog Križanićeva djela bila i do danas ostala spomenuta Jagićeva monografija o njemu. Ipak, u ovo pola stoljeća otkako je izdan taj kapitalan Jagićev rad (1917), a pogotovu nakon novoga kritičkog izdanja Križanićeva glavnog djela *Poli-*

¹ Bezsonov, P. A.: *Russkoe gosudarstvo v pervoj polovine XVII st.* T. I—II. Moskva 1859—1860, v 8° 438+392.

² Jagić, V.: *Život i rad Jurja Križanića*, Zagreb, Djela JAZU, knj. XXVIII, 1917, v 8° VII+510.

³ Badalić, J.: *Juraj Križanić — danas*, Rijeka, Riječka Revija, VIII, 1959.

tika u priredbi Akademije nauka SSSR,⁴ osjetila se potreba u međunarodnoj znanosti da se dopune i dalje dopunjavaju rezultati dosadašnjih znanstvenih istraživanja Križanićeva djela, kako bi se taj izvorni mislilac 17. stoljeća što svestranije približio razumijevanju i ispravnoj ocjeni suvremene znanosti, a najpače nas Hrvata, Križanićevih zemljaka.⁵

I upravo ta činjenica potakla je i mene da neke svoje objekcije i zapažanja iznesem u slijedećim razmatranjima o Križaniću kao pjesniku i kao društveno-političkom mišiocu.

⁴ Križanić, Jurij: *Politika*. Tekst priredio V. V. Zeleznjin. Preveo i bilješke napisao A. L. Goldberg. Uredio M. N. Tihomirov. Moskva, Nauka, 1965, v. 8° 735.

⁵ Nedavno je (5. listopada 1970. putem RTV Zagreb) obaviještena javnost o nalazu zagrebačkog teologa I. Goluba nepoznatoga Križanićeva teološkog spisa (u rukopisu) s naslovom *Bibliotheca Schismaticorum universa* (iz god. 1656) u Arhivu Sv. Oficija u Rimu, u kojemu je Križanić, prema obavijesti I. Goluba, podnio svojim crkvenim starješinama u Rimu dokumentiranu disertaciju (na nekih 700 stranica) o vjerskom raskolu i njegovim štetnim posljedicama za sav svijet.

Čini se, međutim, da se tu radi samo o drugom rukopisnom primjerku istog i odavno poznatog Križanićeva djela (s istim naslovom) u rimskoj biblioteci Casantanesi (Sta Maria Sopra Minerva) s prijevodom djela Nila Solunskog.

JURAJ KRIŽANIĆ KAO PJESNIK (1618—1683)

I.

Kad bismo se u razmatranjima pjesničkog lika Jurja Križanića ograničili isključivo na njegovu formalno-pjesničku, tj. stihovanu ostavštinu, a to su u svemu četiri omanja lirski panegirika objelodanjena još za Križanićeva života u Kircherovu Zborniku *Oedipus Aegyptiacus*,¹ onda bismo ga mogli, a i morali nazvati isključivo »pjesnikom Ilirije«, kako sam ja to i učinio u svome referatu na Petom Međunarodnom slavističkom kongresu u Moskvi 1958.² No ni te četiri pjesme, ma koliko bile u idejnom pogledu zanimljive i značajne, nisu u pjesničkom, tj. umjetničkom pogledu od tolikog značenja, e da bismo im morali poklanjati naročitu pažnju. Mogli bismo ih, mislim, s tog umjetničkog stajališta svrstati, kao odjek kulturno-političkih previranja na Balkanu Sedamnaestoga stoljeća, u osrednju klasicističku versifikaciju. Specifičnost je njezina, možda, jedino u njezinoj bilingvističkoj fakturi: hrvatskoj i latinskoj.

Smatrajući, međutim, da je cijela i cjelovita pojava Jurja Križanića, kao tvorca i nosioca poznate i visoko

¹ Kircheri, Athanasii, S. J. (1601—1680): *Oedipus Aegyptiacus* hoc est Universalis Hieroglyphicae Veterum Doctrinae temporum iniuria abolitae instauratio. Opus ex omni Orientalium doctrina et sapientia conditum, nec non viginti diversarum linguarum autoritate stabilitum. Felicibus Auspiciis Ferdinandi III. Austriaci Sapientissimi et Invictissimi Romanorum Imperatoris semper Augusti e tenebris erutum. Atque Bono Reipublicae Literariae consecratus. Romae, Ex Typographia Vitalis Mascardi, 1652—1653, T. I, II (Partes 1—2), III.

² Badalić, Josip *Juraj Križanić — pjesnik »Ilirije«*, Zagreb 1958, Radovi Instituta za slavensku filologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, sv. 2.

poetičke koncepcije o međuslavenskoj suradnji pri obrani zajedničkih interesa svih Slavena, u stvari tek visok i fanatičan pjesnički zanos, rječito utkan u njegovu ukupnom književnom i znanstvenom stvaranju, osjetio sam potrebu, da u ovim svojim razmatranjima karakternih crta Križanićeve osobe obuhvatim piščevo stvaranje u stihu i u prozi kao povezanu cjelinu. Svoje poglede na bit idejno-političkih Križanićevih koncepcija izložio sam, kako je već spomenuto, u svom kongresnom referatu "Juraj Križanić — pjesnik »Ilirije«" te u raspravi »Juraj Križanić — predšasnik Posoškova«,³ pa ću se zato u ovoj prilici zadržati pretežito na utvrđivanju i ocjeni formalno-pjesničkih elemenata sadržanih u ukupnom Križanićevu djelu.

II.

Malo je pozornosti posvećivano činjenici, da je hrvatski pisac 17. stoljeća Juraj Križanić, nazivan i ocem »panslavizma«, još prije svoga drugoga polaska u Rusiju (1658) kao lirski pjesnik dokumentirao svoj »panslavizam« s četiri pjesme, objavljene god. 1652. u svečanom zborniku (u tri sveska), što ga je izdao i uredio spomenuti već njemački učenjak Athanasius Kircher (1601—1680).

U prvome od triju omašnih svezaka toga zbornika (na šestom kvarternionu), koji kao uvod u to svečano izdanje sadržava 27 panegirika (»elogium«) u slavu cara Ferdinanda III (1608—1657), sastavljenih u isto toliko narodnih jezika toga vremena (latinski, grčki, talijanski, španjolski, francuski, portugalski, engleski, njemački, mađarski, češki, ilirski (hrvatski), hebrejski, sirski, arapski, haldejski, armenski, perzijski, samaritanski, koptski, etiopski, indijski, kineski, egipatski), publicirane su u dvanaestom elogiju *četiri pjesme* Jurja Križanića sa slijedećim naslovima:

1. *Duma*. Harvački (s lat. prijevodom uz original: *Carmen Pindaricum*. Illyrice moderne).
2. *Pisan*. Staroslovinski (u lat. prijevodu: *Jambicum Bettinianum*. Slavonice antique).
3. *Davorija*. Sarbski (lat.: *Epos Heroicum*. Modi et Styli Sarbiaci).

³ Radovi Zavoda za slavensku filologiju Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, sv. 5, Zagreb 1963, 5—23.

4. *Davorija*. Latinski (lat.: *Epos Heroicum*. Modi Latini). Pjesme su potpisane autorovim imenom: *Georgius Crisanius accinuit*.

Sve te četiri Križanićeve pjesme imaju zadatak, da u jezičnom kolu odabranih naroda toga vremena, koji se oglasiše u tom zborniku posebnim elogijima (panegiricima) na svom narodnom jeziku u slavu cara Ferdinanda III, progovori na Križanićeve usta i *ilirski* narod u posebnom *Napisu pohvalnom Golemomu, Presilnomu, Prestavnomu caru Hverdinandu Tretomu...* (Elogium XII). Taj naime Križanićev elogij (naslovljen našim jezikom na cirilici i latinici, te na latinskom jeziku) nosi opći naslov *Illyria*, odajući time, kao i posebnim i značajnim *Epigramom* na istome naslovu Križanićeve elogija, da autor tih panegirika istupa u tome svečanom izdanju — kao književni predstavnik *ilirskoga* naroda.

Evo teksta toga epigrama:

Epigramma Prosphonicum
Augustissimo Teroptimoque Caesari:

Illyria
Vitam percatatur,
Pacem gratulatur,
Victorias ominatur:
Hoc in Opere
Augustali munificentia
plane digno.
Cui simile Orbis non vidit.
Unde et Musa Illyrica
Prorumpit in versus inauditos;
Carmineque Illyrico, modis
Latinis colligato,
Maiestatem Sacram
devota veneratur.

A tko sačinjava taj Križanićev *ilirski* narod?

O tome nam daju podatke same Križanićeve pjesme pisane »staroslovinski«, »harvatski« i »sarbski«. Međutim, svaki od tih jezika, kako je to već ustanovio i V. Jagić,⁴

⁴ Jagić, Vatroslav: *Život i rad Jurja Križanića o trista-godišnjici njegova rođenja*, Djela Jugosl. akad., knj. XXVIII, Zagreb 1917, 94.

jest svojevrsna smjesa različitih slavenskih jezika, koja će pojava doći još do jasnijega izražaja kasnije, u doba njegove izradbe jedinstvenoga međuslavenskoga jezika. Ipak, i jezično i sadržajno, svaka od tih pjesama Križanićeve »Ilirije« progovara jezikom posebnoga naroda: »staroslovinskoga«, hrvatskoga i srpskoga naroda, kao sastavnih narodnih jedinica ilirske etničke zajednice »Zadunajskih Slovencev«.

Najčišće i pjesnički najtečnije progovaraju Križanićevi zemljaci Hrvati, u hrvatskoj *Dumi*, koja odiše dikcijom i pjesničkim izrazom stare hrvatske književnosti u čakavskoj ikavštini (Illyrice moderne):

D u m a Harvacki

Vile, gorske kneginje,
Ke u kolo sastavše
Spivate divne pisni,
Nad studenci bistrimi,
Kimno vičnoe ime
Orpej Odrizkih dao je Knez pevača,

Gdi mutna rika Marica
I virovita Strumica,
Susedski izvir prijamše
Idu protivne ciste.

Vile, ke iz visocih
Drivate Rile varhova,
Široka Sridca grada
I žitorodna polja
Razmirate očima —
Istinu mi kazujte:
Kadi su one gusle,
Kimi iz jam martvackih
On svoju, na svit bili,
Euridiku vediše?

Kimi derlyive vuke,
Divye medvide i rise
Pokorne si tvoraše?

Kod vas li se hrane, ili zaisto
Bozi raskošno nyimi
Svoje gudu popivke?
Onih, onih je meni
Golemo ninye triba:
Da slavim silna cara,
Da spomnim mudra muža,

Da pravim divno dilo.

To je pjesma najznačajnija od sve četiri Križanićeve pjesme objavljene u Kircherovu zborniku. I sadržajno i kompozicijski.

Osnovu za taj svoj panegirik uzeo je, kako smo vidjeli, iz grčke, zapravo balkanske mitologije (Orfej i Euridika), smjestivši je u okvir drevne Bugarske (Sredec). Invokacija (»Vile, gorske kneginje...«), kao i cijela fiktura *Dume*, odiše duhom južnoslavenske folklorne lirike. Jezično narječje, kojim je Duma napisana, najbliže je čakavskoj ikavici hrvatskoj.

Karakterističan je, međutim, Križanićev latinski prijevod⁵ termina »harvacki« u istoj pjesmi u tome, što je njemu »harvacki« isto što i »illyrice moderne«. Iz toga bi se dalo zaključiti, da je Križanić, koncipirajući Iliriju, predviđao hrvatski jezik temeljnim narječjem, odnosno jezikom budućega ilirskoga (međuilirskog) jezika. Onako po prilici, kako će on to učiniti desetak godina kasnije, izrađujući svoju *Gramatiku* (međuslavenskoga jezika), kojemu je također kao osnovicu namijenio hrvatski jezik.

Druga pjesma, *Pisan, staroslovinski* (Sclavonice antique), pisana je mješavinom slavenskih jezičkih elemenata (leksičkih i morfoloških), s jakom primjesom staroslavenskoga jezika. Evo njezina teksta:

P i s a n

Staroslovinski

Silni nebesnim car opomenyen gibom
Divna tvoriti jest povelil čudesa:
Kirhar že divna miru stvori čudesa

⁵ Križanićev latinski prijevod *Dume* hrvatske glasi:

Jako bo Mojza žezlyem udari skalū,
A bje že živih vod izavriše vrutci.
Sice i Kirhar skali gdi kosnu umom
Tajnije vrutci mudrosti se javiše,
Uže da vmolknut struni boginy Parnaskih
Spivati drivnih hvalnaja dila mužej.
Vsi že dvojvarhe sinovi luzi gori
Carskimi glasno da vozvonaet hvalami.

Carmen pindaricum

Illyrice moderne

Nymphae, montanae principes
Quae in chorum sistentes
Concinitis geniales hymnos:
Lympidos supra fontes,
Queis nomen dedit aeternum
Odrysiorum Orpheus princeps vatū

Hebrus ubi amnis turbidus
Strimonque vorticosus,
Ortu vicine sumpto
Adversas abeunt vias.

Nymphae, quae ab excelsis
Froncosa Rhodopes iugis
Spaciosos Sardicae urbis
Et frugum feraces campos
Dimetimeni oculis,

Vera mihi narrate
Ubinam Lyra illa,
Qua ex cavernis inferum
Ille suam, ad lucem candidam,
Eūridicen ducebat?

Qua laniaces lupos
Ferosque ursos, lyncesque
Obsequiosos tenebat.

Uže i mudrih ti Davoriy podatelj,
Vil medoglasih gizdavi kolovođe,
Skini iz glavi te svitonose traki,
Iže no mnaet se žarkago solnca kosi,
Ibo bezumya markljuju noć razgonaet.
Ti že, Homiru volhve, suspeti divno
Petje, i venec lovorni pusti lučšim!
Hočet bo pravda, da jasni svita traci
Čelo častnoe Svitlago cara pašut.
Pravda kazujet, da mudrog Atanasa
Čudnago time lovorni venec krasit.

Tom je pjesmom imao progovoriti u Kircherovu zborniku (u slavu caru Ferdinandu III), očito, bugarski narod, kao glavni baštinik i čuvar (u svome narodnom jeziku i crkvenom obredu) staroslovjenštine. A to utoliko prije, što su se jezični termini »staroslovinski« i »crkvenoslovinski« rano poistovjećivali s terminom »starobugarski«. A da je ta bugarska sredina bila Križaniću bliska već u doba stvaranja tih četiriju pjesama, svjedoče rječito i bugarski pjesnički rekviziti u netom donesenoj hrvatskoj *Dumi* (Sredec, Rile, Marica, Strumica). U Križanićevu se latinskom prijevodu⁶ te pjesme, naravno, te jezične distinkcije izvornika nisu niukoliko mogle odraziti.

Treća pjesma, *Davorija, sarbski* (Modi et styli Sarbiaci), kojom bi srpski dio ilirske zajednice imao da progovori u slavu Križanićeva pokrovitelja »Ilirije«, napo-

Vobisne illa conditur? An revera
Dii iucunda ad illam
Sua personant carmina?

Illa nunc, illa mihi
Est vehementer opus:
Ut celebrem fortem Caesarem,
Ut memorem sapientem virum,
Ut narrem mirum opus.

⁶ Križanićev latinski prijevod *Pisni* staroslovinske glasi:

minje dikcijom srpsku narodnu pjesmu (napose u invocaciji *Kliknite mi silna cara...*), kako bi i tim vanjskim znakom odudarala jezična i narodna individualnost Srba od ostalih ilirskih naroda. Evo njezina teksta:

Davorija

Sarbski

Kliknite mi silna cara, mila bratyo i družino,
Načni, More, Davoriju, ili ću ju ja zapeti.
Kripost mi va svakom mužu hvale j' vridna i poštenja,
A iz carskih ona parsi kot danica lipo bliska.
Kim te imam, slavni Kralju, peti glasom il besidom?
Ti za mudrost dati šćedro milovao nisi zlata.
Vridno ti j' iz obla zlata klast' obraze i stobore.

Jambicum bettinianum

Sclavonice antique

Fortissimus coelico Caesar permotus nutu
Mira patrari mandavit prodigia,
Kircherusque mira orbi patravit prodigia
Ut quippe virga Moises percussit rupem,
Protinusque perennium aquarum ebulliere fontes,
Sic et Kircherus cautes et tetigit mente
Arcanae fontes sapientiae apparuere.
Jam conticescant dearum Parnassidum fides
Celebrare priscorum facta laudanda virum.
Omnes autem umbrosi montis bicollis luci
Caesareis alte resonent praeconiis,
Jam et doctarum tu Iliadum dictator,
Nympharum mellisonarum superbienis chorage,
Corripe a vertice istos luciferos radios,
Qui reputantur fervidi Solis comae,
Quoniam ignorantiae caecam dispellunt noctem
Tuque, Homere vates, contine mirandum
Carmen, et coronam lauream linque melioribus
Vult quippe Themis, ut sereni lucis radii
Frontem colendam Augusti Caesaris cingant,
Dictatque aequum, ut doctum Athanasii
Mirandi verticem laureum sertum ornet.

Pjesma je pointirana, očito, osjećajem Križanićeve (a još više Kircherove) zahvalnosti caru Ferdinandu III s razloga, što je car materijalno omogućio izdanje skupocjenoga zbornika *Oedipus Aegyptiacus* (u tri omašna i grafički skupa sveska u folio formatu!), u kojima se imalo objaviti veliko naučno otkriće Kircherovo.

Davorija je pisana, kako se kaže u latinskom prijevodu,⁷ »modi et styli Sarbiaci«, ali — ikavicom, kao i ostale tri pjesme »Ilirije«.

Četvrta pjesma *Davorija, latinski*, koja uznosi slavom cara Ferdinanda u ime katoličkih (dalmatinskih i bosansko-hercegovačkih) Ilira »modi latini«, pisana je aleksandrincem (u čakavskoj ikavštini), odajući u svojoj jezičnoj i poetskoj fakturi pjesnički izraz stare dubrovačko-dalmatinske književnosti.⁸ Tekst Davorije glasi:

Davorija

Latinski

Ni, čestiti caru, tvim dikam bilo dovolyno,
Ča se neizbrojnih glasom proslavlyaše ljudi
Tva kripost: jur i tvaro zvoni tva imena skalye
I studene stine daju mudrosti slovesa,
Kih, pokoli litnih dvi tisuća Sunce okrugov

⁷ Križanićev prijevod *Davorije* srpske glasi:

Epos heroicum

Modi et styli Sarbiaci

Insonate fortem Caesarem, cari fratres et sodales,
Incipe commilito heroicum, aut id ego insonabo!
Virtus quidem in omni viro laude est digna, et honore
At ex regio illa pectore seu phosphorus pulchre fulget
Qua te debeo, gloriose Caesar, canere voce aut sermone?
Tu pro sapientia copiose dando non pepercisti auro,
Aequum tibi ex solido auro poni statuas et columnas.

⁸ J. Šidak, pišući o Križaniću, »Enciklopedija Jugoslavije«, 5. sv., *Križanić*, preuzima bez ikakve kritičke rezerve Jagićevo mišljenje, da Križanić nije poznao dubrovačke književnosti. Mislim da je potrebu kritičkog stava u tom pita-

Obteče, viklasti mudrac ne mogaše jedini;
 Sam Atanas ova čuda tvori; sam pameti silom
 Iskre navukov iz kamena kreše bogato.
 Na perutih hvale carovo pako ime visoko
 Prik gor, i priko mora leti, i nebesa dosiže.
 Jur moja kobza muči: ali hot nevstane želiti,
 Čestito mnoga lita cvati, slovi, ime golemo,
 Vikuj, premagaj, vladaj, bud strašno protivnim.

U leksičkoj mješavini *Davorije* ističe se, među ostalim, ukrajinska riječ kobza,⁹ koju je riječ Križanić donio po svoj prilici sa svoga prvoga putovanja po Rusiji, na posepu zemlji »čerkaskoj« (u putopisu *Od Lavova do Moskve*), gdje je i upoznao taj ukrajinski muzički instrument, a isto tako i vrstu lirске pjesme poznatu pod imenom *dume*. Tako je ona ušla i u prvu pjesmu njegove »Ilirije«, postavši time prvom (i jedinom) *dumom* u hrvatskoj književnosti.

III.

Ta »Ilirija« (Križanićeva vizija) obuhvaća u stvari one slavenske prostore Balkana, koji su golicali maštu i stvarnost velikih vremena Simeona Bugarskoga, Dušana Srpskoga i Tomislava Hrvatskoga, a zatim i prvih idejnih predšasnika slavizma Vinka Pribojevića (u njegovu govoru *De origine successibusque Slavorum*, Venetiis 1532), Siegmunda Herbersteina (u djelu *Rerum moscovitarum commentarii*, Viennae, 1549), Antonija Possevina (*Moscovia*, Vilnae 1583) i Mavra Orbini-

nju davno i opravdano naglasio Ante Radić, kad je u svom opsežnom prikazu *Nova rasprava o Jurju Križaniću* istaknuo, da »iz djela što ga je obreo Sokolov, gotovo pouzdano doznajemo, da je Križanić znao barem za Gundulićeva *Osmana*. Usp. Ante Radić: *Nova rasprava o Jurju Križaniću*, »Vienac«, XXIII, 1891, str. 670. — N. Sokolov: *Novootkrytoe sočinenie Križanića o soedinenii cerkvej*. »Žurnal Ministerstva narodnogo prosvješćenija«, Aprilj—Maj 1891.

⁹ Riječ *kobza* preveo je Križanić u svom latinskom prijevodu riječju *cithara* iako su citara i kobza dva posve različita instrumenta. Evo latinskoga prijevoda njegove *Davorije* latinske:

ja (u historijskom radu *Il regno degli Slavi, hoggi corrotamente detti Schiavoni*... in Pesaro, 1601) i dr.

Tim je putom, vjerojatno, došlo i do koncepcije Križanićeve Ilirije, uz dodatak, da je u Križanićevo doba, u krmu toga fantastičnoga Križanićeva broda, puhnuo i povoljan vjetar iz — papinskog Rima: valjalo se naime i Slavenskom jugu i papinskom Rimu pod svaku cijenu oprijeti imperijalističkom nadiranju Osmanlijskog carstva na kršćanske prostore Balkana, koje je nadiranje, od kosovske katastrofe na ovamo, sve opasnije ugrožavalo na sjevernim i zapadnim granicama južnoslavenskih naroda (Hrvata i Slovenaca) zapadno-evropsku kulturnu periferiju tih vjekova. Da bi se dakle stvorila stanovita državnna formacija tamponskoga karaktera između Rima i Istanbula, ma i u obliku južnoslavenske Ilirije, gledalo se, prirodno, i u Rimu na takvu koncepciju s povoljnim raspoloženjem.

Da je pak ta i takva formacija na Balkanu imala upravo takav antiosmanlijski karakter, dade se, mislim, razabrati i iz posebne Križanićeve dosad nezapažene *Alokucije*, koja je dodana, na turskom i latinskom jeziku, neposredno iza Križanićeva potpisa (ispod njegovih pjesama) u *Elogiju XII* (»Ilirija«). Tu se upozoravaju Turci, da otvore oči i uvide pravoga Boga i pročitaju u toj knjizi istinu i mudrost, koje su najveće blago. A ta istina, ta mudrost

Epos heroicum

Modi latini

Non erat, o felix Caesar, tuis gloriis satis,
 Quod innumerorum vocibus praedicabatur populorum
 Tua virtus: iam et dura sonant tua nomina saxa,
 Et gelidae cautes edunt sapientiae verba.
 Quae, ex quo duo millia annuorum Sol circuituum
 Percurrit, sapientum nullus valuit explanare.
 Solus Athanasius haec miranda facit; solus ingenii vi
 Scintillas doctrinarum ex lapide excutit copiose.
 At Caesareum, super alas laudis, nomen sublime
 Trans montes, trans maria volat, et sidera tangit,
 Jamque mea cithara silesцит, animus vero vovere non desinet
 Perfauste multos annos flore, claresce, nomen ingens,
 Perenna, triumphata, regna, inimicis esto tremendum.

Alokucije sadržana je očito u prijetnji Turcima — formacijom Ilirije, koja bi imala biti antiislamska brana (antemurale christianitatis). Evo teksta te *Alokucije*:

Eiusdem (Sc. Georgii Crisanii!)

ad Turcos

Allocutio Turcica pro huius libri lectione

Bu dunjadè dogurlikten ey maldarlùk joktur,
Allàh tala adamlarà jalnaez onì eurùr.
Brè siz járèr Otmantilèr acinaez gjozleri:
Ve bakaenaèz bu kitàbde akildar sozleri.
Bundà vardur hak Tangriden hep tamam bilmeklik;
Her kim buni okùrisa, onun dur dogurlik.

Ispod *Alokucije* na turskom jeziku (latinicom tiskane!) dodao je Križanić i latinski prijevod *Alokucije*:

In hoc Mundo prae veritate melior thesaurus non est,
Deus bonus hominibus illum solus largitur.
Heus vos martiales Otmanidae aperite oculos:
Et dispicite in hoc libro sapientia verba.
Hic adest de vero Deo sincera notitia:
Quisquis hunc librum perlegerit, is veritatem
tenebit.

Prirodno je zato i značajno za stav toga Kircherova zbornika prema Turcima i to, što među dvadesetkom jezika, kojima progovaraju panegirici Kircherova zbornika — a među njima i egzotični jezici dalekoga azijskoga Istoka — nema panegirika na turskom jeziku. Kircher i Križanić išli su u tom času, u pitanju suzbijanja turskoga (islamskoga) nadiranja na Balkan, očito u korak s Rimom.

A da li je ukazano suputništvo Kirchera i Križanića u tom Zborniku bilo i podjednako argumentirano?

Mislim da nije.

Kircher, u godinama izdanja svoje knjige (1652—1655), još nije osjetio na tlu svoje njemačke domovine turskoga kopita. Njegovo je antiosmanlijsvo moglo biti samo odrazom generalne strategije papinskoga Rima, odnosno one

atmosfere u Rimskom kolegiju (Collegium Romanum), u kojemu je tridesetih i četrdesetih godina 17. st. bio profesorom. Tih se godina nalazio u sjeni toga Kolegija i te atmosfere i pitomac Kongregacije, odnosno budući katolički misionar Juraj Križanić. Pa kad je Kircher trebao balkanskoga suradnika za svoj pothvat, lako mu je oko zapelo za lucidnoga Križanića. Tako je vjerojatno i došlo do Križanićeve suradnje u Kircherovu zborniku *Oedipus Aegyptiacus*.

Drugačija je, zacijelo, bila Križanićeve antiosmanlijska argumentacija, koja se onda odrazila u konstrukciji »Ilirije«. Križanić je naime dobro poznao i osjećao krvave tragove turskoga kopita ne samo na tlu svoje domovine, nego i na protegu čitave njegove »Ilirije«, proputovavši je na svom putu preko Srbije i Bugarske sve do Carigrada (1650—1651), na povratku sa svojega prvoga putovanja u Rusiju (1646—1647). A poznao je, osim toga, i pjesničke vapaje slavnoga hrvatskoga pjesnika Marka Marulića (1450—1524), koji je u cilju obrane od najezde Turaka čak na obale hrvatskoga Jadrana zazivao već krajem 15. i početkom 16. stoljeća pomoć protiv Turaka u rimskoga pape Hadrijana VI, premda je sâm Marulić bio laik, prema tome bez ikakve veze s rimskom Propagandom.¹⁰

Pa kako se onda Križanić našao u Kircherovu svečanom izdanju posvećenom njemačko-rimskom caru Ferdinandu III? Vjerojatno, kako sam već kazao, inicijativom samoga Kirchera, koji je trebao suradnika za južnoslavensku tematiku toga međunarodnoga zbornika. Da li je Križanić, pjesnički zagovornik južnoslavenske »Ilirije«, sastavljene od Hrvata, Srba i Bugara, mogao u njemačko-rimskom cesaru Ferdinandu III. nazirati budućega osloboditelja i zaštitnika (od Turaka) južnoslavenskih naroda njegove Ilirije? Teško je to vjerovati, kad znamo, kako se Križanić kasnije uporno i žestoko obarao najtežim invektivama na Nijemce, kao na smrtne neprijatelje Slaven-

¹⁰ *Epistola Domini Marci Maruli Spalatensis ad Adrianum VI. Pont. Max. de calamitatibus occurrentibus et exhortatio ad communem omnium Christianorum unionem et pacem, Romae, 1522.* — Jednakim su duhom borbenosti protiv Turaka proniknute i njegove hrvatske pjesme *Molitva suprotiva Turkom, Tuženje grada Hjeruzolima, Judita*, kao i lat. djelo *De ultimo Christi iudicio*.

stva, ističući poimence, kako su Nijemci i Turci oružjem savladali, a onda i podjarmili sebi »Zadunajske Slovjence« (Bugare, Srbe i Hrvate). Bit će zato, po mome mišljenju, najvjerojatnija pretpostavka, da su se obojica, Kircher i Križanić, kao katolički svećenici slagali prije svega u uvjerenju o opasnosti turskoga, odnosno islamskoga nadiranja na one dijelove Balkana, gdje su živjeli kršćanski narodi, a to su i bili upravo »Zadunajski Slovjenci«. Takvo gledanje na vjersku i etničku problematiku tadašnjega Balkana, gledanoga iz perspektive isusovca Kirchera i budućega »panslavista« Križanića, čini razumljivu suradnju Križanićevu — bez obzira na vatikanske indikacije — u Kircherovu izdanju. Naprosto: commune periculum communibus armis propulsandum erat.

U potvrdu takvih naslućivanja mogli bismo, po svoj prilici, navesti i to, da su ti tiskani Križanićevi pjesnički prilozi (u *Elogiju XIII* »Ilirija«, jedino što je za njegova života i za budućih dvjesta godina — do Bezsonovljeva izdanja — uopće tiskano!) popraćeni citiranjem protuturskom *Alokucijom*, koja (nepotpisana!) u stvari sadržava političku pointu Križanićeva ilirskoga *Elogija*, najvjerojatnije iz pera samog izdavača i urednika zbornika *Oedipus Aegyptiacus*, tj. isusovca A. Kirchera.

Na toj i takvoj psihološkoj pozadini, koja je onda morala prije ili kasnije poprimiti i određenu etničko-političku obojenost, došlo je, vjerojatno, i do Križanićeve orijentacije u pravcu zasnivanja kršćanske »zadunajske« »Ilirije«, koja bi se mogla oprijeti sama ili uz izvanjsku pomoć Rima ili Moskve osmanlijskom parnom valjku na Balkanu 17. stoljeća. Prema tome bi se, mislim, moglo s dosta vjerojatnosti uzeti, da su na Križanićevu orijentaciju utjecali u većoj mjeri nacionalno-politički interesi južnoslavenskih naroda, negoli vjersko-političke direktive Rima i njegove Propagande.

U prilog takvu shvaćanju, mislim, smjeli bismo navesti i prigovore Kongregacije, kao i nadležnoga zagrebačkoga nadbiskupa Vinkovića, koje su prigovore upućivali na adresu misionara Jurja Križanića zato, što se on, kao misionar, odviše bavio i oduševljavao nacionalno-političkim pitanjima, a premalo vjersko-misionarskim interesima, a napose na području »šizmatičkih« naroda, gdje mu je bila sa strane Propagande namijenjena glavna uloga u smislu suzbijanja »shizme« kod pravoslavnih naroda balkanskih. Tu ulogu nije vršio ni izvršio Križanić po želja-

ma svojih vjerskih starješina,¹¹ pa je i to jedan razlog više, da smo skloni u koncepciji njegove »Ilirije« gledati više nacionalista i patriota, negoli misionara i agenta rimske Propagande. Po svoj prilici dala bi se s dobrim pravom i tu primijeniti opća Jagićeva ocjena Križanićeve osobe riječima: »za Rim bijaše suviše izrazit slavenski nacionalist; priznavahu njegov veliki talenat, njegovo oduševljenje za misionarsko zvanje, ali zazirahu, kako ja mislim, od njegove odveć vatrene ljubavi za slavenske stvari uopće, a napose ruske.«¹²

Da je takvo shvaćanje Križanićeva stava u pitanju etničke povezanosti toga južnoslavenskoga prostora na Balkanu opravdano, proizlazi i iz niza potvrda, koje nalazimo razasute u njegovu glavnom djelu, u *Politici*. Kad god je naime u tome djelu riječ o »Zadunajskim Slovjencima«, Križanić ih povezuje u jednu etničku cjelinu, gotovo zajednicu, lučeći ih svagda ne samo od ostalih slavenskih naroda (Rusa, Čeha i Ljaha tj. Poljaka), nego još više od njihovih inorodnih balkanskih susjeda. Zemlja, u kojoj žive »Zadunajski Slovjenci«, piše on, u davnini je bila ilirskom zemljom,¹³ pa su je »Zadunajski Slovjenci« (Bugari, Srbi i Hrvati) za vrijeme rimskoga cara Justinijana oružjem osvojili i tako je učinili svojom novom domovinom.¹⁴ Međutim, kasnije su te zemlje Turci i Nijemci oružjem preoteli i podjarmili sebi »Zadunajske Slovjence«. To je onda i bilo razlogom, što su kasnije »Zadunajski Slovjenci«, nalazeći se pod tuđinskom vlašću, mnogo izgubili od svoje narodne autohtonosti, poprimajući od tuđinaca po nevolji tuđe običaje i navike. A to vrijedi podjednako za sve »Zadunajske Slovjence«, tj. za Bugare, Srbe i Hrvate, kojima upravo zbog tih gubitaka narodnih osobina prijeto propast.¹⁵ Štoviše, oni su već izgubili tako mnoge i dragocjene značajke svoje narodnosti, da ih od potpune propasti može izbaviti i natrag u kolo slobodnih naroda dovesti samo »vanjska sila« (Rusija).¹⁶ Tuđ utjecaj i neprijateljska nahuškavanja, kojih je bilo u prošlosti nemalo

¹¹ Jagić, o. c., 214.

¹² Ibid.

¹³ *Russkoe gosudarstvo v pervoj polovine XVII st.* Izd. Bezsonova, Moskva 1859, tom I, 340.

¹⁴ Ibid., t. II, 285.

¹⁵ Ibid., t. I, p. 360; II, 304.

¹⁶ Ibid., t. II, M. 1860, 115.

unutar slavenskih naroda, skrivili su i to, da je bilo mnogo, pa i krvavih razdora između pojedinih slavenskih naroda, poimence između Rusa i Bugara.¹⁷

To i takvo Križanićevo povezivanje južnoslavenskih naroda (»Zadunajskih Slovjencev«) u jednu etničku zajednicu, upravo u interesnu zajednicu »ilirsku«, obrazloženo je, ma i neizravno, njegovim uvjerenjem, da nijedan od spomenutih ilirskih naroda (»Zadunajskih Slovjencaca«) zbog svoje malobrojnosti i okruženosti neprijateljskom okolinom (Turcima i Nijemcima), nije kadar sâm za sebe obrazovati svoje »kraljestvo«, pa su prema tome upućeni na zajednicu »Zadunajskih Slovjencaca«, na Iliriju. Za svoje uže zemljake, Hrvate, koje nalazi u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, kaže expressis verbis: »non sufficit ad unum exiguum pauperrimum regnum constituendum«.¹⁸ Može se zato zaključiti, da je Križanić, koji je u svojoj *Politici* šezdesetih godina 17. stoljeća, zatočen u Sibiriji, razvio svoje široke slavenske vidike — već ranije, Pedesetih godina istoga stoljeća, nakon svoga puta po Balkanu do Carigrada i imao određene poglede na »Zadunajske Slovjence« (južnoslavenske narode), povezavši ih svojom lirom u Kircherovu zborniku u »ilirsku« zajednicu.

Međutim, Križanićevo »ilirstvo«, kako god se snažno ocrtavalo na tamnoj pozadini slavenskoga 17. stoljeća, nije nipošto osamljena pojava, napose na hrvatskome književnom i kulturno-političkom sektoru: čitav niz hrvatskih pisaca, počevši od 15. stoljeća, otvara južnoslavenskim narodima, napose Hrvatima, šire nacionalno-političke vidike u obliku »ilirske zajednice« južnoslavenskih naroda. Juraj Šižgorić (15. st.), jedan od prvih tiskanih slavenskih autora (*Elegiarum et carminum libri tres*, Venetiis, 1477), napisao je, među ostalim, i djelo *De situ Illyriae et civitatis Sibenici*, smatrajući svoj rodni grad Šibenik, a s njime i cijelu Dalmaciju, dijelom »Ilirije«. Njegov mlađi suvremenik i glasoviti humanist dubrovački Ilija Crijević, smatra »ilirskim« zemljama ne samo južnoslavenske pokrajine, kojima je glavni grad Dubrovnik (»caput Illyrici«, »Illyriae«), nego i široke prostore naseljene Slavenima sve onamo do Moskve (»Quicunque

Moscum interjacet ultimum, Tethymque Germanam et mare Ponticum et Dalmatarum australe litus, Illuriae imperio superbit«).¹⁹

Tako i dubrovački heraldik 16. st. Ohmučević, određujući u zajednici naroda mjesto Bosni i Bošnjacima, svrstava u svojoj heraldici tu jugoslavensku pokrajinu u Iliriju, a Bošnjake u Ilirce. To će učiniti potkraj istoga stoljeća i Hvaranin Vinko Pribojević, pisac značajnoga spisa *Oratio de origine successibusque Slavorum* (Venetiis 1532) smještajući sa Strabonom (knj. VII) svoj rodni grad i otok Hvar u tisuću otoka Ilirije (*Mille in Illyro insule Tragurium et Phahros insularum Illyri nobiliores*), a Jadransko more zove »ilirskim morem«.²⁰ Pa i pisac prve hrvatske gramatike, Bartolomej Kašić, nazvat će svoj jezik ilirskim.²¹

Međutim, u daljim stoljećima (16—18) historijsko-geografski pojam ilirskih zemalja i ilirskoga jezika, kako se on do tada neodređeno upotrebljavao, veže se, kako je poznato, pretežito uz južnoslavenske zemlje, baštinitice nekadašnjega ilirskoga prostora na Balkanu, a ilirski se jezik sve češće naziva »slovinskim«, »slavenskim«, pa onda srpskim i hrvatskim. Taj se proces slavizacije »historijskoga ilirstva« dade zapaziti poimence kod niza hrvatsko-dalmatinskih, napose dubrovačkih pisaca, koji svojim širim »slovinskim« tj. hrvatskim i slavenskim vidicima obuhvaćaju ne samo nekadašnje »ilirske«, kasnije južnoslavenske prostore, nego ih proširuju, kako će to učiniti sredinom 17. stoljeća i Juraj Križanić, na čitav etnički prostor ponajprije južnoslavenski, a onda i na slavenski uopće. Predvode u tom pogledu Dubrovčani, smatrajući svoj slobodni grad u neku ruku duhovnim središtem »ilirskih« odnosno »slovinskih« naroda. U korak s Dubrovnikom idu i ostali znatniji gradovi hrvatskoga Jadrana — Split, Zadar, Hvar; njihovi važniji pisci 16. i 17. stoljeća odreda se odlikuju svojim širim »slovinskim« vidicima: tako Zadaranin Juraj Baraković²² čuje »slovinske vrsti rič« po svim

¹⁹ *Starine*, JAZU, IV, p. 197.

²⁰ Vincentinus Priboevius (Pribojević): *Oratio de origine successibusque Slavorum*, Venetis, MDXXXII, u izdanju Jugosl. akademije, Zagreb 1951, 81.

²¹ Kašić, Bartol: *Institutionum linguae illyricae libri duo*, Romae 1604.

²² Baraković, Juraj: *Vila slovinska*. U Mletcih kod Antuna Turina, 1614.

¹⁷ *Ibid.*, t. II, 218.

¹⁸ *Ibid.*, t. II, 336.

zemljama, kojima teku rijeka Dunav, Drava, Sava, Morava i Marica, Odra i Visla, Dnjestar, Dnjeper, Don i Volga, sve onamo do Ledena i Kaspijskoga mora. Poput Barakovića jednako misli i osjeća niz najistaknutijih pisaca hrvatsko-dalmatinskih te dobe, kao što su Ivan Gundulić, Junije Palmotić i Jeronim Kavanjin, Nikola i Ignatij Dordžić, Andrija Kačić-Miošić i mn. dr.²³

Jednaka se duševna raspoloženja dadu u istom razdoblju zapaziti i na hrvatskom sjeveru, poimence u krajevima, gdje se rodio i odrastao, a kasnije i kao župnik djelovao sam Juraj Križanić: u banskoj Hrvatskoj. Najdokumentarnijim svjedočanstvom takvih raspoloženja u užoj Hrvatskoj, ostavio nam je pored samoga Križanića njegov mlađi suvremenik Pavao Ritter-Vitezović (1652—1713), zaslužni hrvatski pisac i leksikograf, koji također poziva na okup sve »Ilire« (»meridionales Slavi«), da bi se objedinili u otporu protiv nemile prevlasti susjednih Turaka i Venecijanaca. Poput Križanića, koji pokušava stvoriti »sveslavenski jezik«, tako i Ritter-Vitezović sastavlja »ilirsku ortografiju«, »ilirsko-latinski« i »latinsko-ilirski« rječnik i sl. oslanjajući se, kao i Križanić, uglavnom na hrvatski jezični idiom.

Prema tim i takvim duhovnim raspoloženjima na čitavome hrvatskom kulturnom protegu razumljivo je onda, da su misli i osjećaji, kojima odiše ne samo »Ilirija« nego i ukupno djelo Jurja Križanića, imali svoje vjekovne duhovne korijene u književnosti i kulturi njegova vlastita naroda, pa je to moralo ostaviti trag u njegovu kasnijem umovanju i djelovanju. Krivo bi zato bilo, a historijski netočno, kad bismo Križanića kao mislioca i političara tretirali kao izoliran slučaj izvan nacionalne sredine, koja ga je rodila i genetički uvjetovala svojim maštovitim slavenskim vidicima njegov razvitak u jednakom pravcu.

Sabravši, na kraju, sve u jedno, što je rečeno o Križanićevoj »Iliriji« kao o pjesničkoj viziji, mogli bismo izvesti slijedeći zaključak:

Križanićeva »Ilirija« jest pjesnička i idejno-politička manifestacija etničkoga jedinstva južnoslavenskih naroda u cilju njihova objedinjavanja u obrambenu »ilirsku« zajednicu. Takva bi obrambena zajednica imala biti branom

protiv nadiranja i dominacije Turaka na južnoslavenski prostor, koji je u Križanićevo doba bio najvećim dijelom pod vlašću ekspanzivnog otomanskog imperija.

Kao idejno-politička koncepcija Križanićeva se »Ilirija« oslanja u historijsko-političkom pogledu na tadašnja protuturska raspoloženja južnoslavenskih naroda, a time i na proilirsku koncepciju, napose kod Hrvata, kako to potvrđuje čitav niz djela hrvatskih pisaca od 15—17. stoljeća (Šižgorić, Marulić, Kašić, Orbin i mn. dr.). Prema tome se Križanićeva »Ilirija«, u genetičkom smislu, ima shvaćati kao organski odraz idejno-političkih strujanja u Hrvatskoj prve polovine 17. st.

Jezik kojim su pisane pjesme »Ilirije« jest, leksički i oblikovno, svojevrsna smjesa jezičnih elemenata južnoslavenskih i staroslavenskoga (crkvenoslavenskoga) jezika, pa kao umjetna jezična tvorevina, s nerazvijenim pjesničkim izrazom, odaje namjeru Križanićevu, da na bazi čakavske ikavice hrvatske (»illyricae moderne«) sastavi jezični »koiné« buduće — južnoslavenske zajednice. Onako po prilici, kako je kasnije, na široj osnovici, postupio pri izrađivanju međuslavenskog jezika.

Križanićeva »Ilirija« (pjesme) nastala je najkasnije početkom pedesetih godina 17. st., tj. između Križanićeva prvog i drugog putovanja u Rusiju, ali je sva prilika, da pjesnikova »ilirska« i »sveslavenska« raspoloženja potječu još iz njegovih studentskih godina u zagrebačkom Isusovačkom kolegiju, gdje je imao prilike upoznati, među ostalim, i djela Possevina, Joviusa, Herbersteina, Orbina i sl.

Križanićeva suradnja u Kircherovu zborniku *Oedipus Aegyptiacus*, kao propagandnoj katoličkoj ediciji, počiva nesumnjivo na koincidenciji tadašnjih idejno-političkih interesa južnoslavenskoga nacionalista Jurja Križanića s jedne strane i vjersko-političkog propagandista isusovca Kirchera s druge strane: ta se zajednica interesa sastojala u obostranoj potrebi davanja otpora penetrantnom Osmanlijstvu (islam), i to kod prvoga (Križanića) pretežito iz nacionalno-političkih, kod drugoga (Kirchera) isključivo iz vjersko-političkih razloga.

I dalje: Križanićev je pjesnički ilirizam uvjetovan tadašnjim objektivnim materijalnim i duhovnim prilikama na južnoslavenskom prostoru, pa se prema tome ne može

²³ Pervoljff, Josif: *Slavjane, ih vzaimnye otnošenija i svjazi*, II, Warszawa, 1888, 351—394.

opravdano shvaćati kao izoliran slučaj Križanićeva talenta, nego je on, kao idejno-politička koncepcija, organički odraz objektivne stvarnosti svoga doba.

Križanićeva južnoslavenska »Ilirija«, nadalje, kao faza u piščevu razvitku, u stvari je polazna etapa u organskom sazrijevanju Križanićevu u pravcu njegovih sveslavenskih vidika (*Politika*), stapajući se kao cjelina u jednoj i homogenoj liniji nacionalno-obrambenoga karaktera.

IV.

O Križanićevu formalno-pjesničkom stvaranju, tj. o njegovoj *stihovanoj* pjesničkoj ostavštini, rekao sam uglavnom svoje već u svome citiranom kongresnom referatu: to su netom razmotrene četiri pjesme u tehnici Pindarove panegiričke poezije. Sva je njihova značajnost, kako smo to vidjeli, u njihovoj i d e j n o j sadržajnosti — u koncepciji zajednice »Zadunajskih Slovjencev«,²⁴ »naših Zadunajcev«²⁵ ugroženih neprijateljskim susjedima i strancima (Turcima i Nijemcima). Pisac, zadojen strastvenom mržnjom protiv spomenutih neprijatelja svoga naroda, a po tome i čitavog Slavenstva, akumulirao je rano toliku ko-

²⁴ »Zemlya, w' koey sada žiwut Zadunaiski Slovenci, Bolgari, Serbi i Chervati, iz starini slowet Ilirska.« J. Križanić: *Politika*, M. 1965, 284.

²⁵ »Zadunaici naszi, Chervati, Serbi i Bolgari, koyi oruziem obsileni tenpet iarem Turskij, i Nemećsij« (*Politika*, 1965, 157). — Kad Križanić govori o južnoslavenskim narodima, kao o etničkoj skupini narodnoj (po jezicima i etničkim značajkama) pa i o njihovim zajedničkim narodno-političkim interesima, obuhvaća ih sve zajedno terminom »Zadunajski Slovjenci«. U tom sam smislu i ja prenio to pitanje njihova zajedništva i u svoju raspravu *Juraj Križanić — pjesnik »Ilirije«* (Zagreb 1958), ne ocjenjujući nigdje i nijednom riječju taj Križanićev terminološki postupak kao neki njegov »program jugoslovenstva«. Jaroslav Sidak, na žalost, u mojoj je raspravi pronašao upravo takav izraz (»program jugoslovenstva«) i ocijenio ga — neopravdanim. (Usp. »Enciklopedija Jugoslavije«, 5. sv., *Križanić.*) — U istom tome članci »Enciklopedije« J. S i d a k nekoga poučava i o tome, da Križanićev termin »staslovenski« (crkvenoslovenski) nije isto što i bugarski, mada je taj odnos u mojoj raspravi jasno označen, a uz to poznat svakom slavistu kao abecedna činjenica (prema svojedobnoj terminološkoj upotrebi, napose kod Nijemaca i Bugara: altkirchenslawisch = altbulgarisch).

ličinu strastvena gnjeva, da je to moralo doći do izražaja ne samo u njegovoj *stihovanoj* panegiričkoj poeziji u čast protuosmanlijskoga cara Ferdinanda III, nego se taj osjećajni potencijal probio do izražajne punoće i u njegovu *proznom* stvaralaštvu. A morao se probiti i u proznom izrazu, pored ostalog, i zato, što su njegove skromne verifikacijske mogućnosti, napose u njegovoj jezičnoj mješavini 17. stoljeća, sputavale do nesavladivosti adekvatnu pjesničku realizaciju njegovih smjelih do maštovitosti zamisli — u stihovima: jer bilo je to razdoblje njegova života, kad se njegov književni jezik i izraz lomio i grčio u mješavini južnoslavenskih jezika,²⁶ da bi se konačno odrazio u jezičnoj novotvorbi njegove *Gramatike* kao međuslavenskoga komunikativnog idioma. Tu je i sadržan glavni razlog, što je njegovo stvaranje u stihu tako neznatno, a i bilingvističko, dok je njegov prozni rad, proniknut jednakim pjesničkim patosom i jednakom stvaralačkom maštovitošću, neusporedivo bogatiji. Ipak, zajednički je nazivnik cjelokupnoga Križanićeva stvaranja — u stihu i u prozi — pjesnička inspiracija, monolitni, lirski obojeni impuls: od maštovite konstrukcije solidarnog Slavenstva (uokvirenog u prosvijećenijoj crkvenoj zajednici) do razgnjevljene invektive protiv tuđinskih probojivača pojedinih slavenskih naroda. U borbi na ta dva fronta zalagao se Križanić čitav svoj vijek, umno i osjećajno, bez obzira na složan otpor Prvog i Trećeg Rima. I samo u toj korelaciji razumljiv je najtragičniji slavenski Don Quijote do kraja. Barem nama, Slavenima. I zato smatram na mjestu riječi Antuna Radića: »Križanića računam samo onaj, tko ljubi čitavo slavenstvo i tko je imao prilike uvjeriti se o njegovoj veličini. Mi se ovdje sjećamo jednoga mjesta iz Gogoljevih *Mrtvih duša*, gdje veličina Rusije napunjuje Gogolja misticizmom, a Gogolj je kroz smijeh ronio suze nad svojom Rusijom, jer ju je toliko ljubio. A Križanić je na svoje oči vidio sve to, dapače sve slavenske zemlje. On je na svoje oči vidio već tada silno carstvo rusko, a znamo, da se je nadao, da će biti najsilnije, da je strepio za njegovu budućnost. Iz parnice u zboru sv. Jerolima u Rimu znamo, kako je rekao, da »ilirski« narod nema pravoga svoga vladara, a on, »ilirac«

²⁶ E e c k m a n, T.: *Jazyk Jurija Križanića*, Dutch Contributions to the Fifth International Congress of Slavists, The Hague, 1963.

zove ruskoga cara »svojim« carem. Jedinstvu političkomu smetao je crkveni raskol. A dok znamo, da je Križaniću bio Carigrad isto što i Rim, zašto da ne dopustimo, da je uz slavensku državu imao barem na umu i slavensku crkvu?

Njegovu vjeru u budućnost slavenstva podržavalo je mističko vjerovanje, ali mu je osnova za nju bila realna: uređenje narodne ekonomije itd. i Zapadna kultura«. ^{26a}

Pjesnička Križanićeva inspiracija zasvjedočena u stihovima njegovih panegirika dade se nerijetko utvrditi i u lirski intoniranim digresijama, dijalogima, invektivama, kao i u izravnim invokacijama — u njegovu glavnom proznom ostvarenju, u *Politici*. I upravo taj subjektivni, pjesnički elemenat Križanićeve proze i jest suptilnim amalgamom, koji unutarne povezuje njegovu ličnost u organičku cjelinu: njegov osjećajni i umni potencijal duboke unutarne razgnjevljenosti glavnim je stimulum njegove pjesničke i stvaralačke inspiracije. Zato će on nerijetko, u okviru svojih znanstvenih izlaganja, prekinuti svoja objektivna i stilski dotjerana razmatranja — u korist pojačane ekspresije izrazitim lirskim digresijama. Dokumentirati to možemo, prije svega, upotrebom dijaloškog izražavanja (mnogobrojne razgovorne intervencije Borisa i Hrvoja), pa onda retoričkim carevim monologima (u prvom licu), kao i piščevom upotrebom epistularnih izražajnih oblika. Jednak su dokaz takva Križanićeva postupka i česta prelaženja u izravne evokacije u apelativnu obliku, pa onda u podizanju tona izlaganja pomoću nagomilavanja sinonimnih, pa i tautoloških adjektiva (u atributivnoj službi), e da bi takvim kvantitetnim podcrtavanjima pojačao snagu izraženih misli ili osjećaja. Drugim riječima: emocionalno-lirska komponenta stvaraočevih raspoloženja, prisutna podjednako u njegovu stihu i u prozi, jarko, pjesnički bojadiše podjednako piščevu idejnu projekciju, osjećajni zanos, maštovitu zamisao ili etičku poruku. Tim i takvim utkanim elementima subjektivizma i lirizma prožeta su znanstvena Križanićeva razlaganja, bila ona prirodne, nacionalno-političke ili socijalne naravi, pojačivajući tako sočnost i život njegovih tekstova.

^{26a} Radić, Ante: *Nova rasprava o Jurju Križaniću*, »Vie-nac«, XXIII, 1891, br. 47, 748, Zagreb 1891.

Tako će se on, na primjer, oboriti usred argumentirane optužbene materijalne gramzljivosti predstavnika stranih svjetovnih i crkvenih vlasti Demostenovskom snagom na tudinsko srebroljublje, i to rječitom retoričkom *anaforom* u službi socijalno-političke invektive:

»Wsákije swetósti obračájut w' torgównije towáry i tersetse nam Christá tísucé krát prodát, kóego Judá lísze iednóždi prodáde.

Zá penezi poswečáíut swinyárow i klatežew, koyich domásznyi epískopi na Bélyo Rúsi nebichy poswetili;

Zá penezi razluczáíut wsákije ženitwi: i prepušćáíut iednomu múžu premenít pět i szést žen, otsilájúč ie w monastír;

Zá penezi otraszáíut lyuděj ot gréchow, bez Iszpowe-di i bez pokaiánia: i daiút proscčénie na pismú iedním oním, koyi dadút peněz; i táko otsiláíut dúszu prósto w' ád.

Zá penezi prodaiút swétoe miro.

Zá penezi se skitáíut, i vydumúíut priczini na žebrewánie, i mílostini upraszánie. Powedáíut se bít epískop-mi, ne búduč takówi: i poswečáíut popow (...);

Zá penezi stiskáíut i razziráíut óblasti nászim epísko-pom; i

zá penezi yich potwerzáíut. A dréwi

zá penezi razziláchu po zemlyach Jubiláie iliti Mílo-stiwije gódi...«²⁷

Tko mu je bio učiteljem za takvu upotrebu anafore u retoričkoj prozi? Demosten, Cicero? Ili možda pjesnička anafora južnoslavenske²⁸ ili ruske²⁹ narodne pjesme?

Jednak je zadatak izražajnog pojačavanja željenog dojma od izrečene misli imalo i Križanićevo gomilanje tautologija, sinonima i sl. u pridjevnim i ime-

²⁷ Križanić, J.: *Politika*, 1965, 165.

²⁸ Rozborita ljuba

U Stipana gradi negrađeni,

u Stipana sadi nesađeni,

u Stipana braća neženjena,

u Stipana sestre neudane,

u Stipana hudovita majka...

Lirske narodne pjesme (T. Čubelić), str. 74, Zagreb 1963.

²⁹ »Na zar'e to bylo, na zaren'ke,

Na zar'e to bylo, na utrennej...«

ničnim oblicima: baština je to, očividno, ekspresionističkog stila antikne retoričke literature invektivnog karaktera (Demosten, Cicero).

»Otkole izchodet glad, žaža, utiska, gusti meteži i razorenja, i wsakie nuži, tugi i newolyi sego naroda Ruskogo; ascze ne ot inorodnikow? Cztokoli bo iz solz, potow, ponewolynich postow, utiskow, i globoderin strasznihs se zgrablyayet ot naroda Ruskogo: to wse prepiruiut Nemci trgovci i polkowniki, greczeski trgovci, raznich narodow posli i krimski razboiniki. Cztokoli se czez tolukije newolyi izderet ot Rusow, to wse požerut inorodniki.«³⁰

Često takvo retoričko gomilanje imenica i pridjeva odaje i svoje stilističko porijeklo, a koje ima svoj korijen u stanovitim teološkim zasadama o najvišem trojstvu — Summum trinum est divinum — pa se to onda očituje i u stilsko leksičkoj trojnosti pojedine fraze, sintagme ili rečeničkog sklopa:

»Wí násze mĕrnoe ubógoe žítie chŭlíte, i tokmo w' grubóst, w' barbárstvo i w' necyistotú poczitáete. A ob swoyie búinosti i razkósznom da prokszenom žítíu táko súdíte, búd bi to wsé ót neba bilo prízšlo, i níkakowa grechá bi w' tom nébilo. A da bismo mí wászu búinost i telesnóst i mechkotú deržáli: dabismo se w' perínnich póstelyach utaplyáli: dabismo do polúдне spáli: dabismo íéstwini s' tísučnimi pripravami íedáli: togda biste wí díwno nas chulíli iako búinich i rozpústnihs...«³¹

Ili u *Razdelu 10* sâm naslov: »Otwét na inoródnice-skoe láianie, potwari i sóblazni.«³²

Unutarnja pjesnička razgnjevljenost nameće mu nerijetko upravo drastični ekspresionistički izraz, napose kad su predmetom njegovih izlaganja »tuđinske štetočinje«, poimence Nijemci. Ta njegova stilistička ekspresivnost uvjetovana je nabrekliom do strastvenosti piščevim patosom, koji onda nerijetko usmjeruje izražajno do neodmjerene poruku njegovih zaključaka, pogotovu u odnosu prema Nijemcima.³³

³⁰ Križanić, J.: *Politika*, 1965, 147.

³¹ *Ibid.*, 139—140.

³² *Ibid.*, 136.

³³ »Ti w' bezdĕliu swoe torbúchi pítaiut i wsákíh razkosžej uziwáíut (...). Wsáko sego cárstwa blágo, wés seé zemlyi túk i slást inoródni trgovci ili wóri iznosét, ili pri nas gledécíh bezdĕlni izyidáíut.« *Ibid.*, 165.

Kad ovladaju njime maštovite vizije budućnosti Slavenstva, uključivo i njegovih Podunavskih Slavena, intenzivnost njegova pjesničkog patosa razbija krute okvire objektivne znanstvene proze i ustupa mjesto subjektivističkoj digresiji — u monolozima i dijalogima. Fantastični program budućega ruskoga vladara, zaštitnika svih slavenskih naroda, neće on povjeriti suhoparnom i bezličnom znanstvenom izlaganju, nego će taj program, tu smjelu pjesničku viziju izložiti u prvom licu, u apelu samoga vladara, da bi takva ponesena riječ bila življa, pjesnički sugestivnija:

»O prečestiti care, na Tebe gleda sav slavenski narod. Ti se kao otac izvoli brinuti i nastojati, da skupiš raštrkanu djecu. Brini se za obmanute i tuđim laskanjem zaludene, rasvijetli im pamet, kako je evanđeoski otac učinio s izgubljenim sinom [...]. Tebe nam je, o Care, jedino bog dao da pomogneš Podunavskim Slavenima, Poljacima i Česima, da stanu spoznavati svoje potlačeno i sramotno stanje, te da se pobrinu za prosvjećivanje naroda i da zbate s vrata njemački jaram.

Jednom riječju, Podunavski Slaveni, izgubili su već odavna ne samo svoju državu, već i svu moć, jezik i pamet, tako da već ne znaju, što je čast i dostojanstvo, te o njima već i ne misle, a sami sebi ne mogu nikako pomoći, već im je potrebna vanjska pomoć, da bi se mogli osoviti na noge i svrstati se uz druge narode. Ako im Ti, Care, ne možeš u današnje tako teško doba pomoći da se posve oslobode i da osnuju i uredi državu kakve su imali, možeš barem slavenski jezik u knjigama ispraviti i njegovati i otvoriti onim ljudima oči prikladnim i pametnim knjigama, da se nauče poštivati svoju čast i misliti na svoje oslobodjenje.«³⁴

³⁴ Križanić, J.: *Politika ili razgovori o vladalaštvu*. Prev. M. Malinar, Zagreb 1947, 342. — Ili podjednako u *Razdelu 33*, t. 18: »O okáianiy i wsemú swĕtu na pozór sotworĕniy naróde Slowĕnskiy. Mí glŭpi báiem. Káko bi imáli naróžani imát spodóbnije slobodíni; a inoródniki neimát níkaróžani imát slobodín u nás. A ówo wsé suprotívno se deíet. Narkowich slobodín u nás. A ówo wsé suprotívno se deíet. Naróžani žiwŭt w' konĕcznoy newólye, i níst yim slóbodno užít póta líc swoyich; a inoródniki užiwáíut wsákíh slobodín. Na prilíku: Naróžani wstáíut na Gospodarowu slŭžbu pred dnĕm i mnogokrát lísze íedenkrát íedŭt ná deny; a inoródniki spĕt do polúdnya, i íedáíut dwóždi tríždi ná deny...« J. Križanić, *Politika*, 1965, 306.

S istih razloga, da bi njegova pisana riječ djelovala što snažnije i uvjerljivije, služio se Križanić i izravnim govorom u mnogobrojnim i iscrpnim dijalozima između svojih misaonih dioskura Borisa i Hervoja, književne subraće Platonovih sofista, koji su njegovom Borisu i Hrvoju mogli biti, na svoj način, kompozicijsko-tehničkim ugledima. Tako oni vode razgovor, kad je riječ o slavenkim običajima, o mišljenju stranaca o Slavenima [Razdel 7], o značajkama Slavena [Razdel 11], o vlasti stranaca [Razdel 15], o kraljevskoj dužnosti [Razdel 25—26], o lakomosti [Razdel 29], o tiraniji [Razdel 30], o zakonodavstvu [Razdel 32], o očuvanju državne vlasti [Razdel 34], o kraljevskoj slavi [Razdel 35], o kraljevu nasljedniku [Razdel 36]. Ti su razgovori, po svojoj fakturi, u cijelosti piščeve digresije prožete njegovom misaonošću, a ne manje i osjećajnim elementima te pjesničkom neposrednošću.

Usput da zabilježim i jedan ljubopitni podatak, koji bi se mogao tumačiti, u psihološkom pogledu, kao svojevrsna dokumentacija za Križanićev pjesnički habitus:

Isusovac P. Pierling³⁵ saopćio je pismo tajnika rimske Propagande Massari-a, u kojemu taj Križanićev suvremenik karakterizira našega pjesnika, još kao mlada čovjeka, riječima »cervello torbido e stravagante« (maglovit i čudački mozak), a što bismo mogli najadekvatnije, ma i slobodno, prevesti jednom našom riječju »zanesenjak«. Pa zar to nije psihološki habitus čovjeka pjesnika?

Eto, svi izneseni elementi emotivnog i misaonoga karaktera, kojima je Križanić, kao razgnjevljeni mislilac i osjećajni pisac, pjesničkim zanesenjaštvom prozeo svoje stvaralaštvo, ovlašćuju nas na konstataciju, da je Juraj Križanić bio ne samo kao pisac stihovanih panegirika, nego i kao tvorac originalnih koncepcija *Politike*, pa i *Gramatike* međuslavenskog komunikativnog idioma³⁶, tj. u ukupnom svome stvaralačkom opusu — izvoran i misaoni pjesnički zanesenjak svoga vremena.

Ne bih se zato nikako složio s Jagićevim mišljenjem, da u Križanića nije bilo pjesničkoga poleta,³⁷ već bih

³⁵ Pierling, P.: *Zur Biographie G. Križanić's*. Archiv f. slav. Philologie, VI, 1882, 120—122.

³⁶ Moguš, Milan: *Juraj Križanić kao jezikoslovac*. »Kolo« Maticе Hrvatske, N. S. VI, 10, 356—362, Zagreb 1968.

³⁷ Jagić, V.: *Život i rad J. Križanića*, Zagreb, JAZU, 1917, 459.

spremnije prihvatio Križanićevo žaljenje na ubogost svojega jezika, koja je ipso facto uvjetovala nedovoljnu izgrađenost njegova pjesničkog izraza. Priznaje to, uostalom, i Jagić kad kaže, da je »Križanić osjećao u sebi toliko snage, da je raskinuo lance koji mu sapinjahu misli: misao je održala pobjedu nad jezikom...«³⁸

³⁸ O. c., 467.

SOCIJALNO-EKONOMSKI POGLEDI JURJA KRIZANICA

I.

Juraj Križanić (1618—1683) ide po sudu mnogih, pa i stranih kulturnih povjesnika, u red najumnijih slavenskih mislilaca svoga vijeka: njegova književna i znanstvena ostavština, sačuvana u rukopisima sve do prvoga tiskanog izdanja god. 1859—1860¹ poznata je danas uglavnom pod uvjetnim naslovom *Politika*². Pa i kod nas u Hrvatskoj stekao je taj usvojeni naslov glavnoga Križanićeva djela stanovito građansko pravo u najboljem znanstvenom radu o Križaniću³, kao i u prvom našem izboru Križanićevih tekstova na suvremeni hrvatski književni jezik u izdanju Matice hrvatske⁴. Znanstvena literatura o Križaniću koja obrađuje njegovo djelo gotovo na svim kulturnim jezicima, sve je teže savladiva: tolik je kulturni i znanstveni interes za toga učenog i lucidnog mislioca 17. stoljeća.

¹ Križanić, Juraj: *Russkoe gosudarstvo v polovine XVII veka*. Rukopis' vremen carja Alekseja Mihajloviča. T. I—II. Otkryl i izdal P. Bezsonov. Moskva 1859—1860, 8° 438 + 392.

² Križanić, Jurij: *Politika*. Tekst za tisak priredio V. V. Zelenin, preveo (na ruski) i bilješke napisao A. L. Goldberg. Urednik akademik M. N. Tihomirov. T. I, Moskva, Nauka, 1965, v8° 736 (Skraćeno: KPM).

³ Jagić, V.: *Život i rad Jurja Križanića. O tristogodišnjici njegova rođenja*. Zagreb, Djela JAZU, 28, Zagreb 1917, v8° VII + 510.

⁴ Križanić, J.: *Politika ili razgovori o vladalaštvu*. Prijevod Mate Malinara, uvod V. Bogdanova, izbor tekstova J. Badalića. Zagreb, Matica Hrvatska 1947, 8° 366 (Skraćeno: KPMH).

Ruski akademik M. N. Tihomirov (1893—1966), uvodeći u značajno sovjetsko izdanje Križanićeve *Politike* (I. sv.), ističe da je Križanić, i pored mnogostrukoga znanstveno-istraživačkog rada o njegovim spisima, još uvijek nedovoljno proučen. Čak i ruska povijesna znanost, koja ima u Križanićevim spisima riznicu izravnih i važnih svjedočanstava o životu i razvoju Rusije 17. stoljeća nastavlja Tihomirov — nije do sada dovoljno iskoristila plodove umnoga mislioca i oštroumnoga opažača 17. stoljeća, kakvim je bio upravo Juraj Križanić⁵.

Prirodno je, što se hrvatska znanost osjetila pobuđenom da u povodu tristote obljetnice Križanićeve rođenja kaže svoju: učinila je to u spomenutom opsežnom djelu Vatroslava Jagića *O životu i radu Jurja Križanića*. Ipak, ni Jagić, kao ni brojni znanstveni istraživači Križanićevih spisa, domaći i strani, nisu do kraja iscrpli ukupnu misaonu riznicu našega slavnog zemljaka, obuhvatajući je uglavnom u kulturno-političkom ili u filološkom aspektu. Dokazuje to, među ostalim, i najnoviji bibliografski pregled radova o Jurju Križaniću poljskoga slaviste Mirosława Frančića, iz kojega se jasno razabire, i pored njegove osjetne nepotpunosti, sve veći i sveudilj rastući znanstveni interes za Jurja Križanića, za tu izuzetnu pojavu naše krvi 17. stoljeća⁶.

II.

1.

Namjera i namjena ovih redaka sastoji se prvenstveno u tome da pobude — ma i u esejističkom obliku — poseban interes naših stručnih ekonomista za zanimljive ekonomističke koncepcije Križanićeve. Mogao bih pri tom odmah, kao uvod u ova razmatranja, istaknuti slijedeću činjenicu: humanistički obrazovan Juraj Križanić, doktor teologije i filozofije, pišući svoju *Politiku*, stavlja ekonomističku problematiku svoga doba i svoje društvene sredine na čelo svoje knjige (Diel I) *narodnu privredu s na-*

⁵ KPM, 7.

⁶ Frančić, Mirosław: *Dzieje badan nad ziciem i tworczoscia Juraja Križanicia*. Krakow, Pamietnik Slowianski, XIX, 1—25, 1969.

slovom *Ob blagu*⁷, svrstavajući pod tim općim nazivom četiri glavne panoge (Razdjel 1—4) tadašnje narodne privrede, i to: Razdjel prvi — *trgovina*; Razdjel drugi — *zanatstvo*; Razdjel treći — *poljoprivreda* i Razdjel četvrti — *rudarstvo*.

Prema toj razdiobi dade se zaključiti, da je on — ma da državno-politički mislilac par excellence — davao u svom misaonom društveno-političkom sustavu prioritetno, upravo fundamentalno mjesto nacionalnoj ekonomiji. No, da to nije prosto naslućivanje, osnovano samo na formalnoj kompoziciji *Politike*, potvrdit će i bit Prvog dijela *Politike*, odnosno njezinih četiriju razdjela, u kojima je sažeta ukupna njegova ekonomistička koncepcija. Čitava naime Križanićeva *Politika* počiva u kompozicijskom pogledu na klasičnoj trodjelnosti — prema srednjovjekovnoj crkvenoj zasadi — *Summum trinum est divinum*: prvi dio te Križanićeve trojnosti zauzima *privreda (Ob blagu)*, drugi *snaga (Ob sile)*, a treći *prosvjeta (Ob mudrosti)* zemlje (naroda).

Našu će pozornost u ovoj prilici zaokupljati samo prvi dio toga narodnog životnog trojstva, tj. privreda. A ta je komponenta narodnoga života i u Križanićevoj *Politici*, očevidno, na prvome mjestu zato, što je ona, po njegovu sudu, glavni nervus rerum ukupnoga narodnog života, uključujući ovamo i ostale dvije komponente — narodnu snagu (*O vojnoj obrani*) i narodnu prosvjećenost (*Ob mudrosti*). Tu je činjenicu istaknuo Križanić gnomskom sažetošću već u uvodu svojih općih razmatranja o narodnoj privredi riječima:

»Ugled vladara ništa ne uzdiže tako kao bogatstvo podanika. Gdje su podanici bogati, ondje može vladar voditi rat kako dugo hoće. Gdje je jedino državna blagajna puna, a cijela zemlja siromašna, ondje brzo ponestaje snage.«⁸

Tako je Križanić sudio vjerojatno i zato, što je u nesređenoj privredi svoje nove domovine, Rusije, uočavao uglavljivane negativne elemente u razvitku ruske feudalne

⁷ KPMH, tj. Matičin prijevod *Politike* prevodi Križanićev naslov *Ob blagu* riječima *O imovini*. Držim da uvriježeni naziv *privreda* sretnije prevodi dinamično značenje naziva Križanićeva *blaga* negoli statički termin *imovina*.

⁸ KPMH, 58.

privrede — u osiromašivanju širokih narodnih slojeva, a obogaćivanju tankog sloja vladajuće feudalne klase. Takva je klasna podjela bila za nj, kao umnoga slavenskoga rodoljuba, alarmni znak: je li takav narod, je li takva država disparatnih klasnih interesa kadra osigurati sebi budućnost. A on je s njom, kao sa slavenskom glavinom, bio povezao sve svoje životne planove, duhovne i političke. Otuda i njegova zabrinutost i borbena publicistička inektivnost:

»Kraljeva čast, slava, dužnost i nastojanje mora biti — da učini svoj narod sretnim. Kraljevstva nisu stvorena radi kraljeva, već kraljevi radi kraljevstva... Gdje su dobri zakoni, ondje vole živjeti i domaći podanici, a i stranci dolaze rado. Gdje su, nasuprot, nepravedni i izrabljivački zakoni, ondje i vlastiti podanici žele promjenu vlasti i, ako mogu, postaju izdajnicima, a stranci se boje doći. Vladaru, vladaj tako nad narodom, da ne poželi promjene.«⁹

2.

A do narodnoga blagostanja vodi, po Križaniću, jedini put: da kralj (tj. ruski car) uznastoji 'svom pomnjom i brigom unaprijediti poljoprivredu, obrte, trgovinu, te narodno gospodarstvo uopće':

»A najbogatije je, pa i najpoštovanije i najjače — kaže Križanić — ono kraljevstvo, u kojemu vlada međusobno povjerenje, gdje su dobronamjerni i bistri ljudi, gdje ima dobrih i prikladnih pristaništa za lađe, gdje ima tržišta i gdje zbog toga cvatu raznovrsni zanati, poljoprivreda i razvijena prekomorska trgovina, kako to jest u Engleskoj i Brabantskoj zemlji.«¹⁰

A svega toga — po Križaniću — u suvremenoj mu Rusiji — nema, ili ima u premalenoj mjeri, kako on to i dokumentirano dokazuje obilatim činjenicama iz ruske privredne stvarnosti svoga vremena:

⁹ Ibid., 63.

¹⁰ Ibid., 64.

»Rusi, Poljaci i ostali slavenski narodi — kaže on — nisu upućeni u trgovinu većeg opsega ni na kopnu ni na moru. Našim trgovcima nije poznata ni aritmetika ni račun. Zbog toga nas strani trgovci lako nadmudre i obmanjuju nas neštedimice u svako doba. To im nije ni teško, jer ih ima svuda po Rusiji i jer kupuju našu robu po najnižoj cijeni.«¹¹

A ne valja im, Rusima — kaže Križanić — ni njihova vanjska trgovina: nemajući nikakvih evidencija o svojim unutarnjim potrebama, Rusi, prema trgovačkim interesima stranaca, izvoze u pretjeranim količinama i onakve robe, koje su njima životno potrebne, pa se to pogubno odražava u životu i razvitku samoga ruskoga naroda:

»Naša zemlja obiluje krznom ili kožama za bunde, konopljom, pepelom, medom, voskom, ikrom, pšenicom, raži, lanom i ostalim predmetima koji se ne izvoze odavle radi preobilja, nego radi potrebe i tuđinske lukavštine, tako da mi sami ne uživamo plodove svoje zemlje i trpimo oskudicu.«¹²

Da bi se takva neplanska privredna djelatnost pogubna za privredu Rusije uzmogla dokrajčiti, predlaže Križanić uvođenje institucije *državne vanjske trgovine*, koju vodi i kontrolira sam car:

»Svim se mnogim narodnim nevoljama može pomoći na jedan jedini način, tj. da car, vladar, vodi u svoje ime i preuzme u svoje ruke svu trgovinu s inozemnim narodima, te da je tako vodi i u buduće vrijeme. Na taj bi se jedini način mogla voditi evidencija o robi: da se ne izveze premnogo naše robe, koje nemamo u izobilju, i da se ne uvozi tuđa nepotrebna roba. Na taj će način moći car, vladar, umnožiti tržišta i odrediti potrebne čuvare prilikom prevoženja robe. Strani trgovci neće tada imati ovdje nikakva posla. Sukna i svakovrsnu njemačku robu moći ćemo mi sami izvoziti u Sibir — Buharima i Indijcima, preko Astrahana Perzijancima, preko Azova Turcima, a preko Putivlja Čerkezima i Volžanima. I obratno, roba tih naroda dolaziti će k nama i mi ćemo je prodavati Nijemcima, Poljacima i Litvanci-

¹¹ Ibid., 65.

¹² Ibid., 66.

ma. Radeći tako obogatit će se čitava država i usređiti sav narod. To ne bi bilo po volji jedino krupnim trgovcima, kojima bi se njihovi dohoci djelomice umanjili, no na to se ne treba obazirati, kad se čini čitavom narodu opća korist.«¹³

Pa i na delikatno pitanje, je li takva trgovinsko-posrednička uloga spojiva s carskom čašću i dostojanstvom, Križanić je odrješito odgovorio:

»Kad se trgovina ne vodi zbog vlastite koristi i nezasićene lakomosti, već na opću narodnu korist, trgovina je častan i lijep posao, koji je dostojan i samoga vladara.«¹⁴

U daljnjoj razradi pitanja izgradnje organizacije ruske vanjske trgovine naš je pisac — nakon iscrpne dokumentacije svoga stava — podrobno izložio svoju koncepciju kao konkretan trgovinski mehanizam, kojemu temelj čini mreža carskih komesara (trgovaca, inspektora i dr.), pravih trgovinskih agencija:

»Carska se trgovina ima voditi i obavljati na slijedeći način: 1. carski komesari ne smiju u zemlji ništa prodavati što su u njoj kupili. Oni moraju sve što kupe od carskih podanika prodavati strancima sa što većom dobiti i po najvišoj cijeni; 2. kad kupuju od podanika, ne smiju biti tvrđice, već imaju plaćati pristojno i kako se dolikuje; 3. ono što kupe od stranaca imaju prodavati domaćem svijetu bez ikakve ili s vrlo malom koristi, izuzevši slučajeve, kad nastanu opasna vremena, a kada se roba može prodavati i po visokoj cijeni; 4. naše robe imaju se prodavati stranim trgovcima što je moguće skuplje; 5. ne valja, kako rekosmo, prodavati na malo, već samo na veliko. Prodavati se ima samo na dva ili na tri mjesta u državi. Kad su opasna vremena može se prodavati i na malo i u mnogim gradovima i po skupoj cijeni; 6. Za dobrih i mirnih vremena imaju carski savjetnici i trgovački nadzornici paziti, da carski trgovci ni u čemu ne prevare cara gospodara i da ne zakidaju narod, te da se carskom trgovinom ne podiže cijena robe, već da bude svakovrsna roba jeftinija nego što bi bila, kad bi je prodavali pojedinačni pri-

¹³ Ibid., 66—67.

¹⁴ Ibid., 67—68.

vatni trgovci; 7. Kad privatni trgovci zamole carske komesare da im prodaju robu, ima se roba prodavati svima po jednakoj državnoj cijeni. U gradovima imaju povjeriti prodavanje onim trgovcima koji se obvezu da će jeftinije prodavati robu.«¹⁵

Citirao sam obilatije ovo mjesto u Križanićevoj *Politici* sa svrhom, eda bi se zorno vidjelo, kako naš dalekovidni mislilac nije zazirao ni od podrobne stipulacije svoje reformatorske koncepcije za dobro svoje druge domovine. Štoviše, on je nakon općih razmatranja o organizaciji vanjske trgovine dao u posebnim poglavljima *Politike* (pod naslovom *O trgovanju s drugim narodima* i *O koristi od velike trgovine*) podrobne upute o postupku sa stranim trgovačkim predstavnicima, kako ne bi neiskusni ruski poslovni komitenti nasijedali opakim lukavštinama stranaca, poimence okretnim Nijemcima. Konkretizira on podrobno i predvidivu korist za Ruse od uređene vanjske trgovine, kao i sve stvarne mjere koje bi Rusi imali u tu svrhu poduzeti, kao što su: izgradnja plovnih riječnih i morskih te kopnenih putova s određenim trasama i funkcijama. Upravo začuđuje, čak i današnjega čitača, ta svestrana Križanićeva upućenost u prometnu i privredno-političku problematiku Rusije 17. stoljeća, a s kojom se zbog neobuhvatnih ruskih prostora dobrano rve Rusija od Petrovskog do dana današnjega.

Izloženi *etatizacijski karakter vanjsko-trgovinskog* Križanićeva koncepta odrazio se korelatno i u njegovim zamislima o *unutarnjoj trgovini*: i ta je u rukama države, tako reći, socijalizirana: kao što vanjska trgovina ima svoje carske komesare (trgovce), tako ima i unutarnja trgovina svoje carske trgovce: to su stvarni državni zakupnici koji obavljaju zakup i distribuciju nakupovanih roba po nadziranim cijenama putem državne trgovinske mreže diljem čitava carstva, a putem vanjsko-trgovačkih komesara opskrbljuju vanjsko-trgovačku mrežu:

»U svakom bi gradu trebao biti *državni trgovac*, koji bi imao svakovrsnu robu koju mu je izručio ili poslao veletrgovac ili ju je sam naručio. Taj bi imao prodavati robu po najnižoj mogućoj cijeni, (...) tako bi se carska roba mogla uvijek prodavati jeftinije nego što bi je mogli prodavati privatni trgovci (...).

¹⁵ Ibid., 68—69.

Trgovačko zanimanje treba biti dostupno ljudima svih staleža (...). Monopoli se ne smiju nikako dozvoliti (...). Nikakvim se inozemnim trgovcima ne smije dozvoliti da imaju u državi kuće, trgovine, skladišta i stovarišta ili svoje opunomoćenike i zamjenike.«¹⁶

Predviđa nadalje naš reformator i osnivanje robnih sajmova, trgovačkih društava i korporacija, novčanih mjenjačnica i robnih burza, kao i korisnih ustanova za unapređivanje privrede.

Na području unutarnje trgovine predvidio je Križanićev koncept, pored institucije državnih trgovaca, kao stručnih rukovodilaca privrede, još i *državne nadzornike* (»mjer-nike«), koji bi nadzirali državno trgovačko poslovanje: npr. da trgovci ne varaju ili ne zakidaju kupce mjerom, odnosno vagom, i da o tome podnose prijave nadležnim upravnim i trgovinskim vlastima. Predvidio je zato i žal-benu instanciju za slučaj povrede privredno-poslovnih uzanca i zakonitosti. Ukratko — *reformatio in capite et in membris*.

3.

Posebnu je pozornost posvetio Križanić *zanatstvu* u uvjerenju, da su zanati državi od veće koristi — kako on reče — nego najbolji rudnici i zlatna brda. U dokaz toga i takve tvrdnje služi se primjerima naprednoga zanatstva u bogatim državama kao što su Venecijanska republika, Engleska, a osobito Njemačka — s izgrađenim zanatskim organizacijama (cehovima) i profesionalnim zakonodavstvom, koje zaštićuje zanatski stalež kao i osiguravanjem svih sirovina potrebnih mu za proizvodnju:

»A mi sve svoje sirove kože prodajemo Nijemcima, mjesto da ih kod kuće učinjamo i upotrebljavamo za različite potrebne svrhe. Jednu kožu prodajemo za tri ili za četiri rublja, a kad bismo je htjeli učinjenu kupiti od Nijemaca, morali bismo za nju platiti 30—40 rubalja.«¹⁷

Posebne je pozornosti vrijedna i Križanićeva dalekovidna skrb u pitanju stvaranja i *izgradnje mladih zanatli-*

¹⁶ Ibid., 78—79.

¹⁷ Ibid., 90.

skih kadrova toliko potrebnih novoj Rusiji: ni jedan koncesionirani inozemni zanatlija — predlagao je Križanić — ne bi se mogao vratiti kući ni ponijeti sa sobom stečenu u Rusiji imovinu, ukoliko ne bi osposobio u svojoj radionici odgovarajući ruski zanatski podmladak! Svakako mjerakrta, ali svrsishodna.

U okviru svojih razmatranja o potrebi unapređivanja zanatstva, kao privredne grane korisne za državu i za podanike, Križanić je našao — valjda prvi slučaj u kulturnoj povijesti — u toj privrednoj grani mjesto *i ženi*: kućanstvo ili domaćinstvo kvalificirao je on kao profesionalnu struku, kojom svaka žena, napose udavača, ima na vrijeme ovladati putem sustavne obuke, prije stupanja u brak. Bez pismenoga atestata o postignutoj kvalifikaciji domaćice sa strane odgovorne stručne komisije ne može joj se dopustiti stupanje u bračnu vezu. Zbog ljubopitnosti te originalne Križanićeve zamisli, citiram to mjesto u *Politici* (u hrvatskom prijevodu M. Malinara).

»Mnoge se djevojke udaju premlade, prije nego su mogle naučiti što dobra domaćica mora znati. A majke mnogih djevojaka i same ne znaju ništa. Preporučljivo bi bilo, da se u gradovima odrede dvije ili tri pametne i vješte udovice koje bi učile djevojke i mlade žene: tanko presti, tkati, šivati, bijeliti platno, čisto prati, soliti i sušiti ribu i meso, praviti slad, kvas, pivo i medicu, zasijavati i raditi u vrtu, soliti kupus i repu, spremati, kuhati, kruh peći itd. Kad bi koja domaćica pozvala (na rad) ove žene, morala bi ih i nagraditi. U početku bi se to imalo zakonom odrediti i takve žene službeno postaviti, jer žene neće htjeti početi same radi stidljivosti, premda je to vrlo potrebno. Gradovima koji imaju slobodštine imalo bi se narediti da imenuju takve učiteljice i da ih plaćaju iz općinske blagajne. Svaki koji se ženi bio bi dužan zatražiti od njih svjedodžbu o tome što umije njegova zaručnica i da li se rado uči. Takve svjedodžbe bile bi vrlo korisne, jer bi se djevojke trsile da nešto nauče, da mogu dobiti od onih žena dobru svjedodžbu. U Njemačkoj žene predu na kolovrat, a kolovrat okreću nogama. Jedna napređe na kolovratu više nego tri na vretenu i zato mogu jeftinije prodavati platno. I taj je posao vrlo dobar i potreban i naše žene trebale bi ga naučiti.«¹⁸

¹⁸ Ibid., 92.

Usput da zabilježim i ovu ljubopitnost: Križanić je bio pravim pioninom ne samo u pitanju unapređivanja ženskoga rada, nego i u podizanju ugleda žene uopće. Zvuči gotovo nevjerovatno njegovo zalaganje za jednakost prava žene i muškarca. Na primjer, čak i u pitanju snubljenja za bračnu vezu: ženi naime daje Križanić puno pravo inicijative kao i muškarcu, da zaprosi ruku svoga odabranika za bračnu vezu! U izvornom Križanićevu jeziku stoji:

»Razum bo kažet: eže mužu i žene v bračnom délu ednakov imaet byt' zakon. Ašče njest pozorno mladencu prosit' dévojki, za što imaet devojke byt' pozorno oprosit' mladencu?« (KPM, Razdjel 49)

Polazeći sa stajališta o prijekojoj potrebi što brže izgradnje zanatstva u Rusiji, Križanić je izradio i prioritetni slijed onih zanata koji su tadašnjoj tehnički zaostaljoj Rusiji bili najpotrebitiji: topioničari i ljevači željeza, bakra, olova, srebra i zlata, da bi od stanovitih metala izrađivali svakovrsno posuđe, oruđe i oružje, pa onda kose, kosire, srpove, sjekire, britve, noževe, kliješta, vile itd. Pa onda dalje nabraja čitav katalog tehničkih potreba tadašnje gospodarske Rusije. Štoviše, on predviđa potrebu izrade i višaka spomenutih predmeta za — izvoz:

»Kad bismo nakovali ovih predmeta na tisuće tisuća, lako bismo ih prodali Kalmicima, Buharima, Davurima, Perzijancima, Turcima, Vlasima i ostalim narodima.«¹⁹

Da bi se sve to i mnogo drugo što prije ostvarilo u ruskoj zanatskoj privredi, bilo bi potrebno, po Križanićevu mišljenju, da ti državni trgovci komisionari i nadzornici bez odlaganja pribave iz inozemstva uzorke svakovrsnih zanatskih proizvoda koji se upotrebljavaju kod privredno naprednijih naroda. Uporedo s time valjalo bi se postarati i za dovođenje u Rusiju svakovrsnih inozemnih zanatlija i vještaka, »koji bi nam mogli učiniti, pokazati i naučiti nas izrađivati svakovrsno oruđe, oružje, posuđe i svakovrsne krojeve za odijela. *Ti bi se majstori imali pozrijemjediti po raznim gradovima, gdje bi bilo kojemu prikladnije radi blizine vode, šume, lana, vune, željeza i drugih potrebnih sirovina.* Sve rukotvorine imali bi izrađivati

¹⁹ KPMH, 93.

na veliko za cara prema pogodbi i za ugovorenu plaću.«²⁰ Zanatske pak radionice imale bi uživati državnu zaštitu putem poreskih olakšica i sl.

Sve te misli i zamisli nikle su u Križanićevoj glavi u drugoj polovini 17. stoljeća, dakle uoči Petrovskih reformi. Pa kad se sjetimo činjenice, zabilježene u *Ruskoj povijesti* (S. Solovjev), da je *Politika* Križanićeva (u rukopisu) bila priručnom knjigom ('nastolnaja knjiga') u knjižnici Petra I, teško se oteti slutnji da je naš zlosretni zemljak u neke nekavice kumovao i određenom dijelu povijesnih reformi Petrovske Rusije.²¹

A poučan je danas i za nas Križanićev stav: zanatske radionice i tvornice imaju se osnivati i podizati u blizini svojih sirovinskih baza!

4.

Poljoprivredu smatra Križanić »korijenom i temeljem svakome bogatstvu: ratar hrani i stvara blagostanje i sebi, i zanatliji, i trgovcu, i boljaru, i kralju. Državna vlast ne smije potcjenjivati ratarstvo, jer je ono najbolje i najpotrebnije zanimanje«²².

Iz njegovih detaljnijih razmatranja o bijednom stanju ruske poljoprivrede, a po tome i o zaostalosti ruskoga seljaštva, razabire se da se Križanić služio i sa suvremenom mu stručnom agrikulturnom literaturom (npr. Aldrowaldus, Kohler), ocjenjujući stvarno stanje ruske poljoprivrede poznate mu iz autopsije. Na osnovi jednoga i drugoga sastavio je on iscrpan popis poljoprivrednih raslina, koje bi valjalo kultivirati u Rusiji, te tako sprječavati njihov uvoz. Međutim, neuko i osiromašeno rusko selo trebalo bi u tu svrhu sa strane vlasti svestrano pomoći: poučiti ga o koristima napredne poljoprivrede, obožavati ga goloruka potrebitim oruđem, stanovima, spremištima i sl. To isto vrijedi i za primitivno rusko stočarstvo i njegovu slabu rentabilnost.

²⁰ Ibid., 94.

²¹ Badalić, J.: *Jurij Križanić — predšestvennik Ivana Tihonoviča Pošoškova* (Russkaja literatura XV—XVII vekov sredi slavjanskih literatur. Trudy otdela drevnerusskoj literatury, XIX, 391—403). Moskva 1963.

²² KPMH, 96.

No Križanić se ne ograničuje samo na kritičko prikazivanje zaostalosti ruske poljoprivrede, nego i ukazuje na konstruktivne putove i mjere, kojima bi se to stanje imalo što prije popraviti. Smatra pri tom tadašnje ustrojstvo samodržavne Rusije konjuktornim za takve korisne privredne pothvate:

»U našoj zemlji potpunog samodrštva može se i carskim naredbama sve popraviti i uvesti što je korisno i potrebno.«²³

5.

U posljednjem (4) razdjelu svojih razmatranja *Ob blagu* progovorio je Križanić o *rudarstvu*. Na posljednjem je mjestu ta privredna grana Rusije jamačno i zato što je tu granu ruske narodne privrede potcijenio kao najmanje razvijenu. A najmanje je razvijena po Križanićevim konstatacijama i zato, što je sa strane države (cara) premalo stimulirana investicionim instrumentima — zbog riskantnosti samoga posla. A osim toga se povjerovalo uvjeravanjima nekih inozemnih, tobože upućenih geologa, koji su na bazi analize sastava ruskoga tla (pješčane ravnine bez kamena i sl.) smatrali pretežiti dio ruske materijalne infrastrukture u rudarskom pogledu neinteresantnim.

Na toj osnovici, sva je prilika, došao je i naš Križanić do uvjerenja, da bi Rusiji valjalo pokrivati svoje rudne potrebe — uvozom potrebite rudače iz drugih zemalja.

Takve štire dijagnoze o rudnom blagu Rusije bile su prirodna posljedica mršavoga geološkog poznavanja ruske zemljine površine i utrobe iz razloga što carska Rusija nije imala dovoljno pouzdanih stručnjaka, a ni investicionih sredstava za rudarstvo s jedne strane, a s druge strane i zato, što je — iz gospodarskih i strateških razloga — stalno uskraćivala pristup inozemnim stručnjacima i stranom kapitalu do svojih naslućivanih rudnih bogatstava. To proizlazi i iz Križanićevih razmatranja.²⁴

²³ Ibid., 97.

²⁴ KPM, 61—66.

III.

Juraj Križanić, ma koliko nam se kao ekonomistički mislilac pričinjao tu i tamo za svoje vrijeme i za svoju društvenu sredinu i presmionim, zbog čega je stradao (kao zatočenik 15 godina u Tobolsku), nije u stvari bio pukim samoukom ni u ekonomističkoj struci: bio je on, kako se to dade lako ustanoviti i iz kataloga upotrebljanih pisaca i znanstvenih djela u njegovoj *Politici*, veoma načitan pisac, pravi učenjak svoga vremena. Njegovoj načitanosti posvetio je Jagić u svojoj knjizi o Križaniću posebno poglavlje, navodeći svu silu znanstvenih vrela i pisaca, kojima se Križanić u svome radu služio, počevši od Biblije do pisaca klasične antike i do svojih suvremenika. Prava smotra ljudske misli do Križanićevih dana!²⁵

Nerijetko on citira upotrebljavane pisce u svojim djelima. I ne samo da ih citira, nego s njima po potrebi i oštro polemizira, ukoliko bi njihovi pogledi protuslovlili njegovim znanstvenim spoznajama²⁶.

Ta njegova načitanost, a i povezanost sa znanstvenim dometom suvremene mu ekonomistike, mogla je, prirodno, uputiti prve istraživače geneze njegovih ekonomističkih pogleda, nakon objavljivanja njegovih spisa 1859—1860, na ekonomistički pravac zapadno-evropskog *merkantilizma*, koji je u Križanićevu vijeku bio dominantnom ekonomskom teorijom i praksom. Oslonac za takvo etiketiranje Križanićevih privrednih zamisli bio je na svoj način na dlanu: i Križanićeva je privredna koncepcija pledirala za emancipaciju ruske privrede, zagrezle u feudalnoj učmalosti, od izrabljivačkog inozemstva, koje je objeručke poseglo za Rusijom kao eksploatacijskim područjem. A teorija i praksa merkantilizma išla je u korak za jednakim ciljem: da emancipacijom pojedinih nacionalnih privreda obrani vlastitu ekonomiju od ugrožavanja sa strane konkurentnijega inozemstva i njegovih razvijenijih privrednih struktura.

Zato je hrvatski ekonomist Blaž Lorković među prvima svrstao Križanićevu koncepciju u sustav merkantilizma, dominantni ekonomsko-politički pravac Križani-

²⁵ Jagić, o. c. 428—458.

²⁶ Goldberg, A. L.: *Jurij Križanić und Adam Olearius* (Aus der literarischen Polemik des 17. Jhdts. Veröffentlichungen des Instituts für Slawistik der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, N° 28/II), Berlin 1968.

ćeva vijeka, ne obrazlažući, međutim, tu svoju klasifikaciju nikakvom argumentacijom na podlozi Križanićevih spisa²⁷.

Nakon Lorkovićeve ocjene javlja se s ozbiljnom stručnom analizom Križanićeva djela srpski ekonomist Mih. Vujić, koji pozitivno ocjenjuje ekonomističke poglede Križanićeve — u okviru ondašnje merkantilističke teorije i prakse:

»Nova politička i merkantilna struja 17. veka dala je i našega Križanića, kojim se u svemu samo ponositi možemo (...).«²⁸

Vujić ipak osjeća, da su izvorni pogledi Križanićevi, zasićeni elementima slavenskoga humanizma u pitanju razgrađivanja određenih feudalno plemićkih privilegija i pridizanja »Črnjaka« i »težačkoga staleža«, ne dadu u cijelosti strpati u shematične novčane kategorije merkantilizma, pa zaključuje:

»Naš Križanić, kao i u svemu drugome, bio je izmakao i svima bitnim zabludama merkantilizma, a u svoju državnu i financijsku politiku uneo je opet sve ono što je u životu naprednih naroda korisno (...), želeći da i Slavensko pleme prestane jednom i ekonomski i politički tuđinu robovati.«²⁹

Novija pak Sovjetska istraživanja donose nam i produbljenije poglede na ukupno djelo Križanićevo, a u tom pravcu i na ekonomističke poglede Križanićeve: to su istraživanja sovjetskih povjesnika A. L. Goldberga i L. M. Morduhoviča. Prvi od spomenutih sovjetskih istraživača, komentator i prevodilac najnovijeg sovjetskog izdanja *Politike* (1965), nazire u Križaniću poklonika ruskoga feudalizma, koji svojim ekonomskim i upravnim reformama želi unaprijediti životnu sposobnost toga feudalizma.³⁰ Stajalište, koje struktura zasnovanih Križanićevih

²⁷ Lorković, B.: *Sadanje stanje gospodarske nauke*, Rad, JAZU, 103, str. 117—183, Zagreb 1891.

²⁸ Vujić, M. V.: *Križanićeva »Politika«*, *Ekonomno-politička studija* (P. o.), Beograd 1895, str. 5.

²⁹ Vujić, o. c. p. 15.

³⁰ Goldberg, A. L.: (a) *Križanić o ruskom obščestve serediny XVII v (Istorija SSSR, 1960, n° 6, str. 71—84)*;

(b) *Ideji slavjanskoga edinstva v sočinenijah Križanića* (Ibid., t. XIX, p. 373—390), Moskva 1963.

reformi jedva da imalo potvrđuje. Pogotovo kad se uzme u obzir, da je Križanićeva verbalna odanost feudalnoj samodržavnosti bila baš tako nužno zlo, kao i njegova upotreba imena nacionalne pripadnosti, eda bi se otupila oštrica njegovih kritičara protiv 'vatikanskog agenta'.

Zanimljivije je i bliže stvarnosti stajalište L. M. Morduhoviča, koji u Križanićevim zamislima vidi *antifeudalnu koncepciju* baziranu na interesima najširih narodnih slojeva. Zato on ne gleda u njemu uskogrudnoga merkantilista, nego prije tip fiziokrata avant la lettre i prethodnika napredne ekonomike Prosvjetiteljstva.³¹

Kako vidimo iz ovih odabranih naših i stranih ocjena Križanićeve političke i ekonomističke osobe, taj naš genijalni, ali patnički zemljak davno minolog vijeka još je uvijek objekt nedovršenih i neusaglašenih istraživanja, po prilici kao onaj subjekt u poznatoj bajci, gdje je sljepac imao dodirom pogoditi je li pruženi predmet — hrastova kora ili slonova koža (kora). A bilo je nešto treće.

Da bih uzmogao u ovoj prilici sâm kako tako ukazati na to treće, poslužio bih se uvodno jednim značajnim citatom načelne naravi iz Križanićeve *Politike*, u kojemu on podcrtava svoj nazor o društvenoj solidarnosti, a taj citat glasi:

»Svi zakoni i sve državne uredbe podjednako su dužne težiti za općim dobrom. I zato ne smije biti u zemlji ni jednoga zakona, koji bi išao za posebnim blagostanjem ma kojega staleža ili pojedinca, a potiskujući pritom interese drugih staleža. Ni jedan se stalež ne smije toliko izdići nad drugim, da bi zbog toga drugi trpjeli nepravde ili bili nezasluženo potiskivani. Svima i svakome mora biti uvijek prva i posljednja svrha — sveopće dobro.«³²

³¹ Morduhovič, L. M.: *Antifeodal'naja koncepcija Ju. Križaniča* (Institut slavanovedenija, XXVIII, 1958, str. 25—49). — *Id.*: *Filosofske i sociološke vzgljady Ju. Križaniča* (Ibid., N° 36, 1963, str. 61—84).

³² (Križanić, J.): *Russkoe gosudarstvo v polovine XVII v.* T. II. Moskva 1860, str. 373: »Similiter leges et instituta regni debent omnia tendere ad commune bonum. Et nulla debet esse lex, quae respiat particulare bonum alicuius status aut personae, cum suppressione aliorum. Non debet unus status ita extolli, ut alter iniuria afficiatur, aut indebite deprimatur. Sed in omnibus et singulis pro praecipua et postrema causa debet spectari bonum commune.«

Ne govori li to Križanićevo načelno stajalište u korist Morduhovićeve teze o antifeudalnosti Križanićeve koncepcije, koja je, predviđajući socijalnu ravnopravnost svih staleža, time ipso facto razgrađivala tradicionalne privilegije vladajućih plemićkih (aristokratskih i boljarskih) klasa? Svakako očevidan demokratski potez Križanićev u okviru tadašnjih ruskih privilegiranih i deklasiranih narodnih slojeva (staleža).

Da je tome uistinu tako, potvrđuje i stanovita Križanićeva razrada toga stajališta, npr. u 24. poglavlju *Politike*, gdje pisac govori o budućoj pravednoj razdiobi položaja i radnih obveza dviju glavnih skupina ruskoga društva — slobodnjaka (plemića i vojnika) i radnika (»černjaka« s uključenjem trgovaca, zanatlija i poljoprivrednika). Pridržavajući zatečenu klasnu društvenu razdiobu (s mjestimičnom kritikom privilegiranih staleža), Križanić nastoji smišljenom razdiobom, a onda i ocjenom vrijednosnih elemenata kod jedne i druge staleške skupine podcrtati osnovnu vrijednosnu ulogu grupe *manuelnoga rada* (»černjaci«). Glavninu radnika čine mu zanatlije i poljoprivrednici (seljaci) te trgovački stalež. Manuelni radnici jesu proizvađački dio naroda, dok je skupina privilegiranih njegov upravljački, dakle neproizvodni dio. Porazdjelivši svakome od pobrojanih staleža određene dužnosti i prava, tako da njihovo izvršenje stvara društvenu usklađenost u korist općenitosti, tj. države (na čelu s carem) i svih staleža zajedno, Križanić nastoji pritupiti oštre razlike između ondašnjih feudalnih, vladajućih i vladanih društvenih klasa.³³ Istina, u tom Križanićevu pomirbenom —

³³ KPM, 1965, razdel 24, str. 209—215. Ili u izvornom jeziku i pismu Križanićeve *Politike* (1965): »Chóćem, mówlyu, najpérwlye znést korcžémnoe, i wsákoe inoe samoterzie: kóe naródu pretěžko bít obretáem. Chóćem wsákomu stánu i rédu lyudéy dát spodóbnije slobodíni; táko dawśi búdut swoyími zrěbím i stánom zadowólni. Duchównim lyúdem chóćem slobodíni utwerdíť, uwécít. Bolyaróm dát, dabúduť wo swoích poměstiech imáli nékie wécije wlásti i slobodíni, i ínije poczténia znakovími: iako ínđe w' Iewrópe obícno bít iesmó urazumeli. Dworánom tóže i woiakóm búdut pristóinije slobodíni. Posádnikom na konec, i remestníkóm w' gradéch, i težakóm w' uiezdech búdut mílosti nászije, tako da dobró zadowólni bít búdut mógli: Iednoíu recziú: Mí iesmó presmotríli i razzsudíli zakonostáwie razních kralyéstw: (...) i kóe ustáwi dobríje, i kralyéstwú nászemu gódnije, i nádobnije bít sudíchom: tíje wam chóćem scédro podarowát.« (KPM, 1965, str. 256)

manje ili više teoretskom — *solidarizmu staleža* osjeća se Križanićev oprez i stanovita nedorečenost, kad je riječ o jednom ili drugom staležu, napose o privilegiranim, ali se isto tako osjeća i njegov iskreni napor, da se pođe u pravcu društveno usklađenih staleža i klasa na čitavoj društvenoj liniji. Njegovo geslo, da kralj može biti bogat samo na podlozi bogatih podanika — zvuči za taj vijek kao dosta glasna i razumljiva opomena i najvišima, najprivilegiranim, pogotovu kad takva opomena izlazi iz usta sibirskoga zatočenika.

Pa kad bih se sada, u zaključku ovih razmatranja, odvažio Križanićevu privredno-društvenu koncepciju nekako, tj. sa stanovitom uvjerljivošću etiketirati, onda bih se najradije priklonio nazivu — *socijalno-ekonomskog solidarizma* u slavenskoj koncepciji pjesnika Jurja Križanića.³⁴

Opravdanje za takvo nazivanje Križanićeva ekonomsko-političkog sustava, mislim da bi se dobilo i ovim putem:

Križanić je bio duhovnik 17. stoljeća, tj. onoga doba kad je solidarizam, kao filozofska i ekonomsko-politička kategorija, zauzeo stanovitoga maha u duhovnim krugovima toga vijeka, napose nastojanjem isusovačkoga reda. Tu bi, po mome mišljenju, valjalo potražiti i izvor Križanićevih ekonomsko-političkih inspiracija. Jer solidarizam je kao ekonomska koncepcija sustav usklađivanja oprečnih duhovnih i materijalnih interesa razrožnih feudalnih staleža — kako na području individualističke, tako i socijalno ekonomske te univerzalističke kategorije.

Učenom Križaniću ta i takova nastojanja jamačno nisu bila nepoznata, pa se vjerojatno stanoviti humani patos solidarističke doktrine odrazio i u njegovoj socijalnoj i ekonomsko-političkoj koncepciji, koja se i time — u povijesnoj retrospektivi, a na ruskoj feudalnoj pozadini — očitava kao napredni (po Morduhoviću antifeudalni) misaoni zahvat u učmalu rusku stvarnost 17. stoljeća.

JURAJ KRIŽANIĆ — PRETEČA IVANA T. POSOŠKOVA

I.

Ruska je nauka već odavno dodijelila Ivanu Posoškovu, piscu značajnoga djela *Knjiga o skudnosti i bogatstvu* (Moskva 1724), časno mjesto u povijesti ruske progresivne socijalno-političke misli petrovskoga vremena.¹ Povezuje se to ime, ne bez razloga, kao stimulativna pojava u okviru povijesnih petrovskih reforma s nizom ruskih reformnih pisaca («prožektora») kraja sedamnaestoga i početka osamnaestoga stoljeća. Oni su vidljivo sudjelovali u duhovnom i stvarnom pripremanju reformnih koncepcija koje je ostvarivao Petar Prvi. Takav pozitivan stav prema Posoškovu usvaja i suvremena sovjetska znanost, nazivajući ga ruskim Adamom Smithom.² I, eto, upravo ta visoka ocjena piščeva značenja, u okviru ruskih socijalno-političkih zbivanja u 18. st., ponukala je i mene, da — uz odavanje jednakoga priznanja velikom talentu pisca *Knjige o skudnosti i bogatstvu* — upozorim na prisnu povezanost osnovnih misli i zamisli Posoškovljevih s idejnim koncepcijama jednoga od najznačajnijih slavenskih mislilaca 17. st. — Jurja Križanića, pisca znamenitog djela *Politika* («*Političnie dumy*») napisanoga pola stoljeća prije spomenutoga glavnog djela Posoškovljeva, tj. njegove *Knjige o skudnosti i bogatstvu*.

¹ Н. Погодин: *Сочинения Ивана Тихоновича Посошкова*, ч. II, Москва 1863, 16.

² А. Пичета: *Посошков И. Т.* (= *Энциклопедический словарь Граната, Посошков*).

³⁴ Badalić, J.: *Jurij Križanić — poet Illirii* (Trudy po istorii drevnej ruskoj literatury AN SSSR, XIV), Moskva 1958.

No prije negoli prijedem na sadržajnu analizu, odnosno na uspoređivanje idejnog sadržaja obaju djela, htio bih ukratko upozoriti i na stanovitu tehničko-kompozicijsku podudarnost jednoga i drugoga od analiziranih djela: i Križanićeva *Politika* i Posoškovljeva *Knjiga o skudnosti i bogatstvu* koncipirane su na bazi tradicionalnog sistema trodjelnosti s obligatnom uvodnom argumentacijom, odnosno pregledom sadržaja (kod Križanića »Predgovorie«). »Blago, sila i mudrost« jesu po Križaniću tri osnovne i pozitivne vrednote na kojima počivaju temelji svjetovnog i državnog gospodarstva. Ako su te temeljne vrednote kao »božji darovi« usklađeni, u njihovoj zemaljskoj primjeni, s njihovom božanskom namjenom, one su ne samo dobre nego i potrebne. Zato se Križanić odlučuje da svoje djelo *Politiku* podijeli na tri dijela: na razgovor o dobru države, o snazi njezinoj i o mudrosti njezinih upravljača.³

Posoškov je svoju trodjelnu (trojstvenu) diobu obrađivane građe u neku ruku produbio upravo »barokizirao«, raščlanivši je u svojevrstan sustav *trokratne trojnosti* (»trekratne trekratnoe«): u prvoj trojnosti obradio je duhovništvo, vojsku i pravosuđe; u drugoj — trgovinu, obrt i javni poredak; u trećoj — seljaštvo, zemljoradništvo i carska davanja. Na toj »trokratnoj trojnosti« sazdao je on, kako sâm kaže, svoju *knjižicu* u tri godine rada.⁴

³ К I, 5: Три широкие твердости и трое совершение господарству: благо, сила и мудрост... Зато ми хотим сие дело на трое разделить, и разговор учинить об владетельском благу, силе и мудрости. (Citati iz Križanićevih tekstova uzeti su iz Bezsonovljeva izdanja: *Русское государство в половине XVII века*. Рукопись времен царя Алексея Михайловича открыл и издал П. Безсонов. Часть I—II. Москва 1859—1860. — Skraćeno u citatima: K I, K II)

⁴ П 7: И на онья неправды и неисправности, елико ни бог даровал, мнения своего изложение ко исправности тех неправостей и неисправностей трекратное трекратие предлагаю, а имянно: первое трекратие о неисправности и поправке духовенства, воинства и правосудия: второе трекратие о неисправности и поправке купечества, художества и разбойников з беглецами; третье трекратие о неисправности и поправке яко во крестьянах, тако и во владении безобидном и о собрании царского интереса многогобзовитого. И на тое тричислие написях трелетним своим трудом книжицу и нарекох ю »Книга о скудости и богатстве...« (Citati iz Posoškovljeva djela uzeti su iz izdanja: Иван Тихонович Посошков: *Книга о скудости и богатстве и другие сочинения*. Редакция и комментарии В. В. Кафенгауза. Изд. АН СССР, Москва I, 1951. — Skraćeno u bilješkama: II, u tekstu: P.)

Iznoseći te činjenice tehničko-kompozicijske trodjelnosti obaju djela, ne inzistiram nipošto na pomisli da bi u tom i takvom podudaranju valjalo kod Posoškova tražiti, a još manje nalaziti odraz Križanićeve diobe građe u njegovoj *Politici*: davni su naime vijekovi, još prije kršćanske ere, stvorili oko broja 3 (»sveto Trojstvo«) stanoviti simboličko-mistični nimbus, a zatim ga uveli u književnost i znanost u praktičnoj primjeni te trojstvene numeričke magije i mistike, sve ovamo do kršćanske formulacije — omne divinum est trinum. To je uostalom već utvrđeno i u ruskoj nauci o književnosti.⁵

A i u jezičnoj strukturi obaju djela teže bismo našli pouzdani oslonac za uspoređivanje: istina, tekstovi jednoga i drugoga pisca vrve slavenizmima, arhaizmima i provincijalizmima u tolikoj mjeri, da su izdavači njihovih tekstova (Bezsonov, Pogodin, Kafengauz) morali tim tekstovima dodavati posebne rječnike. Ipak ta značajka nije toliko karakteristična samo za ta dva pisca da bismo, recimo, na leksičkoj građi tih tekstova mogli stvarati specifične zaključke o njihovoj srodnosti ili čak o utjecaju. Upali bismo, bojim se, u jalovi bukvalizam.

Pa i u pitanju osnovne tematike koja je kod obojice pisaca, u spomenutim njihovim glavnim djelima, uglavnom jednaka, upravo ista, mogli bismo, opreza radi, zauzeti isti stav: »vjetar epohe« dopetrovskih i petrovskih vremena navijao je obojici pisaca svojom dijalektnom zakonitošću istu aktuelnu problematiku svojih dana. Zato i Križanić⁶ kao i Posoškov⁷ podjednakom odlučnošću pišu o trgovini, o zanatu i poljoprivredi; pišu, nadalje, o državnom gospodarstvu, o vojsci, o upotrebi prosvjećivanja, o

⁵ Б. Н. Двинянинов: *Принцип трёхчленности в плане и композиции «Слова о полку Игореве»*. Ученые записки Тамбовского гос. педагог. ин-та, XII, Воронеж 1958, стр. 137—182. — Л. А. Дмитриев: *Принцип трёхчленности в композиционном построении «Слова о полку Игореве»*. Труды отд. древнерусской лит. 16, 1960, стр. 606—610.

⁶ К I, 2: Предговорие: Потому здесь ся пишет об торгованию, об рукодельных промыслах, об тежачеству илити об пахоте; и обо всяких промыслах пристоящих к обогащению казны господарские, и к обрадованию всего народа. Об утверждению царства: речи всякого знать потребни... Об законех и обычаех, и об законоставию: како оно со временем бывает нарушено. Како добрых законов бречь в целости, а злых изкоренять.

⁷ Cf. No. 4.

seljaštvu, o zakonima i zakonitosti i sl. Prema tome i tematika se njihovih djela — a ne samo formalna razdioba obrađivane građe — podudara gotovo do kraja. Sve to dolazi do izražaja već u predgovorima (uvodima) Križanićeve *Politike* i Posoškovljeve *Knige o skudnosti i bogatstve*.

Ipak, znatan vremenski razmak od pola stoljeća, koji dijeli raniji nastanak Križanićeve *Politike* od poznije Posoškovljeve *Knige*, ponukava nas na razmišljanje o specifičnoj povezanosti obaju značajnih djela slavenske publicistike 17. i 18. stoljeća. A to i jest osnovna svrha ovoga pokušaja.

Poći ću redom po poglavljima Posoškovljeve *Knige*.

II.

1.

Prvo poglavlje svoje *Knige o skudnosti i bogatstve* posvetio je Posoškov *pitanju ozdravljenja prilika u svećeničkom staležu ruskom* («O duhovnosti», str. 21—41). Po njegovu je sudu svećenstvo u Rusiji krajnje zaostali stalež, duševno i fizički ubogo, nemajući nikakve stvarne naobrazbe, a ni potrebitih moralnih osobina.⁸ A ipak svećenički stalež, po Posoškovljevu mišljenju, trebao bi u sklopu duhovnih vrednota zauzimati značajniji položaj. Da bi se to nevoljno stanje popravilo, predviđa Posoškov kao neodgodivu potrebu *podizanje naobrazbe* ruskoga svećenstva. U tu svrhu predlaže on tiskanje određenih knjiga («gramatikâ»), koje bi osposobile rusko svećenstvo da se u doba širenja različitih vjerskih hereza oboruža potrebitim znanjem, kao oruđem za obranu svoje pravoslavne vjere od opasnih nasrtaja heretičkih i sektaških.⁹ Bez toga oni ne mogu imati pravog ugleda pred svojom pastvom, a ni prave kvalifikacije za obnašanje svojih službenih funkcija.¹⁰

⁸ П 21.

⁹ П 25.

¹⁰ П 35: «Мужик за соху и поп за соху, мужик за косу и поп за косу, а церковь святая и духовная паства остаётца в стороне».

Isto bi tako, po Posoškovljevu mišljenju, bilo potrebno konsolidirati *materijalni položaj ruskoga svećenstva*. Jer, nemajući nikakvih stvarnih i stalnih prihoda, rusko se svećenstvo poseljačilo, i, zarađujući poput seljaštva svoj hljeb plugom i motikom, zanemarilo svoje duhovničke dužnosti. Predlaže zato uvođenje *obvezatnih davanja svećenstvu* u visini tzv. desetina (ili barem dvadesetina).¹¹

I tek tada, nakon duhovnog i materijalnog uređenja položaja ruskoga svećeničkog staleža, moći će se stvoriti poželjni kadar za duhovno vodstvo naroda.¹² Svoj sud o zaostalosti ruskoga svećenstva kao teški nedostatak narodne kulture iznio je Posoškov jednako odlučno i u ulomku: «Аще кто voshoščet...»¹³

No podvrgavajući kritici to nevoljno stanje ruskoga svećeničkog staleža, Posoškov je bio svjestan da dira u izvjestan i opasan osinjak: i zato on, ponešto plaho, opravdava svoj postupak važnošću predmeta i općim interesima.¹⁴

O kritičkom stavu Križanićevu prema tadašnjem ruskom pravoslavnom svećenstvu, napose o naobrazbi i kakvoći pravoslavne duhovne pastve toga doba, nema mnogo izravnih podataka u tekstovima koji su do danas objavljeni (P. Bezsonov: *Čtenija v Imp. Obšč. Istorii i Drevnostej Rossijskih pri Mosk. Universitete*, vyp: 1—3, 1891—1893). Razlog će tome biti sadržan, po svoj prilici, u čijenjenici što je njegova *Politika* napisana (ili barem zadnja redakcija) već u progonstvu u Tobolsku, kamo je on dospio, kako to dopušta i historik S. M. Solovjev, upravo »zaslugom« ruskoga pravoslavnoga svećenstva, koje se htjelo njegovim sibirskim progonstvom osloboditi opasnog kritika tadašnje »gnusne ruske stvarnosti«.¹⁵ Zastršen gorkim iskustvom, Križanić se odrekao kritike ruske pravoslavne crkve. Štoviše, on ju je branio od »tuđinskih laja-

¹¹ П 34.

¹² П 39.

¹³ П 270: Аще кто восхощет умными очима воззрети на житие наше православно российское и на вся поведения и дела наша, то не узрит ни во единой какой либо вещи здравого дела...

¹⁴ П 36.

¹⁵ С. М. Соловьев: *История России...* СПб, т. XIII, гл. I, 785—786.

VANJA RADUŠ: Juraj Križanić (iz ciklusa Panopticum croaticum)

nja»,¹⁶ predlagao mjere za konsolidaciju ruskih crkvenih prilika, napose materijalnoga stanja ruskoga pravoslavnog svećenstva.¹⁷

Ipak, kad je trebao progovoriti u svojoj *Politici* (razd. 5. »Ob političeskoj mudrosti«) o bogoslovskoj nauci, gdje bi morao usporediti stanje bogoslovске nauke kod ruskoga pravoslavnoga svećenstva s naprednijim teološkim naučanjima vjerskoga Zapada — učeni se teolog Križanić odlučio za šutnju.¹⁸

U cijelosti se može reći: sve što se Posoškov u svojoj *Knizi*, kao Rus i pravoslavac, usudio — ma i s kobnim rizikom — glasno i kritički izreći o preskromnoj moralnoj razini pravoslavnoga svećenstva ruskoga, sadržano je, silom prilika, u neizravnom obliku u djelu (*Političke misli*) i životu (progonstvo u Tobolsk) Hrvata i katolika Jurja Križanića, smjeloga kritika ruske stvarnosti 17. stoljeća.

2.

Pitanju *narodne obrane* posvećuje Posoškov jednaku pozornost kao i Križanić, ističući u prvom redu važnost dobre opskrbe narodne vojske, valjanost njene vojne opreme i obrazovanja, zatim pravedan odnos starješina prema vojnicima, ispravno vojno sudovanje i sl. Neuređenost svih tih odnosa, a napose loša opskrba, čestim su uzrokom — prema Posoškovu¹⁹ — bježanju, pa i izdajstvu pripadnika narodne obrane.

¹⁶ К I, 168—169.

¹⁷ К I, 311: Святители, попы, причетники, иноки и все церковного и духовного ряда люди, да будут изняты от приказов и судов мирских и да ся сами между собою судят. Изняты же да будут от всякого бремена и тяготы народныя, от работ, и от поборов всяких. Покаместа бо есуть завещаны на службу Божию, немают быть влечены на службы человеческия.

¹⁸ К I, 121.

¹⁹ П 50: О салдатех и о драгунах надлежит великое пощение имети и пильно того смотрити и при квартирах, чтобы они ни пищею, ни одеждою не скудны были, а при армии и найпаче подобает их довольствовати, чтобы они радующиеся служили. И егде всем будут довольны, то и служба их будет исправнее яко в главных полках, тако и в последних и в новобраных. Аще будут вси пищею и одеждою довольны то вси, радуяся, будут служити... Нужда пригонит к побегу, а иной и изменить будет готов.

Sve te misli, koje je Posoškov nanizao ponajprije u svom spisu *O ratnom poveniju* (1701), a onda (1724) na desetak stranica svoje *Knige o skudnosti i bogatstve* (Glava 2: O vojskih deleh, str. 42—52), sadržane su već u ovom ili onom obliku u Križanićevoj *Politici* (Del II: Ob sile. Razdel 1—7, str. 65—104), gdje su raspravljena pitanja obrambenih utvrđenja (I, 66—70), oružja (I, 71—72) i naružanja (I, 72—82), odnos vojnika i vojnih zapovjednika (I, 82—90), postupak s vojnicima (I, 91—104) i sl. Dobra opskrba i oprema vojske i Križaniću je osnovni postulat dobrog uređenja vojske.²⁰

3.

Pravno stanje u Rusiji svoga vremena podvrgao je Posoškov žestokoj kritici (P 54—112). Naročitom se oštrinom oborio na sudstvo. Uostalom, to je doba kad je i ruska pripovjedačka satira (17. st.) duhovito osudila (u *Šemjakinovu sudu!*) samovolju, korumpiranost i lijenost ruskoga sudstva: osumnjičenici umiru u sudskim zatvorima, a da ne budu zbog nehaja sudaca ni preslušani (P 58—59). Posoškov za to predlaže da se donese novi »sudbenik« (»uloženie«) po uzoru naprednijih inozemnih sudova (P 77, 81), kojim bi se zaštitila osnovna prava ruskoga građanina. A od toga će biti koristi i za samoga cara — ističe Posoškov. Dok to ne bude učinjeno, neće biti u zemlji blagostanja (P 91—92, 108).

Jednako snažno i još iscrpnije oborio se već ranije na isto bezakonje i na samovolju državnih organa Križanić, žigošući pogubnu tiraniju vladajućih krugova ogrezlih u neukosti i podivljalosti. Da ne bi, međutim, takva teška optužba tih ruskih krugova izazvala nepoželjnu reakciju protiv samoga Križanića, daje on riječ Adamu Oleariju, citirajući obilno njegove konstatacije o pogubnim pravnim prilikama u Rusiji 17. st., da bi zatim i sam, u nizu po-

²⁰ К I, 82—83: Вояки будут добры, аще будут добро осмотрены брашном, платьем и оружием... Первле всего есть треба вояком промышлеть об усмотрению тела, рекши об брашну, платью и оружью... Не менее, но паче и более есть треба промышлять, да вояки будут добро осмотрены платьем неже брашном. Мало бо вояков от глада, а много от мраза погибает.

glavlja,²¹ dao ubitačnu društveno-pravnu sliku Rusije toga doba. Da bi se to stanje bespravlja u Rusiji dokrajčilo i time spasilo zemlju i narod od propasti, predvidio je i Križanić, davno prije Posoškova, potrebu donošenja sustavnoga državnog zakonodavstva. Svoje konstruktivne koncepcije, kako je poznato, stavlja on u usta budućega mudroga ruskoga cara — vladara²², kako je stavio i optužbe zbog bespravlja u usta Adama Olearija. Uređeno državno zakonodavstvo donijet će, piše on, podjednako koristi i caru i narodu, a time će se ukloniti i pogubna tiranija u zemlji.²³ Bit pak novoga zakonodavstva ima se sastojati, po Križanićevu mišljenju, u *reguliranju sudačkih primanja*, koja će im osigurati sudačku nezavisnost, a time i zemlji pravedno i uređeno sudovanje. Da ne bi morao oštrom i izravnom kritikom tadašnjih sudova i sudovanja dirnuti u osjetljivost odgovornih državnih vlasti, Križanić se duhovito poslužio anegdotom o konsolidaciji sudskih prilika — u susjednoj Turskoj — uređenjem sudačkih plaća.²⁴ Govorio je, međutim, Križanić i izravno, osuđujući npr. carske prihode od — sudova.²⁵

Posoškov, međutim, nije mogao, na istome putu kritike, slijediti do kraja (pa ni pomoću anegdote!) odrješitoga Križanića, nego se zadovoljio, kako smo vidjeli, uglavnom preporukama umjerenijih administrativnih mjera.

4.

I u pitanju nacionalne i internacionalne trgovine ima u osnovnim linijama izrazitih podudarnosti: i Posoškov, jednako kao i Križanić, nazire izlaz iz tadašnje trgovinske anarhije na području Rusije — u *organiziranoj državnoj kontroli* ukupne nacionalne trgovine ruske. Ta bi državna kontrola rukovodila i unutarnjom distribucijom trgovinskih dobara, i vanjskotrgovačkom razmjenom. Nije previše

²¹ К I, 280—307; 310—312.

²² К I, дел III, раздел 40, 4; II, 30.

²³ Ibid., pp. 31—32.

²⁴ К I, 293.

²⁵ К I, 293: Нигде на всем широком свете не идет кралю никакова корысть ни приход от судов, токмо здесь на Руси ся есть появил той безбожнй людодерский и правдогубнй закон.

ako se kaže da jedan i drugi pisac ima pred očima odozgo dirigiranu trgovinsku privredu: rukovodstvo u tom poslu povjereno je kod drugoga, Križanića, ma i simbolički, samome caru,²⁶ koji tu funkciju vrši preko naročitih trgovinskih funkcionara («carskie opravniki», «carskie tor govcy»).

Namjenjujući vrhovnu funkciju u toj dirigiranoj trgovinskoj privredi samome caru, Križanić je to učinio, očevidno, zbog izuzetne važnosti *trgovine* u sklopu tadašnje ruske ekonomije. Znao je on i za prigovore svojih suvremenika, koji su smatrali nepriličnim povezivanje uzvišene vladareve ličnosti s položajem privrednog dirigenta, ali on — imajući na umu važnost stvari — smatrao je dopustivim da se na tom području založi i carski autoritet.

Posoškov je, kako je već rečeno, podjednako kao i Križanić, nazirao sanaciju ruske trgovinske privrede u određenoj i od državnih organa kontroliranoj trgovini, smatrajući trgovinu jednako važnom za državu kao i vojsku. Zato i u najvažnijim pitanjima trgovine, prema Posoškovljevu mišljenju, ima kazati odlučnu riječ car.²⁷ Službeni pak carevi organi jesu mjesni trgovački komandiri i oni upravljaju u ime države ukupnim trgovinskim mehanizmom, napose pak u trgovinskoj razmjeni s inozetstvom.²⁸

No o samom trgovačkom staležu, kao takvome, imaju jednako negativno mišljenje i Posoškov kao i Križanić: obojici su trgovci uglavnom neradiše i — varalice... Varaju oni, prema jednodušnoj ocjeni obojice naših društveno-političkih kritičara, jedni druge, inozemni i domaći, ali je najgore pri tome to što oni podmetanjem nevaljale

²⁶ К I, 9—10: На тые толь многіе народныя нужи един сам промыселъ есть могучь пособить. То есть, да Господарь Царь все торговство, кое ся деет с иными народми, примет на свое имя и руку, яко же и приял есть, и в грядущая времена да ее одержит. Тем бо единымъ способомъ будетъ ся могла знать смета товаровъ: да ся не извезетъ премного товаровъ нашихъ, в коихъ нест избытка, а чужи непотребны да ся не привозятъ. Темъ способомъ будетъ могелъ Господарь Царь помножать торговлища, и стражи потребныя по державе, для провожания товаровъ. А иноземскимъ торговцемъ не будетъ здесь чесо делать.

²⁷ II 125.

²⁸ II 120: А со иноземци... чтобы никому обиды не было.

robe obmanjuju neuki narod, oštećujući ga istovremeno ne samo visokim cijenama nego i krivim vaganjem i netočnim mjerama.²⁹

Križanić nadalje, jednako kao i Posoškov, priznaje ipak opravdanost i potrebu postojanja trgovačkoga staleža, ali ga smatra kao dio skupine »černjakâ (trgovci, zanatlije, seljaci, robovi) — nesolidarnim društvenim elementom.³⁰

U pitanju i rješavanju ruske *vanjskotrgovačke* problematike poklapaju se nazori, i teoretski i praktički, Križanićevi i Posoškovljevi, tako reći — stopostotno: obojica se zalažu za *potpunu državnu kontrolu vanjske trgovine*. A i argumentacija njihovih stavova identična je do kraja: obojica podjednako strahuju — na temelju dokumentirana iskustva — od inozemne eksploatacije tadašnje neorganizirane ruske domaće i vanjske trgovine. Otuda i ona beskompromisna ksenofobija, u prvom redu germanofobija jednoga i drugoga pisca, protežući to svoje elementarno nepovjerenje prema strancima na području čitavoga narodnog života ruskoga. Može se kazati, da takva žučna ksenofobija, kakva se očituje u djelima Križanića i Posoškova, nije u ruskoj knjizi zabilježena nikada ni prije ni poslije spomenutih pisaca. U stvari jedna karakterna crta koja integralno povezuje Posoškova s Križanićem kao neposrednim inspiratorom.

Glavnu opasnost za prosperitet ruske trgovine vidi Posoškov u pogubnom utjecaju inozemnih trgovaca koji svojom organiziranom ponudom uvoznih artikala i jednakom potražnjom *izvoznih sirovina* formiraju cijene ruskoga unutarjnega i vanjskog tržišta isključivo prema svojim interesima, tako da takva tuđinska privredna politika razorno djeluje na razvitak ruske nacionalne trgovine i trgo-

²⁹ II 118: А сей древней купецкихъ людей обычай велми есть не прав... и от такова неправого порядка незнающимъ людямъ великия пакости чинятца.

³⁰ К I, 261: Измежу черняковъ пакъ торговцы, от тежакъ и реместиковъ есуть мене потребны, и мене добра чинятъ общине: або торговцы нить руками не рабятъ, нить главъ своихъ не полагаютъ за народъ, нить корви нить пота не проливаютъ, но токмо товары отъ места на место превозятъ, и то не на общинскую, но на свою особытую корысть, и многюжди зъ общинского щетою, и не своимъ животнымъ трудомъ, но наемною тежачесою работою. Бездельны питаютъ свои торбухи, и разкошей уживаютъ, и людей лихвами да обманми избиваютъ, и сподобны суть некоимъ общимъ кобылицамъ объядающимъ землю.

ваčkoga staleža. Da bi se ruska trgovina od toga zla obranila, predlaže Posoškov odlučna ograničenja slobode inozemnih trgovaca na području Rusije: ne treba ih ni puštati u zemlju, kaže Posoškov, nego neka oni prodaju svoju robu, na veliko i na malo, na brodovima, u određenim lukama. Ako ne bi prodali robu dovezenu brodovima, ne treba tu robu uzimati u komisiju, ni u ruska skladišta, nego neka inozemci voze natrag k sebi neprodanu robu.³¹ Uvrijede li se oni zbog takva postupka i prekinu s Rusima trgovinu, bit će to — po mišljenju Posoškova — od veće štete za inozemce nego za Ruse. Jer i tako inozemci, poimence Nijemci i Perzijanci, uvoze i kojekakve skupe »bezdjelice« (igračke i luksuzna roba) nepotrebne Rusima, a izvoze uz jeftiniju cijenu dragocjena krzna i sl. Posoškov je toliko kivan na te inozemne trgovce, da prelazi u grdnje (kao i Križanić u sličnim slučajevima!) nazivajući ih »svinjama«.³²

Sve su te Posoškovljeve misli u ovom ili onom obliku već sadržane u Križanićevoj *Politici*: i Križanić je, ranije od Posoškova, vidio u inozemnim, napose u njemačkim trgovcima golemu opasnost za rusku privredu. Zato im ni on ne dopušta da drže u Rusiji ni prodajna mjesta ni skladišta, a ni trgovinskih zastupnika.³³ »Kad ne bi Nijemaca bilo u Rusiji, bila bi trgovina toga carstva — kaže Križanić — u boljem stanju.«³⁴

³¹ П 137: Аще можно тако чинить... прежую их пыху в конец нам сломить и привести бы их во смирение и чтобы они за нами гонялись.

³² П 134.

³³ К I, 215; А здесь на Руси что ся деет? Торговцы инородны, Немцы, Греки, Бухары, всего сего краlestва благо и приплод к себе зграбляют. Везде держат товарные склады и откупы, и всякие промысли и преметы. Волно прехажают па земле, и выкупают наши товары найдешевлею ценою, а к нам привозят много некорыстных предрагих товаров, бисер, камение предрагое, и стекло Бенетское в место камения, и часки, и инья некорыстный вещи. А наконец будучи они хитродумцы, обманяют наших торговцев во великих сметах пенязь.

³⁴ К I, 23—24; Отнюдже никаковы иноземски торговцы немаются допустить в краlestву держать домов, ни лав, ни складов, ни сводов, ни оправников либо намесников своих: ни консулов на Москве, либо послов всегдашних нить прихажать на торгование в нутерняя места господарства, но токмо на означена торговлища на рубежах. Когда бы Немцев на Руси не было, торговство сего царства бы в много лучем постановлено было: драже бысмо продавали наши товары, дешевле бысмо куповали чужие...

Štoviše, i Posoškovljeva koncepcija o potrebi kreditiranja trgovine i pomaganja trgovaca zajmovima iz države ili kooperativne kase³⁵ — sve je to expressis verbis predividio Križanić ranije u svojoj *Politici* imajući na umu davanje povoljnih zajmova s isključenjem pri tome svake lihve.³⁶ Upozoravajući uz to i konkretno na takvo kreditno poslovanje u naprednijim zapadnim zemljama, Križanić je upozoravao na konstruktivnu ulogu tzv. »općih kasa« (»общая мошня илити бурса») osnovanih kapitalom samih zainteresiranih trgovačkih krugova. Križanić je, prema tome, prvi propagirao formiranje zadružnog kapitala³⁷ kao kase uzajamne pomoći unutar trgovačkog staleža, kako je to, kasnije od Križanića, učinio i Posoškov.³⁸

5.

Peto poglavlje *Knige* obrađuje pitanja zanatstva i umjetne zanatske radinosti u Rusiji kao važne privredne grane (str. 139—150). Posoškov ističe potrebu unapređiva-

³⁵ П 138: И хорошо бы в купечестве и то учинить, чтобы вси друг другу помогали и до нищеты никого не допускали. Аще своими деньгами не могут его оправить, то из царские бы зборные казны из ратуши давали им ис проценту на промысл, сморя по промыслу его, да бы никто промышленной человек во убожество великое от какова своего упадку не въходил.

³⁶ К I, 27: Август царь раздаваше в заем пенязи своим подданныком, без всякого раста и лихоeмства: на добро обезпечение, рекши, на запись домов каменных, на общини, на заклады, на подуки. И тем есть взятгнул многие лихоeмские грабежи и торговство дивно успособил и размножил. Тоже бы ся могло вяще удобно чинить в сем царству, з великою хвалою царя господара.

³⁷ К I, 27: В некоиx великих градах (Европы) держат торговцы наряжено собою товарищество или дружину. И торговые свои пенязи держат все в едном месту скупно, и оно место ся зове Бурса, илити Мошня. Аще кий болярин, или ин человек, принесет к ним своих пенязь много или мало, они примут тые пенязи в общую мошню, и дают му корысть от них: от ста рублей, еден рубель, или полгора, или два на год, а сами торгуют теми пенязми до срока. А когда человек запросит своих пенязь после срока, отдадут му е без отвлаки. Ащели им несть требы пенязь на торгование, примут единаково тые пенязи на соблюдение, али не дают корысти от них, но токмо отдадут е во всяко время, когда господарь запросит. А иногда есть треба, да покладник ним платит, за соблюдение.

³⁸ П 138.

nja zanatstva u intenzivnom i ekstenzivnom pravcu, namjenjujući pri tome, podjednako kao i Križanić, znatnu ulogu države u usmjeravanju razvitka zanatstva putem smišljenih subvencija, poimence podupiranjem neimućnih zanatlija.³⁹ Zna on, Posoškov, koliko je u izgradnji nacionalnoga zanatstva zaostala dopetrovska i petrovska Rusija zavisna od naprednijega zapadnoevropskog zanatstva, pa zato zagovara pozivanje i upošljavanje stručnih inozemnih zanatlija, što se uvelike i izvršuje reformatorskim djelovanjem Petra Prvoga.⁴⁰ Pri tome on, kao i Križanić, upućuje na potrebu da inozemni zanatlije, pozvani i uposljeni u Rusiji, obvezno odgajaju stručni zanatlijski podmladak ruski.⁴¹ U protivnom im ne treba dopuštati povratak u njihovu zemlju ili ih treba protjerati iz Rusije praznih ruku.⁴²

Kao i Posoškov, tako je i Križanić u tom pitanju zauzimao jednak stav, uključujući ovamo i njegovo isticanje potrebe kvalificiranog zanatstva, napose profesionalnoga zanatlijskog podmlatka.⁴³ Nadalje Posoškov mudro preporučuje da rusko zanatstvo, upravljano državom, nastoji izgotavljati i prodavati inozemstvu po dobrim cijenama *finalne zanatske proizvode*, a da pri tom ne ustupa zanatske sirovine inozemstvu uz jeftine cijene. I u toj se misli

³⁹ П 148: »Такожде и в прочих мастерствах...«

⁴⁰ П 143: А буде кто иноземец придет в Русь художник доброй мастерства имянитого и у нас в Руси необычалога, и таковому надлежит дать дом и отдать ему в научение человек десятков, место или и болши, и учините с ним договор крепкой, чтобы он тех учеников учил прилежно и нескршно.

⁴¹ П 143.

⁴² П 143: А буде кой иноземец по древнему своему обыкновению иноземческому, будет шмонить, а ученье учеников не радеть, но чтобы, деньги выманив, за море уехать, и то ево лукавство и проводы мочно и в полугоде познать, то с чем он приехав, с тем и назад выслать его нечестно и чтобы он в Руси и у нас не шатался, дабы на то зря вперед для обману в Русь к нам не приежжали.

⁴³ П 141—142: И аще той ученик уже совершенно научился и в разуме уже совершенном то освидетельствовав командиру с товариши и с мастерами, и аще мастерство ево чисто и честно и порока никакова не имущо, до дать ему указ полной, чтобы ему делать было свободно и дом мастерской иметь и учеников учить... И кии мастера будут именитые и домами мастерскими владеть будут, то всем им, коемуждо иметь у себа клеймо свое особливое, а и надзиратели такожде имели би свои особливые же клейма.

podudara Posoškov⁴⁴ s Križanićem⁴⁵, razvijajući pri tom plodnu misao o potrebi prosvjećivanja ženâ, napose u domaćinstvu. Pa i napredni Posoškovljev stav⁴⁶ u pitanju *upošljavanja u zanatstvu neuposlone ženske radne snage* našao je svoga prvoga pobornika u slavenskoj znanosti upravo u lucidnom Križaniću⁴⁷.

I klasična ekonomistička postavka da se industrijsko-zanatska proizvodna poduzeća osnivaju u *zavisnosti od postojećih sirovinskih vrela i bazâ i odgovarajućih aglomerata radne snage*, prožima podjednako koncepcije Posoškova⁴⁸ kao i njegovoga preteče Križanića⁴⁹. Isto je tako i profesionalna organizacija zanatstva predviđena i kod

К I, 32: Всякий ученик есть повинен учение свое докончатъ у одного учителя и служить му даром два, три или вяще годов, как есть время отлучено в всяком ремесству. Ученик исполнивши учение, треба есть да возмет сведочество от дружины в писму, яко есть верно служил время исполнил и ремесства ся научил. Тогда ся назовет товарушь и повинен есть путовать по градах, да увидит и да изкусит знание многих иных майсторов. Товарушь пришедши в кий град повинен есть явиться надзорнику своего ремесства.

⁴⁴ П 147—149.

⁴⁵ К I, 38: Зато советно бы было везде по градах отлучить две или три уметельные вдовицы, которыя бы учили девиц и младых жен: тонко прясть, ткать, шить, платно белить, число мыть, рыбы и мясо солить и сушить, слад, квас, пиво, медовину делать, оград насевать и тяжать, зелье и коренье солить, и сохранять, варить, и хлеб печь, и остальное... А заповедать бы градом, имяющим слободины, да морают таковыя учительницы держать, и мыто им из общины давать. И всякий, кий ся женит, да будет повинен от них спросить сведочества, что умеет заручница и есть ли пригожа к изучению. Таково сведочество может толико помочь, да ся девицы будут терсили добывать знания и от тех жен добра сведочества.

⁴⁶ П 149.

⁴⁷ Cf. No. 45: К I, 38.

⁴⁸ П 146: О сем же всячески надлежит потщатися чтобы завести в Руси делать те дела, кои делаютъ изо лну и из пенки, то есть трипы, бумазеи, рубки, миткали, камордки и парусня полотна и прочие дела, кой из русских материалов делаются. Сие бо велми нужно, еже кои материалы где родятся, тамо бы они и в дело происходили.

⁴⁹ К I, 39: ... треба призвать и рукодельников всяких, и краечев, кои бы нам могли зделать, показать, и научить всяко оружие, орудие, и всякий строй пратежный. А тех майсторов развестъ и разделить по градах, где коему будет пригожее стоять — для близости воды, леса, льна, волны, железа, и всяких подбилин, и для иных потреб.

Posoškova, kao i ranije kod Križanića. Razlika je samo među tim profesionalno-organizacijskim koncepcijama strukturalno značajna: dok Križanić predlaže profesionalnu organizaciju zanatlijskog staleža na bazi staleške kooperativne samopomoći, s izrazitom profesionalno-staleškom autonomijom⁵⁰, dotle Posoškov — čitav čovječiji vijek kasnije — ostaje sa svojom administrativnom koncepcijom državno upravljane organizacije zanatstva — u zastarjelim okvirima feudalnog birokratizma.⁵¹

Ukratko: sve značajnije Posoškovljeve zamisli koje idu za konstruktivnim reformama ruskoga zanatstva petrovs-koga vremena sadržane su — tu i tamo i u naprednijem obliku — u ranijim koncepcijama Križanićevim.

6.

Posebno je poglavlje (šesto) u *Knizi* posvetio Posoškov temi »o razbojnicima«. Poznato je iz povijesti da su razbojstva i krađe bile veliko narodno zlo Rusije, napose u petrovska doba. U stvari je to socijalno zlo bilo prirodni odraz krajnje zaostalih gospodarskih i političkih prilika toga doba. Posoškov svu krivnju zbog takvog razvitka prilika u Rusiji 17. st. svaljuje na korumpirano sudstvo, koje preblago kažnjava ili uopće ne kažnjava nosioce toga socijalnog zla.⁵²

⁵⁰ К I, 31: Всяко ремесло имает свою дружину и своего назорника. Те имают слободину или ти мочь судить между собою распри к ремеслу пристоящая. То есть, аще ремеслник господарь делавцу от дела не заплатит или аще друг друга обезчестит.

⁵¹ а) П 141: Такожде и о художественных делех гражданской же устав надлежит учинить и еще бы над всякими мастерствы устроить надзирателей, а найпаче над иконописцами. И над всеми ими главного правителя приставить и за всеми мастерами и надзирательми прилежно ему смотреть и место ему дать, где те дела ему управлять, дабы все мастера дела свои делали самым тщательным художеством безпорочно.

б) П 143: И тако годствует учинить, чтобы без ведома художественных правителей и пришлой никакой мастер русской или иноземец никакова рукоделия не делал бы, но егда ево освидетельствуют камандиры с товарищи и как ему определят, так и быть.

⁵² П 158: »Воров и разбойников...»

Da bi se toj nacionalnoj nevolji učinio kraj, Posoškov je predlagao da se za suzbijanje razbojstava i krađa doneše novo i strogo zakonodavstvo, koje bi bilo kadro iskorijeniti te pogubne pojave drakonskim zahvatima: administrativnim evidentiranjem i ograničavanjem kretanja stanovništva u zemlji, a prekršitelje, tj. razbojnike i tatove kažnjavati žigosanjem na tijelu, odsijecanjem pojedinih dijelova tijela ili smrću.⁵³

Međutim, Križanić je također tu temu dotakao u svojoj *Politici*, ali mnogo šire i — humanije.⁵⁴ I on svrstava razbojnike i tatove u skupinu negativnih društvenih pojava, protiv kojih se, i po njegovu mišljenju, treba boriti boljim zakonodavstvom (sudstvom) u okviru boljih društvenih odnosa. U tu svrhu Križanić je predviđao potrebu donošenja novoga državnog zakonodavstva, koje bi obuhvatilo prava i dužnosti svih, pa i privilegiranih klasa u Rusiji — od cara, knezova i boljara, pa do najnižeg činovništva, a u smislu sveopće društvene solidarnosti svih klasa na temelju etički fundirane narodne zajednice: dakle — *reformatio in capite et in membris*.⁵⁵ Tako daleko nije sezao Posoškovljevi pogled ukalupljen u ruske feudalne okvire.

⁵³ а) П 153; б) П 161.

⁵⁴ К I, 292: Або где тати и разбойники есуть слободны, тамо остальные люди окаяно живут стужены: ни в благу ни в животе своих безпечальны. А тому — яко смо рекли — есть причина, что ся приказным людем не дает сподобная плача. Бедный Поддьячий морает в приказу седець чез весь год, все целые дни, ни единого дне не изнявши, а много крат седит и целья ночи: а из казны му идет алтын на день, или 12 рублей на год. А велят ему ся на празники показывать в цветном платье, на кое единое несть доста оных 12 рублей. А в остальном, чем ся имает кормить и одевать он сам, и жена, и челядь? А живут единаково. А из чесо живут? Лехко ся есть домьслить. Рекши из продавания правды. Несть адда диво, что на Москве есть тако много воров, и разбоев, и людоморства, но паче есть диво, како еще люди праведны могут на Москве жить.

⁵⁵ К II, 30: Но каким же образом можем мы творить народ благополучным? Конечно мы не можем приказать земле, чтобы она производила плоды, ни морю, чтоб в нем водились рыбы. Но мы можем творить Добрые Законы, эти срудия хорошей и благополучной жизни, без коих никакой народ не может быть счастлив. Где добрые законы, там благодать божия, добрая слава человеческая, и все добро, возможно для известного народа и для известной страны. А где нет добрых законов, там непременно должно быть разного рода общественное зло, должны быть несправедливости и бедствия.

Kao konkretnu mjeru, koja bi bila kadra iskorijeniti razbojstvo i krađu, nazirao je Križanić u prvom redu uređenje materijalnih društvenih odnosa svih klasa, pa tako i takvih društvenih štetočinja kao što su razbojnici: ta mjera nije u policijsko-administrativnim zahvatima, nego u odgovarajućem materijalnom osiguranju pravednijim plaćanjem svačijeg rada, uključivši i sirotinju, koja se silom prilika odmeće i u razbojnike.⁵⁶ Križanić je tu dosegao domet modernog sociologa, do kojega se stupnja nije nikad mogao dovinuti Posoškov.

7—8.

Sedma i osma glava Posoškovljeve *Knige* posvećena je problemu ruskoga sela, tj. *seljaštvu i poljoprivredi*. Zapravo je to kritička ocjena situacije u kojoj se nalazi zaostalo rusko selo. Predigra je to onoj kritici koju će za nepuni stotinjak godina jarkim bojama istaći tragični R a d i š č e v u svome znamenitom *Putešestviju*.

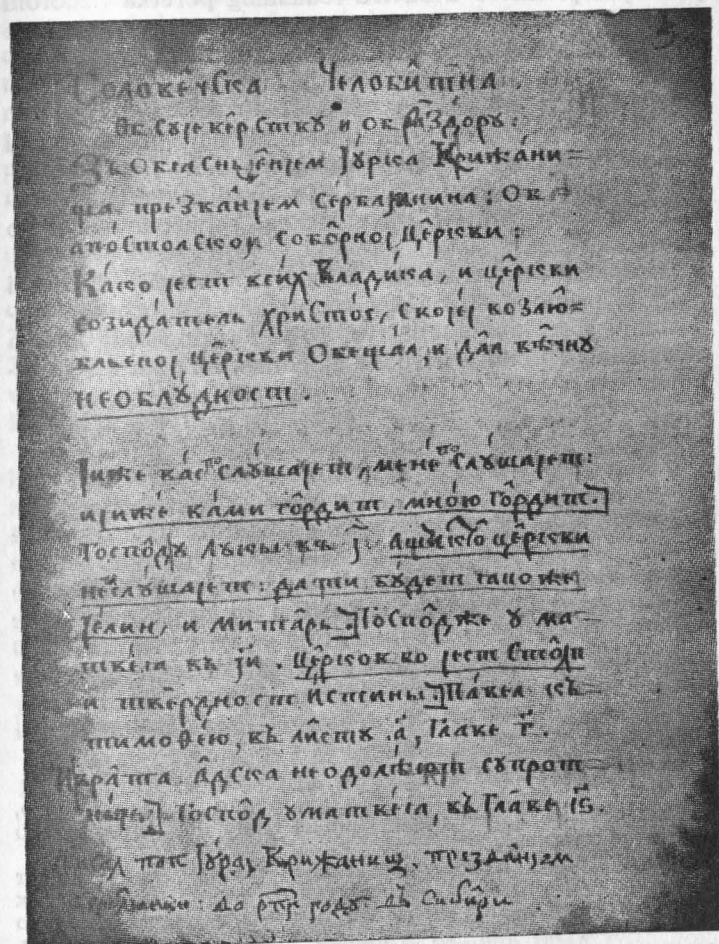
Rusko je selo Posoškovljeva vremena zaostalo, ubogo, tlačeno od svojih feudalnih gospodara. Nije zato čudo što je krajnje neuko. Te i takve konstatacije Posoškovljeve ujedno su optužba *krivaca* toga i takva stanja, a to su vladajuće prilike: preopterećenost seljaka davanjima, pogubno izrabljivanje sa strane njihovih feudalnih gospodara — od administrativnih i sudskih vlasti do veleposjedničkih samovoljnika. Njihov otpor se očituje u *bijegu*, iseljivanju, pijančevanju i propadanju.⁵⁷ Izlaz iz zatečenog ćorsokaka nazire Posoškov u *reorganizaciji* — zakonskoj i administrativnoj — ukupnoga seoskog života uklanjanjem smetnji zdravijem razvitku sela i poljoprivrede. Preporučuje zato osnivanje zemljišne uprave, racionalniju obradu zemlje, novu izmjeru, porezno rasterećivanje, a prije svega ograničavanje veleposjedničke samovolje i izrabljivanja seljaka.⁵⁸

Bit izloženih Posoškovljevih misli o tegobama i potrebi njihovih liječenja nije nipošto bila tuđa ni Križaniću: i on se, premda stranac u Rusiji, ranije od Posoškova do-

⁵⁶ Cf. No. 54.

⁵⁷ II 165, 177.

⁵⁸ II 183—199.

JURAJ KRIZANIC: Solovjecka molbenica

takao istih narodnih rana ruskih. I on priznaje da je poljoprivreda temeljna privredna grana Rusije, poput zanatstva i trgovine.⁵⁹

Govoreći o nepravednim privilegijama, koje je sebi prisvojilo plemstvo u okviru feudalnog poretka (izborom naklonih vladara), Križanić upire prstom u nepravde koje se tim povlašćivanjima plemstva nanose svim drugim staležima, poimence neukim »černjacima«, tj. seljacima poljoprivrednicima.⁶⁰

Poznajući prirodu svih slavenskih naroda, pa tako i neukost i lijenost seljaštva »preslavne države ruske«, dolazi Križanić do zaključka da bi — radi uklanjanja spomenutih negativnih svojstava ruskoga seljaštva — valjalo pribjeći i — sili.⁶¹

Interesi čitave narodne zajednice, počevši od cara i boljara, pa do posljednjega »černjaka« počivaju na blagostanju »černjakâ«, seljaštva. To je i razlog zbog kojega se svi staleži i čitava narodna zajednica ima starati za osnovicu svoga prosperiteta, za seljaštvo.⁶²

9.

Posljednja, deveta glava *Knige* svojevrstni je publicistički quodlibet pod naslovom *O carskom interesu*, u kojem je pisac — i pored svoje česte i oštre kritike gospodarskih i političkih prilika u Rusiji u toj istoj *Knizi* — povoljno ocijenio tip ruske monarhije svoga vremena: on je zadovoljan tipom ruskoga samodršca, koji je pravi monarh, a nije ni »oristokrat« ni »dimokrat«.⁶³

⁵⁹ K I, 42.

⁶⁰ K II, 374.

⁶¹ K I, 42: Або наше людство есть лено и непромысленно, и сами себе не хотят добра учинить, аще не будут некако силою принуждены.

⁶² K I, 260: Краль, властела, и боляри, тако имають справлять черняков, да будут могли всегда что от них взять. Немають навадных даней и тягот черняческих тако возмнажать, да бы ся учинило престание от тежания, реместов, и торгования. Но паче най ищут и подают тяглым людем всякий способ, да ся те нихови промысли и забавы что наиболее повящают. Тамо бо державы есуть наилюдней, и наибогатеи, где те черных людей промысли имають наилучче поспешание... Где бо суть черняки многим богаты, тамо и краль и властели да боляры есуть богаты и сильны.

⁶³ II 239.

Ta i takva paradoksalna »lojalnost« pišćeva krvno je srodna, po mome mišljenju, s jednakim »podanićkim« stavom Križanićevim, kojemu je, kao i Posoškovu, »samovladstvo« tadašnjeg tipa ruske feudalne monarhije naj-sretniji način vladanja.⁶⁴ Pozadina je takvom oportunom stavu, očigledno, u jednom i drugom slučaju — potrebiti oprez pri kritiziranju posvećenih društveno-politićkih autoriteta. Kako je, međutim, poznato, ni ta žrtva nije koristila ni jednome ni drugome: jedan je zbog svoga kritićkoga stava prema tadašnjoj ruskoj stvarnosti ćamio petnaest godina u Tobolsku kao zatoćenik, a drugi je s istoga razloga zaglavio u tamnici.

U istom se zaključnom poglavlju *Knige* ponovo — ili u variranom aspektu — dotakao Posoškov pojedinih pitanja obrađivanih tu i tamo već u prijašnjim glavama *Knige*: o potrebi razboritoga odmjerivanja davanja (str. 213—214, 22), o odnosu prema neprijateljskom inozemstvu (str. 203, 208), o verižnoj trgovini (str. 208, 225—226, 231), o pećenju votke i o pijanćevanju (str. 22, 230) i sl. Uglavnom pitanja koja nisu bila tuđa ni Križaniću.

Pa i drugo znaćajnije pitanje, koje je u ovom poglavlju obradio Posoškov, tj. pitanje *uređenja tadašnjih tehnićko-monetarnih normativa* sustavnije je, i prije Posoškova, obradio Križanić. Jedan i drugi vidio je da proizvoljno kovanje novca s neutvrđenim omjerom plemenitije (zlatu i srebro) s manje plemenitom (mjed) kovinom nanosi stalnu i krupnu štetu ekonomskom ugledu države na domaćem i stranom tržištu. Razumljivo je, da su pojedini ruski »prožektori« toga vremena preporučivali svoje »projekte« za uklanjanje toga zla. Ućinili su to na svoj način i Križanić⁶⁵ i Posoškov.⁶⁶

Morat ćemo zato i u tom pitanju ruske ekonomike 17. st., kako je ono došlo do izražaja kod Križanića i Posoškova, smatrati Križanića Posoškovljevim — pretećom.

III.

Kako razabiremo iz izloženih glavnih misli Posoškovljeve *Knige o skudosti i bogatstve* te korespondentnih koncepcijskih korelata u Križanićevoj *Politici*, postoji između

⁶⁴ K I, 243—244.

⁶⁵ K I, 327.

⁶⁶ II 236.

ta dva značajna djela ruske reformne epohe prisna unutar-
nja povezanost ne samo u potpunoj i očiglednoj tematskoj
koincidenciji, nego isto tako i u podudarnosti stavova pri
rješavanju određenih pitanja socijalno-političke i ekonom-
ske i kulturne problematike. Postavlja se pitanje: je li
ustanovljena podudarnost plod »vjetra epohe«, tj. dade li
se ta tematska koincidencija, a zatim i podudarnost sta-
vova u problematici Posoškovljeve *Knige* i Križanićeve
Politike svesti na stanovito duhovno i publicističko («pro-
žektorsko») zajedništvo dopetrovske i petrovske Rusije ili
je ta koincidencija u Posoškovljevu slučaju — plodom i
neposrednim odrazom čitanja Križanićeve *Politike*. Jer po-
znat je čitav niz ruskih reformnih pisaca i publicista, tzv.
»prožektora« dopetrovskoga doba (P. Polockij, G. Ko-
tošihin, V. V. Golicyn, iguman Avraamij, S. Medvedev i dr.) i petrovske epohe (F. Prokopovič, F. Saltykov, I. T. Posoškov i dr.), koji su se, kao zabri-
nuti rodoljubi, u razdoblju važnih socijalno-političkih i
ekonomskih previranja u Rusiji 17. i 18. st. obraćali i
caru Alekseju Mihajloviču, i Petru Prvome s različitim
predstavkama («projektima») predlažući spomenutim vla-
darima određene i konkretne reformne ideje.

Imamo li, međutim, na umu da većina poznatih re-
formnih projekata pada u *petrovsko* doba, dok je Križa-
nićeve *Politika* u cijelosti završena u *dopetrovsko* doba,
onda je dopušteno, već na temelju redanja kronoloških
činjenica, naslućivati da se taj Križanićev rad, najznačaj-
niji — i po sadržaju i po opsegu — u tzv. »prožektorskoj«
publicistici⁶⁷ mogao odraziti u poznijoj publicističkoj dje-
latnosti ruskih reformnih pisaca »projektora«. A mogao se
jednako odraziti i u praktičnoj djelatnosti državnika prak-
tičara, koji su imali mogućnost da se u svojim reformator-
skim inicijativama nadahnjuju i rukovode Križanićevim
konceptijama.

⁶⁷ П. Безсонов: Сравнивая в сем случае Крижанича с последователями Полоцкого или вообще с тем кружком »прищельцев«, который характеризован выше, мы убеждаемся, на сколько выше их стоял он; с другой стороны, зная и наших присных, современных ему или последующих полемиков, под влиянием негодования не всегда разборчивых в выборе выражений, видим, что он и здесь превосходил многих умением, тактом, словом умеренным и спокойным. (Что-то будет с Россией.—70.)

A da je to vjerojatno tako i bilo, dokazom su mnogi
prijevizi Križanićevih radova, koji su u nauci konstatirani
na različitim, pa i na najistaknutijim državno-političkim
forumima petrovske Rusije, uključivo i knjižnicu samoga
Petra Prvoga, gdje je Križanićeve *Politika* bila »na vrhu«,
u priručnoj carevoj knjižnici.⁶⁸ Zabilježeno je nadalje da
su Križanićevi rukopisi (prijevizi) pronađeni i u knjižnici
gorljivoga reformatora državnika Vasilija V. Golicyna.⁶⁹
I dalje: među knjigama »iz carskoga dvora«, koje je imao
uvezati inozemni knjigoveža u Moskvi Jagan Enkhuz, na-
laze se konsignirana, među ostalim, i Križanićeve ruko-
pisna djela.⁷⁰ Pa i u knjižnici Silvestra Medvedeva nalazili
su se rukopisi Križanićevih radova, kako to svjedoče istra-
živanja P. Bezsonova.⁷¹ Historik S. M. Solovjev ističe u
svojoj *Povijesti Rusije*⁷² da je već car Aleksije Mihajlovič
imao neku rukopisnu knjižicu Jurja Serbenina (Križanića),
koju je godine 1674. poslao dvorskom knjigoveži na uvezi
vanje. Koji je to bio Križanićev rad, nije naznačeno, a ni
kasnije ustanovljeno.⁷³

Prema Bezsonovljevim podacima raspolagala je u pe-
trovsko doba i knjižnica Tipografije u Moskvi rukopisima
Križanićevih djela:⁷⁴ car Fjodor Aleksejevič posjetio je
god. 1681. tu knjižnicu i zatražio da mu se iz nje dostave
u carski dvor određene rukopisne knjige, a među njima i
rukopis *Politika* (»na češkom jeziku«), koje djelo kasnije
zovu *Politikom na slavenskom jeziku*. Razumije se da se i
u tom slučaju može raditi samo o Križanićevoj *Politici* (pi-

⁶⁸ С. М. Соловьев: Сочинение Крижанича (*Политические думы*) для нас очень важно: оно дополняет и подтверждает наши сведения о России перед эпохою преобразования, во многих случаях объясняет нам те пути, по которым действительно пошла преобразовательная деятельность. Книга Крижанича была наверху у великого государя, следовательно есть основание предполагать, что она не оставалась без влияния. (*История России с древнейших времен*. СПб, изд. Общественная польза, кн. III, 779)

⁶⁹ П. Безсонов: *Юрий Крижанич*. М. 1870, стр. 23—24. — С. М. Соловьев: *История России*, III, 1052.

⁷⁰ *Приказные дела Архива Мин. Иностр. Дел за год 1674.* (= Соловьев, о. с., III, 779).

⁷¹ П. Безсонов: *Юрий Крижанич*. М. 1870, стр. 32.

⁷² С. М. Соловьев, о. с., III, 1052.

⁷³ П. Безсонов: *Ю. Кр.*, 23—24.

⁷⁴ *Ibid.*, p. 10—12, 22.

sanoj latinicom!).⁷⁵ Bezsonov, nadalje, pripovijeda kako je Petar Prvi naložio Fjodoru Polikarpovu, upravitelju moskovske Tipografije, da se saberu i izdaju svi Križanićevi radovi.⁷⁶

I tako dalje.

Sve to svjedoči rječito kako je podjednako u petrovsko kao i u dopetrovsko doba bio živ interes za Križanićeva djela u najvišim državničkim i političkim krugovima Rusije.⁷⁷

Bilo je čak i takvih rukopisa koji su bili neke vrste plagijat Križanićevih spisa: Bezsonov spominje takav rukopis iz god. 1716 (iz pera nekoga Joanna Lomakovskoga).⁷⁸

Sva je prilika, međutim, da je bilo u petrovsko doba i mnogo više prijepisa Križanićevih djela⁷⁹ negoli mi to danas možemo ustanoviti, ali su ti prijepisi (Križanićevi kritički spisi) uživali jednako škrte simpatije mjerodavnih političkih krugova kao i njihov autor, pa se zato i nisu — gonjeni poput političkih apokrifa — sačuvali i do nas došli u potpunom broju.

IV.

Valja, međutim, imati na umu i činjenicu da su neka domišljanja, pa i određeni zaključci P. Bezsonova i S. M. Solovjeva⁸⁰ u kasnijoj ruskoj, a djelomice i neruskoj nauci i osporavana, napose Bezsonovljeve tvrdnje o velikoj popularnosti Križanića i njegovih spisa već u 17. i 18. stoljeću.⁸¹ Osim A. Brücknera s nepovjerenjem se odno-

⁷⁵ V. Jagić: *Život i rad Jurja Križanića*, Zagreb, JAZU, 1917, str. 225—226.

⁷⁶ Ibid., p. 226.

⁷⁷ П. Безсонов: »Петр Великий живо помнил Крижанича, интересовался его сочинениями и судьбами.« (Юрий Крижанич, стр. 34.)

⁷⁸ Ibid.: »Подобным образом, в частных руках, встречали мы рукопись, писанную 1716 года Иоанном Ломаковским... Кто-то явно воспользовался извлечением из творения Крижанича.«

⁷⁹ Ibid., str. 24.

⁸⁰ С. М. Соловьев, *История России*, III, 779, 1162—1163.

⁸¹ А. Брикнер: *Юрий Крижанич*. Русский Вестник, 1887, т. III, str. 575—619; IV, str. 1—51.

sio prema nekim Bezsonovljevim tvrdnjama i V. Jagić.⁸² Međutim, valja istaći da je i argumentacija tih osporavanja nedovoljno uvjerljiva, pogotovo kad je ona obojena osobnim animozitetom,⁸³ tako da bismo to pitanje mogli zasad smatrati otvorenim. A to utoliko prije što se u suvremenoj sovjetskoj znanosti čuju vrlo uvjerljivi glasovi upravo o popularnosti Križanićevih ideja među utjecajnim ruskim državicima i političarima već u dopetrovsko doba (Boris M. Morozov, F. M. Rtiščev, A. L. Ordin-Naščokin, Artamon S. Matvejev i dr.). »To široko poznanstvo uvodilo je Križanića — ističe B. D. Dacjuk⁸⁴ — u krug u kojemu su se kretali gotovo svi glavni državni Rusije te epohe. Može se pretpostavljati da je u razgovorima s njima Križanić vrlo široko i potanko razvijao svoje planove, izlažući različite reformne projekte. Vjerojatno su ti ljudi bili u visokom stupnju obavezni Križaniću u svom poznavanju zapadnih državnih poredaka, zapadne kulture i dr. Ta on je bio prvi, na primjer, koji je upoznao ruske političare s knjigama o ruskoj državi izdanim u inozemstvu«. Ističući tako popularnost ideja i osobe samoga Križanića u kolu ruskih državnika i političara — a što je ranije osporavao Brückner — Dacjuk istodobno utvrđuje »da je Križaniću posvećivala pozornost točno određena grupa ruskih političara. To su bili oni napredni ljudi 17. stoljeća koje smatraju prethodnicima petrovskih reformama. To što su Morozov, Rtiščev i Ordin-Naščokin bili upoznati s Križanićevim idejama, što je za njegove spise bio zainteresiran Petar I, nameće nam izvanredno zamamljiv, ma i teško dokaziv zaključak o postojanju izravne veze između praktične državničke djelatnosti tih ljudi i Križanićevih misli koje su im bile poznate. Pa i vanjske okolnosti govore u prilog takvu zaključivanju. Mnogo toga što je Križanić predlagao za Rusiju 60—70. godina 17. stoljeća našlo je svoje ostvarenje u

⁸² V. Jagić: »Католический священник Серб (Хорват) Юрий Крижанич, наблужский, явканица, ревнитель воссоединения церкви и всего Славянства в XVII веке П. Безсонова... М. 1860—1870.« — Rad JAZU, knj. 18, str. 164—205, Zagreb 1872. — Idem: *Život i rad Jurja Križanića*, Zagreb 1917, str. 226—227.

⁸³ P. Bezsonov bio je Jagiću, »neokretan, sumnjiv, ćudljiv i zavirljiv čovjek« (Ibid., str. 227).

⁸⁴ Б. Д. Дациук: *Юрий Крижанич*. Очерк политических и исторических взглядов. Москва, 1946, стр. 106.

kasnijim mjerama vlade B. I. Morozova. Reformni prijedlozi na kojima je svojevremeno inzistirao Križanić dadu se prepoznati i u djelatnosti Ordin-Naščokina... Još je tjesnija između Križanićevih ideja i petrovske epohe.⁸⁵ Pa nije li u Dacjukovljevim tvrdnjama sadržana puna rehabilitacija osporavanih tvrdnji Bezsonova i S. M. Solovjeva? Odnosili se mi, međutim, prema pitanju uvjerljivosti argumentacije Bezsonova i S. M. Solovjeva ovako ili onako, za nas je to pitanje u ovoj prilici, kad je riječ o usta novljivanju činjenice podudaranja određenih Križanićevih i Posoškovljevih tekstova, drugorazrednog značenja, jer smo mi svoje izvode i zaključke ograničili pretežno na suočavanje samih tekstova Križanićeve *Politike* i Posoškovljeve *Knjige o siromaštvu i o bogatstvu* i na osnovi toga pokušali provjeriti stanovita domišljanja i konstatacije (Bezsonov, S. M. Solovjev) u danom pitanju.

A upravo ta sustavna konfrontacija analiziranih Križanićevih i Posoškovljevih tekstova pokazala je zorno činjenicu linearnog podudaranja kako odabrane tematike, tako i donesenih rješenja postavljenih problema, uključujući ovamo ne samo principijelne probleme nacionalno-političke ekonomike, nego isto tako, kako smo to vidjeli, i podudarna rješenja jednih te istih naučnih pitanja, bila ta pitanja principijelne ili drugorazredne važnosti.⁸⁶ I upravo to linearno podudaranje,⁸⁷ napose u sporednim pitanji-

⁸⁵ Ibid., str. 108. — O Dacjukovim izvodima pisali su V. J. Pičeta (u časopisu „Советская книга”, 1947, № 2, str. 67—73) i A. Goldberg (u časopisu „Вопросы истории”, 1947, No 4, str. 124—126), no kako se te recenzije ne bave odnosom između Križanića i Bezsonova, bilježimo ih samo iz bibliografskih razloga.

⁸⁶ Do toga je zaključka došao i prije mene V. Valdenberg, ističući u sumarnom obliku tematske podudarnosti i podudarna rješenja *sporednih* pitanja u Križanićevoj *Politici* i u Posoškovljevoj *Knjizi* (Cf. *Крижанич и Посошков*, „Slavia”, Praha, V, 1926—1927, str. 745—746, 762): »Так напр. и Крижанич, и Посошков горорят почти одними и теми-же словами... И во всех этих вопросах сходство между обими мыслителями выражается не только в общем и главном, не только в принципиальной постановке вопросов, но и в ответах на них, иногда — в мелких, совершенно незначительных подробностях. При этом Крижанич — совершенно также, как Посошков, занимает середину между стариной и новизной, в иных случаях склоняясь к одной, в других — к другой.« (str. 746).

⁸⁷ Već je A. Brückner u svojim člancima o Posoškovu ustanovio blisku idejnu vezu Križanićeve *Politike* i Posoškovljeve *Knjige*.

ma i njihovim rješavanjima, teško je, po mome mišljenju, tumačiti, a još teže prihvaćati kao rezultat »vjetra epohe« ili čak kao neku slučajnost. Evo, zašto ne bismo mogli prihvatiti ni zaključke Valdenbergove tvrdnje u smislu da bi se takva podudaranja mogla objašnjavati kao pravilno shvaćanje potreba i duha vremena dvaju mislilaca — jednoga visoko kvalificiranog učenjaka (Križanića) i drugoga — samouka (Posoškova).

V.

Zaključujući ova razmatranja nekako nam se samo od sebe nameće i posljednje i gotovo delikatno pitanje: nije li pisac *Knjige o siromaštvu i bogatstvu* neposredno poznavao Križanićeve *Politiku*.

Mislim, da bi takvu mogućnost — bez obzira na nedostatak izravnih dokaza za takvu uvjerljivu tvrdnju — valjalo dopustiti.

Evo i zašto:

Pisac *Knjige o siromaštvu i bogatstvu* bio je u izravnom i osobnom dodiru s velikim ruskim reformatorom Petrom Prvim, u čijoj je priručnoj knjižnici (»na verhu«) bila i Križanićeva *Politika*.⁸⁸ Posoškov se, nadalje, kretao u isto doba i u krugovima izrazite političke (»prožektor-ske«) opozicije, kako to dokazuje politički proces protiv opozicijske grupe oko oca Avraamija. Posoškov je čak bio osumnjičen za sudjelovanje u akcijama te grupe.⁸⁹ Da je ta skupina političara mogla raspolagati i Križanićevim spisima, spremajući svoje reformne projekte, nada se samo po sebi.

I dalje: V. Valdenberg, ispravno ustanovljujući potpuno podudaranje i tematike i idejnih pogleda *Knjige* i *Politike*, htio bi tu pojavu objasniti, kako smo već istakli, i pravilnim shvaćanjem potreba i duha svoga vremena dvojice mislilaca, koji — i prema konstatacijama samoga Valdenberga — nemaju ničega zajedničkoga ni po svome porijeklu, ni po naobrazbi, ni po društvenom položaju.⁹⁰ To znači da su progovorili jednim te istim jezikom znanosti

⁸⁸ Cf. No 68.

⁸⁹ С. М. Соловьев, *История России*, III, 1162—1163.

⁹⁰ В. Вальденберг: *Крижанич и Посошков* („Slavia”, 1926—1927, str. 762): »Как видим, это все не мелкие или случайные совпадения, но, наоборот, очень крупные и

Juraj Križanić, plemić i učenjak zapadnoevropskog tipa, doktor filozofije i katolički svećenik, i Ivan Tihonovič Posoškov, pravoslavni seljak samouk, moskovskoga predgrađa.⁹¹ I progovorili su oni podjednako, kako priznaje i Valdenberg, ne samo o principijelnim pitanjima nego i o takvim drugorazrednim pitanjima, o kojima se može misliti i ovako i onako ... Progovorili i o takvim pitanjima, o kojima su prije Križanića umovali najrjeđi progresivni ekonomisti Zapada (npr. o organizaciji cehovskih staleža i sl.).

I, eto, upravo ta podudaranja na planu drugorazrednih tema i njihovih rješenja u obojice pisaca dovodi nas do zaključka da nam upravo takva podudaranja valja objašnjavati kao posljedicu što je autor *Knjige o siromaštvu i bogatstvu* neposredno poznao Križanićevu *Politiku* stariju od Posoškovljeva djela za čitavo polustoljeće.

III.

RUSKI PISCI U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI

существенные: они касаются не второстепенных вопросов, о которых можно думать так или иначе, не изменяя своим основным взглядам. Напротив они затрагивают самую глубину этих взглядов. Следовательно, сходство между Посошковым и Крижаничем свидетельствует о родстве их коренных убеждений, в общности их миросозерцаний. С другой стороны, если иметь в виду, что они жили приблизительно в одну и ту же эпоху, а сами имели между собой очень мало общего и по происхождению, и по образованию, и по общественному положению — это совпадение между двумя мыслителями может говорить также о том, что они, в общем, правильно поняли потребности и дух своего времени, и что предлагаемые ими меры отвечают тому и другому.»

⁹¹ А. Патков: *Экономические идеи Посошкова* (Известия АН СССР, отд. эконом. и права, 1945. No. 4, стр. 27): »Посошков был самоучкой в полном смысле слова. Знание литературы ограничивалось у него почти исключительно церковной, богословской литературой, в которой, кстати сказать, он был весьма начитан.«

Preporodna književnost

I.

RUSIJA U HRVATSKOJ ČEZNI ZA OSLOBOĐENJEM

Slom Napoleonov u Rusiji god. 1812. bio je od naročite važnosti ne samo za Rusiju, nego kao posljedica i za čitavo Slavenstvo. Porast nacionalnog ugleda Rusije na međunarodnoj političkoj tezulji odjeknuo je snažno kod neoslobođenih slavenskih naroda, napose kod Južnih Slavena, koji su stoljećima čamili pod igom Austro-Ugarske i Turske. Osjetilo se, tako reći, nagoni, odakle bi trebalo očekivati pomoć u borbi za narodno oslobođenje: s velikog slavenskog Istoka.

I u hrvatskom dijelu Slavenskog Juga, koji je odavno čeznuo za oslobođenjem od tuđinske vlasti, jače se nego ranije osjetilo u drugoj četvrti prošloga vijeka, da bismo i mi, Hrvati, trebali postati dionicima tzv. proljeća naroda. Udjela u pojačanoj nadi i bodrosti, pa čak i u nacionalnoj borbenosti našoj za tih desetljeća, imalo je naše pouzdanje u ruku pomoćnicu najvećeg slavenskog naroda i države, Rusije, koja se s toliko uspjeha odhrvala najezdi Napoleonovoj.

Da se s naše strane, i prije toga, budno osluškivao tok događaja u Rusiji, dokazom je, među ostalim, i poznati pjesmotvor *Zauzeće Očakova* kanonika Jurja Ferića Dubrovčanina, koji živi između 1744. i 1824. godine. U tom pjesmotvoru zanosno veliča ovaj Dubrovčanin slavu ruskoga oružja nakon ruskog osvojenja dotadašnje turske tvrđave Očakova (kraj Odese):

»Glasoviti Potemkine,
Tebe svijet je vas hvalio, —
Ti si od boja trijesk ognjeni

Rusijanskih vojska dika,
Ti štit carstva, Ti hrabreni
Našega si junak vika.«

A takva je našem pjesniku i Potemkinova vladarica,
carica Katarina:

»Europa svakolika,
I s njom vas svijet, ki te slavi,
Preuzeta od tvih dikâ
K tebi pogled svoj upravi.«

To raspoloženje prema ruskom oružju i Rusiji vladalo je, očigledno, i u hrvatsko preporodno doba, kad ovu Ferićevu pjesmu objelodanjuje Vraz u svome »Kolu« (knj. II) god. 1842, upirući svoje poglede zajedno s tada već davno pokojnim — Jurjem Ferićem, pjesnikom *Zauzeća Očakova*, u — Rusiju.

II.

SVESLAVENSKI ZANOS HRVATSKIH PREPORODITELJA

Rodoljubivi zanos naših preporoditelja crpi, kako znamo, svoju snagu znatnim svojim dijelom u narodnopolitičkom oslanjanju na Slavenstvo, na uzajamnu kulturnu i političku međuslavensku suradnju. Pogotovo je snažan taj zanos, kad on nailazi na odjek i kod drugih slavenskih naroda svoje dobe, poimence kod Čehâ, Slovaka i Poljaka. »Danica Ilirska« već od prvih svojih brojeva zasićena je zanosnim i budrim tonovima rodoljubive poezije, usmjerene u duhu pune međuslavenske solidarnosti. U korak tu kroče s oduševljenim našim preporoditeljima i prevedeni ruski pisci, natječući se u slikanju svijetle budućnosti Slavenstva. Rodoljubivi romantizam prve polovice 19. vijeka jedva da je igdje u narodnoj književnosti te dobe došao do takva elementarna i neživljena izraza kao kod hrvatskih preporoditelja četrdesetih godina.

Već u prvom tečaju »Danice Ilirske« pjeva Ivan Mažuranić *Pređima Slavenskim*, a Matija Topalović u pjesmi *Slavjan* (»Danica Ilirska«, 1835, str. 273) evocira Slavenstvo opojnim ditirambom:

»Ja osjećam cijelo Slavenstvo,
Da je moje i da sam i ja njegov —
To je gordost, to ponos je moj,
Koji nitko oduzet mi neće!«

A i Vukotinić, odrješit i borben kakav je bio tridesetih godina, već u prvom godištu »Daničinom« objavljuje svoju značajnu davoriju *Pjesmu Horvatov* (Vu Glogovi leta 1813) s poznatim početnim stihom:

»Nek se hrusti šaka mala« ...

I on u toj svojoj pjesmi naglašuje izriječkom slavenski element:

»Još v Horvateh ima krvi —
Nit ko slabi v prahu črvi
Dadu gazit narodnosti,
Stare svoje slobodnosti,
Nit zatreti slavski rod.

— — — — —
Bac' mo dakle jaram tvrdi
Koji nam slavsko ime grdi
I zakapa narodnost!«

(»Danica Ilirska«, 1835, br. 13)

U tom duhu piše i Vjekoslav Babukić, nazvavši svoju hrvatsku gramatiku — »Slovnícom slavjanskom ilirskog narječja« (»Danica Ilirska«, II, 1836). Da bi tome svom sveslavenskom i nacionalnom zanosu podali što više uvjerljivosti, dovode oni u svoje ilirsko kolo i svoje ruske sumišljenike. I tako već u prvom tečaju »Danice« susrećemo ruskoga slavenofila Šiškov sa značajnim člankom *O ljubavi k domovini* (»Danica Ilirska«, 1835, br. 30—31), u kojemu on ustaje protiv ksenomanije, određujući istodobno visoku vrijednost vlastite narodne kulture u gajenju narodnog jezika, narodnih običaja i igara. Bez izgrađene narodne kulture ne vrijede mnogo, po Šiškovljevim riječima, ni najveće državne formacije. A to napose vrijedi, kako on poučno ističe, za južnoslavenske narode. »Iskustvo nas uči — veli Šiškov — da u sjedinjenju mnogo orsagov, kotarev, predjelov i okolic nema pravoga svršenoga jedinstva tijela i duše, dokle god su im jezici različni: a naprotiv, same među sobom razdijeljene i jedna

od druge otrgnute zemlje kak su ilirske, na primjer — nabraja Šišković god. 1835! — Dolnja Štajerska, Koruška, Kranjska, Istra, Hrvatska, Dalmacija, Slavonija, Bosna s Hercegovinom, Crna Gora, Srbska, Bugarska i Banat i Bačka i druge, koje sve skupa, premda svaka ponešto drugačije riječi izgovara, zateže ili pak prikrađuje — za to vendar samo jedan južnoslavenski ili ilirski jezik imaju, — čuvaju u sebi nekakvo tajno jednodušje, kojega nit ruka vlasti, nit zub vremena razrušiti ne može.« (»Danica Ilirska«, I, 1835, br. 31. str. 268)

Pravo pak domoljublje osniva se na što dubljem različitom poznavanju svoje domovine. Tako poručuje našim Ilircima ruski konzervativni pisac Tadija Bulgarin (čijim onda riječima glosira »Danica« god. 1837. svoj dvadeset peti broj): »Svoju domovinu poznavati jest sveta dužnost svakoga poštenog i izobraženog čovjeka.« Samo prosvijećenim patriotizmom stječe se prava i trajna ljubav domovine — poučava naše Ilirce i poznati ruski slavist te dobe Osip N. Bodjanski, čije riječi stavlja Vraz kao geslo svojoj zbirci *Narodnih pjesama Ilirskih* (Zagreb, 1839): »Ljubav k svomemu, rodnomu, jest pravi ključ do istinite prosvjete, do sigurna usavršenja sama sebe, izvor živa života, samostalna, individualnog, svoga elementarnog, svestranoga, punog, vječnog života« (O. Bodjanski).

Osokoljeni ovim bođrim, uznositim uvjerenjem o vriednosti slavenskog roda i njegove kulture, crpe naši »Danicari« i svoj dalji i još odlučniji zanos. Kukuljević u svojoj pjesmi *Slavjanskoj domovini* pjeva već pravu slavensku himnu u »Danici Ilirskoj« god. 1841 (br. 46):

»Gdje je slavsko domovina?
Je li Ruska carevina,
Koja orijaško svoje tijelo
U tri svijeta upre smjelo?
Nije ona samo, nije —
Slava jošte bdije.
Nije samo tamo, nije —
Već posvuda Slava bdije —
Gdjegod slavski jezik vlada —
Od sjevera do zapada.
Jug i istok mili bdije
— Tam slavjanski dom svudi je.«

Da bi pak taj »slavjanski dom« Kukuljevićev što prije ogrijalo sunce prave slobode, pozivlje iste godine 1841. ofenzivni Vukotinović sve Slavenstvo na borbu za svoje mjesto pod suncem ovim mottom:

»Ustanimo braćo, sad je vrijeme,
Naše polje jošte pusto stoji,
Nek se dušman diže, crno breme, —
I nas bog med svoju djecu broji!
Naše prazno mjesto na nas čeka —
Jer je došlo doba slavskog vijeka.«

(»Danica Ilirska«, 1841, br. 23)

Jednako glosira »Danicu« (1841, br. 15) i Dragutin Rakovac:

»Veće brat brata pozna,
Čeh, Leh, Moška i Ilira,
I nad njima majka Slava
Uzajamnosti plašt prostira.«

U tom duhu onda se reda u narednom desetljeću čitav niz naših ilirskih pjesnika, koji se romantičarskim zanosom oduševljava svijetlim perspektivama slavenske budućnosti. Andrija Uhernik intonira god. 1842. novogodišnji broj »Danicin« pjesmom slavenskoj slozi (*Slavjanom k Novoj godini*), Preradović odom Slavenstvu (*Zvanje Slavjanstva*). Historijsku misiju i veličinu budućnosti slavenskog roda, koji ima preporoditi cijeli svijet, nazire Bogović u pjesmi *Zvijezdi Slavjanstva*, Ožegović u pjesmi *Domovini Slavjanina*, itd.

Ipak, u općem zanosu i oduševljenju pronicaviji »Ilirci« nalaze u slavenskoj stvarnosti i tamnih strana: Preradović u svojoj *Napitnici* (1846) duboko žali, što Poljaci ne idu u korak s ostalim Slavenima:

»Poljaci, Poljaci,
Na glasu junaci,
Zašto stramputice
Tražite stazice?

Zašto usporedno
— Dobro ili bijedno —
S nama ne stupate,
Ruke nam ne date?

Više ruku može
Više kad se slože,
Više braće skupa
Dalje naprijed stupa.

Iz općeg potopa
— Bez općega sklopa —
Neć'mo isplivati
Ni moći, ni znati.«

III.

RUSIJA U HRVATSKOJ PREPORODNOJ KNJIZI

Kolik je bio interes naših »Iliraca« za sav kulturni, a ne samo književni život ruski, vidi se i po ono malo oskudnih književnih informativnih priloga o Rusiji, a do kojih su s mukom dolazili, i to ponajviše tuđim posredništvom, prvenstveno njemačkim i češkim. Prvim i glavnim vrelom za poznavanje slavenskih i međuslavenskih odnosa služe im Herder i Šafarik. Izravnog dodira s Rusijom tridesetih godina, izgleda, uopće nisu imali. God. 1836. prevodi »Danica« Šafarikove *Misli o starosjedilaštvu Slavena*, a onda donosi (u broju 33) u prijevodu Šafarikovo informativno pismo o književnim i kulturnim prilikama u Rusiji, izvješćujući, među ostalim, i o tragičnoj pogibiji Puškinovoj.

Sličnog su podrijetla i drugi sitniji prilozima u ovom tečaju »Daničinom« kao npr. *Crtice iz Rusije* (1837, br. 36—37), gdje se s ljubavlju opisuju ruski narodni običaji, pa onda poučan članak o *Postanku Petrograda* (br. 51—52, 1837).

Pa i slijedećih je godina u pogledu obavještavanja svojih čitalaca o Rusiji »Danica« upućena na posredna vrela: god. 1839. (br. 5—6) referira »Danica« o *Pučkoj prosvjeti u Rusiji* prema časopisu »Ost und West«, a kasnije (u br. 13) prevodi iz petrogradske »Sjeverne pčele« po koji prilog Tadije Bulgarina (*Spomenik Lomonosova*).

God. 1841. saznajemo nešto i o glazbenom životu u tadašnjoj Rusiji. Šifriran članak *Muzika u Rusiji* (»Danica Ilirska«, 1841, br. 47) po prvi put upoznaje našu javnost sa stvaralačkim ruskim muzičarima te dobe, pa tako naša

povremena štampa po prvi put doznaje za ruske kompozitore Glinku, Vjerstovskog, Ljvova, kao i za niz reproduktivnih umjetnika tadašnje Rusije.

A i u privredni život bačena je skromna traka svijetla »Daničinim« prijevodom Kohlova članka *Sajam u Harkovu* (»Danica Ilirska«, VIII, 1842, br. 47 i dalje). Svoj interes za znanstveni život Rusije zasnjeđila je tih godina »Danica« člankom o *Akademiji nauka u Petrogradu* objavljenom god. 1843 (br. 37), a za povijest Rusije opsežnijim prinosom *Mongoli pod Kijevom* (»Danica Ilirska«, 1847, br. 26 i dalje).

Poneki konzervativni ruski pisci te dobe, kao što je npr. spominjani već Tadija Bulgarin, gostuju tih godina u »Daničinim« stupcima i s takvim priložima, koji se tiču naše međuslavenske prošlosti. Mislim ovdje na Bulgari-nove prinose pod naslovom *Zakoni, vjera, narav dunavskih Slavena* i sl. (»Danica Ilirska«, 1845, br. 39).

Kad »Danica« prestaje izlaziti, preuzima njezine rusofilske tradicije u cijelosti »Neven« za tmurnih pedesetih godina, objavivši nekoliko lijepih informativnih priloga. Tako npr. u svom prvom godištu pretiskuje iz »Glasa Dalmatinskoga« članak pod naslovom *Moskva*, gdje s ljubavlju opisuje staru rusku prijestolnicu i njezine kulturne ustanove. Poseban je interes »Neven« zasnjeđio prinosa o Ukrajini i Ukrajincima, poimence pod naslovom *Izvadci iz listova iz Južne Ruske* (Podolije, Volinije i Ukrajine) objavljenih godine 1853 (u br. 46—49). To je pet pisama iz god. 1851. posvećenih opisu Kijeva. Pisma su prijevod s njemačkoga.

Ukrajini i Ukrajincima posvećen je i niz prikaza Šafarikovih, Zapovih i dr., pod zajedničkim naslovom *Rusini i Malorusi*, koji kao narodopisna crtica izlaze u »Nevenu« god. 1856.

Prve vijesti o Rusiji i ruskom kulturnom životu crpe naši »Ilirci«, kako je već napomenuto, iz njemačkoga tiska. Pokazao sam u svoje doba, istražujući porijeklo prvih vijesti o Puškinu kod nas (*Puškin u hrvatskoj književnosti*, Zagreb 1937), da je i prvi naš prikaz — zapravo nekrolog — o Puškinu god. 1837. (»Danica Ilirska«, 1837, br. 22) prenesen iz njemačkog tiska. To se potvrđuje i prinosa »Danice« god. 1838, kad »Danica« piše o sedamdesetgodišnjici ruskog basnopisca Ivana A. Krylova, a napose u članku *Slavnost ruskoga slovstva*, gdje »Danica« izričito napominje, da je članak uzet iz »bečkih novina«. Pa i prva

ruska pjesma, prevedena u našoj književnosti, i to u »Danici Ilirskoj« (1835), prevedena je u Beču, gdje je prevodilac jamačno došao i do ruskog izvornika. To je Karamzinova lirski evokacija *Otačbini*, u prijevodu tadašnjeg našeg mladog bečkog studenta Matije Topalovića, otisnuta na čelu »Danice Ilirske« god. 1837 (br. 14). Nije isključeno, da je Topalović došao do ruskoga izvornika posredstvom češke literature, odakle on npr. godinu dana kasnije prevodi u »Danici Ilirskoj« god. 1838. (br. 24—25) i Karamzinov članak *O ljubavi prema domovini i narodnom ponosu*, i to — kako on navodi — polag »Čeških Kvetuv« god. 1834 (str. 22). Sama je pjesma Karamzinova zadahnuta tadašnjim tipičnim romantičarskim patriotizmom, pa je zato bila i te kako indicirana za ondašnje raspoloženje naših ilirskih rodoljubivih romantičara:

»Otačbino! Sveto nama ime!
Čedom svojim poljubljena majko,
Mi svi tebe, svi obožavamo!«

Pa još i četrdesetih godina crpi »Danica« svoje mršave informacije o ruskim piscima iz posrednih vrela, iz književnih referata inozemnih časopisa. Takva su karaktera oba književna prinosa iz god. 1841, gdje (u 36. i 37. broju »Danice«) izvjestilac »Daničin« A. F. govori o izdavačkoj djelatnosti tadašnjeg ruskog nakladnika Smirdina prema izvještaju ruskog književnog časopisa »Sjevernaja pčela«, a isto tako i referat, čini se, Vrazov (J), pod natpisom *Pregled krasne literature ruske od god. 1840*, gdje se po prvi put spominju imena tadašnjih ruskih pisaca M. J. Ljermontova, L. N. Tolstoja, Denisa Davydova.

Godinu dana kasnije, zaslugom urednika varšavske »Dennica« Petra Dubrovskoga, prijatelja i suradnika Vrazova »Kola«, izlaze već i prve izravne informacije o ruskoj književnosti u Vrazovu »Kolu« iz pera samoga Dubrovskoga. Tako iz dopisa Dubrovskoga saznajemo po prvi put god. 1842. i za autora *Mrtvih duša*, koje su te godine pronijele Gogoljevo ime diljem čitave književne Rusije. »Na svijetlo je izišao — piše Dubrovski — također roman slavnog pripovjedača Gogolja pod naslovom *Pohoždenija Čičikova ili Mertvija duši*. Zanimljivi način, kojim Gogolj u toj knjizi pripovijeda i razne vlastitosti ljudi opisuje, potvrđuju zreo i potpuno razvijen um

šaljivog poete. Gogolj čini epohu u umjetničkoj književnosti sadašnjega vremena. On je zaista velik pisalac.« (»Kolo«, II, 1842, str. 93—94)

A kasnijim dopisom, iz iste godine, obavješćuje on Vraza i o izdanju prvih sabranih djela Gogoljevih (u 4 sveska), ocjenjujući ih kao »prekrasni darak literature ruske«. »Gogolj je sada kod nas prvi pisalac u pripovjedačkoj struci — piše Dubrovski — »najnoviji plod njegova pera *Mertvija duši*, koji je nedavno izišao, veliku je kod nas porodio buku.« (»Kolo«, III, 1843. str. 108—116)

Dubrovski je Vrazov izvjestitelj za ruske književne novice i u III. tečaju »Kola« (1843), obavješćujući Vraza o velikom uspjehu Ljermontovljeva romana *Junak našega vremena*. Roman mu je Ljermontovljevi »plod duševan i poetičan: sama misao njegova i crtanje karaktera pokazuje — kaže Dubrovski — da je pisalac (Ljermontov) izvanredan umjetnik« (»Kolo«, III, 1843, str. 110). A u dopisu od 10. studenoga iste godine (1843) skreće Dubrovski Vrazovu pozornost i na liriku Ljermontovljevu, poimence na pjesme objelodanjene u književnom časopisu »Otečstvennye Zapiski«.

Tragajući za izvorima ovih dopisâ Dubrovskoga, pronašao sam ih u Vrazovoj prepisci čuvanoj u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu i konstatirao pritom neočekivanu činjenicu, da se Dubrovski dopisivao s Vrazom ruski, ali latinicom. Očevidno zato, da bi olakšao Vrazu čitanje i razumijevanje dopisa, koje je onda Vraz prevodio ili ekscerpirao, uz navod vrela, u svome »Kolu«.

Dopisi Dubrovskoga bili su i ostali, čini se, jedinim izravnim izvještajima — štono riječ — s terena ruske književnosti.

No oni su izvršili svoju ulogu: obratili su pozornost naših »Iliraca« na prvake suvremenoga ruskoga pera: nakon Puškina, evo, sada Ljermontov i Gogolj. Sve je to bilo od značenja, kako ćemo kasnije vidjeti, i za naše ilirske književnike i prevodioce iz ruskoga.

Međutim, prestankom suradnje Dubrovskoga u »Kolu« prestaju tamo i izvještaji o novinama u ruskoj književnosti. A nema ih ni »Danica«. I tek desetak godina kasnije, u Bogovićevo »Nevenu«, počinju izlaziti prikazi o životu i radu pojedinih istaknutih ruskih pisaca, i to najprije prijevodni prilozi, kao što su članci o ruskom romantičaru *Vasiliju Andrejeviču Žukovskome* (»Neven«, I, 1852, br. 25) i o *Nikolaju Vasiljeviču Gogolju* (»Neven«,

I, 1852, br. 37): oba prikaza jesu prijevodi samog urednika Mirka Bogovića, oduševljenog poklonika ruske lijepe knjige. To se nastavlja i slijedećih godina, kad izlaze u »Nevenu« prikazi iz života i pjesničkog rada *Ivana Ivanovića Kozlova* (»Neven«, II, 1853, br. 33) i *Mihaila Vasiljevića Lomonosova* te prijevod Pletnevljeva članka o slavnom ruskom basnopiscu *Ivanu Andrejeviču Krylovu* (»Neven«, III, 1854, str. 634—636).

Nakon ovih prijevodnih prinosa počinju se sredinom pedesetih godina pojavljivati i prvi naši izvorni prikazi ruskih pisaca, i to i opet u »Nevenu«: Ivan Trnski, marni prevodilac Puškina, objelodanjuje u »Nevenu« god. 1854. opsežan svoj prikaz života i pjesničkog rada Puškinova, koji se nastavlja u više »Nevenovih« brojeva. Zaključujući svoj prikaz Puškina, Trnski ne može premučati želje — kako on kaže — da se koja vješta književnička ruka lati prevođenja i glasovitih poljskih pjesmotvora, dok bi on nastavio s prevođenjem Puškina, a to sve zato — veli dalje Trnski — »da se naši mladi pjesnici imadu u koga ugledati, pa da s Botičevom bujnosti spoje jezgrovitost pomisli, istinsko i vjerno ponašanje ljudi i prirode, a najpače veličanstvo pjesničke namjere, kao što sve to imaš u prekrasnom 'Čengić Agi!'«.

Kako se iz ovoga vidi, već je Trnski smatrao Ruse, napose Puškina, učiteljima naših preporodnih pisaca i pjesnika, pa kao plod toga spominje izrijeком Mažuranićev pjesmotvor *Smrt Smail-age Čengića*. No o tom će biti kasnije i detaljnijeg govora.

Pa i o Gogolju je progovorio »Neven«, i to god. 1856, ali tek omanjom crticom bez naročita značenja.

Ruskih se pisaca sjeća i obnovljena »Danica Ilirska« šezdesetih godina, i to povećim J. P. Jordanovljevim prikazom pod naslovom *Žukovski i romantika u Rusiji*, pa onda omanjim prinosom o *Povodu smrti Puškinove* (»Danica Ilirska«, XVIII, 1864, br. 17). Najopsežnijim je »Daničinim« prilogom prikaz Velimira Gaja *Ivan Turgenjev i zapadna Evropa. Životopisna i književna crta*, objavljen u »Danici Ilirskoj« god. 1866, nazivljući Turgenjeva — »pripovjedačkim Shakespeareom ruskim«.

Saberemo li sve ove prinose i prikaze o ruskoj književnosti i ruskim književnicima, kako su oni osvanjivali u povremenom tisku naše preporodne književnosti, opažamo, da oni imadu karakter slučajnosti te da su uglav-

nom odjek tuđe revijalne književnosti. Ipak se dade zapažiti, da pronicaviji »Ilirci« kao što su Vraz, Mažuranić, Bogović, Kukuljević, pa i Trnski, rano osjećaju u ruskoj književnosti svoju — učiteljicu. A takvom se ona, kako ćemo kasnije vidjeti, doista i pokazala.

IV.

RUSKI SLAVISTI I RUSKE KNJIGE KOD NAS U PREPORODNO DOBA

Prekretnicu, u pravcu realnijih i plodnijih hrvatskih kulturno-političkih odnosa naprama Rusiji, ruskoj znanosti i literaturi, čini početak četrdesetih godina prošloga vijeka, kad u Hrvatsku dolaze s ruskoga sjevera prve laste ruske slavističke znanosti: Sreznjevski, Bodjanski, Preis. Dolaze oni u Hrvatsku zbog svojih potreba, zbog potreba ruske slavističke znanosti. Godine naime 1835. osnovana je na Petrogradskom sveučilištu nova katedra za »povijest i književnost slavenskih narječja«. Kako se vidi iz samoga naslova ove nove katedre za »književnost slavenskih narječja« — ruska je slavistika bila tada tek u svojim prvim povojima. A da je bilo tako, odnosno, još i gore i kod nas, dokazuje, pored ostalog, i činjenica, da godinu dana kasnije, nakon osnutka u Petrogradu katedre za literaturu »slavenskih narječja«, naš vrijedni Vjekoslav Babukić izdaje god. 1836. (u »Danici«) svoju *Osnovu slovnice slavjanske narječja ilirskoga*. Dakle ista nepročišćenost osnovnih pojmova u odnosu međuslavenskog jezičnog sklopa.

Da bi se toj nepročišćenosti pojmova doskočilo na ruskoj strani, a bilo je tu jamačno i određenih političkih ciljeva, poslala je ruska vlada, kako je poznato, nekolicinu mladih slavista u određene slavenske zemlje na specijalne studije, da bi izbliza, uz pomoć vidnijih slavenskih stručnjaka (slavistâ), u odnosnim slavenskim zemljama upoznali narodne, književne i znanstvene odnose, te tako obogaćeni realnim znanjem o slavenskom svijetu, zauzeli istaknute položaje kao slavisti petrogradskog sveučilišta. Tako je došlo do posjeta Hrvatske kasnijih viđenih ruskih slavista Izmaila Ivanovića Sreznjevskoga, Osipa Nikolajeviča Bodjanskoga, Pavla Ivanovića Preisa i drugih.

Da je kod nas Hrvata bio teren u psihološkom pogledu više nego spremljen za usrdan doček ovakvih priželjkivanih gostiju s bratskoga sjevera, svjedoče brza i burno sklapanja osobna prijateljstva i pobratimstva između naših iliraca i ovih ruskih slavista, a koja su prijateljstva onda imala i realnih posljedica po našu nacionalnu i kulturnu misao. Nakon izučavanja naše zemlje, naroda i kulture, te povratka ruskih gostiju u domovinu, odrazile su se sklopljene veze i prijateljstva i u daljem međusobnom obavještavanju o kulturnim, političkim i književnim događajima, kako u Rusiji tako i kod Hrvata. Sva sila ruskih knjiga prve polovine XIX, a i ranijeg stoljeća, koje i danas čine znatnu imovinu naše Sveučilišne knjižnice u Zagrebu, došla je upravo tih četrdesetih godina do naših »Iliraca« poklonom ili pobudom ovih prvih ruskih slavista. Dokazom su tome i danas brojne autografske posvete spomenutih ruskih slavista, koje rese pojedina — nerijetko i dragocjena — ruska izdanja te dobe, a koja su danas svojinom naše Sveučilišne knjižnice. *Ti književni darovi bili su velikim dijelom vrelom inspiracija i prevodilačkih pothvata naših preporoditelja, kako ćemo to malo kasnije i konkretnije pokazati.*

Kad bi se htjelo uprijeti prstom na one istaknutije hrvatske preporoditelje, koji su došli u bliži dodir s ovim ruskim slavistima, početkom četrdesetih godina, jedva bismo smjeli izostaviti ma i jedno značajnije ime: svi su oni odreda učili ruski, izučavali važnije spomenike ruske kulture, čitali i prevodili suvremene ruske pisce. Perković bilježi, kako su Utješinović i Preradović marno izučavali znameniti spomenik stare ruske književnosti *Pjesmu o pohodu Igorovu*; o odnosu Vrazovu, o njegovu pobratimstvu, drugovanju i suradnji s Izmailom Ivanovičem Sreznjevskim rekao sam svoju u svom radu *Puškin u hrvatskoj književnosti* (Zagreb 1937), pa to neću ovom prilikom opetovati. No nije Vraz bio jedini tako zvani »rusoman« naše preporodne plejade, već je naprotiv teško pronaći »rusomanski« izuzetak. Eno, godine 1841, kad se Vraz upućuje sa Sreznjevskim na put po Sloveniji, da bi tamo proučavali i sabirali narodni folklor, u njihovu se društvu nalazi — barem neko vrijeme — i pjesnik *Smrti Smail-age Čengića*, Ivan Mažuranić. To se vidi iz Vrazova dopisa Dragojli Jarnevićevoj od 4. travnja 1841 (Vraz: *Djela*, V, str. 213).

Da je Mažuranić učio i znao ruski, zna se i po tome, što je s ruskoga prevodio u »Danici« i u »Nevenu«. A i Bogović je bio rano poklonikom ruske lijepe knjige, te je, kako smo to već i naveli, i prevodio s ruskoga u svome »Nevenu«. Posredstvom Vraza sprijateljio se godine 1841. i on sa Sreznjevskim. Demeter je marno prevodio s ruskoga, a o njegovu značajnom literarnom slavofilstvu bit će još govora. To vrijedi u jednakoj mjeri i za neurnorna prevodioca s ruskoga Ivana Trnskoga. A za Kukuljevića se zna, da se marljivo dopisivao s nizom viđenih Rusa svoga vremena, napose s istaknutim slavenofilima Lamanskim, Ivanom Aksakovim, Lavrovskim, Rajevskim, Bezsonovim i dr.

Rusi su, razumije se, uzvraćali ljubaviju za bratsku ljubav naših »Iliraca«. Kakav je bio odnos npr. između Vraza i Sreznjevskoga, najbolje ilustrira Vrazovo pismo iz god. 1841, u kojemu on opisuje svoj susret sa Sreznjevskim u Ljubljani te iste godine:

— Jučer je ovamo stigao također — piše Vraz — Izmail Ivanovič — naš dragi Sjevernjak. Ja se s njime sastadoh u Narodnoj kavani. Dodjoh otraga, rukom mu prekrijem oči. No on izmakne glavu, pogleda u me, te mi se baci oko vrata. A zatim poče grljenje i cjelivanje, da se savkolik kavanski svijet uzbuni, sakupi, gdje se grlismo, malo da pod stol ne padosmo; a on cjelivaše, da mi poslije toga četvrt sata krv iz ustiju curiše. To se razumije, da smo svaki dan zajedno« — završuje oduševljeni Vraz (*Djela*, V, str. 269).

Manje je bio emocionalno prodoran Petar Ivanovič Preis, jamačno zbog svoje boležljivosti (umro je sa svojih 36 godina). I s njime se Vraz sreo u Ljubljani, ali se iz njegova pisma od 1. svibnja 1841. razabire, da on nije — kako veli Vraz — »ni izdaleka — Izmail« (*Djela*, V, 225).

Međutim i Sreznjevski i Preis bili su vjernim suradnicima Vrazovim i u »Danici« i u »Kolu«. Sreznjevski šalje »Danici« svoje dopise s puta po Istri i Dalmaciji god. 1842 (»Danica Ilirska«, 1842, br. 17 i dalje), sakuplja s Vrazom narodne pjesme i objelodanjuje ih u Šafarikovu »Narodopisu«, o čemu onda izvješćuje Vraz u »Kolu« (III, 1843, str. 33); Preis objelodanjuje u »Kolu« (1842) kratak prikaz *Starinski otvoreni list* (to jest glagolski original iz godine 1457).

U znanstveni put i izravno povezivanje ruskih slavista s našim istaknutim javnim radnicima te dobe polagale su

se i na ruskoj strani velike nade. Vidi se to iz dopisa urednika varšavske »Dennice« Dubrovskoga, koji piše Vrazu u pismu od 3. srpnja 1842, da ruska sveučilišna omladina u Petrogradu nestrpljivo i s velikim nadama očekuje povratak svojih učenih putnika (Sreznjevskoga, Bodjanskoga i Preisa) iz slavenskih zemalja. »Ide je o slavenskom jeziku, o slavenskim pjesmama i običajima — piše Dubrovski — riječju: o narodnosti našoj, rasprostiru se brzo, bistro. A što će biti tek onda, kad se naši učenj putnici iz drugih slavenskih zemalja vrate i zauzmu slavenske stolice na sveučilištima? Sva će mladež pohitati, da prouči i iscrpi slavenski svijet. Tek onda će se pokazati, koliko su potrebite ilirske i češke knjige. To će opet imati veliki upliv na literaturu rusku, koja će ojačati iz literature srodnih plemena. Ja vas iz vjerodostojnih pisama mogu uvjeriti, kako nestrpljivo iščekuju ruski mladići Sreznjevskoga, Bodjanskoga i druge naše putnike.« (»Kolo«, II, 1842, str. 92)

Spomenuo sam već, kako je dugo bila tuđa knjiga, poimence njemačka i češka, posrednicom između ruske i naše književnosti. Traje to u znatnoj mjeri i u doba Preporoda. Razlog je tome pomanjkanje izravnih veza s Rusijom, a koja nevolja traje u manjoj ili većoj mjeri sve onamo do sloma Austro-Ugarske. Germanski svijet i njegova kultura ispriječije se zarana kao zlokobna brana između istočnoga i zapadnoga, odnosno južnog Slavenstva.

Veze, što su ih početkom četrdesetih godina uspostavili osobnim dodirima prvi ruski slavisti s našim preporoditeljima, bile su prvim, ma i skromnim prodorom u toj brani: ruske su knjige počele stizati, ma i zaobilaznim putovima, i u naše strane, a što je najvažnije — one su stizale na pripremljeno tlo i donosile željeni plod. Čitalo se, oduševljavalo, prevodilo. Djelovale su kao zaraza, kao zabranjeni plod. Znale su to i tadašnje političke vlasti, pa su nastojale putem cenzure onemogućiti te dragocjene veze između Hrvata i drugih slavenskih intelektualaca. Eno, kad godine 1844. šalje Bodjanski našem Vrazu preko Šafarika knjige iz Petrograda — a među njima i knjigu ruskih narodnih pjesama iz god. 1844. sačuvanu i danas s posvetom Vrazu u zagrebačkoj Sveučilišnoj knjižnici — obraća se Vraz u Prag E r b e n u s molbom, neka mu Šafarik dostavi te knjige preko dra. St. Hočevara, okružnog fizika u W. L a n d s b e r g u. kako bi izbjegao zapljenu knjiga sa strane nekog Madžara cenzora, koji bi u tim

13.

Kakvoj u univarsitetah. Tek da ich stavo razg-
jotaja go usaj ruskaj zemljo³ i nastajaje pokolenje
z varom brositeja izviat' rodnyja i legalyja slova-
wicia suwosch⁴ jedynoplenennikow. W moštjo⁵ s raz-
prostrenenijem swisobitnoj⁶ slawjanskaj literatury
u Rusii, roditeja potrebnost' s ilirijiskih i českich
knigach, eto nima⁷ kačtoja ne mate budet so-
dostizowat' k godderizaniju i razprostreneniju
w literatury zapadnych slawjan: tek da knah
slawjanskaj publiki dostajetaja čerwynčajno obširn!!
kukoja pole obširjotaja nam dla razwitiija našej
dušwnoj žizni!... Zakučiu stichami ilirijiskaha
poeta Vukatinowića:

Ustanimo bratje, sad je vreme!
Naše polje polje polje pušte stoji,
Nah se dušman diže, čarno brames-
O nas kraj med svojju dotku kraj!!
Naše jezero mesto na nas čeka,
Ser je došlo doba slavskog veka! →

W Warszawie. 1842 g.

Petr Dubrovski

Križatelj literaturnoj gazety,
posylajemaj slawjan skhem
predmetam, god nastawjanam:
Do uniwca (na ruskim i polskom jeziku)

P Dubrovski (H. P. Dubrovski) Warszawa) → St. Vrazu, Zagreb,
1842), ~~rusisch in literarischer Schrift~~ na ruskom jez
— latinicom.

knjigama pronašao — kako doslovce kaže Vraz — »da se radi o nekakvom panslavističkom savezu između mene i ruskih učenjaka« (*Djela*, V, 357). No zanos i odlučnost s jedne i druge strane svladali su sve zapreke i tako se u Zagrebu nađe lijep izbor ruske knjige četrdesetih i prijašnjih godina, koje i danas, kao prave rijetkosti, rese imovinu zagrebačke Sveučilišne knjižnice. Jer knjige su stizale na Vraza, na »Ilirsku čitaonicu«, na »Društvo za povjesnicu jugoslavensku« (Kukuljevićeve veze) itd., pa su se onda posudbom, darovanjem i sličnim slijevale u knjižnicu Ilirske čitaonice, odnosno u biblioteku kasnijega Narodnog Muzeja, a onda konačno kao cjelina u imovinu Sveučilišne knjižnice. Na mnogima čitamo i danas ovakve vlastoručne autorske posvete: »Vozljubljenomu soplemenniku Stanku Vrazu — O. Bodjanski, Moskva 1844. 14. junija«. Ogladamo li dar, vidimo, da se tu krije važno izdanje »*Pesni ruskoga naroda*. Čast pervaja. S. Peterburg 1838«. Dakle, ruske narodne pjesme, izdanje iz 1838, tj. godinu dana ranije od Vrazova izdanja naših narodnih pjesama, a koje je izdanje narodnih pjesama glosirao Vraz mottom iz — Bodjanskoga. Ili čitamo: »V horvatskuju narodnuju čitaljnicu od sočinitelja« na djelu *Russkij istoričeskij sbornik* (Moskva 1842, knj. 4), kojemu je autorom poznati ruski povjesnik i slavenofil Mihail P o g o d i n. Pa onda takva posveta: »Obščestvu istorii i drevnostej jugoslavjanskij v Zagrebe ot O. Bodjanskago« — na djelu V. J e r l y k o v a *Gubnija grammoty 16. i 17. veka*. Moskva 1846. Ili (na signaturi Sveučilišne knjižnice 37.665) na djelu »T. Sevčenka: *Gamalija*. S. Peterburg 1844.« s posvetom O. Bodjanskoga Stanku Vrazu. Zatim I. I. Sreznjevski poklanja više svojih djela, kao npr. *Istoričeskoe obozrenie graždanskogo ustroenija sloboskoj Ukrainy* — »Ilirskoj čitaljnice«, a svoj rad *Zaporožskaja starina, Pesni i dumki* posvećuje (1841. u Celovcu) »Priateljju Stanku Vrazu«.

To je uostalom samo neznatan dio ruskih naučnih i književnih djela s autografskom posvetom ruskih pisaca svojim ilirskim prijateljima, a koje mi je uspjelo pronaći u Sveučilišnoj knjižnici. Nema sumnje, da je njih bilo mnogo više — s posvetom i bez posvete — ali sve nisu našle put u Sveučilišnu knjižnicu ili još nisu otkrivene. No i ovo nekoliko primjera rječito svjedoči o tome, da su veze između naše preporodne i ruske knjige četrdesetih godina bile daleko neposrednije i značajnije, negoli ikada prije ili poslije.

Pritom valja istaknuti još jednu važnu činjenicu, koja je tim vezama pogodovala: god. 1840. izvršio je Ljudevit Gaj, pod utjecajem Poborovim, svoj poznati put u Rusiju. Bez obzira na svrhu i uspjeh njegova putovanja u pogledu tražene subvencije, Gaj je tim osobnim dodirom s Rusijom izvršio jednu veoma važnu misiju — on je posabrao u Rusiji znatnu količinu ruskih knjiga i rukopisa, pa je nakon povratka u Zagreb raspolagao lijepim izborom ruskih knjiga, kako to i danas zasvjedočuje katalog njegove knjižnice izdan njegovim sinom Velimirom pod natpisom: »Gajeva knjižnica u Zagrebu«. Znade se, da je ta knjižnica vršila veoma važnu funkciju kod naših Iliraca: bila je to dragocjena posudionica knjiga, kojom su se koristili naši preporodni pisci. »U doba narodnjega preporođaja — piše Velimir Gaj u uvodu spomenutoga kataloga očeve knjižnice — dok još nije ni spomena bilo o kakvoj čitaonici, o Matici, o Narodnom muzeju, a kamo li o Jugoslavenškoj akademiji, očeva knjižnica bijaše i čitaonica i Matica i Narodni muzej i Akademija — i zamjena svemu. Ova knjižnica uistinu bijaše ognjištem, na kojemu je savkolik prvobitnom prosvjetom prosvijetljen »pismeni« narod grijao ude ozeble na ljutoj studeni duševnoga mrtvila i odrodne omraze domaće.« (Velimir Gaj: *Knjižnica Gajeva*, str. VI)

No Ljudevit je Gaj bio budan čuvar svoje knjižnice i teško je uzajmljivao knjige nesigurnim posuđivačima. Vraz se npr. žali Babukiću u pismu od 25. studenoga 1840 (pisanom iz Bistre), da teško dobiva potrebne knjige od Gaja, pa zato moli Babukića, neka bi mu on posudio Puškinove pjesme, koje bi on, Vraz, želio prevesti na hrvatski jezik (*Djela*, V, str. 195). Da li je Gaj bio prerevnim čuvarom svojih knjiga ili je Vraz bio neurednim knjižnim dužnikom, teško je znati, ali se čini, da je bilo pomalo obojega: dokazom bi tome bila činjenica, da ima knjiga — i danas — u Sveučilišnoj knjižnici, koje nose posvetu Vrazu (npr. ruske narodne pjesme u moskovskom izdanju iz 1844. god.), a ispod posvete Vrazu — potpis kasnijeg vlasnika Gajeva knjižnice (Velimira Gaja), a koji je kasnije očevu knjižnicu prodao kao svoju imovinu našoj Sveučilišnoj knjižnici. Ljudevit Gaj, čini se, čuvao je brižno u svojoj knjižnici ne samo svoje, nego i tuđe knjige.

No zahvaljujući baš knjižničarskoj rigoroznosti Gajevoj, kao i katalogizatoru knjižnice Velimiru Gaju, mi smo danas u mogućnosti da utvrdimo važne književne veze

i dodire između naših i ruskih pisaca u preporodno doba. I ne samo to: ova Gajeva knjižnica, kao i knjižni darovi pojedinim viđenijim »Ilircima« sa strane ruskih slavista, stvorili su u Zagrebu važno vrelo za upoznavanje i prevođenje ruskih pisaca. Koje su to i kakve su to bile knjige te koji su tu pisci bili zastupani, vidjet ćemo odmah po izboru prijevoda iz ruskih pisaca i djela, koja su tokom četrdesetih i pedesetih godina osvanula u hrvatskoj preporodnoj knjizi.

V.

PREVOĐENJE RUSKIH PISACA U PREPORODNOJ KNJIŽEVNOSTI

Ogledamo li imena ruskih pisaca i naslove njihovih djela, koje su prevodili naši »Ilirci«, dobivamo dosta šaroliku sliku: ima tu imena, a i djela, koja nisu zavrijedila da budu presađivana na tuđe tlo. A najmanje od ljudi književna ukusa i suda, kakvima valja smatrati prvake pera među našim preporoditeljima kao što su Vraz, Demeter, Bogović i dr. Objašnjava se ta činjenica prije svega time, što neki antologijski izbor nije bio moguć naprosto zato, što takvih ruskih antologijâ nije bilo, a u koliko bi ih i bilo, nisu bile na raspolaganju našim preporoditeljima. Moralo se u većini slučajeva poslužiti onim, što je stiglo do njihovih ruku — poklonom njihovih prijatelja ili izborom Gajevim dok je bio u Rusiji. Kako su gotovo odreda svi ruski prijatelji naših Iliraca bili pretežito filolozi (Bodjanski, Sreznjevski, Preis) ili historičari (M. Pogodin), a nijedan od njih, osim donekle Dubrovskoga, urednika varšavske »Dennice«, nije bio beletristom ni pjesnikom, to je i njihov izbor u književnom pogledu mogao biti samo relativno sretnim u smislu prevodilačkih potreba naših tadašnjih književnika. Najsretnije je preveden Puškin, no i to ima svoj razlog: Gaj je imao u svojoj knjižnici »Sabrana djela« Puškinova u petrogradskom izdanju iz god. 1838, kako to čitamo u katalogu njegove knjižnice, pa je zato i izbor bio moguć — kako u pogledu kolikoće tako i kakvoće — od lirike (u Vrazovim prijevodima) do romana *Jevgenija Onjegina* (u prijevodu Trnskoga), ili *Pikove dame* (u prijevodu M. Popovića u Vrazovu »Kolu«) i *Vijavice* (u Demetrovu prijevodu u almanahu »Iskri«, 1844).

Prevodili su naši Ilirci i stih i prozu, ali pretežito stih. Kako je već spomenuto, izbor prevedenih pjesama i pripovijedaka ovisio je znatnim dijelom o ruskim knjigama, do kojih su naši preporodni književnici dolazili posredno ili neposredno. Pa zato i prijevodni repertoar iz tih vremena nosi od najveće česti karakter slučajnosti. Ima tu čitav niz pisaca, čija su imena danas manje ili više zaboravljena čak i u njihovoj domovini, ali su u doba njihova prevođenja uživala stanovitu popularnost, kao npr. poznati i plodni romantik Nestor Vasiljevič Kukuljnikov (1809—1868). Njegovu pripovijest *Stražmeštar Ivan Ivanovič Ivanov* prevodi »Neven« god. 1853 (br. 13—16); zatim Nikolaja Filipoviča Pavlova (1805—1864), koji je u svoje doba pobudio pozornost svojom pripovjedačkom darovitošću. Njegovu pripovijest *Imendan (Imenyny)* objavila je »Danica Ilirska« god. 1849. (br. 6 i dalje) u prijevodu Orsata Pucića Zagorskoga, pa onda plodni romanopisac tridesetih i četrdesetih godina Mihail Nikolajevič Zagoskin (1789—1852), čiju je pripovijetku *Kuzma Roščin* objavila »Danica Ilirska« god. 1864 (br. 30 i dalje). Prevodili su nadalje i danas posve zaboravljenoga pisca Ivana Dimitrijeviča Bjelova, čija je pripovijetka *Pisar* prevedena u »Danici« god. 1863 (br. 26 i dalje).

Upoznala je naša publika u preporodno doba i niz imenitih ruskih pisaca i naučenjaka, makar i po njihovim manje važnim spisima. Tako zaslužnog ruskog historičara Nikolaja Mihajloviča Karamzina (1766—1826) upoznaju naši Ilirci preko svoje »Danice« god. 1839. (br. 24) neznatnom crticom *Svirka*, dok o njegovoj popularnoj noveli *Bijedna Liza*, koja znači datum u ruskoj novelistici, ne znaju ništa, a isto tako nisu ni o njegovoj znamenitoj povijesti ruskoga carstva nikad preko »Danice« obaviješteni, ili možda tek neznatnim ulomcima god. 1849. (br. 12, 13) o *Ivanu III, caru ruskom* i o *Novgorodu, ruskoj republici*. Jednako tako upoznavaju naši Ilirci i zaslužnog ruskog leksikografa Vladimira Ivanoviča Dalja (1801—1872), ali ne po njegovu leksikografskom radu, nego po nekoj nevažnoj pripovijesti pod naslovom *Majna — kirgiska nevjesta*, koju prevodi »Neven« (god. 1853, br. 5—7).

Jednaka je sudbina i drugoga ruskog konzervativnog historičara, Mihaila Petroviča Pogodina (1800—1875), kojega naši čitatelji upoznavaju u »Danici« sredinom četrdesetih godina (1845, br. 10—13) kao pripovjedača u priči *Pjevač kao gitar*.

Pored ovih pisaca, koji u to doba uživaju određen ugled u ruskoj, pretežito stručnoj literaturi i nauci, prevodi »Danica« i razvikanoga reakcionarnog publicistu. Tadiju Benediktoviča Bulgarina (1779—1859), objelodanjujući god. 1835. (br. 28) njegov članak o *Crnogorcima*.

Sva ova i ovakva prevođenja kod naših preporoditelja navodim samo kao ilustraciju istaknute činjenice, da se u preporodno doba prevodilo na osnovi vrlo oskudnih izbora, a naročito na području umjetničke proze. Na ovom potonjem području valja kao pozitivne prinose našoj prijevodnoj literaturi navesti uglavnom Puškinovu prozu zastupanu u nizu pripovjedačkih radova kao što su: pripovijest *Pik — dama*, koju je preveo M. Popović u Vrazovu »Kolu« (god. 1842, br. 18—46), zatim *Vijavica* (»pripovijesti iz papira pokojnoga Bjelkina«) u slobodnu prijevodu D. Demetra (u »Iskri« 1844, str. 90—108); onda *Gospođica seljanka* u prijevodu Stjepana Barca u »Slavenskom Jugu« (god. 1848, br. 58—61) i Ivana Trnskoga (u »Nevenu« god. 1856) te napokon *Dubrovski*, u »Nevenu« god. 1835 (br. 37—41). Razmjerno obilat prijevod Puškinove proze, kao i poezije, uvjetovan je očevidnom činjenicom, što je već krajem tridesetih godina, kako smo to već istaknuli, Gajeva knjižnica raspolagala prvim izdanjima Puškinovih *Sabranih djela* izdanih god. 1838, a ovi su prijevodi bili svi odreda mlađi.

Osim ovih Puškinovih pripovjedačkih radova prevedeno je i ponešto umjetničke proze Žukovskoga, Gogolja i Turgenjeva, ali svi ti prijevodi padaju već u pedesete godine prošloga vijeka, pa prema tome u stvari ne vrše nikakva utjecaja na stvaralačku književnost našega preporodnog doba. Spominjem ih zato više zbog stanovite bibliografske potpunosti.

Vasilij Andrejevič Žukovski (1783—1852), plodni romantik u stihu i prozi, zastupan je prevedenom pripoviješću iz drevne ruske povijesti *Vadim Novgorodski* (u »Nevenu« god. 1853, br. 50). Jače je zastupan već tada slavan pripovjedač Nikolaj Vasiljevič Gogolj, i to pripovijetkama *Iz dnevnika jednog luđaka* (u »Danici Ilirskoj« god. 1853, br. 38 i dalje), slavnom pripoviješću iz ukrajinske povijesti *Taras Buljba* (u »Nevenu« god. 1855, br. 48 i dalje) te napokon pripoviješću *Starosvjetski pomješčiki ili Život starih rusinjskih vlastela* (u »Nevenu« god. 1856, str. 277 i dalje) u prijevodu Nikole Begovića.

Konačno spominjem, da je tih godina započeto i prevođenje pripovjedačkih radova Ivana S. Turgenjeva, kojega kasnije s najvećim oduševljenjem prevodi Josip Miškatić, podigavši njegovu umjetničku riječ do prave učiteljske riječi za svu poilirsku hrvatsku umjetničku prozu.

Na granici između umjetničke proze i poezije stoji Utješinovićev prozni prijevod znamenite narodne *Pjesme o pohodu Igorovu*, prevedene (prema Saharovljevu izdanju) u prvom tečaju »Nevena« god. 1852 (br. 9—10).

Pri razmatranju ruske prijevodne lirike u preporodno doba izgleda nam u prvi mah, da je tu vršen neki planski izbor pjesnika. Sve pjesnici od imena: Žukovski, Puškin, Ljermontov, Jazykov, Homjakov, Venevitinov. Ne bi valjalo prosuđivati opravdanost prevođenja svih ovih pjesnika u aspektu današnjice, kad su poneka od ovih imena — uglavnom iščezla iz strogih ruskih pjesničkih antologija, ne mogavši održati koraka sa svojim snažnijim suvremenici (kao što su npr. Puškin i Ljermontov). Međutim u svoje doba, tj. kad su i kod nas prevođeni, oni su bili veoma cijenjeni književnici, kao npr. vođa ruskih slavenofila Aleksej Stjepanovič Homjakov, pa je vjerojatno i s političko-ideoloških razloga njegova lirika bila cijenjena i djelomice s istih razloga popularna u konzervativnim krugovima Rusije četrdesetih godina, a otuda je ona onda prodirala u društvu prvaka ruske lirike i preko granica svoje domovine. Međutim ima podataka, da je tome bilo i drugačije, kako ćemo to uskoro utvrditi. No prije ću samo da dadem pregled prevođenih ruskih pjesnika u ilirsko doba.

Najživlje je prevođen Puškin: u svemu 14 pjesama, i to: *Budris i njegova tri sina*, *Vojvoda* i *Crna koprena* — sve tri u »Danici Ilirskoj« god. 1846—1847. u prijevodu Dimitrija Demetra; zatim *Borodinska godišnjica*, *Crni zavoj*, *Česma Bahčisarajska*, *Epigram*, *Klevetnicima Rusije* i *Ptičak* — svih šest prevedenih četrdesetih godina od Stanka Vraza, a tiskanih zajedno u njegovim *Djelima* (IV, Zagreb 1868); te napokon pjesme: *Kavkaski zarobljenik*, *Anđeo*, *Bahčisarajski fontan* (po drugi put nakon Vrazove *Bahčisarajske česme*), *Gvadalkvivir*, *Zapis*, *Zimska večer* — svi prijevodi iz pera Ivana Trnskoga objavljeni u »Nevenu« (u god. 1853—1855). Dakle trojica naših ponajboljih stihotvoraca i poznavalaca ruskoga jezika: Vraz, Demeter i Trnski prevode, tako reći, u smjeni Puškina, i to

ponajprije Demeter i Vraz, a onda nakon Vrazove smrti (1851) u »Nevenu« nastavlja Trnski (od god. 1853—1855). O značenju ovoga prevođenja i utjecaja Puškinova na hrvatsku književnost progovorio sam u studiji o *Puškinu u hrvatskoj književnosti* (Zagreb 1937). Sada samo ističem, da su vjerojatno sva tri ova naša prevodioca prevodili iz Puškinovih *Sabranih djela*, koja su se nalazila u Gajevoj knjižnici, pa je prema tome vjerojatno, da se u ovome izboru ogleđa i pjesnički ukus spomenutih naših ilirskih pjesnika.

Kako je došlo do izbora ostale četvorice pjesnika, i to Ljermontova, Jazykova, Homjakova i Venevitinova, utvrdio sam tek u posljednje vrijeme, i to manje ili više slučajno. Priređujući god. 1945. izložbu ruske knjige u zagrebačkoj Sveučilišnoj knjižnici namjerio sam se na jedno neugledno starije izdanje ruske lirike, na neku malu školsku antologiju, koja je sadržavala niz ruskih pjesnika prve polovine 19. vijeka povezanih u jednoj knjižici, u posebnim sveščićima (adligatima). Knjižica je ta, kako sam odmah mogao ustanoviti, kod nas povezana, i to dosta neumješno, s ovim hrvatskim natpisom na hrpu poveza: *Pjesnik ruska*. Knjigoveža je očividno bio stranac. Kako naslovni list prve sveske nije uvezan, ne da se unaprećac utvrditi godina izdanja, ali po nedatiranim predgovorima pojedinim sveščićima izgleda, da je to izdanje iz početka četrdesetih godina prošloga vijeka. Međutim na prvoj stranici teksta (uvoda) zapisano je rukom, da je to izdanje »Biblioteke russkih poetov«, a iznad toga Vrazovom rukom *Stihotvorenija A. S. Homjakova*. Domišljao sam se zato odmah, da je ta knjižica bila svojinom Stanka Vraza, a on ju je očividno i dao za sebe uvezati. Knjižica je, vidi se, mnogo upotrebljavana. Ima i oznakā uz pojedine pjesme. Nije, međutim, isključeno, da je ova knjižica bila nekoć svojinom i Gajeve knjižnice. Prema tiskanom katalogu Gajeve knjižnice nalazila se u njegovoj knjižnici knjiga A. S. Homjakova: *Stihotvorenija*, izdana u Moskvi god. 1844, te je sva prilika, da se natpis na prvoj stranici — napisan Vrazovom rukom — odnosi na tu Gajevu knjižicu, koja je u ovoj Vrazovoj svesci povezana. Prema tome će i izvornik Vrazov, iz kojega je prevodio Ljermontova, Venevitinova, Jazykova i Homjakova, biti iz god. 1844, pa prijevodi padaju u zadnje četrdesete godine prošloga vijeka.

Kad sam pak ustanovio, da ona sadrži izbor pjesama baš ove četvorice liričara prve polovine 19. vijeka, koje je Vraz prevodio, bilo mi je jasno, da je upravo ta knjižica i bila vrelom upoznavanja i prevođenja ruske lirike za našega Vraza. I doista, provjeravanjem prevedenih pjesama kod Vraza i izvornih tekstova u ovoj maloj antologiji Ljermontovljevih, Jazykovljevih, Homjakovljevih i Venevitinovljevih pjesama — pronađeni su odreda svi izvornici Vrazovih prijevoda.

Kako je Vraz došao do ove knjige, nisam mogao utvrditi, jer knjižica nema naslovnog lista, na kojemu je možda bilo napisano ime darovatelja Bodjanskoga, Sreznjevskoga ili najvjerojatnije — Dubrovskoga. No to nije ni toliko važno.

Važnije je to, da istaknemo karakter odabranih prijevoda, kako bismo karakterizirali pjesnički ukus Vrazov u odnosu prema tadašnjoj ruskoj lirici.

Kod Ljermontova odabrao je i preveo Vraz četiri vrlo vrijedne pjesme, i to sve četiri manje ili više refleksivnog ili izrazito romantičnog karaktera: *Andjeo*, *Prorok*, izrazita meditativna lirika, pa onda čisto romantičarski zanosi u pjesmama *Pregovor* (*Spor*) i *Kozačka* (*Kolybel'naja*). Pjesnik *Djulabija* nije preveo ni jedne od slavnihi Ljermontovljevihi ljubavnih pjesama, pa čak ni jedne od onih proslavljenih Ljermontovljevihi lirskih evokacija kao što su *Molitva*, ili *Bjeljejet parus odinokij*, koje se nalaze u istom sveščiću. Čini se, da je bio saturiran ljubavnom lirikom u izvornoj poeziji, pa je kod Ljermontova radije posegnuo za meditativnom ili čisto romantičnom lirikom.

Vraz romantičar očituje se i u izboru prevedenih triju Venevitinovljevihi pjesama: *Pjesma Grka* (*Pesnj Greka*), *Cvijet ljubimac* (*Ljubimyj cvet*) i *Molitva*. Kao štovatelj Byrona zanosi se i on borbom Grka za nacionalnu slobodu, i zato prevodi Venevitinovljevu *Pjesmu Grka*, u kojoj je ruski romantičar Dimitrij Vladimirovič Venevitinov (1805—1827) opjevao slobodarsku borbu Grka protiv tlačitelja Turaka. Venevitinovljeva pjesma ide u dvadesete godine 19. vijeka, kad je byronizam — dominantnim pjesničkim izrazom evropskim, a »heroj Misolunghia« pjesničkim kumirom zapadne Evrope. U toj atmosferi i Venevitinov brani Grke od nasilja Turaka osvetničkim mačem:

»Za vsjo moj meč vam otomstit« (Sve će osvetiti britki mač).

Kao byronist prevodi naš Vraz dalje i drugu byronističku Venevitinoveljevu pjesmu *Molitva*, koja odiše melanholijom tada tipičnoga »svjetskog bola«: pjesnik Venevitinov, koji je rano naslutio svoju preranu smrt — u 22. godini života — opominje u toj pjesmi svoje srce, neka se kani svake radosti, jer je radost »nevjerna ćerca vremena« (Vraz).*

Pjesnik Dimitrij Vladimirovič Venevitinov suvremenik je i sumišljenik dvaju najznatnijih liričara slavenofila svoje dobe, i to Alekseja Stepanoviča Homjakova i Nikolaja Mihajloviča Jazykova.

Da su Vrazu bili blizi tonovi ruskih slavenofila, dokazuje, dalje, niz njegovih prijevoda iz poezije ideologa ruskih slavenofila — Alekseja S. Homjakova.

Aleksej Stepanovič Homjakov (1804—1860) bio je vrstan pjesnik i osrednji dramatik, pa je uživao u svoje doba glas istaknuta književnika, no ubrzo je njegovu književnu slavu zasjenila njegova plodna politička i publicistička djelatnost, pa je on kao ideolog reakcionarnog i imperijalističkog slavenofilstva pobudio svojim historijskim i kritičko-političkim spisima opću pozornost tadašnje, pretežito reakcionarne Rusije. Pa i van granica

* U prijevodu te lijepe Venevitinoveljeve pjesme očitvalo se na nemio način manjkavo Vrazovo poznavanje ruskoga jezika. Zaveden izvanjskom srodnošću ruskih i hrvatskih riječi u naslovu *Ljubimyj cvet* Vraz je preveo naslov pjesme, a onda i te riječi (refrenski ponavljane) *Cvijet ljubimac*, ne zapazivši, da riječ »cvet« u ruskom jeziku znači i »boju«, pa se prema tome ne radi u ovom slučaju uopće o cvijetu, nego o boji. Kako se izvornik baš ovim riječima (tj. cvet u značenju boje) stalno služi, uspoređujući dragu boju (»Ljubimyj cvet«) lišca svoje voljene djevojke sad s azurnim bojama neba, sad opet s bojom mjesečine, pa onda s duginim bojama te napokon zorinim sjajem — to naš prevodilac muku muči, kako bi u svom prijevodu smisljeno povezao očit pjesnički besmisao, kad prevodi ta mjesta umjesto riječju boja riječju cvijet.

»На небе все цветы прекрасны,
Все дышат горней красотой;
Но меж цветов есть цвет святой —
То цвет денницы молодой.« (Веневитинов)

»Na nebu svi su cvjeti krasni,
Dišu od gorske krasote;
Al nad cvjetove prvi je cvijet
Cvijetak danice mladjahne.« (Vraz)

Rusije, napose u slavenskim zemljama, koje su čekale svoje narodno-političko oslobođenje od tuđinskog iga. Bili su to u prvom redu austro-ugarski Slaveni, a s njima i naš slavenski Jug. Razumljivo je zato, što su i naši »Ilirci« posegnuli za prevođenjem upravo slavenofila Homjakova.

Vraz je preveo 7 Homjakovljevih pjesama: *Vrijeme pjesama (Ne gorjui po ljetnim rozam)*, zatim pjesmu pod naslovom *Milkjejevu, Ševa, orao i pjesnik (Zavoronok, orel i poet)* — sve tri zvonke lirske intonacije pune ljubavi, životne bodrosti i optimizma. Vraz se očito, kao romantik, oduševljava Homjakovljevim glorificiranjem uzvišenosti pjesnikova poslanja u ljudskom društvu: Homjakovljeva ševa pod nebom pjeva, orao kruži u visinama, dok pjesnik s visina zadovoljan gleda zemaljsku nizinu duboko pod sobom... U doba, dakle, kad izdiše feudalna Evropa, a Rusija se očajno bori za ukinuće kmetstva — Homjakov lebdi u eteričkim sferama splendidne izolacije pjesničke.

Jedini prijevod iz Homjakova, što ga je Vraz objavio u »Danici Ilirskoj« (god. 1849), jest melankolična lirska meditacija o ispraznosti ljudskih životnih naslada u pjesmi *Nadahnuće (Vdohnovenije)*: samo duševni život, ostvaren u pjesničkom nadahnuću, jest prava životna vrednota.

Druge tri Homjakovljeve pjesme prevedene Vrazom imadu sasvim drugi karakter: prije svega ditiramb *Kijeju*, kao majci ruskih gradova, simbolu ruske stare kulture, oko kojega treba da se okupe svi ruski gradovi, da bi mogli materi zemlji Rusiji opet povratiti izgublenu djecu — Voliniju i Galiciju, koje su okupirali Poljaci.

Tu pjesmu prevodi Vraz. Duh slavenofilskog imperijalizma zadahnut reakcionarnim polonofobstvom — odiše i u ovoj pjesmi, koju oduševljeno prevodi Vraz, poklonik moćne Rusije i onda, kad se ona javlja zatornicom tuđe slobode (Poljske).

No kao pravi slavenofil progovorio je Homjakov u svojoj znamenitoj pjesmi *Rusiji*, koju Vraz naročito pomnijom prevodi (poput svoga prijevoda srodne Puškinove pjesme *Klevetnicima Rusije*).

Pjesnik dakle krivo prevodi glavnu riječ pjesme »cvet« — riječju cvijet (umjesto bojom), a onda i riječ »dennicu« netočno prevodi riječju danicom umjesto zorom.

Homjakov u toj pjesmi prije svega upozoruje svoju veliku domovinu Rusiju, neka se ne uzoholi, kad joj se budu ulizice dodvarale, veličajući njezinu moć i veličinu.

»Не верь, не слушай, не гордись!«

Neka su valovi njezinih rijeka i mora burni i silni, neka su njezina zemaljska njedra puna dragocjenih ruda, a stepe krcate žitom — kliče pjesnik — neka se njezinoj moći klanjaju narodi, neka je sedam mora oplakuju svojim valovima —

— »Vsjem etim prahom ne gordisj!« — opominje svoju domovinu pjesnik Homjakov. Jer još je veći i moćniji od tebe, Rusijo, bio Rim, još su strašnije bile mongolske horde, pa i tzv. carica zapadnih mora — Britanija — ali gdje su danas — pita pjesnik — i svjetsko carstvo Rima, gdje su Mongoli, a i Albion — »dršće nad ponorom«.

Ta Homjakovljeva pjesma — sasvim programatskoga karaktera, zadahnuta u smislu slavenofilske ideologije rusko-slavenskim mesijanstvom — našla je u Vrazu oduševljena prevodioca, nadovezujući tako na ono raspoloženje, koje je Puškin ovjekovječio u svojoj pjesmi *Klevetnicima Rusije*. Kako su narodno-politička raspoloženja naših preporoditelja bila usmjerena — na području našega malog narodnog sektora — u istom pravcu, nije čudo, da je ova izrazita slavenofilska pjesma Homjakovljeva našla odjeka i kod našega Vraza.

S tih je razloga našla odjeka kod Vraza i poezija Homjakovljeva šurjaka, drugog istaknutog liričara i slavenofila te dobe Nikolaja Mihajloviča Jazykova (1803—1846), pjesnika tzv. »Puškinske plejade«. Svjedoči to 9 Jazykovljevih pjesama u Vrazovu prijevodu, od kojih su dvije (*Elegija* i *Pjesmica*) objavljene u »Danici Ilirskoj« god. 1849, a ostalih 7 istom u *Sabranim djelima* Vrazovim (IV. sv.) god. 1868. U prijevodu spomenutih dviju pjesama u »Danici Ilirskoj« god. 1849, kojom prilikom Vraz objavljuje ujedno i dvije spomenute već Homjakovljeve pjesme (*Vrijeme pjesama* i *Nadahnuće*) popraćuje svoje prijevode napomenom, da mu se srce, čitajući pjesme na »ostalmi narječjima slavenskim«, toliko razigralo, da je neke na brzu ruku preveo. Pošto se toga — veli dalje Vraz — već »veći broj komada« sakupio, to je odlučio

da ih, kad dođe za to čas, izda pod naslovom *Cvijetnik slovinski*. Do te antologije, kako znamo, nije došlo, jer je Vraz dvije godine nakon objavljenja ovih svojih prijevoda u »Danici Ilirskoj« — umro (1851). Nekom zamjenom naumljene antologije može se smatrati obilata zbirka njegovih prijevoda iz slavenskih i neslavenskih pjesnika, koja je objelodanjena u četvrtom dijelu njegovih »Sabranih djela« god. 1868, a gdje su sabrani i svi njegovi prijevodi s ruske pjesničke lire.

Jazykov je lirski romantik Ljermontovljeva kova. Takve su mu i četiri ljubavne pjesme, koje je preveo Vraz: *Pjesmica (Pjesnja)* s početnim stihom »Razguljna, svjetla i ljubovna...«, zatim ljubavna pjesmica posvećena A. I. s početnim stihom »Vljubljen ja, djeva krasna«, onda pjesmica posvećena I. V. K. s početnim stihom »Ščeki nježno purpurovy« te konačno *Elegija* s početnim stihom »Ty voshititeljna!...« S više elemenata byronovskih odišu pjesme *Molitva*, *U zoru (Rasvjet)* te *Elegija* (s početnim stihom »Bog vjest: ne vtune li skitalsja...«), koja je zasićena poezijom tzv. svjetskog bola i melanholijom romantičnog skitalice, koji se razočaran vraća iz svijeta svome rodnom domu.

Konačno nam preostaju još dvije pjesmice Jazykovljeve u Vrazovu prijevodu, a to su patriotske pjesmice: jedna je posvećena ruskom narodnom heroju za Napoleonske najezde u Rusiju — vodi prvih ruskih partizana, kasnije generalu i pjesniku D. V. Davydovu, a druga *Pjesmica (Pesnja)* s početnim stihom (Iz strany, strany da-ljeko...«) posvećena veličini Rusije:

»... будь она
первым царством в поднебесной
и счастлива и славна!«

Postoji, osim ovih prijevoda, još i Vrazov prijevod znamenite balade *Svjetlana*, pjesme poznatoga ruskog romantika Vasilija Andrejeviča Žukovskoga, koji je kao plodan pjesnik i zaslužan prevodilac vršio znatan pjesnički utjecaj na Puškinsku generaciju, pa i na samog Puškina. Naročito njegova odulja i popularna balada *Svjetlana*, koja obrađuje na romantičarski način jezovit san vjerenice *Svjetlane* o propasti njezina vjerenika — bila je na ustima ruske obrazovane javnosti čitave decenije iza njezina nastanka. Nije zato čudo, da je slava toga pjesmo-

tvora doprla i do našega Vraza te našla u pjesniku *Veronike Desiničke* oduševljena prevodioca.

Kako se iz ovoga pregleda vidi, Vraz je bio maran prevodilac ruske pjesme svoga doba. U IV. dijelu njegovih *Sabranih djela* (izdanih god. 1868) ovi prijevodi zauzimlju čitavih 85 stranica! To je zapravo ta antologija ruske lirike, koju je on spremao i spomenuo objavljujući g. 1849. u »Danici« prijevod Jazykovljeve *Elegije* i *Pjesmice* kao sastavnih dijelova naumljene prijevodne zbirke *Cvijetnik slovinski*. Što do toga nije došlo, krivnja je — kako već rekoh — na preranoj smrti pjesnikovoj. Prijevodi Vrazovi bili su u svoje doba poprečno dobri. No nama oni danas ipak odaju svu ubogost našega pjesničkog izraza Vrazove dobe, ubogost, koja je skrivila, da je većina Vrazovih prijevoda danas sasvim nečitka. Mučno nečitka. A da je Vraz, sa svojim nedovoljnim poznavanjem ruskoga jezika tu i tamo i nemilo posrnuo, prevodeći sasvim krivo, pokazao sam netom na prijevodu pjesme *Ljubimyj cvet*.

Osim Vraza prevodili su s ruskoga, kako rekoh, i drugi Vrazovi suborioci na preporoditeljskom frontu, prozu i stihove. Eno, i pjesnik *Smrti Smail-age Čengića*, koji je prema Barčevu svjedočanstvu (u monografiji o I. Mažuraniću) »proučio ruski jezik u tančine«, prevodeći raspravu Sreznjevskoga *O pismenosti glagolskoj* (1857); Ivan Trnski, jedan od najplodnijih naših prevodilaca ruskoga stiha, prevodi Ljermontovljeva *Ašik-Keriba* u »Nevenu« 1853. te čuvenu Deržavinovu odu *Bogu* (u »Nevenu« god. 1854).

No daleko je zanimljiviji za naš slučaj kao prevodilac (i lokalizator) s ruskoga Dimitrije Demeter, čiji sam prijevod Puškinove *Vijavice* u almanahu *Iskra* god. 1844. već spomenuo. Ali još je on zanimljiviji kao prevodilac ruskoga stiha. I to s ideološkoga gledišta. Prema Vrazovu pismu upućenom Macunu 20. lipnja 1849, kad Vraz objavljuje svoje prve prijevode Jazykovljevih pjesama u »Danici«, ima i Demeter nekoliko prevedenih pjesama Puškinovih, Homjakovljevih i Jazykovljevih (*Djela*, V, 413). Koji su to prijevodi — ne navodi Vraz, a nije nam ni do danas to poznato, s izuzetkom dvaju prijevoda, koji su objavljeni u »Danici« (1846—47, i to Puškinova pjesma *Tri Budrisoviča* i *Vojvoda*, te značajna Homjakovljeva pjesma *Ostrvo* (*Ostrov*). O ovoj potonjoj i želim kazati

napose nekoliko riječi, jer zaslužuje zasebnu pažnju — i kao prilog poznavanju ideološko-političkoga stava jednoga dijela naših preporoditelja.

Pjesma je otisnuta na čelu 41. broja »Danice Ilirske« god. 1846. pod natpisom *Otok*. To je jedna od Homjakovljevih pjesama, koja je bila u svoje doba značajna ne samo za Homjakova, nego i za ideološki stav ruskih slavenofila. Postavljeno je tu pitanje odnosa dvaju svjetova, Istoka i Zapada, dviju kultura, dviju političkih koncepcija, od kojih jednoj stoji na čelu britanski otok, a na drugoj eurazijska Rusija, prema slavenofilskoj koncepciji antiteze Istok—Zapad. Prva, zapadnjačka kultura, zapravo je tehnička civilizacija s revolucionarnim metodama, agresivna, eksploatatorska — prema tezi slavenofilâ — dok je, u opreci prema njoj, ruska kultura — prava kultura duha, tradicije, miroljubivosti. I baš zbog ovih potonjih odlika i prednosti mora zapadna kultura ustuknuti pred istočnom predvođenom po Rusiji. *Otok* mora nestati u oceanu nasilja i agresije.

Tu je slavenofilsku ideologiju oblikovao u svojoj alegoričkoj pjesmi *Ostrov* Homjakov neobično precizno, i u pjesničkom pogledu sretno — da je ona imala, očividno, i u očima naših preporoditelja karakter prave programatičnosti. Tako se, eto, našla i na čelu spomenutog broja »Danice Ilirske«, a u prijevodu Demetrovu.

Homjakov se u svome *Otoku* ponajprije divi moćnome bogatome Otoku (Britaniji) kao miljeniku prirode, ali onda ga odmah okrivljuje kao griješni Otok, koji nameće drugim narodima verige i spone, i zato mu proriče zlu budućnost.

No pjesnik se ne zadovoljava samo tim proricanjima, da će se jednom mora osloboditi sva od tiranije griješnog Otoka, nego se tom prilikom pjesnik zanosi i vizijom, da će vodstvo svijeta tada dopasti drugoj zemlji, pravednijoj, punoj vjere i čudesa, kako on kaže — a to je — razumije se — njegova domovina.

»И другой стране смиренной
Полной веры и чудес,
Бог отдаст судьбу вселенной,
Гром земли и глас небес«.

Kako se vidi, ova slavenofilka teza svakako je bila našim »Ilircima« u ideološkom i patriotskom pogledu samo voda na njihov mlin:

»Gospo mora, doć će zato
 Skoro i tebi skrajni dan —
 I tvoj grimiz, svjetlost, zlato,
 Sve će proći kano san:
 Grom će osinut u tvojoj ruci,
 I mač prestat sjati ov.
 Izgubit će tvoji puci
 Jasne misli blagoslov.
 Moć će groznih od valova
 Skršeć stijeg tvoj — slobodu steć, —
 Zaigrat će opet s nova
 I u slobodi opet teć.«

(Demetrov prijevod)

No pjesnik se ne zadovoljava samo tim zlogukim pro-
 ročanstvom, da će se jednom osloboditi svijet i oceani od
 tiranije grijeshnog Otoka, nego se tom prilikom pjesnik
 zanosi i vizijom, da će vodstvo svijeta tada dopasti dru-
 goj zemlji, pravednijoj, »punoj vjere i čudesa«, kako on
 kaže, a to je razumije se — njegova »sveta Rusija«:

»Puna vjere i čudesa
 Druga stran će vladat stat,
 A grom zemlje, glas nebesa
 Svijet da ravna — bog će dat.«

(D. Demeter)

Tako naš Demeter, u svom prijevodu ove značajne
 pjesme slavenofilskog imperijalista A. S. Homjakova.

Postavlja se pitanje, da li je ovaj Demetrov izbor
 slučajan, ili on ima i stanovito ideološko značenje. Su-
 deći po tome, da je pjesma otisnuta na čelu »Danice«,
 smjeli bismo joj, mislim, davati i stanovito značenje i u
 ideološkom pogledu za naše Ilirce. A to tim više, što
 se, kako ćemo kasnije vidjeti, baš o problematici te pje-
 sme kasnije vodila i te kako načelna diskusija u »Neve-
 nu«: za Zapad ili za Istok.

Izvorni tekst *Otoka* našao je Demeter u istoj anto-
 logijskoj zbirci, u kojoj se nalaze izvornici i Vrazovih pri-
 jevoda. I opet jedan dokaz više, kako se rad naših Iliraca
 odvijao — što no riječ — rame o rame, već iz razloga, što
 su svi bili upućeni manje ili više na jedan te isti izbor
 ruskih knjiga, koji se sastojao bilo u poklonima odabra-
 noj četici Iliraca, napose Gaja, te ilirske čitaonice.

Toliko o duhu i karakteru ovih prijevoda iz ruskih
 pisaca, što su ih pružili hrvatski preporodni pisci svojim
 suvremenim čitateljima. Pitanje se sada postavlja, kakav
 su odjek imali ovi ruski pisci i pjesnici, preloženi na hrvat-
 ski jezik, kod naših čitatelja, a napose u stvaralačkoj knji-
 ževnosti te dobe, a preko nje i kod poznijih pokoljenja.

VI.

UTJECAJI I ODRAZI RUSKE KNJIŽEVNOSTI I POLITIČKE MISLI U NAŠEM PREPORODNOM POKRETU

Da su ruski pisci prve polovine 19. vijeka imali jaka
 utjecaja — u ideološkom i pjesničkom pogledu — na našu
 preporodnu književnost, utvrđeno je to već u više ma-
 hova. Prvi se tim pitanjem bavio Milivoj Šrepel, ali
 on je ograničio svoje istraživanje samo na Puškina. Pri-
 likom stote obljetnice Puškinove smrti, god. 1937, ja sam
 nastavio s istraživanjem Puškinova književna utjecaja
 ne samo na naše »Ilirce«, nego i na hrvatsku književnost
 uopće. Pokazao sam, nadovezujući na rezultate Šrepelo-
 vih istraživanja, da je taj utjecaj neposredan i jak na
 čitav niz naših stvaralačkih književnika te dobe, napose
 na Vraza, Demetra i Bogovića. Napose na izgradnju Vra-
 zove fizionomije kao kritičara nacionalne književnosti.
 Sve sam to iznio u svojoj spomenutoj već studiji o *Puš-
 kinu u hrvatskoj književnosti*, konstatiravši, kako je pod
 utjecajem Puškinove muze nastala prva hrvatska novela
 (Bogovićeve *Slava i ljubav*), prva hrvatska klasična drama
 (Demetrova *Teuta*) te kako je i prvi hrvatski književni
 kritik, Stanko Vraz, pri izgradnji svoga kritičarskog kri-
 terija pošao od klasičnih osnova ruske narodne književ-
 nosti predstavljene Puškinom i Gogoljem. »Ne možemo
 ino — piše u svom »Kolu« Vraz — nego svoj onoj našoj
 gospodi, koja pišu pripovijesti, preporučiti, da čitaju pri-
 povijesti Puškinove i Gogoljeve, pa da nastoje te budu za
 nas Ilire u našem duhu ono, što su rečena dva pisaoca u
 ruskom za braću Ruse.«

Taj poziv Vrazov, prirodno, naišao je kod naših ro-
 doljubivih Iliraca na razumljiv i pozitivan odjek. Osjetilo
 se, da je ta narodna, ruska književnost — zastupana ge-
 nijem Puškina i Gogolja — po svome duhu srodna nama,

našem nacionalnom duhu, našim nacionalnim stremljenjima, naročito za uznositih desetljeća naših preporodnih nastojanja.

Evo kako pjeva Špiro Dimitrović o Puškinovoj vili pjesme u svom predgovoru k prijevodu *Jevgenija Onjgina*:

»Srodnim glasom ona nama kliče:
Narodnosti držite se svete,
Iz nje sjeme veličine niče,
Ona lomi pute tame klete.«

A tako o Puškinu i njegovoj muzi misle i svi naši Ilirci:

»Njegov je srodni glas
Zbližio narodu nas!«

kaže Trnski, dok Bogović, Kukuljević i Demeter nacionaliziraju tematiku svojih književnih radova, tako reći, po receptu Vrazove preporuke: da se ugledaju u Puškina i Gogolja, kao narodne pisce, tj. kao što kod Puškina postaje junakom vođa narodnog ustanka Pugačev, tako kod nas Hrvata ponajprije Kukuljević, a onda Bogović uskrisuju hrvatskog Pugačeva, vođu hrvatske pučke pobune — *Matiju Gubca*, i tako redom.

Registrirajući ove činjenice, koje sam na drugom mjestu i detaljnije istražio i obrazložio, htio bih ovom prilikom nabaciti još jedno svoje domišljanje: htio bih naime odlučno ukazati na značajnu tematsku i kompozicijsku analogiju između određenih ruskih pisaca, odnosno njihovih citiranih književnih djela s jedne strane, te određenih djela našega preporodnog stvaranja književnoga s druge strane. To jest, postavljam pitanje: zašto Demetrova muza, rođena Zagrepčanka, bludi po našem dalekom gorovitom Jugu, po Teutinoj Iliriji? Zašto taj isti pjesnik luta po Grobničkom polju, posežući za inovjercima, Tatarima i Turcima, dakle muslimanima, koje Hrvati u svojstvu zapadne avangarde slavenskog Istoka svladavaju, da bi zaštitili od propasti tzv. truli Zapad? Dalje: zašto pjesnik *Smrti Smail-age Čengijića*

kleše svoje junake iz hercegovačkog krša, isprsujući ih kao nacionalni, kršćanski živalj u borbi protiv nekrsta Turčina, dakle i opet Islama? Zašto napokon Kukuljević, kao povjesnik, zaronjuje u daleku prošlost najezde Mongola u hrvatski krš? Zašto Vukotinović odabire takve teme, gdje se hrvatski junaci prošlosti bore protiv Turske? Zašto Preradović prati borbu dvaju svjetova, Zapada i Istoka, poput Demetra, baš na Grobničkom polju? Svi ovi pisci, nalazeći se u kulturnom i političkom središtu Banske Hrvatske, na udaru su germanskog i mađarskog preziranja kulturnog i političkog, pa zašto oni upiru svoje poglede ponajviše na hrvatski jug, u gorštački krš, u manje ili više šturu prošlost, da bi u njenoj dalekoj i divljoj romantici potražili i pronašli svoje junake u borbi protiv nadiranja agresivnih pretežito islamskih inovjerala: Turaka, Mongola, Ilira?

Otkud baš ta i takva potreba hrvatskim preporodnim književnim romanticima?

Mislim, da bismo se pri objašnjavanju te pojave mogli i smjeli poslužiti stanovitom paralelom prema ruskoj književnosti upravo te romantičarske epohe, koja je služila u mnogom pogledu ugledom našim preporodnim književnicima. Ta zar ne bježe iz Petrograda, ruske sjeverne prijestolnice i ruske stvarnosti njihove dobe, ruski romantičari, poimence Puškin, Ljermontov, Venevitinov i dr. na svoj daleki i divlji jug, na Kavkaz, u njegovu gorštačku romantiku, da bi ondje pronašli svoje junake, koji se bore protiv inovjerala i nerusa, ponajviše protiv muslimana? Analogija je, tako reći, i geografski potpuna: na liniji sjever—jug, kršćanstvo—muslimanstvo. Spomenuo sam već Demetrovu *Teutu* s dalekom ilirskom pozadinom; spominjem napose i Demetrovo *Grobničko polje*: sukob dvaju svjetova — Istoka i Zapada. A nisam bez razloga spomenuo ni Mažuranićevu *Smrt Smail-age Čengijića*: i tu je održana linija sjever—jug, kršćanstvo—islam, a obostrano — slobodarska borba. I nije to, izgleda, samo moje naslućivanje: takvim je ovaj posljednji Mažuranićev slavni pjesmotvor smatran, čini se, i za života Mažuranićeva. Jer, kako da se inače shvati rezoniranje Trnskoga u »Nevenu« već god. 1854 (str. 700), gdje on preporučujući prevođenje poljskih, a još više ruskih pisaca, kako bi se oplemenila ugledanjem u te pisce naša izvorna književnost — izjavljuje doslovce: »...mi bi po mogućnosti nastavili prevođenje Puškina, da se naši mla-

di pjesnici imadu u koga ugledati, pa da s Botičevom bujnosti spoje jezgrovitost pomisli, istinsko i vjerno ponašanje ljudi i prirode, a najpače veličanstvo pjesničke namjere, kao što sve to imaš u prekrasnom Čengić-agi.»

Eto, prema Trnskome, Čengić-aga Mažuranićev uzorom je onih pjesničkih vrлина, koje su nastale oplemenjivanjem naše književnosti na osnovici tvorevina ruske književnosti, poimence A. S. Puškina. Mislim, da bi se ovo svjedočanstvo mlađega Mažuranićeva suvremenika, Ivana Trnskoga, u ovom slučaju smjelo uzeti upravo kao iskaz svjedoka očevidca. A da je Mažuranić »proučio ruski jezik do u tančine«, kako to reče Barac u svojoj monografiji o Ivanu Mažuraniću (Zagreb 1945) znamo već; dalje, da je Mažuranić prevodio s ruskoga na hrvatski Sreznjevskoga, i to znamo, pa sve to upućuje na mogućnost u najmanju ruku književno-tehničke inspiracije slavnoga našeg pjesnika *Smrti Smail-age Čengijića* na klasičnom ruskom romantizmu Puškina i Ljermontova. Pa i folklorni element, dikcija narodne pjesme u *Čengić-agi* — sve su to pjesnički rekviziti iz Puškinske škole, koju je tolikom uvjerljivošću preporučao Mažuranićev pobratim i drug po dobi i peru — Stanko Vraz.

Mažuranićeva *Smrt Smail-age Čengijića* izišla je u almanahu »Iskri« god. 1846. U istom almanahu objavljena je i Demetrova romantična pripovijest iz 15. stoljeća *Otac i sin*. Literarna je faktura, tako reći, ista i u ovoj noveli kao i Mažuranićevu pjesmotvoru: slobodarska romantika, kršćani protiv islama — konkretno Turaka, nacionalni folklor (Demeter u pripovijesti *Otac i sin* opisuje detaljno i točno hercegovačke svatove!), heroizam, čojstvo — kao kod ruskih romantika. Simultani utjecaj ruskog romantizma osjeća se, tako reći, do opipljivosti napose kod Demetra, koji je, čini se, i politički povukao krajnje konzekvencije iz svoga rusofilstva, a o čemu ću odmah reći i više.

No prije negoli pođem dalje, htio bih se usput dotaknuti i pitanja o ulaženju romantizma u našu zemlju i literaturu: zna se, da je Vraz prevodio i Byrona, a zna se, da su i drugi preporoditelji naši upoznavali Byrona i njemački romantizam na temelju upoznavanja izvornih djela zapadno-evropskog književnog romantizma. Izgleda, međutim, da je najveći i najplodniji utjecaj vršen na naš

književni romantizam posredno preko Rusije, i to putem djela Puškinovih i Ljermontovljevih. Pa u koliko ruski romantizam imade u sebi značajki byronizma, naročito kod Ljermontova, može se uzeti, da je i byronizam prenesen do nas znatnim dijelom neizravnim putem tj. preko ruskih romantičara byronista. To uostalom potvrđuju u neku ruku istraživanja i srpskog literarnog historičara Ilije M. Petrovića, koji je to pitanje byronizma obradio u svojoj knjizi *Lord Byron kod Jugoslovena*. Jer se rusko posredništvo očituje, po mom mišljenju, najjasnije u unošenju folklornog elementa, koji je, istina, svojstven romantici uopće, ali linija Petrograd—Kavkaz, Zagreb—Hercegovina, Pugačev—Matija Gubec, ruski narodni elementi: narodne pjesme, običaji, čojstvo, revolt — sve je to specifično, što spaja naš preporodni romantizam izravno s ruskim romantizmom.

Zaključujući s tim konstatacijama ova svoja razmatranja o ruskim piscima u hrvatskom preporodu, htio bih uputiti još na jednu činjenicu, tj.: da se utjecaj ruskih pisaca kod hrvatskih preporoditelja nije odrazio samo književno, samo pjesnički, nego i — politički. Dakako u čisto akademskom smislu, teoretsko-ideološki, kako je to bilo moguće u uskom okviru tadašnjih nacionalno-političkih mogućnosti.

Podsjetit ću prije svega na ovu važnu činjenicu: Napoleonova najezda u Rusiju, odnosno njezin slom, digao je politički ugled Rusije u prvoj polovini 19. vijeka — kako sam već naglasio — naročito kod neoslobodjenih slavenskih naroda, pa tako i kod Hrvata: u Rusiju se gledalo kao u slavenski Piemont. Nije zato čudo, što se i naš preporodni pokret okrenuo poput suncokreta suncu — k Rusiji. Gaj putuje u Rusiju 1840. Donosi sa sobom odabrane knjige u uvjerenju, da je za zbliženje našega slavenskog juga s Rusijom potrebna prije svega uspostava što dubljih kulturnih veza s tom velikom i srodnom zemljom. A to tim više, što je hrvatsko preporodno tlo bilo potpuno spremno za nakalamljivanje zdravih mladica ruske kulture. Kad pak našim preporoditeljima nuđaju pojedini ruski slavisti, koji su se našli u hrvatskoj sredini početkom četrdesetih godina, i svoju izravnu pomoć, a ruska knjiga preko Puškina i Gogolja (te Turgenjeva) svoju učiteljsku ruku — prihvaćaju to hrvatski preporoditelji objeručke. Skoro bez ikakve kritike, kao utopljenik slamku.

Razumljivo je zato, da oni mnogo ne razmišljaju, kad im i ruski slavenofili pružaju svoju ruku: prije svega putem svoje literature, lijepe knjige. To, da na slavenofilskoj zastavi stoji ispisana ne baš zavodljiva programatska lozinka od tri riječi: samodržavlje, pravoslavlje, nacionalnost — kao da ih mnogo ne zbunjuje. Istina, oni glasno usvajaju samo posljednju riječ lozinke: nacionalnost — koja je srž i njihova preporodnog programa, dok o drugim dvjema riječima slavenofilskog programa — o samodržavlju i pravoslavlju — kao da ne vole misliti ili barem ne vole javno raspravljati. Jer da im je i domaćeg »samodržavlja« — u oči Bachova apsolutizma — bilo dosta, nema sumnje. Što se pak tiče vjerske ortodoksности slavenofilstva, očito je, da ni ta točka programa slavenofila nije mogla biti po ćudi pretežnom dijelu hrvatskih preporoditelja katoličke vjeroispovijesti. Izgleda, međutim, da ni carističko-imperijalistička pozadina čitavog slavenofilstva nije odveć smetala onome dijelu hrvatskih preporoditelja, koji su se htjeli pod svaku cijenu izbaviti austro-ugarskoga iga. Eto, zato je bio otvoren put — dakako u usko-ideološkom opsegu — i slavenofilskim idejama u okviru hrvatske preporodne književnosti. Naprosto: faute de mieux.

Da bih to i dokumentirao, spominjem ponovno programatsku Homjakovljevu pjesmu *Ostrov* objavljenu god. 1846. na čelu spomenutog već »Daničinog« broja. U borbi dvaju svjetova, Istoka i Zapada, Rusije i Zapadne Evrope, »Danica« u Homjakovljevim stihovima, a u prijevodu Demetrovu, pledira za Istok. A pledira Demeter za Istok ne samo prijevodnim Homjakovljevim stihom. Eno, on je jednak svoj stav već god. 1842. izgradio u prvoj knjizi Vrazova »Kola«, u svome značajnom pjesmotvoru *Grobničko polje*, kojim je — kao neke vrste programom Vrazova »Kola« — manifestirao stav Iliraca na prvim stranicama ovoga znamenitog Vrazova izdanja. Hrvati na *Grobničkom polju*, u borbi protiv najezde inovjeraca Mongola, bore se s uspjehom — kao predstraža Istoka — da bi obranili interese kulture, koju nije kadar braniti tzv. truli Zapad. Antiteza Istok—Zapad obrađena je tu nedvoumnom jasnoćom u korist Istoka, poimence Rusije, koja se onda antiteza još oštrije, još aktualiziranije ističe u Homjakovljevu *Otoku*: britanski *Otok* nasuprot — Rusije.

Demetru se s jednakim oduševljenjem priključuje, kako je poznato, i Preradović. I to s izrazitim odjekom

na Demetrovo *Grobničko polje* — skoro istoimenom pjesmom *Na Grobniku*, gdje se taj budući sukob dvaju svjetova, istočnog i zapadnog, nagoviješta bez ikakve uvijetnosti:

»Ovdje (na Grobniku) divlje čete smrvi
Rod naš čil i zdrav,
Hrvatskom se ovdje krvi
Spasi Zapad sav.

A što nam je Zapad dao
Za uslugu tu?
Vječnu mržnju, primjer zao
I učenost zlu.

Zapad trune, gnjije, kunja,
Život mu je loš,
Na Istoku sto je munja
U životu još.«

I onda u završnoj strofi proriče koban sukob:

»Pobit će se do dva svijeta
— Po prilici svoj —
Na predstražah mi smo četa —
Prvi naš je boj.«

Pjesma je ova Preradovićeva objavljena u osmoj knjizi Vrazova »Kola« god. 1851, dakle pet godina iza Homjakovljeva *Otoka*.

Ovo odrješito slavenofilsko stajalište Demetrovo i Preradovićevo nije podjednako prihvaćano od svih hrvatskih preporoditelja. Rasprava je, očividno, bila u tom pitanju česta i oštra, no u tisku je od tih diskusija ostalo razmjerno malo iscrpivih svjedočanstava. Vjerojatno iz cenzurnih razloga. U značajnom članku Vukotinovićevu, objelodanjenom u Vrazovu »Kolu« (II) god. 1843, dotiče se to pitanje samo uzgređice, kad Vukotinović brani »Ilirstvo« — kako on kaže — od »rusizma« te dodaje, da se »vlast Rusije ne može nikad prostirati na Hrvatsku«. Jer, konačno, i mimo slavenofilâ bila je dobro poznata ruska teza, koju je iznio i Puškin u svojoj znamenitoj i kod nas rano i često prevedenoj pjesmi *Klevetnicima Rusije*, a gdje se nabacuje pitanje tzv. »slijevanja slavenskih poto-

čiča u rusko more«. Tu nije bilo ni govora o pojedinim slavenskim nacionalnim individualnostima, a niti o nekoj međusobnoj federaciji, — o kojoj su manji podjarmljeni slavenski narodi sanjarili — nego naprosto o programatskom potonjavanju »slavenskih potočića u rusko more«. I to je iznio nitko veći ni manji nego Puškin, i to u pjesmi, koja ničim ne pokazuje razumijevanja za patnje Rusijom tada podjarmljenog poljskog naroda. Sve je to, a ne manje i slavenofilski vjerska ortodoksnost, podsticalo otpor kod kritičnijih intelektualaca na tadašnjem slavenskom zapadu i jugu, pa tako i kod naših preporoditelja. »Duh Slavenski je ustao — piše Ljudevit Vukotinović — u »Kolu« god. 1842. — on zahtijeva da se Slaveni probude, da ispune dužnosti, koje im je bog naložio tako kao i drugim narodima: da se izobrazе, da rade za korist svoju, a po tome i za korist drugih naroda. Ali to ne zahtijeva — ističe Vukotinović — da za to budemo svi pod jednom vlašću sakupljeni, jer je to nemoguće, a i nepotrebno; svaka naime vlast dopušta razvijanje narodnosti i naobraženosti, jer tim načinom postaje samo jačom i slavnijom. To može samo hasniti, a nikako škoditi. Zar da mi ne bi mogli imati toliko slavoljublja, toliko samoćutja, da ne bismo željeli biti slobodni, samostalni i slobodni od svakoga rusizma... da se kao djeca, kao bršljan, koji ne može sam stajati, priklanjamo k drugom stablu? Svi su Slaveni po krvi braća naša, tako i Rusi. I kao što su Rusi sami — te u tom traže ponos i slavu — da su moćni i samostalni — tako i mi valja da budemo duhom jaki i samostalni...« »(pod konstitucijom Ugarskom)«...

Ta rasprava očividno nije bila nikad do kraja riješena među našim preporoditeljima. Eto, još god. 1849. u »Slavenskom Jugu« (II, br. 80) Bogoslav Šulek traži kompromis između ukazanih krajnosti pišući u uvodniku: »Niti Zapad unaprečac ne osuđujemo, niti naše praotce (u duhu slavenofila) slijepo ne slijedimo, već pristajemo uz riječi Pavla apostola: »Sve kušamo, a što je najbolje, toga se držimo.«

Bio je to očito signal za opći uzmak hrvatskih »slavenofila« na oportunističke obrambene linije, a u vezi sa slomom revolucionarne 1848. godine te nadolaženja apsolutizma pedesetih godina s jedne strane, a s druge strane i s opadanjem slavenofilskoga pokreta u Rusiji. Kao kompleks povezanih vodenih površina zahvaćenih plimom, — tako su se i oba ova pokreta — naš preporodni i ruski

slavenofilski — ma kako oni bili geografski razdaleki, uporedo na podignutim valovima romantičarskog zanošenja uzdizali, da bi se onda po zakonu kapilarnosti u određeno vrijeme oba povukli na svoju polaznu razinu, ostavivši iza sebe na oplakanim žalima i biserje i mulja. Pedesetih godina u stvari je konzumiran i jedan i drugi pokret.

A konzumirani su oni i zato, što su krajem četrdesetih i početkom pedesetih godina odjeknuli novi zvuci, i to sa Zapada glasovi Saint-Simona, Fouriera, Marksa i Engelsa, a s Istoka Bakunjinina, Hercena i Ogarjova. A s njima i novi socijalno-politički pokreti, koji su premještali težišta nacionalne problematike na područje socijalno-političko te time otupljivali oštricu nacionalno-političkim vertikalama, zaoštravajući ih istodobno na drugoj strani — u korist socijalno-političkih horizontala.

Kod nas se to premještanje težišta jedva i odrazilo. Vraz i Kušlan, hrvatski delegati na Slavenskom kongresu u Pragu, nisu osjetili potrebe da uspostavljaju tjesnije odnose s najjačim slavenskim kongresistom — ruskim revolucionarcem Bakunjinom. Trnski je upoznao Bakunjinu u Grazu, ali, prirodno, od toga nije bilo nikome bolje. Zaokupljeni do kraja borbenim zanosom isključivo na nacionalno-oslobodilačkom sektoru, naši su se preporodni romantičari i na vanjskom frontu ideološki povezivali sa svojim najprirodnijim saveznicima — u aspektu tadašnjih mogućnosti: u Rusiji sa slavenofilima, kao nacionalistima, bez obzira na reakcionarnost njihova socijalno-političkog stava. To je onda urodilo i nemilom posljedicom, da su naši ilirski poklonici Rusije svoje dobe zazirali od prisnijega povezivanja sa suvremenim naprednijim ruskim književnicima i socijalno-političkim krugovima, a koja se činjenica onda odrazila na kobnom zamenjenju našeg upoznavanja i prevođenja tadašnjih naprednijih ruskih pisaca, koji su narednih desetljeća povukli na se svu pažnju ruske, a i inozemne književne javnosti. Jer valja imati na umu, da su baš četrdesetih godina, kad su naši Ilirci prevodili ruske romantike, pretežito slavenofilskog kova — da su upravo tih godina udarili osnovi novoj i realističkoj književnosti, koja je kasnije odigrala povijesnu ulogu u ruskom književnom i političkom životu. — Jest, imamo li to na umu, onda jasno vidimo, kako je nevoljno povezivanje naših preporodnih romantičara uz reakcionarno rusko slavenofilstvo imalo

kao stvarnu posljedicu — odgodu ili čak osujećenost pravovremene oplodnje naše književne i socijalno-političke misli zrelim plodovima naprednijega ruskog političkog i književnog realizma. Valja naime imati na umu, da su baš tih četrdesetih godina izašla, kao književni događaji, među ostalim, i ova značajna djela ruske književnosti: roman *Bijedni ljudi* Dostojevskoga (1845), *Na putu (V doroge)* i *Petrogradski zakutci (Peteburskije ugly)* Njekrasova (1845), *Selo (Derevnja)* i *Anton Goremjka Grigoroviča, Hor i Kalinič* Turgenjeva (1845), *Siromašni dužnik* Ostrovskoga (1847), a da ne spominjem Gogoljevih djela, napose njegovih slavni *Mrtvih duša, Revizora, Šinjela* i dr. U svim tim djelima osjeća se nov duh, duh socijalne solidarnosti, čovječnosti propovijedane u to doba nosiocima naprednih socijalno-političkih pokreta u Rusiji. To je doba, kad se u Rusiji književna misao smjelo popinje na javnu estradu, da bi se najplemenitijom svojom jezgrom ukopčala u duhovni život svoga naroda i predvodila borbu za nove i pravednije socijalne sadržaje, postavši tako požrtvovnom zgovornicom »bijednih ljudi«, »poniženih i povrijeđenih«. A neumrlim stjegonošom ove nove literature postaje genijalni osnivač ruske književne kritike Visarion Belinski, koji baš tih četrdesetih godina objavljuje svoje povijesno važne kritičke radove kao što su: *Pogled na rusku literaturu* god. 1846, 1847, pa onda znamenito *Pismo Gogolju*.

Međutim o svemu tome ne mogu da zabilježe ništa stvarna ne samo hrvatski romantici četrdesetih godina, nego najvećim dijelom ni njihovi kasniji nasljednici tokom druge polovine 19. vijeka. Izuzetak u tom pogledu čine napredniji naši starčevićanci sedamdesetih i osamdesetih godina, koji upućuju na naše duhovno povezivanje s ruskim reaktionarcima kao na povijesno-političku zabludu. Ilija Milarov, bugarski politički emigrant i suradnik starčevićanskog almanaha »Hrvatske«, podsjeća u tom smislu naše čitaoce na značajnu poruku ruskih naprednijih političkih i književnih krugova sedamdesetih godina slavenskim političkim i književnim čimbenicima putem znamenite ruske smotre »Vjesnik Evrope« (kolovoz, 1878), gdje se, među ostalim, kaže: »Ako Slavenstvo želi u Rusiji imati simpatija, onda se ono ne treba ograničavati na elemente krvne i religiozne srodnosti, ili na

kakve druge krhke razloge, koji se i odveć lako lome, nego Slavenstvo treba da s razloga svojih materijalno-političkih interesa poradi na stvarnoj solidarnosti obrazovanja i društvenih ideja. Dosad je često slavenska »inteligencija« bila ili sasvim ravnodušna za najglavnije strane našeg pokreta ili je prema njemu zauzimala čisto konzervativno, ili pače reakcionarno stanovište. Savez takvog Slavenstva čini nam se izlišnim, za nas sasvim neprivlačivim opterećenjem, koji sobom još više umnožava tu masu i onako preteškoga našeg opskurantškoga tereta, — ili nam se čine vrlo ograničenima ti pojmovi, s kojima je čovjeku i dosadno imati posla. *Jer Slavenstvu ne može biti svejedno, hoće li imati saveznikom ili neprijateljem, ili pak ravnodušnim rusko javno mišljenje, a u tom mnijenju imadu i imat će u budućnosti veoma velik upliv oni elementi ruske literature, o kojima je Slavenstvo dosad jako malo znalo.*« (»Hrvatska«, Sušak 1882, str. 235—236 u članku *Pogled na razvitak ruskoga društva i literature*)

Da je to mišljenje »Vjesnika Evrope« (iz god. 1878) dijelio i vođa naših starčevićanaca tih godina, Ante Starčević, kojega su smatrali »najboljim poznavaoцем ruskih odnošaja u Hrvatskoj« (»Hrvatska«, loc. cit. p. 232), svjedoči rječito njegovo stajalište (iz iste godine 1878!), gdje on govori o problemu Rusije i ovo: »Glavni nezadovoljnici, »urotnici«, »nihiliste« Rusije, najodličniji su muži po staležu, po imetku, i po znanju; njihovo rovanje mora prestati i postati najčišćim i najzakonitijim otačbeništvom, čim im se dopusti javne poslove raspravljati slobodnije i javno, a to vrijeme nije daleko. Kako nekad grština rastrova rimsko carsvo, tako njemačka zduha rastače Evropu i Ameriku. Sama Rusija trijebi tu zduhu, i naskoro će je očistiti.« (A. Starčević: *Na čemu smo*, Zagreb 1878)

Nije zato, mislim, odveć smjela tvrdnja, ako se kaže, da je u književnom, a po tome i u narodno-političkom pogledu, nevoljnim povezivanjem naših Iliraca s ruskom romantikom, napose romantikom konzervativnog slavenofilstva s jedne strane, a istodobnim zanemarivanjem naprednijih ruskih pisaca s druge strane, promašena upravo povijesna prilika za naše pravovremeno i stvarno ukopčavanje u onu misaonu atmosferu rusku, koja je dala etičku

kičmu ne samo ruskoj književnoj kulturi, nego i čitavom narodno-političkom životu ruskoga naroda tokom druge polovice 19. i našega 20. vijeka.

Ne knjižim, međutim, ovu u stanovitom smislu pasivnu stavku hrvatske preporodne književnosti isključivo na teret hrvatskih preporoditelja. Bilo bi to svakako nepravedno. Nisu oni bili reakcionarci, ma koliko bi za takav njihov stav naoko govorila njihova nevoljna veza s ruskim slavenofilima. Ne mislim ovdje navoditi čitav niz činjenica, koje bi rječito govorile u prilog njihove naprednosti, počam od Mažuranićeva glosiranja svoga književna rada devizom francuske revolucije »Liberté, égalité, fraternité«, pa sve do Vukotinovića revolverskog zahvata u tadašnju hrvatsku socijalno-političku stvarnost, kao i Kukuljevićeva i Bogovića posizanja za gupčevskim temama. Htio bih samo uprijeti prstom u slijedeću činjenicu: Vraz još god. 1842, pledirajući za ugledanje hrvatskih književnika u rad tadašnjih velikih ruskih pisaca, spominje poimence pored Puškina još samo Gogolja, dok ostalih romantičara, napose slavenofila, koje naši Ilirci četrdesetih godina tako marno prevode, Vraz uopće ne spominje. Od ove pak dvojice preporučanih prvaka prevode hrvatski »Ilirci«, a i sâm Vraz, samo Puškina, pjesnika ruskih nacionalnih pozitivnosti, dok se Gogolja, genijalnog kritičara ruske naopake stvarnosti, nijedan Ilirac četrdesetih godina ne laća ni jednim jedincatim prijevodnim retkom. A da su oni znali za Gogolja kao prvaka ruske književnosti te dobe, dokazuje nam rječito samo Vrazovo »Kolo« već god. 1842, gdje Vrazov prijatelj Petar Dubrovski, urednik varšavske »Dennice«, izvješćuje o Gogolju kao o najvećem piscu te dobe: »Na svijetlo je izišao — piše Dubrovski — također roman slavnoga pripovjedača Gogolja pod naslovom *Pohoždenija Čičikova ili Měrtvija duši*. Zanimljiv način, kojim Gogolj u toj knjizi pripovijeda i razne vlastitosti ljudi opisuje, potvrđuju zreo i potpuno razvijen um šaljivog poete. Gogolj čini epohu u umjetničkoj književnosti sadašnjega vremena. On je zaista veliki pisalac.« (»Kolo«, II, 1842, p. 93—94) Iste godine, u novom dopisu, obavješćuje Dubrovski Vraza i o izdanju *Sabranih djela* Gogoljevih (u 4 sveska), ocjenjujući ih kao »prekrasni darak literature ruske«. »Gogolj je sada kod nas prvi pisalac u pripovjedačkoj struci — piše Dubrov-

ski — najnoviji plod njegova pera *Měrtvija duši*, koji je nedavno izišao, veliku je kod nas porodio buku.« (»Kolo«, III, 1843)

Ne može dakle biti sumnje, da je nakon ovakvih izvještaja u »Danici« o Gogolju bio jak interes za nj i kod hrvatskih »Iliraca«. Što on ipak nije ni retkom preveden, treba tražiti razloga na drugom mjestu, tj. na području cenzurno-političkih vlasti. Jer slavni je pisac *Mrtvih duša* i *Revizora*, kako je poznato, s mukom osvajao službeni teren i u svojoj samodržavnoj domovini, pa je vjerojatno, da je Rusija budno pazila na izvoz u inozemstvo takve »kompromitantne« literature, kakvom je bila ona, koja je stvorila Hlestakova, Čičikova, Akakija Akakijeviča, Ivana Nikiforoviča i slične. A konačno, kad bi se preko granice, na putu k Hrvatima i prokrijumčario poneki Hlestakov, dočekan bi bio na tadašnjoj austro-ugarskoj granici nemilom dobrodošlicom. Eno, god. 1844, kad Bodjanski šalje našem Vrazu preko Šafarika knjige iz Petrograda — a među njima i knjigu ruskih narodnih pjesama iz god. 1844. sačuvanu i danas s posvetom Vrazu u našoj Sveuč. knjižnici — obraća se Vraz u Prag Erbenu s molbom, neka mu Šafarik dostavi te knjige preko dra. St. Hočevara, okružnog fizika u Landsbergu, kako bi izbjegao zapljenu knjiga sa strane nekog Madžara cenzora, koji bi u tim knjigama pronašao — kako doslovce kaže Vraz — »da se radi o nekakvom panslavističkom savezu između mene i ruskih učenjaka« (*Dela*, V, 357).

Razumije se, da je kraj takvih prilika — kako u Rusiji tako i kod nas — svako kolanje naprednijih književnih djela bilo u najmanju ruku otežano, ako ne i onemogućeno. I zato je i naš »šaljivi poeta« Gogolj, kako ga nazivlje »Danica Ilirska«, počeo pomalo nasmijavati hrvatske čitatelje tek polovicom pedesetih godina, i to s nekoliko mršavih prijevoda najbezazlenijih Gogoljevih pripovijedaka kao što su *Tarás Buljba*, *Iz dnevnika jednog luđaka* ili *Starosvjetski pomješčiki*, dok su *Mrtve duše*, *Revizor* i slična Gogoljeva djela ostala još dugo nepoznata hrvatskim čitateljima.

A da je kod Hrvatâ bilo potrebe za tom novom, naprednom ruskom literaturom, štoviše, za novom socijalnijom orijentacijom političkom, svjedoče nam poneki, ma i sporadični glasovi tadašnjega hrvatskog političkog tiska, koji glasovi izrijekom ustaju protiv izlizanih patriotskih tirada o narodnoj slobodi, napose protiv dosadjelog i

ispraznog slavenstvovanja, ističući istodobno potrebu istinske, sadržajnije slobode, koja se sastoji u stvarnoj demokratizaciji čitavoga našega narodnog života, u oslobođenju svih narodnih slojeva od posljedica feudalističkog poretka.

U dokaz tome bilježim kao značajnu pojavu samo jedan glas »Slavenskoga Juga« uoči samog nastupa apsolutizma god. 1850, koji glas ističe potrebu, da se besadržajno nacionalističko slavenstvovanje usmjeri pravcem socijalno-ekonomskog oslobađanja svih narodnih slojeva, tj. uklanjanjem feudalizma na čitavoj liniji narodnog života. »Pravi naši liberalci« — piše »Slavenski Jug« (Zagreb, god. 1850, br. 19) u svom uvodniku *Liberalci i natražnjaci* — jesu oni, koji u ideji Slavenstva žive, za tu se ideju uvijek žrtvovahu i žrtvuju, rade, posluju, no uz to pojam Slavenstva sa pojmom slobode slažu. Njima nije dosta, da se narodni jezik i narodnost slavenska izobražava, već se trse, da svi državljani bez razlike (stališa) uživaju i potpuno jednake slobode; oni žele, da se teret feudalizma u našem narodu sasvim, i to uskoro ukine; oni ne samo da su neprijatelji njemačkih, mađarskih, talijanskih i svakih gnječitelja slavenskih, već oni, imajući u srcu i na jeziku Slavenstvo, ujedno su prijatelji slobode, jednakosti i bratstva — riječju — pravi naši liberalci jesu oni, koji su slobodni Slaveni!«

Ovaj glas zagrebačkog »Slavenskog Juga« bio je, istina, glas tek jedne od hrvatskih naprednijih preporodnih lastavica te dobe, ali koja lastavica nije mogla donijeti proljeća. Šačica naprednijih pojedinaca među hrvatskim preporoditeljima bili su i ostali silom prilika generalima bez vojske, jer su bili — u skladu s tadašnjim prilikama — bez stvarna dodira sa širim narodnim slojevima, koji bi ih mogli ponijeti u borbi za ekonomsko, a po njemu i duhovno oslobođenje čitavoga naroda. I tako su se stiješnjeni politički horizonti Hrvatske, napose pritisnuti nadošlim apsolutizmom pedesetih godina, i dalje suzivali: hrvatski je preporodni pokret, nemajući oslonca u širim narodnim slojevima, završio svoju romantičnu ulogu već krajem četrdesetih godina te se morao u svom prvotnom obliku ukloniti sa scene kao zaslužna, ali prevladana tekovina hrvatske nacionalne romantike. A u njegovu romantično-lirskom tkivu ostala je utkana, kako smo to netom vidjeli, značajna ruska potka.

A. S. Puškin

I.

PUŠKIN U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI

»Njegov je srodni glas
Zbližio narodu nas!«

I. Trnski (Uspomeni Puškinovoj)

»Ne možemo ino nego svoj onoj našoj gospodi, koja pišu pripovijesti, preporučiti, da čitaju pripovijesti Puškinove i Gogoljeve, pa da nastoje te budu za nas Ilire u našem duhu ono što su rečena dva pisaoća u ruskom za braću Ruse.«

Stanko Vraz (»Kolo«, 1843)

Krajem prve polovine 19. stoljeća, kad slava Puškina pjesničkoga genija počinje sve upornije pronicati i preko granica njegove domovine, Hrvatska je, i pored zanosnih i rodoljubivih tirada hrvatskih preporoditelja, zgošnjom eksploataciono područje tuđinskoga moralnog i materijalnoga kapitala: austro-mađarska duhovna i materijalna kultura pritište našu bespomoćnu panonsku ravninu moćnim oruđem planskoga pohoda germanskoga imperijalizma na slavenski Istok i Jug. Pritisak je taj sveobuhvatan: planski organiziran, pa je i od daleko većega učinka, negoli je istodobni, ali manje umješni pritisak Turaka s našega okupiranog juga (Bosne i Hercegovine): germanski je naime imperijalizam ne samo u materijalnom, nego i u duhovnom pogledu u tolikoj mjeri prodoran, da guši dugo i uspješno svojim nadmoćnim privrednim i civilizacijskim potencijalom naprednije oslobodilačke težnje hrvatskoga naroda, a napose na prostoru panonske

Hrvatske, gdje su se sukobljavali interesi i germanskoga i turskoga imperijalizma. Svu težinu te tragične uklještenosti hrvatske sudbine u sklopu i sukobu tih dvaju tuđinskih imperijalizama odavna su osjećali i pronicavo spoznavali svi lucidniji umovi hrvatski, a napose svjesniji duhovi hrvatskoga preporodnoga doba, grčevito tražeći na političkom obzorju svoje dobe Arhimedovu točku, odakle bi pokrenuli politički svijet svojih oslobodilačkih napora. I, prirodno, da tu uporišnu točku traže i nalaze — kao utopljenici slamku — snagom svoga zdravoga političkog instinkta — u najvećoj i po krvi najrodnijoj slavenskoj zemlji, u Rusiji.

Međutim, taj manje ili više stihijski osjećaj povezanosti međuslavenskih interesa, bio je kod Hrvata živ — ma i u mutnim naslućivanjima — davno prije preporodnog pokreta, pa se on javio u svijesti hrvatskih preporoditelja već kao izvjesno duhovno i evocionalno naslijeđe: jer, znali su oni za križni put Križanićev u Rusiju, poznavali su motive njegovog besprimjernoga podviga:

»Za zaštitu zajedničkoga nam roda ... pozivam ... sve ratnike slavenskoga roda, koji god su voljni zajedno sa mnoštvom vojevati« (Križanićeve riječi iz epigrafa na rukopisnom izvorniku *Politike*). Jer, pronicav do vidovitosti, Križanić je još u tamnom vijeku Zrinskoga, Frankopana i Matije Gupca, spoznao, da bez pomoći Rusije, — ma koliko ona bila neprivlačnom u vijeku Ivana Groznoga — nema spasa ni slobode manjim i porobljenim slavenskim narodima, kakvim je tada bio i narod hrvatski. Pa zato je, Križanić, u čami 17. stoljeća, zavapio onako očajno samome ruskome caru, ne samo kao vladaru, nego i kao simbolu Rusije:

»Tebi je, dični care, sudba dosudila, da vodiš brigu o čitavom narodu slavenskom. Ti se imaš kao otac brinuti za pribiranje razbacane djece, Ti si nam jedini, o care, od boga dan da pomažeš zadunavskim Slavenima, Poljacima i Česima: da bi oni došli do spoznaje o svome podjarmljenju od tuđina, o svojoj sramoti, pa da se onda počnu brinuti za prosvjećivanje naroda i izbace s vrata njemački jaram. Zadunavski Slaveni (Bugari, Srbi i Hrvati) već su odavno upropastili ne samo svoju državu, nego i svoju snagu, jezik svoj, pa i sav razum svoj ... Potrebna im je pomoć izvana, da bi se opet postavili na noge i stupili u red naroda. Ne možeš li im ti, care, u današnja teška vremena pružiti pomoć, kako bi uspostavili svoju

prijašnju državnost, — onda možeš barem u knjigama popraviti slavenski jezik i tim ljudima podesnim mudrim knjigama otvoriti umstvene oči, kako bi im došla do svijesti čast narodna, te bi oni počeli misliti o uspostavi svoje narodnosti i državnosti ... Pomoć i prosvjetu narodnu možeš im dati lako samo ti, care!« (Solovjev, S. M.: *Istorijska Rossii*, XI—XV, col. 778)

Križanićev podvig i poziv, usplamtjevši kao mojsijevska baklja u slavenskoj tami 17. stoljeća, nikad nije dogorio do kraja: palucao je on kao neutrnjivi, upravo magični žizak u vjekovima, ma i bespomoćnim političkim maštanjima hrvatskim, sve ovamo do preporoditeljskoga doba, a s njime i dalje.

Osjećaj te i takve slavenske stvarnosti proživljavao je, kako je poznato, i čitav niz naših pisaca 18. i početka 19. stoljeća, koji su u svojoj slobodarskoj čežnji odlučno povezivali sudbinu zarobljene Hrvatske sa slobodom čitava Slavenstva, a na čelu s moćnom posestrimom slavenskoga Istoka, s Rusijom, koja je u povijesnim sukobima sa Švedima i Turcima uspješno branila i obranila svoju slobodu. A braneći svoju slobodu, branila je ona i našu:

»I do sada znanje moje
S nebeskoga prava suda
Vas mnokratu branilo je,
Od poraza smrtna i huda.«

pjeva još polovinom 17. stoljeća Križanićev suvremenik Juraj Palmotić u svojoj *Captislavi* na usta vile Sjevernice (Rusije).

Još izrazitije prikazuje Palmotić Rusiju (u liku vile Sjevernice) u svojoj drami *Bisernici*, gdje namjenjuje Rusiji ulogu starije posestrime, koja ne samo da brani mlade posestrime od vanjskih neprijatelja, nego ona istupa i kao velikodušna pokroviteljica, koja s uspjehom uklanja unutrašnje sporove među pojedinim slavenskim plemenima.

»Velika je ljubav tvoja,
O kraljice plemenita,
Što se ovako preko svita
Doći na naš kraj dostoja.
U svako je naše dilo
I od veselja i od sreće

Tve došastje nami bilo
 Od velike vazda sreće.
 Vele za nas ti učini,
 Sjevernice mudra i znana,
 I u sjevernoj pokrajini
 I sred našijeh ovijeh strana.
 S tve dobrote mi živemo,
 I uživamo zrak sunčani,
 Dokle živi uzbudjeno
 Bićemo ti svedj držani.«¹

Kad se pak rusko oružje, u borbi protiv Šveđana, osvjetla pod Poltavom, usmjeruju se još upornije hrvatske oslobodilačke težnje prema pobjedničkoj Rusiji kao svojoj budućoj osloboditeljici: pjevaju o tome jednako Splitsanin Jerolim Kavanjin, Dubrovčani Gradić i Rusić, kao i kajkavac Ritter-Vitezović. Kavanjin poziva Petra Prvoga pobjednika nad Šveđanima, da osvjetla svoje oružje i pobjedom nad Turcima, koji drže pod svojom vlašću mlađu slavensku braću:

»Tvoji bojari, tvoji puci
 Povalit će Osmanića...«

Određenije o toj oslobodilačkoj ulozi Rusije pjeva Vitezović (»Rasudi iliti osudi iz imen prejasnoga, prezmognoga i neodolitoga poglavnika i gospodina Petra Aleksejevića, cara moskovskoga, velike Rusije samodršca):

»Ovo jest on čekani vojvoda,
 Za oslobođenje vjernoga naroda,
 Ki no ima priti od strane sjeverne,
 Velik strah upriti med Turke nevjerne.
 Od Boga jest krepost dana caru tomu,
 Od cara strašljivost zlotvoru njegovomu.
 Nagnaj u strah pogane, Petre, ter zdrav s pukom
 Da im strah prestane s njihovim rasudkom.
 Ako je ka vojska bogu draga bila,
 Vojska bi moskovska draga bit imila,
 Ona jerbo ista ne može terpiti
 Ona sveta mista od Turak skverniti.

¹ Djela Palmotića, Gjona: *Stari pisci hrvatski*, Zagreb, 2, 1882—1884.

Istu takvu uzdanicu u Rusiji Petra Prvoga naziru i dubrovački pjesnici Ignatije Gradić, pisac pjesme *Plam sjeverski, to jes pjevanje u hvalu moskovskoga veličanstva* (1710), kao i Stjepan Rusić, koji je jednako opjevao poltavskoga pobjednika u pjesmi *Petar Aleksiović iliti potres zlamenja, diela i česti Petra prvoga, cara i samodršca rusinskoga* (1717):

»Rusko sunce sini, sini
 U vedrinah od istoka!«

Pa i kasnije, osokoljeni ruskim pobjedama nad Turcima kod Očakova, vide hrvatski pjesnici, sve ovamo do u 19. stoljeće, u Rusiji osloboditeljicu svih Slavena. Ličanin Josip Krmpotić (*Katarine II. i Jose II. put u Krim*, 1788), Dubrovčanin Juraj Ferić (*Uzetje Očakova u »Kolu« Vrazovu za god. 1842*) — rječitim su svjedočanstvima vjekovne hrvatske čežnje sa Rusijom kao priželjkivanom uzdanicom u oslobodilačkim težnjama hrvatskim.

II.

PREVOĐENJE PUŠKINA KOD HRVATA

Nije zato nimalo čudno, što i naša slabašna književna misao, težeći da se osovi na svoje vlastite noge, posize u najpresudnijim svojim časovima za — Rusijom, vjerujući da će uz pomoć najveće i po duhu srodne slavenske književnosti brže i odlučnije zakoračiti svojim vlastitim putem.

Jedan od takovih najpresudnijih momenata u našoj književnosti jest i tzv. ilirsko doba, doba hrvatskoga preporoda književnog, kad se pokušavaju udariti osnove našoj nacionalnoj književnosti na široj osnovici. U to je doba velik književni rad Puškinov baš završen, odnosno presječen preranom njegovom pogibijom (1837), ispoljujući se međutim vrlo brzo, i van granica Rusije, kao velik pionirski i istodobno književno-učiteljski podvig: Puškin slovi ne samo kao tvorac jedne književne epohe, nego i kao uzor narodnog književnika. Otresavši se tuđinskih utjecaja, formalnih i sadržajnih, kojima je do tada bila prezasićena i ruska književnost, Puškin se u svom sazreлом književnom stvaranju oslonio prvenstveno na svoje narodno tlo, obrađujući u svojim književnim djelima najsuptil-

nije i osjećajne manifestacije svoga vremena i svoga naroda. Pritom je on odbacio svu dotadašnju pseudoklasičnu literarnu napravu, kao elemenat tuđ ruskoj nacionalnoj književnosti, i uzeo sebi u svom književnom stvaranju kao osnovicu stvarni život svoga naroda, i društvene sredine, njegovu prošlost i suvremenost, oblikujući sve to kao genijalni umjetnik u čistom ruskom narodnom jeziku — u divne spomenike ruske narodne književnosti.

Ima, međutim, za taj »rusomanski« stav naših preporoditelja i drugih, vjerojatno i jačih razloga, a koji su uvjetovani stanovitom ekonomskom i socijalno-političkom srodnošću društvene sredine Puškinove i naše preporodne dobe: feudalizam u agoniji i u Rusiji i kod nas; ugroženost Puškinove društvene klase (srednjega i osiromašenoga plemstva) od eksploatacije nove ruske buržoazije, koja se regrutirala iz visokoga i bogatijega plemstva kao novih industrijalaca. Taj osjećaj ekonomske i društvene ugroženosti prožimao je, svjesno ili nesvjesno, i naše ekonomski neotpornije građanske (i plemićke) redove preporodne dobe, koji su bili svjedoci prodiranja i jačanja tuđinskih kapitalističkih pozicija (bečkih i peštanskih) na tlu Hrvatske već u prvoj polovini 19. stoljeća. Da bi se obranili od ovih pogubnih tuđinskih presizanja, materijalnih i moralnih, oglédali su se naši preporoditelji, počevši od neobogatog plemstva (à la Puškin), pa do svjesnijega dijela preporodne inteligencije (ruski »raznočinci«) — za pouzdanijim uporištem. I nalazili su ga, gledajući Rusiju u perspektivi »divne daljine« (Gogolj) — na dalekom slavenskom Istoku.

Koje čudo onda, da je ovaj i ovakav Puškinov književni rad i uspjeh mogao vrlo rano postati uzorom i učiteljskim primjerom i našim »Ilircima«. I doista, prvi od naših preporoditelja upire u nj svoje poglede i opet — najproniciaviji naš preporodni »rusoman« Stanko Vraz, osjetivši u Puškinu pravoga učitelja narodne književnosti. Prevodi on zato s oduševljenjem i punim shvaćanjem Puškina, ističući svakom zgodom Puškinov rad kao primjer i uzor narodnoga književnoga rada. Za Vrazom, i pod njegovim sugestijama, povodi se u prevođenju i shvaćanju Puškina i niz drugih naših književnika preporodne dobe: Mirko Bogović, Dimitrije Demeter, Medo Pucić, Spiro Dimitrović-Kotarani, Ivan Trnski i dr. Od nekoliko stotina hrvatskih prijevoda iz Puškinovih djela (zajedno s pretiskivanjima), koje sam mogao ustanoviti u hrvatskoj prijevodnoj književnosti, znatan je

dio tih prijevoda izrađen još u preporodno doba. Za ovo shvaćanje Puškina kao učitelja narodne književnosti u doba i u kolu naših preporoditelja upravo je dokumentarna Dimitrovićeva evokacija k njegovu prijevodu Puškinova *Jevgenija Onjegina*, gdje Dimitrović zanosno veliča Puškinovu vilu, koja »srodnim glasom« poziva i »Ilirce«, da se drže »svete narodnosti« iz koje je jedino kadro da nikne »sjeme veličine« narodne. Tim narodnim duhom Puškinove vile opravdava onda Dimitrović i svoj postupak, što je *Jevgenija Onjegina*, preveo narodnim desetercem našim:

»Koliko su slabe moje sile
Meni dobroj na pomoći bile,
Onjega sam uz tamburu rodnu
U odjeću obuko narodnu.«

A i čitan je Puškin najviše i najintenzivnije baš u ilirsko doba. Čitaju ga, koliko sam mogao utvrditi iz raznih podataka, a jednako i prema tragovima Puškinova utjecaja na pojedine »Ilirce« gotovo odreda naši preporoditelji. Takav svestran i produbljen interes za ovoga pjesnika nije nikada kasnije ni izdaleka zabilježila hrvatska književnost.

Pojedina prva izdanja Puškinovih djela, koja se danas smatraju bibliografskim rijetkostima, nalaze se i danas u zagrebačkim velikim javnim knjižnicama (u Sveučilišnoj i Akademskoj) kao *ostavština iz knjižnica naših vidnih preporoditelja*: Sveučilišna među ostalim ima Puškinove *Pjesme (Stihotvorenija)* iz god. 1832, a koja knjiga potječe iz Gajevе knjižnice (isp. katalog Velimira Gaja i potpis na knjizi), dok Akademija ima prvo potpuno izdanje Puškinovih djela (u jedanaest svezaka) iz god. 1838—1841, a koje knjige (po žigu i vlastoručnom potpisu na knjigama) potječu iz knjižnice Ljudevita Vukotinićeva (sv. 1—6) i Imbre Tkalca (sv. 7—11).

A kako znamo, nijedan od ove trojice (Gaj, Vukotinić i Tkalac) ne idu ni izdaleka u red istaknutih poklonika, a još manje prevodilaca, Puškinovih.

Puškin je prevođen na hrvatski, razmjerno prema drugim ruskim piscima, mnogo i s ljubavlju, iako nesustavno i nespremno.

Poneke Puškinove pjesme prevedene su na hrvatski jezik i po više puta. Npr.: pjesmu *Crna koprena* preveli su na hrvatski Vraz, Demeter, Trnski i Milaković; *Zimsko veče* Vraz, Tombor i Harambašić; *Bahčisarajski vodoskok* Vraz i Trnski; *Ex ungue leonem* Vraz, Trnski i Asanger; *Cigane* Vraz, Dimitrović-Kotaraniin i Harambašić; *Jevgenija Onjegina* Dimitrović-Kotaraniin i Trnski u cijelosti, a ulomke Maretić i Šrepel itd.

O kakvoći prijevoda hrvatskih (i srpskih) progovorio je najopširnije Vatroslav Jagić (*A. S. Puškin v južnoslav. literaturah*, St. Peterburg 1899), podvrgavši podrobnoj analizi najveći dio hrvatsko-srpskih prijevoda objavljenih u prozi i u stihovima do kraja 19. vijeka. A to znači skoro sve što je prevedeno. Međutim, plodna i temeljita analiza znamenitoga filologa obuhvatila je uglavnom samo formalno-poetičku i jezičnu stranu ovih prijevoda, i na tom je području osvijetlila odlike i nedostatke ovih prijevoda do kraja. Iz rezultata te analize proizlazi, da su mnogi od ovih prijevoda rađeni s nedovoljnom jezičnom spremom, pa su se uslijed toga u njih ušuljali mnogi krupni nedostaci, u prvom redu netočnost prevođenja čitavih mjesta u pojedinim Puškinovim djelima. Sve ove konstatacije obilato je dokumentirao Jagić navođenjem više stotina mjesta u tim prijevodima, gdje je prevodilac iskrivio smisao originala. Jagić to objašnjava, kako je već rečeno, prije svega nedovoljnom spremom prevodilaca u poznavanju ruskoga, a i našega jezika, a jednako i poteškoćama nerazvijenoga jezičnog izražaja našeg, naročito u preporodno doba.

U glavne Jagićeve prigovore ovim prijevodima ide i njegovo stalno zamjeranje, što spomenuti naši prijevodi nisu metrički vjerni ruskome originalu. Tiče se to pretežito prevođenja Puškinovih jambova, koji su kod nas od najveće česti prevođeni bilo trohejskim mjerilom bilo pak narodnim desetercem (Spiro Dimitrović i dr.). Na toj formalno-poetičkoj osnovici uglavnom je i provedena ova u stvari jednostrana Jagićeva analiza hrvatsko-srpskih prijevoda, ostavljajući gotovo posve po strani njihovu umjetničku stranu. I u tom je pogledu, po mom mišljenju, Jagić učinio krivu ne samo prevodiocima, nego i našoj poeziji, naročito prevodilačkoj. No o tome će biti posebice govora kad bude riječ o utjecanju Puškinovu na hrvatsku književnost.

III.

ODJEK PUŠKINOV U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOJ KRITICI I PUBLICISTICI

I u hrvatskoj književnoj kritici i publicistici odjeknuo je Puškinov književni rad mnogostruko. Tokom posljednje stotine godina, otkako Puškin živi u hrvatskoj književnosti (prva vijest o njemu objavljena je u »Danici« ilirskoj god. 1837), objavljen je o Puškinu i njegovu radu u revijskoj i dnevnoj publicistici velik niz književnih prikaza, ocjena, referata i sl.

Razumije se, da je daleko najveći dio ovih priloga popularizatorskog ili kroničarsko-informativnog karaktera, pa on ima značenje samo kao dokumentacioni materijal za interes naših književnih krugova za velikog ruskog pisca. I kad bismo iz ove gomile informacija, hvalospjeva, prepričavanja i sl. htjeli izlučiti originalnije i u književno-kritičkom pogledu pozornosti vrijedne priloge, mogli bismo ih, tako reći, na prste prebrojiti.

Najozbiljnije se u hrvatskoj književnosti bavio Puškinom M. Šrepel, posvetivši njegovu radu u više mahova svoj literarno-kritički, a i prevodilački interes, s uspjehom određujući značenje i važnost Puškina u okviru ruske i svjetske književnosti, a donekle i hrvatske književnosti.

Prvi svoj prikaz, u kojemu je prema tadašnjem stanju ruske književne znanosti obuhvatio književni lik Puškinov, objavio je godine 1891. u Matičinom izdanju *Pjesnički prvaci u prvoj polovini XIX vijeka*, (str. 66—104). Međutim, najznatniji mu je znanstveni prilog *Puškin i hrvatska književnost*, objelodanjen godine 1899. u »Ljetopisu Jugoslavenske akademije za godinu 1898.« (str. 118—140), gdje je objasnio nastanak i odnos Puškinovih *Pjesama zapadnih Slavena* prema poznatoj mistifikaciji Mériméeovoj (*Guzla*, 1827). Dotaknuo se tu Šrepel i pitanja, kako je Puškin u prijevodima i utjecajima odjeknuo u hrvatskoj književnosti. Rezultate ovih svojih proučavanja upotpunio je u opsežnom prikazu Puškinova života i rada, koji je objelodanio pod naslovom *O Aleksandru Puškinu* u Matičinom zborniku *Puškinova izabrana djela u hrvatskoj knjizi*. (O stogodišnjici pjesnikova rođenja izdala Matica hrvatska, Zagreb 1899, str. VII—LXXVII.) U prvom dijelu ovoga prikaza ocrtao je Šrepel književnu ličnost Puški-

novu na osnovu podataka i izvoda *Povijesti ruske književnosti* (IV. sv.) A. N. Pipina, dok u drugom dijelu *Puškin i hrvatska književnost*, str. LV—LXXVI), koji rad iste godine u sažetom opsegu pretiskuje u »Vijencu« (str. 364—367), daje bibliografski pregled hrvatskih prijevoda Puškinovih djela do godine 1899, ukazujući usput i na utjecaj Puškinove poezije na pojedine hrvatske pisce: na Stanka Vraza (u baladi *Frederik i Verunika*), na Mirka Bogovića (u noveli *Slava i ljubav*), na Dimitrija Demetra (u pjesmi *Grobničko polje*).

Pored Šrepela pisao je kod Hrvata još niz kritičara o Puškinu: J. Pasarić, I. Trnski, D. Boranić, Ante Radić, Ivo Hergešić i dr., obavještavajući u različitim prigodama hrvatsku javnost o pojedinim književnim radovima i prijevodima Puškinovim, odnosno o pojedinostima pjesnikova života. Većinom su to referati bez naročitih pretenzija. Posebnog je spomena vrijedan prilog Antuna Radića, koji je Puškina zahvatio djelomice i s ideološke strane podcrtavajući njegov demokratizam, ljubav prema narodu i narodnome životu, a isto tako i njegov humanizam. Prema A. Radiću bio je Puškin »čovjek, kojemu čovjštvo, milina čovjštva iz svakoga gotovo stiha odsijeva. I u tom nenaučnom, nepedantskom, neteorijskom, a nadasve nehinjenom čovjstvu — u tom je veličina njegova, jer bez čovjštva veličine ljudske i nema. Neka Tolstoj s legijom moralista svih vjekova nauča ljude čovjstvu — dao im Bog u tom svaki uspjeh — no historički nas razvoj čovječje misli uvjerava, da će po njihovu naučanju ostati široki slojevi ponajviše hladni i neuputni, dok poezija Puškina zagrijava. Pjesniku Puškinu čovjštvo nije novi obret i lijek za jade vasiona, već mu je vječna, najsjajnija božja iskra u svakom čovjeku. Zato ju je on vidio i u krvoloku i prostačini Pugačevu. S pravom se je zato u labuđem svom pijevu bez hinjene čednosti ponadao, da neće čitav umrijeti, da će dugo biti narodu mio tim, što je lirom *dobra čuvstva* budio i vapio milost palima.« (»Vijenac«, g. 1899)

Odjekom Puškinova književna rada u hrvatskoj književnosti valja smatrati i niz različitih, većinom prigodnih pjesničkih inspiracija, koje su nikle u dušama hrvatskih pjesnika kao izražaj oduševljenja pojedinaca za Puškina. Spomenuo sam već Dimitrovićevu pjesničku evokaciju k njegovu prijevodu *Jevgenija Onjegina*. A i drugi maran prevodilac Puškinov, Dimitrovićev savremenik Ivan Trnski,

posvetio je u povodu stote obljetnice rođenja Puškinova nekoliko svojih zanosnih stihova Puškinu (*Uspomeni Puškinovoj*), evocirajući u klasičnom distihu moment, kad je Vraz u Gajevu stanu (god. 1837) okupljenim »ilirskim« književnicima (Babučić, Rakovac, Štoos, Drašković, Vukotinić, Ante Mažuranić) »crnji negoli ikad doglasio glas« o Puškinovoj pogibiji. Trnski veliča Puškina kao preporoditelja ruske knjige, čiji je glas dopirao i preko Drave, tako da su se i »velebitske vile služile njegovim sjajem«, štoviše, »njegov je srodni glas zbližio narodu nas!«

Jednakim tonom ljubavi i pieteta odišu i ove odreda glorifikacije Puškinove pjesničke veličine, kako one dolaze do izražaja npr. u stihovima Jovana Hranilovića:

»Nikad prije Tebe ruski nije pjesnik
Narodnome srcu tako zborit znao,
Kad proplaka Tvoja golubinja duša,
Sav je ruski narod s njome zajecao.

— — — — —
»Iz cvjetane divne pjesničke Ti duše
I u naše kraje miris dopirao.
I hrvatski narod nad Tvojim je odrom
Ko nejakı bratac tužno proplakao...«

(*Sjeni Aleksandra Puškina* 1899)

Zanosnim se riječima sjetio Puškina prilikom stote obljetnice njegova rođenja i prvak hrvatske proze tih godina Šandor Đalski opisujući svoj prvi susret s Puškinovom *Pikovom damom*. »To je prvi spomen, ili bolje da kažem, prvi susretaj s imenom pjesnika velikana. Naravski, moja je otsada glavna briga bila, da što prije dođem do njegovih djela. Žalibože nedostatak u našoj obuci i u našim školama, od kojega još i danas trpi naš narodni život, učini, da sam morao sezati za prijevodima, najviše za njemačkim prijevodima... Dosta kasno bude mi moguće, da uzmem izvornik u ruke i onda nastadoše za mene i moju dušu uistinu veliki časovi, nezaboravni časovi! A bio sam daleko od ljudi, u tišini i miru staroga rodenoga doma, kad sam svom dušom uronio u tu veliku — pravu našu slavensku poeziju Puškinovu. Toplim, snažnim valom

i sjajnim svijetlom zalijevaju iz tih divnih verzova u dušu i silni vrući osjećaj i velike daleke misli, i slatke drage idile, i ona nježna melankolija slavenske duše! A sjena rođenog mi doma, njegovi dragi kutovi, njegov tajanstveni šapat, kao da istom u toj poeziji nalaze svoju riječ, svoj izražaj. I velika ljubav k slavenskoj misli, k slavenskom ujedinjenju crpa još više snage, još više žara, još više opravdanja iz ove poezije. Iznikle u tolikoj daljini, a ipak toliko blize, toliko srodne, toliko iste sa zadahom rođene mi grude... *I poslije dok smo čitali velike majstore ruske iz četrdesetih godina, gotovo svaki čas očitismo, kako je svima u Puškinu početak tako se nad svima širi i krili njegov genij, kako je zauvijek otvorio vrata velebnog hrama umjetnosti slavenskoj duši i njenoj osebnosti.*»

Napose ističem odjek Puškinove pjesničke ličnosti kod našega pjesnika Augusta Harambašića, koji je iste godine 1899, prilikom proslave stote obljetnice Puškinova rođenja, opjevao na čelu *Prosvjete* (1899, str. 329) pjesnikov lik uznositim stihovima (u pjesmi *Aleksandru Puškinu*):

»Sto godina je, evo, jedva prošlo,
Što božje nam te dade veličanstvo,
A tvoja mašta istinom se stvori,
Izvršilo se tvoje proročanstvo:
Svi slavenski te jezici sad slave,
Svud tvoja pjesma ječi bogodana,
Od Kamčatke i Kitajskog zida
Do Jadrana i ponosnog Balkana!«

Pored ovih i ovakvih odjeka, koji nam pokazuju, da je Puškin duboko odjeknuo u dušama i naših najistaknutijih inteligenata i pisaca prošloga vijeka, možemo navesti i niz pisaca, koji su pod direktnom inspiracijom pojedinih Puškinovih djela ili njegova života bili pobuđeni na određeno književno stvaranje. Tu valja odmah spomenuti npr. Josipa E. Tomića, koji je iskoristio sadržaj Puškinove pripovijesti *Gospodica seljanka* za libreto Zajčeve opere *Lizinka* davane s velikim uspjehom u Hrvatskom narodnom kazalištu od g. 1878. pa sve do kraja minulog stoljeća.

Ne manje se oduševljavao Puškinovom poezijom i Tomo Maretić, prevodilac *Kapetanove kćeri*, *Poltave* i ulomka *Jevgenija Onjegina* te pjesme *Razum i ljubav*. Pod dojmom naime Puškinove poezije ispjevao je Tomo Mare-

tić (pseud. »Milivoj«) god. 1874. odlju pjesmu *Za zimске dokolice*, koja je pjesma, pisana sasvim u duhu Puškinova *Onjegina* (strofa 40—43), objavljena u »Vijencu« kao pjesma *Iz Puškina*. Međutim je to posve samostalna pjesma i samo je inspirirana *Onjeginom* i objavljena u »Vijencu« pod pseudonimom s razloga, što T. Maretić, u to doba klerik, nije mogao pod vlastitim imenom istupati u javnosti. Po Jagiću, stavio je tu opasku tadanji »Vijenčev« urednik A. Senoa na vlastitu inicijativu.

Zivo zanimanje hrvatskih književnih krugova za Puškina, napose za tragičnu njegovu pogibiju, odrazilo se početkom našega stoljeća u književnom radu poznatog hrvatskog pedagoškog pisca Vjekoslava Košćevića, autora *Puškinove smrti*, tragedije u pet činova, izvođene u Hrvatskom zem. kazalištu u Zagrebu god. 1903. U osnovi Košćevićeve koncepcije u ovoj tragediji sasvim je originalna zamisao, da tragičnom konfliktu, kojemu je bio žrtvom Puškin u kobnom dvoboju, dade nacionalno-političku pozadinu, tako da Puškin ne bude u duelu žrtvom jedne kodificirane gluposti kao što je dvoboj, nego više jedne paklenske intrige skovane od tuđinske (germanske) klike, koja je tada vedrila i oblačila na ruskom dvoru. Prema Košćevićevu naime *Puškinovoj smrti* smišljeno je i dogovorno dvorska germanofilska klika, vođena u ovom slučaju od svjesnih Nijemaca (holand. poslanika baruna Heckerena, poočima baruna D'Anthèsa i grofa Benkendorfa, šefa ruske žandarmrije i tajne političke kancelarije), skovala intrigu ljubomore između baruna D'Anthèsa i Puškina u cilju, da dođe do dvoboja između ove dvojice, a u kojemu će dvoboju odlični gađač D'Anthès s lakoćom likvidirati Puškina, velikog i Nijemcima zazornog ruskog pjesnika. Oko ove okosnice okreće se sva scenska radnja ove tragedije, krcata patetičkim oduševljenjem za Rusiju, Slavenstvo i njihovu sigurnu i veliku misiju u budućnosti. Sam Puškin prikazan je tu kao oduševljeni borac za novu nacionalnu Rusiju, koja će niknuti odozdo iz zanemarenih narodnih redova putem izučavanja naroda i usvajanja njegovih vrednota. »Evo braćo moja, moga namišljaja — s entuzijazmom govori Košćevićev Puškin pred sakupljenim svojim prijateljima književnicima (Žukovskim, Bjelinskim, Ljermonovom i dr.) — Petar Veliki širio je naobrazbu odozgo, sad neka bude obratno. Mi smo već dosta pametni, da uzmognemo od naroda učiti. Idite stoga u narod i saberite njegove priče i pjesme, proučite ga i upišite, a tada gradite

pjesme prema njegovim pjesmama, romane od njegovih karaktera. Iz naroda za narod!« (IV. čin, 4. prizor)

Dalje, u jednoj proročanskoj viziji, gleda Košćevićev Puškin veliko doba preporođenog Slavenstva, koje će dati svijetu novi društveni poredak izgrađen na novim etičkim osnovicama. Taj poredak zadiviti će čitav svijet, ali ga nitko neće moći imitirati.

Košćevićeva *Puškinova smrt*, koja je već po svojoj koncepciji knjiška tragedija, kraj svojih scenskih nedostataka i mjestimičnih naivnosti (njemački diplomatski spletkari, koji prema Košćevićevoj tragediji i sprema Puškinovu pogibiju, čine to tobože iz razloga, što se boje da bi Puškin mogao svojom slavom zasjeniti Goethea), značajan je dokumenat nastrojenja naših inteligentnih redova krajem minuloga i početkom našega vijeka.

Košćević, koji je inače poznat kao odličan hrvatski pedagoški pisac, a i poklonik ruske književnosti, napisao je *Puškinovu smrt* vjerojatno u vezi s proslavama prigodom stote obljetnice pjesnikova rođenja (1899).

IV.

UMJETNIČKI UTJECAJ PUŠKINOV U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI

I o znatnom *utjecaju Puškinova* književnoga rada na hrvatsku književnost dade se određeno govoriti. Istina, nije mi moguće već na ovom mjestu utvrditi svaki pojedini slučaj takva utjecanja, pa ću se zato ograničiti samo na markantnije slučajeve i konstatacije, koje su nam također kadre dosta rječito progovoriti o utjecaju Puškinove poezije na pojedine hrvatske pisce.

Najveći utjecaj u hrvatskoj književnosti imao je Puškin na *prvake naših preporodnih književnika i pjesnika*, koji su četrdesetih i pedesetih godina prošloga vijeka, u svom ilirskom i slavenskom zanosu, s oduševljenjem čitali i prevodili Puškina. Među ovima valja u prvome redu spomenuti Stanka V r a z a, najboljeg »ilirskog« prevodioca Puškinovih stihova na hrvatski jezik. Stanko Vraz, kao suptilni pjesnik i literat visokog umjetničkoga kriterija, osjetio je umjetničku srž Puškinove poezije dublje i stvarnije od ma kojega svog pjesničkog suvremenika na slavenskom jugu, pa se to odrazilo i u njegovu prevođenju,

a u stanovitoj mjeri i u njegovom originalnom književnom radu. Spomenuto je već, da je u njegovu »Kolu« objavljen prvi hrvatski prijevod iz Puškina (*Pikova dama* u prijevodu M. P o p o v i ć a), a u »Danici« (1837), možda baš iz Vrazova pera, prvi prikaz Puškinova života i rada. Vrazovo poznavanje i voljenje Puškina dokazuju, pored ostalog, i epigrafi i moti iz Puškina, koje je on rado postavljao na čelo svojih književnih radova: tako godine 1841. stavlja on na uvodnom listu svojih *Glasova iz dubrave žeravinske* Puškinove stihove:

»Слух одо мене пройдет по бсей гуси беликой,
Јназовет меоя взяк сумній в ней яцык —
Ј гордый бнук Слабян . . . «

(»Памятник«)

kao motto, jednako kao i pred svoju baladu *Frederik i Verunika*:

»Слышуть — хриплый стон
Ј скрежет япый! . . . Как ужасно!«

(»Циганы«)

Dobar pjesnički ukus pokazuje i izbor Vrazov iz Puškina, kako se taj izbor odražuje u prijevodima objavljenim u njegovim *Delima* (III—IV), gdje nalazimo pored omanjih duhovitih Puškinovih epigrama (*Stara Novina*, *Zlato i mač*, *Savjet*, *Spoznanje*) i niz većeg Puškinova lirskog biserja kao npr. *Zimski večer*, *Ptićak* (iz *Cigana*), *Crni zavoj*, pa onda i poeme: *Borodinska godovština*, *Česma Bahčisarajska* te patriotsku *Klevetnicima Rusije*. Milivoj Šrepel, govoreći o Puškinu u hrvatskoj književnosti, sa zanosom ocjenjuje ovaj Vrazov prevodilački rad. »Kako se vidi — veli Šrepel — Vraz je birao razne vrste, pored sitnijih pjesama one njegove znamenite dvije pjesme, u kojima je progovorilo Puškinovo slavensko srce, pa onda »Česmu« kao primjer njegove epske poezije. Vraz je prevodio po nekom sustavu imajući na umu, da sastavi što potpuniju antologiju evropskih pjesnika, pa je i to jedna od njegovih mnogobrojnih zasluga, kojima je čestiti Vraz zadužio Hrvate. Kako je Vraz bio po prirodi meke lirske ćudi, a najbolje su mu pošla za rukom lirska mjesta u »Česmi«, kud i kamo bolje nego oštre riječi prekora u »Klevetnicima Rusije«. Brojeći samo slogove Vraz

je »Česmu« preveo u trohejskom mjerilu, pa uza svu nesigurnost izraza može se reći, da je njegov prijevod »Česme« jedan od najljepših prijevoda Puškinove poezije, jer je umio sačuvati u prijevodu pjesnički čar. Vidi se rođen pjesnik, nije to nadničarski posao, nego djelo pjesničko.«

Puškin je bio za Vraza bez sumnje prvorazredni doživljaj: i u pjesničkom i u misaonom pogledu. U pjesničkom se pravcu Vrazovo oduševljenje za Puškina odrazilo mnogostrano: od glosiranja svojih pjesama Puškinovim stihovima, pa sve do formalnog i sadržajnog utjecaja Puškina na Vrazovo književno stvaranje i shvaćanje. I tematski se njihovo književno stvaranje u mnogome poklapa: u lirici i jedan i drugi obuhvaćaju područje od suptilne erotike, pa sve do jetke epigramske satire i anakreontske poezije: u baladnoj poeziji posije i Vraz, poput Puškina, u područje žive narodne historije. A isto se tako podudara i njihovo gledanje u polaznim svojim stavovima na književno stvaranje i zadatak narodne književnosti.

A imade uostalom dokaza i konkretnog utjecaja u književnom stvaranju. Poznata je činjenica izravnog Puškinovog utjecaja npr. na Vrazovu baladu *Frederik i Verunika*, u kojoj je baladi obrađen historijski motiv o Veroniki Desiničkoj (obrađen kasnije i od Dragojle Jarneveve, pa onda i od Josipa E. Tomića, a u novije doba i sa strane Otona Župančića u glasovitoj njegovoj istoimenoj tragediji). Balada je ova Vrazova naime koncipirana sasvim u duhu Puškinove *Bahčisarajske česme*, koju je baladu Vraz pravim pjesničkim zanosom preveo, tako da je ona, i pola vijeka kasnije (1899), mogla ući u Puškinovu antologiju izdanu Maticom hrvatskom u povodu stote obljetnice Puškinove smrti. Vrazova junakinja Verunika (u *Frederiku i Veruniki*) krv je krvi Puškinove junakinje Zareme (u *Bahčisarajskoj česmi*): jedna i druga romantična junakinja, zatočene u tuđoj sredini, podjednako tuguju za svojim rodnim zavičajem, za izgubljenom mlađošću i slobodom, žaleći se na nasilnog tuđina, koji ih je zarobio:

Verunika:

»Oj gdje si ti rodni kraju!
Gdje ljubljena moja mati?
Gdje je konac mojem vaju?«

Zarema:

»Ne rodih se sred tih strana
Već daleko... u pameti
Živo mi se svi predmeti
Urezaše prošlih dana...«

— — — — —
Ali zašto, kojom zgodom
Ja se rastah s krajem, rodnom...«

A i na stanovitim psihološkim detaljima ove pjesme dade se naslućivati jasan trag Puškinov: Frederik Celjski, koji je utamničio i otrovao Veroniku Desiničku, mučen je grješnom savješću baš kao Puškinov Boris Godunov, krivac smrti carečića Dimitrija, ili kao Puškinov mužik (u *Utopljeniku*), koji se ogriješio o svoju savjest, što nije pokopao mrtvacu. I Vrazov Frederik, kao i spomenuti Puškinovi grješni junaci, jednako se trza u besanici dan i noć, bez mira i pokoja, imajući stalno pred očima svoj grijeh:

Frederik:

Jur prolazi bez odziva
Trideseta godinica
Otkad goso bleđa lica
Na visokom humu biva.

Tamo jak si grad sazida,
uresi ga svom napravom,
Jednu gozbu drugoj prida
Za ubiti dne zabavom.

Ala, ti je goso čudan,
Pored pita tih bezbroja
Nima nigdje u noć u dan
Nit veselja nit pokoja.

Strašne su ga misli snašle,
Shrvala ga tuge noć, —
A na okno i na vrata
Kucalo je cijelu noć...

Baladu je svoju Vraz — da je i vanjskim oblikom rusificira do kraja — glosirao stravičnim stihovima iz Puškinovih *Cigana*:

»Čuješ li — stenjanje muklo
I škrugut bijesni. Koji užas! ...«

Iz te je Puškinove pjesme (*Cigani*) uzeo i četverostihove, kojima je glosirao svoje *Glasove iz dubrave žeravinske*, 1841 («В уме моєм. . .»).

Još je veći utjecaj imao na Vraza, po mom mišljenju, Puškin svojom satiričkom poezijom, svojim oštro poentiranim epigramima, kojima se obarao kao strjelicama na svoje protivnike. Dovoljno je pročitati Vrazove *Komare i obade*, gdje su ispremiješani originalni Vrazovi epigrami s prijevodima iste vrste Puškinove poezije, pa da se uvidi pjesnička istorodnost spomenutih prijevoda i originala, i po strukturi i poentama. Pa i tematski su bliski: obračunavanje sa svojim književnim i društvenim protivnicima (cenzorima, lošim pjesnicima i sl.).

Satiričku je poeziju Vraz, uostalom, oduvijek volio. I čitao je on mnoge satirike, među njima i Karela Havličeka Borovskoga. Međutim najbliži mu je bio Puškin, sa svojom jedrom satirom, u pregnantnoj epigramskoj formi. Puškina jedinog od stranih satirika nalazimo u njegovim *Komarima i obadima*. Satiru i epigram volio je Vraz i kao borbeno sredstvo. Baš kao i Puškin, koji je radi svojih epigrama — kojima je nemilice šibao poroke suvremenog tzv. višeg petrogradskog društva — imao teških nepriklipa i neprijatelja.

»Svacom stvoru Bog udijeli
Svoje oružje na obranu.

A što udijeli Višnji poeti
K svoj obrani i osveti?
Mač — satiru, nož — epigram.«

Vraz: *Svakome svoje*

Imajući takva učitelja u satiri i epigramu, kao što je to bio Puškin, nije čudo, što je ova vrsta književnog rada Vrazova zapremila najvidnije mjesto u preporodnoj književnosti (Vodnik). Štoviše, trebalo bi, po mome mišljenju, ovom dijelu Vrazove poezije dati i veće značenje: učiteljsku ulogu, što ju je kod Vraza izvršila ova vrsta Puškinove poezije, tu je istu učiteljsku ulogu izvršila Vrazova satira i epigram na suvremenu preporodnu kao i poiilirsku

satiričku i epigramsku književnost (Bogović). Utoliko je veće i značenje Puškinova utjecanja na Vraza i na njegovu satiričko-epigramsku poeziju, a koji je dio Vrazova rada i do dandanas sačuvao znatnu svježinu (*Hrvat pod otvorenim nebom, Rublji* i sl.).

Odličnim poklonikom Puškinove muze valja smatrati, bez sumnje, i prvaka ilirskih dramaturga Dimitrija Demetra, i to jednako kao prevodioca i kao pjesnika. S Puškinovim se djelima Demeter upoznao, prema svjedočanstvu Vladimira Mažuranića (*Dimitrije Demeter, životopisna crta*, Zagreb 1891), još kao student u Beču, gdje se u krugu slavenske univerzitetske omladine, pored Byrona, V. Hugoa, Schillera i Goethea, čitao i Puškin. Bilo je to početkom tridesetih godina prošloga vijeka, dakle još za Puškinova života. Time se onda objašnjava i činjenica, da je Demeter, pored Vraza, jedan od najranijih prevodilaca Puškinovih na hrvatski jezik. Pa i prva *Daničina* vijest o Puškinu (g. 1837), ukoliko nije iz Vrazova pera, potječe najvjerojatnije od Demetra.

Demeter je prevodio Puškinove stihove i prozu. Od pjesama preveo je *Vojvodu* («Danica ilirska», 1846, br. 33); potonji prijevod ušao je pola vijeka kasnije i u Matičinu antologiju (1899) hrvatskih prijevoda Puškinovih djela.

Najznačajniji je, međutim, i po vremenu i po posljedicama, njegov »slobodni prijevod« Puškinove pripovijesti *Vijavica (Mečava)*, objavljene u ilirskom almanahu »Iskri« (1844). Taj Demetrov »slobodni prijevod« je jedan od prvih pokušaja lokalizacije Puškina uopće. Radnju naime ove Puškinove pripovijesti prenio je Demeter iz Rusije u Hrvatsku, i to u Srijem i Osijek, preimenovavši pritom i pojedine Puškinove junake ove pripovijesti. Glavna junakinja Marija (ruski Marja) zadržala je doduše ime, no kod Puškina se ona zaljubljuje na osnovu čitanja francuskih romana, a kod Demetra to isto postizava njegova Marija putem — njemačkih romana. Demeter je prevodio s ruskoga, što se opaža i po stanovitim rusizmima doslovno preuzetim iz Puškinova teksta («predmet ljubavi«, »vjetrenost« u smislu lakomislenosti i dr.). Ovaj Demetrov prijevod kasnije popularne i mnogo prevedene Puškinove novele odigrat će, kako ćemo vidjeti kod Bogovića, važnu ulogu kod nastanka prve naše novele, kod Bogovićeve »Slave i ljubavi«.

Međutim, Puškinova je *Vijavica* ostavila zamjetan trag i u Demetrovu pripovjedačkom radu: tema Puškinove *Vijavice*, gdje je prikazana ljubav dvoje mladih ljudi, ljubav bez roditeljskog blagoslova, obrađena je dvije godine iza prijevoda *Vijavice* u Demetrovoj pripovijesti *Jedna noć* («Iskra», 1846). I obradba teme uvelike se podudara s pojedinim momentima u *Vijavici*: i kod Demetra se mladi par odlučuje na bježanje djevojke iz roditeljskog doma i potajno vjenčanje. Baš kao i u Puškinovoj *Vijavici*.

No daleko je značajniji bio Puškinov utjecaj na Demetra — dramatičara: *Boris Godunov* udahnuo je bez sumnje dušu Demetrovoj *Teuti*. O tome jedva da može biti ikakve sumnje. Tema, osnovna motivacija i rasplet obih tragedija podudaraju se, tako reći, do kraja: Boris Godunov je došao do carske kruna ubojstvom zakonitog prijestolonasljednika carevića Dimitrija, a Teuta do kraljevske kruna uklanjanjem (u progonstvo) zakonitog nasljednika kraljevića Pineza. Nezakonito stečenu krunu, i Borisovu i Teutinu, preotimlju samozvanci, koji nose čak i isto ime Dimitrije. I služe se pritom jednakim sredstvom: Puškinov Dimitrije Samozvanac pri rušenju nezakonita vladara konspirira s tuđincem (Poljacima) protiv Borisa, a isto tako i Demetrov Dimitrije Hvaranin (s Rimljanima) protiv Teute. Privremeno oba i pobjeđuju. No samo privremeno, jer oni ipak ne vjeruju u svoje moralno pravo, pa se zato svojim protivnicima, koji ih ruše kao uzurpatore, nisu kadri do kraja i iz svih sila ni materijalno oduprijeti — u obrani svoje kruna. Pa čak ni u dvoje: kad Demetrovu Dimitriju uspijeva da se izdajstvom domovine kao i Puškinov Dimitrije Samozvanac dočepa grješne kruna Teutine i postaje kraljem ilirskim, postaje on u stvari samo dionikom jednog grijeha. I kad se Teuta žali na nevjeru i nezahvalnost puka, koji počinje uzurpatore ostavljati i priklanjanje se prognanome i zakonitome kraljeviću Pinezu (poput narodnog plemstva kod *Borisa Godunova*) Dimitar opravdava narod, nalazeći u njegovu postupku zasluženu kaznu za svoj i Teutin grijeh sadržan u prisvojenju tuđe (Pinezove) kruna:

Teuta:

Buna — Pinez — izdajstvo — pogibelj!
Nezahvalna i nevrijedna puka!

Bez razbora puk je: gospodara

On razabrat ne zna dobra od zla
I svedj voli, koga još ne pozna.
Dok si sretan, on te obožava,
A kada te iznevjeri sreća,
Okrutnik si i on na te mrzi.

Dimitar:

Nemoj korit njega, oruđe je
On u ruku kaznećih bogova!
Naše strasti njih su uvrijedile...

Neoskrvnjena kruna
U sve doba puk priteže k sebi.
Nu jesmo li mi se pravom stazom
Na kraljevsko popeli prijestolje?
Narod znade, da nas ono nejde.
Podmititi njega nikad ne će
Dobročinstva, bila još i veća
Neg kojima ga obasusmo...

(V. čin, 3. prizor)

Baš tako rezonira i Puškinov Boris u istoj fazi svoje dramske krize:

Boris:

Ja slutim zlo i pokoru nebesku,
Za mene nema sreće. Mislio sam,
Da narod smirim slavom,
zadovoljstvom,
Darežljivošću da si ljubav stečem
No kanio sam pustijeh se snova:
Fukara mrzi svaku živu vlast...

Otvorio sam žitnice i zlato,
Razasipao sam, davo sam im posla,
A oni su me proklinjali...

Jednakim se načinom spleće unutrašnji tragični čvor i kod Dimitrija Hvaranina smatranog narodnim izdajicom, koji se ipak u svojoj dubokoj unutrašnjosti smatra jednakim domoljubom kao i Puškinov Boris Godunov:

Dimitar

Mnome se titra nečuve*n*i udes:
Mač podigoh, da ti vraga² smrvim,
Pak ošinu*h* tebe, domovino!
Stenješ, padaš, ranjena od mene,
Ah, od mene, koj te žarko ljubim!

(V, 3)

I tragični rasplet drame ruskog i ilirskih uzurpatora poklapa se, bez obzira na njihovu različitu historijsku pozadinu, uglavnom do kraja: grješne krune dotle su tere*t*om njihovim nosiocima (i kod Puškina i kod Demetra), da konačno povlače sa sobom u propast i nosioca i njihovo djelo.

Pored ove idejne osnove i etičke okosnice, koja ne*dv*oumno povezuje krvnim vezama ove dvije tragedije, jednako značajne za obje svoje nacionalne književnosti, pokazuje *Teuta* i ponekim detaljima, poimence dramsko-tehničkog karaktera, da se pjesnik *Teute* inspirirao na *vrelu* spomenute Puškinove tragedije, udahnuvši tako dušu *prvoj hrvatskoj drami*.

Pa ni u svojoj lirskoj i epskoj poeziji nije se ovaj odlični ilirski pjesnik i prevodilac Puškinov oteo Puškinovu utjecaju, kako to dokazuje naročito njegova poznata pjesma *Grobničko polje*, gdje Demetrove Tatarkinje »violetlike robinjice« mlade, u V. pjevanju pjevaju glasom Puškinovih mladih robinjica Tatarkinja iz *Česme bahčisarajske*. Pojedine Demetrove strofe u svojoj intonaciji (»Lijepo je vidjet...«) sasvim su u duhu i u formi Puškinove *Česme*, a prijelaz od ove interpolirane *Pjesme Tatarkinjah* izvršen je kod Demetra istim riječima kao kod Puškina na odnosnom mjestu (»One pojut...« — One poju...). Isto tako i čuvena davorija iz *Grobničkog polja* s početnim stihom »Prosto zrakom ptica leti« inspirirana je u svojoj osnovnoj fakturi lirskom interpolacijom u Puškinovim *Ciganima* s početnim stihom »Птичка божия не знаем...«.

Nadalje, u nizu naših Iliraca književnika, koji su se u svom umjetničkom radu ugledali u Puškinov književni rad, zauzima vidno mjesto Mirko Bogović, i to kao pripovjedač, dramatik i satirik. O njegovu poznavanju slavenskih jezika, pa prema tome i ruskoga, ima više posred-

² Vrag u ruskom jeziku znači neprijatelj.

nih i neposrednih svjedočanstava. A da je čitao s oduševljenjem i tadašnje klasike slavenske, kuda valja u prvom redu ubrojiti i Puškina, svjedoči M. Šrepel, koji je zabilježio, da je Bogović, u zajednici s Antunom Nemčićem, čitao spomenute slavenske pisce po čitave noći, tako reći, bez daha i odmora. A zna se isto tako da je za vrijeme Bogovićeve uređivanja *Nevena* (1852), a i kasnije za vrijeme njegove suradnje u *Nevenu* (pedesetih godina), Puškin najživlje preveden u tome našem najvažnijem književnom časopisu te dobe: od god. 1852. do 1856. otisnut je u »Nevenu«, pretežito u prijevodu I. Trnskoga, čitav niz Puškinovih pjesmotvora, epigrama i pripovijesti. A Bogović je bio, prema Barčevu svjedočanstvu, takvim urednikom, »koji nije samo razvrstavao stigle rukopise, nego je bio i stvaralac, koji je svome listu htio i znao dati određenu boju«. Osnovna se pak boja, kao u Bogovićevu radu tako i u njegovu »Nevenu«, sastojala u isticanju *narodnoga duha* u originalnoj i prevodilačkoj književnosti našoj te dobe, sasvim u duhu Puškinova, a po njemu i Vrazova shvaćanja uloge i značenja književnosti u narodnom životu. Time se onda objašnjava i činjenica, da je i Mirko Bogović, kao i istaknutiji njegovi ilirski suvremenici, koji su stajali pod utjecajem Puškinovim i uskrisivali u svojim književnim radovima pojedine događaje ili lica iz domaće povijesti (Vraz, Demeter, Vukotinić, Kuljević i dr.), birao u svojim pjesničkim djelima građu i teme iz hrvatske povijesti. I kao što je Puškin uskrisivao u svojim dramama redom *Frankopana*, *Stjepana*, *posljednjega kralja bosanskoga*, *Matiju Gupca*, pa onda u novelama *Hajduka Gojka*, *Krvavi most u Zagrebu*, *Ubojstvo na Grebengradu*, *Slavu i ljubav* (napoleonsko doba) i dr. Ova nacionalizacija tematike kod borbenoga Bogovića prema tome ne znači samo umjetničko povodenje za tuđim (Puškinovim) književnim primjerom, nego podjednako i svrhovitu primjenu narodnoga načela u svjesnoj borbi književnoj protiv tadašnjega pojačanog nadiranja tuđinstine (apsolutizam i germanizacija).

Da bi ovaj potonji cilj što uspješnije postigao u umjetničkom pogledu, Bogović začinja svoje radove, po Puškinovu uzoru, naročito pripovjedačke, pučkim koloritom: narodnim pjesmama, poslovicama, opisivanjem narodnih običaja (*Hajduk Gojko*) i sl., sve onamo do veličanja vinskih terevenki i jedenja kiselog zelja (*Grad Gotalovec*) — samo

da bi sve bilo u što — narodnijem duhu! . . . U ovom pravcu razumije se, mogao je Bogović dobiti pobude ne samo sa strane Puškina, nego i posredstvom drugih slavenskih, a i neslavenskih romantičara.

Stvaran i nedvouman utjecaj Puškinov dade se kod Bogovića opipljivo zapaziti u njegovoj najboljoj noveli *Slava i ljubav*, koja je novela zadahnuta općim duhom Puškinovih etičkih i socijalnih shvaćanja. Ta novela odiše duhom Puškinova domoljublja, predane ljubavi i vjernosti: uopće sva je ova novela obilato »rusificirana«. U sadržajnom i kompozicijskom pogledu oslanja se *Slava i ljubav* do kraja na poznatu Puškinovu pripovijest (*Mečava*) (iz *Pripovijesti pokojnoga Ivana Petrovića Bjelkina*), koji Puškinov pripovjedački rad ide u red najprevođenijih Puškinovih proizvoda u našoj prijevodnoj književnosti.

Od god. 1844, kad je ova pripovijest (pod nazivom *Vijavica*) prvi put od Dimitrija Demetra na hrvatski »slobodno«, kako prevodilac u naslovu ističe, prevedena i čak djelomice i lokalizirana (radnja je u prijevodu prenesena u naš Srijem), pohrvaćena je ona pet puta: god. 1864. u »Slavoncu« (br. 34—35 pod nazivom *Vijavica*), god. 1893. u »Domu i svijetu« (str. 375. i dalje pod nazivom *Bura*) i u »Narodnim novinama« (br. 153—156) pod nazivom *Mečava*) te konačno bez oznake godine u »Odabranoj biblioteci« (sv. 2. u Sarajevu) u prijevodu M. M. Ovo neobično često prevođenje samo je znak, kako je ta pripovijest bila kod nas voljena, pa zato nije čudo, što se njome i Bogović dotle oduševio, da je pod premoćnim dojmom *Mečave* koncipirao i svoju najbolju novelu *Slava i ljubav*. Usvojio je Bogović ovu Puškinovu pripovijest očevitno putem spomenutoga Demetrova slobodnog prijevoda *Mečave*, koji je objavljen u »Iskri« (1844) devet godina prije nego što je Bogović napisao svoju *Slavu i ljubav* (1853).

Jer sadržajno se one sasvim poklapaju: Puškinov bogati vlastelin Gavriela Gavrilović, jednako kao i Bogovićev bogati vlastelin Blagajić, protive se udaji svojih jedinica kćeri za neke neobogate mladiće, koji se takme za ruku tih dviju vrljih jedinica. Oba mladića čak su jednako stari, kad ih u pripovijestima upoznajemo: obojica imaju točno 17 godina! Puškinov je »siromašni armijski zastavnik Vladimir«, a i Bogovićev je mladač jednako skromna partija: neki oficirski kandidatić Ivan Kuljanić. Da se ova mlada zaljubljena para na vlas jednako žarko i strastveno ljube, uz simpatiju obiju majka, a uz opiranje bogatih vlastelina

otaca, razumije se samo sobom. No mladi zaljubljenici, vjerujući čvrsto u svoju ljubav i vjernost do groba, vjeruju jednako, da će tim svojim vrlinama (vjernošću) konačno svladati sve zapreke, pa i sebični roditeljski otpor. Međutim bogati očevi vlastelini, ljubeći bez granica svoje kćerke jedinice, traže od ovih siromašnih kandidata (za ruke kćeri) — da se nečim istaknu i postanu dostojnijim njihovih jedinica. I doista, i Bogović, jednako kao i Puškin, šalje svoga junaka u bojno kreševo, da bi tamo, stekavši slavu i karijeru, stekao i ljubav nesklonih roditelja. I tako se događa, da iste godine, za Napoleonova pohoda protiv Rusije, oba naša junaka, Puškinov Vladimir Burmin i Bogovićev Ivan Kuljanić, polaze na isto bojno polje, u Rusiju. Obadvojica se po programu hrabro bore, obadvojica budu ranjeni, obadvojica su odlikovani (Rus ordenom Sv. Đurđa, a Hrvat legijom časti), obadvojica su odlikovani izvanrednim promaknućem (Rus je postao pukovnikom, Hrvat kapetanom), i — least non least — obadvojica sretno stižu u željenu luku braka sa svojom bogatom miljenicom.

Kako se iz ovoga vidi, podudaranje ovih dviju pripovijesti, u sadržajnom i kompozicijskom pogledu, sasvim je očigledno. To podudaranje ide čak i do potpunog poklapanja u pogledu mjesta (Rusija) i vremena (1808—1812) radnje!

Pa i u karakterizaciji pojedinih lica ide Bogović sasvim tragom Puškinovim. Kao i Puškinove, tako su i Bogovićeve žene u ovoj noveli kliširano uzorne majke i vjerne drugarice svojih muževa (Kuljanićka i Blagajićka), poštujući pritom iznad svega narodne običaje i pjesme, te materinski jezik. »Obadvije bijahu dobre i krotke duše — opisuje Bogović junakinje svoje *Slave i ljubavi* — kojima bijaše suprug, djeca, kuća i kućište, pa s tim skopčano gospodarstvocijeli krug života. Uz to je obje resila prava čudorednost, te nisu marile, a stranom nisu ni znale za tuđe običaje, te novoukusne i skupe mode, za putovanja, izvanjske topliće, za plesove izvan kuće svoje, za koncerte, opere, ašikovanje, migrene, pa bog zna za što sve ne, što dandanas žalibože ženski spol toliko zanima. Jezik hrvatski kao materinji bio im je u kući i izvan kuće miliji nego njemački i francuski, riječju: bijahu prave Hrvatice po starom kalupu, što ih sada na uštrb narodnoga našega razvitka sve to više nestaje u domovini našoj.«

I glavni junaci novele, Ivan Kuljanić i Janica Blagajić, zadahnuti su Puškinovim duhom: uzoriti karakteri u svim svojim djelima, mislima i osjećajima. Pjevaju, dabome, i oni samo narodne pjesme, njegujući uz to brižno narodne hrvatske običaje; u njihovim prijateljskim razgovorima vlada »nepokvareni slavensko-patrijarhalni duh. Svak, kome je god naš seoski život poznat, znat će, da slični razgovori u prijateljskom krugu čine veoma ugodnim seoski naš život. Bog bi dao, da nam se tečajem vremena i taj narodni običaj ne izgubi, kao što se izgubilo jur mnogo toga, što sad jedva po imenu znamo.« (*Slava i ljubav*)

Pa i sredina, u kojoj se kreću Bogovićevi i Puškinovi junaci, jedna je te ista u materijalnom i duhovnom pogledu. Bogovićev Kuljanić, našavši se u Rusiji, kao ranjen i zarobljen Napoleonov časnik, ubrzo se osjeća kao »među svojim više stotina vrsta udaljenim rođacima i zemljacima, a to ponajviše stoga, što je kod tih njegovih novih prijatelja vladao onaj isti prostodušni i patrijarhalni duh, kao i u domovini njegovoj. Izvan toga nalazio je tako istu gostoljubivost, iste gotovo običaje, a još k tome srodni ruski jezik, što ga u kratko vrijeme jur sasvim dobro nauči, ne mogav se dosta načuditi krepkoći ujedno i blagozvučnosti toga jezika, što ga odsele do materinjega svoga najvećma zaljubi.«

Rusifikacija novele ide i dalje: djeca Ivana i Janice Kuljanić zovu se Fedor i Marja, dok se pripovijedanje Bogovićevo u ovoj noveli na svakom koraku začinja ruskim poslovicama, pozdravima i sl., po koji put, dabome, i netočno i neumjesno, no glavno je, po Bogovićevu mišljenju, da bude ruski! Tako npr. Kuljanić, vraćajući se iz Rusije u domovinu, prašta se od svojih ruskih prijatelja (koji kasnije i kumuju njegovoj djeci!) pozdravom: »Zdravstvuj! Zdravstvuj!« — iako je to pozdrav upotrebljiv isključivo pri susretanju.

Posebnu svoju odanost Puškinu zasnjeđuje Bogović u toj noveli i jednim oduljim citatom Puškinovih stihova. Opisujući naime požar Moskve, prilikom upada Napoleona u nju, navodi on na ruskom jeziku »divne riječi neumrloga pjesnika Puškina«, tj. odlomak od 11 stihova iz *Jevgenija Onjegina*.

»Напрасно жггал Наполеон,
Последним счастьем упоенный
Москвы коленопреклоненной
С ключами стапого Кремля:
Нет, не пошла Москва моя
К нему с повинной головою
Не праздник, не приемный дар,
Она готовила пожар,
Нетерпеливому герою!
Отселе, в думу погруже,
Глядел на грозный пламен он.«

I tako je ova Bogovićeva novela, kojom se započinje rodoslovlje hrvatske novelistike i koja je dugo bila najpopularnijom našom novelom, i formalno i stvarno zadahnutu duhom Puškinovim.

I kao dramatik ostavio je Puškin zamjetan trag kod Bogovića. Najbolje se to zapaža u njegovoj tragediji *Stjepan, posljednji kralj bosanski*, koja se tematski i kompozicijski oslanja na Puškinova *Borisa Godunova*. Oba ova tragična junaka domogla su se vlasti i krune ubojstvom svojih takmaca: Boris je ubio (svoga sestrića) carevića Dimitrija, a Bogovićev Stjepan staroga kralja bosanskoga Tomu (svoga oca). No zločinom stečena vladarska kruna i jednome i drugome ubojici ubrzo postaje kobnim bremenom: posrću oni pod bremenom okrvavljene krune, gonjeni savješću i posljedicama svoga grijeha (mržnja plemstva), dok tragično ne pogibaju i oni i njihovo djelo.

I unutarnji je tragični konflikt u objema tragedijama jednak: kao što Boris iskreno želi svojim vladanjem usređiti svoju zemlju, tako i Stjepan

»... pregorjet ne će i ne može,
Što je Bosna nam podharačena...«

On se, štoviše, odlučuje kao vladar uskratiti danak turskom caru

»... da taj kleti zulum
Za sve vijeke skinem s Bosne moje...«

No grješnička grižnja savjesti i Stjepanu, kao i Borisu, rastače vjeru u se i u svoju stvarnu snagu dotle, da se oba ubojice, mučeni sumnjama, srozaju u sebi, trzani pokolebanom savješću.

Stjepan:

»...ne može spavat onaj, koga
Brige crne taru, ili onaj,
Komu ljuti crv otrovne svijesti
Srce grize...

Kad li ipak usnem na posljatku
Sav umoran, jao, tad dvostruke
Muke mučim, sapet mi je duh moj
Verigama uzavrele krvi
Te se kreće ponajviše samo
Oko slike krvave — mog oca.»

Boris:

»Ah, osjećam to: ne može nas ništa
U našem svjetskom jadu upokojit,
I ništa, ništa... nego samo savjest!

No ako ima samo jednu ljagu,
Ma jednu samo kojim slučajem,
Zlo, naopako: teškom će ti morom
Izgorjet duša, srce se otrovat,
Ko mlatom da u ušima ti lupa,
I sve te mrzi, glava ti se vrti,
I pred okom su krvavi dječaci...»

Dakle, i u pogledu psihološke fakture, Bogovićeve je Stjepan krv od krvi Puškinova *Borisa Godunova*.

Pa i u scensko-tehničkom pogledu imadu obje tragedije jakih dodirnih točaka, koje, međutim, vode k njihovu zajedničkom ishodištu — Shakespeareu. S obzirom na utvrđenu jaku umjetničku vezu između Bogovićeve i Puškinova književnog rada, sklon sam vjerovanju, da su stanoviti Shakespeareovi dramski elementi ušli u Bogovićeve *Stjepana* posredno, preko Puškinova *Borisa Godunova*. Izgleda, da nije samo Byron (I. M. Petrović: *Lord Bajron*, I, 128) dolazio k nama zaobilaznim putem preko Petrograda (Puškinova), nego po koji put i Shakespeare.

Zapazio sam u *Stjepanu* i rusizama (»rješiteljni udes«).

Što se pak tiče Bogovićeve *Matije Gupca*, smatram mogućim, da ima i tu stanovitog dodira između Puškina i Bogovića, i to u tematskom pogledu. Ne čini mi se naime nimalo nemogućim, da je Bogović u smislu same teme dobio pobudu od Puškina za svoga *Gupca*. Jer Puškin se,

kako je poznato, zanosio dvjema poznatim ruskim socijalno-političkim revolterima, Pugačovim i Stenjkom Razinom, pa je sasvim moguće, da je Bogović, upoznavši Puškinova Pugačova (u djelima *Kapetanska kći*, *Povijest Pugačovljeva ustanka*), došao na misao da dramski oblikuje lik hrvatskog Pugačova — Matiju Gupca. Istina, nemam za to naslućivanje drugog dokaza do tematske analogije i umjetničke veze Bogovićeve s Puškinom. Možda s vremenom uspije kome unijeti više svjetla i u ovo nagađanje.

A i u stihovima Bogovićeve ima, po mome mišljenju, tragova Puškinovih. Jaka anakreontska nota, a još više satirička i epigramska lirika vežu svojim naročitim karakterom Bogovića uz istovrsnu poeziju Puškinovu: općim tonom, tematikom i poentiranjem. Pa i u Bogovićeve i Puškinovu osnovnom pjesničkom stavu prema svojoj okolini postoji jaka dodirna točka. Bogović npr. u svom četverstihu:

»Neka na te viču kobne ptice,
Ti se s njima mnogo ne inadi,
Kad te stanu vabit stramputice,
Svojim putem idi: bdij i radi!«

(*Mome rodu*)

daje svoj životni credo, kako veli Barac (*Bogović*, str. 95), koji se credo u svojoj srži podudara s Puškinovim credom, kako ga je on iznio u svom znamenitom *Pjesniku* (prev. Trnski):

»Ne gramzi, pjesniče, za pažnjom roda,
Zanosljiva ti hvala za tren mine,
Glupakov čuvši sud i rug množine,
Nek nemiru se duša ti ne poda.

Samotuj, caruj! Zlatna ti sloboda,
Nastupat pute, kud ti um se vine,
Dotjeruj ploda umnoga vrline,
Nit treba da te nagrade gospoda.

Ti sam si sudi od svih drugih strože,
Nagrađuj sam se, trud li ti se mili
I ako rodu dobro doći može

Ne brani bijesnoj kudilaca sili,
Da pljuje oltar, tvoj gdje oganj gori,
Da drma prijestol tvoj i da te kori.«

Ukratko: i Bogović, kao i čitava pregršt naših istaknutih preporodnih književnika, stajao je u svom književnom radu pod jakim utjecajem Puškinovim. I njemu je Puškin bio uzorom pravoga narodnoga pjesnika i književnika. Radio je prema tome i on smišljeno i u duhu Vrazova savjeta ilirskim književnicima: »Ne možemo ino, nego svojoj onoj našoj gospodi, koja pišu pripovijesti, preporučiti, da čitaju pripovijesti Puškinove i Gogoljeve, pa da nastoje te budu za nas Ilire u našem duhu ono što su rečena dva pisaoća u ruskom za braću Ruse.«

Isto je tako i lirski pjesnik Medo P u c i ć, »posljednji bard dubrovački«, koji je među ostalim preveo Puškinovu pjesmu *Klevetnicima Rusije*, bio impresioniran Puškinovom poezijom. Odaje to njegova pjesma *Petrogradu*, koja je inspirirana duhom jednakih Puškinovih pjesničkih evokacija u slavu ovoga čudesnog čeda Petra Velikoga.

U novije doba, poimence početkom našega vijeka, kad su se u našoj književnosti počela intenzivnije osjećati modernistička književna strujanja s evropskog sjevera i zapada, jenjava interes za Puškina do kraja. Ne pomaže tu ništa ni Matičina antologija s prijevodima izabranih Puškinovih radova, kao ni niz prijevoda Puškinovih pjesama otisnutih g. 1904. u Matičinoj knjizi slavenske prijevodne lirike (Ivan Trnski: *Iz slavenske rodbine*, Zagreb 1904).

Častan izuzetak od ovoga pravila, čini se, dao bi se konstatirati jedino kod Domjanića, koji je Puškina čitao i volio. I inspirirao se, poput Vojislava Ilića, pretežno romantičarskom melankolijom Puškinovom, kako se ona odrazila pod utjecajem Byrona u njegovoj erotičnoj lirici. Pjesma *Spominjanje*, s motom iz Puškinove pjesme *Ja Vas ljubim...*, kao i uplitanja stihova iz te pjesme u pomenutu Domjanićevu pjesmu *Spominjanje*, zajedno s općim puškinskim tonom ove pjesme, rječito svjedoče o tom, da se Domjanić iskreno zanosio Puškinovom poezijom. Prvi od citiranih stihova ove pjesme upravo je prenesen iz glasovite Puškinove pjesme *Ja perežil svoji želanija...*:

»Pregorio sam puste želje sreće
i uklanjao se svagdje plaho Vam,
da ne smetam Vaš pokoj drskim čuvstvom,
i zadnji san da pokopam si sam.

Uminu sve. Bez radosti, bez svrhe,
za danom dan se šulja pust i tih,
tek rijetko kad još spomen blijed se prene
i besvijesno mi usne šapću stih.

Al što Vam zbori on, Vi ne vjerujte,
ne mogu sam da njemu vjerujem:
*Ja Vas ljubim, ljubov ješčo bitj
možet
V dušje mojej ugasla ne sovsjem!*«

Pa i pjesma *Stepa* s početnim stihom *Barišnja...* (*Gospodice...*) odaje isto vrelo inspiracije.

* * *

Time bi, čini se, bio uglavnom iscrpljen lijep niz hrvatskih pisaca, kod kojih se dade zapaziti izvjestan umjetnički utjecaj Puškinov.

Utjecaj je taj, kako smo vidjeli, u općoj sumi dosta znatan, a obzirom na naročit značaj određenih djela naše književnosti, koja su nastala pod utjecajem književnoga rada Puškinova, postaje taj utjecaj još značajnijim: *prva hrvatska drama* (Demetrova *Teuta*) i *prva hrvatska novela* (Bogovićeve *Slava i ljubav*), *inspirirane su pjesničkim djelima Puškinovim!* I baš u toj činjenici i valja tražiti glavno težište i značenje Puškinova umjetničkog utjecaja u hrvatskoj književnosti.

U vremenskom je pogledu Puškinov umjetnički utjecaj uglavnom ograničen, kako smo vidjeli (Vraz, Demeter, Bogović), na preporodnu epohu i ponešto, kao odjek, na »poilirsko« doba, — za razliku od utjecaja kod Srba, gdje on sedamdesetih i osamdesetih godina, preko Vojislava Ilića dosiže svoj vrhunac. Ima, istina, i kod hrvatskih pisaca druge polovice devetnaestoga vijeka, u doba cvata hrvatskoga pripovjedačkog realizma, tragova ruskih utjecaja, koji se očituju i u raznim epigrafima i motima iz Puškina, ali u tom »rusizmu« našeg realizma iščezava, po svojoj intenzivnosti, komponenta Puškinova utjecaja u relaciji s premoćnim utjecajem romanopisca Turgenjeva. Pa čak ni kod hrvatskih liričara te i kasnije dobe, uključivši i one, koji su obilatno prevodili Puškina (kao npr. Trnski, Harambašić i dr.) ne ostavlja ovaj veliki pjesnik intenzivnijeg odjeka u stvaralačkom radu.

Kasnije Puškinovo prevođenje kod Hrvata vezano je manje više uz različite jubileje i druge slučajnosti, pa i to, jednako kao i čitanje Puškinovih djela od strane naših pjesnika, sve ovamo do Dragutina Domjanića, ostavilo je traga većim dijelom u beznačajnim epigrafima i motima kod pojedinih pjesnika, i ništa više. Epoha ilirizma, čini se, usvojila je uglavnom Puškina, kao umjetnika, a da ga ipak nije u doraslim prijevodima do kraja doživjela.

Što će biti razlogom tome?

Šrepel smatra tome ponajglavnijim uzrokom to, »što je Puškinova muza ponosita aristokratkinja, koja prezire svjetinu, dok je ilirska poezija demokratska«. Mislim, da će ovaj razlog skromnom umjetničkom utjecaju Puškina kod Hrvata biti među posljednjima, ukoliko se on uopće dađe braniti; jer, konačno, pjesnički interes Puškinov nije bio nipošto i ni u kom pogledu isključiv ni tendenciozan, nego je ingeniozno obuhvatio savkolik život svoga doba i svoje domovine. Da je takva značajka, zacijelo ne bi njegova poezija tako uspješno prekoračivala granice daleko demokratskije sredine, kakvom je bila, među ostalim, i srpska književna sredina prošloga vijeka, a gdje je Puškin i prije i obilatije prevođen (i u izvornom jeziku ruskom) pretiskivan nego kod nas. Uvjerljivim držim drugu tvrdnju Šrepelovu, a prema kojoj je ilirskim pjesnicima, u doba nacionalnog zanosa, mogla biti bliža po duhu vedra i rodoljubna poezija jednoga Uhlанда, ili još više Jana Kollara, Gajeva učitelja, negoli jedan dio mračne, byronizmom zadahnute poezije Puškinove. Po moje mišljenju glavni je razlog, što se Puškinova poezija nije mogla nametnuti našoj književnosti srazmjerno svojoj vrijednosti i potrebi ne samo u preporodno doba, nego ni do dana današnjega, i pored obilata kasnijeg prevođenja, sadržan naprosto u tome, što Puškin nije bio, a najmanje u pravo vrijeme — adekvatno preveden, pa je prema tome, i pored objavljenih prijevoda, odnosno baš zbog tih objavljenih prijevoda, ostao oporim i sasvim neprivačnim pjesnikom za naše čitatelje. Ako igdje, a to kod Puškina, u većini naših prijevoda, dala bi se primijeniti ona teška: »traduttori-traditori«. Razlozi ovih prevodilačkih neuspjeha nisu samo u tome, što pojedini prevodioci nisu osjetili umjetničkog značenja Puškinovih radova, kako je to ustvrdio Jagić, nego podjednako i u tome, što su se prevođenja Puškinovih radova nerijetko laćali ljudi bez potrebite bilo jezične bilo pjesničke spremne, a to tim više,

što naš jezik, pogotovu u preporodno doba, nije ni izdaleka raspolagao tim bogatstvom ustaljenog pjesničkog izražaja, koji je bio potreban za savršeno prenošenje u naš jezik pjesničkog biserja ovoga majstora umjetničke riječi. To se tiče npr. i neumornog versifikatora Ivana Trnskoga, plodnog prevodioca Puškina. Zna se, da se Preradović, pročitavši *Jevgenija Onjegina* u prijevodu Trnskoga, duboko razočarao u — Puškinu. U stvari je međutim to, da to nije bio ni Puškin ni *Jevgenij Onjegin*, nego mučna prevodiočeva versifikacija, kao blijedi odraz ovoga Puškinova remek-djela.

Pored toga, vidnu su riječ imali pri ocjenjivanju prijevoda, a jednako i pri prevođenju, odlični naši filolozi druge polovice devetnaestoga vijeka (A. Veber-Tkalčević, V. Jagić, T. Maretić i dr.), koji su inzistirali prvenstveno na točnom prevođenju, naročito u pogledu metričkom, ne vodeći pritom potrebita računa o posebnoj jezičnoj i akcenatskoj strukturi hrvatskoga jezika naprama ruskome. Svojim upornim traženjem točna prevođenja Puškinovih jambova i anapestova, u svakom slučaju, s uvažavanjem ženskih i muških srokova prema originalu, nametnute su prevodiocima nesavladive spone, koje su redovno prouzrokovale u najmanju mjeru oporost i nečitkost stiha, a da pritom o prenošenju originalnih aromata Puškinove poezije jedva može biti i govora. Jer usvajajući do kraja glatke i zvonke Puškinove jambe, hrvatski se prevodilac morao, kraj naše akcenatske ukočenosti (u poredbi s ruskim jezikom) i kraj mršava repertoara jednosložnih hrvatskih riječi kod muških srokova, utjecati vulgarnim ponavljanjima i prisilnoj upotrebi jednosložnica, koji su prijemi u svom konačnom rezultatu morali upropastiti svu poetičnost ovakvih prijevoda. Držim zato, da su formalno-poetski zahtjevi naše književne kritike, naročito u ono doba naših tako ograničenih jezičnih mogućnosti, od najveće česti skrivili činjenicu, da je Puškin došao do nas u tako neuglednom ruhu, da ga nismo mogli prepoznati, pa ga zato nismo mogli prema njegovoj zaslugi u cijelosti ni do dana današnjega usvojiti. A bez toga unutarnjeg usvajanja, razumije se, nije ni njegova poezija mogla nikada postati poticajem dubljih umjetničkih nadahnuća na našoj strani, odnosno nije mogla imati razmjerna utjecaja na naš stvaralački pjesnički rad.

Kao školski primjer »točnog prevođenja« u skladu sa slovom, metrom i srokom (muški i ženski) originala na-

vodim samo Harambašićev prijevod pjesmice *Veseli pir*, da se vidi, dokle može dovesti ovakva prevodilačka »točnost«:

ВЕСЕЛЫЙ ПИР

Я люблю вечерной пир,
Где веселье председатель
А свобода, мой кумир,
За столом законодатель,
Где до утра слобо пей
Заглушает крики песен,
Где просторен круг гостей,
А кружок бмтылок тесен.

Večernji ja ljubim pir,
Gdje veselje predsjedava,
A sloboda, moj kumir,
Gdje za stolom zakon dava,
Gdje do jutra slovo »pij«
Zaglušava svaku pjesan,
Gdje je širok krug gostij'
A krug boca jako tijesan!

Ovaj prijevod (mladenačke i malo vrijedne Puškinove pjesme), kao i mnogi slični njemu, ušao je čak u jubilejnu antologiju *Puškinovih izabranih djela u hrvatskoj knjizi* godine 1899 (u izdanju Matice hrvatske!), reprezentirajući time hrvatskoj čitalačkoj javnosti Puškinovu poeziju na pragu 20. vijeka! Razumljivo je zato, da je kraj takve reprezentacije Puškin kao umjetnik morao i dalje ostati odličnim strancem u hrvatskoj knjizi. Međutim, V. Jagić, koji registrira citirani ovaj Harambašićev prijevod u svojoj bibliografskoj recenziji hrvatskih i srpskih prijevoda iz Puškina, čini se, da je zadovoljan s ovim prijevodom naprosto zato, što je taj prijevod — očevitno za cijenu potpunog gubitka poetičnosti ovih stihova — sačuvao metar i srok! Doista — fiat versificatio, pereat poesia!

Isto tako, pazeći prvenstveno na metričku i ritmičku točnost pri prevođenju, V. Jagić ne zapaža krupnih, stvarnih prevodilačkih omašaka, kao što ih ima npr. u Hranilovićevu, inače glatkom, prijevodu pjesme *Moru*, gdje prevodilac sasvim naopako prevodi, i to nekoliko puta, »Prošćaj« ... riječju »Oprosti« ... itd.

Međutim, da su kojom srećom postojali uvjeti za adekvatno prevođenje Puškinovih djela specijalno na hrvatski jezik, nije isključeno, da bi klasična poezija Puškinova odigrala u hrvatskoj lirici onu pozitivnu, učiteljsku ulogu, kakvu je odigrala gotovo u isto doba Turgenjevljeva proza, koja je, zahvaljujući tečnim (premda često i netočnim) prijevodima Josipa Miškatovića, bila od presudnog utjecaja za naš pripovjedački realizam druge polovice devetnaestog stoljeća.

V.

PUSKIN U HRVATSKOJ ZNANOSTI O KNJIŽEVNOSTI

Od najvećeg je međutim bio značenja Puškinov književni rad, kao književno-umjetnička cjelina za *izgradnju književno-kritičkog naziranja kod Hrvata*, i to poimence kod Vraza i Antuna Radića. Pronicavo naime Vrazovo oko zarana je i točno zapazilo, da je čar i veličina Puškinove poezije sadržana u tome, što je Puškin, kao genijalni pjesnik, otresavši se tuđinskog pseudoklasicizma a zatim i rudimentarnog romantizma, uzeo za osnovicu svoga stvaralačkog pjesničkog rada — *elemente i sredinu ruske narodne kulture sa svim njezinim glavnim i samoniklim manifestacijama*: jednostavnim, ali bogatim razgovornim narodnim jezikom, s ruskim narodnim mitosom, pjesmama, pričama, poslovicama, narodnim običajima, narodnom prošlošću i sl. I na toj samobitnoj ruskoj narodnoj osnovici podigao je Puškin divnu rusku pjesničku umjetninu, koja je stvorila novu epohu u razvoju ruske narodne književnosti! Od ove spoznaje bio je za Vraza samo jedan korak do duboka uvjerenja, da Puškina treba smatrati najvišim književnim uzorom i našim narodnim »pisaocima«. Vraz to i čini najvećom gorljivošću, upućujući »Ilirce« književnike, i kao učenik romantizma i kao poklonik Puškina, pobornika »istinskoga romantizma« (realizma), da se u svom književnom radu oslone na jednake elemente svoje narodne kulture. I nema sumnje, da je *zoran primjer Puškinova književnog uspjeha Vrazu značio slavno dokumentiranu primjenu pozitivnih romantičarskih postavaka na području slavenske književnosti, potkrepljujući istodobno tom divnom puškinskom konkretizacijom još jače roman-*

tičarsku Vrazovu odlučnost i fanatičnost u prikupljanju narodnoga blaga našega kao stvarne osnove buduće hrvatske narodne književnosti i kulture.

U pismu, što ga Vraz upućuje 26. listopada 1844. Ognjeslavu Utješinoviću Ostrožinskomu, precizira on taj svoj stav prema dužnosti narodnoga književnika ovim riječima: »I književnik, osobito pjesnik, treba da je posrednik između vremena i naroda svoga. Nu naši dosadašnji mladi pjesnici ponajvećma ili su sasvijem zlo shvatili vrijeme, nametnuvši na glavu vlasulju srednjega vijeka, slijedeći stope Dubrovčana i nadutu retoriku njihovu, — ili su zlo razumjeli narod, pjevajući i pišući mu u slici tuđoj, po kalupu germanskom ili romanskom. Zato se ja sada vrlo radujem, kad Vas vidim na stazi, po kojoj Vi možete uvesti narodnu našu poeziju u hram prosvijećenoga evropejzma.« (»Vila Ostrožinska«, izveo Ognjeslav Utješinović Ostrožinski, 2 izd. Beč, 1871, str. VIII)

Na toj pozadini uglavnom i sazrijeva Vrazov književni credo, da prava narodna književnost mora počivati na elementima narodne kulture, stavljajući pri tom Puškina zornim primjerom i uzorom pravoga narodnog književnika umjetnika. Tim svojim stavom prema književnosti odredio je Vraz ujedno i svoj stav prema našoj dubrovačkoj književnosti, a isto tako i premise za svoju književno-kulturnu sintezu, koju je on tako sugestivnom vjerom izložio u poznatome pismu češkom preporoditelju K. J. E r b e n u:

»Ja sudim, da će naša poezija tako dugo hramljati, dok se neće uz umjetne pjesme dostojno smatrati i cijeliti prirodna poezija — narodne pjesme, a duh narodnih pjesama proniknuti umotvore izobraženoga našega ili prosvijećenoga svijeta. Ja priznajem cijenu: klasičnost Dubrovčana, čudeći se nad uznesenošću njihovih ideja i nad bogatstvom izraza i divnoj tananosti versa; — no prevedi ih u talijansku, pa će svaki Talijan kazati, da je prevod izvor talijanski. *Njihovoj izvrsnosti manjka ono, nad čime se dive ruski počitatelji Puškina.* Ja priznajem, da ih valja smatrati i visoko cijeliti, priznajem također, da je moj vers mnogo njim držan, nu moje počitanje nije slijepi fanatizam, koji bi smatrao njih kao uzor izvrsnosti, kao non plus ultra ilirske poezije, prezirajući suprot tome narodne pjesme te isključno ih ropski nasljedujući; — onu veliku četu dubrovačkih pjesnika, koji sve — kao francuski trubaduri — govore iz jednih ustiju na jedan kalup. Pročitajte svekolike Dubrovčane pa će Vam dodijati oni

tolikokratni: čezne, gine, kopne, taje, stine itd., strah od Boga, sram od ljudi itd. Postupanje naše mladeži (hrvatsko-slavonsko-dalmatinske) baš tako je u tom prizrenju krivo, kao postupanje srpske, koji ne čitaju Dubrovčana. Kao što Poljaci u najnovije vrijeme preporodiše svoju poeziju stopivši izobraženi jezik Kochanowskych s duhom narodnih pjesama (što i Vas nekoliko Ceha čini) najvolio bi također ja, da se nova ilirska literatura porodi iz pepela Dubrovčana, napojena vatrom narodnoga duha.« (Vraz: *Dela*, V, str. 272—273)

Polazeći s toga književno-kritičkog stajališta, Vraz je vazda uzimao, a pokadšto i izrečno, Puškina kao uzor i književno-kritičko mjerilo u svojim književnim ocjenama. Tako on npr. referirajući Dubrovskomu o novoj Kukuljevićevoj knjizi pripovijedaka primjećuje: »Koji je u originalu čitao povijesti Vašega Puškina i Gogolja, taj se povijestima gosp. Kukuljevića neće baš tako nasladiti.« Ponekad on upravo mentorski upućuje svoje suvremenike na Puškina kao na učitelja književnosti: »*Ne možemo ino, nego svoj onoj našoj gospodi koja piše pripovijesti preporučiti, da čitaju pripovijesti Puškinove i Gogoljeve, pa da nastoje te budu za nas Ilire u našem duhu ono što su rečena dva pisaoca u ruskom za braću Ruse.*« (»Kolo«, III, 106)

Uzmemo li, na koncu, u obzir, da je Vraz kao književnik i književni kritik uživao u kolu hrvatskih preporoditelja gotovo autoritativan položaj, postaje nam razumljivim, da je mnoga Vrazova informativna, kritička, a i učiteljska riječ o pojedinim književnim pitanjima svoga vremena, pa tako i o Puškinu, nerijetko pala na plodno tlo. Tako nam onda postaje jasno i to, što većina »Ilira«, poput Vraza, uči ruski, čita, prevodi, a i nasljeđuje Puškina, glavnog predstavnika ruske književnosti i te dobe. Puškinovu književnomu radu priznaje se time, na važnoj prekretnici našega književnoga života, značenje odlučnog putokaza u borbi protiv tuđinskog elementa u narodnoj kulturi, a u korist stvaranja nove hrvatske narodne književnosti. Spiro Dimitrović, u uvodnoj evokaciji svome prijevodu *Jevgenija Onjegina*, gdje objašnjava zašto je svoj prijevod *Onjegina* »uz tamburu rodnu u odjeću obuko narodnu« (deseterac), slavi Puškinovu vilu upravo programatskim stihovima:

»Srodnim glasom ona nama kliče,
Narodnosti držite se svete,
Iz nje sjemen veličine niče,
Ona lomi pute tame klete.«

U tome istom smislu imadu se shvatiti i naponi Bogovićeve, Kukuljevićeve, Demetrovi i drugih »Iliraca« u pravcu nacionalizacije i tematike i obrade svojih književnih radova — u duhu Puškinova realizma:

»Njegov je srodni glas
Zbližio narodu nas!«,

pjevao je Trnski, ugledajući se u Puškina i kao ljubitelj narodnoga jezika: poput Puškina, koji po ruskim selima sakuplja narodno jezično i folklorno blago, tako i Trnski obilazi jezično najčistija sela naše Banije, sabirući ne samo za svoj pjesnički izraz, nego i za Šulekov rječnik prevrijedno narodno blago jezično. Posebno valja istaći *kritički stav* Trnskoga prema Puškinu, kojega je Trnski, kako je već istaknuto, oduševljeno čitao i prevodio. Još za apsolutizma, god. 1854, napisao je Trnski, prevodeći u »Nevenu« niz Puškinovih pjesama, značajan prikaz Puškinova života i rada. Prikaz se taj oduljio u tri broja »Nevena«, osvjetljujući dosta opširno naročito posljednje časove Puškinove. Trnski ne navodi vrela, odakle crpi svoje podatke, ali je sva prilika, da mu je bila pri ruci tadašnja ruska revijalna literatura, a napose članci Bjelinskoga. Valja to zaključivati po nekim idejnim postavkama, koje Trnski iznosi tom prilikom (u članku *Aleksandar Puškin*, »Neven«, 1854), a koje valja svakako zabilježiti kao potpunu novost u našoj tadašnjoj kritici: Trnski u tom prikazu, poput Vraza, ukazuje na Puškina kao na književnoga učitelja hrvatskim piscima, preporučujući izučavanje i prevođenje Puškinovih djela »*da se naši mladi pjesnici imadu u koga ugledati, pa da s Botićevom bujnošću spoje jezgrovitost pomisli, istinsko i vjerno ponašanje ljudi i prirode, a najpače veličanstvo pjesničke namjere, kao što sve to imaš u prekrasnom 'Čengić-agi'.*« (»Neven«, 1854)

Što to znači? Ništa više ni manje nego *prihvatanje i preporučivanje Puškinove realističke estetike našim književnicima već polovinom pedesetih godina prošloga vijeka!* Jer riječi »*jezgrovitost pomisli*«, »*istinsko i vjerno ponašanje ljudi i prirode*«, »*a najpače veličanstvo pjesničke namjere*« — jesu osnovni postulat sazrele, realističke este-

tike Puškinove, koja traži od pjesnika stvaraoca — kako to znamo iz kritičkih bilježaka Puškinovih — »*sažetost i točnost*«, »*istinitost strasti*«, iskrenu osjećajnost i nada sve — »*misaonost*«. Suvremeni ruski kritik K. Drjagin (u studiji *Puškinova borba za realističku estetiku*) vidi, sasvim ispravno, u tim Puškinovim postavkama elemente Puškinove realističke estetike. U Puškinovu zahtjevu, da književno djelo ima biti »*misaono*«, prepoznaje Drjagin jednako opravdano Puškinov *postulat idejnosti* u književnom stvaranju. I, eto, taj isti *postulat idejnosti*, kao element realističke estetike Puškinove, naglašava u svom prikazu Puškinova života i rada u »*Nevenu*« gotovo prije stotinu godina naš Trnski, ističući i netom citiranim riječima kao prvu potrebu (»*najpače*«) »*veličanstvo pjesničke namjere*«. Da se u tim riječima doista krije *postulat idejnosti*, dokazuje nam stav Trnskoga prema zadatku narodne književnosti i narodnoga književnika, kako ga Trnski izlaže na početku toga istoga prikaza *Aleksandar Puškin*, gdje se on, u neku ruku, odriče književnosti kao čiste umjetnosti, i traži izrečno idejnu književnost. »*Tako zvani klasicizam — piše Trnski — zanemario je bio odviše život i prirodu, a neživ i nenaravan umotvor nije jak da pomakne cijeli narod u napredak. Puko nasljedovanje narodne pjesme ne može nikada biti najvišim vrškom pjesništva i zaista ona mora biti svrha pjesnikova, koji pjevajući onamo ima prednjačiti, kamo hoće da mu narod u skupu inijeh naroda dospije.*« (»Neven«, III. tečaj, Zagreb 1854, br. 42, str. 660)

Formulacija, bez sumnje, zadahnuta ne samo duhom Puškinove književne teorije i stvaralačke prakse, nego očito i izgrađenim pogledima na osnovne probleme književnosti, kako ih je, deset godina prije ovoga članka Trnskoga, izložio V. G. Bjelinski, obrađujući Puškina (u člancima o Puškinu god. 1844). Ovaj stav (Puškina i Bjelinskoga) bio je od odlučna značenja za Trnskoga, a isto tako, čini se, i za najmisaoniji krug preporodnih pisaca, koji su se okupljali oko Bogovićeve »*Nevena*«. Pa i Milivoj Šrepel, ocjenjujući pola stoljeća kasnije književnu ličnost Trnskoga, neizravno, zasnjeđuje tu činjenicu, karakterizujući Trnskoga ovim riječima: »*Trnski vazda imade na umu, i to u prvom redu — najniže slojeve. Trnski ne piše za književne oblaporce, njemu je pred očima — i u srcu sâm narod; pa stoga u svojem književnom nastojanju ne leti poput orla nebu pod oblake, nego se drži kao lastavica*

domaćeg krova.« (M. Šrepel: *Ivan Trnski*, »Vijenac«, XXXI, 1899, str. 287)

Ovaj građansko-demokratski stav Trnskoga bit će nam još razumljiviji, ako se sjetimo Puškinova naglašavanja poznate Delvigove krilatice: »što smo nebu bliže, to nam je hladnije«, nišaneći na poeziju tzv. čiste umjetnosti kao na umjetničku zabludu. »Trnski se drži više zemlje — nastavlja Šrepel — i po čudi i po uvjerenju nije sklon odviše popuštati uzde pojedinačnim težnjama srca i uma, nego videći, kako nam je dobri narod još zaostao u kulturi, on silazi k narodu, nastoji priniknuti u njegovu dušu, te mu njegovim načinom i njegovim izrazom protumačiti životne ciljeve i uputiti ga na dobro i na usavršavanje.« (»Vijenac«, 1899, str. 287)

Taj stav Trnskoga o potrebi idejnosti u književnom stvaranju (tumačenje narodu životnih ciljeva!), kako je on formuliran u njegovu članku o Aleksandru Puškinu u »Nevenu« god. 1854, kao i osnovni postulati njegove estetike rudimentarnoga realizma u tom članku (poprimljeni od Puškina i Bjelinskoga), mislim, da je najranije teoretsko fundiranje književnoga realizma u hrvatskoj znanosti o književnosti. Godina je to (1854), kad u Rusiji istom započinje svoj književno-kritički rad Černiševski!

Pa i pola vijeka nakon ovih Iliraca obraća se i opet naša književna i kulturna misao, određujući svoj stav prema našoj narodnoj kulturi i književnosti, izravno — Puškinu. Ante Radić, izrađujući svoju osnovu o sabiranju i proučavanju građe o narodnom životu, nalazi glavnu pobudu za svoj rad — kod Rusa, potaknut u prvom redu baš Puškinom. U svojem *Pregledu ruske književnosti* (1896), prikazujući uloge ruske usmene i prstonarodne književnosti (»priče, pripovijetke, obredne pjesme i popijevke, junačke pjesme i 'byline'«) u ruskoj umjetnoj književnosti, navodi A. Radić Puškina kao primjer ruskog narodnog književnika, koji se oduševljava spomenutim narodnim blagom kao dragocjenim materijalom za izgradnju narodne kulture i književnosti. Navodi A. Radić, prema Puškinu, i jednu rusku narodnu priču, u kojoj se odrazuje bogatstvo ruskog narodnog mita i jezika, a koji su i Puškina dotle očarali, da on na kraju kliče: »tamo je (u tom ruskom narodnom blagu) ruski duh, tamo oćutiš dah Rusije«.

Eto, to Puškinovo mišljenje — da se elementi narodne kulture i književnosti, »ruski duh« i »dah Rusije«, u kojima je kao važan sastavni elemenat sadržan i *postulat*

idejnosti (»najpače veličanstvo pjesničke namjere« kod Trnskoga), nalaze u ovim elementarnim umotvorima narodnim — poznavao je i usvajao, kako smo vidjeli, i Vraz, a poznavao ga je i usvajao, eto, i Ante Radić. Jedan i drugi od ovih naših dvaju književnih i kulturnih kritika, koji su utjecali na pravac naše književne i kulturne misli, imadu zajedničko vrelo svojih nadahnuća i misaonih pobuda (obojska su i prevodili Puškina!) u — Puškinu! I baš u toj činjenici *literarno-ideoloških podsticaja Puškinovih* na spomenutu dvojicu naših istaknutih književnih i kulturnih kritika, po mome mišljenju, i jest sadržano glavno značenje Puškinove pojave u hrvatskoj književnosti, to tim više, što je taj literarno-ideološki stav u pitanju narodne književnosti, zaslugom pronicavoga Stanka Vraza, već u preporodno doba stvorio kod nas stanovite preduvjete i za *umjetničko prihvatanje i usvajanje* velike Puškinove pjesničke umjetnosti kao značajan umjetnički putokaz za našu preporodnu književnost. Da je taj putokaz doista i odigrao plodnu ulogu u našoj poznijoj stvaralačkoj književnosti 19. stoljeća, napose u prijelaznom razdoblju između našega romantizma i realizma, rječito dokazuje niz značajnih odraza i utjecaja književnih, o kojima je bila riječ u predašnjem poglavlju. Ti odrazi i utjecaji, kao i kasniji jaki tragovi utjecaja mlađega Puškinova zemljaka Ivana Turgenjeva u našoj realističkoj prozi — samo su dokazom, kako je našu stvaralačku književnost, na njezinoj prevažnoj prekretnici kad se otimala prevlasti njemačke književne kulture, vodio zdrav nacionalno-umjetnički instinkt: između najboljih uzora svjetske književnosti odabrala je ona sebi kao učitelje one, koji su joj bili po nacionalnom i umjetničkom duhu najsirodniji, najbliži, a to znači — za nju i najbolji. Možda bi zato bilo opravdanije i taj naš proces usvajanja, odnosno odražavanja Puškina u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća, kako se on ocrtava u pokazanim odrazima i utjecajima, nazvati više organskom oplodnjom konstitutivno srodnih elemenata narodnih kultura, tj. privredne strukture i društvenih sredina, negoli smišljenim poprimanjem (utjecajem) tuđih vrednota književnih: postojali su naime, u dijalektičkom procesu danog momenta, određeni društveni preduvjeti na našem književnom tlu tih desetljeća, poimence u razdoblju našega preporodnog uspona, koji su, kao »vjetar epohe« (Lunačarski) omogućili oplodnju naše književne njive konstruktivnim, usponskim puškinizmom, tako reći, po liniji najmanjeg otpora.

M. J. Ljermontov

POVODOM STO PEDESETE OBLJETNICE
PJESNIKOVA ROĐENJA (1814 — 15. listopada 1964)

»Ne ja nisam Byron, mračan, stran,
ja miljenik sam tajnih muza:
jest, i ja svijetom lutam samotan —
al u mom oku ruska blista suza.«

M. J. Ljermontov (1814—1841)

Petnaestoga listopada ove godine navršilo se ravno stotinu i pedeset godina od rođenja jednoga od najznatnijih ruskih pjesnika, Mihaila Jurjeviča Ljermontova, istaknutog predstavnika ruske književne romantike prve polovine minulog stoljeća. Zabilježila je tu činjenicu tokom ove godine rječito ne samo ruska, nego i upućenija inozemna književnost i znanost, prevodeći i ocjenjujući sveudilj njegovu još uvijek svježiu i ljudskom srcu blisku liriku kadru da i suvremena čovjeka ponese svojom čovjekoljubivom misaonošću i iskrenom osjećajnošću.

Pa i njegovi prozni radovi — njegov značajni roman *Junak našega doba* i drama *Maskarad* — odišu srodnim duhom, duhom odlučna otpora protiv dotrajalih društvenih pojava svoga vremena oličenih u društvenim tipovima »suvišnih ljudi« (Pečorin u njegovu romanu *Junak našega doba*).

Zahvaljujući smjelosti pjesničke tematike i ponesenosti svoga muzikalnog stiha, Ljermontov se, neposredno nakon Puškinove pogibije, našao na samom vrhu tadašnjega ruskog Parnasa. A bile su mu tada tek dvadeset i četiri godine. Ta činjenica, a zatim i jednako tragična smrt kao i kod Puškina (1837), pripomogla je na svoj način ubrzanom širenju popularnosti toga novog prvaka ruske lire, nenadano i ludo klonulog zauvijek u dvadeset i sedmoj godini života.

Eto, tako će on, nošen i pronesen talentom i osobnom tragikom početkom četrdesetih godina prošlog stoljeća širom svijeta, stići i do nas: manje ili više onako kao i njegovi veliki zemljaci Puškin i Dostojevski — u nekrolozima i usputnim zabilježkama naše publicistike.

Kod nas će ga prvi zapaziti, koliko sam mogao ustanoviti, a zatim i njegovo ime pribilježiti u jednom književnom dopisu Danici Ilirskoj — Stanko V r a z. Naš je slavni Ilirac bio samo četiri godine stariji od Ljermontova, ali je, kako je poznato, rano počeo budno pratiti književna zbivanja domaća i strana, napose u sjevernim i istočnim slavenskim zemljama. Činio je on to i prije pokretanja svoga »Kola« (1842—1853). Dokazuje to, među ostalim, i netom spomenuti dopis »Danici Ilirskoj« iz godine 1841. (br. 37), u kojemu se po prvi put spominje, pa čak i ocjenjuje Ljermontovljevi pjesnički rad, poimence njegov znameniti roman *Junak našeg doba*. Taj dopis s naslovom *Pregled krasne literature ruske od god. 1840*, datiran mjesecom rujnom 1841, a signiran inicijalom J., naziva Ljermontova, četiri godine nakon Puškinove smrti, »načelnikom« ruskih pjesnika, hvaleći pritom napose njegovu pjesničku smjelost. Međutim, u tome istom dopisu spominje se i Ljermontovljevi roman *Junak našeg doba*, koji je upravo izišao u svome prvom ruskom izdanju (1840). Štoviše, Daničin dopisnik već tom prilikom podvrgava i ocjeni tu važnu prinovu ruske književnosti riječima: »... djelo je (roman *Junak našega doba*) upravo poetično, puno života, noseći na čelu pečat velike izvrsnosti. Misao toga romana razvija važno pitanje, što je unutar njost čovjeka. Dubljina čućenja, izvorna i smiona fantazija, vještom, umjetničkom rukom izvedeni karakteri, sadržaj zauzimajući, nu poetičnim prostim jezikom pripovijedan — služi ovo djelo kao primjer nove ruske narodne škole.« S tom pozitivnom ocjenom ličnosti Ljermontovljeve i njegova književnog rada ušao je veliki ruski pjesnik zaslugom Daničina dopisnika J. u našu književnost prije stotinu i dvadeset godina, a da ta rana ocjena nije nikad i nikim kasnije ni mijenjana ni osporavana.

Daničin dopisnik iz Zagreba potpisan inicijalom J. nije bio nitko drugi nego naš slavni J(akob R e š e t a r), tj. Stanko Vraz, koji je, spremajući svoje »Kolo«, stajao godinama u neposrednoj osobnoj i književnoj vezi s nizom tadašnjih viđenijih čeških i poljskih, napose ruskim slavista

(Bodjanski, Sreznjevski, Preis, Dubrovski i dr.), pa je od njih izravno saznavao ruske književne novosti, a nerijetko, kako sam mogao ustanoviti, i primao najnovija odnosno najznačajnija izdanja ruske lijepe književnosti. Da je na tom i takvom putu došao i Daničin dopisnik J., tj. Vraz, do prvih podataka, a zatim i do Ljermontovljevih izvornih djela u vrijeme njihova izlaženja, potvrđuju to uvjerljivo i ove činjenice: u Vrazovoj prepisci s ruskim slavistom i urednikom ruskoga književnog časopisa »Dennica« (Varšava) Petrom Dubrovskim sačuvano je u zagrebačkoj Narodnoj sveučilišnoj knjižnici i jedno pismo P. Dubrovskoga od 4. kolovoza 1842, u kojemu Dubrovski, izvješćujući Vraza o novinama tadašnje ruske književnosti, izriječno govori i o Ljermontovu: »Izašao je sedmi svezak 'Otačbeničkih zapisaka'. Sadrži on, među ostalim prinosima, poemu pokojnoga Ljermontova 'Boljar Orša'. Divnih li stihova! Koje li žalosti, što nam je smrt tako rano otela toga mladog pjesnika!« — piše Dubrovski Vrazu, i to u pismu na ruskom jeziku, a latinskim slovima.

Da se Vraz i kasnije i trajno zanimao za Ljermontovljevu poeziju, dokazuje to, pored njegova prevođenja Ljermontovljevih pjesama, i jedan kasniji dopis »Kolu« (1843), u kojemu on objavljuje pismo P. Dubrovskoga, a gdje se i opet govori »o prekrasim pesmah Ljermontova«, kao i o njegovoj tragičnoj pogibiji godine 1841.

Kako je Vraz ne samo pisao o Ljermontovu, nego ga rado i prevodio (pjesme *Prorok*, *Kozačka uz kolijevku*, *Andeo*, *Pregovor*), to izlazi, da je u hrvatsku književnost Ljermontova prvi uveo prije stotinu dvadeset godina naš daroviti preporodni lirik i kritičar Stanko Vraz, i to podjednako prvim obavijestima »o načelniku ruskih pjesnika«, kao i prvim prijevodima njegove lirike.

U drugoj polovini 19. st. prevođen je kod nas Ljermontov obilatije: T r n s k i ga prevodi u »Vijencu«, gdje objavljuje pjesmu *Uznik* (god. 1869, a kasnije više puta pretiskivanu), a zatim *Tamaru*. Nešto kasnije prevode ga Lavoslav V u k e l i ć (pjesmu *Kozačka ljuljanka* u »Vijencu«, 1872) te Vladislav V e ž i ć glasovitu *Pjesmu o caru Vasiljeviču, mladome stražaru i smjelom trgovcu Kalašnikovu*. Ti se prijevodi, a s njima i Ljermontovljeva poezija očividno sviđaju Vijenčevim čitateljima, jer »Vijenac« i dalje marno

objavljuje prijevode iz Ljermontovljeve lirike. Tako će on god. 1874. objaviti tri prijevoda, i to *Dumu* i *Proroka* (u prijevodu Trnskoga) te *Željkanje* (u prijevodu M. Šrepla). Naredne se godine (1875) okušaava kao prevodilac istog pjesnika u »Vijencu« i Tomo Maretić, i to pjesmama *Boljar Orša*, *Malome Zlatanu* i *Oporuka* (Завещание). Tih godina prevodi Ljermontova i časopis »Hrvatska Lipa« (1875): *Bodež* (Кинжал).

Osamdesetih godina objavljuje »Vijenac« samo dva prijevoda iz Ljermontova: *Anđeo smrti* (prev. B. Brleković) i *Na smrt Puškina*, prepuštajući zatim, devedesetih godina, prevodilačko zanimanje za Ljermontova zagrebačkoj »Prosvjeti« te zadarskim periodicima »Iskri«, »Smotri Dalmatinskoj« i »Narodnom listu«. Tako u »Prosvjeti« (Zagreb) izlaze prijevodi pjesama *Čeznuće* (Želanie) (u prijevodu M. Crkvenca), *Jatagan* (Кинжал) (u prijevodu Stj. Španića), *Mi pijemo iz života čaše* (Чаша жизни) (u prijevodu M. S. Sabića) i *Hadži Abrek* (u prijevodu B. Krčmarića). Spomenuti zadarski listovi objavljuju početkom istog desetljeća prijevode slijedećih pjesama: *Ja ne želim* (u prijevodu K. Curkovića) i *Sloboda* (u prijevodu B. Krčmarića) — sve tri u književnoj smotri »Iskra«; u »Narodnom listu« izlaze 1891, 6 (br. 73 i 103) Ćurkovići prijevodi pjesama *I dosadno i žalosno* i *Razmišljaji* (Дума), dok »Smotra Dalmatinska« (u br. 54, 56, 58) objavljuje prijevod poeme *Hadži Abrek*.

Devedesetih godina dolazi Ljermontovljeva poezija do riječi u hrvatskoj prijevodnoj književnosti u jednom značajnom pokušaju hrvatske slavistike toga desetljeća: nekoliko uglednih hrvatskih slavista i učenjaka pokušava da dade u omašnoj *Čitanci iz slavenske i mađarske književnosti* (Zagreb 1896, str. 1—788) u antologijskoj zbirci prijevoda iz slavenskih književnosti i maleni izbor iz Ljermontovljeve lirike. Tako su u toj antologijskoj *Čitanci*, koju je složio i uredio istaknuti jugoslavensko-dalmatinski slavist Tomo Maretić, a izdala hrvatsko-slavonsko-dalmatinska vlada, našle svoje mjesto i ove Ljermontovljeve pjesme: *Pjesma o caru Ivanu Vasiljeviču, o mladom opričniku i o smjelom trgovcu Kalašnikovu* (u prijevodu Vladislava Vežića, zatim *Bjeginac* (Беглец) i *Kozačka uljulanka* (u prijevodu Lavoslava Vukelića). Svi su ti prijevodi pomno izrađeni i uvedeni dobrim informativnim književno-povijesnim pregledima iz pera tada naših najpučenijih slavista (Bosanačić, Stj.: *Prijegled češke književnosti*, str. 3—19; Gosti-

ša, Ivan: *Prijegled poljske književnosti*, str. 167—187; Radić, Ante: *Prijegled ruske književnosti*, 353—370).

Tokom narednih desetljeća našeg stoljeća u tri je maha kod Hrvata snažnije odjeknula Ljermontovljeva lirika: godine 1904. u antologijskom izdanju Matice hrvatske *Iz slavenske rodbine*, gdje su objavljene u izboru i prijevodu odabrane pjesme iz lirike slovenske, češke, poljske i ruske, a među njima i sedam Ljermontovljevih pjesama: *Tamara*, *Potok Terek dariva more* (Дары Терека), *Duma*, *Prorok*, *Uznik* (Узник), *Željkanje* (Желание), *Kozačka* (Казачья колыбельная песня).

Po drugi se put javljaju njegovi prijevodi u našem stoljeću u antologijskom izdanju Andrićeve Zabavne biblioteke godine 1939: *Ruska lirika od Puškina do danas*. Tu je objavljeno u novim prijevodima pet Ljermontovljevih pjesama: *Kozačka uspravanka* (Казачья колыбельная песня), *Misli* (Дума) i *Molitva* (sve tri u prijevodu Ive Brlića), *Oblaci* (Тучи) (u prijevodu Tomislava Prpića) i *Raskrstismo se...* (Расстались мы...), u prijevodu Jakše Sedmaka).

Najznačajniji je treći pothvat hrvatskog prevođenja u našem stoljeću, u izdanju Hrvatskoga izdavačkog bibliografskog zavoda u Zagrebu, u Ljermontovljevim *Izabranim djelima*, a u novim prijevodima Tomislava Prpića: godine 1944: tiskan je prvi svezak ovog izdanja, u kojemu su objavljeni Prpićevi prijevodi ovih krupnih Ljermontovljevih pjesničkih djela: *Krabuljni ples* (Маскарад), *Pjesma o caru Ivanu Vasiljeviču, o njegovu opričniku i smionom trgovcu Kalašnikovu, Mciri* (Мцыри) i *Demon* (str. 1—179).

Od prozних pjesnikovih radova pobuđivao je kod Hrvata, prirodno, najveći interes prevodilaca roman *Junak našega doba*, koji je prvi put objavljen u prijevodu M. Grubera god. 1883. u »Narodnim novinama« (Zagreb). Godinu dana prije ovog prijevoda izišao je u »Vijencu« dio toga romana pod naslovom *Fatalista* (prev. Djuro Galac), dok je kasnije »Svjetska biblioteka« (Koprivnica, s. a.) objavila prvi dio istog romana *Bela*. U cijelosti je izdan roman u posebnoj knjizi 1918. u zagrebačkoj »Narodnoj knjižnici« (u prijevodu M. Bogdanovića Šrapca).

I poslije Oslobođenja pokazivala je hrvatska prijevodna književnost znatan interes za Ljermontova: u zagrebačkom »Vjesniku« (od 27. srpnja 1946) izlazi prijevod (J.

Badalića) pjesme *Domovina*, a u časopisu »Izvor« (II, br. 6, 1949) *Smrt pesnika* (prev. Šaula), dok G. Vitez objavljuje svoje prijevode pjesama *Domovina* (»Republika«, br. 7—9), *Sužanj*, *Molitva*, *Kozačka uspavanka* (»Hrvatsko kolo«, III, 1950, br. 8—9), te poema (turska bajka) *Ašik-Kerib*. Godine 1951. izdaju prijevode Ljermontovljevih pjesama u *Knjizi poezije M. J. Ljermontova* D. Cesarić i G. Vitez (Mala biblioteka, ured. G. Krklec). Dok *Poeme* istog pjesnika izlaze u prijevodima T. Prpića i D. Cesarića god. 1955 (u izdanju zagrebačke »Zore«).

Obnovljeni su u tom razdoblju i prijevodi Ljermontovljevih pripovjedačkih radova: god. 1952. ponovno je otisnut Bogdanovićev prijevod romana *Junak našega doba*, a god. 1959. *Pripovijetke*, te g. 1964. *Krabuljni ples* u prijevodu pjesnika Gustava Krkleca.

A i pisalo se u tom vremenskom razdoblju o književnoj osobi Ljermontovljevoj: tako je god. 1947. objavljen u izdanju »Kulture« prijevod studije S. Durylina *Mihail J. Lejrmontov*, a god. 1950. znanstveni esej V. Vinogradova *Stil Ljermontovljeve proze* (u izd. Matice hrvatske).

Našao bi se, vjerojatno, još pokoji hrvatski prijevod, ali opća slika što je pružaju navedeni prijevodi, ne bi se bitno izmijenila: hrvatsko prevođenje Ljermontova u toku minulih stotinu i dvadeset godina u cijelosti je manje ili više slučajnog, neplanskog karaktera. Ima znatna količina upravo klasičnih pjesnikovih lirskih ostvarenja, koja su našla kasno ili nikada našeg prevodioca, dok su poneke pjesme osrednje vrijednosti našle i više prevodilaca. I možda je upravo ta neselektivnost, pored kakvoće prvih prijevoda, skrivila i to, da je stvarni odjek Ljermontova u hrvatskoj stvaralačkoj lirici bio u minulih stotinu godina jedva zamjetan.

A bilo je, po svoj prilici, i drugih, još jačih razloga, zbog kojih je Ljermontovljeviski »byronizam« mogao teže hvatati korijen u našoj književno-stvaralačkoj sredini već pri svome prvom nastupu: Vrazovo doba, kao i kasnije poilirsko razdoblje, prožeto lirikom bodrih budnica i rodoljubivih (pravaških) tirada, odvija se pod znakom našega, ma i verbalnoga nacionalnog otpora, punog stanovitog životnog dinamizma, pa je i zbog toga — psihološki gledano — našoj poeziji tih desetljeća morao biti organski stran sumorni bajronizam zadahnut mračnim osjećajem svjetskog bola i životne prezasićenosti. Ne da se ipak niukoliko poreći da je bilo i u našoj stvaralačkoj književnosti stanovi-

tih zagrijavanja pojedinih naših pisaca, napose liričara, od Vraza do Domjanića i Cesarića za zvonki Ljermontovljev stih, o čemu svjedoče, u najmanju ruku, zapažena glosiranja pojedinih pjesama naših pjesnika Ljermontovljevih stihovima, uključujući ovamo i odjeke izrazito ljermontovljevskih motiva (npr. Fran Galović u svojoj *Tamari*). A nadahnjivao se njegovim likom »suvišna čovjeka« i naš Josip Kozarac (1858—1906): dokazom su njegove hrvatske varijante »suvišnih ljudi« u književnim tipovima Josipa Ratkovića (u pripovijesti *Među svijetlom i tminom*) i Eugena pl. Vukovića (u pripovijesti *Mira Kodolićeva*)*.

Može se zato reći, da pjesničko stvaralaštvo velikog ruskog romantika nije ostalo bez ikakva traga ni u hrvatskoj književnosti.

* Badalić, Josip: *Odrzi ruske književnosti kod hrvatskih pisaca*. — Hrvatska varijanta »suvišna čovjeka« kod Josipa Kozarca (= Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Knj. II. Zagreb 1954, str. 99—120).

N. V. Gogolj

GOGOLJ U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI

I.

Prevođenje

U hrvatsku prijevodnu književnost ulazi Gogolj za svoga života — krajem četrdesetih godina 19. st. (1848) znamenitom pripoviješću *Nos*¹. Prevodilac *Nosa* nije naznačen, ali je sva prilika, da je to bio sam urednik »Općeg zagrebačkog koledara«, pjesnik Vladislav Vežić, koji je, kao dobar poznavalac stranih jezika, prevodio sa zapadnoevropskih jezika, a isto tako s ruskoga (pjesme M. J. Ljermontova). Sam je prijevod *Nosa* razmjerno tečan i točan. Prvi je to prijevod iz Gogolja u jugoslavenskim književnostima.

Godine Apsolutizma ne ometaju prevođenje Gogoljevih djela. U okvir toga razdoblja ide prijevod pripovijesti *Iz dnevnika jednoga luđaka*.² Ni pisac ni prevodilac nisu naznačeni.

Prve hrvatske prijevode Gogoljevih djela s označenim prevodiočevim imenom objavljuje Bogovićev »Neven«: *Taras Bul'ba*³ i *Starosvjetski pomješćiki ili život starih rusin-skih vlastela*,⁴ oboje u prijevodu Nikole Begovića.

Tematika i jednog i drugog djela u »Nevenovim« prijevodima — folklornog je karaktera, pa je kao takvo djelo, u preporodno doba, dvojako indicirano bilo: sama se tema, sa svojim pučkim i zabavnim šarenilom, a uz to živom

¹ *Nos* (Novela), »Obći zagrebački koledar«, 3/1848, str. 29-43.

² »Danica Ilirska«, 16/1853, br. 37-40 (nedovršeno) (*Zapiski sumasšedšogo*).

³ »Neven«, IV, 1855, br. 48-52 (*Taras Bul'ba*).

⁴ »Neven«, V, 1856, br. 8-9 (*Starosvjetskie pomeščiki*).

radnjom, bezotporno uklapa u tokove tadašnjega našeg književnog stvaralaštva s izrazitom romantičnom obojenošću, bez ikakve zazorne političke ili kritičke tendencije, koja bi mogla dati povoda za stvaranje neprilika »Nevenu« sa strane tadašnje apsolutističke cenzure. Doba je to, kad Mirko Bogović piše svoga *Hajduka Gofka* i *Grad Gotolovec*, a nešto kasnije i Janko Jurković (*Iljuška*) i Vilim Korajac svoje književne izlete u našu požešku Šijačiju: da bi bezazlenim humorom nasmijali — u duhu narodnom — svoje nemnogobrojne čitatelje.

No radovima potonjih dvaju pisaca, Jurkovića i Korajca, zakoračili smo već u *Sezdesete godine*, kad hrvatska čitalačka publika upoznaje Gogolja i po njegovim najznačajnijim književnim djelima: klasičnom pripoviješću *Kabanica* (*Šinjel*)⁵ i kapitalnim piščevim djelom *Mrtve duše*.

U tome desetljeću objavljen je i prijevod Gogoljeva djela *Badnje večer*,⁷ a zatim po drugi put prevedena pripovijest *Starosvjetska vlastela* (u prijevodu R. Št-ć).⁸ *Sedamdesetih godina*, kad našu prijevodnu književnost poplavljaju Turgenjevljeva djela, ostaje Gogolju vjeran samo »Vijenac« prijevodom pripovijesti *Kočija*.⁹

Plodnije su *Osamdesete godine*, koje nam donose prijevode pripovijedaka *Nos*,¹⁰ *Kralj zemnih duhova* (prev. Đuro Galac),¹¹ *Strašna osveta* (prev. B. Brleković)¹² *Seoski sud* i *rasprave* (prev. Narcis Damin)¹³ pa onda *Akakij Akakijevič* (*Šinjel*)¹⁴ i *Zapisci poludjeloga* (prev. August Harambašić).¹⁵ U tome je desetljeću objavljena i kasnije češće prevedena pripovijest *Ivan Ivanovič* i *Ivan Nikiforovič* (u prijevodu Bogomira Brlekovića).¹⁶

⁵ *Kabanica*. Pripovijetka (bez oznake prevodiočeva imena). »Domobran«, god. I, 1864, br. 145 i dalje.

⁶ *Događaji Čičikova ili Mrtve duše* (prev. Nikola Stokan). »Domobran«, god. II, 1865, br. 49 i dalje.

⁷ »Narodne novine«, god. XXX, 1864, br. 1-23 (*Noć' pered Roždestvom*).

⁸ »Vijenac«, I, 1869, br. 42-43.

⁹ »Vijenac«, IV, 1872, br. 28 (*Koljaska*).

¹⁰ »Osječki list«, I, 1882, br. 2-9 (prvi prijevod Nos-a 1848. Usp. bilješku 1).

¹¹ »Narodne novine«, XLIX, 1883, br. 113-125 (*Vij*).

¹² »Vijenac«, XV, 1883, br. 40-45 (*Strašnaja mest*).

¹³ »Hrvatska vila«, III, 1883-1884, br. 8 (*Seljski sud* i *rasprava*).

¹⁴ »Narodne novine«, L, 1884, br. 86-93.

¹⁵ »Hrvatska«, 1886, br. 110-112.

¹⁶ »Hrvatska biblioteka«, br. 9. Zagreb 1883 (*Povest' o tom, kak possorilsja Ivan Ivanovič s Ivanom Nikiforičem*).

Novi su prijevodi *Devedesetih godina* zastupljeni djelima *Svibanjska noć ili utopljenica* (u prijevodu Milana Marekovića)¹⁷ i komedijom *Ženidba* (u prijevodu Ivana Gojtana).¹⁸ Ponovo se u tom desetljeću prevodi niz Gogoljevih pripovjedačkih radova: *Kabanica*,¹⁹ *Nos*,²⁰ *Kočija*²¹ i *Zapisci poludjeloga*.²²

Devetstote godine nastavljaju s objavljivanjem što starih i poznatih, a što novih pripovjedačkih radova Gogoljevih: *Seoski sud* i *rasprave*,²³ *Žena*,²⁴ *Život*,²⁵ *Jutro jednog pravnika*,²⁶ *Nos*,²⁷ *Pripovijest o tome, kako se je Ivan Ivanovič posvadio s Ivanom Nikiforovičem, Ivan Fjodorovič Sponjka* i *Kočija* (prev. Ante Demerec).²⁸

Slijedeće ratno desetljeće posvećuje prevodilačku pažnju Gogoljevim djelima sve do samih ratnih godina, objavljujući prijevode pripovjedaka *Kabanica*,²⁹ *Kočija*,³⁰ zatim klasičnog *Tarasa Buljbe*,³¹ pa pripovijesti *Noć pred Božić*,³² *Zapiske luđaka*,³³ te *Slijepčeve priče* (ulomak iz pripovijesti *Strašna osveta*).³⁴

¹⁷ »Obzor«, XXXI, 1890, br. 183-190 (*Majskaja noć, ili utopljenica*).

¹⁸ »Vijenac«, 29, 1897, br. 1-9.

¹⁹ U prijevodu Stjepana Lukića. »Obzor«, XXXI, 1890, br. 191-199 (*Šinjel*).

²⁰ Prev. M. S., »Obzor«, XXXII, 1891, br. 160-165.

²¹ Pohrvatio Milan Mareković. »Prosvjeta«, II, 1894, br. 10.

²² Prev. Sergej Hetmanov (pseud. Augusta Harambašića), »Vjesnik« (Ogulin), I, 1898, br. 17-24.

²³ Prev. P. R., »Banovac«, XIII, 1900, br. 4. — »Sv. Ćiril i Metod, kalendar za hrvatski narod«, I, 1903, str. 45-46.

²⁴ *Žena*. »Svjetlo«, XX, 1904, br. 42-43 (*ženščina*).

²⁵ *Život*. »Svjetlo«, XX, 1904, br. 52 (*žizn'*).

²⁶ *Jutro jednog pravnika*. Prizor iz petrogradskog života. Prev. V. M. = »Svjetlo«, XX, 1904, br. 32-33 (*Utro delovogo čeloveka*).

²⁷ *Nos*. Prev. Franjo Oblak. = »Riječki novi list«, III, 1909, br. 32-48.

²⁸ »Humoristička knjižnica«. 2. izd. Zagreb 1909, sv. 103-104.

²⁹ Prev. D. D., »Riječki novi list«, IV, 1910, br. 27-37.

³⁰ Prev. M. Vinković, »Riječki novi list«, IV, 1910, br. 257 i dalje.

³¹ »Novosti« (Zagreb), 1911, br. 247-300 (s oznakom imena prevodiočeva I r a n u posebnom izdanju, Zagreb 1911).

³² »Koprive« (Zagreb), 1912, br. 8 i dalje (nedovršeno).

³³ Prev. Bogomir Brleković, »Narodne novine«, LXXIX, 1913, br. 278.

³⁴ Prev. Ljudevit Krajačić, »Smilje« (Zagreb), 45 (44!), 1915-1916, br. 5.

U razdoblju između dva rata uglavnom se obnavlja niz poznatih nam prijevoda, ali iz sve boljšega prevodilačkog pera. U takva prevodilačka pera ubrajamo prije svega Isu Velikanovića, koji sredinom Tridesetih godina pokreće i prijevod Gogoljevih *Sabranih djela* i uspijeva objaviti svoje prijevode *Mrtvih duša*, *Njevskog prospekta* i *Ludakovih zapisa* (Zagreb 1935).

Pored Velikanovićevih prijevoda bilježimo i ove: *Strašna osveta*,³⁵ *Krvavi tamburaši*,³⁶ *Majska noć* ili *Utopljenica* (prev. Stanka Kopač),³⁷ *Revizor*. Komedija u 5 činova (prev. Ivo Pasarić),³⁸ *Taras Buljba*,³⁹ *Ženidba*. *Sasma nevjerovatan događaj* (prev. Ivan Gojtan),⁴⁰ *Revizor* (Nepoznati prizor),⁴¹ *Božićne arabeske*,⁴² *Strašna osveta* (prev. Ignacije Gavran),⁴³ *Kabanica* (prev. R. Šovary).⁴⁴

U posljednjem razdoblju, od Oslobođenja (1945) do danas (1967), ponovo se prevode sva značajnija djela Gogoljeva, kao potreba naše prevodilačke književnosti. Ukapčavaju se u taj rad nova, »zašiljenija« prevodilačka, pa i književnička pera: pored Ise Velikanovića susrećemo na tom poslu Gustava Krkleca, Romana Šovary-a, Gojka Stojanovića i Zlatka Crnkovića. Prijevodi toga razdoblja nižu se u kronološkom redu ovako: *Nos*,⁴⁵ *Novela*,⁴⁶ *Revizor*,⁴⁷ *Ženidba*,⁴⁸ *Taras Buljba*,⁴⁹ *Sinjel*,⁵⁰ *Pripovijetke*,⁵¹ *Ukrajinske pripovijetke* (*Večera na hutore bliz Dikanjki*, *Mirgorod*),⁵² *Kabanica*,⁵³ *Revizor*,⁵⁴ *Strašna osveta*.

³⁵ Prev. M. Rakoš, »Hrvatski branik«, XVIII, 1920, br. 45-61.

³⁶ »Hrvat« (Zagreb), IV, 1922, br. 843 (*Igroki*).

³⁷ »Riječ« (Zagreb), IV, 1923, br. 171-181.

³⁸ »Pozorišna biblioteka«, sv. 9, Z. 1923.

³⁹ »Dom i svijet«, XXXVI, 1923, br. 2.

⁴⁰ »Pozorišna biblioteka«, knj. 12, Zagreb 1925.

⁴¹ »Komedija«, Zagreb, III, 1936, br. 22.

⁴² »Obitelj« (Zagreb), VIII, 1936, br. 51-52.

⁴³ »Glasnik sv. Ante« (Zagreb), 36, 1941.

⁴⁴ Zagreb, 1942.

⁴⁵ Prev. Roman Šovary, Z. 1947.

⁴⁶ (*Povesti*). Prev. I. Velikanović i R. Šovary, Zagreb 1947.

⁴⁷ Prev. I. Velikanović, 2. izd. prired. G. Stojanović, Z. 1947.

⁴⁸ Prev. I. Gojtan. Predgovor M. Matković, Z. 1947.

⁴⁹ Prev. M. Surovcv. Pogovor G. Krklec, Z. 1948.

⁵⁰ Mala biblioteka, Sarajevo 1949.

⁵¹ Prev. i pogovor napisao R. Šovary, Z. 1950.

⁵² Zagreb 1950.

⁵³ Prev. R. Šovary. Pogovor A. Flaker, Z. 1957.

⁵⁴ Prev. R. Šovary, Z. 1957.

ta,⁵⁵ *Čičikovljeve pustolovine* ili *Mrtve duše* (prev. Iso Velikanović),⁵⁶ *Čičikovljeve pustolovine* ili *Mrtve duše*. Roman (prev. Iso Velikanović). Pogovor Aleksandar Flaker, Zagreb 1963, *Taras Buljba* i druge pripovijetke (Mirgorod). Prev. i pogovor napisao R. Šovary (Z. 1965). *Zapisi ludaka* (prev. Iso Velikanović), *Pripovijetke*. Prev. R. Šovary. Pogovor Z. T. (Z. 1964). *Čičikovljeve pustolovine* ili *Mrtve duše*. Roman. Prev. I. Velikanović. Pogovor A. Flakera, 2. izd., Z. 1965, *Ludakovi zapisi* i druge pripovijesti (Arabske). Prev. Zlatko Crnković i R. Šovary, Z. 1965, *Mrtve duše* (Z. 1965). *Revizor — Ženidba*. Prev. R. Šovary i Zlatko Crnković (Z. 1965), *Izabrana djela N. N. Gogolja* (Soročinski sajam i druge pripovijesti). Prev. R. Šovary. Predgovor Malik Mulić (Zagreb 1965), — *Taras Buljba* i druge pripovijesti (Mirgorod). Prev. R. Šovary (Z. 1965). *Strašna osveta*. — *Badnje večer*. Prev. M. N. M. Bjelovar S. a. —

II.

Gogolj u svjetlu hrvatske književne kritike

Prva vijest o Gogolju, koja je krajem tridesetih godina prošlog stoljeća prodrila u hrvatsku književnost, bio je anonimni izvještaj »Ilirskih Narodnih novina« o stanju ruske književnosti u godini 1838. Taj je izvještaj kratak, ali zbog svoje objektivne sadržajnosti nerazmjerno informativan, pa ga zbog toga, kao prvi glas o Gogolju ne samo u hrvatskoj, nego i u jugoslavenskim književnostima, navodim u cijelosti na ovome mjestu:

»Među prozarima (proznim piscima) iliti onimi koji razriješenim govorom pišu, ugađa ukusu naroda najbolje Gogolj, jedan mladi, umno — i plodonosni pisac, koji je dosada u oboru ruske novele najviše učinio. On je Rusin iliti Malorus, i uzima predmete za svoja veoma ugodna, blago — i hitroumstvena opisivanja, narodne bajke i pripovjedke iz pučkoga života Rusinah tako, kako se on sada ukazuje, i upotrebljava uspomene domaće od one dobe, kad su se Kozaci hrabrenito i junački borili, i to sve predstavlja on svojom umnosnom pjesničkom vještinom onako,

⁵⁵ Prev. R. Šovary i dr., Sarajevo 1959.

⁵⁶ Z. 1960.

kako se je u junačkim narodnim pjesmama zadržalo. Gogoljeve *Večeri na Dikanki* i njegov *Mirgorod* čita se s općenitom pohvalom. Novele koje se u ovim zbirkama nalaze, jesu mnogovrsne. Mnoge iz *pučke* vjere posuđene predmete obdjelovao je Gogolj sasvim vlastitom poezijom; ini su predmeti blagoumni. Gogoljev blagi um (humor) jest sasvim izvoran, i pribiva u posve vlastitom načinu — život od vesele strane poprimiti. Ovdje nas spominje Gogolj na *Irvinga*, akoprem on ovoga u opširnosti uma svojega pretiče. Gogolj se i u dramatičkoj struci iskušavao. Njegova komedija »Pregledaoc« uzdrkala je Petrogradski i Moskovski teatar strašnim i gromovitim smijehom gledaoca.«⁵⁷

Ta prva informativna vijest naše književnosti o Gogolju kompilirana je, očevidno, iz tuđega, vjerojatno upućenoga njemačkog vrela. Onako po prilici kao i »Dančin« Puškinov nekrolog objavljen 1837. I tu bi se naime, kao i u spomenutom Puškinovu nekrologu, smjelo naslutiti tu činjenicu po transliteraciji ruskih prezimena (Gogol, Kryloff!), a isto tako, ili još opipljivije, po upotrebi nesklavurnih adjektivnih sastavljenica u duhu njemačkog jezika: »umno — i plodonosni pisac«, »blago — hitroumstvena opisivanja«, »blagoumni« i sl.

Dvije godine kasnije spomenut će »Danica Ilirska« u jednoj sasvim uzgrednoj bilješci novog ruskog romanopisca N. V. Gogolja.⁵⁸ Ta je, međutim, bilješka popraćena obavješću, da ta informacija potječe iz njemačkog časopisa »Ost und West«. Ta obavijest mogla bi biti izravnom potvrdom za naše naslućivanje, da prva naša vijest o Gogolju potječe iz jednakoga njemačkog vrela.

Roman *Mrtve duše* pobudio je, očevidno, pošire zanimanje naših preporodnih pisaca, pa zato i Stanko Vraz, izdavač i urednik »Kola«, obavještava početkom četrdesetih godina svoje čitaoce, uz pomoć marnog izvjestitelja njegova »Kola«, rusko-poljskoga pisca Petra Dubrovskoga, urednika varšavskog časopisa »Dennica«, da »Gogolj čini epohu u umjetničkoj književnosti (ruskoj) sadašnjega vremena«: »Na svijetlo je izišao roman slavnoga pripovjedača Gogolja pod naslovom »Pohoždenja Čičikova

⁵⁷ »Ilirske Narodne novine«, V, 1838, br. 55, str. 220.

⁵⁸ »Danica Ilirska«, tečaj VI, 1840, br. 30, str. 116: »Čuje se, da je visokoumni Gogol koji se sada u Moskvi nalazi, humoristički roman napisao pod naslovom »Mrtve duše«, t. j. poslije pregleda preminuvši seljaci, koje lukavi neki vlastelin nevjestom seoskom plemiću prodaje.«

ili Mervtija duši«. Zanimljiv način, kojim Gogolj u toj knjizi pripovijeda i razne vlastitosti ljudi opisuje, potvrđuju zreo i potpuno razvijen um šaljivog poete. Gogolj čini epohu u umjetničkoj književnosti sadašnjega vremena. On je zaista veliki pisac.«⁵⁹

Ta i takva posrednička obavještenja iz strane književnosti poslužila su našim preporodnim piscima kao važna informacija s upućenog terena: da bi uz mogli pri odabiranju, upoznavanju i prevođenju pisaca i djela iz bratske ruske književnosti usmjeriti svoju pažnju najkraćim i najuspješnijim putem do željena cilja »da se naši mladi pjesnici imadu u koga ugledati«.⁶⁰

Sustavnijem razmatranju Gogoljeva književnog djela pristupila je hrvatska književna kritika tek u našem stoljeću, kad je imala na raspolaganju prijevode svih književnih djela Gogoljevih, a uz to je upoznala na našoj glavnoj pozornici, u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu, u scenskim izvedbama obadvije Gogoljeve klasične komedije *Revizora* i *Ženidbu*.⁶¹

⁵⁹ »Kolo« (Vrazovo), II, 93-94, Zagreb 1842.

⁶⁰ I. Trnski u članku o Puškinu u Bogovićevo »Nevenu« 1854.

⁶¹ Prvo rusko dramsko djelo izvedeno na pozornici Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu bila je Gogoljeva komedija *Revizor* god. 1874 (26. travnja). Hrvatska je kazališna kritika popratila taj književno-umjetnički događaj značajnim kritikama: »I jučer imasmo prilike osvjedočiti se, da nam treba nastojati, da si što više repertoar obogatimo s proizvodima suplemenima nam Slavena. Eto Vam, gospodo preporoditelji, dokaza, da vam se ne treba toliko potucati po salonima Parisa niti rešetati raznodobne repertoare njemačke.« (»Obzor«, 27. travnja 1874)

A još je značajnije i konkretnije izražen tom prilikom stav Augusta Senoae naprama Gogolju i njegovu književnom djelu. N. V. Gogolja, kao i plejadu naprednih ruskih književnika druge polovine 19. st. smatra Senoa, s obzirom na kritičko-političke i etičke tendencije njihovih djela, povijesnim pokretačima novih političkih vrijenja u Rusiji. *Revizor* mu je pritom uzorom kritičko-realističke komediografije. »Ta se radnja Gogoljeva može s punim pravom usporediti s humorističkim tvoreninama Moliërea i Cervantesa. Bože moj! Usporedite tu komediju i bečke lokalne lakrdije! Kod Gogolja narav, kod Bečlija karikatura, kod Gogolja priprost logičan razvitak, kod Bečlija svi mogući i nemogući slučajevi, kod Gogolja uzvišena etička svrha, kod Bečlija — grohot neukoga općinstva i puna kesa.« (»Vijenac«, 1874, 2. svibnja)

Senoina tadašnja predviđanja, da će *Revizor* ostati na repertoaru hrvatskih kazališta, pokazala su se točnima: blizu

Razumljivo je zato, da je prava i značajna kritička ocjena ukupnog književnog lika N. V. Gogolja potekla u hrvatskoj kritici iz pera poklonika i poznavaoaca ruske knjige, a isto tako i kazališnog kritičara te uglednog hrvatskog pisca Milutina Cihlara Nehajeva.

»Satira i didaktika snažne su osobine ruske umjetne književnosti — piše Milutin Cihlar Nehajev — od njena početka. Svaki ruski pjesnik od Kantemira ovamo, nosilac je nekoga kruga ideja, koje propagira u svojim radovima. A od Gogolja počevši postaju ruski pisci pravi intelektualni vođe svoga naroda. U njihovim se djelima počinje ispoljavati ruski milieu i oni u svako doba prikazuju najviši duševni niveau u narodu. U tome vrši ruska literatura prošlih šezdeset godina ponaosob prosvjetnu zadaću, i djela te knjige uvijek idu za svjesnim ciljem. Zapravo umjela je jedina ruska literatura da dovede u sklad tendenciju u književnosti sa umjetničkim nastojanjem, a što je kod mnogih pisaca zapada bila mana, to je rusku savremenu književnost dovelo do današnjega cvata. Svi misaoni i socijalni pokreti Rusije u prošlom stoljeću izraženi su u ruskoj književnosti, te se upravo ruski književnici moraju smatrati izravnim pokretačima svih znatnijih društvenih i političkih preinaka, što ih je prošla Rusija u zadnjih šezdeset godina. U Gogolju pak bile su u Petrogradu oživile sve njegove uspomene iz rođenog kraja, gdje je još kao mladić na domu i u okolici svojega oca upoznao prototipe svojih kasnijih Ivanovića, Nikiforovića, Šponjke, Golopuzeja i drugih. On sam svojom instinktivnom snagom upre protiv tih zala. Upravo neumoljivom satiroj iznese sve mane i svu golotinju ruskog društva svoga vremena i stvori niz sjajnih i karakterističnih ruskih tipova, koji su ostali trajni u ruskoj književnosti do danas.«⁶²

stotinu puta izvedena je ta popularna ruska komedija na repertoaru hrvatskih kazališta, a god. 1931. (25. veljače) u izvedbi Moskovskog hudožestvenog teatra (disidentska grupa) — na ruskom jeziku!

Usput spominjem, da se Enciklopediji Jugoslavije (sv. 3. 1958, str. 485) potkrala omaška u članku *Nikolaj Vasiljev Gogolj* u sasvim netočnoj konstataciji, »da se u Zagrebu »Revizor«, *zaslugom Stjepana Miletića*, igra 1874«. Jer poznato je toj istoj Enciklopediji, da se Stjepan Miletić rodio god. 1868, pa je prema tomu u godini prve izvedbe *Revizora* (1874) mogao imati najviše — šest godina.

⁶² Cihlar-Nehajev, Milutin: *Nikolaj Vasiljević Gogolj* = »Nada«, Sarajevo, VIII, 1902, br. 7, str. 99.

Stota obljetnica rođenja Gogoljeva (1809) izazvala je i u hrvatskoj kritici nekoliko prigodnih osvrtu na piščevo djelo: god. 1909. objavljuje sve svoje kritičke prikaze poznati hrvatski pisac tih godina Milan Marjanović u časopisu »Zvono«, pa onda manje poznati Miloslav Danić u zagrebačkoj »Prosvjeti«. Marjanović smatra Gogolja piscem, čija satira goni ljude više na suze negoli na smijeh. »Gogoljevo nezadovoljstvo više je plod osjećaja, nego svjesnog intelekta. Tuga lebdi nad njegovim humorom i nad njegovim rugom. Ljubav do Rusije nagnala ga je da piše svoja djela.«⁶³

Ipak, i pored pomanjkanja »pozitivnih socijalnih ideja«, kako ističe Marjanović, Gogoljeva će književna pojava »djelovati i dalje bez obzira na društvene prilike, iz kojih je nikla — djelovat će isto tako u Rusiji, kao što i izvan nje.«⁶⁴

Danićev prikaz Gogoljevih djela (u nizu »Prosvjetinik«⁶⁵ nastavaka!) podvrgava opširnoj sadržajnoj analizi ukupno književno djelo Gogoljevo, ali bez određene idejne orijentacije u odnosu prema socijalno-političkoj problematici Gogoljevih djela.

Pa i najstaknutiji hrvatski *politički publicisti* nisu se mogli u određeno doba oteti kušnji, da odrede društveno-političko značenje Gogoljeve umjetnosti i za ocjenu društveno-političkog stanja Hrvatske, u poredbi s analognim stanjem u Rusiji, kako je to došlo do izražaja u Gogoljevu umjetničkom stvaranju. Mislim ovdje u prvom redu na značajni istup Stjepana Radića, koji se dotaknuo Gogolja u svom premalo poznatom članku *K stogodišnjici ruskog čudovištnoga genija* (N. V. Gogolja, 1809—1909)⁶⁶ podvrgavši analizi Gogoljev odnos prema vlastitom književnom stvaralaštvu u zaključnom razdoblju njegova života. Ta idejna Radićeva razmatranja danas su pomalo zastarjela, kad je usvojena teza, da je naglo defetističko skretanje Gogoljevo u mutne vode misticizma bilo prouzročeno teškom živčanom oboljelošću, koja mu je već u ranim četrdesetim godinama njegova života istrгла pero iz ruku.

⁶³ »Zvono«, Zagreb, god. 3. 1909, br. 8, str. 224.

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ »Prosvjeta«, XVII, 1909, str. 250 i dalje.

⁶⁶ *Slovenski spomini in jubileji*. Izdaje Matica Slovenska, zv. 1, ured. F. Ilešič. Ljubljana, 1911, str. 9-23.

Međutim ukupan književni rad »zdravog Gogolja«, kojim je on na genijalan način umjetnički ogledao svoju Rusiju Nikolajevske ere, ocjenjuje Radić kao djelo »čudovišnog genija«. ⁶⁷ Štoviše, on smatra Gogoljev stav prema ruskoj stvarnosti vrijednim ugledanja i za ocjenu naše stvarnosti, koja ima mnogo dodirnih točaka i s tzv. gnusnom stvarnošću tadašnje feudalne Rusije.

»Premda Gogolj nije bio po svojoj narodnoj svijesti Slaven, ⁶⁸ premda u svim svojim djelima tek nekoliko puta spominje samo slavensko ime, premda je tadašnje ruske slavenofile isprvice slabo poznavao, a kasnije se od njih posvema odvratio, te je u jednu ruku pao u ropstvo »crnome kršćanstvu«, a u drugu ruku plitkoj i čisto izvanjskoj kulturi talijanskoj — piše Stjepan Radić — ipak je kao pravi ruski genij ujedno i time genij slavenski, te sve one strahote, što ih iznosi o ruskoj pokvarenosti i pospanosti, vrijede podpuno i bez iznimke i za društveni život ostalih Slavena, naročito za život naše inteligencije. I zato je Gogolj najveći slavenski socijalni pisac, takav sociolog, kojega bi morao u tančine poznavati svaki naš javni radnik, svaki naš iskreni rodoljub, koji u istinu ozbiljno želi i radi na tom, da mi Slaveni ne budemo samo materijal za tuđe državne tvorbe i nijemo podnožje za tuđe kulturne stečevine.« ⁶⁹

Taj i takav stav prema književnom djelu Gogoljevu zadržao je Radić — napose u pogledu njegove socijalno-političke konstruktivnosti — i u kasnijem razdoblju svoga života. Kad je progovarao kao sazreli političar (i ministar), on je u svojoj borbi protiv domaće (jugoslavenske) birokracije pozivao u pomoć i genij Gogolja.

Na predstavi Gogoljeva *Revizora* 21. ožujka 1926. izrekao je prije predstave uvodnu riječ tadašnji ministar prosvjete Stjepan Radić, podcrtavajući visoko etičku odliku Gogoljeve književne umjetnosti, napose njegove porazne kritike zaostalosti i pokvarenosti u ogledalu književne satire komedije *Revizor*. Uznoseći Gogolja kao umjetnika, Radić nalazi, da ima jednakih razloga i za jednaku satiričku kritiku gospodskoga birokratizma u Hrvatskoj, ubitačnog

⁶⁷ *Slovanski spomini in jubileji*. Ljubljana 1911, str. 9.

⁶⁸ Misli se tu na slabu razvijenost političke svijesti Gogoljeve.

⁶⁹ Radić, Stjepan: *K stogodišnjici ruskoga čudovišnog genija*, 1. c. p. 19.

za hrvatsko seljaštvo. »Zum Glück sei der Bauer zum Bewusstsein gelangt — izvješćuje o Radićevu govoru zagrebački dnevnik »Zagreber Tagblatt« od 22. ožujka 1926, br. 67. — und habe durch seine Organisation nicht nur die Kontrolle der Macht, sondern auch die Macht selbst in eigene Hände genommen... Das was Gogol in seinem Stücke schilderte, sei nicht nur russische, sondern auch jugoslawische Bürokratie«. U stvari stajalište, koje je Derenčinov Marko Lalić proklamirao u *Ladanjskoj opoziciji*.

A o smiješnoj i tužnoj pripovijesti Gogoljevoj *Mrtve duše* piše Stjepan Radić (»Dom«, I, 1900, br. 9) — i ovo: »I ako se je koji od vas toj pripovijesti nasmijao — bilo je to samo na čas, jer je svakoga odmah zazeblu u srcu, i za čas se je smijao kroz suze.«

III.

Stvaralački odraz Gogoljevih djela u hrvatskoj književnosti

Prirodno je očekivati, da će tako veliki pisac, kao što je Gogolj, odjeknuti, usporedo s prevođenjem i komentiranjem, i u hrvatskoj stvaralačkoj književnosti. To je valjalo očekivati već i zato, što književni rod Gogoljeva stvaranja pripada, tako reći, stalno deficitarnom književnom rodu: prava satira i pravi humor tražene su književne vrste u svim, pa i u najrazvijenijim svjetskim književnostima. Otuda i Gogoljevu književnom djelu oduvijek — visoka cijena: kao umjetniku i kao — učitelju književnosti. »Svi smo mi klasici ruskoga realizma 19. st. — izišli iz Gogoljeve *Kabanice*« — kliknuo je čak i Dostojevski.

Razumljivo je zato, da je ta visoka umjetnost Gogoljeva, sa svojim klasičnim »smijehom kroz suze«, odjeknula i u hrvatskoj književnosti. Pokušat ću to s nekoliko slučajeva dodira naše stvaralačke književnosti i Gogoljeve umjetnosti i dokazati.

Poći ću kronološkim redom.

Prvi slučaj stvaralačkog dodira naše književnosti s Gogoljem sklon sam ustanoviti kod našega pripovjedača Janka Jurkovića, i to izrazito u njegovoj pripovijesti *Liječnik u stupici*. Povezanost te pripovijesti s Gogoljevim stvaranjem sadržan je manifestno u kompozicijsko-tehničkoj srodnosti te Jurkovićeve pripovijetke s Gogoljevim *Revizo-*

rom: kao kod Gogolja, gdje zaplašeni pokrajinski pokvarenjaci očekuju »revizora« i u zabuni čine nekoga slučajnog zburjenika Hlestakova junakom svoje stvarnosti (i Gogoljeve komedije!), tako i jednako neuka i naivna malograđanska sredina, u kojoj se odvija radnja pripovijesti *Liječnik u stupici*, zamjenjuje zabunom osobu očekivanog liječnika s nekim mladićem Mladenom, koji se u času očekivanja liječnika nađe neočekivano u kući kao — udvarač imućne udavače, da bi se zatim nakon dolaska pravog i očekivanog liječnika ubrzano pobrao iz škakljive situacije. Dakle — podjednaki qui pro quo kod Gogolja i kod Jurkovića.

U objašnjenju Gogoljeve »zaraze« u Jurkovićevu slučaju valja nam dodati i to, da pripovijest *Liječnik u stupici* ide u poznije Jurkovićeve pripovjedačke radove, kad se on, zapadnjački orijentiran, počeo ogledati za ruskim piscima i u njima tražiti uzore za svoje književno stvaranje. To je već natuknuo i Vladoje Dukat, razmatrajući tkivo Jurkovićeve pripovijesti *Timotija Patkov* i utvrđujući u toj pripovijesti utjecaj Turgenjeva.⁷⁰ Građu za takvo tvrđenje dao je Dukat izravno sam Jurković u toj istoj pripovijesti, pronalazeći — u razgovoru između nesuđenog junaka pripovijesti Mladena i jednake junakinje Zore Orlić — Turgenjeva, kojega s jednakim zadovoljstvom čita hrvatski grad i hrvatsko selo.⁷¹

Vežu između Jurkovićeve *Liječnika u stupici* i Gogoljeve *Revizora* nije Dukat, okrenut prema Zapadu, zabilježio, mada je ona ležala, tako reći, na dlanu: godine 1874. slavio je slavlje Gogoljev *Revizor* u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu, a nekoliko godina nakon toga napisana je i objavljena Jurkovićeva pripovijest *Liječnik u stupici* — u srodnoj kompozicijsko-tehničkoj fakturi qui pro quo i s izrazitom rusofilskom potkom (Turgenjev).

O književnim vezama Jurkovićeve vršnjaka i zemljaka, hrvatskog humoriste Vilima Korajca (1839—1899) s ruskom književnošću, a napose s Gogoljem, nije se još govorilo u našoj znanosti o književnosti naprosto s razloga, što je za takvo povezivanje Korajčeva stvaralaštva s ruskom književnošću poteže pronaći uvjerljivo uporište u samim Korajčevim književnim radovima. Nije se zadjeo

za to pitanje ni Vlado Dukat u citiranoj već studiji *O našijem humoristima: Antunu Nemčiću, Janku Jurkoviću i Vilimu Korajcu*,⁷² pronalazeći u toj svojoj studiji, kao i kod mlađeg Jurkovića, pretežno ili isključivo zapadnjačke utjecaje njemačkih romantičara. Konstatirao je on ipak, da je Korajac mnogo čitao inozemne pisce, a u tom broju — sva je prilika — i tadašnje hrvatske prijevode Gogoljevih djela. Jer tematika njegovu književna interesa, uokvirena sitničavom malograđanskom sredinom Šijačije, kretala se na razini srodne zaostale društvene sredine, kojoj je Gogolj posvetio svoj stvaralački interes: prosječan pojedinac još prosječnijega malograđanskog društva izobličan je što okvirom svoje društvene stvarnosti što svojim ličnim osobinama, da izazivlje smijeh svoje okoline na protegu od bezazlena humora do lake satire... Dotle bi postojala i stanovita unutrašnja veza humorističkoga kod Gogolja i Korajca — u smiješnosti ili točnije — u ismijavanju smiješnoga. No nema u Korajčevu humoru, podjednako kao ni u Jurkovićevu — nevidljivih sužā Gogoljevih (»smeh skvoz slēzy«): duboka, umjetnički genijalno sublimirana nota humanosti, etičke supatnje, koja je Gogoljevu umjetnost svrstala u vrhunsku etičko-estetsku kategoriju duhovnoga stvaranja ljudskoga — izostala je u stvaralaštvu naših ranih humorista Jurkovića i Korajca. Njihov je humor nasmijavao, a nije dublje potresao. Poznato je, da se Puškin, pročitavši »smiješnoga« Gogoljeve *Revizora*, duboko *snuždio* i na kraju čitanja rastužen do potresnosti uskliknuo: »Jao, kako li si mi žalosna, moja Rusijo!«

Nisam na čistu, da li bih neke formalno-tehničke podudarnosti između Gogoljeva i Korajčeva pisanja i komponiranja smio svoditi na Korajčevo ugledanje u Gogolja. Korajac je npr. svoj najzreliji pripovjedački rad *Auvergnanski senatori* Gogoljevski komponirao u duhu i u vanjskom obliku glasovite Gogoljeve pripovijetke *Kako su se posvađali Ivan Ivanovič i Ivan Nikiforovič*, navodeći svako od trinaest poglavlja svoje pripovijetke posebnim humorističkim podnaslovom, kao npr. »Prva glava, iz koje čitatelj doznaje, da je pisac ove pripovijetke — samo svjetlopisac i da je čitava ova glava samo predgovor, a čitav predgovor samoodgovor na mogući kakav prigovor«.

⁷⁰ Dukat, Vladoje: *O našijem humoristima: Nemčiću, Jurkoviću i Korajcu*. Rad JAZU, knj. 197, str. 216. Zagreb 1913.

⁷¹ Jurković, Janko: *Sabrane pripovijesti*, II. izd. Matice

Hrvatske, sv. 51-53, str. 126-127. Zagreb 1881.

⁷² Rad JAZU, knj. 197, str. 232-260.

Dukat je u svojoj citiranoj studiji doveo taj Korajčev postupak podnaslovljivanja u vezu s njemačkim piscem Wielandom i njegovim romanom *Geschichte der Abderiten*. Međutim, meni se čini, i pored Dukatova dokazivanja svoje teze o vezi s Wielandom, da je Gogolj, pa i tada novi prijevodi njegovih djela u hrvatskoj književnosti, po obliku i duhu bio bliži i poručniji (kao i njegovu zemljaku Jurkoviću) od njemačkih romanopisaca Wielandova kova, koji mu, uostalom, nije mogao udahnuti ni bogata nadahnuća za plodno prožimanje njegovih pripovjedačkih tekstova slavenskim, napose hrvatskim folklorom. A u tom je pogledu Gogolj mogao biti pravom riznicom za autora djela *Filozofija hrvatsko-srpskih narodnih poslovice* (složio Vilim Korajac, Osijek 1876).

I tako redom.

Nadalje bismo možda smjeli — u prilog veze Gogoljeva i Korajčeva stvaralaštva — dodati i činjenicu duboke povezanosti Gogoljeva i Korajčeva književnog izraza prezasićenog narodnim folklorom. Korajčeva pripovijest, npr. *Šijaci* sva je glosirana u svojim poglavljima isključivo narodnim poslovicama. A to su nerijetko važne značajke Gogoljeva književnog stila i izraza. Pa i sam *Revizor* glosiran je popularnom ukrajinskom poslovice: »Ne okrivljuj ogledalo, ako ti čuba stoji nakrivo.«

Opipljivija je povezanost između komediografskog stvaralaštva N. V. Gogolja i Marijana Derenčina (1836—1906), pisca satiričke komedije *Ladanjska opozicija*, »jednoga od onih rijetkih duhova, koji urezuju duboku brazdu na njivi narodnoj i udaraju pečat vremenu svome.« (Josip Pasarić u Predgovoru Derenčinove *Ladanjske opozicije*. Zagreb 1908, str. 3)

Tematski je *Ladanjska opozicija* bliska i srodna sferi iskrnje Gogoljeve socijalno-političke kritike: ona uzima na nišanu zaoštalu društvenu sredinu nekoga zaturenog hrvatskog sela Pšeničari. Koprcajući se u svojoj plitkoj i zagušljivoj sredini, stanovnici Pšeničara, odreda poluinteligeni i malograđani, nezadovoljni su političkim stanjem zemlje, pa se odlučuju, da na skorim izborima ruše svoga načelnika vladinovca. U tu svrhu oni će se organizirano uteći za pomoć nekom moćnom političkom glavešini (»Protomedikušu«), čiji politički posjet uoči izbora upravo i očekuju Pšeničari. Poneki se toga posjeta i boje, jer bi im on mogao revizorski zaviriti ispod kože i tamo pronaći i kažnjive poslove (mjesni ljekarnik Mazalo, mesar Luka,

brijač Brus i dr.). Ima u Pšeničarima i uvjerenih protivnika svakoga prosvjeđivanja: »Evo mene — isprsi se bogati gazda Herceg — ne znam ni čitati ni pisati, pa sam Bogu hvala, najpametniji, najbogatiji i najpošteniji čovjek u mojem selu, a moj susjed Ivan školao je svojega sina za općinskoga pisara i taj pisar sjedi sada u Lepoglavi.«⁷³ U posjet tomu selu, ili bolje, ljekarniku Mazalu, ocu bogate udavače kćeri Leonore, stiže iz glavnoga grada otmjena gospođa Parapatovička sa svojim sinom Hanibalom, književnikom i — kandidatom za ženidbu. Mladi književnik upravo piše roman *Mrtva duša — živo srce*.

Međutim, uto stiže i vijest o skorom dolasku »Protomedikuša« i zbunjena se opozicija odlučuje na prijazan doček toga moćnog vladinog čovjeka. »Mi ćemo slaviti Protomedikuša kao čuvara zdravlja opozicije, a ne kao činovnika vlade.«⁷⁴ Ti isti »opozicionalci« dočekuju slijedeći dan Protomedikuša u osobi načelnikova prijatelja dra Gazdića, nedavno promoviranog liječnika kao vladinog delegata i najavljenog »revizora«. Omraženi načelnik Luković objašnjava svome prijatelju Protomedikušu stvaran položaj Pšeničara: »Triumviri koji stoje na čelu opozicije komični su smušenjaci, koji među sobom snivaju o veličini Pšeničara, o razvoju toga sela do kulturnoga grada, a javno poćupiru otpor seljački proti najnužnijim reformama, te mu obećavaju, da će se pod njihovom upravom povratiti ona stara vremena, kad nije bilo ni poreza, ni općinskoga nameta, ni škole...«⁷⁵ Protomedikuš Gazdić snalazi se u nametnutoj mu lažnoj ulozi i glumi hrvatskoga Hlestakova, primajući deputacije i preporuke i — dajući pouke i obećanje — u ime vlade. Sve to pobuđuje Pšeničare da podvrgnu reviziji svoje opozicijsko stajalište i priklone se vladi i njezinu programu — melioracije Pšeničara.

Prema tome kompozicijsko-tehnička primjena postupka qui pro quo, tj. lažnog revizora Hlestakova (*Revizor*) i jednako lažnog »protomedikuša« Gazdića (*Ladanjska opozicija*) — podudaraju se u cijelosti, ali ipak s tom razlikom, da hrvatski komediograf, osudivši svoje zatucane 'opozicionalce' iz Pšeničara, u zaključnoj sceni otvara pred gledaocima novu, svjetliju perspektivu u smjeni vladajuće

⁷³ Derenčin, M.: *Ladanjska opozicija*, Zagreb 1908, str. 39.

⁷⁴ Derenčin, M.: *Ladanjska opozicija*, 52.

⁷⁵ Derenčin, str. 68-69.

klase: on, nihilistički raspoložen, poziva na društveno-političku scenu — hrvatskoga seljaka kao predstavnika najbrojnije društvene klase u Hrvatskoj.

»Naša domovina ne broji ni dvjesto hiljada građana, a seljaka ima preko dva milijuna — izjavljuje na javnoj političkoj skupštini politički predstavnik seljaka Marko Lalić — pa u saboru takve zemlje sudjeluju sami građani kod stvaranja zakona, i tu se ne čuje glas seljaka. Radnika u ono malo gradova što ih imamo — mazite svi, dok ne mislite na hrvatskog seljaka, kojemu ide gore, nego li najsiromašnijem radniku u gradu. A ipak seljačtvo je snaga zemlje.«⁷⁶

Tu i takvu idejno-političku potrebu, kako ju je po prvi put iznio u hrvatskoj književnosti hrvatski sociolog Marijan Derenčin, autor *Ladanjske opozicije*, valja zabilježiti kao krupan zahvat u idejnost naše književnosti, bez obzira na manje ili više opravdane prigovore umjetničkoj strani Derenčinova dramatskog stvaranja.

»A ni praktično-političku stranu *Ladanjske opozicije* (kao nekoć Gogoljeva *Revizora!*) ne bi trebalo potcjenjivati. Derenčinova komedija bila je veoma aktualna, što se vidi po mnogim polemikama, pa je time pomogla saniranju hrvatskih političkih prilika, a to je za ono vrijeme opće klonulosti mnogo značilo.«⁷⁷

I oštro pero našega najdarovitijega satirika Antuna Kovarića a bilo je, po mome mišljenju, u školi najvećega ruskoga majstora satire Nikolaja V. Gogolja: njegov Ivica Kičmanović, arhivski bratac Akakija Akakijeviča Bašmačkina, bio je začet pod Gogoljevom *Kabanicom*, smiješan a uz to bijedan do sažalnosti, kao bespomoćna optužba svo-ga nejunačkog vremena i društvene sredine koja ga je rodila.

Sredina u kojoj on tavori jest neka skromna uredska registratura. Autor romana *U registraturi* opisuje posve Gogoljevskim jezikom: to je jezik odmjerenoga smijeha i jednakih suza: »Registrator već je davno unišao u prosto-

rije registrature. Bijaše to ovisok starac, kratko ostrižene i posve bijele glave. Obrazi uski, dugački, brci crni i spuštene poput grana strmogleda... Crna njihova mast s napola ljubičastim preljevima očito je dokazivala da crnilo nije prirodno, nego umjetno. Lice moglo je biti nekada lijepo, muškaračko i ugodno, ali ga sada nakazuje plosnat, velik, crveno-modar nos... Ne cvate doduše poput božura, ali priliči svjetlu žalosti što je o bijelu danu upaljeno kraj kakve stare ikone... ili kada se posljednja polugnjila kruška njiše o vjetru s okresana i neplodna stabla...«

I onda završava:

»Registrator — Ivica Kičmanović — otpuhne sa stola prašinu, zamumlja dubokim glasom nešto nerazumljivo, pljune jedanput desno, drugi put lijevo i dohvati svoju lulu zemljušu, nasađenu na dugačkome kamišu...«⁷⁸

A Gogolj bi dao svoju pripovjedačko-karakterizacijsku varijantu u liku ruskoga departamentskog činovničića Akakija Akakijeviča Bašmačkina:

»Prezime je tome činovniku bilo Bašmačkin. Već se iz samoga imena vidi, da je ono negda poteklo od cipele (ruski: bašmak); no kad je to bilo i na koji je način proizašlo od cipele — o tome ništa ne zna; i otac i djed, pa čak i šurjak, i svi su kao pravi Bašmačkini išli u cipelama, i samo su na njima oko triput godišnje obnavljali potplate. Ime mu je bilo Akakije Akakijevič. Možda će se čitatelju ime činiti i ponešto čudnovatim, i traženim, ali moram vas uvjeriti, da ga nikako nismo izabirali, nego su se same po sebi stvorile takve okolnosti, da mu nije bilo moguće dati nikakvo drugo ime. A dogodilo se to evo ovako: rodio se Akakij Akakijevič pred noć, ako nas sjećanje ne vara, uoči 23. ožujka... Porodilji su predložili na izbor tri imena: Mokij, Sosij ili da se djetešce nazove po imenu mučenika Hozdazata. »Ne, nijedno« pomislila sad već pokojnica mati — »baš su mi to imena!« Da bi joj ugodili, otvorili su kalendar na drugom mjestu — pa opet naišli na tri imena: Trifilij, Dula i Varahazija. »Baš prava kazna božija!« — primijetila je baka. »Kakvih li sve imena ima na svijetu! Nisam, pravo da kažem, za njih nikada ni čula. Još kako tako da je Varadat ili Varuh, ali nikako Trifilij ili Varahazij!« Okrenula još stranicu, a ono — Pavsikahij i Vahtisij. »Eh, već vidim« — reče baka — »to je već takva

⁷⁶ Derenčin, o. c., p. 140.

⁷⁷ Štampar, Emil: *Derenčinova Ladanjska opozicija prema Gogoljevu »Revizoru«* — »Obzor«, LXXVI, 1936, br. 97. Sličan odraz Gogoljeve komediografije, poimence njegova *Revizora*, kako je zabilježen kod Derenčina, a zatim kasnije kod srpskog komediografa B. Nušića (*Sumnjivo lice*) — ponovljen je god. 1942, u komediji Ivana Lamze s naslovom *Kontrolor* (prikazivana u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu 1942).

⁷⁸ *U registraturi*, II, Zagreb, Matica hrvatska, 1962, str. 191-192.

sudbina! Pa ako je već tome tako, onda je bolje da dobije očevo ime. Otac mu se zvao Akakij, pa neka bude i sin Akakij.« Tako je, eto, i došlo do Akakijeviča. Djetešće su krstili, pri krštenju dijete zaplakalo i načinilo takvu grimasu, kao da predosjeća, da će biti titularni savjetnik. Eto, kako se sve zbililo... Kad je i u kakvo vrijeme on stupio u službu u departmentu, i tko ga je tu namjestio, toga se nitko nije sjećao. Ma koliko se direktora i svakovrsnih načelnika promijenilo, on je ostao vazda na jednom te istom mjestu, u istom položaju, na jednoj te istoj dužnosti činovnika za prijepise, tako da su svi živjeli u uvjerenju, e da je već na svijet došao ovakav kakvim su ga oni tu gledali — u službenom munduru i s čelom na glavi...⁷⁹

Udobljeno: smiješno i tužno, kao i u slučaju hrvatskog subrata Ivica Kičmanovića — »smijeh kroz suze«. —

Pa i završavaju se ta obadva registratorska života u jednako tupoj životnoj tragici: Akakij Akakijevič, sretni vlasnik zimske kabanice (odakle i naslov te znamenite Gogoljeve pripovijesti), svučen usred zimske noći na nekom petrogradskom mostu, povaljen je upalom pluća u grob. Tupo, besmisleno, kao i sav njegov predašnji život: u stvari ipak *nijemi protest* protiv društvenih okvira svoje dobe.

Registrator Ivica Kičmanović, kojemu je oteta životna utopljenička slamka umorstvom zaručnice Ančice (također *Kabanica* svoje vrsti), postaje alkoholičarom i pogiba samospaljivanjem sebe i svoje registrature.

I tako postaje završni delirij registrature Ivica Kičmanovića korisni deus ex machina: u stvari je takav konac njegova života, kao i Bašmačkinov, jednaka optužba analognih društvenih okvira ruske i hrvatske 'gnusne stvarnosti' registratorske dobe i sredine svih Kičmanovića i Bašmačkina.

Možda bismo smjeli, uspostavljajući takvu vezu između Gogoljeva i Kovačićeva stvaralaštva, usmjeriti pozornost na još jednu činjenicu, koja bi mogla — ma i simbolički — povezivati njihovo stvaranje. Poznato je naime, da su oba pisca, i Gogolj i Kovačić, tragično završili svoj život u trideset petoj (Kovačić), odnosno u četrdeset trećoj (Gogolj) godini života — i to obojica kao umobolnici, na bazi specifičnoga nervnoga sloma. Obadvojica simbo-

⁷⁹ Gogolj, N. V.: *Sinjel*, str. 88-89 = Sobr. soč. III. St. Peterburg, »Njiva«, 1900.

lički izgaraju u plamenu svoje teške bolesti — s vizijom tragičnog kraja. Psihopatološka opsjednutost, upravo fobija, koja obadvojicu dovodi do ludila, ozarena je u posljednoj svojoj fazi *plamenom spaljivanja*: Gogolj, kako je poznato, spaljuje svoja djela, odričući ih se u završnom bolesnom posrtaju, dok Ivica Kičmanović, Kovačićev alter ego, svršava zajedno s registraturom u *plamenu samospaljivanja*, u gomili spisa o Lauri i sa svojim »vjekopisom«.

A Kovačiću je jamačno bio dobro poznat Gogoljev »vjekopis«, kao i tužan konac velikog pisca: mogao ga je upoznati u Bogovićevo »Nevenu« (I, 1852), u nekrologu povodom Gogoljeve smrti (1852).

Ako je tome tako, onda je to jedan od »krunskih« dokaza povezanosti Kovačićeva književnog djela s Gogoljem:⁸⁰ I da bi bio što dalje od te zajedničke prašnjave stvarnosti, Kovačić se, kao i vajni junaci Gogoljeve fantastike i groteske (u pripovijesti *Vij, Nos, Nevski prospekt* i dr.) pokušao spasiti bijegom u sferu nedohvatne fantastike (u svojoj *Registraturi*), živjeti i saživjeti se s nekim grotesknim petrefaktima svoga službenog Arhiva, kako bi mogao što manje misliti na se i na svoju »gnusnu stvarnost«. Onako kao i jadni Akakij Akakijevič (*Kabanica*), kad se spasavao bijegom u začarani krug kaligrafskih zafrikača, kojima je strastveno ukrašavao uredske spise svoga nadleštva. Dakle: i jedno i drugo — u stvari — bijeg pred »gnusnom stvarnošću« (Bjelinski).

⁸⁰ Ivo Franješ u svojoj zanimljivoj studiji *Buđenje Ivica Kičmanovića* (u knjizi *Stilističke studije*, Zagreb 1959, str. 199-226) pokušao je utvrditi određenu stilsku zakonomjernost u razbarušenoj kompoziciji *Registrature*, ne posizujući pritom za netom istaknutim činjenicama nervne dezagregacije piščeve u njegovim predsmrtnim godinama. Mislim da bi uz pomoć tih fakata njegovi izvodi samo dobili na uvjerljivosti.

O Kovačiću je, prirodno, napisan u našoj kritici i znanosti o književnosti lijep broj književno-kritičkih priloga, poimence sa zadatkom, da se u različitim prigodama osvijetli cjelokupan piščev lik ili neko posebno pitanje u vezi s njegovim književnim stvaranjem. Jedan od posljednjih takvih prikaza jest članak Gustava Krkleca objavljen u Enciklopediji Jugoslavije (V, 1962, str. 357-358, sv. *Ante Kovačić*). Tu je i izbor iz kritičke literature o Anti Kovačiću. Korisnom dopunom tome izboru bili bi noviji prilozi naših predgovorničara, uvodničara i pogovorničara izdanjima Kovačićevih djela (od Matošića i Pasarića do Matkovića, Šovary-a i Flakera). Njihova se imena spominju u našem poglavlju I. (Prevođenje) u vezi s bibliografijom novijih izdanja Kovačićevih djela.

A kuda je to pobjegao naš Ivica Kičmanović? Reksmo: u papirnatu fantastiku požutjelih spisa *Registrature* u kojima su još palucale, kao vječna svjetla u kandilima, izuzetne ljudske sudbine. Tamo je i radoznali Ivica Kičmanović našao jezovitu figuru žene vampira Laure, uokvirene jezovitim posrtajima feudalnog čovjeka i feudalne nečovječnosti. A gdje je mogao naći pobude za takvo prikazivanje, za originalnu književnu grotesku, realist Kovačić? I opet, ma kako to neočekivano zvučalo, u djelima velikog ruskog majstora fantastike i groteske, N. V. Gogolja, autora pripovijesti *Vij* (u hrvatskom prijevodu: *Kralj zemnih duhova!*), *Nos*, *Strašna osveta*, *Mrtve duše*, *Kočija*, *Nevski prospekt*, *Iz dnevnika jednog luđaka* i sl. Osamdesetih godina, kad izlazi Kovačićev roman *U registraturi*, u našoj je književnosti, ma i okasno, velik interes za Gogolja, a dokazuju to i naši prijevodi tih godina (iz Gogolja): *Nos* (1882, po drugi put), *Kralj zemnih duhova* (1883), *Strašna osveta* (1883), *Pripovijest o tome, kako se posvađio Ivan Ivanovič s Ivanom Nikiforovičem* (1883), *Seoski sud i rasprave* (1883—1884), *Akakij Akakijevič* (Kabanica, 1884), *Zapisci poludjeloga* (1886).

Kovačić, međutim, nije bio upućen na prijevode Gogoljevih djela, jer je on ruski učio i znao dotle, da se laćao i prevođenja ruskih pisaca. Pa volio se on tim svojim znanjem (ma i vrlo skromnim) istaći i u svojem književnom radu. Otuda i rusizmi u njegovu jeziku (prelestan, pogrnužen, uskoriti, zdravstvuj, zdravstvujte).

Gogoljeva fantastika i groteska odjeknula je snažno kod našega Kovačića poimence u njegovom romanu *U registraturi*. Lik i jezovita fabula sazdana na liku fantastične harambašice Laure — gogoljevski je snažna — sadržajno i stilski: rječnik bogat, stil bujan i izražajan, protkan narodnim folklorom — ukratko: sve pozitivne osobine specifične Gogoljeve umjetnosti — književne fantastike i groteske.

Poput Gogolja on će jednakim bojama fantastike i hiperbolizacije karakterizirati bezdušnoga seoskoga bogatuna, vinskoga i konjskoga trgovca Medonića:

»Seljaci često uzdisahu nad tako silnim imutkom i bogatstvom. A stare kume bojažljivo šaputahu, da to nije s pravim računom zgrtano i nakrcano: tu valja da ima vrab svoje prste, koji kupuje ljudske duše s vrećama zlata i srebra... Pronosilo se pače selom da je prije više godina

nesretnjaković Blažun Tomica, pokoj mu duši, noseći u Medonićeve podrume vino, naišao na nekakva gvozdena vrata, u kojima opazi silni zardali ključ, te otključavši ih radoznalo uniđe u rupu, što zaudaraše sumporom i mrtvacima... Tu zareže na njega čudovište, pripeto o lancu... Oči su mu tako sjale da rasvjetljivahu čitavu rupu... Imalo je životinjsko tijelo od jarca, crno, rutavo; crljen rep, glavu čovječju s rogovima, a jezik krvav, isplažen preko brade... Nesretnjaković pobježe na vrat na nos, te je za čitava vijeka ostao poremećene pameti... I puk prišaptavaše da je to pripet o lancu živ živcat đavo, koji Medoniću kuje novac i radi banke... Zato i bijaše Medonić pobožan gospodar, koji putovaše po svim proštenjima, darivajući crkve i oltare, plaćajući svete mise, pužući na golim koljenima, i ližući svece i crkvene zidove... samo da spasi dušu od vraga, koji ju je sigurno već vagnuo i zapisao u svoje ‚analije‘...«⁸¹

I tako će *Gogoljevska groteska*, prezasićena hiperbolizacijom i fantastikom, naći u Kovačiću darovitog učenika: kad Kovačić hoće da pregaženog crva, nevinu seosku ljepoticu Lauru, nasilno obećasčenu od samovoljnog feudalnog bogatuna, pretvori u romantičnu osvetnicu i stvara od nje ubojicu, laća se Gogoljevske groteske: osvetnica Laura postaje harambašom.

»Šuti huljo! Ne ćeretaj, jer ćeš ovaj čas znati što je harambaša Laura. Prosvirat ću ti tanetom i ovo jedno oko što te još vodi po širokome svijetu! — domahnu mu vitkostruko i bujnostasno čudovište, skine kabanicu, a oko pasa zasja svijetlo oružje; zatim otkopča nekakve zaveze, a s obraza spane kriva brada i brk, dok se ženske kose u svoj bujnosti i dragosti prospu po leđima, kano da je pao crni oblak. I zasja velebno žensko lice, puno života, strasti, junaštva i grijeha...«⁸²

Laura, otrovavši svoga oskvrnitelja, pa i nekog nametljivog ljubavnika — u stvari — *ustaje na obranu svoje oskvrnjene časti, svoje čovječje ličnosti*.

U toj borbi ona i pada. Groteskom se Kovačić služi i u prilici, kad hoće prikazati neka realistička zbivanja krajnjom snagom:

⁸¹ Kovačić, A.: *U registraturi*, Zagreb, Matica hrvatska, 1962, str. 197.

⁸² Kovačić, A.: *U registraturi*, Zagreb 1962, str. 391.

»Naš Martin Požeg stisni očima, sažmi krutim rame-
nima, i zatuli (u krvavoj seljačkoj tučnjavi) kano bik,
uhvativši se za trbuh...

Pustite, ljudi! Ovaj se ne šali. Zaklao me, rasporio
mi trbuh — problijedi Martin.

A svjetina se razbježala na sve strane. Ljudi zjaju u
rvanje i tučnjavu kao telad u nova vrata. Oni gledaju u
rascijepane glave i osakaćene ruke... Ali smrt, to je nešto
strašno i grozno i sve bježi što ga noge nose! Naš Martin
pribere svoj rasporeni trbuh objema rukama, i on ni pet
ni šest, nego ravno k svome domu. Kažu da je u rukama
nosio svoja vlastita crijeva... Oh, silna i jaka bijaše to
ljudina... On na kućni prag, a žena preda nj sa:

— Pomagaj i jao!

— Muči, muči, ženo — odvrća on — našalili se malo,
pa bocnuli... na! —

I sruši se preko praga te izdahne.⁸³

Jednako je i Gogoljevski *folklor* razasut bogato u nje-
govim djelima našao snažan odjek u Kovačićevoj stvara-
lačkoj primjeni: dokazuje to pored dokumentarnih opisa
svadbenih narodnih običaja u Registraturi⁸⁴ i dikcija nje-
gova jezičnog izražaja zasićena pučkom leksikom, narod-
nim poslovicama i sl.

— Dugo se Kata nije miješala ni u čije poslove i nije
nikada s babama trla lan da joj prođe dan i ne bijaše
tuđem loncu nikada zaklopcom...⁸⁵

Gogoljev »smijeh kroz suze« okrznuo je, po mome mi-
šljenju, i književno stvaranje najvećega humorista i sati-
rika novije hrvatske književnosti, Slavka Kolar. Prije
svega tematski: jer umjetničko ukazivanje na društvene
hrapavosti zaostaloga hrvatskog sela ili prijesne hrvatske
malograđanštine — i Kolarov je svijet stvaralačke pozor-
nosti. Kao i kod Kovačića.

Jedan i drugi od ovih dvaju najistaknutijih humorista,
odnosno satirika — uzeli su u zaštitu, u svojim umjetnič-
kim djelima, s ljubavlju, sa suzama, a ne samo sa ismija-
vanjem našega tako zvanoga maloga čovjeka. U njihovoj
satiri i humoru umjetnički je integrirana u cjelosti for-
mula gogoljevskoga humora: smijeh kroz suze. Nakon pau-

šalnog ismijavanja sebe sama, od Jurkovića, Korajca, De-
renčina i drugih naših humorista i satiričara, našle su se
u najznačajnijim dostignućima našega humora i satira za
poroke tih naših malih ljudi i suze sućuti i ljubavi. Naj-
plemenitiji sadržaj Gogoljeve umjetnosti — suze za poni-
žene i povrijeđene — sublimirana je u umjetničkom stva-
ranju A. Kovačića i S. Kolar — oni se smiju svojima
slabima i životom iskrivljenima, ali i — plaču zbog njih
i za njih.

I Kolar ima, kao i Gogolj, kao i Kovačić, za svoje
pomalo smiješne, pomalo žalosne junake ne samo smijeha,
nego i suza.

Spomenut ću ovom prilikom samo suimenjaka Kova-
čićeva Ivica Kičmanovića — Kolarova Ivu Pavunčeca u
popularnoj Kolarovoj pripovijesti *Tijela svoga gospodar*.
I on se, kao neuk mlad seljak, bori za slobodu i dostojan-
stvo svoje povrijeđene čovječje ličnosti: neće on da se po-
korava zastarjelim zakonima i običajima, ženeći se nevo-
ljenom djevojkom po zapovijedi roditelja.

Ima Kolar u istoj pripovijesti i svoju Lauru, šepavu
i gaženu Rožu Pavunčecovu: nije ona lijepa harambašica,
koja se ubojstvima osvećuje za svoje povrijeđeno čovječje
dostojanstvo, ali njezina bolna čovječja riječ zbog nepravi-
ce jednake je nosivosti kao Bašmačkinov vapaj: »Zašto
me vrijeđate?«

— Mili bože, ti se vidiš!... Mili bože, ti se vidiš, ti
se čuješ!... Svih se moj Iva spominje (u pismu iz vojske),
i oca i matere, i brata i sestre, i cele familije. Ni vola ni
krave ni zaboravel, samo svoje žene nijedne reči ne pošil-
lja! Ni dobre ni zločeste!... Mili bože, ti dobro znaš kak
se ja mučim i kak delam i ob svemu brigu vodim... Po-
šteno se vladam i reda držim, a moj muž zakonski nijedne
reči za mene nima!... Je li to pravica? Je li to pošte-
nje?... A jo-o-oj mati moja, kaj si me ro-di-la?!...⁸⁶

Ovom prilikom htio bih podcrtati samo jednu vezu
Kolarove umjetnosti s Gogoljem, vezu, koju držim značaj-
nom, a to je Kolarovo umjetničko posizanje, kao i u
Kovačića, za gogoljevskom groteskom. Kao primjer za tu
vezu spomenut ću onu infernalnu scenu s pogibijom špana
Miška Bana u pripovijesti *Jesu li kravama potrebni repovi*,

⁸³ Kovačić, A.: *U registraturi*, str. 261.

⁸⁴ *Ibid.*, p. 270, 273.

⁸⁵ *Ibid.*, p. 227.

⁸⁶ Kolar, Slavko: *Tijela svoga gospodar* u zbirci *Pripovi-
jesti*, Zagreb, Matica hrvatska, 1964, str. 51.

kad izmučena, a onda živčano posrnula žena Treza usmrćuje i kastrira svoga muža Miška Bana, raskalašenoga ženskara:

»Dojurio (magaziner Luka) bez duše, prestrašen, izobličen, blijed.

— Go-gospon de-rektor, špan je zaklan! Eno ga leži na krevetu, još krklja, a na podu je čitava mlaka krvi...

Vijest koju su drugi donijeli, bijaše još strašnija, još poraznija. U sobi je zastor na prozoru bio spušten i vladao je mrak. U kutu su klečale Treza i njena mati i tiho, poluglasno molile krunice, ne osvrćući se ni na koga. Ukočila se vješticama lica, upiljile strašne oči bog zna kuda i mole, mole. Čovjeka jeza hvata od te pobožnosti. Na noćnom ormariću dogorijevala svijeća, a na krevetu ležase Miško Ban, još obučen, s teškim čizmama na nogama, ali ružno sav raskopčan i razdrljen i sav strašno razrezan, isječen. Još je sasvim slabo hroptio. Na podu velika lokva krvi, a pokraj nje velik, krvav nož.

Pristav Piškulić, kao ni Luka, ne bi možda ništa ni vidio do užasa i gađenja, ali je stari Krajnc čisto hladnokrvno sve razgledao i ustanovio da je Miško Ban naprosto kastriran...⁸⁷

Veristički jeziva groteska, kakvu je hrvatska književnost upoznala valjda po prvi put pred stotinu (i više) godina u sceni pogibije Gogoljeva Ostapa Buljbe (u prijevodu *Tarasa Buljbe*, »Neven«, 1855).

⁸⁷ *Jesu li kravama potrebni repovi* u zbirci *Pripovijesti*, Zagreb, Matica hrvatska, 1964, str. 281. — U toj su Kolarovoj pripovijesti (1938) kao i u nekim drugima istoga pisca [*Svoga tjebla gospodar* (1931), *Ili jesmo — ili nismo* (1933), *Zenidba Imbre Futača* (1936)], snabdjevena pojedina poglavlja, po uzoru Gogoljevu, posebnim podnaslovima. Evo ih u pripovijesti *Jesu li kravama potrebni repovi*: 1. *Rađa se ideja*. — 2. *Jadi špana Miška Bana*. — 3. *Jesu li kravama potrebni repovi?* — 4. *Odsjecimo repove*. — 5. *Crne slutnje*. — 6. *Na nebeskoj paši*. — Ne inzistiram u ovom slučaju na vezi s Gogoljem, jer je običaj takva podnaslovljivanja već u Kovačićevo, a u Kolarovo vrijeme još više — moglo potjecati i iz domaće ili koje druge inozemne književnosti.

Završujući ovaj obzor prevodilačkog, kritičkog, kao i stvaralačkog odjeka velikoga ruskoga humoriste i satirika Nikolaja Vasiljeviča Gogolja u hrvatskoj književnosti, htio bih još jednom podcrtati pozitivnu budnost hrvatske književnosti prema značajnim književno-umjetničkim dostignućima razvijenijih svjetskih književnosti, pa u tom broju ponajpače prema ruskoj književnosti. Da je ta budnost bila i konstruktivna, dokazuje to i stvaralačko prihvaćanje Gogoljeve umjetnosti u skladu sa specifičnim potrebama organski razvijane nacionalne književnosti hrvatske u razdoblju realizma.

Hrvatska humoristička i satirička književnost protkana je zato blagim humorom i obzirnom satirou (Jurković-Korajac), demokratskim patriotizmom (Derenčin) ili gogoljevskim humanizmom (Kovačić, Kolar) — kao organski uzrasli rod hrvatske književnosti.

T. G. Ševčenko

(POVODOM 150-OBLJETNICE ROĐENJA)

I.

Prevođenje Ševčenkove poezije u hrvatskoj književnosti

U književnosti jugoslavenskih naroda počeo je Ševčenko prijevodom pojedinih pjesničkih radova ulaziti šezdesetih godina minulog stoljeća; prvi ga je počeo prevoditi mladi hrvatski pjesnik tih godina, a kasnije zaslužni hrvatski pjesnik i romanopisac — August Senoa.¹ Bilo je to godine 1863. kad je A. Senoa boravio na pravnim studijama u Pragu i tamo se, u zajednici s češkom i drugom slavenskom omladinom, oduševljavao za prvake slavenske književnosti. Bile su to prve godine nakon pada Bachova apsolutizma, pa je, prirodno, i taj povijesni datum povoljno djelovao na izgradnju svjetlijih vidika napose kod onih slavenskih naroda koji su čamili pod tuđinskom vlašću u bivšoj Austro-ugarskoj monarhiji.

Među istaknutijim slavenskim pjesnicima toga doba, čija je pjesnička lira odjekivala sazvučno o raspoloženjima ugnjetavanje slavenske omladine u Austro-Ugarskoj toga povijesnog razdoblja, isticalo se u prvom redu ime i djelo netom umrloga (1861) ukrajinskog pjesnika Tarasa Grigorjeviča Ševčenka, patnika i borca za slobodu Ukrajine. Ševčenkov borbeni otpor protiv carističke imperije i feudalnog društvenog poretka bio je u svojoj sazvučnoj dominianti jednak borbenom raspoloženju slavenske omladine

¹ Ševčenko, T. G.: *Razsuta mogila. Dumka*. Iz maloruskoga preveo Veljko Rabačević (pseud. A. Senoe). »Naše gore list«, Zabavno-poučni časopis, Zagreb, teč. III, 1863, br. 32, str. 249.

toga razdoblja u Austro-Ugarskoj: i ta se slavenska omladina, zajedno s čitavim svojim narodnim masivom, borila protiv dominacije austro-mađarske imperije. Ta i takva »antiimperijska« raspoloženja bila su podjednako na jednoj (ukrajinskoj) i na drugoj (austroslavenskoj) strani fundirana i podudarnošću analogne društvene strukture: podređenošću socijalno-ekonomski izrabljivanih slavenskih masa u korist tuđinske vladajuće manjine.

Eto, taj »vjetar epohe« uvjetovao je i određenu povoljnu konjunkturu za prihvaćanje i usvajanje pjesničkih ostvarenja razgnjevljene i borbene Ševčenkove muze. Neživljena patriotska pjesma otpora, ukorijenjena kod Hrvata još u ilirskim budnicama i tiradama, našla je za se novu i sadržajnu hranu u patriotskoj i demokratskoj poeziji Ševčenkovoj.

Ipak, i to pokoljenje šezdesetih godina, uzgojeno na slavofilskim tradicijama našega ilirizma, zaziralo je od daljih i pogubnih razdiranja međuslavenskih ranâ. Pa zato su i oni pojedinci te iste generacije šezdesetih godina, koji su se oduševljavali, pa i prevodili borbenu »antimoskalsku« poeziju razgnjevljenog Ševčenka, proglašavali, poput Puškina, međuslavenske suprotnosti, kakvom je bila u očima Ševčenka i stoljetna »moskalsko-ukrajinska« zategnutost, obiteljskim sporom. Jest, mladi August Senoa, pobornik međuslavenske sloge i solidarnosti, prvi hrvatski i jugoslavenski prevodilac Ševčenka, poimence njegove bolno invektivne pjesme *Rasuta mogila*, kojom se žestoko obara na »pljačkaša Moskova«, jednako kao što i svojom izvornom pjesmom *Stari plemić*,² u kojoj uzima u obranu Poljake od istih nasilnika »Moskala« — taj isti hrvatski pjesnik u isto doba i u istom časopisu (»Naše gori list«) poziva izvornom pjesmom sve Slavene na slogu i pomirbu u njihovim obiteljskim sporovima:

»Slavski razdor, stara kletva,
Krvno sjeme, krvna žetva;
Rod od roda, krv od krvi,
Tak se mrzi, tak se mrvi.
Bud milostiv, mili bože,
Da se bijesni utalože!
Da se Rus i Poljak slože
To tva ruka samo može.«³

² Rabačević, V. (= A. Senoa): *Stari plemić*. »Naše gore list«, III, br. 34. Zagreb 1863.

Tu svoju pjesmu glosirao je odgovarajućim Puškinovim stihovima (iz pjesme *Klevetnikam Rossii*):

»...eto spor Slavjan meždu soboju,
Domašnjij, stari spor vzvešennyj sud'boju.«⁴

Na Ševčenka se Senoa namjerio, kako je već spomenuto, za vrijeme svojih juridičkih studija u Pragu, u prvoj polovini šezdesetih godina, a u krugu tadašnje radikalno-nacionalne čehoslovačke i ostale slavenske omladine. Ta raspoloženja ostat će od presudna značenja za sav pozniji stvaralački rad Augusta Senoe, prožet nacionalnim historizmom i romantičnim patriotizmom.

Sâm prijevod Ševčenkove pjesme *Rasuta mogila* (*Rozrita mogila*), objavljen na prvoj strani 32. broja »Naše gore lista«, potpisao je Senoa kao i kasniju citiranu izvornu pjesmu *Stari plemić* svojim tadašnjim pseudonimom Veljko Rabačević (po majčinom djevojačkom prezimenu Rabač). Izvorna pjesma Ševčenkova, kako je poznato, pisana je trohejskim osmercima i šestercima sricanim svagda ženskim srokovima. Taj razmjer izvornika, kao i metričke i srokovne činjenice, ne bi smjeli predstavljati za hrvatskog prevodioca nikakvih poteškoća, ali se u Senoinu prijevodu ipak osjeća da nije dorastao izvorniku: Senoa je nastojao sačuvati razmjer i formalnu metričku shemu izvornika, ali njegovi hrapavi ritmovi i nezgrapni sroкови izazvani nepravilnom akcentuacijom (nemolila - neučila, nespala - nadgledala; kolebala - plakala; mogila - sahranila i sl.) odaju prevodiočevu muku. Jer dvadesetpetgodišnji pjesnik August Senoa bio je tada u stadiju živog izgrađivanja ne samo svoga stiha nego i književnoga jezika, a taj je napor za nj bio utoliko teži što je potekao iz malograđanske (»vlaškouličanske«) obrtničke sredine opterećene u to doba tuđim jezičnim natruhama i lokalnim (kajkavskim) dijalektom. Otuda i tragovi hrapavosti i netočnosti njegova prvoga prijevoda iz Ševčenka. Pa i sâm prijevodni naslov pjesme *Rasuta mogila* nepotrebno se odalečio od izvornog naslova i pravilnijega prijevoda *Raskopana mogila*.

Senoa je, međutim, kao snažan talenat, brzo sazrijevao, jezično i versifikacijski, pa je ta osobna uznapredova-

³ Senoa, A.: *Poljak slijepac*. Prizor iz poljsko-ruskog rata. »Naše gore list«, II, br. 17. str. 130, Zagreb 1862.

⁴ Ibid., str. 129.

lost vlastitog izraza osjetno smanjila njegov interes za prevođenje. To se odrazilo i u njegovoj daljoj suradnji brojnim izvornim pjesničkim priložima — u istom časopisu »Naše gore list«.

Slijedeći prijevod iz Ševčenka objavljen je u hrvatskoj književnosti tek nakon osam godina: bila je to pjesma *Kozačka sreća*.⁵ Metrički razmjer prijevoda i izvornika sastoji se od nesricanih trohejskih osmeraca i sricanih (ženskim srokovima) trohejskih šesteraca, u svemu 40 stihova sa srokovima a, b, c, b. Prijevod je i danas čitak. No ima i mjestimičnih odstupanja od izvornika, formalnih i stvarnih. U ukrajinskom izvorniku npr. prema kozačkom naziranju gubi kozak ženidbom slobodu (»volju«). Naš prevodilac pretvara slobodu u — sreću.

Golodnyi i golyi
Zanapastyv, nerozumnyi,
Molodnju volju

Gle golaća toga bijedna!
Gdje sahrani sreću svoju —
Oženi se, luda jedna!

Odstupa on, ako osjeti za to potrebu, i od izvornog trohejskog šesterca u korist trohejskog osmerca: npr. završni stih u pjesmi. Ne zazire on ni od manje opravdanih pjesničkih slobodina prevodeći npr. stihove:

Jak položat' molodnju
V kovyi mati spaty...

A kad spuste a t a m a n a
Da u vječnoj spava kući...

Prijevod je *Kozačke pjesme* objavljen u »Vijencu«, uz pjesmu i u sadržaju časopisa, bez naznake prevodičeva imena. Tko bi mogao biti prevodiocem te pjesme? Sudeći po versifikacijskom karakteru a i po leksici prijevoda (samokresi), sklon sam domišljanju Kravcova⁶ da bi to

⁵ Ševčenko, T. G.: *Kozačka pjesma*. »Vijenac«, III, br. 36, Zagreb 1871.

⁶ Kravcov, N. I.: *Ševčenko v literature i kritike Jugoslavii. Vtoraja polovina XIX — načalo XX v. »Taras Ševčenko«*. Izd. AN SSSR, Moskva 1962, str. 224.

mogao biti i opet — Senoa. Pa zašto nije prijevod potpisao? Razlozi bi tome mogli biti i ovi: u istom broju »Vijenca« objavljuje (s punim potpisom) A. Senoa nastavak svoga izvornog romana *Zlatarovo zlato*, pa je vjerojatno iz redakcijskotehničkih pobuda odustao od potpisivanja *prijevoda*. A usto je njegov prevodilački pseudonim u *Rasutoj mogili* (Veljko Rabačević) već bio dešifriran, pa ga nije mario u istom broju uz *pravo* ime upotrijebiti.

Najviši uspon hrvatskoga prevodilačkog interesa za Ševčenkovu poeziju bilježe osamdesete godine minolog stoljeća zahvaljujući u prvome redu brojnim prevodilačkim ostvarenjima »pjesničkog barda hrvatskoga pravaštva« Augusta Harambašića. Slavonac po rođenju (Donji Miholjac 1861), dobar poznavalac narodnog jezika i narodne pjesme, imao je već po rođenju (u štokavskoj slavonskoj sredini) važnu prednost — u pogledu baštinenog književnog i pjesničkog instrumentarija — pred kajkavcem (»vlaškouličancem«) Augustom šenoom. To će krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina zorno i praktički dokazati mnogobrojni Harambašićevi prijevodi, objavljeni u posebnoj knjizi u izdanjima Matice hrvatske (1887),⁷ a zatim u pravaškom dnevniku »Hrvatska«⁸ (1890). Istina, i poetsko-jezični izraz hrvatski bitno je uznapredovao u protekla dva desetljeća, od sredine šezdesetih do sredine osamdesetih godina (pokretanje i uspon najvažnijeg hrvatskog književnog časopisa »Vijenca«), ali je ipak u konkretnom slučaju od presudne važnosti bilo za jednoga i drugoga *prevodioca* — njihovo podrijetlo, obiteljska sredina sa svom njezinom nadgradnjom. Inače, društveno-politički mentalitet jednoga i drugoga — uokviren tadašnjom nacionalističkom zanesenošću, prkosnom malograđanskom otpornošću i demokratskošću — bio je u stvari za obojicu podjednako povoljan preduvjet za primanje i usvajanje Ševčenkove rodoljubive, borbene i demokratske poezije. Zato je Harambašić postao i do danas ostao najplodnijim

⁷ Ševčenko, T. G.: *Pjesničke pripovijesti*. Preveo i uveo dom popratio August Harambašić. Zagreb, Matica hrvatska, 1887. 8° I—XXXIII, 187. (U ovoj knjizi nalaze se prijevodi slijedećih Ševčenkovih poema: *Začarana, Topola, Katarina, Služavka, Nevoljnik, Petrica, Neofiti, Hajdamaci*.)

⁸ »Hrvatska«. Glasilo stranke prava. Zagreb, 1890. br. 79. (*Vještica*), 121 (*Kažnjenik*), 125 (*Bijednik*) i 134—135 (*Marina*).

i najuspješnijim hrvatskim prevodiocem Ševčenkove poezije, prevevši i prepjevavši blizu pet tisuća stihova velikog ukrajinskog pjesnika.

Sve Harambašičeve prijevode Ševčenkovih pjesama mogli bismo — prema kronologijskom slijedu njihova objavljivanja — razvrstati u tri skupine, koje će obuhvatiti razdoblje od god. 1887. do 1899.

Prvu skupinu čini knjiga prijevoda Ševčenkovih *Pjesničkih pripovijesti* u koju je ušlo ovih osam pjesama:

1. *Začarana (Pryčynna)*, 2. *Topola (Topola)*, 3. *Katarina (Katarina)*, 4. *Služavka (Najmyčka)*, 5. *Nevoljnik (Nevol'nyk)*, 6. *Petrica (Petrus')* 7. *Neofiti (Neofity)*, 8. *Hajdamaci (Gajdamaky)*. U svoju knjigu prijevoda uveo je prevodilac čitatelja informativnim prikazom Ševčenkova života i književnog rada (str. V—XXXIII), služeći se uglavnom ruskim vrelima. Značajan je taj uvod utoliko što je on, u skladu sa svojim vlastitim slavofilskim naziranjima o potrebi međuslavenske sloge i sporazumijevanja, prikazao takvim i Ševčenka citirajući u tu svrhu određeno mjesto u njegovoj na ruskom jeziku izdanoj pripovijesti *Nikita Gajdaj*. Ima, međutim, Harambašić, kao sin ugnjetavanog hrvatskog seljaštva, razvijen osjećaj i za pravilnu ocjenu Ševčenkova društvenog demokratizma, za njegovu strastvenu borbenost u korist oslobođenja ukrajinskog seljaštva od okrutnog veleposjedničkog izrabljivanja ruskog i ukrajinskog.

Sami prijevodi Ševčenkovih pjesničkih pripovijesti uglavnom su dobri i njihov domet seže od prijevoda do prepjeva. Kad je prevodio, nije se dao ucjenjivati od bukvadne vjernosti originalu jer nije htio iznevjeriti poeziju originala. To je isto činio kad se, u nedostatku adekvatnoga prijevodnog izraza, morao uteći prepjevanju i dati maha svojoj pjesničkoj invenciji. Pri takvu poslu, razumije se da su mu se na pojedinim mjestima potkrali i promašaji, pa i netočnosti koje mu je tadašnja filološka kritika i zamjerila.⁹ No važnija je od tih sitnih zamjeraka činjenica da je prevodilac Harambašić sretno usvojio pjesničku dikciju izvornika, originalnu draž Ševčenkove poetske narativnosti i humane toplote, a onda sve to prenio,

⁹ Luciv, L.: *Avgust Harambašić i Taras Ševčenko* (Vidbitka z »Zapisok Naukovoga Tovaristva im. Ševčenka«, t. CLV). L'viv, 1937, str. 7-9.

bez gubitka izvornih pjesničkih oblika, u adekvatan hrvatski stih. Činjenica je da su Ševčenkove *Pjesničke pripovijesti* u Harambašičevu prijevodu i danas, u osmom deceniju svoga života na hrvatskom jeziku, odreda čitke, pa čak i pri njegovoj upotrebi muškog (jednosložnoga) sroka.

O moj Dnjepre, Dnjepre, široki i dugi,
U more li mnogo odnio si već
Kozračke nam krvi; još ćeš odnijet, družel!
U more će dosta još je tobom teć, —
Pa još ove noći. Osveta paklenska
Po svoj Ukrajini zlotvore će stić.
Proteći će mnogo, mnogo, vrlo mnogo
Plemenite krvi: Kozak će se dić,
Hetmani će ustati, zlatnih u županij,
Minuti će žalosti, minuti će plać,
A na stepah naše Ukrajine drage
Blisnut, ako bog da, atamanov mać!«

(*Hajdamaci*, str. 144)

Još je slobodniji i neposredniji naš prevodilac kad pretače Ševčenkove trohejske osmerce i šesterce u jednakošložne i duhu našega pjesničkog izraza konformne trohejske osmerce i šesterce:

Vjetar brije, vjetar urla
Sve to jače, jače;
Stoji Kata na poljani,
Stoji, ljuto plače.

Napokon je i ta bura
Utihla posvema;
Plakala bi Katarina,
Al već suze nema.

(*Katarina*, str. 31)

Ili u duhu narodne pjesme:

»Plivaj, plivaj, moj labude,
Po tom sinjem moru,
Rasti, rasti, oj topolo,
Gore k nebu plavom!«

(*Topola*, str. 15)

Kako pak upravo takvi stihovi i takav metar (trohej) sa ženskim srokovima čini najveći dio Ševčenkove poezije, pa tako i prevedenih Ševčenkovih *Pjesničkih pripovijesti*, prikladnih za prenošenje pjesničke naracije, prirodno je da su bili *a priori* ispunjeni svi preduvjeti za adekvatno prenošenje Ševčenkovih stihova u Harambašićevim prijevodima.

Harambašić je bio, kako je to poznato, ne samo »pjesnički bard pravaštva« nego i praktični političar (pravaški narodni poslanik). Kao slavofil on je u stanovitom pravcu birao i redigirao svoje prijevode u aspektu svojih slavofilskih koncepcija. Samo tako valja objašnjavati i idejno-političke retuše koje je on tu i tamo svjesno obavljao u pojedinim prevedenim Ševčenkovim pjesmama. Tu je činjenicu zapazio i pravilno ocijenio i Ukrajinac Luka Lucić, upućujući na krupna Harambašićeva ispuštanja onakvih mjesta koja su se kosila s njegovom politikom međuslavenske solidarnosti. Tako je došlo, prema Lucivu, i do prevodiočevih sažimanja i ispuštanja drastičnih prizora, punih krvavog dramatismu u *Hajdamacima*.¹⁰

Harambašić nam u svojoj knjizi prijevoda iz Ševčenka nije naznačio izvornika iz kojeg je prevodio, pa je time otežao kritičko provjeravanje njegova prijevodnog teksta. Sva je prilika da se naš Sergej H e t m a n o v (pseudonim Harambašićev), prevodeći ruske pisce (*Vojnu i mir* Tolstojevu, Nekrasovljevo djelo *Kome je dobro u Rusiji* i dr.), služio pri prevođenju Ševčenkovih pjesama i *ruskim* prijevodima istih pjesama, te i time prouzročio neopravdana odstupanja od originala. U samim *Hajdamacima*, koji spjev u punom tekstu ima 2540 stihova, ostavio je naš prevodilac preko 250 neprevedenih stihova.¹¹ Riječ je prema tome, u konkretnom slučaju, više o slobodnom prepjevu, negoli o — prijevodu. Međutim, kriterij čitkosti i ovoga njegova prijevoda, i pored nekritičnosti, ostaje netaknutim.

Drugu skupinu čini niz Ševčenkovih pjesničkih pripovijesti objavljenih u Harambašićevu prijevodu u časopisu »Vijenac« (1888) i u pravaškom dnevniku »Hrvatska« (1890).

¹⁰ Ibid., str. 9.

¹¹ Prema ukrajinskom izvodniku: *Novie vidannja tvoriv Tarasa Ševčenka*, t. 2. Kobzar, str. 64-151. Kiiiv-L'jajpcig, d. s.

U »Vijencu«¹² objavio je Harambašić svoj prijevod jedne od najsnažnijih Ševčenkovih baladnih poema — *Kneginju* (412 stihova), u kojoj razgnjevljeni pjesnik ži-goše najmračnijim bojama stvarna i moralna nasilja tadašnjih feudalaca (oskvrnitelji vlastitih kćeri!) na tlu Ukrajine. Stojeći goloruk, bez ikakve obrane, pjesnik očajava gubeći i vjeru u boga pravednosti koji sve to vidi, a šuti. Zato zaklinje prirodne sile, zvijezde, koje moraju da vide sve te zločine, neka one o tome »potiho« kažu bogu. Potresni su to stihovi, pa ih Harambašić tako i prenosi u naš jezik — u punoj pjesničkoj adekvatnosti:

Zvijezdo moja,
Druže moj jedini,
Al ti ne znaš, što se zbiva
Tuj po Ukrajini?
A ja znadem, pa ću reći ti
Sve, i neću leći,
A ti sutra sve potiho
Možeš bogu reći.

Zore moja,
mij druže edynyj!
Ščo vony, poganci, dijut'
V nas na Ukraini! ...
Rozkažu ja te, ščo znaju,
Podi, i spat' ne ljažu
A ty rano syhozen'ko
Bogovy rozkažeš'

Harambašićev prijevod *Kneginje* jedan je od najboljih njegovih prijevoda Ševčenkove poezije — i stvarno i formalno. Vjerojatno je i zato našao mjesto na čelu broja najboljega *književnog* časopisa hrvatskoga, »Vijenac«. Kako je taj prijevod objavljen istodobno s njegovom knjigom Ševčenkovih *Pjesničkih pripovijesti* (1887/8), sva je prilika da ta pripovijest, zadahuta dubokim revoltom protiv nasilništva, a zatim i protiv boga, koji to nasilništvo trpi, nije mogla naći mjesta u spomenutom Matičinu izdanju. Pa, eto, i u »Vijenčevu« prijevodu kraćeno je jedno osjetljivo mjesto gdje pjesnik ropće protiv samoga boga.

¹² »Vijenac«, teč. XX, str. 433, Zagreb 1888.

Ševčenko:

A patriot, ubogyh brat,
Dočku i telyčku odnymae
U mužyka, — i Bog ne znae...
A može znae, ta movčyt'!

Harambašić:

A patriot, brat sirota
Otimlje i kćer i kravu
Od mužika... — — — — —
— — — — —

U dnevniku »Hrvatska« objavljeni su god. V. (1890) prijevodi (Harambašićevi) ovih pjesničkih pripovijesti: *Vještica (Vid'ma Osyka)*; *Kažnjenik (Varnak)*, *Bijednik (Miž skalamy nenače zlodij...)* i *Marina (Maryna)*. (U svemu okruglo 1250 stihova.)¹³

Kako su sve te pjesničke pripovijesti, kao i *Kneginja*, gotovo u cijelosti ispjevane trohejskim metrom u djelomice sricanim, djelomice nesricanim osmercima, sedmercima i šestercima, ponajviše sa ženskim srokom — prenijelo ih je vješto versifikacijsko pero Harambašićevo uspješno u hrvatski jezik, ali i s čestom upotrebom slobodnijeg prepjeva. Ipak, prevodiočeva *licentia poetica* nije bila ni u ovim prijevodima svagda dovoljno odmjereni: ispuštanja i sažimanja kao da su postala pjesničkom potrebom prevodiočevom. Poredimo li npr. broj stihova u izvorniku *Vještice*, koji iznosi 685 stihova, s brojem stihova u Harambašićevu prijevodu iste pjesme u količini od 450 stihova, onda nam se već iz pokazane kvantitetske razlike nameće zaključak, da se tu radi više o slobodnom prepjevu i pjesničkoj preradi, negoli o točnom prijevodu!¹⁴

Treću skupinu tvori dvanaest lirskih pjesama iz *Kobzara* objelodanjenih od istoga prevodioca u sarajevskom književnom časopisu »Nada« godine 1899. To su ove pjesme:

1. *Teče voda, ali neće... (Teče voda v sine more...)*;
2. *Vjetre bujni, vjetre bujni (Vitre bujnyj, vitre bujnyj)*;

¹³ »Hrvatska«. Glasilo Stranke prava. Zagreb 1890, br. 79, 121, 125, 134-135. (Usp. i zabilješku 8.)

¹⁴ Usporedba prijevoda izvršena prema izvornom tekstu navedenom u zabilješki 11.

3. *Na što meni crne oči? (Naščo meni čorni brovy)*;
4. *Teško je tuđem svijetu (Tjažko-vjažko v sviti žuty)*;
5. *Misao za mišlju rojem izletava (»Za dumoju duma roem vylytae...)*;
6. *Što je meni teško... (Čogo meni tjažko)*;
7. *Prolaze dni, prolaze noći... (Mynajut' dni, mynajut' noči...)*;
8. *Vjetar ljut u gaju svija... (Viter vgaji nagynae...)*;
9. *Ja baš neću da se ženim... (Ne hoču ja ženytyssa...)*;
10. *Barjak za barjakom... (Za bajrakom bajrak...)*;
11. *Ne puštaj matere (Ne kydaj materi...)*;
12. *I sad snivam: ispod gore... (I dosy snyt'sja: pid goruju...)*¹⁵

I ove lirske pjesme, protkane društvenim revoltom i elegičnošću, pisane većinom čitkim osmercima i šestercima — pravilu rimovanim ženskim srokovima prema shemi a, b, c, d — preveo je Harambašić majstorskom lakoćom, tako da se i danas čitaju, s malim izuzecima, kao glatki izvorni stihovi. Odstupanja od izvornika rjeđa su i beznačajnija, ali ima i takvih koja se ne dadu opravdati jer su, čini se, naumice skrivljena: tako je u pjesmi *Prolaze dni, prolaze noći... retuširana* Ševčenkova »nihilistička« revolta protiv čovječjeg poretka bez čovječje ljubavi — ispuštanjem idejno važne poente pjesnikova prokletstva i potrebe uništenja takva nepravedna svijeta i njegova poretka.

A daj, maty, sercem žyty
I ljudej ljubyty,
A koly ni — to proklynat'
I svit zapalyty!

Daj da živim srcem živim,
Da se tebi molim,
Da se tvome svijetu divim
I da ljude volim.¹⁶

Ima, međutim, u prijevodima ovih pjesama i takvih mjesta koja umjetnički nadmašuju izvorni tekst i sadržaj-

¹⁵ »Nada«, Sarajevo 1899, br. 9, 10, 11 i 12.

¹⁶ Ibid., br. 11, str. 167.

no i formalno: tako je npr. u pjesmi *Vjetro bujni...* (2), u kojoj zaplakana djevojka pri izlazu sunca sebi briše suze neprospavane noći, dok je naš prevodilac to djevojačko brisanje suza uspješno poetizirao time da je funkciju brisanja suza povjerio izišlom suncu.

U večer posumnju,
A v rauci poplaču,
Zijde sonce utru sl'ozy,
Nyhto i ne pobačyt'.

Ujutro ću za njim tužit,
Plakati na veče,
Doć će sunce — utrt suze,
Niko vidjet neće.¹⁷

Ili u pjesmi *Dumka, Na što meni oči?* (3):

Moje mlade godinice
Utaman se gube,
Oči plačut', čorni brovy
Samo vjetri ljube.¹⁸

Lita moji molodiji
Marno propadajut,
Oči plačut', čorni brovy
Od vitru lynjajut.

Ukratko bismo mogli o Harambašićevim prijevodima Ševčenkovih pjesama kazati ovo:

1. Harambašić je, zahvaljujući svojoj sočnoj slavonskoj štokavštini i versifikacijskoj vještini, s uspjehom preveo i prepjevao u drugoj polovini 19. stoljeća preko pet tisuća Ševčenkovih stihova tako da je većina tih stihova i danas, u drugoj polovini 20. stoljeća, posve čitka, a što se može kazati za rijetko koji stihovni prijevod hrvatski iz toga vremenskog i književnog razdoblja;

2. da je većina njegovih ustanovljenih odstupanja od izvornika — osim onih svjesnih i idejno motiviranih — uvjetovana njegovim slobodnim prepjevima ili posrednim

¹⁷ Ibid., br. 9, str. 139 (II).

¹⁸ Ibid., br. 9, str. 139 (III).

(ruskim)¹⁹ vrelima. Međutim, njegov slobodniji pristup prevedenim djelima, to jest njegovo prepjevavanje dalo je njegovu prevođenju slobodniji, upravo sugestivniji pjesnički zamah i time ih lakše približilo široj čitateljskoj publici hrvatskoj, kojoj je takvo borbeno pjesničko štivo — u okviru politički zagušljive khuenovštine krajem prošlog vijeka — bilo i te kako potrebno. A upravo tom odlikom svoga prevođenja i takvim upoznavanjem hrvatskoga čitateljstva sa suštinskom stranom Ševčenkove poezije, bio je Harambašić, na tlu svoje ugnjetavane domovine, u pravi čas vjernim tumačem poezije velikoga ukrajinskog pjesnika-borca.

Obilnim Harambašićevim prevođenjem Ševčenka do kraja devedesetih godina minulog stoljeća bio je, čini se, iscrpen interes za dalje ili novo prevođenje velikoga ukrajinskog pjesnika. Dokazuje to, među ostalim, i činjenica da se doista prvi i neveliki prijevod u našem stoljeću javlja istom pedesetih godina našega vijeka.²⁰ I to je sve.

II.

Ševčenko u hrvatskoj kritici

Hrvatska se književna kritika stalno odnosila pozitivno prema Ševčenkovoj poeziji smatrajući genijalnog ukrajinskog pjesnika-borca — svojim duhovnim i političkim suborcem. A takvim ga je predstavio Hrvatima i najbolji njegov prevodilac A. Harambašić u predgovoru k svojim prijevodima *Pjesničkih pripovijesti*. Oslanjajući se na sudove niza tadašnjih ruskih književnih historika i kritičara, kao što su npr. A. Pipin, K. I. Petrov, N. I. Kostomarov i dr., daje on u opširnoj analizi plastičnu sliku Ševčenka kao velikog pjesnika i društveno-političkog borca i zaključuje svoja razmatranja riječima: »On je kao pjesnik kao nitko drugi znao pogoditi pravu žicu svoga na-

¹⁹ U godinama Harambašićeva prevođenja Ševčenkovih *Pjesničkih pripovijesti* nalazilo se u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, a i danas se nalazi, Ševčenkov *Kobzar v perevode russkih poetov*, 3. izd. Skt. Peterburg 1876.

²⁰ Ševčenko, T. G.: *Oporuka*. Prev. T. Menac. »Izvor«, str. 434, Zagreb 1950.

roda; on misli, on čuti²¹ i pjeva upravo kano običan seljak. I u tom je nenatkriljiv...« Jednako je pozitivan sud o Ševčenkovoj poeziji, kao i o Harambašićevim prijevodima, izražavala i mjerodavna kritika u glavnim hrvatskim časopisima i dnevnicima. Tako »Obzor« god. 1888. nakon Matičina izdanja Harambašićeva prijevoda visoko ocjenjuje ne samo ukrajinskog pjesnika nego i Harambašićev prijevod ističući njegovu čitkost: čovjek i ne pomišlja — piše »Obzor«²² — da se pred njim nalazi prijevod. Posebnim će se prikazima osvrnuti povodom pjesnikove smrti (1911) na njegov život i rad i tadašnji hrvatski književnici A. G. Matoš (*Kalendar Strossmayer* 1912) i Velimir Deželić: A. Harambašić (1911). A jednako će povoljan sud izreći o djelu i prijevodu i »Vijenac«²³ (Zagreb), »Nada«²⁴ (Sarajevo), »Suvremenik«²⁵ (Zagreb) i drugi. Antun Barac pozitivno ocjenjuje pjesničko stvaranje Harambašićevo nalazeći u njegovoj poeziji neke odraze poezije V. Hugoa, Leopardija i Stecchettija, a isto tako i srpskih pjesnika B. Radičevića i Jovanovića-Zmaja. Ne spominje on, začudo, ni jednom riječju obilato i značajno Harambašićevo prevođenje Ševčenkovih pjesama, pa je zato razumljivo da će njegovoj pozornosti izbjeći i svaki odraz Ševčenkova stvaranja u Harambašićevom stvaralaštvu. (A. Barac, *August Harambašić*, »Jugoslavenska Njiva«, X, 1926, str. 94)

Pa i u novije vrijeme hrvatska književna kritika bavila se književnom i idejnom pojavom velikog Ukrajinca. Književnik Ivo Kozarčanin uklapa misaoni i pjesnički lik Ševčenka u nemirno razdoblje između dva rata (1939) i konstatira da je problematika Ševčenkove poezije naročito za Hrvate još uvijek »suvremena i čovječanski bliska«. »Kroz njegove iskrene i krasne pjesme — nastavlja Kozarčanin — progovara poniženi, porobljeni ukrajinski narod govorom strasnim i teškim; krv koja puni Ševčenkove snažne i plastične *Hajdamake* ili tragedija siromašne dje-

²¹ Harambašić, A.: *Taras Ševčenko. Njegov život i književni rad. Taras Ševčenko. Pjesničke pripovijesti*. Zagreb 1887, str. XXXIII.

²² »Obzor«, Zagreb, 1888, br. 144, pa opet 1911, br. 60, te 1939, br. 86 (F. Bučar).

²³ »Vijenac«, XXII, 1890, br. 10.

²⁴ »Nada«, Sarajevo, 1895, br. 21-24.

²⁵ »Suvremenik«, Zagreb 1911, M. Nehajev (A. Harambašić); ibid., 1914, str. 232 (M. Petanjek).

vojke u jednoj od najljepših njegovih balada, *Katarini*, u kojoj intimna individualna tragedija baca krvavu sjenu na tragediju naroda (srodnog hrvatskom), ne gubi ništa na svojoj živosti i ljudskoj toplini poslije cijelog stoljeća. To je potrebno istaknuti usprkos ravnodušnu vremenu, koje nije ništa manje nesklono umjetnosti od vremena prije njega, a možda i poslije njega.«²⁶

U istome prikazu pokreće I. Kozarčanin pitanje ponovnog izdavanja i prevođenja Ševčenkovljevih pjesničkih djela — u novom izboru.

A. Flaker, ocrtavajući idejnopolički lik Ševčenka, ističe u Ševčenkovu pjesničkom djelu značajke pjesnika borca i revolucionara. »Ono što nije vidio humanista i prijatelj seljaštva Tolstoj, ono je vidio Ševčenko — pjesnik, koji je odrazio revolucionarno raspoloženje na selu...«²⁷

U cijelosti bi se odnos hrvatske književne kritike prema književnom djelu Ševčenka mogao ocijeniti pozitivnom ocjenom, i to podjednako u njezinu tretiranju Ševčenka kao genijalnog umjetnika pjesnika, kao i odlučna borca za bolji nacionalni i društveni poredak svoga naroda i svoje društvene sredine. Osjetilo se na prvi mah i u hrvatskoj književnoj kritici da je autor *Kobzara* zagovornik jednakih misli i osjećaja koje su tih desetljeća prožimali srca i umove najistaknutijih hrvatskih književnih stvaralaca i političkih boraca.

III.

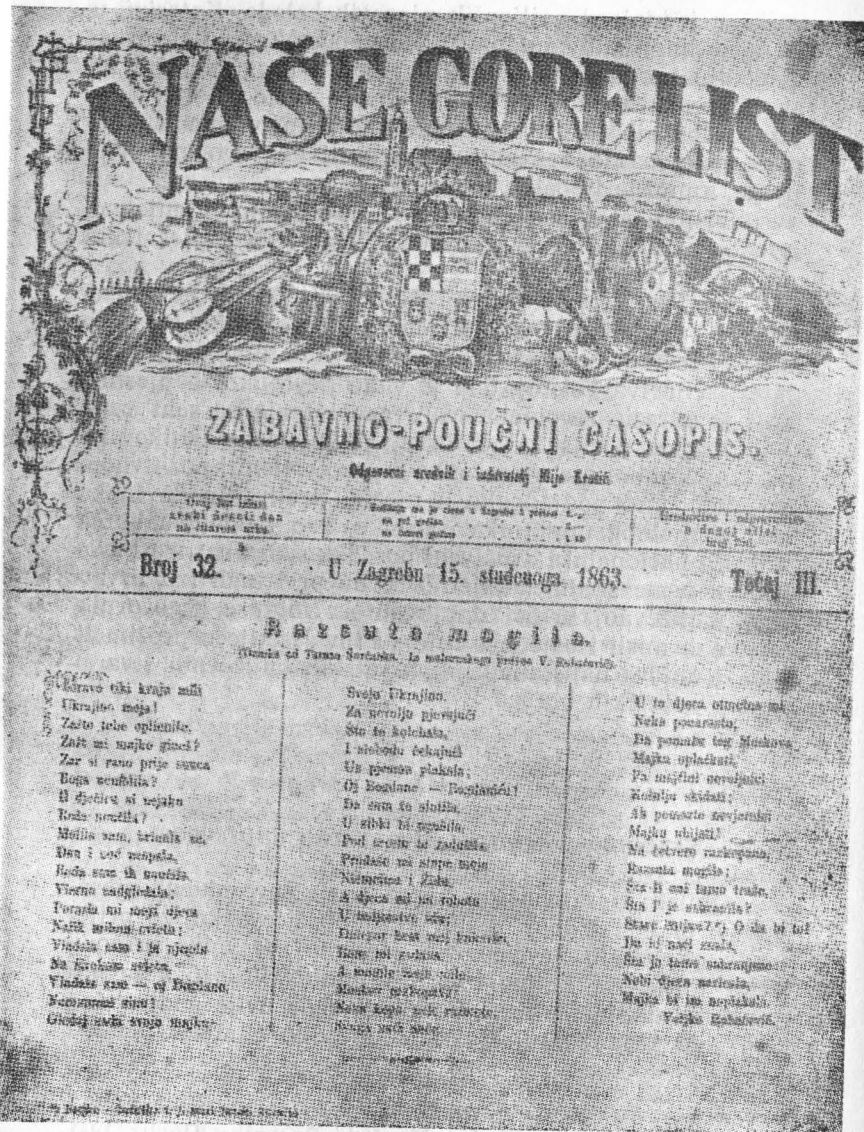
Ševčenko i hrvatska stvaralačka književnost

Obilato Harambašićevo prevođenje Ševčenkovih pjesama, a onda i jednak naslov Harambašićeve knjige prijevoda odabranih Ševčenkovih pjesama *Pjesničke pripovijesti* i njegove knjige izvornih *Pjesničkih pripovijesti*,²⁸ obje u izdanju Matice hrvatske u cigle dvije godine (od 1887. do 1888-1889) — lako je dovodilo čitatelje jedne i

²⁶ Kozarčanin, I.: *Djelo Tarasa Ševčenka*. Povodom stope desete godišnjice rođenja. »Hrvatski Dnevnik«, IV, br. 1941. Zagreb 1939 (od 28. III).

²⁷ Flaker, A.: *Ševčenko kao borac i revolucionar*. »Izvor«, III, 432. Zagreb 1950.

²⁸ Harambašić, A.: *Pjesničke pripovijesti*. Zagreb, Matice Hrvatska, 1889, 8°. 2. izd. Zagreb 1943. 8° str. 288.

Naslovna strana časopisa »Naše gore list«

druge knjige na pomisao o uskoj povezanosti stvaralačkog rada Harambašićeva sa Ševčenkovim pjesničkim djelom. Posebnu je znanstvenu pozornost upravo tome pitanju posvetio ukrajinski književni povjesničar Luka Luciv u svojoj studiji *August Harambašić i Taras Ševčenko*²⁹ i s dovoljno uvjerljivosti pokazao srodnost jednog dijela tematike i motivike u stvaralačkom radu jednog i drugog pjesnika. Ipak i sam Luciv priznaje da bi ta ustanovljena srodnost mogla potjecati iz zajedničkoga stvaralačkog arsenala — iz zapadnoevropske romantike koja je, u skladu s objektivnim prilikama danog terena i sredine, u stanovitom zakašnjenju, a ispoljavala se sad originalnije i snažnije (Ševčenko) sad posrednije i manje snažno (Harambašić). No vrelo im je bilo — zajedničko (romantizam). Pa i sam književni rad (pjesničke pripovijesti), koji je u konkretnom slučaju povezivao Ševčenka i Harambašića, bio je u hrvatskoj književnosti davno prije Harambašićeva prevođenja Ševčenkovih pjesničkih pripovijesti ne samo poznat nego i vrlo uspješno primijenjen u šenoinu stvaralaštvu. Eno, godine 1863, kad Šenoa objavljuje svoj prijevod *Rasvete mogile* u časopisu »Naše gore list«, u istom godištu toga časopisa publicira on i svoju pjesničku pripovijest *Postolar i vrag*, a za kojom će slijediti čitav, pa i znameniti niz »pjesničkih pripovijesti« šenoinih kroz desetak i više godina prije Harambašićeva prevođenja i objavljivanja Ševčenkovih i vlastitih »pjesničkih pripovijesti«.³⁰

Jer taj romantični književni rod — tematsko i motivsko dostignuće romantike — uveden je u našu književnost kao ugled našim književnicima već u Vrazovim prijevodima³¹ niza najznatnijih zapadnoevropskih romantika,

²⁹ Luciv, L.: 1. c., str. 9-20.

³⁰ Da navedem samo nekoliko značajnijih: *Poljak slijepac* (1862); *Kalij-grad* (1863); *Stari plemić* (1863); *Tatar-kan* (1863); *Vivat constitutio* (1866); *Kameni svatovi* (1869); *Kugina kuća* (1869); *Propast Venecije* (1876); *Smrt Petra Svačića* (1877); *Fratarska oporuka* (1877) i mnoge druge.

³¹ Vraz je za svoju zasnovanu međunarodnu pjesničku antologiju prevodio engleske romantike Byrona, Goldsmitha, Th. Moorea, A. Cowleya, G. Douglasa, M. Draytona, W. Dunbara, R. Henicka, A. Humea i dr., a pretežito slavenske romantike: Puškina, slavenofile Homjakova, Jazykova, Venevitinova, pa onda Žukovskoga, Ljermontova, Poljake Mickiewicza i Magnuszewicza, Čehe J. Erbena, Hanku (*Kraljodvorski rukopis*) te škotske narodne pjesme. (Usp. St. Vraz, *Djela*, sv. 4.)

upravo kao i prijevodima V. Žukovskoga istih ili srodnih pjesnika u rusku književnost.³² A cilj je bio, kako je poznato, i Žukovskoga kod Rusa, kao i Vraza kod nas, da zasnovana prijevodna antologija, i ruska i hrvatska, zaslužnih zapadnoevropskih romantika bude ogled i ugled i ruskoj i našoj stvaralačkoj književnosti. Mislim zato da bi tu valjalo tražiti i zajedničko vrelo inspiracije i ugledanja kako ruskih (Žukovski) odnosno ukrajinskih (Ševčenko), tako i hrvatskih romantika (Šenoa, Harambašić). Uostalom, to donekle priznaje i Luciv, kad govori o utjecaju Ševčenka na Harambašića.³³ S jednakih razloga valjalo bi, po mome mišljenju, osporiti i domišljanja o tome da je Harambašić »lakoću, izražajnu jednostavnost i pjesničku slobodu usvojio od pjesnika Ševčenka«,³⁴ jer su se svi ti stvaralački elementi, davno prije Harambašićeva prevođenja Ševčenkovih pjesama, pouzdano udomili u izvornim i popularnim šenoinim pjesničkim pripovijestima.³⁵ Prema tome, mogli bismo sav traženi utjecaj Ševčenka na Harambašića svesti na snažnu inozemnu (Ševčenkova poezija) pobudu: da se i naš pjesnik stvaralački ogleda, kao i prije njega njegov zemljak Šenoa, u jednakom književnom rodu — »pjesničkih pripovijesti«.

Mislim zato da bi valjalo, u cilju utvrđivanja stvarnog odraza i velikog ukrajinskog pjesnika u hrvatskoj književnosti, usmjeriti dalja istraživanja u pravcu, nije li se Ševčenkovo pjesničko djelo, poimence »pjesnička pripovijest« kao književni rod, odrazilo ponajprije kod Šenoa, a onda se preko Šenoa nastavilo kod Harambašića. Jer Šenoa se, inspirirajući se za prevođenje *Rasute mogile* u Pragu, u godini Ševčenkove smrti (1861), upoznao, jamačno, i s čitavim *Kobzarom*, pa prema tome i s onim dijelom Ševčenkova stvaralaštva, koji se u šenoinu i Harambašićevu stvaralaštvu odrazio u obliku »pjesničkih pripovijesti«. No i istraživanja u tom pravcu, poimence mnogobrojnih šenoinih epskih pjesama, nužno bi nas doveli i opet do zajed-

³² Žukovski je spremao za Ruse međunarodnu antologiju romantične poezije i u tu svrhu prevodio Byrona, Greya, W. Scotta, Goldsmitha, zatim Chateaubrianda, pa čitav niz njemačkih romantika: Goethea, Schillera, Bürgera, Uhlanda, Zedlitzu i dr.

³³ Luciv, L.: 1. c, str. 11.

³⁴ Krmpotić, B.: *Utjecaj Ševčenka na Harambašića*. »Hrvatska Revija«, XI, str. 319, Zagreb 1938.

³⁵ Usp. bilješku 30.

ničkog vrela — do tematike i motivike značajnijih književnih ostvarenja zapadnoevropske romantike kao prvenstvenoga inspiracijskog izvora naših poznijih romantika, uključivo ovamo i Šenou. U potvrdu takova tvrđenja dovoljno bi bilo registrirati niz šenoinih prijevoda iz tih godina njegova stvaranja: prevodi on, pored spomenutih pjesama T. Ševčenka, niz drugih slavenskih (Slowacki, Erben, Kolbasin, Vazov) i neslavenskih (Schillera, Bürgera, Heinea i de Musseta) romantikâ, pa onda lužičko-srpske i perzijske (M. Šafi) narodne pjesme. A migracija romantičarskih tema i motiva odvijala se, tako reći, po zakonu kapilarnosti i odražavajući se manje ili više mehaničkom receptivnošću određenog nacionalnog tla i društvene sredine.

Mišljenje pak da je Ševčenkovo metrički razmjer (trohejski osmerac plus trohejski šesterac sa ženskim srokom) unio metričko-ritamsku novinu u hrvatsku versifikaciju (zaslugom Ševčenkovih hrvatskih prevodilaca),³⁶ treba svesti na pravu mjeru: trohejski osmerac praćen trohejskim šestercem sricanim u strofi od četiri stiha prema shemi a, b, c, d, bio je dobro poznat u hrvatskoj književnosti preko tri stotine godina prije prevođenja Ševčenkovih stihova na hrvatski jezik:

Iduć gorom u prošetu
Ja djeвица mlada,
S jutra zorom, kad u pjesmi
Slavic boli sklada.

Ili: O kamenu dragi, vridni
Mjesta istočnoga,
Ki usađen sveder stojiš
Pored srca moga.³⁷

A još je manje od tog razmjera zazirala naša preporodna (»ilirski«) poezija početka 19. st.:

Dubrovniče, malo mjesto,
Ala si mi drago!
U tebi mi biva nešto
Kako nigdje blago!³⁸

³⁶ Kravcov, N. I.: o. c, str. 221, 227-228.

³⁷ *Pjesan od kola Dinka Ranjine* (1536—1607). *Pjesni razlike Dinka Ranjine, vlastelina dubrovačkoga* (Stari hrvatski pisci), knj. 18, str. 158, Zagreb 1891.

³⁸ M. Pucić (1821—1882) u pjesmi *Dubrovniku*.

Štoviše, i naša narodna pjesma poznaje i upotrebljava taj razmjer:

Divičica vodu gazi,
Noge joj se bile;
Gajtanom se utezala,
Ne bi l' tanja bila.

Za njom ide mlado momče
Grohotom se smije:
»Gazi, gazi, divičice,
Ne bi l' moja bila«.

(Hrvatske narodne pjesme, VII, str. 93, Zagreb 1929)

Ne može se zato prihvatiti mišljenje³⁹ da je Šenoa ispjevao svoju *Školjku* pod utjecajem Ševčenkova razmjera, utoliko manje što se Šenoa u svojim mnogobrojnim epskim pjesmama, srodnim po svojoj romantičnoj strukturi »pjesničkim pripovijestima«, nije ni jedan jedini put poslužio tim razmjerom! Pa i Harambašić se poslužio tim razmjerom samo u dvije-tri svoje »pjesničke pripovijesti«,⁴⁰ dok je npr. najtalentiraniji pjesnik te epohe, Silvije S. Kranjčević, samo jedanput propjevao u tom razmjeru.⁴¹ Ritamska monotonost toga razmjera nije ni prije, a ni poslije hrvatskih prijevoda Ševčenkovih stihova, bila privlačnom za hrvatsku versifikaciju.

*

U zaključku ovih razmatranja mogli bismo glavne rezultate sažeti u slijedećim konstatacijama:

1. u hrvatskoj se književnosti odrazilo pjesničko djelo Tarasa G. Ševčenka prije svega u obilnom prevođenju njegovih pjesničkih djela. Samo prevođenje započelo je ravno prije stotinu godina — šenoim prijevodom pjesme *Rasuta mogila* (1863. u časopisu »Naše gore list«), da bi se

³⁹ Kravcov, N. I., 1. c., str. 221.

⁴⁰ U pjesmi *Ivica*, mjestimice u pjesmama *Nevjernik* i *Sirota*.

⁴¹ U pjesmi *U badnjoj noći*. Kranjčević, S. S.: *Izabrane pjesme*, Zagreb 1898, str. 71-72.

zatim osamdesetih i devedesetih godina proteklog stoljeća rascvalo u Harambašićevim prijevodima — u kojih pet tisuća prevedenih Ševčenkovih stihova;

2. veliki ukrajinski pjesnik i borac Ševčenko našao je u hrvatskom pjesniku i borcu Harambašiću gotovo adekvatnog prevodioca, i to s ovih razloga:

a) tematika i motivika Ševčenkove poezije, koja je odicala revoltiranošću nacionalno i socijalno povrijeđenog ukrajinskog pjesnika, sadržavala je u sebi važne indikacije za sazvučni odjek u jednakoj — nacionalno i socijalno — ugnjetavanoj hrvatskoj sredini Harambašićeva vremena, pa je mogla u dobru prijevodu pozitivno odjeknuti i u hrvatskoj prijevodnoj književnosti;

b) pjesnik i politički borac August Harambašić imao je i osobno važne preduvjete za uspješno prenošenje Ševčenkove poezije na hrvatsko književno tlo: prožet je bio srodnim pjesničko-političkim nastrojenjem kao i Ševčenko, a uz to je, kao rođeni Slavonac i štokavac, imao i povoljne preduvjete za ovladanje potrebitom versifikacijskom vještinom;

3. poezija Ševčenkova, zahvaljujući Harambašićevim prijevodima, izvršila je u svoje doba pozitivnu ulogu u hrvatskom književnom i društveno-političkom životu, pomažući svojom nacionalnom i socijalnom borbenašću kulturni i politički otpor Hrvata protiv ugnjetavanja tuđinske vlasti (mađarski eksponent Khuen) krajem minulog stoljeća.

(Verzija ovoga članka, na ruskom jeziku, tiskana je na poziv Sovjetske Akademije znanosti u svečanom spomen-spisu AN SSSR povodom 150-obljetnice rođenja T. G. Ševčenka.)

V. G. Bjelinski

»On je u svojoj književnoj kritici, koju je vršio nenadmašivim majstorstvom, ne samo pobijao shvaćanje književnosti kao neke estetske apstrakcije, kakovom su se oduševljavali pojedini stvaraoci daleki od životnih narodnih briga, nego je književnost postupno usmjerivao daleko ispravnijim i produktivnijim mišljenjem: da se u književnosti ima odražavati život sa svim svojim interesima, te da se putem književnosti ima u javnost uvesti razumijevanje najvažnijih društvenih pitanja, te time unapređivati progres.«

Fran Celestin, 1875.

Književno-kritički rad Visariona Grigorjeviča Bjelinskoga, koji čini prekretnicu u ruskoj književnoj povijesti, sazrijeva do povijesne veličine i značajnosti krajem prve polovine 19. stoljeća — tridesetih i četrdesetih godina prošlog stoljeća. Godine su to, koje u Evropi prethode revolucionarnoj tisuću osamstočetrdeset i osmoj (godina smrti Bjelinskoga), a u Rusiji označuju razdoblje zavezivanja sve upornijih borbi između ruskih vladajućih konzervativnih krugova i nove revolucionarne demokracije. Snage su nejednake. Konzervativci, imajući punu političku vlast u rukama, podupirani su, izravno ili neizravno, i od dobroga dijela tadašnje ruske inteligencije okupljene u redovima ruskih slavenofila, koji su se u to doba smatrali pravom soli ruske zemlje, pledirajući u svojoj ideologiji za izgradnju samobitne ruske književne i političke kulture organski povezane s cjelokupnom ruskom povijesnom i kulturnom baštinom. Bili su prema tome slavenofili jednako protiv

revolucionarnih reformama Petra I. izvođenih u korist evropeizacije Rusije, kao i protiv svakog povezivanja Rusije sa Zapadom, s njegovim kulturnim tekovinama, oprečnim — po njihovu tvrđenju — iskonskom ruskom duhu, pa zato i štetni za razvoj samobitne nacionalne kulture ruske.

Usuprot takvu konzervativnom stavu, koji se oslanjao na feudalne tradicije zemlje, u materijalnom i moralnom pogledu, stajala je malobrojna, ali odlučna falanga mlade ruske demokracije, koja je — stojeći u uskoj duhovnoj vezi s naprednijim idejnim strujanjima Evrope svoga vremena, poimence s ideologijom zapadnoevropskih socijalista-utopista (Saint-Simon, Fourier, Sand) — pledirala za što uže povezivanje s naprednijim socijalno-političkim pokretima Zapada, kako bi — uz pomoć te i takve Evrope — što prije učinila kraj tadašnjoj »olovnoj eri« u Rusiji.

Ovoj potonjoj skupini naprednih ruskih mislilaca prve polovine 19. stoljeća priklonio se, nakon kratkotrajnoga zanošenja njemačkom idealističkom filozofijom (Fichte, Schelling, Hegel), i znameniti ruski književni kritičar Visarion G. Bjelinski (1813—1848), čiji su književno-kritički radovi udarili idejne i etičke temelje ruskom književnom realizmu i ostali u tom smislu dragocjenom duhovnom baštinom svim poznijim književnim pokoljenjima — ruskim — sve do dana današnjega. Jer on je, kao pronicav i dalekovidan mislilac ne samo po prvi put pravilno ocijenio najvažnije književne pojave ranijih ruskih književnih stoljeća, nego je jednakom dalekovidnošću ocjenjivao i književne vrednote svojih značajnijih suvremenika po peru. Pa i više od toga: upoznavši stvaralačke mogućnosti svoga naroda s jedne strane, a s druge strane odlučnost novih revolucionarnih snaga, koje su — prožete novom i visokom društvenom etikom — u to doba ključale u ruskom političkom podzemlju, Bjelinski je rano izrekao svoje povijesno »vjeruju« riječima: »Zavidimo našim unucima i praunucima, kojima je suđeno da vide Rusiju u 1940. godini, kako stoji na čelu obrazovana svijeta, koji daje zakone i znanosti i umjetnosti, primajući za to zahvalno poštovanje čitavoga prosvijećenoga čovječanstva.«

Kod nas, na Slavenskom Jugu, približavala se u to doba burna tisuću osamsto četrdeset i osma, kad je pomalo zamirao prvotni zanos naših preporoditelja, zanos rođen polovinom tridesetih godina, kad osvanjuju u tisku prvi radovi Bjelinskoga (1834). Može se zato reći, da se duhovni, odnosno književno-kritički uspon Bjelinskoga (od

1834—1848) na liniji *socijalno-političkoj* vremenski gotovo do kraja poklapa s našim *nacionalno-političkim* preporodnim pokretom. Da se tu ide u stanovitom smislu u raskorak, dokazuje i činjenica, da naši književni krugovi za tih desetljeća (za života Bjelinskoga), a jednako i za našeg apsolutizma — ne pokazuju nikakva interesa za *socijalno* naprednog Bjelinskoga (i njegovih političkih sumišljenika), nego se više priklanjaju konzervativno-*nacionalističkim* ruskim krugovima, koji su na vlasti i od kojih očekuju pomoć u svojoj borbi za narodno oslobođenje od tuđinskog jarma. Mislim da je to pretežit razlog, zbog kojega napredni pisci ruski, a s njima i Bjelinski, s tolikim zakašnjenjem i tako škrto pronicu na naše književne njive, kako sam to već pokušao i podrobnije dokazati (u »Hrvatskom Kolu«, 1946, u članku *Ruski pisci u hrvatskoj preporodnoj književnosti*).

Manje ili više jednaki razlozi vrijedit će i za ostale slavenske narode na našem Jugu, za Slovence i Srbe, koji se podjednako kao i Hrvati za tih desetljeća iscrpljuju u krutoj borbi za narodni opstanak, imajući za socijalna pitanja tek sekundaran interes, uz izuzetak malo naprednijih pojedinaca. Zbog toga i Bjelinski, kao i njegovi napredni sumišljenici (Hercen, Bakunjin, Dobroljubov, Pisarev, Černjiševski) doživljuje u svim književnostima jugoslavenskih naroda okasnu i nerazmjerno slabu pažnju.

Prvu vijest o Bjelinskome u književnostima jugoslavenskih naroda, koliko sam mogao do sada ustanoviti, zabilježio je zagrebački »Slavenski Jug«, i to godinu dana nakon kritičareve smrti: u članku *O Rusiji*, objelodanjenom u II. godištu »Slavenskog Juga« godine 1849 (u broju 46), gdje se govori o revolucionarnom gibanju u zemljama evropskog Zapada, pisac članka J(uraj) W(iesner pl. M o r g e n s t e r n?), govoreći sa simpatijom o mučenicima ruske demokratske misli, spominje poimence i Bjelinskoga. O Rusiji govori kao o zemlji, koja »ostaje za demokraciju još zavita u sjevernu tminu«. Ipak, promatrajući tok ruske povijesti od Petra I. do Prosinačkog ustanka 1825 (»dekaristi«), pa i dalje, ukazuje on na stalan uspon ruske demokratske misli, pa i uz cijenu mnogobrojnih žrtava. »U isto doba — piše ovaj suradnik »Slavenskoga juga« — pokazuje nam i čitavo knjižestvo neprekidni red duhovnih mučenika u Puškinu, Gribojedovu, Ljermontovu, Polevoju i Bjelinskome.« (»Slavenski Jug«, 1849, str. 185)

Članak je, izgleda, kompilacija, vjerojatno iz nekoga njemačkog vrela. Pisan je u naprednom duhu. Ime Bjelinskoga, koliko sam mogao ustanoviti, javlja se u ovoj prilici po prvi put uopće u knjizi jugoslavenskih naroda.

Prvi idejni utjecaji Bjelinskoga na našem Jugu mogli bi se nazrijevati istom šezdesetih godina, gotovo dvadeset godina nakon smrti Bjelinskoga, i to podjednako kod Srba i Hrvata. U hrvatskoj bi se knjizi taj utjecaj, iako on nije označen poimence ni jednim radom ni imenom Belinskoga, mogao naslutiti kod Vatroslava Jagića, tadašnjega mladoga slavista, i to u njegovu *Kratkom prijegledu hrvatskosrpske književnosti od posljednje dvije-tri godine*, objelodanjenom u »Književniku« (III) godine 1866. Jagić, kako sam već rekao, ne citira u tom svome radu poimence ni jednom riječju Bjelinskoga, ali njegovo traženje, da narodna književnost bude *društveno* orijentirana, to jest da ide u korak s razvojem narodnoga društvenoga života, odaje rusko vrelo, i to jednoga od suvremenih naprednih ruskih mislilaca, kakvima su u to doba bili (već neki mrtvi) — Bjelinski, Dobroljubov, Pisarev, Černjiševski. Istina, Jagić u tom svome prikazu napada gotovo slavenofilskom određitošću građansku civilizaciju Zapada, ali taj napadaj nema karaktera slavenofilskih nacionalno-konzervativnih zamjeraka, već je on socijalno orijentiran, spočitavajući tome Zapadu »lakomo otimanje za dobitkom bez požrtvovanja, beznačajnost u javnom, nemoralnost u familijarnom životu i mnoge druge grijehe« (»Književnik«, III, 1866, str. 553). Tu i takvu civilizaciju smatra on pogubnom i za hrvatski narod, jer je ona »ljutim otrovom zatrovala osobito onaj naš naraštaj, koji je na nesreću, i bez svoje krivnje, po opakim tuđim uzorima odgojen, te pod njima mladahnji svoj vijek sproveo; to su duševni sinovi do nedavna gospodujućega tuđinstva, to je bolest, od koje teško boluje naše vrijeme, i ako se uskoro ne nađu ozbiljni liječnici, da joj na put stanu, strah me je, kasno ćemo je preboljeti.« (Ibid., str. 55)

Stoviše, Jagić nastoji svoje izvode i materijalistički obrazložiti, izlažući, da je nemilo (materijalno) stanje, u kojemu se nalazi hrvatski narod i poslije 1860 (nakon ukidanja apsolutizma), u izravnoj vezi, među ostalim, i s »bijedom materijalnoga stanja, koju su nam skrivili drugi, a i domaći razvrat politički, za koji si odgovaramo sami...« Položaj je, po Jagiću, toliko težak, da u Hrvatskoj te dobe »sve kuha kao u vulkanskom kotlu, te truje i ras-

tvara naše društvo«, pa on zbog toga nazire skoru oluju na hrvatskom političkom horizontu. »Namrštilo se nebo, vazduh je pun munjine, koja će za ne dugo golemim prascom tik nas provaliti na zemlju«. Pomoć u toj i takvoj situaciji za naš narod nazire mladi Jagić u »općem glasu« našega naroda, »a taj bi se mogao za sada samo u književnosti naći; samo po idealnom polju mogao bi se slobodno razlijegati taj jedinstveni glas, te gromko odjekivati od jednoga kraja do drugoga«.

Međutim, takva narodna književnost — i po Jagićevu mišljenju, kao i po mišljenju Bjelinskoga — moguća je samo tamo, gdje pisci i pjesnici odražavaju u svojim djelima probleme svoje suvremenosti, kako se ona odražava u konkretnom životu narodnom. A takve književnosti, kaže Jagić, na žalost nema kod Hrvata šezdesetih godina. »Nama nedostaje glavni preduvjet, bez kojega se cvjetanje narodne književnosti ni pomisliti ne može — to je samosvjestan, čisto narodan život društveni«. A krivica za takvo stanje leži u tome, što se naša literatura odveć priklanja tuđem Zapadu. »Prigrlivši voljno obične forme današnje uljudnosti, kako nam ih donije kultura zapadnoevropska, zatosmo i sve jednako još zatiremo naše narodne osebine...«

Ukratko, Jagić je, kao mladi slavist poznao naprednu rusku kritiku svojega doba, pa prema tome i Bjelinskoga. Međutim, šezdesetih godina, kad Jagić piše svoj *Kratki prijegled*, u Rusiji je već ojačao utjecaj poznijih ruskih socijalno-političkih kritičara, nastavljača Bjelinskoga, kao što su Dobroljubov, Pisarev, a napose Černjiševski, čiji je stav u pitanju socijalne funkcije narodne književnosti još razrađeniji i odlučniji, pa je moguće, da su i ovi potonji sljedbenici Bjelinskoga izravno djelovali na Jagićev stav u pogledu zadataka narodne književnosti — u duhu Bjelinskoga.

Neizravnim bi dokazom za ovo tvrđenje bio i značajan stav znamenitoga srpskog socijalista Svetozara Markovića (1846—1875), koji je, prvi među Srbima, istih šezdesetih godina, u cijelosti i još odrješitije od Jagića preuzeo ideje netom spomenutih ruskih naprednih kritičara, shvaćajući narodnu književnost kao svjestan instrumenat u narodnoj borbi za bolje životne sadržaje. Kao ruski čak oduševljava se Marković idejama naprednih ruskih pisaca-socijalista svoje dobe, citira poimence Dobroljubova, Pisareva i naročito Černjiševskoga, čijim se i učeničkom sma-

tra, te na osnovi socijalističkih kriterija podvrgava uspješnoj reviziji književne i društveno-političke vrednote Srbije svoga vremena. Ne spominje ni on, kao ni Jagić, nigdje *expressis verbis* Bjelinskoga, ali, eno, Jaša Prodanović s puno prava upućuje u svom predgovoru »Izabranim spisima« (Beograd 1937, str. XXXIV) na mišljenje, da je znameniti Markovićeve članak *Pevanje i mišljenje* (1868), u kojemu propagira realističko shvaćanje književne problematike, rađen po — Bjelinskome. U prilog ovakvu mišljenju govori, među ostalim, i Markovićeve argumentacija s određenim mjestima iz Shakespearea (*Otelo*), kojima se podjednako i rado služio u svojim estetskim razmatranjima i Bjelinski. Moglo bi se zato, mislim, prihvatiti mišljenje, da su i Jagić, a još više izgrađeniji Svetozar Marković stajali pod utjecajem Bjelinskoga, kako su te ideje dolazile do izražaja u razrađenijim oblicima kod Dobroslubova, Pisareva i Černiševskoga.

Istom početkom sedamdesetih godina, koliko mi je uspelo utvrditi, dolazi na našem Jugu do izrazitog određivanja odnosa poimence prema Bjelinskome: među prvima to čini Slovenac Fran Celestin (1843—1895), profesor u Rusiji, a zatim i na zagrebačkom sveučilištu, koji je u tom desetljeću u dva maha pokušao prikazati značaj velike pojave Bjelinskoga. Prvi put je to učinio godine 1872. u »Slovenskom Narodu« (broj 192), u dosta upućenom prikazu pod naslovom *O nedavnih reformah v Rusiji*. Izloživši u nekoliko sažetih crta političke i društvene prilike u Rusiji, kako se one odražavaju u Gogoljevim *Mrtvim dušama*, Celestin posvećuje posebnu pozornost četici naprednih ruskih mislilaca polovine 19. stoljeća, kojoj kao prvoborac stoji na čelu »odlični kritičar V. G. Bjelinski«. Na tom položaju predvodio je Bjelinski, prema Celestinu, sve ruske misaone duhove svoje dobe usmjerujući, napose u svoje zrelije doba, svojim sugestivnim perom i jednakom vjerom narodne težnje i osjećaje u pravcu naprednijega i pravednijega društvenog poretka. »Bjelinski je — piše Celestin — žarko branio i raščinjao Gogoljev rad, kao i njegovih sljedbenika, a poimence takozvanu 'naturalnu školu' (realizam) te time uvelike pripomogao, da se ubrzanije budila svijest ruskoga naroda.«

Jednako je određeno i još iscrpnije progovorio Celestin o Bjelinskome tri godine kasnije (1875) u svojoj vrlo vrijednoj knjizi *Russland seit der Aufhebung der Leibeigenschaft* (Ljubljana 1875), u kojoj određuje mjesto i zna-

čenje Bjelinskoga u tadašnjoj ruskoj književnosti. Smatra on Bjelinskoga prije svega najtalentiranijim i najvatrenijim braniteljem skupine naprednih ruskih mislilaca svoje dobe (»zapadnjaka« ruskih), koji su povelili ideološku i revolucionarnu borbu protiv ruskog feudalizma s uključanjem i konzervativnog slavenofilstva. Registrira on i ideološku evoluciju Bjelinskoga, spominjući pritom i njegovo zastranjenje u idealističke vode njemačke metafizičke filozofije (u njegovom ranom djelu *Književna maštanja*, 1834), ali ujedno ističe i to, da je Bjelinski u to doba, kao i kasnije, bio prožet strastvenom željom da dođe do istine i pravice, pa da je u tom svome traganju i bludio; spoznavši, međutim, svoju zabludu — on ju je glatko i bez okolišanja i priznavao. Celestin to dokumentira i citatima iz djela Bjelinskoga. Međutim mračne prilike u Rusiji prve polovine 19. stoljeća utjecale su — izvodi dalje Celestin — svom svojom »olovnom« težinom i na političku orijentaciju Bjelinskoga: sve su više potiskivale njegov dotadašnji »metafizički« idealizam i optimizam. U tom njegovom misaonom previranju odigrao je znatnu ulogu i njegov veliki suvremenik i prijatelj Aleksandar Hercen.

Prodiranje zapadnjačkih, naprednijih tendencija u rusku literaturu tridesetih i četrdesetih godina, a naročito naučanje zrelijeg Bjelinskoga, da je književnost važna društvena komponenta u borbi za narodno oslobođenje od feudalnih odnosa u Rusiji — zasluga je, kako ističe Celestin, u prvome redu — Bjelinskoga. »On je u svojoj književnoj kritici, koju je vršio nenadmašivim majstorstvom, ne samo pobijao shvaćanje književnosti kao neke estetske apstrakcije, kakvom su se oduševljavali pojedini stvaraoci daleki od životnih narodnih briga, nego je književnost postupno usmjerivao daleko ispravnijim i produktivnijim mišljenjem: *da se u književnosti ima odražavati život sa svim svojim interesima, te da se putem književnosti ima u javnost uvesti razumijevanje najvažnijih društvenih pitanja, te time unapređivati progres.*« (*Russland*, str. 41)

Nadalje Celestin navodi, da se baš borbi na toj liniji ima mnogo zahvaliti, što je došlo do ukinuća kmetstva godine 1861. kao i do uvođenja različitih naprednijih reformama u Rusiji šezdesetih i slijedećih godina.

Kako se iz ovoga razbire, bio je Celestin među prvima na našem Jugu, koji je na temelju napredne ruske književnosti pravilno obavještavao našu javnost o velikom značenju književno-kritičarske ličnosti V. G. Bjelinskoga.

Taj svoj rad nastavio je Celestin i *osamdesetih* godina, objelodanivši u nekoliko brojeva »Ljubljanskoga Zvona« godine 1886. posebnu studiju *O V. G. Bjelinskome*. Tu se vidi, da je on do kraja upućen u rad i značenje Belinskoga, jer spominje, među ostalim, i znamenito *Pismo Gogolju* Bjelinskoga (»Ljubljanski Zvon«, 1886, str. 223), a koje je *Pismo* u to doba stajalo pod izrazitom zabranom tiskanja, ne našavši mjesta čak ni u mnogim kasnijim izdanjima sabranih djela Bjelinskoga (u 12 omašnih svezaka). Piše Celestin o Bjelinskome osamdesetih godina ne samo znalački, nego i toplo. »Bio je (Belinski) iskren prema drugima i prema sebi, a što je preduslov svakoga pravog karaktera, uvjet svakoga zanosa, bez čega nema veličine ni za pojedinca ni za narod, ni za domovinu. Bio je realista, išao je za tim, da se ožive narodni ideali, unesu u suvremenost, u njoj ostvare, to jest: težio je jedino za stvarnim, jedino mogućim napretkom. Položio je u svojim raspravama temelje ruskoj književnoj povijesti XVIII. stoljeća, prvi je dao ruskoj književnoj povijesti uopće u istinu povijesni značaj sustavnog razvoja: njemu povijest književnosti nije više suhi popis djela i pisaca s tako (također kod nas) uobičajenim refrenom: 'to je lijepo' ili 'to nije lijepo'.« (»Ljubljanski zvon«, 1886, str. 225)

Sve razvojne faze, što ih je prošao Belinski na putu do svoje ideološke sazrelosti izgrađenoga ideologa realizma, sretno je sazeo Celestin u tome svom prikazu u nekoliko rečenica: »Za svega svoga života bio je (Bjelinski) strastven, dubok, a uz to stvaran. Sav je njegov razvoj logičan i veoma poučan, jer se u njem uglavnom odražava rasvoj ukupnoga ruskoga društva: najprije u romantičarskom idealizmu traži lično savršenstvo i sreću, zatim se slijepo pokorava (Hegelovoj) 'stvarnosti', da bi zatim — pod vodstvom živoga srca te zdrava i svijetla uma — došao do ideje *društvenosti*. Za nju se bori, nju traži u književnosti, svijest o njoj prožima ga do smrti — to jest vjeran je ideji *čovječjeg dostojanstva i moralne stvarnosti*.« Ili: Bjelinski je »onaj, koji je prvi dao kritičko mjerilo za stare i nove pisce, pokazao razvoj ruske literature i njezino značenje, te oduševljeno branio napredni Zapad« (str. 278). »Bez njega ne bi ruska literatura dosegla te zrelosti i toga priznatoga uvažanja, koje sve više uživa ne samo među svim slavenskim književnostima, nego i u romano-germanskom svijetu.« (str. 279)

U ovoj Celestinovoj ocjeni ličnosti Bjelinskoga ušao je slavni ruski kritik u slovensku književnost definitivno kao najistaknutiji ruski demokratski pisac prve polovine 19. stoljeća, pa je taj sud, kako ćemo kasnije vidjeti, u literarno-kritičkom radu drugoga značajnog slovenskog književnika povijesnika, Ivana Prijatelja, samo dalje razrađen i utvrđen.

I kod Srba oživljuje interes za Bjelinskoga sedamdesetih godina, što se dade zaključiti po prijevodima Marije Lebedeve, koja, prema Pogodinovoj *Rusko-srpskoj bibliografiji* (knj. I—II, Beograd 1936), objavljuje godine 1871. u »Srpskoj narodnoj školi« (II, str. 161, 176) prilog Bjelinskoga *Nešto o domaćem vaspitanju dece*, a zatim ponovo u »Danici« (XIII) godine 1872 (str. 73, 90) pod naslovom *Nešto o vaspitanju dece*.

Osamdesetih je godina kod Srba interes za Bjelinskoga nešto pojačan: Pogodin bilježi i prve dvije kritičke bilješke o Bjelinskome kod Srba, objelodanjene povodom četrdesete godišnjice smrti Bjelinskoga, godine 1888: »Srpski Dnevnik« (u br. 94) donosi referat povodom *Četrdesetogodišnjice smrti V. G. Bjelinskoga*, a »Male Novine« (u br. 102) člančić pod naslovom *Visarion G. Bjelinski. Karakteristika*.

Dok ovi sitni prilozi o Bjelinskome, kao i nekoliko beznačajnijih prijevoda, koje bilježi Pogodin u svojoj bibliografiji za daljih decenija srpske književnosti, sve ovamo do kraja prve četvrti našega stoljeća, svjedoče o sporom produbljanju zanimanja u srpskoj kritici za Bjelinskoga, sigurno da je pronicavom Svetozaru Markoviću bio, Bjelinski, zajedno s njegovim velikim sljedbenicima, prvim i snažnim doživljajem s područja napredne ruske književnosti, pa je kao takav definitivno ušao u srpsku realističku književnost 19. stoljeća, kao njezin trajan i pozitivan ulog.

U tome desetljeću obraća intenzivniju pozornost prema Bjelinskome i hrvatska književna kritika, napose pravaški tisak, u kojem se tada okuplja napredniji nacionalistički dio hrvatske inteligencije. Tako almanah »Hrvatska« za godinu 1881. (Sušak 1882) objavljuje lijep i upućen prilog iz pera bugarskog emigranta Ilije Milarova pod naslovom *Pogled na razvitak ruskoga društva i literature*, gdje je, jednako kao i u Celestinovim prikazima, ispravno ocijenjeno povijesno značenje književne pojave Bjelinskoga. Već sâm naslov članka upućuje na izvor svoga ugledanja, na Bjelinskoga, koji je svoje najznačajnije rasprave

o ruskoj književnosti naslovljivao riječima *Pogled na rusku književnost godine...* A i u literarno-kritičkom i ideološkom pravcu sav je ovaj Milarovljev prikaz prožet idejama Bjelinskoga, a naročito obzirom na književnost: »Mi držimo — piše Milarov — da se značaj svake literature ogleda u njenoj kritici i prema tome smatramo kritiku najvažnijim dijelom književnosti. Što je dobar vrtlar svoje vrtu, to je kritika literaturi. Ako se vrt zapusti i ne čisti, on će ubrzo početi opadati i gubiti svoju ljepotu; staze će se napuniti smećem, a najljepša ruža cvasti će usred najgušćega korova i nečistoće. Kako već rekosmo, ulogu dobra ekonoma igra u literaturi kritika. I kao što se zadaća literature sastoji u proučavanju društvenih bolesti i potreba, u traženju sredstava za njihovo liječenje i podmirenje, te u poticanju društva na sudjelovanje u napretku i svim drugim idealima civilizacije, kritika pak mora tumačiti i razvijati sva ova pitanja, istraživati i analizirati njihov unutarnji smisao i važnost po razvoj društva; ona mora ustanoviti, da li ona odgovaraju racionalnim zahtjevima umnoga razvika i narodne slobode; uopće kritika mora biti zdravim tumačem svih društvenih i literarnih pojava. Dakako, da se za ovakav položaj literatura mora mnogo boriti, dok se istrigne ispod skrbnštva svih okorjelih pojmova i predrasuda, koje joj uvijek priječe slobodan i koristan rad. Ona si mora stvoriti znanstven i slobodan kriterij, u kome će biti uništen svaki upliv zastarjelih društvenih i književnih tradicija. I kritika i literatura moraju stajati na ovoj visini, inače one ne mogu imati nikakve koristi po društvo. One su današnjem društvu to, što su u staro vrijeme bili proroci.« (»Hrvatska«, 1882, str. 206—207)

Da su ovo odreda misli Bjelinskoga, ne taji nimalo ni naš Milarov, navodeći, da je ovako uopće bio shvatio ulogu literature i Bjelinski. Milarov dalje bilježi i razvojni put Bjelinskoga od idealističke filozofije do njegova prihvaćanja materijalističkog naziranja: pomoću Hercena i francuskih socijalističkih mislilaca Bjelinski je počeo uviđati da je proučavanje društvenoga i socijalnog stanja kod pojedinih naroda glavni elemenat rada i korisnog djelovanja svake literature. Na temelju takva naziranja svrstava se Bjelinski, prema Milarovljevoj ocjeni, u red najodrživijih boraca protiv socijalnih nepravica svoga vremena, a naročito protiv feudalnih odnosa u svojoj domovini.

A i kritičarev odnos prema zapadnoevropskoj civilizaciji objašnjava Milarov ispravno riječima samoga Bjelinskoga: »Mi moramo štovati i ljubiti Evropu radi onoga čovječanskoga, što ona u sebi sadrži, ali na tom osnovu i sve ono što je evropsko, a u čemu nema čovječanskoga, moramo odbaciti i prezirati istom onom silom i energijom, kao i sve azijsko, u čemu nema čovječanskoga.« (»Hrvatska«, 1881, str. 212)

Pa i srž etike Bjelinskoga, poimence u njegovu odnosu prema civilizaciji Zapada, sažeo je Milarov u ovim riječima: »Moralnim pak načelom postat će egoizam — citira Milarov izvode Bjelinskoga — samo onda, kad svaka odjelita ličnost bude u stanju k svojim privatnim interesima i nuždama pridodati još i interese ostaloga društva i čitave civilizacije, te gledati na njih kao na jedno te isto djelo, posvećujući im sav onaj rad i mar, koje ona obično rabi na očuvanje svoga sopstvenoga opstanka i blagostanja.« (»Hrvatska«, 1881, str. 217)

Ovi socijalno-politički nazori Bjelinskoga, koji kulminiraju u njegovu sazrelu materijalističkom shvaćanju svjetskoga procesa i društvenih odnosa, kao i njihova primjena u literaturi, daju povoda Milarovu za ovu konačnu ocjenu Bjelinskoga: »Svojim kritičkim radom od godine 1830. do 1838. Bjelinski podiže rusku literaturu na stupanj, sa koga je ona postala jedinim vođom i pokretačem društvenoga napretka u svim odnošajima. Za rusku literaturu bio je Bjelinski to što je za njemačku Lessing. On ju je odlučno pokrenuo iz epohe klasične ukočenosti, kada su držali da se zadaća književnosti sastoji u pjevanju oda i hvalospjeva za razne visokorođene, dane i svečanosti. Razvika Bjelinskoga i njegovog talenta u mnogome je slično razviku Victora Hugoa: od idealističkog sanjara i konzervativca on je postao apostolom demokracije i radikalizma...« (L. o. c. str. 216)

To su bili misaoni i etički osnovi, na kojima je — kako to ispravno prikazuje Milarov — realist Bjelinski izgradio do kraja i svoje sustavne poglede na književnost, podvrgavši pronicavoj ocjeni, sa stajališta kritičkoga realizma prožetog socijalističkom etikom, najvažnije duhovne i književne vrednote svoje i ranije dobe.

Milarovljeva ocjena značenja književno-kritičkog rada Bjelinskoga pružila je hrvatskoj književnoj javnosti počet-

kom osamdesetih godina vjerne i definitivne obrise ličnosti Bjelinskoga onako, kako je to učinio za slovensku javnost Fran Celestin.¹

Pa i književna smotra hrvatske nacionalističke inteligencije osamdesetih godina, »Hrvatska Vila«, ukazuje u ovom deceniju znatnu pažnju Bjelinskome, objavljujući godine 1884. (u broju 43—44) u prijevodu Vj. Livadića članak Aleksandra Reinholda *Literarna kritika u Rusiji*, koji je objavljen u njemačkoj reviji »Das Magazin«. U tom je članku glavni predmet kritički rad Bjelinskoga. »Bjelinski je za Rusiju ono, — zaključuje pisac ovoga članka — što je Lessing za Njemačku bio. Oba imadu to zajedničko, da su reformirali stil, podali mu najvišu savršenost. Zatim: da su otvoreno istupili za duševnu slobodu i humane ideale.« (»Hrvatska Vila«, 1884, br. 43. str. 685)²

No važniji od ovoga prijevoda jest drugi prilog, što ga objelodanjuje slijedeće godine »Hrvatska Vila«, a to je prijevod studije samoga Bjelinskoga *Nešto o pjesništvu i pjesnicima* (1885, br. 11—14, 16, 18—19). Prepoznao sam pod ovim samovoljno preinačenim prevodiočevim naslovom opsežnu kritiku Bjelinskoga (oko 80 strana) Ljermon-tovljevih pjesama, a koja je izišla u izvorniku godine 1840, kao i kasnije u višekratnim sabranim djelima Bjelinskoga, pod naslovom *Stihotvorenija M. Ljermontova*. Ova je kritička studija mlađega Bjelinskoga (iz godine 1840) — dok se on još otimao romantizmu metafizičke estetike — bila zanimljiva i instruktivna za našu malo upućenu književnu javnost te dobe, iako nije markirala najznačajniju razvojnu fazu osnivača ruske »naturalne škole«. Od osamdeset stranica ove studije prevedeno je tek tridesetak stranica, pa je dalje izlaženje ovoga prijevoda, valjda i zbog materijalnih poteškoća same »Hrvatske Vile« (obustavljene godine 1885) — prekinuto. Prevodilac nije označen, ali je sva

¹ Ovaj prikaz Milarovljevo doživio je, zajedno s člankom *Volga i Kama*, koji je objavljen u istom svesku »Hrvatske«, oduševljen odjek u sušačkoj »Slobodi« (1882), gdje M(artin) L(ovrenčević) doslovno piše ovo: »Članak je vrlo poučan, jer se u našim školama kao navlaš i ne čuje mišta o veličanstvu te države (ruske), pak mi mislimo, da osim u Pešti, Beču i Berlinu, drugdje pravo ni gljive ne rastu.«

² Prevodilac ovoga članka, Vj. Livadić, izgleda da je slab poznavalac ruske književnosti: ime pjesnika Koljčova ostavlja u hrvatskom prijevodu u njemačkoj transkripciji — Kolzov!

prilika, da je to bio sâm urednik »Hrvatske Vile« Nikola K o k o t o v i ć, koji je tih i kasnijih godina marno prevo-dio ruske pisce.

Najopsežniji kritički prilog o Bjelinskome u književnostima jugoslavenskih naroda pada već u naše stoljeće: to je studija slovenskog književnog povjesnika Ivana Prijatelja, koja je, na kojih osamdeset stranica, objavljena u njegovu vrijednom djelu *Prethodniki in idejni utemeljitelji ruskega realizma*, Ljubljana 1921 (na str. 158—247). Studija je pisana u duhu Celestinovu, no, dakako, s većim znanstvenim aparatom: i život i cjelokupan piščevo rad iscrpno je obuhvaćen i uzročno povezan s ruskom socijalno-političkom stvarnošću dobe Bjelinskoga. Ivanu Prijatelju je Bjelinski »duševni preporoditelj novije ruske književnosti, sijač misaonog i kritičkog sjemenja, iz kojega je nikla bogata žetva ruskoga realizma« (str. 158). Štoviše, Bjelinski je, prema Prijatelju, dao podlogu ruskome realizmu književnome, stvorio od ruske književnosti prvorazrednu društvenu velesilu, koja je u ruskom narodu oslobodila ogromne stvaralačke snage. »Ime Bjelinskoga, toga mučenika ruske štampane riječi, toga 'velikoga srca' — kako ga zovu Rusi — jest i ostaje paladijem ne samo svakome Rusu, nego i svakome drugome, koji voli slobodu i napredak te čovječju umjetnost, a za koje se vrednote tako snažno založio baš ruski realizam.« (»Prethodniki«, str. 243)

Kod Hrvata je Bjelinski odjekivao počesće u kritikama kraja 19. i početka 20. stoljeća, i to poimence kod Antuna Radića, Milivoja Šrepela, Josipa Pasarića, Milana Šarića i Milana Marjanovića, ukoliko se radilo tu i tamo o utvrđivanju njihovih estetskih naziranja.

Posizanje za Bjelinskim, kao suborociem u kritici, zapaža se tu i tamo izrazitije npr. kod Milivoja Šrepela: pišući o *Najnovijim srpskim pripovjedačima* (»Vijenac«, 1887), vojuje on protiv tradicionalnih »skolastičkih gledanja na zadatke književnosti i propovijeda, na temelju prirodnog (»naturalnog« kod Bjelinskoga!) shvaćanje svijeta, umjetnost (književnost), koja vodi računa o »uzročnoj svezi pojava«. Princip ove i ovakve umjetnosti treba da bude — istina. »U nas se još mnogi — kaže Šrepel — žali-bože ne mogu raskrstiti s mišlju, da je umjetnost prosta robinja mašte; a mi opet velimo, da su samo oni dobrotvori naroda, koji u umjetnosti idu za upoznavanjem prirode i istine.« (»Vijenac«, 1888, str. 95)

Da je vrelo Šrepelove »prirode i istine« u »naturalnoj školi« Bjelinskoga, nema sumnje, utoliko više, što je Bjelinski najveći dio svoga književno-kritičkoga rada posvetio ruskoj književnosti i kritici.

S posebnom se pozornošću osvrnuo na životno djelo Bjelinskoga Ante Radić, evocirajući književni i društveni lik velikoga ruskoga kritičara prema naprednim shvaćanjima, kako to i sâm Radić zapisuje, tadašnjega vidnoga ruskog historika književnosti A. Pypina.³

Pristupajući ocjenjivanju značajnijih djela ruske književnosti, A. Radić odlučno usvaja književne i društvene kriterije tadašnje ruske napredne književne kritike, na čelu s V. G. Bjelinskim. »Od vremena Bjelinskoga — izjavljuje on — počinje se savremena publicistička literatura,« tj. svakolika ruska napredna književnost nadahnuta je humanističkim idealima tadašnjih ruskih revolucionarnih demokrata (Bjelinskoga, Černjiševskoga, Dobroljubova, Pisareva). Taj i takav kritički stav ponukao je njega (A. Radića) kao književnoga kritičara, da se lati objašnjavanja Gogoljeva književna djela u tadašnjem glavnom hrvatskom književnom časopisu »Vijencu« (god. 1891) u skladu s pogledima ruske »naturalne škole« V. G. Bjelinskoga, tj. njezine materijalističke etike i estetike. U tome smislu, u isticanju društvene stvarnosti kao najznačajnijega čimbenika pri oblikovanju umjetničkih i književnih djela, ocjenjuje on, kao i Bjelinski, književni rad Gogolja, Ljermontova i Koljčova — kao stvaralačku dokumentaciju ruske »naturalne škole«: »Bjelinskomu je, iako su njegov književni rad sprječavale spoljašnje zapreke, ipak pošlo za rukom da izreče i utvrdi nove i književne i društvene pojmove; novim pokoljenjima ostao je on i učitelj i uzgajatelj...« »Nedaleku zrelost ruske književnosti — piše dalje A. Radić — vidio je Bjelinski uopće u tom, što se počela izučavati ruska zbiljnost i društvene pojave. Zato je on tako branio 'naturalnu školu', koja je prva s ljubavlju počela prikazivati niže društvene slojeve. To dakako nije bilo po čudi starim književnim školama i velikoj većini stanovitoga sloja društva, koji je navikao prezirati 'neobrazovanoga mužika'.«⁴

³ Radić, A.: *Gogolj i Bjelinski* (= *Vijenac*, 1891, str. 108 i dalje).

⁴ U istome djelu, str. 123.

Društvena, a jednako i književna demokracija Bjelinskoga, zagovornika »neobrazovanoga mužika« odrazila se u jednakom društvenom i književnom naziranju Antuna Radića:

»Vrijednost ruske književnosti — pisao je on — nije samo u njezinim književnim djelima; ona ima za nas gotovo još veću važnost, što rješava dva problema, kojima se i mi moramo baviti. Ta dva problema jesu: problem narodne kulture i pitanja odnošaja inteligencije prema narodu. Rusi, kao najveći slavenski narod i s potpuno osigurano narodnom eksistencijom, dali su se svom snagom na rješavanje problema narodne kulture te kritizujući pomno sve što preuzimaju iz Zapadne Evrope, dovode tekovine Zapadne Evrope u sklad s narodnim osnovima. Kroz 19. stoljeće uložili su oni oko toga toliko nastojanja, toliko misli, da mi sami ne trebamo mnogo njihovu radu da dodajemo, nego se možemo s njihovim radom okoristiti, a da ne moramo da posao iznova započnemo. Kritičnost je bila obilježje njihovu radu, te zato je kritika i imala kod njih toliki utjecaj, a kritici su bili na neki način vođe obrazovane Rusije. Kritika njihova bila je u jedan mah i literarna i društvena. S ovim svojim kritičkim stanovištem prvaci Rusije izvršili su veliki zadatak ne samo prema ruskom društvu, nego oni su u toliko slučajeva sjetili Zapadnu Evropu na njezine zablude; ova kritika bila je borac protiv slova, a za duh, te je po Rusiji Zapadna Evropa saznala, da je mnogo toga samo slovo, a što je držala da je puno sadržaja.«⁵

Ovakve slične argumentacije s Bjelinskim bilo je podjednako od vremena do vremena i kod Srba, i kod Slovenaca, gdje je, u upućenijim književno-kritičkim krugovima, Bjelinski vrijedio kao klasični estetičar, ne manje autoritetan od priznatih zapadno-evropskih građanskih estetičara kraja 19. i početka 20. stoljeća — Tainea, Saint Beuvea, Brandesa, Brunetièrea, Crocea i sl.

Ipak upravo ova neujednačena ovisnost naše kritike istodobno i od Istoka (Bjelinskoga, Dobroljubova, Černjiševskoga) i od Zapada (Taine — Brandes i dr.) dala joj je, kao i velikome dijelu naše stvaralačke književnosti, kompromisni, gotovo eklektički karakter: jači socijalno-politički akcenti, u duhu ruskoga kritičkog realizma, kojemu

⁵ U istome djelu, sv. XIX, str. VI.

je bio ideologom Bjelinski, nisu izbili, a niti mogli izbiti u značajnijim ostvarenjima naše književnosti s prosta razloga, što je naša narodno-politička pozadina, sva ustremljena u nacionalno-političkom otporu, odražavala u narodnim književnostima, s nekim važnim izuzecima (Svetozar Marković i njegov krug), baš to naše *nacionalno-političko* rvanje, zasićeno više romantično-nacionalističkim, negoli socijalno-političkim momentima. Zbog toga se onda Bjelinski, kao socijalno-politički borac, i odveć blijedio odrazio u stvaralačkim književnostima jugosl. naroda. A to je s punim pravom utvrdio za hrvatsku književnu kritiku Barac u svojoj *Hrvatskoj književnoj kritici*, (Zagreb 1936), kad je rezimirao svoje poglede na nju ovim riječima: »Hrvatski su kritici, od osamdesetih godina dalje, nastojali da upoznaju evropsku kritiku, pa da njezine metode primijene i na naše pisce... No kad čovjek razmotri kako su hrvatski kritici shvatali te metode, dolazi do zaključka, da su nekima od njih strana imena služila samo za ukras, a drugi da u izboru tih metoda nisu bili uvijek niti kritični, a ni moderni. Pokušavši da jednom pogledaju u velike evropske literature, neki su naši kritici ostali zablenući nad svim onim što su one dale, te su odjednom htjeli da zahvate u sve ono što je Evropa stvarala kroz cijelo jedno stoljeće. Za njih su bili jednako važni, i bliski im, i Bjelinski, i Saint-Beuve i Croce i mnogi njemački autori različitih poetika.« (str. 322)

I zato je Bjelinski, može se reći, samo površinski okrznuo našu knjigu gubeći se manje-više u heterogenoj smjesi zapadnoevropskih književno-kritičkih primjesa drugorazrednog značenja krajem 19. i 20. stoljeća. Nejednakost društveno-političkih ciljeva i zadataka, nametnula je u danoj epohi povijesnom nuždom velikom slavenskom Istoku i našem slavenskome Jugu različite putove i oblike u borbi za ostvarenje tih ciljeva, pa je tako i znameniti ideolog ruskoga kritičkog realizma književnog V. G. Bjelinski mogao biti u vijeku mučnih narodno-političkih borbi naših naroda za nacionalno oslobođenje više zanimljivim suputnikom negoli stvarnim suborcem.

Ogledamo li, međutim, utjecaj Bjelinskoga na stvaralačku književnost jugoslavenskih naroda posrednim putem, to jest putem utjecaja niza narodnih beletrista ruskih epohe kritičkog realizma 19. stoljeća, koji književni pravac smatra Bjelinskoga svojim duhovnim ocem i »velikim srcem«, onda se dobije daleko povoljniji rezultat: jer lije-

pa književnost ruskoga kritičkog realizma, sa svojim velikim predstavnicima, kao što su Gogolj, Turgenjev, Tolstoj i drugi, bila je tokom minulog stoljeća plodonosnom učiteljicom mnogih i vidnih predstavnika književnosti jugoslavenskih naroda. Samo da poimenično spomenem srpske književnike — Milovana Glišića, Svetolika Rankovića, Vojislava Ilića, Branislava Nušića; ili hrvatske — Ljubu Babića Gjalskoga, Janka Leskovara, Josipa Kozarca, Frana Mažuranića; kod Slovenaca — Janka Kersnika, Antona Aškerca, Ivana Cankara, Josipa Murna. U mnogim djelima ovih pisaca prožetih borbenim humanizmom ruskoga realizma književnoga pronaci će vješt književni opažač njihovu prisnu genetičku povezanost — posredništvom spomenutih velikih ruskih realista beletrista — s idejnim i osjećajnim svijetom »velikoga srca« ruskoga književnog realizma — s Visarionom Grigorjevičem Bjelinskim.

I. S. Turgenjev

I.

Od značajnijih inozemnih pisaca, a napose ruskih klasika devetnaestoga vijeka, koji su kod Hrvata najviše prevođeni i imali stvarna utjecaja na hrvatsku književnost, valja među prvima istaknuti slavnoga ruskog romanopisca Ivana Sergejeviča Turgenjeva. Njegov uspjeh, podjednako kod naših čitalaca kao i kod književnika druge polovine 19. vijeka, ne da se ni izdaleka usporediti s uspjehom, u ekstenzivnom i intenzivnom pogledu, ma kojega drugog inozemnog književnika, uključujući ovamo, dašto, i najslavnije Turgenjevljeve zemljake i suvremenike kao što su Tolstoj i Dostojevski. U potvrdu ove činjenice dovoljno će biti da se navede da je Turgenjev još za svoga života gotovo u cijelosti preveden na naš jezik, a neki njegovi pripovjedački radovi čak i po više puta, što se ni za jednoga drugog inozemnog pisca ne može ni izdaleka ustvrditi.¹

Od južnih Slavena prvi prevode Turgenjeva Hrvati. Počinje ga prevoditi još god. 1859. Josip Miškatović u časopisu »Jadranske Vile«, prevevši najprije *Fausta*. Od te godine dalje prevodi Miškatović čitav niz Turgenjevljevih većih i manjih pripovjedačkih radova u »*Naše gore listu*«, pa onda u »Posijelu« i u »Pozoru«, tako da se može reći da je za uspješno prodiranje Turgenjeva u našu prevodi-

¹ Najveći dio hrvatskih prijevoda Turgenjevljevih djela prevedenih do god. 1904. pobilježio je i ocijenio njihovu prijevodnu vrijednost Tomo Maretić u radu *I. S. Turgenjev u hrvatskim i srpskim prijevodima*. Kritičko-bibliografski pregled. »Rad JAZU«, 157, 1904, str. 1-113. Poneki hrvatski prijevodi Turgenjevljevih djela iz toga razdoblja, koji nisu spomenuti u Maretićevu prijegledu, navedeni su u bilješci studije Aleksan-

lačku književnost — u tehničkom pogledu — poglavita za-
sluga baš Miškatovićeva. To što je Miškatović prve prije-
vode Turgenjeva radio s francuskoga, ima se svesti na
činjenicu da su Rusi oduvijek prodirali na naš Jug posred-
stvom naprednijeg Zapada s razloga što je dodir između
Slavena u Austrougarskoj i Rusa oduvijek bio uglavnom
posređan.

Miškatovićevi prijevodi, ma kako im se sa strane filo-
loga (Maretić) prigovaralo točnosti, imali su ipak tu dobru
stranu da su bili odreda čitki. Požežanin Josip Miškatović
bio je vrstan stilist i izvrstan poznavatelj hrvatskog jezika,
pa su se njegovi prijevodi odlikovali rijetkom glatkoćom,
a to je u ono rano poilirsko doba bilo od odlučne važnosti
za uspjeh Turgenjevljevih prevedenih romana kod naših
čitalaca.

dra Flakera *Hrvatska novela i Turgenjev (Radovi Slaven-
skog instituta*, I, Zagreb 1956, str. 49). Prijevode Turgenjevlje-
vih djela na srpski do god. 1925. pobilježio je Aleksandar Po-
godin u svojoj *Rusko-srpskoj bibliografiji*, knj. I, deo 1, Beo-
grad 1932, str. 224-236; deo 2, Beograd 1936, str. 360-375.

Prvim i uspješnim hrvatskim prevodiocem Turgenjevlje-
vih djela bio je, kako je već istaknuto, Požežanin Josip Miška-
tović, hrvatski publicist i političar (1836—1900).

S kakvim su oduševljenjem šezdesetih i sedamdesetih go-
dina primali Turgenjeva hrvatski čitatelji u Miškatovićevim
prijevodima svjedoči nam, među ostalima, i istaknuti pravaški
publicist Fran Folnegović, koji je također u svojim mla-
dim danima bio očaran »jednostavnošću i ljepotom«
Miškato-
vićeva jezika i »prevodilačkog stila«. (Folnegović, Fran: *Doživ-
ljaji i dojmovi*. »Hrvatska«, Zagreb 1902, br. 192-195)

Peru Josipa Miškatovića pripadaju ovi hrvatski prijevodi:
Andrija Kolosov, »Pozor«, III, 1862, br. 89-91 — *Hamlet št-
grovskoga kotara (Iz života jednog lovca)*, »Pozor«, III, 1862,
br. 224-228. — *Asja*, Pripovijetka N. N., »Pozor«, IV, 1863, br.
108-121. — *Pasinkov*, »Pozor«, IV, 1863, br. 147-159. — *Rudjin*,
»Pozor«, IV, 1863, br. 181-218. — *Dvorjansko gnijezdo*, »Pozor«, IV,
1863, br. 245, 248-276. — *Prva ljubav*, »Pozor«, IV, 1863, br. 282-
297. — *Mumu*, »Pozor«, V, 1866, br. 296-304. — *Prkonjica*, »Novi
Pozor«, I, 1867, br. 13-21, 28-30, 33-35, 42, 43. — *Tri susreta*, »Novi
Pozor«, Beč, II, 1868, br. 94-100. — *Dopisi*, »Novi Pozor«, II,
1868, br. 142, 150-152. — *Dim*, Pripovijetka, »Zatočnik«, II, 1870,
br. 93, 96 (nedovršeno). — *Proljetne vode*, »Vijenac«, teč. IV,
1872, br. 14-26. — *Monsieur François*, »Vijenac«, XIV, 1882, br.
1-3. — *Očajnik. Iz svojih i tuđih uspomena*, »Vijenac«, XIV,
1882, br. 10-12. — *Pjesma slavodobitne ljubavi*, »Narodne novi-
ne«, 48, 1882, br. 196-202. — *Klara Milićeva* (Preveo i uvo-
dom popratio) ... Slavenska knjižnica Matice Hrvatske, sv.
1, Zagreb 1893. — *Proljetne vode*. — *Asja*. — *Prva ljub-
av*. — *Gospodin sa sivim naočarima*. — *Očajnik*. — Slavens-
ka knjižnica Matice Hrvatske, knj. 2, Zagreb 1894. — *Izabrane*

Uparedo s Miškatovićem, ili nešto kasnije, prevodi se
Turgenjev kod nas hametice — gotovo tri decenija.

Prevodi ga kojih tridesetak tadanjih naših prevodi-
laca. Od marnijih spominjem samo ova imena: August
Harambašić, Ivan Zahar, Ivan Trnski, Đuro Gala-
lac, L. Mrazović, Bogomir Brleković, Martin Lo-
vrenčević, Janko Ibler, Milivoj Šrepel, Dragutin
Tončić, E. Matić, Niko Kokotović, Milan Mare-
ković, Ante Radić, I. Gojtan, M. Divković, Stje-
pan Lukić, Iso Velikanović i dr.

pripovijesti. Slavenska knjižnica M. H., sv. 3, Zagreb 1897. —
Prkonjica. — *Zapisci suvišna čovjeka*. — *Tri susreta*. — *Mumu*.
— Slavenska knjižnica M. H., knj. 9, Zagreb 1901. — Dobar dio
Miškatovićevih prijevoda bio je ponovo izdan u posebnim otis-
cima »Posijela« (1863) i u kasnijim izdanjima Matice hrvatske.

O kakvoći Miškatovićevih prijevoda pisao je T. Maretić u
spomenutom »*Radu JAZU*«, 157, Zagreb 1904.

Nakon god. 1904, kad je izrađen Maretićev kritičko-bibliogra-
fički prijedlog, nastavljeno je i kod Hrvata prevođenje (veći-
nom obnavljanje starih prijevoda) Turgenjevljevih djela, a što
valja smatrati znakom da je Turgenjev, voljeni pisac 19. sto-
ljeća, zaokupljao zanimanje naših prevodilaca i čitatelja i u
našem vijeku. Od značajnijih prijevoda, koji su nakon 1904.
objavljeni u obliku samostalnih izdanja, valja spomenuti u
prvom redu Lovrenčevićeve i Velikanovićeve prijevode. Matiči-
na *Slavenska knjižnica* (knj. 16) objavljuje 1908. Lovrenčevićev
prijevod pripovijesti *Novi rod*, a Minervini *Klasici ruske knji-
ževnosti* (knj. 6) u Velikanovićevu prijevodu *Proljetne vode*. —
Pjesme u prozi. — *Nove pjesme u prozi* (Zagreb 1934). Godine
1924. izašlo je u prijevodu Gojka Stojanovića *Plemićko gnijez-
do*, iste je godine ponovo prevedena i *Klara Milićeva* u izdanju
Savremene biblioteke (sv. 30).

Nakon oslobođenja izdan je ponovo prijevod *Pjesama u
prozi* (1947) u *Biblioteci izabranih pripovijesti* (kolo II, sv. 5)
zagrebačkoga Novog pokoljenja.

Našemu desetljeću pripada prijevod izbora Turgenjevljevih
pripovijedaka *Novele* izdanih u zbirci *Svjetski pisci* (»Zora«,
Zagreb 1950, u prijevodu Lj. Perkovića, s pogovorom R.
Šovaryja) s ovim sadržajem: *Tri portreta*, *Tri susreta*,
Mumu, *Svratište*, *Zavjetrina*, *Pjesme trijumfalne ljubavi*, *Bri-
gadir*, *Stepski kralj Lear*, *Put u Polesje*, *Asja*, *Prva ljubav*.
(Izbor je taj preuzet iz sovjetskog izdanja *Izbrannye povesti i
rasskazy*, Moskva 1944.)

Spominjem na kraju i dva srpska prijevoda koja su 1951.
objelodanjena latinicom u Zagrebu: *Lovčevi zapisi* u prijevodu
Jovana Maksimovića (Zagreb, izd. Mladost, 1951) i *Očevi i djeca*
u prijevodu Miloša Moskovljevića (u izdanju Novog pokolje-
nja, Zagreb 1951).

I u najnovije doba nastavljeno je prevođenje Turgenjev-
ljevih djela u hrvatskoj književnosti. Godine 1957. prevedena je
ponovo često prevedena pripovijest *Mumu* (prev. Lj. Perko-

Prijevođe Turgenjeva primale su jednako spremno sve naše tadanje novinske i revijske redakcije, bez obzira na svoj politički pravac. Počevši od »Danice Ilirske«, »Posiel«, »Naše gore lista« pa preko »Pozora« i »Obzora« i pravaške »Slobode« i »Hrvatske«, sve onamo do službenih »Narodnih novina«. Isto to vrijedi za »Vijenac«, kao i za izdanja »Maticе Hrvatske«. Može se smjelo reći da se takvim gostoprimstvom hrvatske knjige i književnosti nije koristio nikad nijedan strani književnik ni prije ni poslije.²

Tome izvanjskom uspjehu Turgenjevljevu u našoj prevodilačkoj knjizi odgovara potpuno i unutarjni, moralno-umjetnički uspjeh njegov, koji se očitovao u stvaralačkom, književnoumjetničkom utjecaju Turgenjeva na hrvatsku književnost, poimence na naš književni realizam. Čitav niz najvidnijih nosilaca našega književnog realizma stoji u svom stvaralačkom radu pod jakim i izrazitim sugestijama turgenjevskog realizma, počevši od literarne koncepcije svojih djela, pa sve do metodičke obrade pojedinih problema i lica. Dovoljno je u tom pravcu da se upoznamo s pojedinim djelima istaknutih naših realista, kao što su u prvom redu Đalski, pa onda Leskovar,³ Kozarac,⁴ Fran Mažuranić,⁵ Draženović, Turić⁶ i

vić), a 1962. *Lovčevi zapisi i Plemićko gnijezdo*. — God 1963. počela je izdavati Matica hrvatska *Izabrana djela I. S. Turgenjeva*. Do 1963. izišla su ova prevedena djela: 1. *Lovčevi zapisi*. — 2. *Plemićko gnijezdo i Rudin* — 3. *Očevi i djeca*. — *Uoči novih dana*. — 4. *Dim*. — *Mjesec dana na selu*. — 5. *Ledina*. Zagreb 1963.

² Usp. Prohaska, Dragutin: *Turgenjevski realizam*. O stogodišnjici rođenja Ivana Sergejeviča Turgenjeva. »Savremeničnik«, XIV, 1919, str. 1 i dalje. — Nevišić, Ivan: *Ks. S. Đalski*, Zagreb 1928 — Štampar, Emil: *Ks. S. Đalski*, u predgovoru *Djelima*, I. K. Š. Đalskoga, Zagreb, Zora, 1952. — Flaker, Aleksandar: *Hrvatska novela i Turgenjev*, Radovi Slavenskog Instituta, I, Zagreb 1956, str. 57-66.

³ Kombatol, Mihovil: *Hrvatska pripovijetka osamdesetih i devedesetih godina*. Hrvatski pripovjedači, Zagreb 1935, str. 17. — Franješ, Ivo: *Janko Leskovar*. Predgovor *Djelima J. Leskovara*, Zagreb, Zora, 1953. — Flaker, A.: o. c., str. 71-75.

⁴ Skok, Petar Mihov: *Josip Kozarac. Hrvatska moderna*, II, Zagreb 1951. — Štampar, Emil: *Josip Kozarac. Djela*, Zagreb, Zora, 1950. Badalić, Josip: *Odrzi ruske književnosti kod hrvatskih pisaca* (Hrvatska varijanta »suvišnog čovjeka« kod Josipa Kozarca). *Zbornik radova Slavenskog instituta*, II, Zagreb 1955. — Flaker, Aleksandar: o. c., str. 66-71.

⁵ Prohaska, Dragutin: *Turgenjevski realizam*, »Savremeničnik«, XIV, 1919, br. 1.

⁶ Flaker, A., l. c.

dr.,⁷ pa da se uvjerimo kako su Borislavići, Blinjevići (*Na rođenoj grudi*), Pavli Petrovići (*Propali dvori*) i njima slični junaci naše realističke književnosti sa svom svojom problematikom, individualnim i kolektivnim mentalitetom, sa svojom društvenom sredinom i umjetničkim rekvizitima samo krv od krvi Turgenjevljeva Rudjina, Kirsanova, Lavreckoga i sl.: to su manje ili više izrazite hrvatske varijante Turgenjevljevih suvišnih ljudi.⁸ Isto to vrijedi i za sentimentalno-melankoličnu atmosferu Mažuranićeva *Lišća*, Draženovićevih *Crtica* i *Iskrice* zadahnutih filozofskim patosom Turgenjevljevih *Pjesama u prozi*. — Ukratko, srž hrvatskoga književnog realizma osamdesetih i kasnijih godina zadoga je i hranjena sokovima turgenjevskog realizma. A da mu nisu sasvim umakli ni najznačajniji talenti naše književnosti 19. stoljeća, kao što su A. Senoa⁹ i Ante Kovačić,¹⁰ proizlazi uvjerljivo iz novijih istraživanja u našoj književnoj znanosti.¹¹

Čime se obrazlaže taj dominantan utjecaj Turgenjeva na hrvatski književni realizam? Prije svega srodnošću socijalne strukture u tadašnjoj Rusiji i u Hrvatskoj, a time i glavnim materijalnim preduvjetom da se turgenjevski realizam tako lako i tako brzo nakalamlje na našu književnu divljaku polovice 19. vijeka. Sredina je to, i u Rusiji i kod nas, koju karakterizira feudalizam u agoniji: ukidanje kmetstva u Rusiji (1861) kao i uklanjanje posljednjih feudalnih privilegija kod nas (do ukidanja tlake uključivo) obilježuju i kod nas i u Rusiji postepeno silaženje s vlasti jedne klase koja je stoljećima bila nosiocem materijalne i duhovne kulture svoje narodne sredine. Godine su to kad se kidaju i napuštaju pod zapljuskivanjem »proljetnih voda« starodrevna ruska »plemićka gnijezda« jednako kao što se naheruju i lome trošne strehe »Pod starimi krovovi« našega šljivarskog plemstva. Kmetovi, koji su kao vjekovite karijatide nosili na svojim helotskim plećima te stare plemićke krovove, oslobođeni zakoračuju u

⁷ Ibid.

⁸ Badalić, l. c.

⁹ Barac, Antun: *August Senoa*, Zagreb 1926. — *Hrvatska novela do Senoine smrti*, »Rad JAZU«, 290 (passim). — Barac, Višnja: *Značenje Turgenjeva za teoriju realizma*, »Republika«, 1951, br. 11-12, str. 934. — Flaker, A., o. c., str. 39-46.

¹⁰ Flaker, A.: l. c. — Isti: *Ante Kovačić*, »Umjetnost riječi«, II, Zagreb 1957.

¹¹ Barac, V., l. c. — Flaker, A., l. c.

nov, slobodan život prepuštajući te domove i ta gnijezda isključivo njihovim vlasnicima — Lavreckima, Blinjevićima, Petrovićima i njima sličnima. »Pod starimi krovovi« nastaje bespomoćno rezoniranje i dociranje koje se konačno svršava slomom na čitavu moralnom i materijalnom frontu te klase. Jer svi ovi predstavnici ugroženog društvenog sloja, nenavikli da na vlastitim ramenima nose svoje domove, nisu kadri u kritičnom času pod svoje pokolobane strehe podmetnuti svoja vlastita pleća, već se oni, kao osuđenici na smrt, gube bilo u bespomoćnom stavu nerada, bilo u jalovim filozofskim koncepcijama ili patriotskim deklamacijama. A dotle se njihovi trošni krovovi srozavaju i ruše pokapajući pod sobom i svoje vlasnike. Ta atmosfera, odnosno materijalna pozadina — i jest onom zajedničkom i u biti srodnom socijalno-ekonomskom osnovicom i naše i ruske narodne sredine polovicom prošlog stoljeća, osnovicom na kojoj u Rusiji niču turgenjevski Lavrecki, Rudjini, Kirsanovi i njima slični, pa se onda — tako reći, pod srodnim klimatskim prilikama — presađuje na našu hrvatsku njivu, u naše šljivarsko-plemenitaško Zagorje kao Borislavići, Blinjevići, Batorići i slični. Osim toga, pogodovala je lakom nakalamljanju ruskih pisaca, napose Turgenjeva na područje jugoslavensko, a poimence na hrvatsko — i posebna nacionalno-politička komponenta: težnja Hrvata da se oslobode od austrougarske dominacije i domognu svoje nacionalne slobode i ujedinenja svih južnoslavenskih naroda, nalazila je u slavenskoj Rusiji moćno uporište — od Jurja Križanića do sloma Austro-Ugarske — pa je tako i hrvatska književnost tražila stanovit afinitet u ruskom i hrvatskom književnom stvaralaštvu. Otuda i takve sentimentalnosti da hrvatska književna kritika već šezdesetih godina neposredno nakon likvidiranog apsolutizma, naziva Turgenjeva »našim Ivanom« (V. Gaj).¹²

Prema tome, imajući na umu istaknutu srodnost socijalne strukture Rusije i Hrvatske sredinom prošlog stoljeća, kao i izvjestan međuslavenski nacionalno-psihološki afinitet, postaje nam razumljivim zašto se tako brzo i temeljito udomljuje u našoj knjizi u drugoj polovici 19. vijeka Turgenjev kao pjesnik jedne društvene klase, jedne epohe u agoniji, epohe koja je, kao i u Rusiji, tako *en miniature*

¹² Gaj, Velimir: *Ivan Turgenjev i Zapadna Evropa*. Životopisna i književna certa. »Danica Ilirska«, 1866, br. 28, 30-35, 40.

i kod nas uglavnom dotrajavala svoje dane. Bilo je to u stvari sa stajališta prodiranja Turgenjeva — osvajanje terena po liniji najmanjega otpora.

Tako nam postaje jasnom i činjenica da npr. Turgenjevljev vršnjak Dostojevski, pjesnik novoga srednjeg građanskog staleža, kojega kod nas, tako reći, ni za lijek u to doba nije bilo, ne nailazi dugo kod nas ni na kakav odjek; za nj se kod nas i ne zna do njegove smrti, a o prevođenju njegovih djela nema govora još ni u doba kad je kod nas Turgenjev — kako rekoh — njegov potpuni vršnjak, malne čitav preveden.

II.

Hrvatska književna kritika 19. stoljeća odnosila se prema Turgenjevu također jednostavno: počevši od V. Gaj, koji u opsežnom prikazu *I. S. Turgenjev* uvodi k nama u »Danici Ilirskoj« (1866) Turgenjeva kao »Shakespearea pripoviedakah«, pa sve do E. Kumičića koji, i pored toga što je poklonik zapadnog naturalizma (Zola), preporučuje našim književnicima u člancima *O romanu* (u »Hrvatskoj vili«, II, 1882—1883, br. 8, str. 145—148) i *Turgenjev* (»Hrvatska vila«, III, 1883—1884, br. 1, str. 12—14) da se ugledaju u Turgenjeva.^{12a} Isto to čini i J. Pasarić, a u jednakom duhu odazivaju se o Turgenjevu u raznim prigodama i V. Mažuranić, I. Zahar, M. Šrepeš i dr. Preporuke većine ovih kritičara, istina, kreću se uglavnom oko toga da je Turgenjev ili, kako ga V. Gaj zove, »naš Ivan« — »Slavjanin«, u neku ruku naše slavenske gore list, pa nema ništa naravnijega nego da se »divna melankolija« ovoga ruskoga pisca nakalami na našu hrvatsku »golubinju ćud« i sl.

Među prvim našim kritičarima koji priznaju — sa zadovoljstvom — utjecaj književnih radova Turgenjevljevih na hrvatsku književnost već šezdesetih i sedamdesetih godina prošloga stoljeća, bio je Ivan Zahar. U članku *Ivan Turgenjev* ukazuje Zahar¹³ na to kako je Turgenjev naši-

^{12a} Kumičić, Eugen: *O romanu* (»Hrvatska vila«, II, 1882-1883, br. 8, str. 145-148). — Isti: *I. S. Turgenjev* (»Hrvatska vila«, III, 1883—1884, br. 1, str. 12-14).

¹³ Zahar, Ivan: *Ivan Turgenjev*, »Vijenac«, III, 1871, str. 400.

roko čitan i priznavan (Heyse, Merimée, Dickens, Thackeray) gotovo u čitavom kulturnom svijetu, kaže on, da su njegove novele učinile dojam i u hrvatskoj književnosti te »što je tko naobraženiji, to ih više hvali. Nešta osobita saznaje se iz tih novela, čega svijet nije bio prije vičan gledati«. — Kao pozitivnu stranu Turgenjevljeve novele ističe Zahar njezin *realizam*. »Novija novela pošla je pravcem realističkim, koji, čini se, najviše i dolikuje ovoj vrsti pjesništva kojoj je forma nevezana, obična, svagdašnja — za život. Moderna novela nije samo zato da gane srce, dovabi suze na oči, strahom potrese dušu: ona rješava i probleme vijeka, pogled baca u tajnu prirode i njezine zakone.« (I. Zahar, l. c. str. 401)

Važan datum u odnosu naše književne kritike prema Turgenjevu čini »Vijenčev« članak *Ivan Sergijevič Turgenjev* (sa slikom piščevom) god. 1875, u kojemu se određuje izuzetno književno značenje Turgenjeva ne samo u ruskoj nego i u svjetskoj književnosti. Članak je nepotpisan, ali je jasno da potječe od samoga »Vijenčeva« urednika — Augusta Senoe. Ističući veliko značenje i originalnost ruskoga književnog realizma sredine 19. stoljeća, naglašuje Šenoa da je u krugu tih slavni ruskih realista Turgenjev »najslavniji pripovjedalac ruski, da, i evropski«. »Turgenjev ne pripada školi literarnoj, ni kolu književnika, on je samonikao, sebi slika i prilika, neiscrpivi izvor mu je narav, a opet nije samo kopista, slike mu imaju ideju, koja nije izrečena riječju, ali ti se opet jasna prikazuje po samomu činu.«¹⁴

Prikazujući način književnoga Turgenjevljeva postupka, kliče Šenoa: »Diviti se mora čovjek vještini Turgenjevljeva pera. Kompozicija mu je priprosta i jasna, čin kadšto jednostavan, ali karakterističan, razvija se toli naravski, da je svaki umni čitalac uvjeren, da se drugačije razvijati ne može, a sve je čin, nigdje fraza, nigdje refleksija, nigdje retorik... Sila ljudi plemenitih, zlobnih, pametnih, glupih, smiješnih, surovih, mahnitih, sentimentalnih, što nam ih iz svih vrsta ruskoga naroda prikazuje, prene se pred našim očima u život, te radi i govori plemenito, glupo, zlobno, mudro, mahnito, sentimentalno; pjesnik govori o njima neobičnom objektivnom prostodušnošću, a opet ne čuješ nigdje, da sam pjesnik govori. Upravo u tom realiz-

mu stoji nedohitna sila Turgenjevljeva pera, koje ne samo Ruse, već sve narode naobraženog svijeta zanosi.«¹⁵

Zanimljiv je idejni stav Vladimira Mažuranića prema Turgenjevu, napose kao piscu romana *Oci i djeca*, gdje se Turgenjev oborio na ruski revolucionarni pokret, poimence na takozvani nihilizam. Konzervativno raspoloženi V. Mažuranić odobrava u cijelosti stav Turgenjeva prema nihilizmu, to jest prema revolucionarnom pokretu, oduševljavajući se romanom *Oci i djeca*. »Turgenjev razgalio je u tom romanu sljedbu nihilističnu« — piše Mažuranić u članku *Ivan Turgenjev i nihilizam*.¹⁶ »Iza vela frazeologije svih bezvladnika, iskesuje se na nas nakazan fanatizam. Težak je udarac, što ga je zadao otkrićem gole istine Turgenjev nihilizmu, tim teži, čim jasnije iz svakoga retka proviruje neka simpatija piščeva ne samo za pojedine osobe, već i za jedan dio nazora tih osoba.« Diveći se dalje Turgenjevljevim umjetničko-realističkim opisima ruskih seljaka, V. Mažuranić nalazi u tim seljačkim zanemarenim i nesređenim tipovima — srodnih crta s hrvatskim seljaštvom. »A ti sami mužiki, kako su oni točno orisani! Oni su tako glupi, a ipak tako dosjetljivi, tako poštenjani, a ipak tako himbeni, tako lakovjerni, a ipak tako nepovjerljivi, mrže tako svoju gospodu, tako su pravi Rusi, prava djeca slovinskog koljena, da se prelijevaju u same naše Hrvate.«¹⁷ »Realista je dakle Turgenjev — kliče Vladimir Mažuranić¹⁸ — možda najveći realista svekolike svjetske književnosti, u tome se sva kritika slaže. Svi proizvodi njegovi idu za nekim ciljem, svi su mu tendenciozni, ni o tom ne može biti sumnje. Melankolija njegova sjeća nas doista i turobnih bugarkinja naših.«

Sličan je stav prema Turgenjevu zauzimao kritik i pjesnik Marin Sabić koji je, mada je bio zapadnjački orijentiran, ipak u Turgenjevu nazirao sretnu kulturno-umjetničku kopču između književnoga Zapada i Istoka. Pišući o *Realističkoj književnosti i ruskom romanu*¹⁹ (god. 1887), ukazuje Marin Sabić na potrebu da se naša književnost u cijelosti osloni na ruski roman kao književni uzor. »Naša pripovjedačka literatura, koja se stoprv stala razvijati,

¹⁵ Ibid., str. 14.

¹⁶ »Vijenac«, XV, 1883, br. 21, str. 342.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Ibid., str. 325.

¹⁹ »Vijenac«, XIX, 1887, br. 31-33.

¹⁴ (Šenoa, August): *Ivan Sergijevič Turgenjev*, »Vijenac«, VII, 1875, br. 1, str. 13.

treba da se drži zdravih, krepkih, izvanjskih uzora, dok utre svojim vlastitim, sigurnim pravcem. Gdje bi ona mogla naći uzoritijih primjera od ruskoga romana, koji u sebi imaju nešto upravo veličanstvena, gorostasna, kao što je i narod, koji ih je proizveo u svom prvom zreлом cvjetanju? Nek naši pripovjedači uče slobodno u Francuza i Talijana, da se izvježbaju u nekim tehničkim tančinama, u kojima su oni postali majstori nakon duga mukotrpana iskustva; ali neka se ugledaju u ruske velikane, u Turgenjeva, u Tolstoja, u Dostojevskoga, žele li naučiti, gdje valja tražiti pripovjedalačkom umjetniku izvor nadahnuća za svoja djela, kako valja životne prizore motriti i kako ih prikazivati, a da pripovijedanje postane pravom slikom života, pravom umjetničkom tvorbom.«

Isto je tako i naš najveći kritički poklonik ruske literature u 19. stoljeću, Milivoj Šrepel, pišući opširno o Turgenjevu u prikazu *Ivan Sergejevič Turgenjev* u djelu *Ruski pripovjedači* (Zagreb, Matica Hrvatska, 1894) dao pozitivnu sliku piščeva života i rada kako se ona ocrtavala u svijesti književne kritike krajem Turgenjevljeva stoljeća: on je njemu ponajveći pisac-realist svoga vremena. »Turgenjev je možda najviše privrijedio, da se podaje čast i slava slavenskom plemenu, koje istom izlazi na pozornicu povijesti; slavensko je pleme odmah našlo divna predstavnika u takvu umjetniku, kakav je Turgenjev... Kad nam bude budućnost htjela pokazati mjerilo — za ocjenu onoga, što daje svijetu divni slavenski genij sa svojom živom vjerom, s dubokim osjećajem, s osobitim mislima o životu i smrti, s potrebom mučeništva, sa žeđom ideala, — tad će slike Turgenjevljeve biti nepromijenjeni dokumenti, kao portret genijalna čovjeka za njegova djetinjstva... Veliko, raskomadano pleme slavensko nahodi u njemu iznova svoje djetinjstvo.«²⁰

Glas ove i ovakve kritike djelovao je doista na »golubinju ćud« i naših tadašnjih čitalaca i pisaca. Oni o tom ostaviše i vječita svjedočanstva. »A sada čitajući ga [Turgenjeva] — priznaje na jednom mjestu glavni predstavnik našega književnog realizma, Đalski — bude mi kao da je moj dom, njegove uredbe i njegov život oko mene zamnio svojim dragim glasovima. Oni ruski domovi, ona ruska gospoda, oni ruski mužiki, ona divna poezija prirode i

ladanja, što ih je 'kralj novele' gotovo divinatorno, a savršeno majstorski u svojim radnjama znao stvoriti i predočiti, u svemu je budilo u meni dragih uspomena iz doma... Odsad mi bude Turgenjev moj svakidašnji pratilac u duhu... Turgenjevljevo gledanje sela učilo me promatrati...«²¹

I tako je doista bilo — može se reći — u duši većine naših realista odnjihanih na grudima Turgenjevljeve muze: Turgenjevljevo gledanje učilo ih je promatrati i gledati sve kroz prizmu turgenjevskog realizma. Valja samo usporediti tipičnije junake Turgenjevljeve kao što su Rudjin, pa Lavrecki (*Plemičko gnijezdo*) s korespondentnim junacima Đalskoga — Lavom Blinjevićem (*Na rođenoj grudi*) i Jankom Borislavićem (u istoimenom romanu) pa da se na prvi pogled vidi kako je sve to jedna te ista krvna svojta: sve su to umna i rječita, talentirana i uglađena »dječca iz bolje kuće« koja su na vrelu evropskoga znanja velikom kašikom crpla kajmak suvremenog ljudskog znanja mijenjajući evropska sveučilišta i fakultete kao košulje i usvajajući odreda i jednakim talentom sve tekovine moderne znanosti. Imadu oni u pripremi svaki po koju formulu prema kojoj je moguće spasti i povesti k sreći čitav narod, ili čak i čovječanstvo, no u svom su osobnom životu, kao i kasnije u narodno-političkom, sasvim bespomoćni jer ne umiju da stvore ma kakvu stvarnu odluku, a još manje da je izvrše vlastitim radom do kraja. Dolaze konačno do uvjerenja, i oni i njihova okolina, da su oni ljudi koji ne znadu kamo bi sa sobom, oni su u stvari — »suvišni ljudi« (Turgenjev). Na tome ne mijenjaju ništa ni njihove značajne odluke koje oni u času razočaranja životom stvaraju: da se vrate k zemlji, ka kulturi zemlje, i tako pridizanjem narodne agrikulture pridignu i kulturu razinu svoga naroda (*Plemičko gnijezdo*, *Janko Borislavić*, *Na rođenoj grudi*, *Mrtvi kapitali*, *Propali dvori*). Nitko ne može vjerovati da je to samo retorički gest, inteligentska verbalistika ili čak plemenitaški spleen.

I dalje: pod sugestijom turgenjevske melankolije, odnosno Turgenjevljevih *Pjesama u prozi* stoje među ostalima i dva naša istaknuta crtača realističkog razdoblja: Fran Mažuranić (*Lišće*) i Josip Draženović (*Iskrice*, *Crtice*). Poezija svjetske boli, bajronizam koji odiše crticama i

²⁰ Šrepel, Milivoj: *Ruski pripovjedači*, Zagreb, Matica Hrvatska, 1893, str. 196—197.

²¹ Đalski, K. Š.: *Ljubav lajtnanta Milića*, Zagreb, Matica Hrvatska, 1923, str. 186.

listićima spomenutih naših pisaca, inspirirani su posredno preko Turgenjeva i tako dolaze k nama sa zakašnjenjem od pola vijeka.

Rusko ili, bolje reći, turgenjevsko porijeklo inspiracije kod ovih i drugih naših realista osamdesetih godina dade se, tako reći, i leksički opipati. Ima tu kod svih, bez izuzetaka, razasutih rusizama, u frazi i u riječima: tako Đalskome su npr. rukavice golubove boje (sive), prava »prelest« i »velikoljeplje«, dok je Draženović u »ožidaniju« (očekivanju), a Leskovar se oduševljava »u gluši« (u za-
biti) »pogodom« (lijepim vremenom) i sl.

Pa i nazvanja pojedinih junaka (Pavao Petrović, Dobrinski i dr.) u romanima realista odaju izvjesnu rusofiliju njihovih autora: a isto tako i pseudonimi pojedinih pisaca toga doba kao npr. Sergej Hetmanov (A. Harambašić), Ivanov (Milivoj Dežman), Jegorov (Treščec), Sergej P. (Ivo Vojnović), Vanja (Milan Ogrizović) i dr.

Međutim, sve ove istaknute činjenice, koje su u stvari svjedoci genetičke povezanosti hrvatske realističke književnosti s Turgenjevom i ruskim realizmom 19. vijeka, ne valja nipošto smatrati nečim što bi imalo umanjiti historijsku ulogu i veličinu našega realizma i njegovih nosilaca za našu književnost prošlog stoljeća.

Valja smatrati pravom srećom što su hrvatski roman i novela imali u svom nastajanju tako sugestivnog književnog učitelja kakav je bio Turgenjev: samo takav darovit književnik i tako vrstan pripovjedač, koji je obilježavao prijelaz iz romantike u realizam, mogao se tako lako i uspješno nametnuti našim romantički raspoloženim poilirskim decenijama: nametnuvši se i čitaocima koji su, odbacivši nakon narodnog osvještenja tuđu lektiru, praznoruki čekali na svoju vlastitu književnost, a isto tako i piscima koji su po kulturnoj i literarnoj orbiti svoga vremena tražili Arhimedovu točku i konačno je našli u slavenskom »Shakespeareu pripovijedaka« — Ivanu Turgenjevu.

Ipak naš realizam nije u cijelosti preuzeo Turgenjeva: najljepša socijalna intonacija u ranijim Turgenjevljevim djelima (*Lovčevi zapisi*) nije odjeknula određenijom inspiracijom kod naših realista, osim možda djelomično kod autora *Mrtvih kapitala*. Borac za socijalne reforme (ukinuće kmetstva), mladi Turgenjev, genijalni zagovarač podjarmljenog seljaštva, nije pobudio u redovima naših realista adekvatnih tonova: naši realisti pišu zanosne ditirambe o neobično razvijenoj ljubavi našeg seljaka prema domovini

(*Na rođenoj grudi*) u doba kad on svoju rodnu grudu uz kletvu hrpimice napušta i odlazi trbuhom za kruhom u Ameriku! Nije se, valjda, htjela pomutiti skladnost umjetničke kompozicije. Jer »značenje je Turgenjeva« [tj. svakog dobrog književnog djela] — pisala je naša kritika — u potpunom i divnom skladu ne genijalnih, već neobično umjetničkih sposobnosti. Koliko zaostaje za Tolstojem i Dostojevskim u snazi, toliko ih natkriljuje didaktičkim svojstvima, raznovrsnim poznavanjem ljudi, ipak ima prednosti mirna, nikad gotovo uzrujana, nipošto buntovna duha... U Turgenjeva se sve svršilo sa crtom, stranicom, prošao kao oblak, ne razrušiv obzorja...« (J. Pasarić)²²

Tako je, eto, kao oblak koji ne razrušuje vedra obzorja, prošao i našom literaturom socijalni Turgenjev, tako da naš realizam osamdesetih i kasnijih godina nije narušio ni ozonskom grmljavinom stoljetni mir naših učmalih narodnih njiva.

III.

Međutim, s odmicanjem Turgenjevljevih vremena, tamo potkraj 19. i početkom našega stoljeća, sve se više osjećala, kako u Rusiji tako i u ostaloj Evropi, idejna potreba da se odredi kritičkiji stav prema ukupnom književnom djelu Turgenjevljevu, kao i prema njegovu utjecajnom udjelu u pojedinim nacionalnim književnostima. Toga se posla laća i hrvatska književna kritika.

Početkom našega stoljeća, nastavlajući na ranije (19. st.) pozitivne ocjene ukupnoga Turgenjevljeva rada, hrvatska se književna kritika upušta u analizu pojedinih komponenata Turgenjevljeve umjetnosti ističući pri tom zanosnim pohvalama posebnu tajnu Turgenjevljeva stvaranja na području ženske psihologije: »Turgenjev je genijalni poznavalac ženske duše.«²³

²² Pasarić, Josip: *Turgenjev i Tolstoj*, »Vijenac«, XXXV, 1903.

²³ U članku *Turgenjevljevi ženski tipovi* daje Vj. Cveti-
šić Albertinovu analizu ženskih tipova u književnim djelima Turgenjevljevim, na osnovu studije D. N. Ovsjaniko-
Kulikovskoga, pa zaključuje: »Turgenjev je genijalni poz-
navalac ženske duše, koju nam je opisao u nizu prekrasnih
studija. Opisivao je žene u svim nijansama čuvstava, sa raznim
svojstvima blistave spoljašnosti, duhovite i umne, dražesne i

Među prvima koji pokušavaju kritičnije odrediti odnos Turgenjevljeva književnog djela prema hrvatskoj književnosti, bio je Dragutin Prohaska. Čini to prije svega u uvodnom članku »Savremenika« za god. 1919. pod naslovom *Turgenjevski realizam*. Utvrđuje i on u tom članku činjenicu Turgenjevljeva utjecaja na hrvatsku realističku književnost i nastoji to protumačiti stanovitom konstitucijom duševnom srodnosti između Rusa i Hrvata, koja je srodnost pogodovala uspješnom nakalamljanju Turgenjeva na hrvatsku književnu njivu: »Po tom svome sastavu turgenjevski realizam bijaše za nas upravo kao stvoren. Prije svega smo i mi bili Rudjini, romantičari, i zato smo mogli prekrasno da shvaćamo sve ideale Rudjinove. Naš ukus tražio je neobične ljude u središtu pripovijesti... Drugo, i naše se društvo kao i rusko sastojalo od prazne gospode i od neobrazovanog puka, a srednjega građanskog staleža još nije bilo. Treće, crtajući Turgenjev svoje suvišne ljude i njihove patnje, pogodio je u srce naše rodoljube i njihove patnje, koji su pored sve svoje političke spremne i želje bili osuđeni, da se iscrpljuju u beskorisnim protestima, u 'načelnoj' opoziciji, u političkoj poeziji, mjesto da povedu narod na kakav čin. Naša minula 'autonomna' politika bijaše isto što i rusko teoretiziranje i filozofiranje za staklenim vratima, pod nadzorom neograničena samodržca. Ovako krotke i kulturne pokazivali su nas Evropi na izložbama Khuen i Kallay. Imajući sve kao i Rusija, imali smo najzad i ukusa za turgenjevski stil. Naročito hrvatska literatura voljela je elegiju, samilost, ljubav mjesto satire, kritike i invektive... Budući da se tako divno podudarala naša književnost i naše socijalne prilike s onima što ih je iznio Turgenjev, mi smo njega najviše čitali.«²⁴

Prema Prohaski, dakle, postajali su u određenom razdoblju stanoviti društveno-psihološki korelati svojstveni podjednako ruskoj i hrvatskoj građanskoj sredini kao odraz analognih socijalno-političkih prilika u Rusiji i Hrvat-

nelijepe, poštene i raskalašene, odurne i smiješne, priproste i naobražene, plemkinje i seljakinje itd. U dubokim studijama iracionalnih natura (Zinaide, Vjere i Lize), tih ženskih značaja izvađenih iz života, Turgenjev nam je otkrio tajnu svoga stvaranja i genija, one su mu pronijele slavu diljem prosvjetnog svijeta i pribavile milijune vjernih i zanosnih čitalaca.« (Vj. Cvetišić Albertinov, *Turgenjevljevi ženski tipovi*, »Prosvjeta«, XIV, 1906, str. 118)

²⁴ Prohaska, Dragutin: *Turgenjevski realizam*, »Savremenik«, XIV, 1919, str. 3.

skoj druge polovine 19. stoljeća, pa se i zbog toga književna 'turgenjevština' lakše i uspješnije presađivala i na hrvatsko književno tlo posredstvom sazvučne hrvatske građansko-inteligenstke sredine i odražavala u svojim ostvarenjima varijante tipičnoga turgenjevskoga lika — suvišnog čovjeka.²⁵ Prohaska prstom upire u izraziti tip hrvatskoga 'suvišnoga čovjeka' — oličen u osobi samoga Ks. Š. Đalskoga, kao i u njegovu književnom *alter ego*, u Janku Borislaviću. »On je Rudjinu i kao ličnost najbliži. Kao vlastelin, filozof, specijalista ljubavnik, domoljub i naprednjak. Stvorio je pod dojmom vlastitoga ruđinovskoga duševnoga sastava svoga Janka Borislavića.« Kao Rudjin i Borislavić (samo ime »bori se za slavu« to dokazuje!) jest kao čovjek — izvanredno darovit govornik. On se ističe kao 'filozofska glava'. »Isprva je bio klerik: Znao bi on da na poziv svoga profesora zasjedne na katedru, pa da zanese svoje drugove, a oni bi nalazili u njega sve one krasne riječi — vruće od čuvstva i uvjerenja, — sve one duboke, makar očito nejasne misli, — a sve čisto, nã, kanda čitaju u nekim tajnim knjigama i dižu velo s božanske tajne.« (Glava I) Putuje, studira (medicinu i pravo): »...goraše od želje, da prikupi što više znanja, kako bi jednom mogao pomoći ljudima i tako naći zadovoljstva i blaženstva sebi i svojoj duši, pa i cijelom čovječanstvu.«²⁶ Tipom turgenjevskoga 'suvišnog čovjeka', upravo predstavnikom ruđinskoga tipa, smatra Prohaska i Frana Mažuranića, »pisca epigramskih ruđinovskih refleksija o različitim temama, koji je nakon kratkoga debuta literarnoga tumarao i lutao i najzad iščeznuo u svijetu.«²⁷ Te hrvatske varijante turgenjevskoga 'suvišnog čovjeka' — na liniji Đalskoga i Frana Mažuranića — smatra Prohaska odjekom

²⁵ Prohaska, o. c., str. 5. — Sličan pokušaj sintetske ocjene uloge i značenja Turgenjeva kao književnog učitelja hrvatskih realista sadržava članak (predavanje) *Turgenjev u hrvatskoj književnosti* (Josip Badalić) god. 1933, povodom pedesete obljetnice pišćeve smrti. Tu se u sažetom obliku ukazuje na strukturnu srodnost zaostale ruske i hrvatske ekonomike i društvenosti, a što je, kao socijalno-ekonomska osnovica, bilo pogodnim preduvjetom za lakše i uspješno nakalamljanje djela turgenjevske umjetnosti na srodnu hrvatsku stvarnost. Uostalom, izvodi toga članka usvojeni su, s nevelikim dopunama, kao osnovica ovome prilogu o Turgenjevu. (»Novosti«, Zagreb, 6. IX, 1933, br. 245-246)

²⁶ Ibid.

²⁷ Ibid., str. 4.

strane literature (Turgenjeva), a ne svoje, hrvatske stvarnosti, pa zato time hoće da objasni činjenicu što oni nisu odjeknuli u svome narodu.²⁸

Međutim, tom i takvom tvrdnjom zapada Prohaska u protuslovlje sa svojom osnovnom postavkom o srodnosti ruskih i naših društveno-političkih prilika druge polovine 19. stoljeća: srodne prilike imale bi, dosljedno, da proizvede jednake ili srodne društvene vrednote kao vjeran odraz svoje stvarnosti. A tako je očito i bilo. I zato ne bi valjalo potcjenjivati činjenicu da su i naši književnici, kao što su Đalski i Fran Mažuranić, a i njima slični, odnosno njihovi književni junaci — ma kako oni skromni bili — odigrali u omeđenom vremenskom i prostornom rasponu — svoju društveno-povijesnu ulogu: pružili su u ruke našim 'suvišnim ljudima' i njihovoj okolini svojevrсно ogledalo u ruke, a s njime i pouku: ne okrivljuj ogledalo ako ti čuba nakrivo stoji!

Nasuprot tome, valja se složiti s Prohaskinim mišljenjem da je najznačajniji Turgenjevljev roman *Očevi i djeca*, a s njim i njegov glavni junak nihilist Bazarov, ostao bez stvaralačkoga odjeka u našoj književnosti. »Naš realizam — ističe Prohaska — uzeo je samo romantike Rudjina i Lavreckoga na oko, jer sami još bijasmo romantici, s romantičkom politikom (odnošajem k narodu) i romantičnom etikom (odnošajem prema ženama).«²⁹

Kritički interes za Turgenjeva i za njegov odnos prema hrvatskoj književnosti nije, čini se, ni izdaleka iscrpljen ranijim pokoljenjima naših književnih historičara i kritičara. Da je taj interes i danas živ, pa i znatno produbljen, dokazuje nekoliko kritičkih radova povezanih s imenima našega suvremenoga, najmlađega pokoljenja: to su radovi Aleksandra Flaker a i Višnje Barac. Oboje od ovo dvoje mladih istraživača odnosa između ruske i hrvatske književnosti — nastavljaju svoja istraživanja na rezultate svojih predšasnika osvjetljujući čitav niz novih činjenica u aspektu suvremenih gledanja na problematiku rusko-hrvatskih književnih odnosa i utjecaja u primjeni na Turgenjeva.

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid., str. 8.

A. Flaker, u svojoj studiji *Hrvatska novela i Turgenjev*,³⁰ dolazi na temelju uvjerljive dokumentacije iz Turgenjevljevih djela do zaključka da je Turgenjev, kao najutjecajniji strani pisac u hrvatskoj književnosti, izvršio jak utjecaj i na hrvatsku novelu: »Hrvatska je novela — ističe A. Flaker — u svom razvitku preuzimala od njega neke elemente, učila kod njega pojedine umjetničke postupke... nekada se za njega i deklarativno vezivala, ali se u isto vrijeme sukobljavala tamo gdje ga nije mogla slijediti zbog specifičnih nacionalnih i socijalnih prilika... Veliki dio hrvatskih novelista izravno se tada i deklarativno vezao za ruskoga pisca, a u književnoteoretskim raspravama o orijentaciji hrvatske književnosti Turgenjev je bio piscem kojemu su se gotovo svi obraćali. I u tom razdoblju, koje obuhvaća osamdesete i devedesete godine, možemo posve određeno govoriti o turgenjevskim elementima u hrvatskoj noveli i o snažnom utjecaju, što ga je Turgenjev izvršio na cjelokupni razvitak hrvatske proze.«³¹

Utvrđeno linearno utjecanje Turgenjevljevo na našu realističku književnost moralo se, prirodno, odraziti i na književnoteoretskim naziranjima naših književnika realista 19. stoljeća, a isto tako, kako smo to mogli razabrati i iz pojedinih recenzija, i u samoj književnoj kritici. Podrobnije dokaze o tome pružila nam je Višnja Barac u članku *Značenje Turgenjeva za teoriju hrvatskog realizma*.³² Proučavajući značaj naše kritike i njezinih shvaćanja Turgenjevljeve umjetnosti, V. Barac dolazi do zaključka da su hrvatski kritičari, pišući o Turgenjevu, isticali sve komponente njegova stvaralaštva: »...činjenicu, da je Turgenjev građu za svoja djela crpao iz života i da je opisao sve važnije društveno-političke struje svoga vremena; realističku metodu u građenju novele i pripovijetke; prisutnost tendencije u djelu, ali tendencije duboko srasle

³⁰ Flaker, Aleksandar: *Hrvatska novela i Turgenjev*, Radovi Slavenskog Instituta Sveučilišta u Zagrebu, I, Zagreb 1956, str. 31-79. Usp. i rad istoga pisca: *Hrvatski Bazarovi i Neždanovi*, Zbornik Filozofskog fakulteta, II, Zagreb 1955.

Flaker, A.: *Turgenjev i hrvatska literatura*, I. S. Turgenjev 1818—1883—1958. Orel 1960, str. 483-497.

³¹ Flaker, A.: *Hrvatska novela i Turgenjev*, str. 76-77.

³² Barac, Višnja: *Značenje Turgenjeva za teoriju hrvatskoga realizma*, »Republika«, VII, Zagreb 1951, 11-12, str. 925-935.

s radnjom. Naglašavali su, da je jakost Turgenjeva u karakterizaciji, a ne u kompoziciji.«³³

Zadaća tih i takvih kritika bila je, prema Višnji Barac, »... da hrvatsku književnu publiku i pisce upoznaju s Turgenjevljevom realističkom metodom i da tu metodu propagiraju i udomaće kod nas. Taj isti zadatak imali su i članci stranih kritičara i pisaca o Turgenjevu, a i informativne bilješke o njemu, gdje ga navode kao uzor i primjer našim piscima i gdje se traži, da se prevode njegova djela.«³⁴

V. Barac svodi uspješnost prodiranja, odnosno utjecaj Turgenjeva u hrvatskoj književnosti, i na bliskost i razumljivost Turgenjevljeva političkog stava našim književnicima: »Njegovo 'postepenstvo' odgovaralo je i njihovim idejama o narodnom prosvjećivanju i pridizanju (obzoraši, pa i pravaši).«

Pored toga i umjetnička ličnost Turgenjeva, stvaralački postupak, sve je to bilo blisko našim književnicima druge polovine 19. stoljeća: »Cjelovitost, ujednačenost i smirenost Turgenjevljeva umjetničkog talenta bili su dalji uzroci Turgenjevljeve popularnosti u našoj književnosti i među piscima i među kritičarima. Većini kritičara i teoretičara Turgenjev je upravo zbog tih svojih karakteristika bio bliz i razumljiv, a strano im je bilo sve, što suviše snažno strši izvan ustaljenih okvira — Zola, Dostojevski i sl.«³⁵ Na kraju zaključuje V. Barac da su »i članci o Turgenjevu i spomenuti teoretski članci proizašli iz istoga izvora: iz želje da se realistička književnost, specifično Turgenjevljeva kova, udomaći kod nas i da tim pravcem krenu i naši književnici... Turgenjevljeva djela, a ne njegove izjave, bila su baza na kojoj su gradili hrvatski teoretičari svoju teoriju realizma« (*ibid.*).

I s obzirom na idejnost Turgenjevljeve umjetnosti zauzimala je naša suvremena kritika svoj stav ističući u tom pogledu piščevu neopredijeljenost: pisac *Lovčević zapisa* u odsudnom je trenutku, prema jednom našem kritičaru,³⁶ ustuknuo, kao i velika većina njegovih suvremenika bojeći se da izusti 'stračnu riječ' — revolucija.³⁷

³³ Barac, V., *l. c.*, str. 930-931.

³⁴ *Ibid.*, str. 935.

³⁵ *Ibid.*, str. 933.

³⁶ Šovary, Roman u Pogovoru Turgenjevljevim *Novelama* (Zagreb, »Zora«, 1950).

³⁷ »Turgenjev ima svoju vlastitu stvaralačku maniru i svoj vlastiti umjetnički cilj. Glas mu je mekan, ton muzikalan i

Registrirajući posljednje odjeke hrvatske književne kritike, mogli smo zamijetiti da je i produbljenije i kritičko prilaženje Turgenjevu u odnosu njegova književnog djela prema našoj književnosti, u biti, s novim i vrijednim dokumentacijama, potvrdilo i ranije utvrđenu činjenicu da je I. S. Turgenjev bio velikim učiteljem našega književnog realizma u teoretskom i umjetničkom pravcu.

IV.

Istaknuli smo već na drugom mjestu kako je prava sreća, što je i naša književnost druge polovine 19. stoljeća, kao i mnoge druge razvijenije i veće evropske književnosti, našla u Turgenjevu pisca evropskog formata, u pravi čas svoga učitelja. Toga su bili svjesni, kako smo vidjeli iz mnogih autokonfesija (u autobiografijama i dr.) naših realista, i naši pisci, pa i kritičari, ugledajući se i učeći na djelima Turgenjevljevim kako bi što prije i što uspješnije našli svoj, samobitni stvaralački put. A to se, kako smo vidjeli, i dogodilo: naš realizam nije bio, zahvaljujući originalnim talentima naših pisaca Turgenjevljeva vremena, ničiji — ni umjetnički ni idejni privjesak, pa prema tome ni naša literatura toga i kasnijega razdoblja nema ni u

lirski, s nijansom ženstvenosti. Omiljela mu je vrsta lirska novela, ali mu i romani sadržavaju crte te vrste. Dinamika njegova stvaralaštva dinamika je samog ruskog života. Kao umjetnik, vazda je umio da se odazove na najakutnije i najborbenije probleme suvremenog života i da te probleme rješava velikom filozofskom i psihološkom dublinom. Brojnim svojim novelama i romanima umio je da prikaže — kako se sam izražava Shakespeareovim riječima — *the body and pressure of time* iako u zrelijoj fazi svojega razvoja zapada u historijsku slabost ideologije »plemića-liberalaca« kao i velika većina njegovih suvremenika. Vjeran svojoj »kanibalskoj zakletvi« odlučno kida sa svojom plemićkom tradicijom poričući plemstvu vodeću ulogu u narodu, srčano pozdravlja »predvečerje« novoga života i ne žaca se novih ljudi, koji mu prije svega imponiraju svojom snagom... I u odsudnom trenutku kad treba da se učini nešto odlučno, sudbonosno, njegovi junaci moraju da ustuknu, ili stradaju, jer se umjetnik — i opet kao velika većina njegovih suvremenika — boji da izusti jednu jedincatu strašnu riječ — revolucija.«

kom pravcu neki epigonski karakter: govorila je ona, ugle-
dajući se u umjetničko-kompozicijskom pogledu u ruski
uzor, o svojoj specifičnoj narodnoj i društvenoj proble-
matici, odražavajući svoju društvenu sredinu i njezine vred-
note u aspektu naših potreba. A da je Turgenjev utjecao ne
samo na književnost malih naroda, kakvom je bila i ostala
književnost hrvatska, nego podjednako i na literature
velikih i zapadnoevropskih naroda, isticali su odavno naši
i strani književni kritičari. Kod nas je npr. već krajem pro-
šlog stoljeća kritičar Josip Pasarić pisao u članku
*Turgenjev i francuski roman*³⁸ o tome kao o priznatoj či-
njenici, upućujući na utjecaj Turgenjeva na francusku
književnost. »Svakako je vrlo lako moguće, da su duh rus-
koga realizma silno osjetili Flaubert, Daudet i Zola, budući
da su bili prisni prijatelji I. S. Turgenjeva, čiji su upliv na
sebe svi priznavali. Turgenjev ih je jamačno na sastanci-
ma upoznao s glavnim predstavnicima i smjerovima ruske
književnosti. To se vidi i po tom, što Zola prije svoga po-
znanstva s Turgenjevom nosi na sebi posebnu značajku
franceskoga pisca, a nakon toga pokazuje crte, koje su vrlo
srodne ruskoj književnosti. Težnja, da se daje naturaliz-
mu humani smisao, a romanu društvenom široki, općeniti
znamen, uzvisujući individualni tip junaka na stepen pred-
stavnika cijelog naraštaja i prosvjetnog momenta u životu
zemlje, — svi ti elementi realnog romana, tuđi realistu
kakav bijaše Balsac, jedva bi bili ponikli u novom france-
skom naturalizmu bez upliva Turgenjeva i preko njega
uopće cijele ruske književnosti. Vele, da se Zola uvelike
bio uznemirio, kada se u francuskom društvu pojavilo živo
zanimanje za rusku knjigu i kad su se najedamput u Fran-
cuskoj pojavili mnogobrojni prijevodi ruskih pisaca. Živo
se pobojao jake utakmice pa da je odbije, a francusko
čitateljstvo odvrati od ruskih romana, stao tvrditi, kako
su tobožnje nove ruske ideje već odavno prije izrazili sta-
riji francuski romanopisci.«³⁹

Imajući prema tome na umu utvrđenu činjenicu da je
Turgenjev nastupio kao književni učitelj u nizu budnih i
razvijenih evropskih književnosti, pa tako i u našoj, oplo-
divši je novim umjetničkim spoznajama i kompozicijsko-
tehničkim dostignućima, a da je pritom umjetničkom do-

³⁸ Pasarić, Josip: *Turgenjev i francuski roman*, »Vije-
nac«, XXXI, 1899, str. 460.

³⁹ Ibid., str. 68.

minacijom nije nikada potisnuo izvan vremenskih i pro-
stornih okvira svoje vlastite stvarnosti i njene problema-
tike, ostat ćemo i dalje u uvjerenju, da je Ivan Turgenjev,
taj slavenski »Shakespeare pripoviedakah« (V. Gaj), bio
doista, kao učitelj književnosti — »naš Ivan«.⁴⁰

V.

TURGENJEVLJEV »SUVIŠAN ČOVJEK« U HRVATSKOJ VARIJANTI

A. U stvaranju Josipa Kozarca

U svojoj *Autobiografiji* odredio je Josip Kozarac
svoj odnos prema svojim književnim učiteljima pripovje-
dačima s ovih par rečenica: »Da mi je, dok sam stvarao i
pisao te moje pripovijetke, pred očima lebdio Turgenjev,
onaj ljupki, bogoduhi aristokrata med umjetnicima — piše
on u toj svojoj autobiografiji¹ — to ti je već davno poznato.
Tko iole ima iskru umjetničkoga čuvstva u sebi, pa pro-
čita i shvati onu divnu harmoniju, koja vlada u svijetu
njegovih novela, taj mu se ne može oteti.«

I doista, Josip se Kozarac nije Turgenjevu otimao, a
još manje oteo: postao je i ostao jednim od najdarovitijih
Turgenjevljevih učenika u hrvatskoj pripovjedačkoj knji-
ževnosti. A to je, uostalom, i prava sreća — i za nj i za
književnost hrvatsku toga doba, jer je Turgenjev, čak i van
granica slavenskih književnosti, smatran ponajvećim maj-
storom i učiteljem umjetničke riječi druge polovine 19.
stoljeća.

Naši književnici realisti, a među njima i Josip Kozar-
rac, rado su i mnogo čitali Turgenjeva, gotovo isključivo
u prijevodima, domaćim i stranim: bio je Turgenjev do
osamdesetih godina prošloga stoljeća malne u cijelosti pre-
veden na hrvatski jezik.² Prevodilo se kojekako,³ ali uto-
liko više čitalo i — usvajalo.⁴

⁴⁰ Ibid., str. 95.

¹ Kozarac, Josip: *Djela*. Izd. »Zora«, Zagreb, 1950, str.
500.

² Maretić, Tomo: *I. S. Turgenjev u hrvatskim i srpskim
prijevodima*. Kritičko-bibliografski prijedlog. »Rad« Jugosl.
akademije, knjiga 157, Zagreb 1904, str. 1—113.

³ Isto djelo, str. 1—113.

⁴ Badalić, Josip: *I. S. Turgenjev u hrvatskoj književ-
nosti*. »Novosti«, Zagreb 1933, br. 245—246.

Nije ga čitao u izvornicima ni Josip Kozarac, ma da ga smatra, kako smo netom vidjeli, svojim učiteljem. Možda je šumaru Kozarcu, koji je, takoreći, čitav svoj kratki stvaralački vijek proveo u zatišju slavonskoga sela, srodnom zatišju učmale orlovske gubernije Turgenjevljeve, — bilo utoliko lakše usvojiti i čitav umjetnički rekvizitorij pisca *Lovčevih zapisaka, Rudjina, Plemićkog gnijezda, Otaca i djece*: u srodnom, prostornom i vremenskom okviru nadavala se, takoreći, sama od sebe i srodna problematika, umjetnička i društvena, da bi se onda odrazila u specifičnoj umjetničkoj sublimaciji naše »turgenevštine«.

Međutim, iz brojnih mjesta u njegovim pripovjedačkim radovima, osobito onima iz poznijega razdoblja stvaralačkog (potkraj osamdesetih i u početku devedesetih godina) razabira se, čak u izravnim citatima pojedinih književnih imena ruskih pisaca, da je Kozarac čitao i usvajao, osim Turgenjeva, i druge imenitije ruske pisce, napose L j e r m o n t o v a, tvorca najtipičnijega »suvišnog čovjeka« u ruskoj književnosti. Tako Kozarac apostrofira svoga glavnog junaka u *Miri Kodolićevoj* — poredbom s Pečorinom,⁵ glavnim junakom Ljermontovljeva romana *Junak našega vremena*, toga predšasnika H e r c e n o v a Bjeltova (u romanu *Tko je kriv?*) i Turgenjevljeva Rudjina (u istoimenom romanu), te Lavreckoga (u *Plemićkom gnijezdu*).

Čitao je, nadalje, Kozarac i druge ruske pisce, napose klasične ruske romanopisce, koji su u drugoj polovini 19. stoljeća prodirali k nama u obilatim prijevodima. Odjaci toga Kozarčeva čitanja i usvajanja očituju se počešće u njegovim djelima raštrkani u različitim oblicima, kako ćemo to vidjeti u daljim razlaganjima.

Najjače je kod Kozarca odjeknuo književni lik takozvanog suvišnog čovjeka, toga specifičnoga društveno-umjetničkog proizvoda ruske stvarnosti i književnosti 19. stoljeća: od Puškinova Onjegina i Ljermontovljeva Pečorina do Hercenova Bjeltova i Turgenjevljeva Rudjina. I mnogih drugih manje ili više izrazitih srodnika tipičnom »suvišnom čovjeku« ruske književnosti. U toj dakle galeriji književnih likova ruskih ukorijenjeni su slični ili čak

⁵ K o z a r a c, Josip: *Djela*, str. 403, 407.

i jednaki tipovi suvišnih ljudi, zabilježeni i u književnosti našega realizma, pa čak i onda, kad su ti i takvi likovi genetički povezaniiji s ruskom književnošću negoli s našom stvarnošću.

1.

Najtipičnijim predstavnicima »suvišnog čovjeka« u ruskoj književnosti smatraju se Ljermontovljevi Pečorin, Hercenov Bjeltov i Turgenjevljev Rudjin. »Suvišni čovjek«⁶ proizvod je ruske društvene stvarnosti (a po njoj i ruske realističke književnosti), koji se u književnosti ruskoj po prvi put javlja još u 18. stoljeću, kod Karamzina (*Bijedna Liza?*), da bi se onda u svoj svojoj reljefnosti odrazio u toj istoj književnosti u 19. stoljeću pri silaženju sa scene ruskoga feudalnog društva. Plemić je on po podrijetlu, na svoj način obrazovan i odgojen, živi od tuđega rada (kmetstvo) i od baštinenoga te sve više nagrizivanog imetka svojih pređa. Pun je on nemira svoje ekonomski i društveno ugrožene pozicije plemićke (vlasteoske) sredine; osjeća on i potrebu, da svoj položaj i stanje svoje sredine, čak i čitavog svoga naroda u aspektu svoje klase popravi ostvarivim i neostvarivim planovima i reformama, ali on pri svim svojim takvim naporima u pravcu ostvarenja takozvanih svojih visokih zadataka redovito zastaje na pola puta: nema on silâ ni odlučnosti da se lati stvarnoga zvršenja svojih zamisli, ne zna on, kao ni njegovi plemeni-taški pređi, raditi.

Takav je on i u odnosu prema ljudima, napose prema ženama: tako reći, osvajač radi osvajanja. Međutim, kad postigne svoj prvi cilj i nađe se pred potrebom, da osob-

⁶ Književni termin »suvišni čovjek« uveo je u literaturu Turgenjev prije podrugog stoljeća u svome književnom radu *Dnevnik lišnjavo čelovjeka* (1850), koji je rad kod nas preveo prvi put Josip Miškatović g. 1867. pod naslovom *Zapisi suvišnoga čovjeka*. Na srpski je jezik to isto djelo preveo prvi put Vladan Arsenijević g. 1883. (Novi Sad) pod naslovom *Dnevnik zališna čovjeka*. Međutim, taj je naziv »nihilist« bio upotrebljen u ruskoj književnoj kritici i prije Turgenjeva: ruski kritik N a d e ž d i n dao je natpis jednom svome kritičkom članku *Skopišče nigilistov*. (Usp. Nikolaj Engelhardt *Istorija ruskoj literaturi 19. stoljetija*, t. II, str. 249.)

⁷ Tip Karamzinova »suvišnoga čovjeka«, kako je on prikazan u liku Erasta (u *Bijednoj Lizi*), neće se ovom prilikom uzimati u obzir i s razloga, što je ta Karamzinova pripovijest prevedena na naš jezik tek u najnovije doba, pa prema tome nije našla nikakva odraza u našoj književnosti 19. stoljeća.

nom žrtvom usreći svoju stjecajem slučaja odabranu ljubav, on se zaustavlja pred prvom zaprekom, bila to zapreka stvarna ili prividna: neodlučnost i skepsa vjerne su pratilice svih njegovih odluka. Ni njegova etička odgovornost ne doseže dublje od verbalnog ili, u najboljem slučaju, sentimentalnoga jadikovanja, što se sve to moralo zbiti tako ili ovako, s njegovom ili bez njegove krivnje. I slegnuvši ramenima on se, sad pobjednički, sad opet skrušeno, povlači i provlači s jedne životne postaje do druge, uglavnom kao društveni štetočina, da bi zatim, negdje i nekada, uludo ili sažalno, završio svoju jalovu životnu putanju na teret sebi i drugima.

Uostalom, neka to kaže sâm Pečorin:

— Prelazim u pameti svu svoju prošlost i nehotice se pitam: zašto sam živio? U kakvom sam se cilju rodio? A njega je svakako bilo, i jamačno sam imao visok zadatak, jer osjećam u svojoj duši neizmjernu snagu... Ali ja nisam pogodio taj zadatak, mene su zaveli mamci ispraznih i nezahvalnih strasti; iz njihove vatre ja sam izišao tvrd i hladan kao gvožđe, ali sam zauvijek izgubio žar plemenitih težnja, — najbolji cvijet života. I otada koliko sam puta već igrao ulogu sjekire u rukama sudbine! Kao oruđe za kaznu padao sam na glavu određenih žrtava, često bez zlobe, uvijek bez sažaljenja... Moja ljubav nije donijela nikome sreće, zato što nisam ništa žrtvovao za one, koje sam volio; ja sam volio zbog sebe, radi svoga vlastitog zadovoljstva; ja sam samo zadovoljavao čudnovatu potrebu srca, požudno gutajući njihove osjećaje, njihovu nježnost, njihove radosti i patnje, i nikad se nisam mogao nasititi. Tako onaj, koga muči glad, iznemogao zaspi i vidi pred sobom divna jela i pjenušava vina; on guta s oduševljenjem uzdušne darove uobrazilje, i nekako mu bude lakše; ali čim se probudi — nestaje opsjene. Ostaju — podvstručen glad i očaj!

I možda ću sutra umrijeti!... I ne će ostati na zemlji ni jedno stvorenje, koje bi me razumjelo potpuno. Jedni me drže gorim, drugi boljim nego što zaista jesam... Jedni će reći: bio je dobar čovjek, drugi — nevaljalac. I jedno i drugo bit će lažno. Nakon svega toga — vrijedi li živjeti? Pa ipak živiš — iz radoznalosti: očekuješ nešto novo... Smiješno i dosadno!⁸

⁸ Ljermontov, Mihail J.: *Junak našega doba*. Prev. Milan Bogdanović. Zagreb, Nakladni zavod Hrvatske, 1947, str. 155-156.

I dalje, kad je sam sa sobom, obračunava on sa svojom prošlošću poraznom bilancom:

»I sad ovdje, u ovoj dosadnoj tvrđavi, ja često — prevrćući u mislima prošlost — pitam sâm sebe, zašto nisam htio stupiti na taj put, koji mi je sudba pokazala, gdje su me očekivale tihe radosti i duševni mir?... Ne, ja se ne bih mogao saživjeti s tom sudbinom! Ja sam kao mornar, koji se rodio i odrastao na palubi razbojničke galije: njegova se duša saživjela s burama i bitkama, pa — izbačen na obalu — osjeća dosadu i muči se, ma koliko ga mamila hladovita šumica, ma koliko mu sijalo svijetlo sunce.«⁹

Svoj odnos prema ženama ocrtava Ljermontovljevi »suvišni čovjek« riječima:

»Ponekad sâm sebe prezirem... Ne prezirem li zato i druge?... Postao sam nesposoban da se oduševim za nešto plemenito; bojim se, da ne budem smiješan sam sebi. Drugi bi na mom mjestu ponudio kneginjici son coeur et sa fortune; ali nada mnom riječ *oženiti se* ima neku čarobnu vlast: ma kako volio neku žensku — ako ona da da naslutim potrebu da se njome oženim — zbogom ljubavi! Moje se srce pretvara u kamen, i ništa ga više ne može ponovo zagrijati. Spreman sam na svaku žrtvu osim te; dvadeset ću puta staviti na kocku život svoj, pa i čast svoju... ali svoje slobode ne mogu prodati. Zašto ja toliko polažem na nju? Šta nalazim u njoj? Kuda se spremam? Što očekujem od budućnosti? Da pravo kažem — sasvim ništa. To je nekakav urođeni strah. Neobjašnjivi predosjećaj... «¹⁰

»... Iz životne bure iznio sam samo nekoliko misli i nijednog osjećaja. Oдавно već živim ne srcem, nego glavom. Ja ispitujem, raščinjavam svoje strasti i postupke sa strogom radoznalošću, ali bez sažaljenja. U meni su dva čovjeka: jedan živi u potpunom značenju te riječi, drugi misli i sudi o njemu; prvi će se možda za jedan sat oprostiti s vama i sa svijetom zauvijek, a drugi... drugi?... «¹¹

To su glavne crte Ljermontovljeva »suvišna čovjeka«.

⁹ Isto djelo, str. 175-176.

¹⁰ Isto djelo, str. 146.

¹¹ Isto djelo, str. 159.

Nešto je mladi, ali rođeni brat Pečorinov i Vladimir Bjeltov, junak Hercenova romana *Tko je kriv?* I on je, kao i Pečorin, obrazovan i elegantan plemić. Nije ni bez talenta, ni bez duha. Jer studirao je on sve i sva, oslanjajući se na svoju solidnu materijalnu bazu od 3000 kmetskih duša: studirao je on kao neki ruski Faust — i pravo¹² i medicinu¹³ i umjetnost,¹⁴ kod kuće i u inozemstvu, a da pritom nije nikad naučio ništa čestita raditi. Međutim on je, kao privilegirani plemić, još u ranoj mladosti postigao lijep položaj — gubernijskog tajnika. Ipak, nenavikao na stvaran rad, kao i njegovi plemenitaški preci, kojima je rad bio sinonim sramote i neimaštine, on je taj položaj morao zbog nerada napustiti,¹⁵ zanoseći se pritom

¹² Hercen, Aleksandar: *Ko je kriv?* Roman. Preveo Milivoj Šrepel. »Vijenac«, tečaj XVIII, Zagreb, 1886, str. 650.

¹³ Isto djelo na str. 665-666: »Sutradan osvanuo Bjeltov u dvorani anatomskeg teatra i s onom usrdnošću, s kojom se latio kancelarije, dao se na anatomiju. No on u ovu auditoriju nije donio one čiste ljubavi, koja ga je pratila na moskovskom sveučilištu; pa kolikogod se nastojao zavarati, medicina mu bijaše samo utočište: on se medicine latio, jer mu se drugdje posao izjalovio, on se prihvatio novoga zvanja od dosade, jer nije znao što da radi; velik je bio jaz među veselim studentom i činovnikom u ostavci, diletantom. Nadarem bistrim umom doskora se Bjeltov spotaknuo u novoj nauci o ona pitanja, na koja medicina učeno šuti, a da se ona riješe, do toga stoji sve ostalo. On je stao pred njima i htio ih očajnom, smionom hrabrošću misli zauzeti; nije se brinuo zato, da su rješavanja ovakvih pitanja obično plod duga, naporna, neprestana rada, — a za takav rad nije bilo u njega sile, pa tako stade očevidno hladnjeti za medicinom, osobito za medicinare...«

¹⁴ Isto djelo, str. 666: »Vladimir (Bjeltov) poče svake nedjelje zalaziti u Eremitaž (galeriju slika), te marljivo sjedaše za svojim slikarskim stolkom... Dakako ni slikarijom se nije mogao Bjeltov sasvim zadovoljiti: ni taj mu posao nije odavao potpuna užitka: u njega nije dostajalo veselja za umjetnički rad, nije dostajalo umjetničkoga kruga, onoga živoga i zajedničkoga živovanja, koji podržaje umjetnika. Ništa ga nije izazivalo na radinost; ona je bila sasvim bez koristi i podržavala ju je samo osobna težnja.«

¹⁵ Isto djelo, str. 664: »Bjeltov je skoro ohladnio za kancelariju, postao razdražljiv, nemaran. Šef ga pozvao k sebi i govorio mu kao nježna mati, ali uzalud. Pozvao ga ministar i govorio kao nježan otac, tako čuvstveno, tako krasno, da je eksekutor, po slučaju nazočan, upravo proplakao, premda ga nije bilo lako ganuti, što su znali svi činovnici pod njim; — i to ne pomože, Bjeltov se tako već zaboravio, da se pače ovom obiteljskom brižljivošću tuđih ljudi, baš ovim očinskim nastojanjem, da ga svrate na put popravka, — osjećao uvrijeđenim.«

stalno različitim i uvijek novim planovima o svojim višim životnim zadacima.¹⁶ Međutim, kruta je životna zbilja redom razbijala njegovo maštalačko zanošenje, dokazujući mu sve zornije i upornije njegovu nesposobnost za praktičan i koristan životni rad:

»Nije mu dostajalo praktična duha, koji čovjeku prikazuje savez događaja u životu; u njega je bilo veoma malo zajedničkoga s okolinom. Uzrok se toj osami može razumjeti: Jozef¹⁷ je od njega učinio čovjeka općenita kao Rousseau svoga Emila. Sveučilište je prihvatilo ovu općenu naobrazbu dalje razvijati; prijateljski krug kojih pet, šest mladića punih sanjarija, punih nade, koja je tim više rasla, čim su manje poznavali svijet izvan predavonice, — sve je to Bjeltova jače i jače podržavalo u krugu ideja, koje nisu bile prema njemu i prema svijetu, u kojemu je bilo kasnije živjeti. Najzad se zatvorila vrata škole, i prijateljski krug, »vječan i trajan«, stajao blijedjeti, dok nije ostao samo u uspomeni, ili zablisnuo samo za slučajnih i nepotrebnih susreta ili uz čašu vina. Otvorila se druga vrata, nešto malo bučna: Bjeltov uniđe i nađe se u kraju, koji mu je bio tako nepoznat, tako tuđ, te se nije mogao snaći: ni u čemu nije osjećao simpatije za život, na koji se dao; u njega nije bilo sposobnosti da postane vrstan vlastelin, valjan oficir, revan činovnik — pa tako mu u zbiljskom životu nije bilo druge, nego da bude besposličar, kartaš i vinski brat; u čast našem junaku valja priznati, da je za ta zvanja čutio više volje nego za ona; ali ni tu nije mogao sasvim popustiti uzde: bio je odviše nabražen, a izgrede svojih drugova smatrao je suviše gadnim i surovim! Ogledao se i u medicini i u slikarstvu, potratio i zakartao štošta, pa onda udario u tuđinu. Dakako da nije ondje našao pravoga posla; zanimao se svačim na svijetu bez sustavnosti, i gonio u čudo njemačke stručnjake mnogostranošću ruskoga duha, a Francuze udivljavao dubokim umom. Ali dok su Nijemci i Francuzi mnogo uradili, on nije ništa privrijedio, već je tratio vrijeme, gađao u nišan, do pozne noći sjedio u gostionici i davao dušu i tijelo i — kesu kakvoj god loreti...«¹⁸

Tako je bilo i s njegovim osjećajnim životom. Nije bio vulgarni ženskar, ali se rado i iskreno zanosio ženskim

¹⁶ Isto djelo, str. 650.

¹⁷ Josef je ime Bjeltovljeva kućnog učitelja, Švicarca, poklonika Rousseauove pedagogije.

¹⁸ Isto djelo, str. 697.

društvom, imao nerijetko — štono riječ — i poštene namjere, ali stanovita mentalna kolebljivost ili bolje: njegova klasno-ukorijenjena etička neodgovornost — tjerala ga je od jedne do druge ljubavi nagoni, kao što nagon tjera leptira od cvijeta do cvijeta. Našao bi se on, gotovo bez svoje subjektivne krivnje, u zagrljaju nove ljubavi, a da još nije, ni društveno ni emocionalno, likvidirao svoju prijašnju ljubavnu vezu, ma imala ona i društveno-obvezatni (zaručnički) karakter.

U cijelosti je Bjeltov bio čovjek pun unutarnjih protuslovlja:

»Bjeltov je bio čovjek... koji je... čitao pogubne knjige, putovao Evropom, kod kuće bio tuđ, a u tuđini svoj, koji je po manirama bio fin aristokrat, a po mišljenju čovjek devetnaestoga stoljeća...«¹⁹

A rezultat svih tih i takvih njegovih protuslovlja, životnih traganja i lutanja dao se sažeti u ništavnoj bilanci, koja dolazi do izražaja već pri njegovu prisilnom napuštanju položaja gubernijskog tajnika:

»Cim se ovih deset godina bavio Bjeltov?

— Svime ili gotovo svime.

— Što je izvršio?

— Ništa ili gotovo ništa.«²⁰

I konačno: kad Bjeltova pita Krupov, nakon Bjeltovljeva napuštanja Ljubonjke, zašto je upropastio Ljubonjku, pokazuje se, da je on u konkretnom slučaju odigrao ulogu takozvanog fatalnog čovjeka:

— Kažite mi napokon, kakva je u vas bila svrha? Što kanite? (Pitao je Bjeltova Krupov).

— O tom nisam nikada mislio, te vam ne mogu kazati ništa!²¹ (— uzvratio je Bjeltov gotovo cinički).

Tako i Bjeltov kao i Pečorin u cijelosti ostavlja dojam »fatalna čovjeka«, koji je poput sudbonosne sjekire padao na glave svojih žrtava, a da pritom nije nikad svjesno sudjelovao u tom svome štetočinskom djelovanju. Štoviše, on se u svojim svijetlim trenucima iskreno kajao za te i takve svoje postupke, ali ubrzo zatim on bi pri prvoj prilici padao u jednake, prirodene greške, upravo kao i njegov stariji predšasnik Pečorin: Vladimir Bjeltov, ostavljajući napuštenu Ljubonjku, tupo se otpućuje do dalje

svoje životne postaje — kao dlijeto u vodu, odlazeći »svejedno u Paris ili u Tobolsk«.²² Mijenja se u njegovom životnom filmu samo mjesto radnje.

3.

Jednako je krojen i odgojen, fizički i duhovno, najmlađi brat znamenite trojice »suvišnih ljudi« ruske književnosti Dmitrij Rudjin, u istoimenom Turgenjevlevom romanu: gdje god bi se on, mlad i naočit, duhovit i načitan, u društvu pojavio, osvajao bi sve i svakoga, on, »nježan i učtiv kao putujući princ«. Služi se pritom, kao mnogostrano obrazovan čovjek, i svojim umjetničkim rekvizitama: Natašu on osvaja igrom na klaviru, kao što će kasnije učiniti i naš Vuković (u *Miri Kodolićevoj* Kozarčevoj); studirao je u inozemstvu (Heidelberg), kao i Bjeltov, kao i Vuković:

»Govorio je majstorski, zamamljivo, ponešto nejasno... ali upravo ta nejasnost još je više pojačavala čar njegovih riječi... Nesvijesnim iskustvom vješta govornika — nadahnućem bi odisala i prelivima svaka njegova govornička improvizacija. Nije se on mučio riječima: one su same poslušno i slobodno ključale na usta njegova i svaka rječca, kako je provaljivala iz srca, tako je raspljivala žarom osvjedočenja. Rudjin je vladao malne nekom višom tajnom — glazbom krasnorječja... Sve misli Rudjinove lepršahu prema budućnosti... Stojeći kraj prozora, ne gledajući ni u koga, on je govorio, i nadahnut sveopćom simpatijom i pažnjom, blizinom mladih žena, krasotom noći, zanoseći se rijekom vlastitih čuvstava, uzvisio se do krasnorječja, do poezije...«²³

Očaravajući tako svoju okolinu, napose žensku, imao je nemalo poklonikâ ili bolje poklonicâ. No te su mu veze bile i na teret:

»Rudjin, umni pronicavi Rudjin, nije bio kadar sâm sebi odlučno kazati, ljubi li on Nataliju, trpi li on ili će trpjeti, kad se s njom sastane. Zašto je dakle sveo djevojku na stranputicu?«²⁴

¹⁹ Isto djelo, str. 697.

²⁰ Isto djelo, str. 665.

²¹ Isto djelo, str. 832.

²² Isto djelo, str. 835.

²³ Turgenjev, Ivan: *Rudjin*. Pripovijetka. Preveo Josip Miškatović, Zagreb, »Posielo«, 1863, str. 40-41.

²⁴ Isto djelo, str. 98.

Bavio se on i znanošću: napisao je raspravu »o tra-
gičnom u životu i umjetnosti«, snatrio o tome, kako da
neplovne rijeke pretvori u plovne na dobro — kako je
maštao — čitavoga čovječanstva. Ipak, bliži poznavao
(npr. Ležnjev) držahu o njemu, da je zapravo despotska
duša i besposličar, koji živi od tuđe muke, u suštini hla-
dan kao led, »ne bi vlasa svoga na kartu stavio, a tuđu
bi stavio dušu«. ²⁵ Pa on to ni sâm sebi ne taji, da je sav
svoj dotadašnji život proveo u jalovu spremanju na rad:

»Bože dragi! Trideset i pet godina živjeti i sveder
se samo spremati na to što da radiš...« ²⁶

I obračunava sa sobom jednako hladno:

»Ostajem, evo, sâm samcat na svijetu, da bih se
posvetio djelovanju, koje bi bilo dostojnije mene. Ja o!
Kad bi se uistinu samo mogao predati takvu djelovanju
i nadvladati besposličarenje! Ali ne! Ja ću ostati ono isto
nedovršeno biće, koje bijah do ovoga dana... Prva, naj-
manja zapreka i ja sam se rasplinuo.« ²⁷

Tako se i događa: on postavlja sebi krupna pitanja,
ali ne rješava muški ni sitnih, napuštajući u odlučnom
času i bojno polje i svoju žrtvu (Natašu) gestom »fatalna
čovjeka«:

»Rodio sam se valjda pod zvijezdom skitalicom!
Meni nigdje opstanka nije!« ²⁸ — sažalno rezonira Rudjin
na kraju o svojoj sudbini, da bi se zatim, u nastavku
svoje životne putanje, našao kao čovjek suvišan svojoj
domovini i sebi, negdje na pariškim barikadama 1848.
godine kao neznani — »Poljak«... ²⁹

Ta trojica ruskih »suvišnih ljudi«, Pečorin, Bjeltov i
Rudjin, koji su u svojim osnovnim značajkama jednokrvna
braća, uzrasli su i odgojeni pod jednakim klimatskim i
društvenim prilikama, te su stvarno organski proizvod svo-
je epohe. U djelima naših realista, poimence kod Josipa
Kozarca, odrazili su se ti likovi izvjesnom književno-umjet-
ničkom suzvučnošću, uokvireni našim društvenim prilika-
ma i gledani stvaralačkim očima pojedinih naših realista
pri kraju druge polovine 19. stoljeća.

²⁵ Isto djelo, str. 67.

²⁶ Isto djelo, str. 117.

²⁷ Isto djelo, str. 118-119.

²⁸ Isto djelo, str. 149.

²⁹ Isto djelo, str. 152.

Naš je Josip Kozarac, čije glavno stvaralačko razdo-
lje pada u osamdesete i devedesete godine minulog stolje-
ća, mogao pravovremeno upoznati sva tri netom prika-
zana najizrazitija tipa ruskih »suvišnih ljudi« u hrvatskim
prijevodima: Pečorina je mogao upoznati godine 1883, kad
je Ljermontovljevi roman *Junak našega vremena* objav-
ljen u »Narodnim novinama« u Zagrebu u prijevodu Mi-
lana Grubera; Bjeltova je prikazao našoj publici u »Vi-
jencu« godine 1886. Kozarčev osobni prijatelj i dobar po-
znavalac ruske književnosti Milivoj Šrepel svojim prijevo-
dom Hercenova romana *Ko je kriv?*; Rudjin je bio poznat
našoj književnoj javnosti već šezdesetih godina, u prije-
vodu Josipa Miškatovića (»Posiello«, 1863), a isto tako i
Lavrecki u Miškatovićeve prijevodu Turgenjevljeva *Ple-
mičkog gnijezda* (»Posiello«, god. 1863). Stoviše, i prijevod
Puškinova *Jevgenija Onjegin*a bio mu je pri ruci u dva
hrvatska prijevoda (Špire Dimitrovića Kotaranina godine
1860. i Ivana Trnskoga godine 1862. i 1881).

Da je Kozarac doista i upoznao »suvišnoga čovjeka«
u djelima spomenutih ruskih pisaca, pa se tom književ-
nom pojavom i nadahnjivao u svom stvaralačkome radu,
svjedoče o tome nedvoumno umjetnički odrazi ruskoga
»suvišnog čovjeka« u njegovim djelima: likovi Josipa Rat-
kovića (u pripovijesti *Među svijetlom i tminom*) i Euge-
na pl. Vukovića (u pripovijesti *Mira Kodolićeva*) — te
krvne braće Onjegin, Pečorina, Bjeltova i Rudjina —
govore o tome rječito. Oba potonja Kozarčeva rada ra-
đena su u početku devedesetih godina, dakle u posljed-
njem i sazrelom razdoblju njegova književna rada. Do tih
je godina bio objelodanjen, kako je netom spomenuto, u
hrvatskom prijevodu i Hercenov roman *Ko je kriv?* (1886)
kao najnovije prijevodno vrelo Kozarčeva nadahnuća rus-
kim »suvišnim čovjekom«, dok su ostala četiri djela (*Jev-
genij Onjegin*, *Junak našega vremena* i *Rudjin* i *Plemičko
gnijezdo*) već dulje vremena bila svojinom naše prijevodne
književnosti.

Sadržajna okosnica Kozarčeve pripovijetke, kojoj je
predmetom ljubav Josipa Ratkovića i sedamnaestogodiš-
nje djevojke Tereze Klarićeve, ima u svojoj osnovnoj
konceptiji opipljivih dodirnih točaka s ljubavnim intri-
gama, kakve smo upoznali u Puškinovu *Jevgeniju Onje-
ginu*, Ljermontovljevu Pečorinu, Hercenovu Bjeltovu i oso-

bito u Turgenjevljevu *Rudjini*: dokon imućan vlastelin, koji je u svome nedugom životu — a bez stvarna rada — već mnogo toga studirao i započeo raditi, a stvarno nije ništa uradio ni dogotovio. Njemu se ipak ne bi nikako mogla poreći snažna, upravo prirodna darovitost:

»Rosip Ratković bio je od onih zanesenjaka, koji su mnogo htjeli, mnogo poduzeli, ali ničega nisu dovršili — ocrtava svoga »suvišnog čovjeka« Josip Kozarac. — Nigdje možda ne ima tih poetičkih snatrilaca toliko, koliko u Slavoniji. Još kao gimnazijalac bio je jedne godine pjesnik, druge godine glazbenik, treće povjesničar, četvrte numizmatik; nu od diletantizma nije dalje dotjerao. On bi sam svojim sudrugovima navijestio, da se kanio pjesništva, a latio glazbe, i odmah bi izvadio iz džepa svoj prvi valcer i sam ga odigrao pred njima. Darovitost, dapače velika darovitost, nije mu se mogla poreći, no ta darovitost, kao i cijelo njegovo nutarnje biće, bila je slična rastaljenomu vosku, koji se ugrijan u stotini trakova razlije i odmah stine; a ako ga ovako stinutog nanovo razgriješ, opet se on raspline u nove trakove i začas opet stine.«³⁰

Međutim, ta prirodna darovitost ne može nikako da poprimi određen, a najmanje konstruktivan pravac njegova razvitka i rada, tako da on postojano mijenja smjer svojih duhovnih i emocionalnih interesa:

»On je sveđer živio, štoviše, njemu je bilo prijekom nuždom da živi u neprestanom entuzijazmu; a da se taj uzdrži, morao se predmet njegova zanimanja neprestance mijenjati. On je uostalom bio voema simpatična osoba, kod svakoga obljubljen, jer nikome nije ništa na žao učinio, niti je on to mogao; on je svakome povjerio svoju dušu, a usuprot nije tražio, da i ti njemu svoju povjeriti moraš. Jedino, kad se zanio za koju novu ideju ili politički smjer (nekim slučajem dospio mu u ruku neki švicarski socijalni list, te on puna dva mjeseca bio socijalista, puštao dapače kosu i bradu da rastu po volji), onda je nastojao svom silom svoga uvjerenja i govora i druge o tom svome uvjerenju osvjedočiti; nu pritom se i tim zadovoljio, ako ga je slušalac mirno slušao, pa makar i prezirao njegovu teoriju.«³¹

³⁰ Kozarac, Josip: *Djela*. Priredio, predgovor i napomene napisao Emil Štampar. Zagreb, »Zora«, 1950, str. 263.

³¹ Isto djelo, str. 264.

Pa i gospodarski, upravo reformatorski interesi nisu mu bili tuđi, ali i to samo na vrijeme, da bi se zatim sve to rasplinulo u jalovim refleksijama i meditacijama:

»Nakon pet do šest tjednog boravka kod kuće pade njemu iznenada na pamet, da bi se morao još sa tom i tom granom gospodarstva upoznati, pa da mu ne preostaje ino, nego još jednu godinu polaziti ovu ili onu gospodarsko-tehničku školu. Onda bi on po desetak dana snatrio o toj grani gospodarske znanosti, bez koje, po njegovu uvjerenju, ne može biti pravoga napretka; na vrat na nos nabavio bi sebi po dvije, tri knjige te struke, dao se sa svom žestinom na proučavanje istih, nu čim je na tridesetoh stranici njegovo shvaćanje toga predmeta zapinjati počelo, odmah bi i njegovo zanimanje ohladnjelo... Nato bi opet sav smalaksao, pao u duševni mir, dok mu nakon duljeg ili kraćeg vremena ne bi opet koja nova ideja uspirila nestalnu maštu.«³²

Kozarac je, izgrađujući dalje lik svoga »suvišnog čovjeka« u Josipu Ratkoviću, suočivao svoga junaka, po uzoru pisca *Otaca i djece*, sa starijim suvremenim pokoljenjem, da bi dobio reljefniju sliku toga predstavnika novoga pokoljenja, oličena u »suvišnu čovjeku«:

»Tebe, moj dragi Josu, neka razumije kogod hoće, — uzvraćao bi na rezoniranja mladoga Ratkovića stari Ratković, — ali ja ne mogu. Prije si grdio, prije si bježao, a sada opet letiš kao mušica u svijeću. Svi ste vi takvi, i Ti, i drugi, i treći, i cijelo mlado pokoljenje. Mi starci ne razumijemo te vaše prevrtljivosti, te vaše borbe s vlastitim oružjem...«³³

I Kozarac nalazi izlaz iz toga i takva položaja u tome, da se takvim predstavnicima »slavenskoga plemena« dade netko, tko bi ih vodio:

»Kao što je onaj mladi naprijed letio na krilima mašte za nepoznatim ciljem, koji mu se poput noćnoga svijetla sad ovdje, sad ondje ukazivao, tako je opet stari Ratković sve gladao krivo, nevaljalo, ali nikad nije znao, kako bi trebalo to krivo dobrim napraviti. To je glavna značajka onih neopredijeljenih značajeva, koji su pretežito po slavenskom plemenu posijani. To su dobre duše, dobra srca, bistrice glave, ali ih nije prepustiti samima, uvijek im treba nekoga, koji im daje pravac, kojih vodi i naposljet-

³² Isto djelo, str. 263.

³³ Isto djelo, str. 302.

ku po svojoj volja ravna. Oni od vremena do vremena uvide, da im pravac ne valja, ali da bi sami udarili pravom putanjom i na njoj izdurali, tome se od njih rijetko kad nadati.«³⁴

Kao i Onjegin, Pečorin, Bjeltov, Rudjin i Lavrecki, tako je i naš Ratković zbog svojih neospornih vanjskih i duševnih odlika voljen, pa po tome i prodoran u ženskom društvu, ali on je i jednako neodlučan, jednako štetočina kao i ti njegovi ruski predšasnici i rođaci za sebe i za to društvo:

»Kod takve naravi, kakav je on bio, nije nikoje čudo, da je doživio po gdjekoju zgodu sa ženama; budući da je bilo nešto u njemu, što je žene osvajalo, imao je on prilike duboko zaviriti u žensko srce, tako duboko, kako mnogi muž ni poslije zlatnoga pira u srce svoje žene zavirio nije. I baš to njegovo svojstvo bilo je uzrokom da je dosada ostao neženja, akoprem je počevši od osamnaeste godine bar već deset puta imao nakanu da se ženi.«³⁵

Na svom životnom putu, u potražnji svoga definitivnoga mjesta na suvremenoj društvenoj ljestvici, i naš se Ratković, poput spomenutih svojih ruskih srodnika, nađe počešće u prilici, da se okrzne i o tuđu sreću, ma i bez očite namjere:

»Ona nestalnost i kolebanje, koja ga je bacala od poezije k glazbi, a od ove opet k numizmatici, pratila ga je cijeloga njegova života, ona ga dapače nije ni u odnošaju sa ženskim spolom ostavila: žene su jedna drugu istiskivale iz njegova srca, da je on to tek nakon »gotova čina« opazio; kakva god se promjena s njime zbilja, bud duševna, bud tjelesna, on ne samo da se nije mogao zatajiti, nego mu je upravo potrebom bilo, da ju pred prijateljima ispovijedi. Sada je bila Marija, sada Dragica, sada Zlatka, njegov obožavani anđeo, a on je svaki put savjesno ispovijedio, zašto je ona prestala biti, a ova postala njegovim novim idealom. Razlozi su obično bili tako neznatni i smiješni, da su mu se prijatelji rugali i ismjeivali ga, kraj sve njegove zbilje, s kojom je tako »važne« zgrade pripovijedao.«³⁶

Razumljivo je zato, da mu čak ni praktična politika nije bila tuđa. Stoviše, on se oduševljavao napose opozi-

cionom, narodnom politikom, iako je on zapravo — i podrijetlom i odgojem — bio podalek širim narodnim redovima:

»Naravno, da je i u politiku zagrizao; ta je stvar već sama po sebi takova, da može i hladnijega čovjeka u svoj vrtlog povući, a kamoli ne narav, kakova je u Josipa Ratkovića bila; a da je toj naravi više prijaio bučni opozicionalni smjer, jedva je nužno spomenuti. Josip Ratković bio je rado viđen u krugu kolovođa opozicije, prvo već zato, jer je bio prilično imućan, a drugo stoga, jer se s njime dalo lako ravnati; nešto malko priznanja, nešto malko laskanja, i njegova ljupka, dobra narav nije veće nagrade ni tražila. Kao agitator nije on puno vrijedio, jer toga svojstva nije uopće ni bilo u njemu. Nu on se sa svojim ljubeznim i udvornim ponašanjem mogao svugdje pokazati, tako da ni ljudi protivnoga osvjedočenja nisu od njega zazirali. Onaj, tko ga još nije poznao, a čuo ga, gdje o kojoj stvari vatreno govori, držao je prvi čas zbilja nešto do njega. No budući da mu je manjkala ona žilava dosljednost, to je današnji njegov uspjeh do preksutra ishlapio. — Njegovo ime bilo je čitalačkom svijetu prilično poznato, sada po raznim pozivima za ovu ili onu patriotsku svrhu, sada po opisu bud kakvoga međunarodnoga kongresa, ili kakve slavenske slave. No iz svih tih patriotskih dopisa niko nije mogao saznati, ko li je on, što li je i čim se bavi. U svijetu upoznao se sa nekoliko viđenijih slavenskih muževa, te je ta poznanstva rado napominjao. Kako je obišao dosta svijeta, stekao je prilično jasne nazore o ljudskom društvu i uredbama, nu njegova narav nije bila prema tome, da bi se on time i okoristiti znao; sve je kod njega prebrzo ishlapljivalo...«³⁷

Kad pokušava da dade sebi obračun o svojim ljubavima, on dolazi, poput svojih ruskih srodnika, do spoznaje o svojoj krivnji prema tim ženama, jer im je, svojim olakim odnošenjem, nanosio bol:

»On je ljubio i do sada, nu njemu se činilo, kao da je poslije on bio plijenom ljubećih žena, a sada je, eto, Tereza postala njegovom žrtvom... Da, žrtvom! No, pa je li to što nova, da je ona, zaljubivši se u njega, podala mu se posvema, poklonila mu ljubav, kakvu može pokloniti samo nedužno djevojče?! Svijet mu radi toga ne može ništa predbaciti, ali on sam sebi može, jer ona ljubi prvi put, ona ne poznaje drugoga čovjeka na svijetu osim njega.

³⁴ Isto djelo, str. 304.

³⁵ Isto djelo, str. 264.

³⁶ Isto djelo, str. 263.

³⁷ Isto djelo, str. 264.

A je li i s njegove strane tako, je li i njemu Tereza prva ljubav? Nije! Staviše, on je namjerice išao za tim, da se mlado djevojče u njega zaljubi, on je bio jastrijeb, nemilosrdni jastrijeb, koji nakon što je pticu već ulovio, tek onda se u nju zagledao, tek onda joj čare upoznao, čare, koji su ga obladali, kako on to u prvi kraj ni mislio nije...³⁸

U konkretnom slučaju s Terezom Klarićevom on bi htio — u trenutku spoznaje svoje krivnje — tu svoju pogrešku »okajati« sretnim brakom s njom, ali, eto, javlja se i opet, kao deus ex machina, nov i jači interes od braka — zamamna politička karijera, i naš se Ratković otpućuje kao kamen niz strminu do nove životne postaje:

»U tili čas otvorio se nov vidik pred njegovom dušom, vidik, koji je onaj prvašnji posve progutao. Slavičnost, koja se za cijeloga mu života u stotinu raznih oblika u njemu pojavljivala, pokazala se sada u potpunoj slici; on se već gleda, kako grmi u hrvatskoj sabornici... I tako se borio lakomisleni um Ratkovićev sa mekim svojim srcem, a konac borbe bio je taj, da je Terezina slika pred razlozima duha sve većma potamnijavala, dok naposljetku ne iščeznu kao mjesec za oblakom, pozlaćujući nežno meke rubove oblaka.«³⁹

Za takvo zanošenje visokim idealima on nalazi i posebno psihološko raspoloženje i obrazloženje, a što poznamo i iz jednake psihičke strukture ruskih »suvišnih ljudi«:

»Ja bez borbe, bez promjene ne mogu živjeti. Ja osjećam u sebi, da ne živim samo za se, nego za sav naš narod, a mene narod sada pozivlje, te bih ja bio kukavica, da mu se ne odazovem...«⁴⁰

Imajući pred očima takav lik svoga »suvišnog čovjeka«, realist Kozrac ne može, a da ga — u poredbi s tipom energičnoga primitivca, akumulatora Jakova Klarića — ne osudi generalnom karakteristikom:

»On nije poput Jakova Klarića tražio oganj, da se na njemu ogrije, — njegova duša letjela je samo za *dimom!*«⁴¹

³⁸ Isto djelo, str. 296.

³⁹ Isto djelo, str. 297.

⁴⁰ Isto djelo, str. 299.

⁴¹ Isto djelo, str. 298. Riječ »Dim« upotrebljena je u prenesenom svojstvu upravo kao u naslovu poznatoga Turgenjevljeva romana *Dim*, kojim se nazivom Turgenjev htio narugati zanosu tadašnjih naprednih pokreta ruskih.

I na kraju: da je naš Josip Ratković morao biti krojen po uzoru Turgenjevljevih »suvišnih ljudi«, proizlazi i iz toga, što je on, Josip Ratković, kao i njegov duhovni otac, Josip Kozarac, sa zanosom čitao Turgenjeva, oduševljavajući se »Turgenjevljevom briljantnom karakteristikom ljudske duše i srca«.⁴²

5.

I nije samo u glavnom licu pripovijetke *Među svijetlom i tminom* odjeknula Turgenjevljeva umjetnost: nalazimo je i u »turgenjevljevskoj« karakterizaciji glavne ženske junakinje, Tereze Klarićeve. Iako je ona dijete malo obrazovane, gotovo surove sredine kao kći gramzljiva općinskog činovnika Jakova Klarića, Kozarac je ipak u njoj pronašao same anđeoske crte Turgenjevljevih plemkinja Lize i Nataše:

»Tereza bila je još naivno sedamnaest-godišnje djevojče, koje se u taj čas najljepše raspupavalo, veselo i glasno smijuckalo, obijesno poziralo velikim pepeljugaštim očima, te posve druge nazore o svijetu imalo, nego stariji brat joj... Bila je pravi pravcati poljski cvijetak, koji je trebalo istom dulje vremena promatrati, pa da opaziš, da je u svojoj jednostavnosti ipak lijep cvijet, koji je valjalo tek poškropiti vodom, a da zamiriše onim tajnim, dubokim mirisom, kojega nije kadar svatko oćutiti. Dosada nije taj pupoljak još zalijevan i njegovan bio, jer se još nije njegov baščovan našao...«⁴³

Pa i dalji život Tereze Klarićeve, pun patničkog pregaranja, jednak je dogaranju Nataše, Lize i Ljubonjke, žrtava Rudjina, Lavreckoga, Bjeltova.

I lik Kozarčeve Malvine živo podsjeća na Turgenjevljevu Odincovu (*Oci i djeca*). A naročito odnos između Malvine i Ratkovića u poredbi s jednako skrojenim odnosom zemaljske ljubavi između Odincove i Bazarova.

6.

Nešto je mlađi, ali jednokrvni brat Ratkovićev Eugen pl. Vuković, glavni junak Kozarčeve ljubimice pripovijetke *Mire Kodolićeve*. Vuković je, prirodno, također obra-

⁴² Isto djelo, str. 323.

⁴³ Isto djelo, str. 262.

zovan i imućan plemić tridesetih godina, upravo kao i ostali poznati nam ruski »suvišni ljudi«. Fascinantna je njegova pojava i kontrastirajući odudara od svakidašnje grube poslovnosti muža Mire Kodolićeve, okretnoga provincijskog advokata. Plemeniti Vuković mnogo je mario za svoju toaletu, bio je izvanredno finog profila, visoka čela, klanjao se aristokratski fino, briljirao je duhovitošću, ukratko, bio je on junak svoje sredine i svoga vremena:

»Nemajući baš s nikakvom brigom posla, razvila su se u njemu samo otmjena, čovjekoljubiva čuvstva, koja je on svojom svestranom naobrazbom znao još većma oplemeniti. Posvetio se doduše filozofiji, no umjetnost — počam od lijepe literature pa sve do glumačke vještine — bila je pravi njegov svijet; nije bilo valjda ni jednog iole poznatog umjetničkoga predmeta u Evropi, koji on nije svojim očima vidio — počam od Rima, sve do Oberamer-gau-a i njegovih »Passionsspiele«. Osim toga je bio i vanjš-tine veoma izrazite: vitak, plav, nježne boje u licu, tako da je na prvi pogled više sjećao na sjevernu nego na južnu slavensku pasminu; istom ona toplina i iskrenost u govoru odavala ga, da je južnoga porijekla.«⁴⁴

Prepoznajemo ubrzo u ocrtanom liku Vukovićevu rođenoga brata Bjeltovljeva, koji je doista, kako kaže i sâm pisac, »na prvi pogled više sjećao na sjevernu nego na južnu slavensku pasminu«. Poput plemića Bjeltova, ili Pečorina, nije se ni naš plemeniti Vuković znao ni htio latiti nikakva korisna posla. Kad je baštiniio tetkino dobro od 150 jutara, nije pravo znao, što bi s tom vlastelinskom baštinom:

»Da sâm gospodari, — to za nj nije bilo: on je doduše imao smisla za gospodarstvo, no nije nikada ni u snu pomislio posvetiti se tome zvanju«,⁴⁵ već je očito radije, kako sâm kaže, »tratio svoje dane po Monakovu i Heidelbergu«⁴⁶ ili »ljetnu sparinu sprovodio u kojem god kupalištu«.⁴⁷

Takva pojava razmaženoga plemenitaškoga bjeloruska oštro je kontrastirala gruboj i poslovnoj figuri advokata Kodolića, Mirina muža, koji se samo surovom borbom izbavio od opanka i uspio teškomoćno saviti svoje obiteljsko gnijezdo sa siromašnom Mirom Kodolićevom. A savio

⁴⁴ Isto djelo, str. 375-376.

⁴⁵ Isto djelo, str. 383.

⁴⁶ Isto djelo, str. 383.

⁴⁷ Isto djelo, str. 382.

je sebi to gnijezdo upravo kao i skromni Hercenov gimnazijski očitelj Kruciferski, sa sirotom djevojkom Ljubonjkom: i Mira i Ljubonjka — obje su naime privlačne žene, iako su skromna podrijetla. Vukovićev ulazak u obitelj Kodolićevu, prigodom poslovnog dolaska Vukovićeve u mjesto, gdje žive Kodolići, jednak je Bjeltovljevu ulasku u obitelj Kruciferskih u gluhoj ruskoj pokrajini: i Mira, omjerujući mane svoga vječito zaposlenoga i manje pažljivoga muža, advokata Kodolića, s odlikama uglađena i pažljiva plemenitaša koljenovića Vukovića, a uz to vješta i elegantna udvarača, odlučuje se, hoćeš-nećeš, čitavim bićem, kao i Ljubonjka u susretu s Bjeltovim, za novu, vanbračnu vezu.

Međutim, Vuković ima kao i Bjeltov, i drugih vezâ, osim najnovije s Mirom Kodolićevom: ima on pravu pravcatu plemenitašku zaručnicu, Emiliju pl. Latković. Što da radi?:

»Vuković je osjećao, kako se tlo, na kojemu stoji, sve većma pretvara u glib, a on sve dublje u nj propada, premda je sâm sebe htio varati, da još uvijek stoji na čvrstoj površini. Pred njim su dva štapa, on se samo treba latiti ma kojega, da bi se, makar i okaljani, izvukao iz toga gliba, — ali on nije znao koji štap da prihvati, nije znao, s kojim li će se dostojnije iščupati. Kolebajući se među dvjema ženama, on nije imao energije da se odluči, na koju će stranu: s jednom ga vezale zaruke, s drugom ga vezao grijeh, grijeh jednoga besvjesnoga časa.«⁴⁸

Uklješten tako u procijepu, i naš se plemeniti Vuković snalazi u nezavidnoj situaciji kao i njegov stariji brat Bjeltov tako, da svoje žrtve napušta, otpućujući se dalje u svijet s jednakim rezoniranjem:

»Kada je opet došao k sebi, odluči, da će najbolje biti, ako prekrati svoj boravak na ladanju. Čemu i nadalje buniti mir one nevine žene, koja se — ako i ne bogzna kako sretna — ipak stisnula u svoj brak, kao ptica u krletci, zaboravljajući sve pomalo, da je svijet širi od onoga tijesnoga prostora. Čemu igrati ulogu nekakva preporoditelja ili osloboditelja, čemu otvarati vrata krletci, kad ptica, izletjevši iz zatvora, ne će nikud dalje, već sjeda na tvoj prst, na tvoje rame i nikuda dalje od tebe! Zar to ne će biti grijeh, pokazati ptici svu čarobnost svijeta, pa je onda opet turiti u njen zatvor, jer tu ne imaš nikakva

⁴⁸ Isto djelo, str. 408.

prava na nju, jer ona nije tvoja. Je li to zbilja bio grijeh s njegove strane? Bio ili ne bio, — no čemu krasti bogu dane i obmanjivati nedužno biće, a ovamo te čeka stotinu ozbiljnijih posala. Da, treba skoro otići odavle, što prvo otići! — govorio on sam sebi, uplašivši se nekud sam svojih riječi.⁴⁹

I doista, kao što se Pečorin, Bjeltov ili Rudjin u jednakoj prilici, odnosno neprilici, otpućuju nekuda, »svejedno kuda, u Paris ili Tobolsk«, tako se i ovaj naš »suvišni čovjek«, Eugen plemeniti Vuković, sasvim neoriginalno spašava odlaskom u — Baden kraj Beča:

»Spremio nešto najnužnijih stvari, ne oprostivši se lično ni s Kodolicećem, ni s njegovom gospođom, ode Vuković sutradan ravno u Baden kraj Beča. U Zagreb nije se ni svratio, jer nije imao snage, da svojoj zaručnici u oči pogleda, da je poljubi u ruku, koju je toliko puta poljubio...«⁵⁰

Kozarac je jamačno i sam osjetio blisku srodnost svojega junaka Vukovića s najtipičnijim ruskim »suvišnim čovjekom« iz Ljermontovljeva pera, pa zato u dva maha aluzijom Mire Kodoliceve apostrofira Vukovića expressis verbis kao tip Pečorina. Mira naime Kodoliceva, osjetivši, da se njezin odnos s Vukovićem nalazi u krizi, piše Vukoviću u postskriptumu pisma:

»Jučer sam pročitala 'Junaka našega vremena'; onaj nesretni Pečorin otrovao mi svu dušu; zar uistinu ima i takovih ljudi?...⁵¹ — završava prevarena Mira Kodoliceva svoje pismo retoričkim pitanjem.

Ili:

»Onaj Pečorin ne ide mi još nikako iz glave...«⁵²

I time se naš Vuković doslovno povezuje s najtipičnijim predstavnikom ruskoga »suvišnog čovjeka« — s Ljermontovljevim Pečorinom, a po njemu i s Hercenovim Bjeltovom.

7.

Ljermontov, Hercen i Turgenjev raspleću i svršavaju svoje romane odilaženjem svojih »suvišnih ljudi« sa scene, »svejedno kuda, u Paris ili Tobolsk«, smatrajući takav

⁴⁹ Isto djelo, str. 395.

⁵⁰ Isto djelo, str. 402.

⁵¹ Isto djelo, str. 403.

⁵² Isto djelo, str. 407.

završetak gotovo ustaljenim i najlogičnijim. Kozarac, izrađujući svoju, odnosno hrvatsku varijantu »suvišna čovjeka«, slijedi, kako smo vidjeli, u korak svoje ruske uzore sve do kraja njihove putanje, kako se ona ocrtava u njihovu karakterističnom napuštanju rvališta i svojih žrtava.

Postoji ipak neka, ma i nevelika razlika između spomenutih ruskih tipova »suvišnih ljudi« i Kozarčevih varijanata, kako se one očituju u Ratkoviću i Vukoviću, a sastoji se ta razlika u tome, što se Kozarac ne zadovoljava time, da njegov junak, kao »suvišan čovjek«, odlazeći sa scene, zalupi za sobom vrata i izgubi se negdje u magli Pariza ili Tobolska. Kozarac ga ostavlja još napola živa za junakinje svojih novela, i to na svoj način: on povezuje krivce i dalje, do kraja, s njihovim žrtvama tako, da u prisilnoj zajednici, makar i bez ljubavi, iskonstruira prividni happy end. U tome, i jedino u tome, i jest svojevrsni doprinos Kozarčevih varijanata tipu »suvišnog čovjeka« u licima Ratkovića i Vukovića. To je njihova differentia specifica.

Međutim, i taj happy end samo je naoko »sretan svršetak«, jer su oba naša junaka, Ratković i Vuković, i u toj završnici, i opet samo »suvišni ljudi« na novoj, posljednjoj etapi: njihov ponovni susret s njihovim žrtvama samo je dalja i iznuđena karika u lancu njihovih postupaka: obojela Tereza, koja nakon temeljita razočaranja ulazi u brak sa skrahiranim političarom Ratkovićem, kao i Mira Kodoliceva, koja se iz nužde sklanja k Vukoviću, u brak bez ljubavi, žrtvujući se za sreću svoga djeteta, — stvarno ne prolaze ništa bolje od Pečorinove Bele ili kneginje Mary, ni od Bjeltovljeve Ljubonjke, ni od Rudjinove Nataše, a ni od Lize Lavreckoga: rezignacija je završni njihov životni put.

8.

Osim ovih tipologijskih podudarnosti na osnovici odraza ruskih »suvišnih ljudi« kod Kozarca, dađu se zapaziti i stanoviti tematski i kompozicijski odrazi kod Kozarca, poimence u njegovoj pripovijeci *Mira Kodoliceva* s Hercenovim romanom *Tko je kriv?*

Tematski se obadva potonja rada do kraja poklapaju: Hercen je u romanu *Tko je kriv?* obradio, kako je poznato, problem slobode ličnosti unutar bračnih odnosa, temu, dakle, koje su se jednakom odlučnošću kasnije laćali i

ponajveći ruski realisti 19. stoljeća, kao npr. dramatičar Aleksandar Ostrovski (u tragediji *Oluja*), N. G. Černiševski (*Što da se radi?*), i Lav Tolstoj (u romanu *Ana Karenjina*). Konkretnim je predmetom obrade u Hercenovu romanu tipični građanski brak u okviru feudalnih odnosa u Rusiji: gimnazijski učitelj, negdje u provinciji, Dmitrij Kruciferski i njegova ljupka žena Ljubonjka upravo su se počeli, tako reći, začahurivati u provincijskom zatišju, zadovoljni sa sobom i svojim brakom, kadli k njima bane, povučen izbornom političkom agitacijom, tri-desetgodišnji prijestolnički plemić Vladimir Bjeltov i skrivi svojom kavalirskom prodornošću slom četvorogodišnjeg sretnoga braka⁵³ Kruciferskih.

To je tema, kako je poznato, i naše *Mire Kodolićeve*: u neko naše učmalu provincijsko gnijezdo, gdje živi u uobičajeno sretnom braku advokat Kodolić sa svojom ljepuškastom ženicom Mirom, bane jednoga dana u privatnom poslu elegantni plemić Eugen Vuković i jednakom kavalirskom prodornošću skrivi slom isto tako staroga četvorogodišnjeg braka⁵⁴ Kodolićevih.

Radnja se odigrava u jednom i drugom slučaju na pozadini uobičajenih boja: crno-bijelo. S jedne strane pomalo ograničeni bračni drugovi (profesor Kruciferski i advokat Kodolić), a s druge strane prodorni kavaliri svjetskih manira: Bjeltov i Vuković. Obje mlade supruge (Ljubonjka i Mira) uglavnom su u jednakom, gotovo pastelnom tonu ocrtane: priprosta podrijetla, nikakva životnog iskustva, pa lako postaju plijenom neodgovornih društvenih pelivana.

Kako se iz toga shematskog prikaza sadržaja obaju djela razbira, imadu — i tematika i osnovna kompozicija obaju djela — jakih dodirnih točaka.

I dalje: ima i značajnih kompozicijskih detalja, koji svjedoče, da se Josip Kozarac u *Miri Kodolićevoj* ugledao i u Puškinova *Jevgenija Onjegina*: kad naime Vuković, nakon devetmesečnog prekida s Mirom Kodolićevom, pokazuje spremnost, da zbog zajedničkog djeteta obnovi vezu s Mirom Kodolićevom, ona postupa jednako, kako je postupala unatrag šezdeset i više godina Puškinova Tatjana, kad joj se želi po drugi put približiti grešni Onjegin:

⁵³ Hercen, A.: *Ko je kriv?* »Vijenac«, 1886, str. 665.

⁵⁴ Kozarac, J.: *Djela*, str. 411.

»Ostav'te me...

Ja Vas ljubim, tajit ne ću,
ali ja imam svoga druga,
vjerna do vijek pazit ću ga!«⁵⁵

Opširnije i strastvenije, ali u duhu jednako kao i Puškinova Tatjana, reagira i naša Tatjana, Mira Kodolićeva, kad joj se Vuković nastoji po drugi put približiti:

»Vaše pismo me začudilo; sada tek poslije devet mjeseci, sjetili ste se Vi da meni pišete; sjetili ste se upitati za me i za moje dijete... Oprostite, ali ja Vas nikako ne razumijem; prosudite sami: Vi sada tek, i to po djetetu tražite i neko pravo i na mene, dok moj muž po meni traži to isto pravo na moje dijete, — i to već od prvoga časa njegova opstanka. Čije je pravo veće? Ja sam Vas zatajila pred mojim mužem onda, kad sam prema novome biću osjetila veću ljubav nego napram Vama, koji mene nikad niste ljubili. Devet mjeseci ja za Vas nisam ništa bila, a sada hoćete da imate neko pravo na mene, dok moj muž, koji je devet mjeseci ćutio sve osjećaje, sve radosti, sve boli roditeljske, drhtao nad mojim životom kao i ja sama, — taj čovjek da ustupi mjesto Vama? Pomislite, je li to pravedno? Vi mene niste ljubili, Vas dakle ne veže nikakva moralna obveza na moju osobu, sve da Vi i hoćete, jer Vi nemate prava zvati se krivcem grijeha, koga niste imali nakane počinuti. Da je taj grijeh bio izliv Vaše ljubavi prema meni, Vi bi imali pravo na posljedice, koje su iz toga grijeha proistekle; ovako ne...

— Vi ste sada riješeni svega, Vaš položaj je opet takav, da Vam je ljudsko društvo širom otvoreno... Molim Vas, ne mutite vodu, koja se staložila, ako se i nije posve razbistrila. Ja Vas zaklinjem, ugušite sve ono, što Vas na mene sjeća, a u ime zahvale ja Vam prisižem, dok sam ja živa, moje dijete ne će tražiti drugoga oca do mojega muža...

Pregorite i zaboravite!...«⁵⁶

Kako je poznato, Mira Kodolićeva nije izdržala do kraja u ponosnom stavu Tatjane Larine: da bi dokrajčila lažni položaj djeteta u zakonitu braku, ona se odlučuje na kompromis, koji sadrži njenu osobnu žrtvu, — da poče

⁵⁵ Puškin, A.: *Evgenij Onjegin*, VIII, gl. XLVII (u prijevodu Ivana Trnskoga), Zagreb 1881.

⁵⁶ Kozarac, J.: *Djela*, str. 411—412.

daljim životnim putem s Vukovićem, prirodnim ocem njezina djeteta. Taj »sretni svršetak« u Kozarčevoj noveli svojevrsni je doprinos karakteru našega »suvišnog čovjeka«, kako sam to malo prije istaknuo, ali je on zapravo više etička dobit za lik Mire Kodolićeve negoli za našega »suvišnog čovjeka« plemenitoga Vukovića.

Kozarac je poznao dobro *Jevgenija Onjegina*. Nije zato možda ni pust slučaj, što je Kozarac nazvao svoga junaka Vukovića istim imenom kao Puškin svoga Onjegina — Eugenijem.

9.

Pa i odgovori obadvojice pisaca, Hercena i Kozarca, na osnovno pitanje, tko je kriv za patnje žrtava takvih brakova, kakvi su prikazani i u Hercenovu romanu *Tko je kriv?* i Kozarčevoj noveli *Mira Kodolićeva*, — imaju jakih dodirnih točaka: obadvojica nalaze krivca u objektivnim prilikama odnosnih društvenih sredina. Krivicu za rađanje takvih društvenih štetočina, kakvim se javljaju Bjeltov, nalazi Hercen u stanovitim socijalno-biološkim determinantama, koje nužno uvjetuju nastanak i djelovanje tipova, kao što su »suvišni ljudi«:

»Tko ne zna stare istine, da djeca, od koje se mnogo očekivalo, rijetko mnogo ispune? Odakle to? Razvijaju li se sile čovječje na takav određen način, da ih ne dostaje u stvarnosti, ako su se u mladosti previše upotrebljavale? Teško pitanje. Ja ga ne umijem niti hoću da riješim, ali mi se sve čini, da odgovor tome pitanju valja tražiti u atmosferi, u okolini, u dojmovima i doticajima mnogo više, nego u kakvom nepotpunom psihičkom ustrojstvu čovjeka. Bilo kako mu drago, u Bjeltova se to potvrdilo.«⁵⁷

Jednako odrješito žigoše društvenu sredinu i Kozarac, kao glavnoga krivca svih patnji Kodolićevih:

»Ja mislim — razmišlja Mira Kodolićeva — da nije jedino jesen kriva, što je voćka pala, nego su tome padu krivi i proljeće i ljeto: proljeće je voćku zametnulo, ljeto ju je razorilo, a u jesen je otpala.«⁵⁸

Ili konkretnije: Mira Kodolićeva, ne izživjevši se krivnjom lažnog odnosa u braku (bez ljubavi), ni kao majka

ni kao žena, morala je u potrazi za ljubavlju i materinstvom potražiti izlaz iz bračnoga čor-sokaka. Međutim, ona je taj izlaz našla u društvu suvremena »suvišna čovjeka« i tako postala žrtvom sredine, koja rađa Vukoviće kao »junake svoga vremena«. I tako se na grijehu te sredine rodio i njezin grijeh, kako to utvrđuje i Kozarac u uvodnoj glosi toj svojoj noveli: »Na tvojem grijehu rodio se moj.«

Ima, istina, i stanovitih razlika u osnovnoj motivaciji te krivnje kod Hercena i kod Kozarca: dok Hercen postavlja u svojoj argumentaciji glavno težište na društvene odnose (čovječja ličnost u »mračnom carstvu«), dotle Kozarac pojačava svoju motivaciju i biologijskim argumentima (čežnja žene za ljubavlju i materinstvom). Takav nam razvitak u motivaciji postupaka glavnih junaka obaju književnih djela postaje razumljivim, kad se sjetimo, da je Kozarčeva *Mira Kodolićeva* točno pola stoljeća mlađa od Hercenove Ljubonjke Kruciferske. A tom istom činjenicom valja, dakako, objašnjavati i spomenute razlike u zaključnim akordima obaju književnih djela.

10.

Prema svemu, što je dosad rečeno, razbira se dovoljno jasno, da se Hercenov roman *Tko je kriv?* odrazio u osnovnoj koncepciji Kozarčeve novele *Mire Kodolićeve*, i to:

tematski: problem braka i slobode ličnosti;

kompozicijski: problematični »bračni trokut«, kojemu su — da se geometrijski izrazim — u oba slučaja osnovicom katete, a spojkom hipotenuza u obliku »suvišna čovjeka«;

motivacijski: objektivne prilike društvene ili prirodne stvarnosti.

O sitnijim podudarnostima (kao npr. o dotrajalosti braka u oba slučaja nakon četiri godine i sl.) bilo je već govora.

I tu bismo mogli svršiti s registracijom odraza ruskih »suvišnih ljudi«, a napose Hercenova romana *Tko je kriv?* u Kozarčevoj *Miri Kodolićevoj*. No potpunosti radi valja zabilježiti, da osim tih odraza iz Hercena ima u *Miri Kodolićevoj* i takvih mjesta, koja odaju, da je Kozarac, kao pisac toga romana, bio povezan i s drugim ruskim piscima,

⁵⁷ Hercen, A.: *Ko je kriv?* »Vijenac«, 1886, str. 665.

⁵⁸ Kozarac, J.: *Djela*, str. 403.

kako smo to već tu i tamo natuknuli. Tako on ne zazire i od izravnoga navođenja u svojoj noveli pojedinih likova svoga književnog učitelja Turgenjeva, kad hoće da objasni karakter svoje junakinje Mire Kodolićeve, posestrime jednako Puškinove Tatjane i Hercenove Ljubonjke, kao i Turgenjevljevih junakinja Nataše, Lize i Asje.⁵⁹

Ima i nemalo tehničkih podudarnosti: pri koncu *Mire Kodolićeve* služi se Kozarac formom dopisivanja i pisanja dnevnika, kako to čini i Ljermontov i Turgenjev i Hercen u spominjanim svojim radovima s glavnom temom »suvišna čovjeka«.

Da zaključim: upućujući na netom istaknute odraze ruskih pisaca kod Kozarca, napose u njegovoj *Miri Kodolićevoj*, ne mislim nikako stavljati u pitanje izvornost idejne zamisli i umjetničke obrade u Kozarčevu književnom djelu od spomenutih ruskih pisaca: takvo postavljanje pitanja bilo bi savršena neupućenost u originalan stvaralački rad Kozarčev. Pisac *Tene, Mrtvih kapitala, Među svjetlom i tminom, Mire Kodolićeve* i dr. bio je idejno i stvaralački samostalan pisac, koji je aktivno živio i patio s idejnim svijetom i problematikom svojih dana. Nije on zato mogao nikada biti ničijim epigonom, pa ni Turgenjevljevim, a još manje Hercenovim. Oba spomenuta ruska pisca bila su za nj samo stvaralačkom pobudom, kakvom su oni, napose Turgenjev, bili i za nebrojene istaknute ruske i neruske pisce. Bili su oni za nj samo poticajem, da na svoj individualno-umjetnički način odgovori na srodna društvena pitanja svoga doba i svoje društvene stvarnosti. Valja zato i navedene i slične mnogobrojne odraze ruske književnosti kod naših pisaca, napose u razdoblju našega književnog realizma, smatrati sretnim oplodivanjem naše književne njive zrelih plodovima velike ruske književnosti. S istih se razloga onda treba složiti i s mišljenjem, da se hrvatska književnost može »ponositi svojim tradicionalnim vezama s velikom ruskom književnošću XIX. stoljeća«.⁶⁰

⁵⁹ Isto djelo, str. 382.

⁶⁰ Franičević, Marin: *Pismo drugu Tihonovu*. »Republika«, god. V, br. 5, Zagreb 1949.

[Objavljeno u Zborniku Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, II, 94-120]. Zagreb 1953.]

B. U stvaranju Milutina Nehajeva

1.

Među hrvatskim književnicima našega stoljeća, koji su svjesno i uporno tragali za svojim stvaralačkim uzorima u svjetskoj književnosti, treba spomenuti s posebnim naglaskom Milutina (Cihlara) Nehajeva (1880—1931), kao esejista i pripovjedača. Kao književno-kritički analitik obišao je on većinu znatnijih suvremenih, evropskih i van-evropskih književnosti, da bi zatim — ocijenivši domet njihovih vrhunskih dostignuća, usmjerio — u idejnom i stvaralačko-umjetničkom pogledu — svoje praktično pripovjedačko stvaranje. Napisao je pritom i lijep broj značajkih književno-kritičkih analiza i eseja, u kojima je posvetio posebnu pozornost izučavanju književnih djela niza istaknutih pisaca starije i novije svjetske književnosti, poimence o Shakespeareu,¹ Emersonu,² Zoli,³ Balzacu,⁴ Dumasu (sinu),⁵ Ibsenu,⁶ Strindbergu⁷ i Björnsonu,⁸ D'Annun-

¹ *Studija o Hamletu*. »Savremenik«, 10-12, 1915. *Kroatische Shakespeare-Uebersetzungen*. »Agramer Tagblatt«, 31/1916, 145.

Novi Hamlet. W. Shakespeare. Hamlet, kraljević danski. Prev. Vinko Krišković. Z., Matica Hrvatska, 1926. »Jut. List«, 15, 1926, br. 5278.

² *R. W. Emerson*. »Nova nada«, Z. 1897, I, 2. *Emil Zola*. »Hrvatska misao«, 1, 1902, br. 20-21, str. 640-646. *Zola kod nas*. »Jut. List«, 11, 1922, br. 3669 (39). *Emil Zola*. »Hrv. revija«, god. 6, 1933, br. 4, str. 201-220.

³ *Zola i Tolstoj*. Ulomak iz studije *Moderni moralisti*. »Nova nada«, 1897, I, br. 1-2, — Isti: »Jut. list«, 12, 1923, br. 4278, str. 38-39.

⁴ *Balzac und Dostojevski in kroatischer Uebersetzung*. »Agramer Tagblatt«, 31, 1916, No. 214, 221.

⁵ *Dumas-fils. O stogodišnjici rođenja Aleksandra Dumasa mladeg*. »Jut. List«, 13, 1924, br. 4505.

⁶ *Posljednja riječ Ibsenova*. »Nada« (Sarajevo), 6, 1900, br. 5, str. 78-79. — *Jubiläum Ibsen und Smetana*. »Agramer Tagblatt«, 31, 1916, No. 145; Isti: *Govor o Henriku Ibsenu*. Izrečen na proslavi stogodišnjice Ibsenova rođenja u Hrv. kazalištu 20. II. 1928. »Književnik«, Z., I, 1928, br. 2, str. 50-54.

⁷ *Preko naših sila* (drama B. Björnsona). »Hrvatska misao«, god. I, 1902, br. 13, str. 396-403.

⁸ *Strindberg*. »Savremenik«. Z., 4, 1909, br. 4, str. 201-205. Isti: »Jut. List«, 1, 1912, br. 54.

ziju,⁹ Hauptmanu,¹⁰ Bahru,¹¹ Schnitzleru,¹² Echegaray-u¹³ i dr. U tu svoju galeriju književno-umjetničkih odabranika Neslavena svrstao je naš pisac i četiri slavenska pisca, koji su već tada bili smatrani u svjetskoj književnosti kao najznačajniji *slavenski* književno-umjetnički stvaraoci: to su F. M. Dostojevski,¹⁴ L. N. Tolstoj,¹⁵ Štefan Žeromski¹⁶ i Stanislav Przebyszewski.¹⁷ Prirodno, da se pri takvu poslu, iz jednake kritičko-znanstvene potrebe, okušalo njegovo pero i na nizu istaknutih hrvatskih pisaca novijega vremena: to su poimence: Ivan Mažuranić,¹⁸ A. Senoa,¹⁹ Š. Đalski,²⁰ A. G. Matoš,²¹ Leskovar,²² Vladimir Na-

zor,²³ Miroslav Krleža²⁴ i dr. Zanimljiva je činjenica za razvitak književne ličnosti Nehajevljeve u tome, da se on kao šesnaestgodišnji mladić laća ocjene Matičinog izdanja *Niz novijih pripovijesti ruskih*, što ih je tih godina preveo i uvodom popratio poznati hrvatski prevodilac Martin Lovrenčević. Služi se on pritom svojim prvim pseudonimom M. Borišev, koji je, kako se vidi, načinjen prema tada voljenoj rusificiranoj fakturi (Hetmanov = Harambašić, Ivanov = Dežman, Vinkov = Marjanović i dr.)²⁵

Već u tim mladenačkim godinama dolazi lucidni Nehajev do spoznaje o potrebi ugledanja hrvatske književnosti u ruske pisce realiste. Kao sedamnaestgodišnji mladić, suradnik đačkog lista »Nada«, Zagreb 1896—1897, izjašnjava se Nehajev u dilemi između naturalizma i realizma, za realizam, i to za *ruski realizam*, po prilici kao i njegovi imenitiji preteče, hrvatski realisti Osamdesetih i Devedesetih godina, kojima je ruski realizam, poimence Turgenjev, najautoritativniji književni učitelj (Kozarac, Đalski, Leskovar i dr.). »U Rusa učimo se smotrenju života — piše on u zagrebačkoj »Nadi« — i literatura krenut će nam stazom realizma i istine. A što drugo da želimo?«²⁶

Kao jedan od ideologa hrvatske *Moderne*, zaražen pomalo i zapadnjačkim književnim artizmom, nije on ipak nikada prestao ukazivati na ruski realistički roman kao putokaz hrvatskoj stvaralačkoj književnosti. U značajnom članku *Moderno i napredno* definira on lik moderna čovjeka kao naprednu ličnost, koja je izgrađena u duhu suvremenih narodnih potreba spremna da aktivno sudjeluje u razuzlavanju svakojakih životnih problema — u korist svoje društvene zajednice. U tom i takvu poslu, poimence na području književnosti i društvenog djelovanja, može hrvatska književnost naći konstruktivne uzore prvenstveno kod Rusa i u njihovoj književnosti.

»Prosvjetni razvitak društva sâm po sebi donosi to sudjelovanje, tu ovisnost o općenitim kulturnim pokretima, u prvom redu ovisnost o duševnom razvitku Zapada.

⁹ Vladimir Nazor. »Savremenik«, Z. 1911. — *Ogledi, članci i pripovijesti*. 137-149.

²⁴ Jedan literarni događaj. »Jut. List«, Z. 1926. — *Ogledi, članci i pripovijesti*. Z. 1964, 201-203.

²⁵ »Nada«. (Zagreb), 3, 1896/97, 15, 235.

²⁶ Ibid., str. 235.

⁹ D'Annunzio, der Dramatiker. »Agramer Zeitung«, Z., Jg. 74, 1899, No. 106, str. 4-6. Isti: *Primjer moderne talijanske drame*. »Nada« (Sarajevo), god. 6, 1900, br. 8, str. 125-127.

¹⁰ Najnovija Hauptmannova drama (Michael Kramer) »Nada«, Sarajevo, god. 7, 1901, br. 5, str. 79-80. — Isti: *Gerhart Hauptmann* (Šezdesetgodišnji jubilej). »Jut. List«, Z., god. 11, 1922, br. 3886.

¹¹ Herman Bahr. »Jut. List«, Z., 12, 1923. br. 3945.

¹² Schnitzlerova 50-godišnjica. »Jut. List«, 1, 1912, br. 84.

¹³ Zum Tode Josée Echegaray. »Agramer Tagblatt«, 31/1916, No. 272.

¹⁴ Balsac und Dostojevski in kritischer Übersetzung. »Agramer Tagblatt«, 31, 1916, No. 214, 221 (*Braća Karamazovi*). — Isti: *F. M. Dostojevski*. Bilješke o stogodišnjici rođenja 11. XI. 1821 — 11. XI. 1921. »Jut. List«, 10, 1921, br. 3510.

¹⁵ Zola i Tolstoj. Ulomak iz studije *Moderni novelisti*. »Nova nada«, 1897, I, 1-2. Isti: *Put života L. N. Tolstoja*. Spomen-slovo izrečeno o proslavi stogodišnjice Tolstojeva rođenja u Hrvatskom narod. kazalištu, 9. IX. 1918. »Hrvatsko kolo«, 9, 1928, str. 302-308.

¹⁶ Štefan Žeromski. *Uoči proljeća* (Prev. J. Benešić). Izd. Zabavna biblioteka. »Književnik«, Z., 1, 1928, br. 6, str. 231-232.

¹⁷ Znanost i poezija. (Bilješke o Stanislavu Przebyszewskom). »Narodne novine«, Z., god. 65, 1899, br. 164.

¹⁸ O Ivanu Mažuraniću, kancelaru i banu. »Hrvatska revija«, 2, 1930.

¹⁹ August Senoa. »Obzor«, jubilarni broj, 1910. — *Čim da proslavimo Augusta Senou?* »Hrvatska revija«, 1929.

²⁰ Đalski. »Lovor«, Zadar, 1905.

²¹ Epitafij Matošu. »Jut. List«, Z., 1914. — *Ogledi, članci i pripovijesti*. Z., Matica hrvatska, 1964, 150-153.

²² Janko Leskovar. »Život«, Z., 1900. — *Ogledi, članci i pripovijesti*. Z. 1964, 65-78.

I zato ta modernost nije nikakvo strašilo, nikakva opreka pojmu narodnoga: ona je pače najviši njegov stupanj. Tim procesom došlo je u svjetskoj književnosti do ruske i skandinavске invazije. Upravo ruska književnost naljepši je primjer tomu. Istina: Gogolj, Turgenjev, Dostojevski i Tolstoj unijeli su tipove ruske, život ruskoga sela i društva u evropsku knjigu; no pogled na to sve, ideja, duševna dispozicija umjetnička odgovarala je nivaeau Zapada: zvali se oni slavjanofili ili zapadnjaci, sve su ih jednako tištala pitanja društvenog razvitka njihova doba. Samo tako je moguće razumjeti, da Dostojevski, prorok ruske (i pravoslavne) ideje, piše Raskoljnikova i Bjesove — knjige kojih odraz danas još nalazimo u 'ultramodernosti', jednoga Strindberga i Przebyszewskoga. Samo tako moguće je razumjeti, da Turgenjev, aristokrata, zapadnjak i hegelovac, piše Lovčeve zapiske i mužike nazivlje Sfingom.«²⁷

2.

Međutim daleko rječitije od svih navedenih Nehajevljevih razmatranja o književnim ideologijama i pravcima govori njegovo stvaralačko djelo, njegovi pripovjedački radovi, u prvom redu njegov roman *Bijeg*, plod Nehajevljeve inspiracije ruskim realističkim romanom, poimence književnim djelom I. S. Turgenjeva: jer glavno je pripovjedačko djelo Nehajevljevo, njegov roman *Bijeg* — na rusko brdo tkano.

Tematski:

Tragika inteligenta u okviru suvremenog društva. Pogotovu, kad je taj inteligent opterećen i nepopravljivim subjektivnim nedostacima, koji ga dovode do tragičnog sukoba s objektivnom stvarnošću. Mladi književnik i nastavnik, Andrijašević, čovjek velikih planova i zvučnih fraza, nevoljko se osjeća kao nekadašnji »bečki đak« u zagušljivoj hrvatskoj pokrajini, u skromnoj funkciji gimnazijskog suplenta. Ne napreduje on, međutim, u službenom poslu i zato, jer on u stvari ne svršava svojih studija — on je godinama »pravi učitelj« bez završnog ispita. On je u stvari bezvoljan »bijelorukac« jalove građansko-intelektu-

alne sredine nesposobne da zasuče radne rukave u stvarnom radu. Zato Andrijašević, ojađen i bezvoljan, nije kadar voljenoj djevojci zaszvedočiti svoju ljubav — brakom, pa skrivlja je propast voljene žene i svoje ljubavi. U stvari suplent Andrijašević, koji se bezuspješno okušavao i u književnikovanju, ne nalazi sebi željenog mjesta u svojoj društvenoj okolini i propada, jalovo se zadavivši u svome rođenom senjskom moru.

Lik — na prvi pogled poznat: Turgenjevljevič »suvišan čovjek« — odraz Rudjina i (djelomice, kao prirodnjak) Bazarova.

Kompozicijski:

I tehničko-kompozicijski srodan je Nehajevljevič Andrijašević svojoj starijoj ruskoj subraći, Pečorinu, Rudjinu, Bjeltovu: i on u ranoj mladosti mašta o svome značajnom radu u budućnosti, o požrtvovnom zalaganju za svoj narod i za dobro svoje domovine:

... »U to vrijeme općini ga žeda za slavom. Prvi književnički uspjesi podadu njegovu mišljenju novi pravac. Misao o radu za dom i rod, koja se prije dala lijepo složiti s nazorom o životu čistom, životom za druge, u prvom redu za svoje sunarodnjake, ta je misao sada dobila sasvim izrazit oblik: raditi na književnom polju, koristiti općenitosti svojim slavnim djelima. Pred tim novim idealom sasvim uzmakose stare sumnje: — i tako je Đuro Andrijašević dočekao svoju osamnaestu s nešto taloga u duši i mnogo vjere u vrijednost svoga budućega djelovanja.«²⁸

No to je bila teorija. Teorija »suvišnih ljudi«. U stvarnom radu — ukoliko je takvoga bilo u njihovu djelovanju — oni su glavinjali od nemila do nedraga: ne svršivši jedan pothvat, laćali su se novoga, da bi se ubrzo odrekli i jednog i drugoga.

Po struci on je bio kemičar. Prirodnjak kao Bazarov. Ali nije suhi stručnjak — on je i pjesnik i sanjar. Ili bolje: on je pored toga što je pjesnik usput i — kemičar. Dokažuje tu posljednju mogućnost i činjenica, da pjesnik Andrijašević ne položi nikad stručnog, profesorskog ispita kao kemičar ... »Kad sam prvi put stao učiti kemiju — tko bi mene bio prisilio da gledam i pazim na sve potankosti, na najjednostavnija svojstva elemenata. Ja sam odmah pre-

²⁷ »Hrvatska misao«, Z. 1902. — U Matičinom izdanju Nehajevljevičevih djela, I, Z. 1964: *Ogledi, članci i pripovijesti*, Z. 1964, str. 81-82.

²⁸ *Bijeg*, str. 17. (Citiram po Matičinu izdanju: *Bijeg*. Vuci. Z. 1963.)

lazio preko toga i bio spreman da s nekakvoga tobože višeg stanovišta razmišljam o temeljnim teoretskim aksiomima kemije.

Sanjar ostaje sanjar!«²⁹

Covjek je on bezvoljan, neradišan i neodlučan, junak samo na riječima, od mladosti sklon tavorenju i ljenčarenju:

»Andrijaševiću je od mladosti ostala neka čudna odvratnost proti svakom putovanju. I inače on je volio mir, pa se veoma lako složio s davnim običajem dačkim: prosjediti čitave dane u kavani i kretati se na uskom prostoru između sveučilišnih zgrada i stalne gostione. Sa smijehom znao bi pričati, kako je tek poslije tri mjeseca boravka u Beču bio pošao da vidi glavnu ulicu carskoga grada... A o spremanju odijela, rublja i knjiga, neprilično putovanja u trećem razredu željeznice — sve je to bilo neugodno...«³⁰

Takav je bio Andrijašević i prema ljudima i prema svojim tzv. planovima: neodlučno bi se približio odabranoj ili slučajem nametnutoj mu ženi, da bi se gotovo istodobno počeo čitavim svojim habitusom odalečivati od njih, tako da bi stvarao i u toj oblasti — pusta razočaranja i sebi i drugima. Takve su i njegove zaručnice Zora, pa onda tragična Vera Hrabarova: varijante klasične Turgenjevljeve Lize.

»U velegradu Andrijašević se prometnuo sasvim u drugog čovjeka. Iza prve navale boli radi jednog svršetka svoje druge ljubavi (s Verom Hrabarovom) dođe pokajanje. Dane i dane je čekao, neće li od Zore ipak doći kakav odgovor, jer — tako se ipak nije mogao završiti njihov roman... Čutio je da se njena ljubav pretvorila u prezir, da ga ona drži kukavicom, slabićem, koji je uzmakao kad je došao čas ozbiljnih obveza...

Njegovo živovanje stane se kretati u uskim, dosadnim granicama između beskrajnih probdutih noći i lijeno prosjeđenih dana...«³¹

I on se sve dalje srozava u se:

...»Stane se sasvim uklanjati đacima i tražiti društvo po predgradskim gostionicama, sastajalištima malih ljudi... Privikne se na duge večeri u začađenim i blatnim

²⁹ Ibid., str. 59

³⁰ Ibid., str. 7.

³¹ Ibid., str. 21.

lokalima, na društvo stalnih pivopija i pomalo i sâm dođe na to da se umiruje alkoholom. Uloga očajnika postane mu drugom naravi... Par puta pokuša da što piše, da stvara; — ali uvjerenje o beskorisnosti svega tako ga je bilo zaokupilo, da je svaki put iza uzaludna napora bacio pero i sa još ojađenijom dušom išao u gostionu da svoj nemir utopi u alkoholu.«³²

Nije on zato kao kemičar nikad položio završnih ispita, a što mu je onda ometalo da sredi svoj službeni položaj i osnuje obitelj. No zato se rasipao u drugim interesima: za medicinu, za slikarstvo, za kazališnu umjetnost. Kao njegovi ruski srodnici — od Pečorina do Rudjina i sličnih.

I društveni okviri Nehajevljevih junaka (*Bijeg, Veliki grad*) živo nas podsjećaju analognih društvenih sredina Turgenjevljevih pripovjedačkih radova:

jer i Nehajevi su, u društvu njegova Andrijaševića, muškarci — 'comme il faut' (kod Rusa »komilfotnost«),³³ dok gospođice toga društva (senjskog!) uče strane jezike i salonsku uljuđenost uz pomoć engleskih učiteljica. U tome se društvu priređuju društveni sastanci, glazbene večere, književne priredbe, diskusije o Tolstojevoj Ani Karenjinoj i u Kreutzerovoj sonati,³⁶ o liku Kity Ščerbacke, o Vronskome, Levinu.³⁷

Međutim, to uskogrudno provincijsko društvo ne dostaje svojom plitkom razinom visokokulturnom bečkom kemičaru. Zato će on podvrgavati strogoj kritici malograđansku sredinu svoga boravišta — citatom iz Turgenjeva:

...»Mladići sjedjeli su u društvu, pili čaj i jeli stare kifle; kako se tu govorilo o idealima, o budućnosti — a nisu ni slutili jadni, da će taj ili onaj od njih preturiti život igrajući preferans i pravdajući se sa malograđanskim ljudima.«³⁸

I kao tobože odabrani intelektualac Andrijašević rado okrivljuje tu društvenu sredinu, što mu ometa svojom primitivnošću individualan rast:

»Da bilo bi ljepše sjedjeti u kakvom salonu i razgovarati s ljudima u bijelim košuljama i sa damama koje

³² Ibid., str. 22.

³³ Ibid., str. 25.

³⁶ Ibid.

³⁷ Ibid., str. 24-30.

³⁸ Ibid., str. 13.

ne kukaju same. Ali toga nema. Uvjerit ćete se i vi o tom — mi koji ne spadamo u ovaj milieu, ne smijemo ni da se miješamo u nj...«

Andrijašević, ne nalazeći sebi mjesta u okvirima svoje društvene sredine, sve više gubi vjeru i u svoje lične sposobnosti:

»Književnost?

Gle, ja već odavna nisam ništa pisao. Ali svakako ni to me ne bi dugo zanosilo. Teško je vjerovati u vrijednost onoga što sam stvaraš.«

Doživljuju slom i nekadašnji njegovi zanosni planovi o radu za domovinu i narod:

»A raditi za druge? U mene i nema altruizma...«
(*Bijeg*, 64)

Zato se srozava do propovijedanja bespomoćne pasivizacije.

»Ostani na strani i zadovolji se tim da imaš jesti, piti i pušiti i da se ne moraš ponizivati time što moljakaš da ti posude novaca.«

I onda konačan zaključak:

... »Nije danas u modi, mladiću moj, zagrijavati se za što drugo. A i ne može se. Pokušajte samo — stisnut će vas o zid — dat će vam po gubici tako da nikad više ne ćete otvoriti usta.«³⁹

Kao kamen niz strminu, tako se sve ubrzanije otpu-ćuje k svome životnome dnu i Nehajevljevi »suvišni čovjek«. Ispovijeda se on svome prijatelju Toši:

»Toša moj, ja ne spadam među ove ljude. Zašto, ne znam; ali znam to, da je meni za život potreban neki milieu, ne možda bogat i luksuriozan, ali svakako takav da ne moram zapinjati pri svakom koraku. Ovi ljudi što su sad oko mene imaju jedinu zadaću života: da svladaju brigu za kruh svagdašnji. Pa i to im ne uspijeva. A ne uspijeva ni meni. Jesam li ja kriv što sam dosada išao preko granica koje nam pruža naše društvo, ili je tome kriv tko drugi — o tom svemu ne mogu da sebi stvorim suda. Samo osjećam da mi je strašno. U svom zvanju i u ljudima s kojima općim ne nalazim oslonca da se oprem navali obične, dosadne skrbi za najprve potrebe života; od kukavne plaće pak za sebe, za svoj duševni život, ne mogu da upotrijebim ništa. A za budućnost — kakve se osnove dadu graditi?«⁴⁰

³⁹ Ibid., str. 68.

⁴⁰ Ibid., str. 95.

Da je Turgejev bio voljeno Nehajevljevo štivo, svjedoče nam njegova češća doslovna navraćanja na Turgejevljeve tekstove.⁴¹

A ima i stvaralačkih digresija u — »dostojevštinu«. Takvom bi se mogla ocijeniti i defetistička »teorija o propasti«, kako je — sasvim na marmeladovski (*Zločin i kazna*) način — propovijeda Nehajevljevi junak Jagan (u suglasnosti s Andrijaševićem!), nagovijestajući neizbježnost propasti svih i svakoga, i pojedinca i naroda. To je credo Nehajevljeva »suvišna čovjeka«:

»Eto, ja znam da propadam. Opijam se, nemam nikad ni novčića, poderan sam, dužan svakome vragu. Ali proti tomu nema lijeka. Ako se hoćeš uzdržati i otrgnuti, moraš biti jak — i »ubiti babu«, kako kaže Raskoljnikov. Ne trebaš baš ubijati, ali ipak moraš zatajiti svoju narav, svoj osjećaj, svoj ukus. Moraš ravnatelju govoriti da je pametan, kolegama lagati da su nosioci kulture, djeci bajati još gore. A to nije moj posao. Ja bih mogao za volju teorije predavati kakav predmet — recimo etiku ili historiju: ali odgajati djecu — kako ćeš odgajati drugoga kad sâm ni sebe ne možeš da odgojiš ni da prisiliš na polovičnost i stegu? Ako pak to hoćeš, bit ćeš nesretan, dosadan sam sebi, prazan... bolestan... glup... Najbolje je puštiti se...«

»Valja propasti — eto!«⁴²

Đuro Andrijašević, kao suvišan proizvod svoga društva, uistinu je propao, zagnjurivši se negdje u rođenom senjskom moru — beskoristan za sebe i za druge. Baš tako kao i njegov manji brat Frane Mirković (u pripovijesti *Veliki grad*).

3.

Nehajevljeve varijante »suvišnog čovjeka«, kako one dolaze do izražaja, kao književni odraz u prikazanim likovima Đure Andrijaševića (*Bijeg*) i Frana Mirkovića (*Veliki grad*), znatnim su dijelom autobiografskoga karaktera u obadvojema koordinatama, i vremenski i prostorno: mjesto radnje — rodno mjesto Nehajevljevo i Andrijaševićovo, obojica su kemičari (bez završnog ispita) i sl. Te

⁴¹ Ibid., str. 13, 18 i dr.

⁴² Ibid., str. 123-124.

su značajke, očito, bile od značenja i pri Nehajevljevu oblikovanju njegovih »suvišnih ljudi«, jer ih ta realistička povezanost s našom tadašnjom stvarnošću spasava od mehaničkog preuzimanja naše problematike u gotove tuđe kalupe, ma bili oni i Turgenjevljevi: naime, i pored svih, pa i značajnijih, djelomice i ovom prilikom navedenih podudarnosti između likova ruskih i naših 'suvišnih ljudi', Nehajevljevi su 'suvišni ljudi' privezani uz svoju rođenu društvenu sredinu svim svojim dobrim i naopakim životnim manifestacijama dotle, da zbir njihovih osobina, pozitivnih i negativnih, tvore u svojoj konkretizaciji nešto pretežito naše, krvno, povezano s našom teškomučnom društvenom stvarnošću pogubnoga khuenovskoga razdoblja: u zaugšljivoj atmosferi khuenovštine nečujno su se srozavali i pogibali bezbrojni naši proletarizirani talenti — u vinu i bezvoljnom glavinjanju kao 'suvišni ljudi', nepotrebni ni sebi ni drugima. I upravo u toj tragičnoj značajki, u proletarizaciji hrvatske inteligencije, koja prožima i Nehajevljeve »suvišne ljude«, sadržana je bit stvaralačke invencije Nehajevljeva *Bijega*: njegov je glavni junak Đuro Andrijašević — i kao neispitani suplent i kao neodlučni zaručnik (unesrećitelj dviju djevojaka) — tipična, za generalizaciju podobna društvena pojava u Nehajevljevo doba, odnosno u khuenovskom razdoblju našega pokrajinskoga životarenja. I upravo te stvaralačke značajke Nehajevljeva pripovijedačkog umijeća, smještene u sazvučni društveni okvir »suvišnih ljudi«, ponašile su konkretno Nehajevljevo ostvarenje do pozitivnoga književnog lika, davši mu upravo u toj njegovoj lokaliziranoj uokvirenosti potrebitu mjesnu boju (»couleur locale«), a koja mu na kraju krajeva opravdava zaključnu ocjenu: da i to Nehajevljevo stvaranje bude ocijenjeno kao izvorno djelo hrvatske književnosti.

F. M. Dostojevski

I.

Prodiranje Dostojevskoga na Zapad

Prodiranje Dostojevskog u evropsku prijevodnu književnost događa se najvećim dijelom nakon smrti piščeve (1881). Moglo bi se, u tom pogledu, označiti polaznim datumom vrijeme izlaženja prvog izdanja njegovih sabranih djela u Petrogradu,¹ to jest početak Osamdesetih godina. U to doba započinje prevođenje Dostojevskoga, više ili manje neorganizirano, u većini naprednijih evropskih književnosti, razvijajući se onda dalje u nejednakom ritmu u toku nekoliko narednih decenijâ. Tu dolazi u prvom redu u obzir *njemačka* književnost, kao priznata posrednica za rusku književnost za velik dio evropskih narodnih književnosti. Nijemci su uopće prvi koji uvode Dostojevskog u evropsku prijevodnu književnost, i — čini se — jedini uopće koji prevode Dostojevskog još za njegova života.² Ostale književnosti, uključujući ovamo i najnaprednije, upoznaju u svojim prijevodima Dostojevskog tek nakon njegove smrti. I jedna od najznatnijih evropskih književnosti, *francuska*, objavljuje svoje prve prijevode iz Dostojevskog tek sredinom Osamdesetih godina, to jest na čitavih dvadesetak godina nakon prvog njemačkog

¹ Достоевский, Ф. М.: Полное собрание сочинений. Скт. Петербург, 1882—1883, т. т. 1—14.

² Dostojevski, F. M.: Aus dem todten Hause. Nach dem Tagebuche eines nach Sibirien Verbannten. Nach dem Russischen bearbeitet. 2. Theile. Leipzig, 1864. To je, čini se, prvi pokušaj prevođenja, odnosno preradbe jednog djela Dostojevskoga u stranu književnosti.

prijevoda.³ I *Englezi* se, kao i Francuzi, laćaju prevođenja Dostojevskog tek Osamdesetih godinâ. Jedan njihov poznavalac Dostojevskog bilježi sa stanovitim žaljenjem za Engleze nelaskavu činjenicu, da najobavješteniji tisak svijeta (tj. engleski) nije — godine 1881. — ni jednom riječju pribilježio smrti i carskog sprovoda u Petrogradu jednoga od najvećih Rusâ 19. stoljeća, F. M. Dostojevskog. *Talijani* počinju prevoditi Dostojevskog pod sam kraj Osamdesetih godinâ;⁴ a *Amerikanci* tek u prvim decenijima našeg vijeka. Od *Slavenâ* među prvima zapažaju a onda i prevode Dostojevskog Čehoslovaci,⁵ i to u prvoj polovici Osamdesetih godinâ.⁶

II.

Prve vijesti i prvi prijevodi kod Hrvata

Ovo ulaženje Dostojevskog u velike i naprednije evropske književnosti valjalo je ovdje, makar i ovako letimično, vremenski obilježiti već zato da bismo uzmgli udariti pravu cijenu prevodilačkoj budnosti hrvatske književnosti, i — da odmah kažem — uvjeriti se da nismo *in orbe ultimi*. Jer, ma koliko bila neprijatna činjenica, da naša ni prijevodna ni informativna knjiga, a jednako ni publicistika, zapravo i ne zna za Dostojevskoga sve tamo do godine 1883. — kada se kod nas o njemu prvi put iscrpnije obavješćuje naša javnost, u *Celestinovu*⁷ prikazu života i rada Dostojevskoga, kada je on već dvije godine mrtav, valja ipak sa stanovitim zadovoljstvom istaknuti, da *prevođenje Dostojevskog u hrvatskoj književnosti* ipak počinje još u prvoj polovici Osamdesetih godinâ, i to iste godine i s ista dva velika romana Dostojevskog kao i kod Francuzâ. Martin Lovrenčević, vrijedni prevodilac čitave biblioteke ruskih pisaca, može se podičiti, da je prvi uveo Dostojevskoga u našu prijevodnu književnost, i

to u doba kad je Dostojevski počeo da ulazi u najnaprednije evropske književnosti. Godine 1884. upoznaje on hrvatske čitatelje s prvim hrvatskim prijevodima iz djela Dostojevskoga, i to prevodeći odjedamput tri pripovjedačka rada Dostojevskoga u trima našim tadašnjim periodičnim publikacijama. Najraniji od ovih triju prijevoda jest roman *Netočka Nezvanova*,⁸ koja počinje izlaziti u »Hrvatskoj Vili« sredinom veljače 1884, a završava se potkraj lipnja iste godine; kako je »Hrvatska Vila« bila u to doba dosta čitan list, naročito u redovima nacionalistički orijentirane omladine, može se reći, da je ovaj Lovrenčevićev prijevod, koji stvarno prvi uvodi ime Dostojevskoga kao pisca u hrvatsku prijevodnu književnost, bio prvim pozivom i poklicem na prevođenje Dostojevskog kod Hrvatâ. Međutim, još nije ni do kraja objavljen ovaj prijevod *Netočke Nezvanove*, a već je potkraj mjeseca travnja počeo iste godine izlaziti, u sušačkoj »Slobodi«, opet u Lovrenčeviću prijevodu, roman Dostojevskoga *Poniženi i uvrijeđeni*,⁹ izlažeći do kraja iste godine u stotinjak nastavaka. Ni prevođenje ovoga romana nije bilo završeno, kad se ovaj naš oduševljeni poklonik Dostojevskoga latio već i prevođenja pripovijetke *Svijetle noći*,¹⁰ koja također — još iste godine (1884) — izlazi u »Vijencu«, tada reprezentativnoj hrvatskoj književnoj reviji.

Ova tri Lovrenčevićeva prijevoda, koji pokazuju Dostojevskoga s njegove najpristupačnije pripovjedačke strane, utiru put širokom interesu za velikoga ruskog pisca i stalnom prevođenju Dostojevskoga kod nas u toku narednoga decenija, i to sve tamo do polovice devedesetih godinâ kada — nakon prvog i jakoga vala — nastupa stanovita i duga (dvadesetgodišnja oseka prevođenja Dostojevskoga kod Hrvata.

Nešto kasnije, ali još iste godine (1888), počinje izlaziti u hrvatskom prijevodu i jedno od najglavnijih djela Dostojevskoga, roman *Zločin i kazna*,¹¹ u prijevodu Janka

⁸ Dostojevski, F. M.: *Netočka Nezvanova*. Pripovijest. Prev. Martin Lovrenčević. »Hrvatska Vila«, god. III (1884), br. 16-34.

⁹ Dostojevski, F. M.: *Poniženi i uvrijeđeni*. Roman. Preveo Martin Lovrenčević. »Sloboda« (Sušak), god. VII (1884), br. 97-225.

¹⁰ Dostojevski, F. M.: *Svijetle noći*. Prev. M. Lovrenčević. »Vijenac«, god. 16 (1884), str. 297, 409.

¹¹ Dostojevski, F. M.: *Zločin i kazna*. Roman u šest dijelova s epilogom (Preveo Janĳko Ibler). »Narodne Novine«, god. 50 (1884), br. 106-301, god. 51 (1885), br. 1-8.

³ Dostojevski, F. M.: *Le crime et le chatiment*. Traduit du russe par Victor Derely. 2. vol. Paris 1884. — *Humiliés et offenses*. Traduit du russe par Ed. Humbert. Paris 1884.

⁴ Dostojevski, F. M.: *Il delitto e il castigo*. Romano. Milano 1889.

⁵ Mikš, J.: *F. M. Dostojevski*. »Osveta«, 1881.

⁶ Dostojevski, F. M.: *Aninka Nezvanova*. Tábor 1882.

⁷ Celestin, Fran: *Fjodor M. Dostojevski*. »Vijenac«, XV 1883, str. 392.

Iblera, ali kao što je Ibler prevodio Ruse, tako je i prijevoda W. Henckel-a *Raskolnikoff*.¹² Janko Ibler bio ovaj roman Dostojevskoga preveo s njemačkoga, i to iz je, kao što je poznato, jedan od najbudnijih pratilaca književnih novosti toga doba kod nas, putem njemačkog književnog tržišta.

Istodobno, kad i Hrvati, počinju prevoditi Dostojevskoga i *Bugari*, i to jednim omanjim pripovjedačkim radom.¹³ Intenzivnije prevođenje Dostojevskoga kod Bugara započinje pravo tek godine 1888, Jordanovljevim prijevodom romana *Poniženi i uvrijeđeni*,¹⁴ iz kojega se prijevoda onda nižu i ostala djela Dostojevskoga u manjim ili većim vremenskim razmacima.

Srbi počinju prevoditi Dostojevskoga krajem Osamdesetih godina (1888), iako se prve vijesti o Dostojevskom javljaju u njihovoj periodskoj literaturi znatno ranije (1884).¹⁵ No zato oni prevode odmah nekoliko pripovjedačkih radova Dostojevskoga,¹⁶ među kojima i dva njegova velika djela.

Posljednji od Južnih Slavenâ pokazuju prevodilački interes za Dostojevskoga *Slovinci*, koji posizu za prevođenjem prvog njegova djela istom sredinom Devedesetih godina,¹⁷ da onda intenzivnije nastave tek krajem prvog decenija našeg vijeka.¹⁸

¹² Dostojevski, F. M.: *Raskolnikoff*. Roman. Uebers. v. Wilhelm Henckel. Leipzig 1882.

¹³ Достоевски, Ф. М.: Мъничкия херой. Разказ. Пръвель отъ руски М Карановъ („Наука“, III. год, стр. 540, 625, 678). Пловдивъ 1884.

¹⁴ Достоевски, Ф. М.: Унизенити и оскърбенити. Роман. Пръвель В. Иодрановъ. „Искра“, I (1888), стр. 7, 49, 103, 146, 247, 292, 337, 386, 437, 482, 529.

¹⁵ „Црногорка“, год. I (1884), стр. 172, 272.

¹⁶ Dostojevski, F. M.: *Bedni ljudi*. Prev. J. Maksimović. Pančevo 1888 (»Javor«, 1888, str. 176); *Božić u progonstvu*. Prev. J. Maksimović (»Stražilovo«, 1888, str. 70, 85); *Zapisnici iz mrtve kuće*. Prev. Jevta Ugričić (»Stražilovo«, 1888, str. 207); *Zločin i kazna*. Prev. J. Ugričić. Beograd 1888 (samo jedna sveska).

¹⁷ Dostojevski, F. M.: *Bele noći*. Poslovenil J. Kogej. Gorica 1895.

¹⁸ Dostojevski, F. M.: *Ponižani in razžaljeni*. Roman v štirih delih s epilogom. Poslovenil Vladimir Levstik. Ljubljana 1907 (»Leposlovska knjižnica«, zvez. 4.) — *Zločin in kaznen*. Roman v šestih delih z epilogom. Preložil Vladimir Levstik. V

Što se tiče najranijih književnih vijesti o Dostojevskom uopće kod Južnih Slavenâ, valjat će navesti po svoj prilici kao prvo svjedočanstvo spominjanje imena F. M. Dostojevskoga u prikazu I. Milarova,¹⁹ objelodanjen u pravaškoj knjizi »Hrvatska«, na Sušaku godine 1882. U tome veoma instruktivnom prikazu ruskoga društva i novije literature ruske, sve tamo do početka Osamdesetih godina, spominje Milarov, među istaknutijim predstavnicima ruske književnosti Devetnaestoga stoljeća, na više mjesta i Dostojevskog. Tako, govoreći o ruskim književnicima, koji su se svojim književnim radom, pa i životom, zalagali za progresivne ideje ruskoga društva Četrdesetih i kasnijih godina, i poimence tražili od državne vlasti (»smrznute u svom tradicionalnom despotizmu«) oslobođenje naroda od kmetstva spominje Milarov izrijeком i F. M. Dostojevskoga riječima: »Turgenjev je nekoliko puta bio zatvaran i šiljan u progonstvo, Dostojevski je bio osuđen na smrt, ali je bio pomilovan i prognan na nekoliko godina u Sibiriju, a Hercen je sasvim morao ostaviti Rusiju; ali oni ni u progonstvu ni u zatvoru ne popustiše od svojih načela, i dalje radiše na oslobođenju«.²⁰ Milarov spominje Dostojevskog i kao sljedbenika ideja Bjelinskoga, oca naprednije ruske kritike: »Veliki dio najboljih ruskih pisaca, od kojih neki žive i danas, otpočeli su svoj rad u doba kada je Bjelinski bio na vrhuncu svoje kritičke djelatnosti. Turgenjev, Njekrasov, Dostojevski, Gončarov, Pisemski, Iskander, Družinjin, počeli su pisati Četrdesetih godina našega stoljeća. Svi oni mnogo imadu zahvaliti Bjelinskome, što im je on pokazao put i način, kojim će moći najbolje koristiti književnosti i društvu...«²¹ U pravcu ovih ruskih književno-kritičkih smjernica, koje su ruskom književnom kritikom šezdesetih godina razrađene u jedan socijalno-politički nazor o svijetu i društvenom poretku, radio je, prema izvodima Milarovljevim, i Dostojevski. »U tom smjeru javiše se duboke socijalne i psihološke studije

Ljubljani 1908. — *Igralec*. Roman. Iz spominov mladeniča. Poslovenil R. K. Trst 1909. — *Zapiski iz mrtvega doma*. Prevel Vladimir Levstik. Ljubljana 1912. Izd. Mat. Slovenska, »Prevođi iz svetovne književnosti«, zvez. 8.

¹⁹ Milarov, I.: *Pogled na razvitak ruskoga društva i literature*. »Hrvatska«, knjiga za god. 1881. Napisala i izdala je Hrvatska mladost stranke prava. Sušak 1882.

²⁰ Ibid., str. 210.

²¹ Ibid., str. 219.

— romani Dostojevskoga, Gončarova, Černjiševskoga, Kre-
stovske, Ščedrina, Boborykina, Mihajlova, Ardova, koji,
vodeći borbu za društveni progres, u isto doba svojim
istinitim opisivanjem života dadoše stanje, te umne i mo-
ralne osobine društva, te prema tome radiše na zadovolje-
nju njegovih potreboća i stvaranju boljih odnošaja.«²² Ova
Milarovljeva spominjanja Dostojevskog, koliko sam mogao
ustanoviti, valja uzeti kao *prve i najranije vijesti o Dosto-
jevskom na našem jeziku*. Prvim pak iscrpnijim obavje-
štenjem o Dostojevskom, kojim se definitivno skreće po-
zornost hrvatskih književnih krugova i čitalaca na F. M.
Dostojevskoga, valjat će smatrati već spomenuti Celestinov
prikaz života i rada Dostojevskog u »Vijencu« (za godinu
1883), gdje je Fran Celestin, tadanji profesor zagrebač-
kog sveučilišta i odličan poznavalac Rusije i ruske knjige,
dao lijepu informativnu sliku života i rada F. M. Dosto-
jevskoga. Ovaj Celestinov prikaz, čini se, bio je od odluč-
nog značaja za prvo prevođenje Dostojevskoga na hrvatski
jezik, jer već slijedeće godine (1884) počinju objavljivati
Lovrenčević i Ibler svoje spomenute prijevode iz djela Do-
stojevskoga (*Netočka Nezvanova, Poniženi i uvrijeđeni,
Svijetle noći, Zločin i kazna*).

Uzmemo li, međutim, pitanje prvih svjedočanstava o
Dostojevskom kod nas u nešto širem smislu, pa povučemo
u račun sve vijesti o Dostojevskom, koje su zabilježene
na našem nacionalnom teritoriju, onda prvo svjedočanstvo
o Dostojevskom kod nas seže čak u polovicu Sedamdesetih
godinâ, dakle ne samo za punoga života piščeva već i prije
objavljenja njegova glavnog djela *Braće Karamazovih*
(1879—1880). Ta prva vijest sadržana je u odličnoj knjizi
o Rusiji već spominjanog Frana Celestina,²³ koja je izašla
na njemačkom jeziku još godine 1875 (u Ljubljani), a u
kojoj je knjizi Celestin dao vrlo instruktivnu sliku tadanje
Rusije. Dostojevskoga se tu Celestin dotiče, dakako, samo
uzgred,²⁴ spominjući ga kao urednika konzervativnog ča-
sopisa *Graždantina* (pokrenut početkom Sedamdesetih go-
dina, kao nov organ ruskih konzervativaca bliskih tada-
njem ruskom Prijestolonasljedniku), te kao ugledna ro-
mansijera Četrdesetih godina, kada je Dostojevski prista-
jao uz ruske ljevičare, priklanjajući se tzv. zapadnjačkoj

orijentaciji, dok je eto Sedamdesetih godina, kao urednik
konzervativnog »Graždantina« okrenuo leđa svojoj ljevičar-
skoj prošlosti i priklonio se reacionarima.²⁵ Zatim spomi-
nje Celestin Dostojevskoga u društvu prvaka ruskog reali-
zma, stavljajući ga uz bok Gogolju, Turgenjevu, Gončarovu,
Ostrovskome i Pisemkomu.²⁶ Ova vijest Celestinova o Do-
stojevskom i njegovu položaju u ruskoj književnosti spada
vjerojatno uopće k najranijim i najupućenijim svjedočan-
stvima o tom velikom ruskom piscu izvan piščeve do-
movine.

III.

Prevođenje u jeku

1.

U prevođenju Dostojevskoga kod Hrvata, u ovo pola
stoljeća nakon piščeve smrti, dale bi se zabilježiti tri vre-
menske faze, svaka sa svojom individualnom duhovnom
fizionomijom i pozadinom. *Prvu fazu*, kako smo već vi-
djeli, čini decenij od sredine Osamdesetih godina, kad za-
počinje kod Hrvata prevođenje Dostojevskoga (1884), pa
do sredine Devedesetih godina, kada počinje odlučno je-
njavati naš prvi prevodilački elan za Dostojevskoga. To
je faza prvog nadiranja Dostojevskoga na hrvatsku prije-
vodnu književnost. *Druga faza*, doba gotovo potpune stag-
nacije u prevođenju Dostojevskog na hrvatski, obuhvaća
okruglo dva naredna decenija (1894. do 1915): to su godine
naših modernističko-artističkih traženja, u kojima naša pri-
jevodna literatura s ruskog manje više bez kompasa tetura
od simbolista i dekadnata do marksistički obojenih pisaca
(Čehov, Andrejev, Gorki). *Treću fazu*, fazu najvećeg kulta
Dostojevskog kod nas, čini s jedne strane *druga polovica*
drugog decenija ovoga vijeka, u koju pada ruska Oktobar-
ska Revolucija (1917), a s druge strane *prva polovica na-*
rednog decenija, u kojemu je proslavljena stota obljetnica

²⁵ Ibid., str. 376: »Dostojevski war einer der bekannteren
Schriftsteller der Westlichen in den vierziger Jahren und über-
trat nun mit viel gemässigt liberalen Elementen in das conser-
vative Lager.«

²⁶ Ibid., str. 365.

²² Ibid., str. 228-229.

²³ Celestin, Fran: *Russland seit der Aufhebung der
Leibeigenschaft*. Laibach 1875. 8°. Str. 1-388.

²⁴ Ibid., str. 365, 376.

rođenja Dostojevskoga (1921); ova dva izvanjska događaja bila su svakako od odlučna značenja za ponovno posizanje za Dostojevskim u hrvatskoj prijevodnoj književnosti.

Osamdesete godine prošlog vijeka, godine prve faze u prevođenju Dostojevskoga kod Hrvatâ, neposredno se navezuju na razdoblje »iza Senoe«, kad naš realizam, bliski potomak patriotskog romantizma ilirskog, nakalamlje na svoje zagorsko-plemenitaško stabalce »dvorjansku« mladicu sentimentalne turgenjevštine. I tako na tom putu oplemenjivanja naše literature, u to doba događa se među ostalim i to, da naše zagorske plemenitašice Osamdesetih godinâ, čitajući svoje suvremene realiste, veoma često liju iste one »sladogorke« suze koje su se prije dvadeset i više godina osušile na jabučicama blagorodnih bojarinja Turgenjevljeve Tulske gubernije. Šandor pl. Đalski priznaje, na primjer, i riječju i djelom, svojim učiteljem Turgenjeva, i to baš ovog blagorodnog, tako reći, slatkoromantičnog realista Turgenjeva, autora *Dvorjanskog gnijezda*. Onaj drugi Turgenjev, otac Bazarova, koji osluškuje ključanje proljetnih voda i nadiranje novog pokoljenja, nije mogao biti njegovim učiteljem, naprosto već zato što su te uzburkane »proljetne vode« ključale strahovito daleko od naše romantičko-patriotske sredine, koja je stoljećima, pa tako i kroz čitavi Devetnaesti vijek, svevladno ovijala maglom naše »varmeđije« i gušila u svojoj gnjiljoj atmosferi ne samo naše gore i doline nego i naherene naše domove sa svom njihovom kmetskom faunom »pod starimi krovovi«. Pa ako bi tu i tamo i izniknuo iz pramenova tih feudalnih ustajalih maglušina po koji smijoniji burevjesnik, zagrcnuo bi on ubrzo u kakovu romantično-patriotskom zaletu (kao nekoć Kvaternik), progutale bi ga one opet bez traga i glasa. »Vrijeme se mijenja« — rezignirano meditira Đalski o tim godinama — »gradi i razgrađuje, ali ljude ostavlja netaknute. I sve naše slabosti — naši grijesi — naša svojstva — gledaju i stoje kao sfinge u nilskim pustarama, isto tako kameno-ukočene bez micanja — stalno ustaljeno u našoj jadnoj sredini... Možda i zato 'Varmeđinjski dani' ipak bijahu bolji od naših...« Tužno je to vrijeme, gore od doba slavnoga Đalskijevoga Ermenegilda pl. Cinteka de Vuczja Goricza, vrijeme, kad ojađeni i očajni Radmilović pita, »je li uopće potrebna tome narodu viša književnost, i nije li prirodno da, poput vječnog zakona gibanja među svemirskim tjelesima, u životu narodâ male skupine mogu biti sateliti velikih naroda...«

Eto zašto prvi decenij prevođenja Dostojevskoga kod nas još uvijek podnosi samo lakše doze Dostojevskoga. *Braća Karamazovi, Idiot, Bijesovi*, dakako da se ne prevođe u toj prvoj fazi, jer za filozofski, a još manje za socijalno-politički fundirani roman nema u našem kvijetiziranom i provincijski amorfnom društvu Osamdesetih godinâ potrebne duhovne osnovice. I oduzmemo li ovom deceniju *Zločin i kaznu* (koji se roman godine 1884. nametnuo time, što Ibler nije imao u to doba od Dostojevskoga ništa podjednije na njemačkom jeziku), ostaju nam, uz izuzetak *Poniženih i uvrijeđenih*, sve kraći i pristupačniji radovi pripovjedačke naravi, koji tek u drugom redu čine pravoga Dostojevskog. I tek početkom Devedesetih godinâ doživljujemo prvo prevođenje dvaju znamenitijih djela Dostojevskog, prevedenih izravno s ruskog: *Zločin i kaznu* i *Zapiske iz mrtvog doma*, kojim se prijevodima ujedno i završuje ova prva faza prevođenja Dostojevskog kod Hrvata.

Pa i u našoj književnoj kritici toga doba prikazivan je Dostojevski, skoro bez izuzetka, kao sentimentalni zagovornik »poniženih i uvrijeđenih«, koju fizionomiju utvrđuju onda dosljedno i prijevodi što ih objavljuju Osamdesetih godinâ na hrvatskom jeziku redom Martin Lovrenčević,²⁸ Nikola Šumonja,²⁹ Nikola Kokotović,³⁰ Stjepan Lukić,³¹ Ivan Gojtan,³² August Ha-

²⁷ (Lovrenčević, M.): *Fedor Mihaljević Dostojevskij*. »Sloboda«, godina 7 (1884), br. 6.

²⁸ Dostojevski, F. M.: *Poniženi i uvrijeđeni*. Roman. Preveo M. Lovrenčević. »Sloboda«, god. VII (1884), br. 97 do 225. — *Svijetle noći*. Preveo M. Lovrenčević. — »Vijenac«, tečaj 16 (1884), str. 297-409. — *Božićno drvo i svatba*. Iz zapisaka nepoznata čovjeka. »Sloboda«, 1885, br. 293 (Prilog). — *Dječak kod Isusa u oči Božića*. Preveo M. Lovrenčević, »Hrvatska«, 1886, br. 268. — *Krotka duša*. Fantastična pripovijetka. Preveo M. Lovrenčević, »Hrvatska«, 1889, br. 117-128.

²⁹ Dostojevski, F. M.: *Badnji i vjenčani dan*. Preveo Nikola Šumonja. »Vijenac«, tečaj 19 (1887), str. 823.

³⁰ Dostojevski, F. M.: *Bijedni ljudi*. Roman. Preveo N. Kokotović, »Hrvatska«, 1887, br. 44-76. — *Bilješke nepoznata čovjeka*. Preveo N. Kokotović. »Hrvatska«, 1888, br. 284-288. (Izišlo i u zbirci *Pet ruskih pripovijedaka*. Preveo Nikola Kokotović, Zagreb 1889, str. 20 do 40.)

³¹ Dostojevski, F. M.: *Dječak kod Kristova božićnog drveta*. Preveo Stj. Lukić, »Vijenac«, teč. 20 (1881), str. 822. — *Zapisci iz mrtvog doma* (Preveo Stjepan Lukić). Zagreb 1891.

³² Dostojevski, F. M.: *Zločin i kazna*. Roman u šest dijelova s epilogom. Po najnovijem izdanju od g. 1892. s rusko-ga preveo Ivan Gojtan. »Obzor«, god. 34 (1893) do 35 (1894).

rambašić,³³ Milan Mareković,³⁴ Mirko Crkvenac³⁵ i drugi.³⁶ Najplodniji je od ovih prevodilaca s ruskoga spomenuti već i poznati hrvatski propagator ruske knjige Martin Lovrenčević, koji ima velikih i neospornih zasluga za prevođenje i prodiranje odličnih ruskih književnih djela k nama. Pa ako i nije njegov izbor ruskih pisaca i njihovih djela bio svagda tako sretan kao u slučaju njegova izbora i prevođenja Dostojevskoga, valja to, očito, znatnim dijelom svoditi na stanovite poteškoće u orijentiranju na tadašnjem ruskom književnom tržištu, a ne manje i na skromne potrebe našega nevelikog i neupućenoga čitateljskog kruga. Pogotovo pak iskače u vrijednost njegov rad, kad se usporedi s prevodilačkim radom Harambašićevim, Kokotovićevim i Iblerovim, koji su Ruse prevodili na hrvatski jezik od najveće česti s njemačkoga, a pod sugestijama njemačkoga književnog tržišta. Međutim valja priznati, da je, i pored istaknutih nedostataka, u ovim prijevodima iz Dostojevskoga sadržan pozornosti vrijedan literarni napor naših prevodilaca Osamdesetih i početka Devedesetih godinâ. To su naime godine, kada se kod nas inače bez daha s ruskog prevode svakojake »kneževske« gnjavaže u beskonačnim romanima kneza Vladimira Meščerskoga,³⁷ pa onda »velikosvjetska« literatura

³³ Dostojevski, F. M.: *Mužik Marej*. Preveo A. Harambašić. »Prosvjeta«, god. 1 (1893), str. 617.

³⁴ Dostojevski, F. M.: *Djela*. Izd. Milan pl. Mareković. Zagreb 1891 (»Ruska biblioteka«, vol. 1-2). *Ujakov san* (Iz *Mardasovskih ljetopisa*). Preveo Milan pl. Mareković. 2. *Bijedni ljudi*. Roman. Preveo Nikola Kokotović (nepotpuno izišlo).

³⁵ Dostojevski, F. M.: *Božićno drvo i svadba*. Preveo Mirko Crkvenac. »Dom i Svijet«, god. VI (1893), str. 373.

³⁶ Dostojevski, F. M.: *Pošten tat*. Pripovijetka. »Narodne Novine«, god. 55 (1889), br. 57-61.

³⁷ Meščerski, Vladimir, knez: *Žene petrogradskoga društva*. Roman. I. i II. dio. Preveo M. Đorđević-Prizrenac, »Narodne Novine«, god. 51 (1885), br. 110-299, god. 52 (1886), br. 1-69. — *Dnevnik Olge Nikolajevne*. Doživljaji jedne gospođe iz visokog ruskog plemstva. »Hrvatska«, 1886, br. 46-198. — *Knežinja Liza i Gri-Gri*. Roman. Preveo Janko Ibler. »Narodne Novine«, god. 53 (1887), br. 72-131. — *Nesporazumak* (»*Žene petrogradskoga društva*«). Preveo Janko Ibler. »Narodne Novine«, god. 53 (1887), br. 139-200. — *Petja Skuratov*. »Narodne Novine«, god. 55 (1889), br. 244-274.

Vasilija Nemirovića-Dančenka,³⁸ koja se razvlači u stotinama nastavaka »priklučenija« iz živovanja tzv. boljeg ruskog društva.

2.

Druga faza u prevođenju Dostojevskoga kod Hrvatâ (1895—1915) obuhvaća vrijeme malone potpunoga zastoja u prevođenju Dostojevskog. Punih dvadeset godinâ, tj. od sredine Devedesetih pa do polovine Devetstodesetih godinâ, može se reći da se Dostojevski kod nas i ne prevodi. Velikanovićeve pokušaj, iz godine 1903, da prevede veće još neprevedene stvari Dostojevskog (u njegovoj »Svjetskoj knjižnici«), zastaje na prijevodu *Braće Karamazovih*³⁹ i uspijeva donekle tek dvadesetak godina kasnije;⁴⁰ a pored ovog Velikanovićeveg pokušaja daju se u tom razdoblju zabilježiti samo još dva prijevoda omanjih pripovijedaka: *Krotko janje*⁴¹ (*Krotkaja*) i *Orao*;⁴² i dvije dramatizacije djelâ Dostojevskog, izvedene u Zagrebačkom Zemaljskom Kazalištu, u vezi s komemoracijom godišnjice pjesnikove smrti.⁴³ I to bi bilo sve za puna dva decenija! I kraj činjenice, da je dotada bio preveden tek manji dio književnih radova Dostojevskoga, bez *Karamazova*, *Idiota*, *Bjesova* i sl.

Ovu dvadesetgodišnju stagnaciju u prevođenju Dostojevskoga valja tumačiti, po svoj prilici, pretežito time, što je Osamdesetih godinâ uglavnom prevedeno toliko, koliko je bilo potrebno, da se zasiti prva i površna žeđ za ovim

³⁸ Nemirović-Dančenko, V. I.: *Zašto?*. Preveo M. Lovrenčević. »Hrvatska«, 1889, br. 95-100. — *Prekinuta zvonjava*. Preveo M. Lovrenčević. »Hrvatska«, 1889, br. 15-16. — *Sjenke i utvore*. Preveo M. Lovrenčević. »Dom i Svijet«, god. 4 (1891), 257, 274, 290. — *Valovi Ljubavi*. Preveo M. Lovrenčević. »Dom i Svijet«, god. 4 (1891), 10-95.

³⁹ Dostojevski, F. M.: *Braća Karamazovi*. Preveo Iso Velikanović. Mitrovica 1903 (»Svjetska knjižnica«, sv. 1).

⁴⁰ Dostojevski, F. M.: *Sabrana djela*. Preveo Iso Velikanović. Zagreb 1923, sv. 1-9.

⁴¹ Dostojevski, F. M.: *Krotko janje (Krotkaja)*. Fantastična pripovijest (Prev. Nikola Andrić). Zagreb 1913 (»Zabavna biblioteka«, knj. 1).

⁴² Dostojevski, F. M.: *Orao*, »Novi Sisački glas«, god. 3 (1910), br. 13 (Preveo Selim Rakošev).

⁴³ Dostojevski, F. M.: *Zločin i kazna*. Izvedeno 17. veljače 1906. — *Braća Karamazovi*. Izvedeno 24. veljače 1912.

»otkrivenim« prvakom ruskoga realizma. Za prevođenje dubljih, filozofski koncipiranih velikih romana Dostojevskoga, čini se, da nije bilo dovoljno sazrele spremne ni kod čitatelja, a možda ni kod prevodilaca. Valja naime znati, da je to doba, kada se u zapadno-evropskim, pa tako i u našoj literaturi pojavljuju kojekakova nova modernistička književna strujanja s pretežitim akcentom artizma ili čak i larpurlartizma, koji gotovo posve prigušuje interes, među ostalim, i za prvake klasičnog realizma ruskoga. Jer i u ruskoj književnosti tih godina pojavljuju se, nakon dozrelog realizma, jaki simptomi tzv. književne dekadencije (simbolizam i dekadentstvo: Čehov, Andrejev) ili opet nadiranje nove, marksistički orijentirane literature oko izdanja »Zemlje« (Gorki, Veresajev, Čirikov). Na takvoj psihološkoj pozadini, zasjenjenoj kod nas mračnim dobom Khuena, očividno se nije moglo naći dovoljno odlučnosti ni kod izdavača ni kod prevodilaca za jedan zamašniji književni podvig, kakav se tražio za sustavno prevođenje i izdavanje Dostojevskoga, a naročito njegovih najznatnijih neprevedenih djela. I zato vidimo, da u naredna dva decenija ni jedno glavno djelo Dostojevskoga ne nalazi u hrvatskoj književnosti svoga prevodioca. Iso Velikanović, kako je netom rečeno, bavio se mišlju da dađe prijevod nekih važnijih djela Dostojevskoga u svojoj »Svjetskoj knjižnici«, no bio je jednake sreće, ili čak i lošije, kao i njegov pretšasnik početkom Devedesetih godinâ Milan Mareković sa spomenutim svojim izdavanjem »Ruske biblioteke«.

Međutim, ovaj zastoj u prevođenju Dostojevskoga kod Hrvatâ u ovom razdoblju ne treba tumačiti popuštanjem zanimanja za rusku književnost uopće. Privremeno napuštanje Dostojevskoga bilo je prouzročeno isključivo skretanjem interesa ulijevo, u skladu s novim književnim strujama u tadašnjoj našoj književnosti, u priklanjanju tada modernim piscima ruskim, koji su svojim stvaranjem bili bliže ondašnjim našim književnim potrebama: čitava četa prevodilaca, koja je svojim boljim dijelom sudjelovala Osamdesetih godinâ u prevođenju Dostojevskog, poklanja sada svoju pozornost nizu najnovijih ruskih pisaca. Prevode se obilato Čehov, Andrejev, Gorki, Garšin, Kuprin, Mereškovski, Potapenko, Veresajev, Čirikov; a prevode ih August Harambašić, Milan Mareković, Martin Lovrenčević, Vjekoslav Cvjetičić-Albertinov, P. S. Rakošev, Armin Koričić, Iso Velikanović, Nikola Andrić, I. S. Gojtan, Nikola Šumonja, J. Lakatoš, Ivan Krnic, Mate Lisičar i drugi.

Ukoliko je ipak, i pored ove najezde novih ruskih i naših književnih strujanja, ostalo bilo interesa za Dostojevskoga kod nas, može se ono vezati pretežno za Devedesete godine, prije ulaska Maksima Gorkoga u našu prijevodnu književnost, dok je još inercijom djelovao dojam prevodilačkog vala iz prve faze prevođenja Dostojevskog. Da li time dobija stanovitu vjerojatnost mišljenje M. Marjanovića,⁴⁴ da je i naša »Moderna« u neku ruku krštena Dostojevskim, to je više nego sporno; točno je međutim, da je »Dostojevski« i u nas djelovao oslobađajući osobito mlađe duhove od one komotne romantike, te navraćajući naše poglede u unutarnji, duševni svijet.« Osim toga, u teorijama njegova Raskoljnikova već se nalazi mnogo elemenata k nama kasnije došle Nietzscheove filozofije. Inače, zvijezda naše Moderne ranije je svanula, a zatim i omrknula prije nego što su na naš jezik i prevedena najdublja i najutjecajnija djela Dostojevskoga. Pored toga naša je Moderna, imajući i geografski i mentalno bliže Modernu Zapada, zaplovila rano vodama tadanjih modernista Zapadnjaka (Maeterlinck, Bahr, Nietzsche, D'Annunzio) i Nordijaca (Swedenborg, Ibsen, Strindberg, Hamsun), od kojih su poneki imali jakoga duhovnog dodira s idejnim i umjetničkim svijetom Dostojevskoga. Prema tome, a i prema karakteru i rezultatima stvaralačkih napora naše Moderne, valja nju genetički vezati uz Dostojevskoga vrlo oprezno i samo posredstvom spomenute evropske, pretežito germanske Moderne. A i ova je tek površno zapljusnula naše književne obale, rasplinuvši se uz pazvuke bečke Secesije.

IV.

Za Rata i poslije Rata

Treća i najplodnija faza u prevođenju Dostojevskoga kod Hrvatâ nastupa usred Svjetskog rata (1916), kada se iz nacionalno-političkih razloga zapaža u redovima hrvatske inteligencije pojačani interes za Ruse i Rusiju. Tu fazu prevođenja Dostojevskoga otvara kod Hrvata najplodniji i najuspješniji prevodilac Dostojevskoga Iso Velikanović, svojim prijevodom *Zločinstvo i kazna*,⁴⁵ koji ro-

⁴⁴ Marjanović, Milan: *Iza Senoe*. Zadar (1906), str. 110.

⁴⁵ Dostojevski, F. M.: *Zločinstvo i kazna*. S ruskoga preveo Iso Velikanović. Zagreb 1916 (Knj. 1-2).

man tim prijevodom doživljuje — nakon Iblerova i Gajtana — svoj treći prijenos na hrvatski jezik. Rusija i kod nas, nakon Februarske i osobito Oktobarske revolucije (1917), postaje prvorazrednim predmetom zanimanja. Oktobarska revolucija izaziva, kao socijalno-politički fenomen, najdublji i naročit interes u redovima svjetskih sociologa, političara i intelektualaca uopće; a ime Dostojevskog, kao fatalnog ali istinskog proroka velikih događaja, skrenulo je još veću pozornost i na njegova djela, kao na ključ za poznavanje ruske psihe i revolucije. Čitav misaoni svijet upire svoje poglede u Dostojevskog, i on ustaje nakon pola stoljeća nakon smrti, da opet čitavom svojom orijaškom figurom odgovara na svim jezicima svijeta, kako je došlo do toga, da su »bjesovi« i »idioti« zavladao njegovom pravoslavnom domovinom, da u luđačkom nastupu »zločinstvima i kaznama« pridignu k svijetu i pravdi »bijedne ljude«, »ponižene i uvrijeđene«. Tih godinâ prevodi ga i kod nas čitav niz naših prevodilaca, tiskaju ga i pretiskuju časopisi i biblioteke, tako da su u ovom deceniju (1915—1925) i njegova najveća djela osvanula konačno i na našem jeziku, u srazmjerno dobrim prijevodima. Ovo zanimanje za Dostojevskog nije još ni do danas popustilo, dobijajući stalno nove poticaje znamenitim datumima i obljetnicama, osobito stotom obljetnicom rođenja (1921) i pedesetom obljetnicom smrti (1931). Važan moment u prilogu ovog zanimanja kod nas za Dostojevskog, i za ruske pisce uopće, čini dolazak, i ostajanje među nama i u Zapadnoj Evropi, znatne ruske emigracije, među kojom mnogih ruskih pisaca i intelektualaca, koji šire pravo poznavanje Rusije i ruskog duševnog života u našem društvu. Svaki naš intelektualac, nakon Rata, smatra svojom dužnošću da ima pojma o Gogolju i Puškinu, o Tolstoju i Turgenjevu, i ne manje o Dostojevskom; prevodi djela velikih i manjih ruskih pisaca redaju se sada u dugome nizu, i isto tako članci i bilješke o njima. Prijevodi su sada ne samo brojniji nego i bolji, a prevodi se neposredno s ruskoga, a ne kao često ranije iz drugih jezika, poglavito s njemačkog.

Prevodili su Dostojevskoga na hrvatski u ovoj posljednjoj fazi, pored njegova najplodnijeg prevodioca Ise Veli-

kanovića⁴⁶ te njegova prva prevodioca na našem jeziku Martina Lovrenčevića,⁴⁷ još oba Lukića (Stjepan⁴⁸ i Veljko⁴⁹), Josip Pasarić,⁵⁰ Božena Deželić⁵¹ kao i poneki anonimni prevodioci.⁵² U ovoj fazi preveden je Dostojevski kod Hrvata intenzivnije ne samo u pogledu količine, nego i u pogledu kakvoće. Izostala su već posredna prevedenja, poglavito iz njemačkog jezika, a s uspjehom je pokrenuto izdavanje *Sabranih djela Dostojevskoga*⁵³ u prijevodu Velikanovićevom.

⁴⁶ Dostojevski, F. M.: *Poniženi i uvrijeđeni*. Roman. S ruskoga preveo Iso Velikanović. Uvod napisao Drag. Prohaska. Zagreb 1919 (2. izdanje 1921). — *Idiot*. Roman u četiri dijela. Preveo s ruskoga Iso Velikanović. Zagreb (s. a). Dio I-4 (*»Moderna knjižnica«*, sv. 44. do 49).

⁴⁷ Dostojevski, F. M.: *Demoni (Đavoli)*. Roman. Preveo Martin Lovrenčević. »Dom i Svijet«, godina 30 (1917), a zatim u knjigu pretiskano god. 1919 (*»Hrvatska biblioteka«*, sv. 966-1012). — *Mladić*. Roman u tri dijela (Preveo Martin Lovrenčević). »Dom i Svijet«, god. 33 (1920), a zatim u knjigu pretiskano iste godine (*»Hrvatska biblioteka«*, sv. 1084-1091). — *Dječak kod Kristova bora*. Božićna pripovijest. Preveo Martin Lovrenčević. »Dom i Svijet«, god. 35 (1922), str. 7. — *Bor i svadba*. Iz bilješki nepoznatoga. Prev. M. Lovrenčević. »Dom i svijet«, god. 36 (1923), str. 417.

⁴⁸ Dostojevski, F. M.: *Zapisci iz mrtvoga doma*. S ruskoga preveo Stjepan Lukić. 2. izd. Zagreb 1919.

⁴⁹ Dostojevski, F. M.: *Braća Karamazovi*. Roman u četiri dijela s pogovorom. Preveo Veljko Lukić. Zagreb 1918. Dio I-IV (*»Moderna knjižnica«*, sv. 17-19, 20-23).

⁵⁰ Dostojevski, F. M.: *Selo Stepančikovo*. Preveo Josip Pasarić. Zagreb 1920.

⁵¹ Dostojevski, F. M.: *Kolja Krasotkin*. Prevela Božena Deželić. Zagreb 1925 (Izd. »Udruženja za unapređenje dječje književnosti«, sv. 1). — *Iljuška Snjegirjov*. Prevela Božena Deželić. Zagreb 1926 (Izd. »Udruženja za unapređenje dječje književnosti«, sv. 2-3).

⁵² Dostojevski, F. M.: *Bijele noći*. Zagreb 1917 (*»Merкурова Zabavna Knjižnica«*, sv. 13), te »Zabavna Knjižnica«, knj. 1, Zagreb 1921). — *Tuđa žena i muž pod krevetom*. Zagreb 1917. — *Bijedni ljudi*. Roman. Zagreb 1919 (*»Narodna knjižnica«*, sv. 36-40). — *Igrač*. Roman (Iz bilježaka mladog čovjeka). Zagreb 1922 (*»Narodna knjižnica«*, sv. 57-60).

⁵³ Dostojevski, F. M.: *Sabrana djela*. Preveo Iso Velikanović. Zagreb 1922-1923. — Knj. I: *Bijedni ljudi*. Dvojničnik — Knj. II: *Gospodin Proharčin*. Roman u devet pisama. *Domaćica*. *Polzunkov*. *Slabo srce*. *Tuđa žena i muž pod krevetom*. *Poslušni tat*. *Božićno drveće i svadba*. — Knj. III: *Bijele noći*. *Nještočka Njezvanova*. *Mali junak*. *O evropskim zgodama 1854. godine*. — Knj. IV: *Ujakov san*. *Selo Stepančikovo i njegovi žitelji*. — Knj. V: *Zapisci iz mrtvoga doma*. *Nemila zgoda*. — Knj. VI: *Zimske napomene o ljetnim dojmovima*. *Zapisci iz*

U ovom vremenskom razdoblju valja nam pribilježiti i jedan bizaran pokušaj prerade *Zločina i kazne* na hrvatskom jeziku. To je roman *Raskoljnikov*,⁵⁴ koji je sazeo veliko djelo Dostojevskoga na okosnicu čiste fabule, sruivši mu umjetničku patinu. Ova je obradba, sudeći po transkripciji jednog imena,⁵⁵ rađena po nekoj njemačkoj preradi, ili njemačkom prijevodu *Zločinu i kazne*.

Uostalom, ovaj isti roman (*Zločin i kazna*) pobudio je i našega lirskog pjesnika Božu Lovrića, da u jednom ciklusu sonetâ, pod nazivom *F. M. Dostojevski* («Savremeni», god. XVI, str. 116), dade bit ovoga romana hrvatskim čitateljima prigodom stote obljetnice rođenja Dostojevskoga.

»Ubica gordi Raskoljnikov slabi
rukama sunce u ekstazi grabi —
a u pokori prigruo je nogu,
da usnom takne zemlju okajanu
Desnicu diže krvlju poštrapanu
i jedinome utječe se Bogu.«

I ocrtavši tako lik Raskoljnikova, kako on iskače uglavnom i u romanu Dostojevskoga, skicira Lovrić jednako uspješno u stihovima ovih sonetâ i srčiku etike Dostojevskoga.

»Bez grijeha nema oprostjenja,
bez kletve niti blagoslova nema,
bez grijeha duša ostala bi nijema,
bez smrti nebi bilo izmirenja.
Istina jest u znaku otkupljenja —

Velika radost veljeg poniženja.«

Neće biti bez interesa spomenuti ni to, da je Hrvatsko zemaljsko kazalište u Zagrebu, u ovome razdoblju, i to usred Svjetskog rata (5. prosinca 1916), izvelo na svojoj

podzemlja. *Krokodil. Igrač.* — Knj. VII: *Poniženi i uvrijeđeni* (I-IV). — Knj. VIII: *Poniženi i uvrijeđeni* (IV). *Vječni muž.* — Knj. IX: *Kritički članci. Dnevnik piščev za g. 1873.*

⁵⁴ Dostojevski, F. M.: *Raskoljnikov*. Po Dostojevskije-
vu romanu *Zločinstvo i kazna*. Obradio O. B. Zagreb 1923.

⁵⁵ Hrvatski obrađivač O. B. stalno piše Lebezjatnikov umjesto Lebezjatnikov (Лебезятников), po čemu bi se dalo zaključivati, da je ovo ime transkribirao iz njemačkoga (Lebesiatnikow?).

pozornici dramatizaciju pripovijesti Dostojevskoga *Vječni muž*, koja je — kao i one dvije ranije (veljače 1906. i 1912) — bila u stvari prigodnom komemoracijom, te dubljava značenja za našu dramsku umjetnost nije mogla imati. I znamenita prva gostovanja »Moskovskog Hudožestvenoga Teatra« u ovom zadnjem razdoblju imala su u svom programu *Braću Karamazove*, izvedene prema njihovoj originalnoj scenskoj koncepciji, s tako zvanim čitačem («čtec»), te ostavivši sasvim izuzetan dojam u našim književnim i kazališnim krugovima.

Saberemo li sve navedene rezultate prevođenja i pretrađivanja Dostojevskog i njegovih djela kod nas u ovo poslijeratno doba, opazit ćemo, da posljednji decenij označuje vrhunac našega aktivnog interesa za Dostojevskog, a najbliže godine oko stote obljetnice njegova rođenja (1921) mogli bismo nazvati i mi — kao i Nijemci za svoju prijevodnu književnost — godinama *inflacije*⁵⁶ Dostojevskoga.

Kritički interes za Dostojevskoga javlja se kod nas također dosta kasno. U prvo vrijeme prevođenja Dostojevskoga kod Hrvata imamo zabilježiti tek nekoliko informativno-feljtonističkih člančića,⁵⁷ koje smo naprijed spomenuli. Iz Devedesetih godinâ ima se još dodati jedan prijevod s talijanskog o Dostojevskom u »Prosvjeti«,⁵⁸ koji ponajbolje svjedoči, kako su i Dostojevski i ruska književnost uopće u to doba bili još malo poznati i u redakcijama naših najistaknutijih književnih revijâ. Prevodilac toga članka, Stjepan Ilijić, ne prepoznaje čak ni ruskih imena u talijanskoj transkripciji.

Živahniji kritički interes javlja se tek za Rata i nakon Rata, kada Dr. Dragutin Prohaska počinje uvoditi svojim predgovorima k pojedinim prijevodima djela Dostojevskog⁵⁹ ili popraćuje u revijama⁶⁰ pojedine prijevode,

⁵⁶ Lane, S.: *Deutsche Dostojevski-Inflation* («Slavische Rundschau»), Jg. III (1931), No. 3, str. 196-198.

⁵⁷ Dostojevskij, Fedor Mihaljevič: »Sloboda«, god. 7 (1884), br. 96.

⁵⁸ *Pred grobom Dostojevskoga*. Po talijanskom Stj. Ilijić. »Prosvjeta«, god. 1 (1893), str. 294.

⁵⁹ Dostojevski, F. M.: *Poniženi i uvrijeđeni*. Roman. S ruskog preveo Iso Velikanović. Uvod napisao Dragutin Prohaska. Zagreb 1919 (Pretiskano i u 2. izd., Zagreb 1921). — *Zapisci iz mrtvog doma*. S ruskog preveo Stjepan Lukić, 2. izd. S predgovorom Dragutina Prohaske, Zagreb 1919.

dok konačno godine 1921. ne izdaje svoju vlastitu studiju o F. M. Dostojevskom.⁶¹ Pored njega, doticali su se Dostojevskoga, u raznim prigodama, manjim prilozima i drugi naši književnici.⁶² Dublji i sustavniji zahvatnja, međutim, još nema. Istom opširan rad Dragutina Prohaske o Dostojevskom kao »sveslavenskom čovjeku« stavlja sebi jednu dublju i zamašniju zadaću: da dade reljefan lik Dostojevskoga kao sveslavenskog čovjeka u svome vremenu i problematici tog vremena. Zadatak je svoj izvršio Prohaska zdušno, prikazavši F. M. Dostojevskoga uglavnom kao pisca publicističkog karaktera, koji svim svojim književnim i umjetničkim životom živi u svojim danima i za svoje dane, pa su prema tome i njegovi romani u neku ruku bilteni o moralnom zdravlju tadašnjega ruskog društva. Ovo shvaćanje on je pokušao i dokumentirati iscrpnim izvodima i konstrukcijama iz Dostojevskog sub specie ephaemeritatis, i tako je dao knjigu krcatu dokumentima pokadšto i sporedne, a mjestimice i sporne, važnosti zasjenivši njima cjelovit i dinamički lik Dostojevskoga, umjetnika i mislioca sub specie aeternitatis. Samo se tako moglo dogoditi, da se Prohaska jedva i obazre na pojedina važna djela Dostojevskoga (*Piščev dnevnik*, i znameniti govor Dostojevskoga o Puškinu), koja su od kapitalnog značaja baš za ovog pravog i vječnog Dostojevskog. No knjiga imade, pored svega toga, mnogo vrlo dobrih mjesta, koja odaju, pored velikog mara, i opsežno poznavanje mnogih pojedinosti iz Dostojevskoga i njegova vremena, te sadrži obilat materijal i čini vrijedan prilog našoj literaturi o Dostojevskom. I dobre i loše strane ove knjige zabilježili su već i raniji njeni recenzenti.⁶³

Na ovom mjestu pribilježiti ćemo i značajnu kritičku pozornost, što ju je, povodom stote obljetnice rođenja Dostojevskog (1921), posvetila velikome piscu zagrebačka

⁶⁰ Prohaska, Dragutin: *Zločinstvo i kazna i Braća Karamazovi Dostojevskoga*. »Savremenik«, g. 11 (1916), str. 269. — *Idiot Dostojevskoga*. »Savremenik«, god. 12 (1917), str. 248.

⁶¹ Prohaska, Dragutin: *Fjodor Mihajlovič Dostojevski*. Studija o sveslavenskom čovjeku. Zagreb 1921.

⁶² Badalić, Josip: *Fjodor M. Dostojevski*. »Savremenik«, god. 16 (1921), str. 144-149.

⁶³ Isp. Bem, Alfred: *Dr. Dragutin Prohaska: Fjodor Mihajlovič Dostojevski*. Studija o sveslavenskom čovjeku. »Slavia«, roč. 1 (1922/23), str. 438-445. — Zaharov, Evgenije: *Studija g. Prohaske o Dostojevskom*. »Nova Evropa«, knj. 4 (1922), str. 315-317.

»Nova Evropa« s izdavanjem naročitoga broja (od 1. travnja 1922), u kojem su — pored više ruskih literarnih historika⁶⁴ — dali nekoliko vrijednih priloga i neki naši pisci.⁶⁵ U istom broju ima i odličan prijevod govora *O Puškinu*.

Konačno, valja nam još registrirati i jedan veoma zanimljiv marksističko-kritički zahvat u problem samog Dostojevskog od strane Augusta Cesareca, u njegovoj komparativnoj studiji *Dostojevski-Lenjin*,⁶⁶ gdje je on pokušao omjeriti naročitim ideološkim mjerilom obje ove značajne i historijske pojave ruske duhovne kulture. Zauzevši izvjestan aprioristički stav u svojoj ideološkoj fundaciji, Cesarec je nastojao ukazati, koliko je ideološka linija kod Dostojevskog isprekidana, prateći ga u njegovu misaonom razvoju od njegovih »bjesevskih« buntovnih godina, pa sve do njegove »karamazovske« skepse i »raskolnikovskog« posrnuća u posljednjem deceniju njegova života, kada se grafička krivulja njegova ideološkog posrtanja srozava, tako reći sama u sebe, u jednoj tugaljivoj kompromisnosti. »Dualan, na prelomu dva vijeka — kako je to bilo Devetnaesto stoljeće i u samoj Rusiji«, — veli Cesarec za Dostojevskoga — »on je u sebi nosio grč sumnje, i to je njegovo 'bogoborstvo' moralo nužno nadoći. I ako se on u tom bogoborstvu uvijek opet obraćao bogu, onda je to bio samo pad i dobrovoljno skrušenje titana, koji se našao pred nepobjedivim silama, zemaljskima a ne nebeskima, stvarnima kao što je bila cijela stara Rusija, sa sve-moćnim carem i crkvom a bespomocnim narodom i inteligencijom. Protiv te iste Rusije on se sâm bunio u svojoj mladosti, približavajući se već smjeru socijalističkom. Tamnica je bila njegov put u Damask, — mjesto k socijalizmu on se obratio kršćanstvu, poprimivši tako sve karakteristike roba koji se izmiruje sa svojom tamnicom. Kakvo je spasenje moglo doći narodu u tamnici od tog robijaša, Epikteta kršćanstva, koji je blagoslovio svoj vlastiti trnov vijenac i tamnicu proglasio hramom? Sad ili je narod —

⁶⁴ Zjenkovski, V.: *Dostojevski* (Iz knjige *Kritika evropske kulture kod ruskih mislilaca*, VI). — Anjičkov, Evg.: *Posljednje godine Dostojevskoga života*. — Zaharov, Evg.: *Studija g. Prohaske o Dostojevskom*. »Nova Evropa«, knj. 4, br. 10 (1922).

⁶⁵ Sekulić, Izidora: *Uvodna reč*. — Popović, Laza: *Zašto Svidrigajlov?* »Nova Evropa«, knj. 4. (1922), br. 10.

⁶⁶ Cesarec, August: *Dostojevski-Lenjin* (Dva pola rusko-ga antiimperijalizma). »Književna republika«, god. II (1924), br. 5-6.

noseći u sebi boga — već spasen: čemu ga onda još spasavati; ili pak usprkos boga u sebi nije spasen — znači da mu za spasenje ne koristi bog. Što dakle? Srušiti tamnicu? Kada bi to i bilo moguće, Dostojevski se bojao potresa, bojao se ruševina, na kojima nije vidio šta se ima i može da sagradi; mjesto revolucionarom, postao je tako konzervativcem — antipodom onoga koji se u znanju što ima da gradi nije bojao potresa, sam ga izazivajući; antipodom Lenjina.⁶⁷ Sasvim je drugi tempo i pravac kretanja te krivulje uspona kod stvarača Ruskoga Oktobra 1917. Komparacija, ili bolje reći disparacija, između ova dva ruska tražioca boga na zemlji, kulminira u jednoj rudimentarnoj, ali zato vrlo određenoj slici, koju daje Cesarec: »Zamislite globus, i Dostojevski i Lenjin drže ga u svojim rukama. Prvi ga gleda kroz magle i svađa se s bogom, što ga je stvorio tako kriva i nesrećna, a ipak ga, ne izmijenivši na njemu ništa, s vjerom da će to valjda jednom učiniti bog, prepušta bogu. Drugi je razmaknuo magle, gleda ga bistro, bori se samo s ljudima, koji su ga učinili krivim, mijesi ga nanovo, i tako popravljena daje ga na dar ljudima, onima kojima i pripada, onima kojima je on sve, neizbježiv, jedini stan od kolijevke do groba. Zamislite to, i vi ste u slici dobili sav smisao i vrijednost dvaju antiimperijalizama, dviju koncepcija ljudskoga spasenja, one Dostojevskoga i one Lenjina...«⁶⁸ Ma koliko zazirali od ovako smjelih zahvata, pogotovo u komparaciji jednoga sociološkog stratega, teoretika i praktičara, kakav je bio Lenjin, i jednoga suptilnog umjetnika i filozofa najdaljih apstrakcija, kakav je bio Dostojevski, — valja priznati, da je Cesarcu uspjelo, sa svog stajališta dakako, da nam da u ovoj svojoj studiji reljefnu sliku bitij problematike Dostojevskog, ili da ga u stanovitom smislu nametne svojom sugestivnom dijalektikom. O Dostojevskom nije kod Hrvata uopće još pisano s takvom određenošću.

V.

O utjecaju Dostojevskog

O nekom izrazitom utjecaju Dostojevskoga na našu stvaralačku književnost teško da se može stvarno govoriti. Od velike plejade ruskih realista Devetnaestog vijeka je-

⁶⁷ Ibid., str. 197.

⁶⁸ Ibid., str. 210.

dini je Turgenjev imao pravoga utjecaja na hrvatsku književnost, ali on sasvim drukčije i ulazi u našu prijevodnu književnost: Turgenjev (1818—1883), potpuni vršnjak Dostojevskoga (1821—1881), preveden je malone čitav na naš jezik još za svoga života, a što je još važnije, — preveden je u doba rađanja našeg realizma, pa je zato i mogao snažno utjecati na izgrađivanje toga našeg književnog naraštaja u nastajanju. Pojedina njegova djela ulaze u hrvatsku prijevodnu književnost neposredno nakon njihova izlaženja na ruskom; a isto tako rano se javio i živ interes za piščevu osobu. Još godine 1866. objavljuje Velimir Gaj⁶⁹ književno-biografsku studiju o *Ivanu Turgenjevu i Zapadnoj Evropi*, upotpunjujući tako poznavanje pisca i prijevoda njegovih radova, koji šezdesetih godina (1863, 1867) izlaze u »Danici Ilirskoj«.⁷⁰ U istom deceniju posvećuje Turgenjevu bogatu pozornost, zaslugom Josipa Miškatovića — koji uglavnom i uvodi k nama Turgenjeva — »Posielo«, donoseći od godine 1863. prijevode Turgenjevih djela.⁷¹ Pa čak i konzervativna Matica hrvatska objavljuje još za Turgenjevljeva života u svome izdanju jedan njegov već tada popularan pripovjedački rad.⁷² Jednako se prema Turgenjevu odnose i naši glavni književni časopisi, »Vijenac« i »Prosvjeta«, donoseći niz važnih informacija i prikaza iz najupućenijih pera od šezdesetih do Sedamdesetih godina. Pišu o njemu, pored Miškatovića, Ivan Zahar,⁷³ Vladimir Mažuranić,⁷⁴ D. Galac⁷⁵ Vj.

⁶⁹ Gaj, Velimir: *Ivan Turgenjev i zapadna Evropa*. Životopisna i književna certa. »Danica Ilirska«, teč. 20 (1886).

⁷⁰ Turgenjev, Ivan: *Priviđenja i mašta*. »Danica Ilirska«, teč. 20 (1886).

⁷¹ Turgenjev, Ivan: *Tri susreta, Dvorjansko gnijezdo, Mumu, Prkonjica, Prva ljubav, Rudjin*. Preveo Josip Miškatović. »Posielo«, g. 1863-1867.

⁷² Turgenjev, Ivan: *Klara Milićeva*. Pripovijest. Preveo s ruskoga i uvodom popratio Josip Miškatović. Zagreb 1882 (»Zabavna knjižnica Matice Hrvatske«, sv. 23).

⁷³ Zahar, Ivan: *Ivan Turgenjev*. »Vijenac«, teč. 3 (1870); »Vijenac«, teč. 7 (1875).

⁷⁴ Mažuranić, Vladimir: *Ivan Turgenjev i nihilizam*. »Vijenac«, 1883.

⁷⁵ Galac, Đ.: *Turgenjevi i djela I. S. Turgenjeva*. »Vijenac«, 1878.

⁷⁶ Albertino Cvjetičić, Vj.: *Turgenjevljevi ženski tipovi*. »Prosvjeta«, 1906. — *Oci i djeca*, »Prosvjeta«, 1905.

Cvjetišić-Albertinovi,⁷⁶ Josip Pasarić,⁷⁷ Milivoj Šrepeš⁷⁸ i dr., tako da je Turgenjev već oko početka Osamdesetih godinâ, tj. do konačnog formiranja našega realizma, čitavom svojom književnom osobom postao bio svojinom hrvatske književnosti.

Svega toga nema, dakako, ni izdaleka kod Dostojevskoga. Početkom Osamdesetih godinâ, kad je Turgenjev kod nas, tako reći, kod kuće, ne zna se u hrvatskoj književnosti malone ni za ime Dostojevskoga. Razumljivo je zato, da Dostojevski već iz tih vremenskih razloga nije mogao utjecati na naš realizam; a zakasnivši jednom, zakasnio je odmah za čitavo pola stoljeća, jer u doba traženja nove književne orijentacije, u prva dva decenija ovoga stoljeća, mogao je on, kao klasik Devetnaestoga vijeka, imati za naše moderniste još manje interesa, što je uostalom jasno dokumentirano i punom depresijom u prevođenju Dostojevskoga u tom našem beskompasnom književnom razdoblju.

Ima međutim još i jedan unutarnji razlog, zbog čega Dostojevski nije izvršio skoro nikakva utjecaja na naše realiste, — taj razlog je u osebujnoj, ili, točnije, oporoj i manje pristupačnoj, psihološkoj konstituciji umjetničkog djela i svijeta F. M. Dostojevskoga. Nije on, kao primjerice Turgenjev, u osnovici svojoj vedar i optimističan, nego mračan i očajan, pa zato i manje pristupačan od Turgenjeva prevodiocu i čitatelju. A jednako i prosječnom stvaracu umjetniku. Njegov je svijet zborište duševno pregaženih i polomljenih, koji stravično i na vlastitim nervima balansiraju nad mračnim prostorima i ponorima ljudske duše, kuda ih, u mučnoj životnoj disonanciji, teško i nevoljko prati prosječni čitatelj. Turgenjev pak svijet nikada ne gubi veze s realnom i tzv. zdravom svagdašnjicom, tražeći vazda konačne poente, etičke i estetske, u jednoj idealnoj i harmoničnoj sintezi. Otuda onda i razlika u pristupačnosti jednoga i drugoga od ovih dvaju velikih ruskih realista Devetnaestoga vijeka. Tim faktom valja u znatnoj mjeri tumačiti i sporo osvajanje terena od strane Dostojevskog u poredbi s Turgenjevom i u Rusiji i izvan nje; pa tako i kod nas.

⁷⁶ Pasarić, Josip: *Turgenjev i Tolstoj*. »Vijenac«, 1903. — *Turgenjev i francuski jezik*. »Vijenac«, 1899.

⁷⁸ Šrepeš, Milivoj: *Turgenjev i Hercen*. »Vijenac«, 1899.

Međutim, prevođenje naširoko Dostojevskoga kod nas u posljednjim decenijama teško da će ostati bez ikakvih posljedica u pogledu utjecaja na naše mlađe književne generacije, rođene pod burnom zvijezdom ratnih trzanja i poratnih traženja. Da se ona njime bavi, pa i oduševljava, razdire i lomi, zato ima dosta znakova i dokaza.⁷⁹

Najjači utjecaj izvršio je Dostojevski u našoj književnosti baš na književni rad Augusta Cesarca, i kao beletrista i kao mislioca. Radi se, međutim, i tu više o dojmu nego o pravom utjecaju, to jest o integralnom usvajanju Dostojevskog od strane Cesarca, budući da je Cesarčev ideološki stav prema Dostojevskom u cijelosti negativan. Ali, impresioniran u pozitivnom smislu sugestivnom osobom čovjeka i umjetnika Dostojevskog, Cesarec se našao na stanovitom raspuću, i polemizirajući danas protiv Dostojevskoga »đavla«, do odbacivanja njegove osnovne socijalno-političke ideologije, on posvećuje sutra svoj književni rad, svoje iskrnje duhovno ja — »Sjeni Fjodora M. Dostojevskoga«. ⁸⁰ Ili, on piše čak i čitav jedan roman, s teozom, da pokaže Dostojevskom, kako je njegov put u Damask bila slabićska stramputica, u usporedbi s izravnom linijom Cesarčevom: u svom naime romanu *Sudite me!*,⁸¹ koji je u stvari misaona replika na *Zločin i kaznu*, polazi Cesarčev glavni junak, kao i Raskolnikov Dostojevskoga, s iste polazne točke, od tzv. zločina s pozitivnom etičkom pozadinom; ali je konačna etička katarza u poenti Cesarčeva romana i *Zločina i kazne* iz osnove dispartna u svom zaključnom akordu. Jer dok se Raskolnikov gubi i srozava pod bremenom svoga okrvavljenog altruizma, Cesarčev junak stupa pred sud svoje savjesti i ljudi sa sviješću pravednika i heroja, koji se svjesno i neokajano isprsiu u borbi za dobro svojih bližnjih. Očigledna je srodnost njihove tematike: i Cesarec se, kao i Dostojevski, noseći u sebi nastrojenje »poniženih i uvrijeđenih«, najradije zavlači u redove i duše havariranih, a našavši se jednom ne samo među njima nego i s njima, on se muči

⁷⁹ Isp. Cesarec, l. c. — Lovrić, Božo: *Dostojevski*. »Savremenik«, god. XVI (1921), str. 116. — Batušić, Slavko: *Veliki inkvizitor Rusije*. »Savremenik«, god. XVI (1921), str. 151-152.

⁸⁰ Cesarec, August: *Čovjek, koji je prošao kroz svoj grob*. »Književnik«, 1931, br. 2.

⁸¹ Cesarec, August: *Sudite me!* Roman. Zagreb 1917.

svim njihovim mukama, približujući im se do punog doživljavanja. Nije stoga čudo, što stvaranje Cesarčevo odaje tu i tamo i u tehnici i u osnovnoj intonaciji krvnu srodnost s dominantnim nastrojenjima, a i s radom, psihoanalitičkom metodom Dostojevskoga. Čak i onda kad se on najstrastvenije hvata u koštac s Dostojevskim.

Ovo je sve zanimljivo i karakteristično, a i dokaz, da Dostojevski nije ipak prošao bez traga mimo našu književnost, i da njegov utjecaj kod nas — možda — još nije rekao svoje konačne riječi. Intenzivan interes za nj dokumentiran je sa strane Hrvata i prilikom komemoracije pedesete obljetnice njegove smrti (1931), koji je događaj odjeknuo jednim predanim akordom sjećanja punog pijeteta prema velikome piscu. Taj akt pijeteta odrazio se u nizu književnih manifestacijâ,⁸² pretežno prigodnog karaktera, ponajčešće bez istaknutijih pretenzijâ. Htjelo se, u većini slučajeva, i izvanjskim načinom zasvjedočiti posmrtnu poštu velikome piscu, a usput podvući na slučaju Dostojevskog pozitivne i znatne stvaralačke mogućnosti slavenskoga genija.

VI.

S. S. KRANJČEVIĆ I F. M. DOSTOJEVSKI

1.

Pjesnik Josip Milaković, sarajevski pobratim Silvija Strahimira Kranjčevića, prvi je progovorio, još za Kranjčevićeva života, o Kranjčevićevoj lektiri kao podlozi za razumijevanje geneze pjesničkoga lika Kranjčevićeva. U oduljem biografsko-bibliografskom nacrtu s naslovom *Silvije Strahimir Kranjčević* napisao je Milaković u srpnju 1908, među ostalim, i ove značajne retke: »On (Kranjčević) čita najradije ruske pisce, i to gotovo sve odličnije, a naročito Dostojevskoga i Gogolja, pa onda druge sjevernjake, osobito Ibsena. Imade pisaca, čija djela pozna u najtanje tančine... Od filozofa čitao je nekoć Darwina, dok za Nietzschea i Schopenhauera, sa kojim ga

tako rado neki stavljaju, prosuđujući njihove misli uporedo, priznaje sâm, da ih nije volio čitati, jer mu se nisu sviđali.«⁸³

Tako, eto, piše Milaković, može se reći, kao krunski svjedok prije pola stoljeća, odnosno tri mjeseca prije pjesnikove smrti, ističući, da je Dostojevski bio prvenstveni njegov književni interes.

Jednaki odnos Kranjčevićev prema Dostojevskome zasvjedočuje i Vladimir Corović, i to u dva maha: god. 1918. povodom 10. obljetnice Kranjčevićeve smrti u članku *Kranjčević i ruska knjiga*, objavljen u »Hrvatskoj Njivi«⁸⁴ (god. II, 1918, br. 44, str. 750—757). Tu Corović ističe, da je Kranjčević malo čitao, »ali je zato — piše Corović — s posebnom pažnjom čitao Dostojevskoga. Njegov primjerak *Zločina i kazne* (u Gojtanovu prijevodu) sav je pun oznaka, sa ispodvlačenim redovima i čitavim stranama...« »Lektira *Zločina i kazne* ostavila je na Kranjčevića — zaključuje Corović — silan utisak, o čemu, više od čitanoga primjerka, svjedoči njegova *Vizija* s Raskolnikovim«.

Po drugi put se dotiče Corović istoga predmeta godine 1927, i to u svom ovećem prilogu *Lektira Silvija Strahimira Kranjčevića* objavljenom u »Građa za povijest književnosti hrvatske«⁸⁵ u kojemu na temelju proučavanja sačuvane Kranjčevićeva knjižnice, odnosno pojedinih pisaca i njihovih djela pronađenih u toj knjižnici, utvrđuje prema tragovima Kranjčevićeva upotrebljavanja tih knjiga pjesnikov odnos prema određenim piscima i njihovim djelima. I tu iz Corovićevih zabilježaka proizlazi, da su u Kranjčevićevoj knjižnici ruski pisci bili razmjerno dobro zastupljeni, pretežito u hrvatsko-srpskim i njemačkim prijevodima: Puškin, Ljermontov, Gogolj, Hercen, Gončarov, Njekrasov, Turgenjev, Dostojevski, Ščedrin-Saltykov, Tolstoj, Čehov, Korolenko, Andrejev. Između tih pisaca najpomnije je čitao, sudeći po podcrtavanjima i rubnim zabilježkama, djela Dostojevskoga *Zločin i kazna* i *Poniženi i uvrijeđeni* te Tolstojev roman *Vojna i mir* (u njem. prijevodu), Turgenjevljeve *Izabrane pripovijesti* (u prijevodima Miškatovičevim i Divkovičevim). Na temelju tih činjenica dolazi Coro-

⁸³ »Behar«, Sarajevo 1908, br. 6, str. 86.

⁸⁴ »Hrvatska Njiva«, Zagreb, god. II (1918), br. 44, str. 750-757.

⁸⁵ »Građa JAZU«, knj. X, Zagreb 1927, str. 1-100.

⁸² Isp. o tome moje bibliografske podatke u »Novoj Evropi«, knj. 23, br. 4 (od 16. travnja 1931), str. 325—328.

vić do zaključka, da je čitanje djela Dostojevskoga proizvelo na Kranjčevića osobit dojam. »Kad se zapazi — piše Ćorović — koliko je bio intenzivan utisak lektire Dostojevskoga »Zločina i kazne«, i kada se uoče označena mjesta u knjizi, bit će u mnogom jasniji poticaji za stvaranje u svakom pogledu zanimljive Kranjčevićeve *Vizije*, jedne između prvih stvari u hrvatskoj književnosti, koja očito pokazuje neposredni utjecaj 'Velikog Varvarina'.«⁸⁶

Tako je, eto, Vladimir Ćorović prije tridesetak i više godina određivao Kranjčevićev odnos prema Dostojevskome, ne ulazeći pri tome u konkretniju dokumentaciju svojih tvrdnji.

U najnovije doba dotaknuo se pitanja odnosa između Kranjčevića i Dostojevskoga književni povijesnik Emil Štampar u svom referatu za IV. slavistički kongres u Moskvi pod naslovom *Odjek ruske revolucije 1905. na Kranjčevića*.⁸⁷ Njegova je pozornost pritom bila uglavnom usmjerena, kako se to razbira i iz samoga naslova Štamparova priloga, na odjek ruske građanske revolucije iz god. 1905. na Kranjčevićevo pjesničko stvaranje, ali se on, pri dokumentiranju izvoda za iznesenu tezu o snažnom odjeku ruskoga revolucionarnoga zbivanja kod našeg pjesnika, iscrpno poslužio i značajnom Kranjčevićevom pjesmom *Vizija*, u kojoj je naš pjesnik dodijelio odlučnu ulogu Raskoljnikovu, poznatom junaku iz Dostojevskoga romana *Zločin i kazna*. Sâm lik Raskoljnikova, kako je poznato, nije Kranjčević prenio u svoju pjesmu iz romana Dostojevskoga tel quel, kao tuđ i negativno poentirani književni rekvizit, nego mu je dao — svojom pjesničkom idejnom sublimacijom — u obliku svjesnoga revolucionarâ («ubica babe krvopije» = buržoaske Rusije) — osobine pozitivnoga heroja. Svojim dakle pjesničkim preobražajem Raskoljnikovljeva lika udaljuje se Kranjčević i od etičke koncepcije samoga Raskoljnikova, kako nam je taj lik poznat iz romana Dostojevskoga: Kranjčevićev naime Raskoljnikov nije ubojica babe lihvarice, koji će se kasnije za svoje ubojstvo slabički pokajati — nakon tragične spoznaje svoje etičke nedoraslosti za viši podvig, — nego je on, u Kranjčevićevu ostvarenju, svjestan revolucionar, koji ubija »babu krvopiju« (Nikolajevsku Rusiju) i pritom sebe smatra — pobjednikom. Prema tome Kranjčevićev

⁸⁶ »Građa JAZU«, X, Zagreb 1927, str. 2.

⁸⁷ »Slavistička Revija«, Ljubljana 1958, br. 1-2, str. 78-89.

Vizija

Ne, car se ne krivi - ni Bog se ne moli,
A svom svom... tutnji... gomi...
A majka Rusija sa Sve Velikog¹⁾
Podnimala se u dim crni,

Pa gust se podigo na dveri Kremalske
Ko smernit uedah svetog grada,
Gdje Varij Blaieni²⁾ strahovit sanak sni,
Kako patte barikada!

Ne, car se ne krivi - ni Bog se ne moli,
A mat Rusija gleda... sluška...
Pred njome bestrajno se govlje otvara -
Car - kolokol³⁾ se iat ljupiska!

To idu legije ne omih podrovlja,
Sve idu dugo... duše... duše...
U Koljevi in Bog je zvijezdu darovi,
Car. otas Sibir, svom, uša!

Al dugi vijehov red sa Trga Cervenog⁴⁾
U otina Kremlja desko givri
T čini in se: Al Gerarim⁵⁾ li se to
Njemi pope... oči širi....

To on je ustao sa trula lvišta,
On - pucen, popie ualudao
I sad⁶⁾ Kremlja bai u pustku gleda noč,
O nekud judas... čudno... čudno...

S. S. Kranjčević · Vizija (Raskolnikov)

Čuju u taj čas - k'o misle, k'o živu
na spaskom vretom? - misle tišine
A misle čvrstim korakom k'o da je misle
Sad Raskoljnikov? ... se se smijeka ...

Gleda duge red i što su pokušala
Tatka srca u mych svjete,
U rusku vrbu noć, u čiji vrbu svijet,
Sad ubil babu = krvopijcu! *

Pisane str. Kranjčević

1) Ivan Veliki, prvi ruski car na Kramlju, visina
je 82 metra

2) Križ Blagov (Križ veliki) u Križu Blagovom
je katoličko groblje u Križu na Gornjem Trgu pred
Kramljom. Izgrađeno je Ivanom Grozom 1554

3) Car Kolokol = car grob, ogromna naprava od
na svijetu. Visina je 6 metara, težina 200 000 kg
Kako je put do njega, pal je iskopano, pa sad stoji na
podzemlju od granita uz "Ivana Velikoga".
Izpod njega može stati 20 ljudi:

4) Crvena Trg (Krasnaja ploščad) pred Kramljom
Križom i Moskvi.

5) Crveni, lice iz Turgenjevove erte "Anna" misli
se ruski narod.

6) Spaskaja vorata ulaz u Kramlj, kuda prolaze
carevi na krunidbu

7) Raskoljnikov lice iz Dostojevskova romana "Ivan
u Kramju"

Raskoljnikov, kako to zapaža i Emil Štampar, nije sadržajni pandan Raskoljnikova Dostojevskoga, nego je on — u Kranjčevićevoj sublimaciji — oličeni simbol socijalno-političkoga protesta, odnosno aktivnoga revolucionarca. Svakako smjela i svojevrsna idejno-poetska transpozicija, koja je kadra izazvati i opravdane sporove o odmjerivosti takve pjesničke slobode. No to u ovoj prilici nije predmet našega interesa.

Od odlučna je za nas interesa sama činjenica, koju su, kako je maločas istaknuto, zapazili i Milaković, i Vladimir Corović i Emil Štampar: Kranjčević je bio iskrunje povezan s ruskom književnošću, kao svojom književnom učiteljicom, a napose s njezinim genijalnim predstavnikom druge polovice protekloga vijeka — s Fjodorom Mihajlovičem Dostojevskim.

2.

A dade li se to dokazati i konkretnije, produbljenije, negoli nam to pokazuju pojedinačne, opće konstatacije, kako su ih iznijeli malo prije spomenuti istraživači književnoga djela Kranjčevićeva? Mislim da se dade.

Držim naime da bi se dalo u poentama i idejnim formulacijama nekih njegovih značajnih pjesničkih ostvarenja s uspjehom utvrditi inspiracijsko vrelo u filozofijskim koncepcijama, koje su mučile Dostojevskoga, napose njegova Raskoljnikova: da li je ljudima s tzv. »velikom idejom«, kakvima su bili u povijesti nosioci velikih društvenih, nacionalnih i čovječanskih pokreta, reformama, religija kao npr. Likurg, Solon, Muhamed, Napoleon i njima sličnima — sve dopušteno, pa i nasilno uklanjanje jednoga ili mnogih ljudskih života. Opravdanje njihova postupka sadržano je u činjenici, da su oni odabrani geniji, koji su uvjereni da to čine u ime svoga višega poslanja, u svojoj izuzetnoj funkciji za dobro čovječanstva. Na toj se liniji i razvija tragika Raskoljnikova prema koncepciji Dostojevskoga: opsjednut velikom idejom svoga poslanja on bi ubojstvom starice lihvarice htio izvršiti pokus nad samim sobom, nad tim svojim poslanjem. Htio bi saznati, je li on dovoljno jak za naumljeni podvig: jer, »tko je snažan i jak umom — umuje njegov tvorac — taj je i gospodar mase. Tko se mnogo usudi, taj je pred njom i u pravu. Vlast se daje samo onome, tko se usudi sagnuti se i uzeti

je. Sve je samo u tome jedinome: treba se samo usuditi« — rezonira Raskoljnikov prije zločina. On se sagnuo, kako je poznato i ubio, ali je ubrzo nakon počinjenog ubojstva došao do tragične spoznaje, da je on, kao i ubijena lihvarica, u stvari obična kukavna tvar, upravo uš, kojoj nije sve dopušteno, jer mu stanovita nedoraslost za takav čin — njemu i njemu sličnima ne dopušta, da bez kazne prekorači prag opće nedopustivoga. U tome je i srž njegove daljnje etičke i psihičke argumentacije: on je posegnuo za nasilnim postignućem svoga cilja, svoga ideala, ali ga je izdala vjera u se, u svoj moralni potencijal. I zato sustaje, upravo se srozava u sebi, postaje pregažena uš: »njega je nakon počinjenog ubojstva mučio mračan osjećaj mučne, beskraje osamljenosti i otuđenosti« dotle, da on osjeća potrebu povjeriti Sonji Marmeladovoj smisao svoga pokusa u poznatoj ispovijedi: »Ne, nije meni, Sonjo, novac bio glavno, kad sam ubio — ne toliko novac, koliko nešto drugo... Sve ja to sada znam... Meni je bilo potrebno drugo saznati, ono drugo je draškalo moju ruku: trebalo je tada meni saznati, i to što prije saznati, da li sam ja kao i svi drugi ili sam čovjek? Da li ću ja moći da prestupim prag ili ne? Hoću li se usuditi da se sagnem i uzmem ili ne. Da li sam kukavna tvar ili imam pravo?« (*Zločin i kazna*)

Raskoljnikov, kako je istaknuto, dolazi do tragične spoznaje, da je on kukavna tvar, uš, koja nije imala pravo oduzeti život drugoj uši, pa bila to i baba krvopija. I otuda njegov unutarnji, etički slom. Taj raskoljnikovskotitanistički motiv, baštinjen iz evropske romantike (Byron), recipirao je Dostojevski u produbljenom filozofskom i socijalno-političkom obliku, u vezi s konkretnom revolucionarnom problematikom svojih dana: tragičnim likom Raskoljnikova negativno on je odgovorio na teoriju i praksu kasnije propovijedane doktrine o »nadčovjeku« (Nietzsche).

Naš Kranjčević, očiti poklonik »titanizma« Dostojevskoga, kako on dolazi do izražaja u liku Raskoljnikova, posegao je u više mahova pjesničkim oblikovanjem tzv. titanističkih tipova, napose u liku biblijskih likova kao što su Mojsije, Adam, Lucifer. Njegov je Mojsije (u istoimenoj pjesmi) jednako tragičan i s jednakih uzroka kao i Raskoljnikov Dostojevskoga: oba su bili obuzeti tzv. velikom idejom, ali su im nedostajale moralne sile za izvršenje i ostvarenje zasnovane ideje. Kranjčevićev Mojsije ima, ka-

ko to pjesnik ističe, smjelu, ljudsku želju, da izvede svoj narod »iz ropstva zlopatna«, kako ne bi čovjek, božji stvor, u prahu ležao »čelom puzeći«. Međutim, kad narod izraelski kraj punih lonaca misirskih prezre put do obećane zemlje kanaanske i stane slaviti zlačano tele umjesto Jehove, gubi Mojsije, poput Raskoljnikova, vjeru u svoje pravo da silom povede svoj narod do slobode. I on se srozava u se zaustavivši se u svojoj misiji na pola puta, dok mu se mrtva glava obara uz groznu Jehovinu opomenu:

»I tebi baš, što goriš plamenom
Od ideala silnih, vječitih,
Ta sjajna vatra crna bit će smrt,
Mrijeti ti ćeš, kada počneš sâm
U ideale svoje sumnjati.«

Kranjčevićev Mojsije, kao Raskoljnikov Dostojevskoga, dolazi do jednake spoznaje o svojoj etičko-psihičkoj, upravo konstitucijskoj slabosti, koja im onemogućuje izvršenje višega podviga. I u tome je njihova jednaka, zajednička tragika, bez obzira što je jedan od njih (Raskoljnikov) već izvršio nad sobom i pokus, a drugi (Mojsije) nije.

Pa gdje je izlaz iz toga začaranoga kruga?

Dostojevski ga nalazi u tzv. »smirenom srcu«. »Smiri se, gordi čovječe — piše on — i potraži svoj posao na rođenoj grudi... Nema istine izvan tebe, nego je ona u tebi. Nađi sebe u sebi, potčini sebe sebi, ovladaj sobom i — uvidjet ćeš istinu. Nije ta istina u predmetima, nije izvan tebe, nije negdje preko mora, nego prije svega u tvom vlastitom radu na samome sebi. Pobijediš li sebe, smiriš li se u sebi — postat ćeš slobodan, kako nisi prije ni slutio, i započet ćeš veliko djelo, pa ćeš i druge činiti slobodnima i uvidjeti sreću u ponoći života tebe, čitavoga naroda i njegove istine.« (*Brača Karamazovi*). U takvoj, dakle, bespomoćnoj, kršćanskoj smirenosti, resignaciji, pronalazi bogotražitelj i socijalni pobunjenik Dostojevski izlaz iz idejnoga ćorsokaka, u kojemu se našao na paničnom bijegu pred podzemnom, revolucionom tutnjavom u svojoj domovini.

A Kranjčević?

Humanist po osjećaju i odgoju, i on je ne jednom grčio razgnjevljenu pesnicu protiv Boga i ljudi, na primjer u pjesmama *Providnost, Kako je postala nada, Astrea, Pamet i sreća* i dr. Poput autora legende o Velikom

inkvizitoru, ukazivao je i Kranjčević, na nečovječna, upravo nekršćanska protuslovlja između mašte i zbilje u zemaljskom poretku:

»Lako je gore anđelu,
Kada zubi nema,
On miriše rajski cvijet
I sit je posvema!

Al na zemlji želudac,
Za to slabo mari;
U svemiru složan sklad
Bezobrazno kvari!«

Tako potiče Adamov, odnosno čovjekov revolt protiv poretka na svijetu Kranjčevićev Kor demona na čelu s palim titanom Luciferom, u njegovu *Prvom grijehu*.⁸⁸ Pobuna je to iste revoltantske krvi, koju smo osjetili u strašnoj invektivnoj pobunjenog Kardinala Inkvizitora protiv Krista, u *Braći Karamazovima*, odnosno protiv nesavršenoga društvenoga, odnosno čovječanskoga poretka na temelju prvotne Kristove nauke, koja je, prema riječima Kardinala Inkvizitora, riješila pitanje *nebeskog* života, ali je ostavila neriješenim pitanje čovjekova *zemaljskoga* života. Kranjčevićev titan Lucifer, poznavajući te slabosti čovjekova položaja, poziva ga da pođe s njime k punim loncima asirskim:

»U zemlji Asira tu traje vječna čast!
Mješt' kamenja hrpe hljeba,
Slatka mana curi s neba,
Mesom miri svaki kut;
Oj tamo mi je,
Tamo put!«

Međutim, Kranjčevićev se Adam ne odlučuje ni za put, što mu ga ukazuje personificirani Kranjčevićev *Zločin*, ni za pasivnu *Smirenost* Dostojevskoga, nego za aktivan rad, koji će čovjeku omogućiti da bude stvaralac kao Bog i da *u radu* nađe — prema riječima Kranjčevićeva Vođe radnika — »put u Eden«.

Kako vidimo, naš pjesnik, oblikujući svoje »titane« pronalazi i *svoju* vlastitu riječ i *svoja* idejna rješenja. U konkretnom slučaju — sasvim u skladu s njegovom socijalno intoniranom pjesmom *Radniku* (iz god. 1885), a u suprotnosti s pasivnom smirenošću Dostojevskoga.

Ipak, u sublimiranim *etičkim* tonovima *dodiruje* se Kranjčević s Dostojevskim: u *etici samilosti*. Govori on mjestimice čak i rječnikom Dostojevskoga, zagovornika »poniženih i povrijeđenih«:

... »Amo k meni, pravde žedni,
Amo k meni uvrijeđeni, poniženi, gladni, bijedni!«
(*Misao svijeta*)

Štoviše, i Kranjčević i Dostojevski podjednako zavičaju ne samo ljubav čovjeka prema čovjeku, nego isto tako i osjećaj samilosti kao put do individualne i kolektivne sreće. U opreci prema poznijem stavu Nietzschea, koji je samilost ocijenio kao kočnicu napretka i značajku ropskoga morala, tuđu njegovu budućem nadčovjeku, Dostojevski je propovijedao samilost kao prirodenu čovjekovu potrebu u odnosu prema palima i prema »poniženima i povrijeđenima«, nalazeći u toj vrlini najdublju čovječnost, upravo »odbljesak čistoga neba«. Tim duhom izrazito odišu gotovo svi njegovi romani, a poimence u *Bijedni ljudi* i *Poniženi i povrijeđeni*, pa onda *Zločin i kazna* i *Braća Karamazovi*. Ta je pozitivna etička kategorija naročito snagom izražena u romanu *Zločin i kazna*, napose u likovima Sonje Marmeladove, koja osjeća požrtvovnu, upravo svetačku samilost prema ocu pijanici. Jednakim je osjećajem samilosti prožet i odnos Sonjine maćehe prema svojoj »griješnoj pokćerci« Sonji, a isto tako Sonjin prema ubojici Raskoljnikovu, koji je u njezinim očima samo najveći nesretnik vrijeđan jednake, to jest najveće *samilosti*. Polazi ona zato s njime i na robiju, e da bi mu pomogla uspraviti se, unutar nje se preobraziti putem patnje.

Kranjčević je, kako smo to već isticali, pomno, upravo strastveno čitao sve spomenute romane Dostojevskoga, a napose roman *Zločin i kazna*.

U svojoj recenziji Gojtanova prijevoda *Zločina i kazne* (Zagreb 1894) u sarajevskoj »Nadi«⁸⁹ Kranjčević je pun divljenja moralnoj veličini požrtvovne Sonje Marmeladove,

⁸⁸ Kranjčević, S. S.: *Izabrane pjesme*, Zagreb 1898, str. 215.

⁸⁹ »Nada«, Sarajevo 1895, str. 59-60.

koja kao djevojka sa »žutim biljetom« odlazi u prostituciju, da bi spasla od moralnog i materijalnog rasapa svoju obitelj, svoga oca i bespomoćnu maćehu. I analizirajući lik — kako on kaže — »djevojke tjelesno oskvrnute, ali čiste u dušik, pred kojom i maćeha kao pred sveticom ničice pada i noge joj ljubi, Kranjčević je bio tim stranicama romana toliko fasciniran, da je kliknuo u svojoj recenziji romana: »To je momenat, gdje srce u prsima staje, gdje se koljeno instinktivno sagiba pred besmrtnom stranicom.«⁹⁰ Samilost i požrtvornost Sonjina izaziva u Kranjčevića udivljenje, pravi pobožni trepet pred Sonjom kao sveticom. Neće zato biti zgoljno naslućivanje, ako dovedem u genetičku vezu s tom etikom Dostojevskoga Kranjčevićevu pjesmu *Samilost* zasićenu dubokom misaonošću i emocionalnošću — a koje odlike nisu — kako smo netom čuli — tuđe najuzbudljivijim mjestima romana *Zločin i kazna*. Samu samilost zove Kranjčević »biserom u bezdnu morskih tmina«, »poletom do spoznaje i do Boga; ona je alem, kroz koji se u duši lomi sva bijeda svijeta, sav jad života. I obraća se samilosti pravim elogi- jem u pjesmi pod naslovom *Samilost*:

»Ti moj si anđel sjetni, što pouzdana oka
Do ljubavi me vodi, do zagrljaja svijeh;
To oko, to je — sunce, i bez njeg preduboka
Tamnina zemlje koti grijeh.

Ah, jadan ko te nema. U grijehu ležat on će
I duh mu vječno lijetat po kalnoj ovoj doli;
Kroz cijelu drščuć vječnost svoj čekat sudnji zvon će,
Al gdje mu srce, čim da moli — ? ! «

(*Samilost*)

Mogućnost idejnog infiltrata iz *Zločina i kazne* — tako reći — na dlanu je.

To bi se, po mom mišljenju, moglo reći i za idejnu stranu Kranjčevićeva *Zadnjega Adama*. Zna se (Čorović), da je u njegovoj knjižnici zatečen čitani primjerak romana *Brača Karamazovi* (u njem. prijevodu). Ima na tom primjerku i rukopisnih tragova pjesnikova čitanja toga romana: znak proživljenog usvajanja samoga djela.

⁹⁰ Na istome mjestu, str. 60.

A u tome kapitalnom djelu Dostojevskoga dao je Dostojevski i nacrt svoje kozmogonije: to je teorija o vječnom, periodičnom vraćanju života na zemlji. Po prilici, kao i kasnije kod Nietzschea. To je poznata paklenska legenda, što će je Ivanu Karamazovu ispričati njegov dvojnjak, a kojoj je slijedeći sadržaj:

Liberalni mislilac bio je osuđen da prođe u mraku kvadrilion kilometara — u bilion godina. Na upit Karamazova: gdje je mogao doći do tih bilion godina, objašnjava dvojnjak:

»Da, ti misliš na našu sadašnju zemlju! Ta, čovječe, naša sadašnja zemlja, jamačno se sama bilion puta ponovila; jest, jest, ona je živovala, *ledenila se* (podcrtao pisac), raspucavala se, rasipala, rastvarala na sastavne elemente, — sad voda iznad tvrdoga kopna, sad kometa, pa sunce, opet iz sunca zemlja — eto, to ti je taj razvoj, koji se, jamačno, beskonačno puta ponovio i ponavlja i to stalno i uvijek u istom obliku, do u najtanje sitnice! Dosadno i predosadno u najneprirodnijem obliku!« (*Brača Karamazovi*)

Tako Dostojevski. Nazvao je taj proces »ciklusom vremena«.

A Kranjčević?

Personificirao je taj Zemljin »krug vremena« u liku Zadnjega Adama, u fazi *oledenijavanja* Zemlje. Sunce (Febo) i Zemlja (Geja) rastaju se na stanovito razdoblje, koliko je potrebno, da dođe do nove razvojne faze u Zemljinu periodskom ponavljanju i obnavljanju utrnuloga života.

»Mru bozi — košto magla vrh pučine,
Mru — košto sanja u prozorje mre,
Mru — košto svijest na samrti gine
I s njome ljudske tlapnje sve!«

A sa Zemljom umire i njen posljednji stanovnik *Zadnji Adam*, »ko zadnji svjetlac prometejske vatre« i

»Buntovnik mrtve što bogove dira,
I — tužitelj svemira!«

Jedna je faza u razvitku Zemlje uminula, da bi dala mjesto drugoj, koja će na ledu naći urezani upitnik iz pređašnje razvojne Zemljine faze:

»Sve, što je bilo, da isprazno prođe
Bez glasna traga, dokle opet dođe
Nov kaos mutni do — drugog izdanja!

Drugo izdanje kaosa — kako naziva Kranjčević obnavljanje Zemlje — i nije ništa drugo nego jedna od faza u »ciklusu vremena«, što ga je nabacio Dostojevski u romanu *Braća Karamazovi*. Istina, Kranjčević je čitao i tadašnje napredne prirodnjake (Darwin, Haeckel i dr.), pa je mogao i kod njih naći pobude za svoju filozofijsku koncepciju *Zadnjega Adama*, ali je ipak sva prilika, da mu je i u tom slučaju bio najneposrednijim posrednikom upravo Dostojevski, kao »veliki ruski lirik« (A. Lunačarski), i autor strastveno čitanog romana *Braća Karamazovi*. Jer filozofijska srž »ciklusa vremena« Dostojevskoga ingeniozno je pjesnički oblikovana u toj Kranjčevićevoj filozofskoj poemi, kojoj je malo premca na području naše umjetničke riječi. Ne gubi zato ona na svojoj originalnosti nimalo od toga, što je — ako je — njezin idejni začetnik genijalni autor *Braće Karamazova*. Puškin je dao Gogolju fabulu za *Mrtve duše* i za *Revizora*. To ne obezvređuje ni za jotu vrijednost i originalnost besmrtnih Gogoljevih djela *Mrtvih duša* i *Revizora*.

3.

To što vrijedi za odraz Dostojevskoga u Kranjčevićevoj poemi *Zadnji Adam*, važi podjednako i za sve maločas spomenute odraze Dostojevskoga kod Kranjčevića: oni su samo idejne pobude s misaonoga vrela velikoga ruskog mislioca, a koje je pobude naš veliki pjesnik samostalnom pjesničkom sublimacijom oblikovao u velika umjetnička ostvarenja.

Kranjčević, međutim, nije nipošto osamljen slučaj u našoj književnosti, u čijemu se stvaralačkom radu odrazilo književno djelo Dostojevskoga: poznato je, naime, da se s Dostojevskim, i kao misliocem i kao umjetnikom, strastveno rvaio, kako je već istaknuto, i August Cesarec, mada je u idejnom pogledu Cesarec, kao uvjereni revolucionar, zauzimao i branio sasvim suprotne idejne pozicije od autora *Zločina i kazne*, zagovornika kršćanske pasivnosti i smirenosti. No mimoići ga nije mogao ni jedan ni drugi, jer se »veliki ruski barbarin« gigantski ispriječio

na najistaknutijoj raskrsnici ljudske misli, s kojom svaki misaoni pisac mora obračunati ovako ili onako u najskrovitijim zakutcima svoga duha.

I naš je Kranjčević to učinio, kako smo to pokušali pokazati, u okviru svoga vremena i svoga velikog talenta: na posljednjoj pak etapi svoga životnog puta i idejnog razvitka, godine 1906, kad se pjesmom *Vizija* odazvao na povijesna zbivanja u Rusiji (na revoluciju 1905), on se, nakon sloma revolucije, godine 1906. u svom političkom stavu korjenito odvojio od ranijega pasivističkoga gledanja (*Prvi grijeh*) i suglasio se s metodom izravne akcije ruskoga revolucionarnoga pokreta: odobrio je stav simboličkog revolucionara Raskoljnikova, koji je — zbog viših ciljeva čovječjega poretka — ubio »babu-krvopiju«, to jest carsku Rusiju, i tako *upotrebom sile* uklonio smetnju daljem progresu te zemlje. Ta njegova zaključna poenta odjeknula je s njegove lire u njegovoj najzrelijoj dobi, dvije godine prije njegove smrti, dokazavši time da je on, i pored svega poštivanja »velikoga ruskog barbarina«, Dostojevskoga, pošao u odlučnim časovima i gledanjima — svojim samostalnim putem, putem naprednih mislilaca svoga vremena.

VII.

Ante Muljačić osvrnuo se na netom otkrivenu književnu ostavštinu Augusta Cesarca, na njegove dotad neobjavljene radove: roman *Bijeli lutalac*, *Krist i Juda* te *Majka božja bistrička*. Proučivši nove Cesarčeve tekstove, Muljačić je utvrdio stanovite idejne i stvaralačko-kompozicijske dodirnosti između Dostojevskoga i spomenutih Cesarčevih romana.⁹¹

Roman *Bijeli lutalac* (iz 1917. god.) nosi, prema Muljačićevim konstatacijama, »po svom stvaralačkom postupku — načinu obrade, elemente moraliziranja Dostojevskoga, samo ne pasivnog, već aktivnog, borbenog, s oštricom uperenom protiv ropstva, rata i mraka«. I zato se pisac s mesijanističkim oduševljenjem obraća »cijelom čovječanstvu da krene ka istini i ljepoti u pronalaženju ljudskih vrednota«. Autor (Cesarec) govori o preporodu čovječjeg nutarnjeg »ja«, i pojedinaca i svih ljudi...« »Doći će

⁹¹ Muljačić, Ante: *Dostojevski i književna ostavština A. Cesarca*. »Zadarska Revija«, Zadar 1961, br. 6.

onaj koga čekamo — zanosi se vidovito Cesarec — jer on je uvijek među nama... Tek stope mu izbrisasmo, i nepoznati su nam ciljevi putova njegovih... Zar nije sve određeno prošlošću i zar nije budućnost određena sadašnjošću? Samo je još ne znamo. Ali on će nam je raskriti... Doći će onaj koga čekamo i suzbit će neman u nama.«

Nakon takve gotovo apokaliptičke vizije, Cesarec se, sasvim u duhu cikličkih koncepcija Dostojevskoga, zanosi zakonitošću budućega Čovjekova razvitka »do najviših karika« u njegovu usponu.

»Genije Čovjekov prije i poslije Čovjeka — sagledava Cesarec — na Zemlji onaj koji je pošao od najniže karike razvoja, da preko strahovitih zapreka i nepokolebivih napora svrši sa najvišim kralježnjakom na Zemlji sadašnjoj — i da tu najvišu kariku nadoveže kao zlatni lanac vječnosti na najnižu od viših na drugim Zemljama.«

Citirane idejne dodirnosti između Dostojevskoga i Cesareca nalazi pisac kod Dostojevskoga u *Piščevu Dnevniku* i u romanu *Braća Karamazovi*.

Još uvjerljiviju vezu sa stvaralaštvom Dostojevskoga nalazi Muljačić u Cesarčevu romanu *Krist i Juda* (1924). Tema je tog romana — život političkih zatvorenika u tadašnjoj Jugoslaviji u »glavnjačama«, zatim pokušaji vladodržaca da putom vjerskih agitatora u zatvorima »preodgajaju« zatvorenike, pa sve to — po Muljačićevim konstatacijama — »budi asocijacije iz *Mrtvoga doma* Dostojevskoga: traženje istine i smisla života, ali na dijametralno oprečnim putovima — kvijetističkog idealizma i buntovnoga materijalizma. Pa i tema »bogoiskateljstva« u *Braći Karamazovima* odrazila se u istome romanu *Krist i Juda*. Cesarec nalazi rješenje posljednjih Čovjekovih problema »božanskih« i zemaljskih u novom, socijalističkom društvu slobode, pravde i jednakosti. Treći Cesarčev roman *Majka božja bistrička* bio je predmetom Muljačićeve pozornosti na posljednjem Kongresu jugoslavenskih slavista u Ljubljani (20. IX. 1961), gdje je u kongresnom referatu utvrdio jednake dodirne idejne veze između Dostojevskoga i Cesareca (tekst toga referata, međutim, nije mi dopao do ruku).

Na osnovi netom iznesenih konstatacija dolazi Muljačić do slijedećeg zaključka:

1. Romani iz književne ostavštine Augusta Cesareca *Bijeli lutalac* i *Krist i Juda* sadrže poneke problemsko-tematske karakteristične elemente Dostojevskoga.

2. Oba spomenuta romana sadrže, kao i djela Dostojevskoga *Braća Karamazovi* i *Piščev dnevnik* problematiku mesijanizma i težnju za rješanjem problema općeljudskog spasenja i sreće.

3. Ta oba Cesarčeva romana čvrsto su povezana s metodom moraliziranja Dostojevskog — o dobru i zlu, o grijehu i njegovu činu, o ljudskoj savjesti, o simbolu križa i Krista, o sveljudskoj pravoj slobodi.

4. Nastrojenja Cesarčevih junaka u tim spomenutim romanima, iako su slična nastojanjima junaka u književnom djelu Dostojevskoga, ipak se u idejno-političkom smislu bitno razlikuju od junaka Dostojevskoga.

I na kraju zaključuje Muljačić:

»Da je Cesarec cijenio i volio djela Dostojevskoga, vidi se i iz materije i problematike koju je zahvatio i obrađivao u svojim literarnim djelima. Ta problematika živjela je zajedno s Cesarcem, on ju je nosio u srcu čitavog svog života. Možemo slobodno utvrditi da nijedan pisac kod nas između dva prošla rata nije u tolikoj mjeri asimilirao u svojem književnom stvaralaštvu umjetnost Dostojevskoga — kao Cesarec. Time, naravno, nije u književno-umjetničkom smislu umanjeno značenje izrazito južnoslovenske odnosno hrvatske specifikacije, koju je on osebnim književno-publicističkim jezikom fiksirao u svojim djelima.«

Muljačićeve su konstatacije jasne i uvjerljive, pa su kao takve stvaran doprinos poznavanju odraza i utjecaja velikog ruskog »barbarina« i u onom dijelu Cesarčeva stvaralaštva, koje je bilo prijašnjim istraživačima nepoznato.

Muljačić se, međutim, nije zadovoljio postignutim i netom citiranim rezultatima svojih istraživanja, nego je tu temu o odrazu i utjecaju Dostojevskoga na noviju hrvatsku književnost dalje razradio u svojoj doktorskoj disertaciji pod naslovom *F. M. Dostojevski kod Hrvata između dva rata, 1918—1941.*⁹²

Glavni rezultat njegovih istraživanja sastoji se u pronalaženju i znanstvenom utvrđivanju daljih i dubljih odraza i utjecaja književnih radova Dostojevskoga na književno stvaralaštvo niza naših pisaca i pjesnika između dva rata, poimence na pripovjedače Augusta Cesareca, Ulderika Donadini-a, Miroslava Krležu i Ivana

⁹² Muljačić, Ante: *O utjecaju i odrazu Dostojevskog na hrvatsku beletristiku*. Split, »Mogućnosti«, XVII (8 i 10), 1971.

Dončevića te na pjesnike A. Cesarca i Tina Ujevića. Dokazujući i pokazujući te odraze i utjecaje, on ih je, napose u Cesarčevu slučaju, znatno proširio i produbio u odnosu prema svojim ranijim istraživanjima, uvjerljivo ukazujući na idejnu i stvaralačku povezanost Cesarčeve pripovijetke *Sudite me!* s romanom *Zločin i kazna* F. M. Dostojevskoga. Utvrđujući u navedenim djelima niz podudarnih idejnih i literarnih elemenata, on isto tako ustanovljuje, u jednakim istraživanjima, srodnost analognih stvaralačkih elemenata u njegovu (Cesarčevu) romanu *Careva kraljevina* s romanom Dostojevskoga *Idiot* i *Zapisci iz mrtvoga doma*. Jednako uvjerljivo utvrđuje Muljačić refleksive stanovitih lica i prizora Dostojevskoga u Cesarčevoj pripovijetki *Čovjek koji je prošao kroz svoj grob*, kao i u romanu *Majka božja bistrička* u odnosu prema romanu Dostojevskoga *Braća Karamazovi*.

Dalja svoja istraživanja u jednakom je smislu usmjerio Muljačić u odnosu prema književnom djelu Ulderika Donadini-a. I tu je on, uranjajući metodički u formalnu i sadržajnu bit pripovjedačkih radova Donadini-a *Đavao gospodina Andrije Petrovića* i *Dunja*, zatim u romanima *Bezdan* i *Kroz šibe* — ustanovio srodnost stvaralačke književne atmosfere na bazi nedvoumnih Donadinijevih inspiracija duhom misaonog svijeta Dostojevskoga, poimence njegova romana *Braća Karamazovi*.

Pa i kod najznatnijega hrvatskoga pisca u razdoblju između dva rata, kod Miroslava Krleža, utvrdio je određene umjetničke i idejne odraze u odnosu prema književnom djelu Dostojevskoga, napose u Krležinoj dramskoj legendi *Cristovalu Colonu* i u pripovijetki *Veliki meštar sviju hulja*.⁹³

Utjecaj Dostojevskoga na mladog Dončevića utvrđuje Muljačić srodnošću tematike, kao i idejnog i stvaralačkog postupka Dončevićeva u njegovoj pripovijesti *Biser i svinje* i u romanu Dostojevskoga *Zločin i kazna*: nalazi on u jed-

⁹³ »Mladi Krleža tkao je svoga junaka Kraljevića («Veliki meštar sviju hulja») po uzoru na junake Dostojevskoga. I drugi njegov junak u tom djelu nosi u sebi tipične crte umjetnosti Dostojevskoga: Veliki meštar idejno je srodan Velikom inkvizitoru u »Braći Karamazovima«.

Idejni odraz velike umjetnosti Dostojevskoga na to Krležino djelo očituje se u ovim najkarakterističnijim literarnim elementima:

nom i drugom djelu niz korelatnih stvaralačkih elemenata ukorijenjenih u velikom romanu Dostojevskoga. »Evo najkarakterističnijih momenata sličnosti u tim dvjema djelima:

a) lik Skрге, starog trgovca, vrlo škrtog no bogatog u pripovijetki *Biser i svinje* jako naliči na staru škrtu i bogatu lihvaru Aljonu Ivanovnu u *Zločinu i kazni*;

b) teorija nasilja predstavlja idejnu okosnicu u oba djela;

c) lik Carmen srodan je liku Raskoljnikova uglavnom po učinjenom prijestupu, a i po snovima poslije prijestupa, koji naliče na san Raskoljnikova prije zločina;

d) Carmen u atmosferi psihičkog uzbuđenja i griznje savjesti zbog zločina postupa kao i Svidrigajlov pred svoju smrt u *Zločinu i kazni*: oprašta se s poznatim ljudima i dariva ih, hineći da odlazi u nepoznat kraj.⁹⁴ (Muljačić, A.: *Dostojevski kod Hrvata*, str. 179)

U posljednjem odjeljku disertacije pod naslovom *Dostojevski u hrvatskoj poeziji između dva rata* ustanovljuje Muljačić na temelju obilato citirane dokumentacije niz očitih refleksa misaonog i emotivnog svijeta Dostojevskoga u lirici toga razdoblja, poimence u pjesničkom stvaranju Augusta Cesarca, Tina Ujevića i dr.

Na temelju svih tih Muljačićevih zapažanja i konstatacija o odrazu i utjecaju Dostojevskoga u hrvatskoj knji-

a) Kraljević u noveli »Veliki meštar sviju hulja« je eruditska, kontemplativna, no pasivna ličnost, jako slična Ivanu Karamazovu u romanu »Braća Karamazovi«;

b) Kraljevićev gnjev i bunt protiv društvene nepravde gotovo je jednak gnjevu i buntu Ivana Karamazova. Oba junaka zastupaju isto načelo: odbijaju 'harmoniju' svijeta, ako joj se mora žrtvovati i najneznatnije biće;

c) Veliki meštar (šef-hulja) u noveli »Veliki meštar sviju hulja« idejno je srodan Velikom inkvizitoru u romanu »Braća Karamazovi«. Oba lika ne prezaju ni pred čime, samo da sačuvaju materijalnu korist i blagostanje;

d) Kraljevićev kontemplativno-sentimentalni osjećaj odgovornosti — za sve i svakoga na svijetu — gotovo je jednak stavu Aljoše i starca Zosime u »Braći Karamazovima«;

e) Kraljevićevo praštanje aferašu šefu-hulja mnogo je nalik na opće praštanje kneza Miškina u romanu »Idiot«. (Muljačić, A.: *F. M. Dostojevski kod Hrvata između dva rata* (1918—1941). Disertacija. Zadar 1965, str. 176)

⁹⁴ Muljačić, A., o. c. 179.

ževnosti između dva rata postaje nam i njegov zaključak u završnom stavu disertacije ne samo razumljiv, nego i prihvatljiv:

»Dostojevski je u našoj hrvatskoj beletristici i poeziji između dva rata ostavio vidljiv trag odraza i utjecaja na naše krupne i značajne pisce i pjesnike, među kojima se nalaze i Miroslav Krleža i August Cesarec. Naši pisci i pjesnici, koji su stvarali između dva rata, preuzimali su od Dostojevskoga motive i ideje iz njegovih umjetničkih djela, a zatim ih presađivali i obrađivali na svoj način u svojim umjetničkim tvorevinama. Usporedna analiza na konkretnom materijalu književnih djela Dostojevskoga i naših pisaca te činjenice obilno potvrđuje, pa bi njezini rezultati trebali da budu prilog razumijevanju svestrane stvaralačke ličnosti velikog ruskog pisca i rasvjetljavanju veza hrvatske i ruske literature.«⁹⁵

Suvremena književna kritika pokušala je dovoditi u stvaralački odnos i književno djelo Milutina Cihlara-Nehajeva s književnim stvaranjem Dostojevskoga. U tom je pravcu vrijedan pažnje napor Ane M. Bešker u prilogu *Nehajev i Dostojevski*,⁹⁶ u kojemu autorica s uvjerljivom argumentiranošću upućuje na neposrednu idejnu povezanost Nehajevljevih filozofskih i estetsko-kritičkih pogleda s jednakom problematikom u naziranjima, a zatim i u djelima velikoga ruskoga pisca. Na tom području, koje ima svoju percepcijsku osnovicu i u Nehajevljevu stručnom obrazovanju (doktor specijalne filozofije), mogla je A. M. Bešker doista nastupiti, kao pouzdanim dokaznim materijalom, s nizom neposrednih svjedočanstava iz filozofskih i publicističkih Nehajevljevih radova.

Manje je, međutim, uvjerljiva autoričina dokumentacija o odjeku Dostojevskoga u *književno-stvaralačkom radu* Nehajevljevu. Zadovoljit ćemo se zato, umjesto osporavanja ponekih autoričinih izvoda s toga područja, samo jednim njezinim zaključnim izvodom: »Tako smo, privevši kraju ovu makar i nepotpunu analizu nekih Nehajevljevih novela, što izravno ili tek slučajno aludiraju na Dostojevskoga, došli i do kraja ove radnje koja predstavlja zapravo

tek pokušaj određenog rasvjetljavanja odnosa našeg pisca prema Dostojevskom.⁹⁷ Međutim, u želji da pokušam sa svoje strane odrediti odnos književna stvaranja Nehajevljeva prema ruskoj književnosti, došao sam do uvjerenja, bez obzira na književno-kritičku povezanost Nehajevljevu s čitavim nizom slavenskih (Dostojevski, Przebyszewski, Žeromski, Tolstoj i dr.) i neslavenskih (D. Annunzio, Hauptmann, Ibsen, Shakespeare, Strindberg, Zola i dr.) književnih stvaralaca, da je i Nehajev, kao većina njegovih hrvatskih književnih suvremenika, našao odlučujućeg umjetničkog uglednika u velikom književnom učitelju naših realista — I. S. Turgenjevu.⁹⁸

⁹⁷ Ibid., str. 1215.

⁹⁸ Usp. *Nehajev kao tvorac 'suvišnih ljudi'* — »Riječka revija«, 1967, br. 6.

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ Bešker, Ana Marija: *Nehajev i Dostojevski*. »Mogućnosti. Književnost, umjetnost, kulturni problemi«. Split 1968, rujan—listopad, str. 1200-1215.

L. N. Tolstoj

I.

Zadnjih decenija devetnaestoga stoljeća, kad su se slava i popularnost Lava Tolstoja, i kao pisca i kao ideološkog borca, proširile na sve kontinente svijeta, nije on bio, prirodno, tuđ ni na onim balkanskim prostorima, koje nastavaju jugoslavenski narodi. A ta je činjenica utoliko prirodnija i razumljivija, kad se uzme u obzir, da su jugoslavenski narodi, boreći se za Tolstojeva vijeka za svoje nacionalno oslobođenje i ujedinjenje, gledali u slavenskoj Rusiji i u njezinim istaknutijim ljudima svoje prirodne saveznike u toj borbi. A snagu Rusije simbolizirala je u to doba u očima potlačenih jugoslavenskih naroda, među ostalim, i značajna pojava »jasnopoljanskoga mudraca«, Lava Tolstoja, čija je slava odjekivala podjednako i kod neslavenskih naroda širom svijeta. Sve su te činjenice stvorile već početkom osamdesetih godina prošloga stoljeća stanovite političke i psihološke preduvjete za ulaženje i usvajanje Tolstoja na čitavom kulturnom protegu jugoslavenskih naroda: osamdesetih godina 19. stoljeća naglo raste kulturni i književni interes kod svih jugoslavenskih naroda za Tolstojev književni i politički rad, a što se odražava u sve upornijem prevodenju ne samo reprezentativnih beletrističkih djela, nego i aktuelnih filozofijskih, publicističkih i polemičkih spisa Tolstojevih. Bibliografijski podaci o prijevodima Tolstojevih djela na južnoslavenske jezike pokazuju zorno, da je najveći dio Tolstojevih djela našao svoje prevodioce kod jugoslavenskih naroda još u 19. stoljeću, a značajnija djela i više prevodilaca. No nije se ostalo kod samoga prevodenja. Nebrojene su recenzije, kritike, refleksije — pozitivnog i negativnog karaktera — razasute još za Tolstojeva života po

jugoslavenskim časopisima i novinama, kako nam to rje-
čito svjedoče stručne bibliografije o tome pitanju.¹

Međutim, to široko ulaženje Tolstojevih djela i ideja
u kulturnu sferu jugoslavenskih naroda isprva je uglav-
nom ekstenzivnoga, upravo količinskoga karaktera, očitu-
jući se u mnoštvu prijevoda i članaka. Istom potkraj 19.
stoljeća, kad je Tolstoj velikim dijelom preveden, zapa-
žaju se postupno i simptomi intenzivnoga, umjetničkog i
idejnog prodiranja Tolstoja u stvaralačku kulturnu sferu
jugoslavensku. U to doba osjeća se i potreba, da kulturno-
politička i književno-kritička orijentacija jugoslavenskih
naroda odredi i svoj stav prema Tolstojevu nauku. Isto
to čini i stvaralačka književnost, povodeći se ili odbijajući
svoje povodjenje za Tolstojevom umjetničkom i idejnom
mišlju.

Ipak valja odmah konstatirati: intenzivnost odjeka
odnosno utjecaja Tolstojevih umjetničkih, filozofskih i po-
litičkih spisa nejednaka je bila i ostala kod pojedinih ju-
goslavenskih naroda. Srbi se, na primjer, nisu mogli slo-
žiti s Tolstojevim pacifističkim stavom, kad im je prepo-
ručao, da se prilikom aneksije Bosne i Hercegovine god.
1908. ne protive austro-ugarskom nasilju silom, tj. ratom.
Smatraju zato njega, Lava Tolstoja, naivnim i nesuvreme-
nim svecem, koji im, kao filozofski i politički teoretičar,
dolazi u nezgodno doba i s još nezgodnijim savjetima. Taj
i takav nacionalno-politički stav proširuje kod Srba svoj
utjecaj i na ostala područja nacionalne kulture, ne isklju-
čujući tu ni umjetnički utjecaj Tolstojeva književnoga dje-
la. To je onda i razlog, zašto npr. Dušan Nikolajević
može u godini Tolstojeve smrti (1910) — ma i s relativnom
opravdanošću — ustvrditi u srpskoj kritici,² da Tolstoj
nije imao nikada »dublje i pravog uticaja« na srpsku
književnost. Prema tome će onda biti razumljivo podiza-
nje glasa protiv »tolstojevštine« i jednoga od novijih srp-
skih književnih kritika, Milana Bogdanovića, koji
prilikom jedne Tolstojeve godišnjice podvrgava beskom-

¹ Isp. bibliografske priloge Dragutina Prohaskе, Uro-
ša Džonića i Josipa Badalića, u izdanju praškoga uni-
verziteta L. N. Tolstoj, *Sbornik stati a přehledu bibliogra-
fických*. Uspořádali J. Horak E. Ljackij. Praha 1929, str. 155—
217.

² Nikolajević, Dušan: »Tolstoj, Dostojevski, Turge-
nev misu nikada imali dublje i pravog uticaja na našu li-
teraturu.« (»Nedeljni pregled«, III, Beograd 1910, br. 17)

promisnoj kritici Tolstojeve filozofijske i književne sta-
vove, ocjenjujući ih u velikom dijelu neprihvatljivima.

Dosljedni sljedbenici Tolstojeva nauka, kaže kritik
Bogdanović, koji bi do kraja otvorili svoju dušu Tolstoje-
vim pozivima i idejama, tim bi samim predali sebe svako-
jakim egoistima da im izjedu i tijelo i dušu otrovavši se
svakojakim sumnjama u svojoj djelatnosti. Takav pojedi-
nac 'tolstojevac' onesposobljuje se ipso facto pasivnim pa-
cifizmom za svaku životnu borbu, i to ne samo onda kad
su u pitanju njegovi interesi, nego podjednako i onda, kad
su u pitanju životni interesi njegove nacije ili čovječje za-
jednice uopće. Zato Bogdanović načelno odbacuje i Tolsto-
jeva antirevolucionarna naziranja.³

Negativno se odnosio prema Tolstoju poznati srpski
socijalist Jaša Prodanović, koji se u više mahova oba-
rao na Tolstojev stav prema književnosti (*Naši i strani*,
Beograd 1924).

Takav stav srpske književne kritike odražavao je na-
čelni odnos naprednije srpske kulturno-političke javnosti
uopće. A usvajala ga je, čini se, dobrim dijelom i srpska
stvaralačka književnost: gotovo bi se moglo kazati, da je
netom citirani stav srpske književne kritike neutralizirao
ili barem osjetljivo smanjio infektivnost Tolstojeve filo-
zofije i umjetnosti u srpskoj filozofijskoj i književnoj mi-
sli, i time a posteriori opravdao netom citirani Nikolaje-
vićev stav. Ipak Dragutin Prohaska dopušta Tolstojev
utjecaj na srpske realiste L. Lazarevića, M. Glišića
i Sv. Rankovića, ističući da taj utjecaj »nije bio dubok
i trajan« (*L. N. Tolstoj u srpskohrvatskoj literaturi* u Zbor-
niku *L. N. Tolstoj*. Praha 1929, str. 164). Jednako je ogra-
ničeni uspjeh, čini se, imala i riječ srpskih poklonika Tol-
stojevih, kakvi su bili Jovan Maksimović (Tolstojev
prevodilac) i Vasa Stajić.

Drugačije stoji stvar kod Hrvata i Slovenaca.

Slovinci su, kao i Srbi i Hrvati, marno prevodili, s
oduševljenjem čitali i komentirali djela Tolstojeva, kako
to zorno dokazuju, među ostalim, i slovenske stručne bi-
bliografije (Šlebinger i dr.) o prijevodima Tolstojevih
djela na slovenski jezik. Međutim, odnos mjerodavne slo-
venske književne kritike prema Tolstoju bio je sve ovamo
do naše nacionalne revolucije (1945) u cijelosti pozitivan.

³ U zborniku *Lev Tolstoj. Meždunaroden sbornik*. Sofija
1935, str. 28.

Pa ni Tolstoj »neprotivljenac« (zlu silom) nije naišao kod Slovenaca na takav adverzativan stav, kakav je zabilježen u srpskoj kritici (M. Bogdanović). Najupućeniji slovenski poznavalac Tolstoja (i ruske književnosti uopće) Ivan Prijatelj, koji se češće doticao Tolstojeva života i rada (*Dostojevski in Tolstoj, Tolstoj in njegov roman Vstajenje* i dr.), prihvaća Tolstoja kao »velikog apostola, odgojitelja naroda i sociologa dalekosežnih ciljeva...«⁴ Međutim, to shematsko prihvaćanje slovenske književne kritike Tolstoja kao velikoga pisca i umjetnika samo je pasivan odjek Tolstojeva književnog rada kod Slovenaca. U stvaralačkoj književnosti slovenskoj Tolstojev je utjecaj manje izrazit.

A kako je »veliki« pisac ruske zemlje odjeknuo kod Hrvata?

II.

Hrvati počinju prevoditi Tolstoja u prvoj polovini osamdesetih godina prošloga stoljeća,⁵ da bi od onda u sve ubrzanijem slijedu u toku narednog pola stoljeća preveli gotovo sva značajnija njegova djela, a poneka od njih i po više puta.⁶ A ni poslije narodnog oslobođenja (1945) ne jenjava u hrvatskoj prevodilačkoj književnosti interes za »velikoga« pisca ruske zemlje (I. S. Turgenjev), kako to svjedoče naše stručne bibliografije toga razdoblja.⁷ Pri

⁴ Prijatelj, Ivan: *Izbrani eseji in razprave*, II (u redakciji prof. Antona Slodnjaka). Ljubljana, Slovenska Matica, 1953, str. 232. — O nekritičnom ispadu neke slovenske feljtonistice, koja je u »Slovenskom listu« god. 1898. proglašila Tolstoja — umobolnikom, nećemo voditi računa, kao što to čini i mjerodavni slovenski književni povjesnik Antun Slodnjak u svom odličnom komentaru (i uvodu) u knjigu Prijateljevih *Izbranih eseja in razprava* (u cit. izdanju Slovenske Matice na str. 171).

⁵ Isp. prijevod P. Budmanija Tolstojeve priče *Čim ljudi žive* u dubrovačkom »Slovincu« god. 1883.

⁶ Isp. bibliografski pregled Josipa Badalića *Tolstoj u hrvatskoj književnosti* objavljen u Zborniku praškoga univerziteta *Lev N. Tolstoj. Sbornik stati a přehledu bibliografických*. Usporadali J. Horak a E. Ljackij. Praha 1929, str. 195—217.

⁷ *Bibliografija knjiga tiskanih u NR Hrvatskoj za god. 1945—1949*. Ured. J. Badalić. Zagreb, Jugosl. akademija, 1948—1954. *Bibliografija rasprava, članaka i književnih radova u časopisima NR Hrvatske za god. 1945—1951*. Zagreb. Jugosl. akademija, 1948—1956.

tom poslu sudjelovao je niz naših vrsnih prevodilaca s ruskoga jezika, a među njima nalazimo i nekolicinu naših viđenijih književničkih i učenjačkih imena: Pero Budmani, August Harambašić, Milivoj Šrepel, Janko Ibler, Nikola Andrić, Iso Velikanović, Martin Lovrenčević, Srđan Tucić, Josip Pasarić, Vjekoslav Cvetišić, Stjepan Kranjčević, Gustav Krklec i dr. Ti prijevodi, ma i ne bili u svakom slučaju besprijekorni, približili su razmjerno rano našoj čitalačkoj publici pisca *Vojne i mira*, a napose onim širim narodnim redovima, koji se nisu mogli služiti ni ruskim izvornikom ni inozemnim prijevodima. Kolik je bio interes za Tolstoja kod nas u tom razdoblju, razbira se iz mnogobrojnih kritičkih i informativnih priloga, koji su u to doba osvanjivali u našem periodskom tisku. Osamdesetih godina pronicu u hrvatsku revijalnu književnost prve vijesti o Tolstoju. To su godine, kad Lav Tolstoj ulazi u hrvatsku literaturu i prvim prevedenim radovima, kao i referatima o njegovu književnom radu, da bi onda u narednom deceniju i ušao čitavim potokom svojih djela i kritičkih odziva o tim djelima. Uvodi Tolstojevo ime u hrvatsku knjigu, kao što je i prirodno, najistaknutiji tadanji hrvatski književni list »Vijenac«⁸ g. 1886 (ured. V. Klaić i M. Maravić), i to ponajprije u J. Pasarićevoj studiji *Moderni roman*, pa onda u kraćim referatima o nekoj Tolstojevoj komediji, o uspjehu Tolstojeva romana *Vojna i mir* u francuskom prijevodu,⁹ a spominje iste godine »Vijenac«¹⁰ Lava Tolstoja i u referatu Tome Maretića u *Pismima J. S. Turgenjeva*. Čini se, međutim, da su ove prve bilješke o Lavu Tolstoju došle do hrvatske lijepe knjige posredništvom francuske literature. U jednoj od tih bilježaka saopćeno je, pored kraće biografije Tolstojeve, i to, da se o Tolstoju »u ovaj par mnogo govori u Evropi, poimence ga slave Francuzi, marljivo prevode, tumače i čitaju«. God. 1883. objavljen je na hrvatskom jeziku prvi prijevod iz Tolstojevih djela, i to priča *Čim ljudi žive* u dubrovačkom »Slovincu« (iz pera Pere Budmanija). God. 1886. doživljuje ta ista priča i drugi hrvatski prijevod u Zagrebu (prev. Živana).¹² Od velikih Tolstojevih književnih dje-

⁸ »Vijenac«, XVIII, 1886, str. 46.

⁹ Ibid., p. 623—624.

¹⁰ Ibid., p. 702.

¹¹ Ibid., p. 558.

¹² Isp. »Srpski književni glasnik« XXI, str. 548. Do toga prijevoda nisam mogao doći.

la prvi je preveden roman *Ana Karenjina* i to u prijevodu Janka Iblera u »Narodnim Novinama« od god. 1887. Tim Iblerovim prijevodom *Ane Karenjine* u podlistku službenih »Narodnih Novina« prokrčuje Tolstoj sebi široki put na hrvatsku književnu njivu tako, da za narednih triju godina, tj. do kraja osamdesetih godina izlazi na hrvatskom jeziku čitav niz književnih djela Tolstojevih u prijevodima Ivana Z. Gojtana, Milivoja Šrepela, Augusta Harambašića, Stjepana Lukića i Nikole Andrića. U to je doba bila po prvi put prevedena i drama *Vlast tmine* (1888), a za njom i roman *Vojna i mir*, koji izlazi u posebnim sveščićima u Harambašićevu prijevodu god. 1889—1890.

Uporedo s ovim prvim prevođenjem kapitalnih radova Tolstojevih rađa se kod Hrvata i kritički interes za Tolstoja i njegov rad. Međutim, slabe ili nikakve izravne veze hrvatske knjige s ruskim duhovnim i književnim životom skrivajuju i to, da prve i najstvarnije informacije o Tolstoju i ruskoj književnosti toga vremena dolaze do hrvatske knjige i opet tuđim posredništvom, poimence informativnim referatima Marina Sabića, koji u to doba prati napredniju francusku književnu kritiku, pa njenim posredništvom, naročito putem E. M. Voguea,¹³ upoznaje novi ruski roman i onda o tome obavještava i hrvatsku književnu javnost.¹⁴ Izravniji dodir s tadašnjom ruskom književnošću daje se zabilježiti jedino u književnim saopćenjima tadašnjeg hrvatskog emigranta Krunoslava Heruca, koji se u to doba javlja iz Moskve našoj periodičkoj knjizi po kojoj zanimljivijom informacijom književnom.¹⁵ Svi ovi posredni i neposredni referati upiru prstom u Lava Tolstoja i u značenje njegova književna rada već u tadašnjoj ruskoj književnosti. Najiscrpnijom književno-kritičkom informacijom o Tolstoju sredinom devedesetih godina bila je knjiga Milivoja Šrepela *Ruski pripovjedači* (Zagreb, Matica Hrvatska, 1894), u kojoj je Šrepel na osnovi pouzdanih stranih vrela, (Löwenfeld, Skabičevski, Lelinski) dao po prvi put cjelovit književni i kritički lik velikog pisca (str. 249—314). Time je Tolstoj definitivno ušao u hrvatsku znanost o književnosti.

¹³ Sabić, Marin: *Realistička književnost i ruski roman*. »Vijenac«, 1887, str. 31.

¹⁴ Sabić, Marin: *Ruska književnost u Francuskoj*. »Vijenac«, 1890.

¹⁵ Heruc, Krunoslav: *Književna pisma iz Rusije*. »Smotra«, Zagreb 1887.

Devedesetih godina nastavlja se prevođenje Tolstojevih djela na hrvatski jezik pojačanim tempom. God. 1890. nakon završenog prevođenja *Vojne i mira*, poduzimlje Harambašić sustavno prevođenje Tolstojevih *Djela*, no od toga izlazi samo *Djetinjstvo, nedoraslost, mladost*, i to kao I. knjiga »Ruske biblioteke« (Zagreb 1890). Iste godine izlazi u prijevodu M. Herzoga i *Kreutzerova sonata* i u Gojtanovu prijevodu *Kavkazki rob*¹⁶ te *Pripovijetke za puk* (prev. I. Z. Gojtan i Stj. Lukić), koje izdaje »Društvo sv. Jeronima« (u Zagrebu) u svojoj »Pučkoj knjižnici«. Ovim potonjim izdanjem stječe Lav Tolstoj popularnost u najširim redovima hrvatskog naroda. Od daljnjih prijevoda Tolstojevih radova, koji ovih i narednih godina osvanjuju, pobuđuju u hrvatskoj književnoj javnosti znatniju pažnju pripovijest *Gospodar i sluga* u prijevodu Ise Velikanovića. Povodom tog prijevoda zavezuje se i u književnoj kritici zanimljiva diskusija o etičkoj sadržini tog Tolstojeva djela. Od naročitog su interesa bili tada izvodi Jurja Turića, jednoga od tadašnjih aktivnih hrvatskih realista književnih, koji je u »Vijencu« istupio protiv osnovne tendencije ovog dijela.¹⁷

Koncem devedesetih godina interes je za Tolstoja u našim književnim i čitačkim krugovima već općenit i svestran. Tako godine 1899. čim je izišlo (na ruskom jeziku) Tolstojevu *Uskrnuće*, bilježi se ta činjenica bezodvlačno i u hrvatskom tisku kao književni događaj prvoga reda. Josip Pasarić, i do tada maran hrvatski izvjestilac o događajima i novinkama na ruskom književnom polju, posvećuje tom najnovijem djelu Tolstojevom u svojim literarno-kulturnim prikazima *Iz ruske književnosti*¹⁸ oduševljeni referat, registrirajući Tolstojevu *Uskrnuće* kao svjetsku literarnu senzaciju. »Najznamenitiji ovogodišnji događaj u ruskoj književnosti — veli Pasarić — jest bez sumnje pojav Tolstojeva romana *Voskresenije*. Može se reći, da dosad nijedan roman u svjetskoj književnosti nije pobudio tako općenito i međunarodno zanimanje. Kako je »Voskresenije« izvanredan i fenomenalan događaj, najbolje pokazuje činjenica, da ga, čim pojedino poglavlje iziđe u ruskom beletrističkom listu »Njiva«, odmah prenose i usvajaju gotovo sve literature svijeta. Interes općin-

¹⁶ »Vijenac«, 1890, br. 4—6.

¹⁷ »Vijenac«, 1895, str. 526.

¹⁸ »Nada«, Sarajevo, V, 1899.

stva tako je silan, da se pače tekst romana saopćuje američkim i engleskim časopisima po brzojavu. Tolstoj je po tom prvi romanopisac, čije se djelo brzojavno širi svijetom. Uz to roman izlazi u isti čas u više prijevoda u svim većim literaturama, kao njemačkoj, francuskoj i engleskoj, a i manje se literature u tom natječu. U Rusiji je roman pri svom prvom pojavu pobudio takav interes, da je broj »Njive«, u kojemu je izišao početak romana, razgrabljen u jednom danu u pet stotina tisuća primjeraka...« Izloživši dalje kratki sadržaj *Uskrsnuća*, Pasarić bilježi hvalospjeve ruskih i engleskih prvaka književne kritike, koji prvaci jednodušno slave Tolstojevo *Uskrsnuće* kao najjači produkt njegova genija, ističući pri tom naročito visokoetičku srčiku ovoga romana. »Da to je velika knjiga! Ljudsko srce leži otvoreno pred vama. Laž, poroci i kukavno licemjerstvo društva raskriveni su u ime Boga, u ime čovječanstva, u ime istine, raskriveni su ljubecom rukom oca, brata, umjetnika, učitelja!« Poslije ovakva hvalospjeva Pasarićeva nije čudo, što se iste godine (1899) pojavljuju i na hrvatskom književnom tržištu istodobno dva prijevoda Tolstojeva *Uskrsnuća* i to jedan od Martina Lovrenčevića, a drugi od Milana Marekovića. Svakako u našoj nebogatoj prijevodnoj literaturi te dobe sasvim osamljen slučaj, no koji rječito govori o Tolstojevov popularnosti u tadašnjoj hrvatskoj književnosti.

I za Tolstojev dramski rad dokumentiran je interes u ovom deceniju sa strane hrvatske knjige. U Karlovcu izlazi g. 1891. (u prijevodu Josipa Ivanova) komedija *Plođovi naobrazbe*, a god. 1898. (25. veljače) prikazuje se u Gojtanovu prijevodu u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu po prvi put drama *Moć tmine*, koja je, kako ćemo kasnije vidjeti, učinila silan dojam na suvremene hrvatske dramske pisce.

U ovom se desetljeću življe zainteresirala za Tolstoja i naša književna kritika. Pored interesa, spomenutog u vezi s pojavom Tolstojeva *Gospodara i slugu* u hrvatskom prijevodu, valja u ovom razdoblju posebno istaći iscrpne prikaze kritičke Jakše Čedomila (dr. Jahov Čuka), koji je g. 1896. objavio u sarajevskoj »Nadi« opsežnu studiju ponajprije o književnim radovima Tolstojevima,¹⁹ a zatim je godinu dana kasnije obradio u jednako iscrpnoj studiji

¹⁹ Jakša, Čedomil: *Književne radnje grofa Tolstoja*. »Nada«, II, 1896.

i filozofiju Tolstojevu.²⁰ U ovim prikazima Jakše Čedomila obuhvaćeni su Tolstojevi radovi, dabome, samo do god. 1896—1897, kojih godina Jakša Čedomil piše ove svoje studije, pa prema tome nema u njima spomena o nizu važnih poznijih djela Tolstojevih, kao što je npr. *Uskrsnuće*, pa čitav niz djela, koja su iza g. 1897, ili čak nakon smrti Tolstojeve objavljena. U svojim studijama ograničuje se Jakša Čedomil ponajviše na iscrpno referiranje o pojednim djelima i idejama, kako to čini većina nepretencioznih popularizatora Tolstojevih, pa su zato ovi njegovi prikazi bili u devedesetim godinama dobrim pomagalom kritičkim za upoznavanje Tolstoja i njegova rada. U svojoj analizi i kritici Tolstoja služi se Jakša Čedomil pretežito pogledima Löwenfelda (*Gespräche über und mit Tolstoj*) i Skabičevskoga (*Tolstoj kak hudožnik*) veličajući Tolstoja kao umjetnika bez rezerve, dok se s filozofom Tolstojem ne želi upuštati u koštac, jer se s filozofijom nije »nigda na tenane bavio«. I tek u pitanju Tolstojeve kritike Evanđelja spočitava on Tolstoju nepotpunost te njegove kritike, »koju je napisao čovjek, koji ne poznaje dogmatične važnosti po moralnost...«²¹ Valja znati, da je Jakša Čedomil bio katoličkim svećenikom, pa je teže podnosio vivisekciju Evanđelja, kako ju je proveo Tolstoj. Pored toga, Jakša je Čedomil upoznao pokadšto Tolstoja posredno, putem tuđih prijevoda i kritika, što se vidi po njegovu prevođenju naslova pojedinih Tolstojevih djela, pa po lošoj (tuđoj) transkripciji ruskih imena. Međutim, i pored svih tih i sličnih primjedaba valja smatrati ove studije Jakše Čedomila o Tolstoju i njegovu radu najiscrpnijim studijama tog predmeta na hrvatskom jeziku.

I hrvatska se stručno-pedagoška literatura dotakla Tolstoja sredinom devedesetih godina, prikazavši iscrpno Lava Tolstoja kao pedagoga stručnoj pedagoškoj javnosti hrvatskoj.²² Od omanjih literarno-kritičkih priloga o Tolstojevu radu u ovom razdoblju valja još zabilježiti članak Antuna Radčića o *Ruskoj književnosti posljednjih godina*,²³ gdje se govori o Tolstojevovoj etici, pa onda Cihlara-

²⁰ Isti: *Vjerska, filofska i moralna djela Tolstojeva*. »Nada«, III, 1897.

²¹ »Nada«, III, br. 11, str. 214.

²² Miholjević, M. A.: *Grof Tolstoj kao pedagog*. »Napredak«, 1895—1896.

²³ »Vijenac«, 1896.

- Nehajevljevi ulomak studije *Zola i Tolstoj*²⁴ kao i niz prigodnih prikaza i članaka o Tolstoju g. 1898, razasutih po hrvatskom tisku prigodom proslave Tolstojeve sedamdesetgodišnjice.

Na izmaku devedesetih godina, prilikom pojave *Uskrsnuća*, izlazi u hrvatskom tisku sva sila većih i manjih referata o tom najnovijem djelu, pa se tom zgodom pretiskuju u prijevodima i pojedini poznatiji inozemni odzivi o tom romanu.²⁵ Od hrvatskih književnih kritika piše o tom romanu, kako je već istaknuto, Josip Pasarić,²⁶ pa onda »Vijenac« (1899. u članku *Tolstojevo »Uskrsnuće«*).

Nakon trijumfnog uspjeha romana *Uskrsnuće* (g. 1900) produžuje se pojačanim marom prevođenja Tolstoja. God. 1900. prevodi Harambašić *Sevastopoljske pripovijesti*,²⁷ a Vjekoslav Cvetišić (Albertinov) neke manje stvarce Tolstojeve, koje izlaze poglavito u »Prosvjeti« i u »Domu i svijetu«. U ovom deceniju prodire Tolstoj i u našu kalendarsku literaturu. Tako g. 1904. donosi »Sv. Ćiril i Metod«, kalendar za hrvatski narod, Tolstojevu pripovijest *Čim ljudi žive?*, prevedenu, kako je već ranije istaknuto, do toga vremena dvaput (1883. i 1886). God. 1905. prevodi neumorni Harambašić *Kozake*, objavljujući ih ponajprije u »Prosvjeti« (1905), a onda iste godine i u posebnoj knjizi. Prilikom piščeve osamdesetgodišnjice bilježi u hrvatskoj prijevodnoj knjizi njegov *Gospodar i sluga* nov uspjeh: on izlazi u drugom izdanju (u prijevodu Ise Velikanovića).²⁸

Nakon smrti Tolstojeve preveden je *Hadži Murat i Kavkaski zarobljenik* (po drugi put), kao i niz omanjih posthumnih radova Tolstojevih. Za rata je izišla *Ana Karenjina* (po drugi put) u prijevodu Martina Lovrenčevića. Izlazila je pune dvije godine (1914—1915) u »Domu i svijetu«, da onda god. 1915. iziđe u posebnoj knjizi s opsežnim predgovorom prevodiočevim o životu i radu Tolstojevu. Slijedeće ratne godine izišlo je i drugo izdanje *Vojne i mira* (1916) u Harambašićevu i Lovrenčevićevu prijevodu. Svakako je simptomatična činjenica za mentalitet hrvatske književne i čitateljske sredine, da ona osjeća potrebu izdavanja i čitanja ovih dvaju remekdjela slavenske knji-

ževnosti za najveće ratne jeke i trijumfnog pohoda neslavenskih vojska. K ovim dvjema ratnim izdanjima valja još pribrojiti i knjigu Tolstojevih *Posmrtnih pripovijedaka*, što ih je izdala g. 1916. »Svjetska biblioteka«.

Od poratnih izdanja Tolstojevih prijevoda valja približiti prije svega dva izdanja *Kreutzerove sonate* (»Hrvatska biblioteka«, 1919. i 1921), pa onda *Smrt Ivana Iljića* (1921) i *Grieh Evgenija Irtenjeva* (1921). Spomene li se još pri koncu izdanje *Narodnih priča* (1922) u prijevodu J. Pasarića, te nekoliko omanjih pripovijesti (*Aleša Goršok*, *Otac Sergije*, *Tražite svjetlo*), bit će s malo izuzetaka iscrpljeni hrvatski prijevodi Tolstojevih pripovjedačkih radova.

Od dramskih radova Tolstojevih prevedena je i tiskana nakon 1900. g. drama *Živi trup* (1912), dok je komedija *Ona je svemu kriva* (u prijevodu Srđana Tucića), samo prikazivana u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu god. 1912, kao i dramatisacija *Ane Karenjine* u priredbi Francuza E. Guirauda (prva izvedba u Hrv. narod. kazalištu 16. siječnja 1909), pa onda *Kreutzerova sonata* (u zagrebačkom i osječkom kazalištu) u priredbi Ferd. Nozièra i Alfreda Savoira. Od svih Tolstojevih drama i dramatisiranih radova najveći je uspjeh i materijalan i još više moralan, doživjela na zagrebačkom kazalištu drama *Vlast tmine*, koja je od prve izvedbe (25. veljače 1898) do danas prikazivana tridesetak puta, ostavivši uz to, kako ćemo odmah vidjeti, osjetljive tragove utjecaja na hrvatsku dramu krajem prošlog i početkom našega stoljeća. I Batailleova dramatisacija *Uskrsnuća* (u prijevodu Vande Iblerove) doživljuje jednaki uspjeh sa svoje 24 izvedbe u Hrv. narodnom kazalištu u Zagrebu (prva izvedba 23. siječnja 1904). Manji broj izvedaba bilježe *Živi leš* (preveo za Hrv. narod. kazalište Martin Lovrenčević) s desetak predstava (prva izvedba 9. studenoga 1911), a *Ona je svemu kriva* s 5 izvedaba (prva izvedba 9. svibnja 1912). Samo jedanput su izvedene u Zagrebu *Ana Karenjina* i *Kreutzerova sonata*, dok drama *Plodovi naobražbe* i komedija *Prvi rakijaš*, koje su veoma rano prevedene i tiskane, nisu na hrvatskoj sceni nikada bile izvedene (s izuzetkom izvedbe god. 1956, kad je tu komediju izveo u Hrv. narodnom kazalištu na svom gostovanju Moskovski hudožestveni teater). Vrijedno je još ovom prilikom zabilježiti i svečanu komemoraciju Lava Tolstoja u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu održanu na dan 29. prosinca 1910, kojom je prilikom bilo svečano izvedeno *Uskrsnuće* (Tol-

²⁴ »Nova Nada«, 1897.

²⁵ »Vijenac«, 1900.

²⁶ »Nada«, god. V.

²⁷ »Prosvjeta«, 1900.

²⁸ »Hrvatska biblioteka«, Zagreb, s. a., sv. 150—151.

stoj—Bataille), a prije predstave recitirao je pjesnik Ivo Vojnović svoju odu Tolstoju (*Vox Clamans*).²⁹

Interes za filozofske i socijalno-političke radove Tolstojeve raste ponešto u novom stoljeću, ali se on ipak ne može nikad takmičiti s općim interesom za umjetnički rad Tolstojev. »Hrvatska biblioteka«, kao i još poneki hrvatski prevodioci objelodanjuju od god. 1901. ovamo čitav niz Tolstojevih socijalno-političkih spisa, no od svih njih najveći uspjeh bilježi spis *Na ljudskoj klaonici*, koji je od svog prvog izdanja u hrvatskom prijevodu (1904) do četvrtoga (1924) rasturen u širok krug čitatelja.

Uparedo s pojačanim prevođenjem Tolstoja raste naročito u širinu i interes književne kritike i publicistike hrvatske za Tolstojev rad. Nakon apogeja Tolstojeve popularnosti kod Hrvata (nakon prijevoda romana *Uskrsnuće*) bavi se njime ukupna hrvatska književnost i publicistika, iako je taj interes manje ili više ekstenzivnog karaktera. To se osobito jarko očituje prigodom proslave piščeve osamdesete obljetnice, kada osvanjuje čitav niz prigodnih prikaza i članaka o piščevu životu i radu. Najbolje piše o Tolstoju Milan Prelog (*Historicus*) u »Savremeniku« (1908), pa onda Vel. Deželić (*Heliodor*) u »Prosvjeti« (1900. i 1908), Josip Pasarić u »Ilustrovanom Obzoru« (1908), te napokon Branislav Petronijević (»Savremenik«, 1914) o Tolstojevom etici.

Najveći dio ovih prikaza i članaka informativne je prirode, ograničujući se manje ili više na isticanje utvrđenih vrlina Tolstojeva genija. Većina pisaca hrvatskih podcrtava u prvom redu značenje Tolstoja kao umjetnika, dok njegovu misaonom sustavu čini stanovite zamjerke općeg i posebnog karaktera. No preklonjenje pred genijem piščevim općenito je i bez rezerve, što dolazi do izražaja naročito prilikom piščeve osamdesete obljetnice. Čak se i službene »Narodne Novine« oduševljavaju ovim velikim Slavenom ističući, međutim, u prvom redu značenje i veličinu Tolstoja kao etičara, a manje kao umjetnika, i zato će »boljim putem poći onaj istraživač, koji u Tolstoju više traži etičara nego estetičara. On je veći mislilac i prorok, nego pjesnik...«³⁰ »Tolstoj je prvi Rus — veli se dalje tu — čiju nauku sluša sav obrazovani svijet, pa nema čovjeka, koji se iza svake njegove knjige ne bi osjetio

pogođen i uzrujan. U svakom pažljivom čitaocu mora Tolstoj ojačati volju za poboljšanjem. Mnogu stranicu njegove filozofije možeš zabaciti, ali je Tolstoj svojim samostalnim mišljenjem prisilio čovječanstvo na razmišljanje više nego ikoja druga ličnost novoga vremena. Nema sumnje, da je on revolucionarac, ali budući da nigdje ne poziva na otpor, nego kao pravi sljedbenik Isusov uči, da se zlo ima dobrotom i strpljivošću nadvladati, nema ni vlast ruska smjelosti, da proti njemu upotrebljava silu, premda nema dumnje, da je njegov upliv na rusko društvo velik. I kad bi htjela službena Rusija reagirati na Tolstojevo djelovanje na svoj način, ne bi se mogla na to odlučiti radi nemilog odziva, što bi ga represalije izazvale u cijelom obrazovanom svijetu, a Rusija i slavenstvo smiju se ponositi, što su ga rodili sebi i čitavom čovječanstvu.«³¹ Posebno valja istaći rani konstruktivni stav Milana Marjanovića prema Tolstojevu naučanju o ciljevima i zadacima književnosti u vezi s Tolstojevim traktatom *Što je umjetnost* (1897). Marjanović je naime, kao pobornik socijalno naglašene idejne književnosti, odlučno pozdravio antiartistički stav Tolstojev u spomenutom Tolstojevu spisu (*M. Marjanović: Književne studije i prikazi*, sv. I, str. 182 i dalje. Spljet 1911).

I na javnim katedrama hrvatskim bilo je prigodice i iscrpnije govora o Tolstoju i njegovu nauku. Bilježim naročito predavanje akademika Tome Maretića o Tolstojevom etici na zagrebačkom univerzitetu (u ljetnom semestru škol. god. 1909/10. *Predavanja o Lavu Nikolajeviču Tolstoju*) i Pučkom sveučilištu (1927). Posebice ističem Maretićev *Govor u spomen Lavu Nikolajeviču Tolstoju*, što ga je govorio u javnoj sjednici Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 3. prosinca 1910, a zatim za Akademijin »Ljetopis« (sv. 25. za god. 1910) razradio u opsežan članak o Tolstojevu moralnom naučanju. U dodatku tome članku veli Maretić o Tolstoju i njegovoj nauci ovo: »Puštajući u svijet ovaj članak da kažem samo još ovo: Prijatelji i branitelji današnjega stanja neka se ni malo ne boje, da će Tolstojeve ideje srušiti državu, crkvu, kulturu i umjetnost. To se jamačno ne će u bližoj budućnosti dogoditi (što će biti za 5.000 ili 10.000 godina, o tome mi dakako ne možemo ni najslabije slutnje imati), jer je vrlo dobro poznato, da ljudi i narodi nikad nijesu

²⁹ Vojnović, Ivo: *Akordi*. Zagreb 1917, str. 39—48.

³⁰ Tolstoj. »Narodne novine«, LXXIV, od 9. IX. 1908, br. 207.

³¹ Ibid.

slušali mudraca, ne će dakle slušati ni Tolstoja. Ljudi, kakovi su danas i kakovi su do sad bili, i ne mogu slijediti mudrace, kakav je Tolstoj, jer je u njih premalo, ne ću reći razuma, nego premalo snage, da po razumu žive, a u drugu je ruku previše u njih lažljivosti, sebeznalosti i kukavičluka.»

Stogodišnjica Tolstojeva rođenja izazvala je prirodno, i kod Hrvata, kao i kod svih civiliziranih naroda, čitav niz manjih ili većih publikacija i članaka o životu i radu slavljenu. Najveći dio tih radova i opet je pretežito općenite i informativne naravi, pa ne obvezuje na naročito i podrobnije pominjanje. Zasebno valja spomenuti opsežan rad Milice Bogdanović o *Lavu Tolstoju* (Zagreb 1928), koji se rad ograničio na obradu Tolstojeve etike i iscrpio to područje Tolstojeva misaona stvaranja dotle, da taj rad M. Bogdanović i u pogledu svoje intenzivnosti i ekstenzivnosti ostaje osamljenim ne samo u hrvatskoj književnosti o Tolstoju. Prirodno, da je taj rad izazvao čitav niz, malo ne odreda povoljnih odziva u hrvatskoj i srpskoj kritici. A spominjem ga na ovom mjestu (u sklopu s hrvatskom tolstojevskom književnošću) s razloga, što je i taj rad, kao i neki omanji pomenuti članci Srbina B. Petronijevića i M. Bogdanovićeve, vezan prostorno i duhovno sa sredinom, o kojoj je govor.

I revijalna literatura hrvatska posvetila je velikom jubilarcu prilikom stogodišnjice od njegova rođenja lijepu pažnju. Zagrebačka »Nova Evropa« posvetila je opsežni dvobroj (knj. XIX, br. 10-11) Tolstoju i njegovu jubileju, donoseći u njemu niz odličnih priloga vidnih ruskih i hrvatskih poznavalaca Tolstoja. Napose su spomena vrijedni članci B. Zajcva (*Tolstoj*), S. S. Merežkovskoga (*Tolstoj i boljševizam*), Ev. Anjičkova (*»Sveti greh« Lava Tolstoja*), Z. Hippus (*Poseta kod Tolstoja*), V. F. Bulgakova (*Moj prvi susret s Lavom Tolstojem*), N. J. Fedorova (*»Moć tmine« i novija hrvatska drama*), te Josipa Badalića (*Proslava Tolstojeve stogodišnjice u Jugoslaviji*) i dr. Književna revija »Hrvatska Prosvjeta« (god. XV, br. 10) objavila je povodom jubileja studiju K. Rimarić-Volinskoga *O Lavu Tolstoju* (*Untergang ili apoteoza*), obzirući se usput iscrpno i na spomenutu knjigu Milice Bogdanovićeve o *Lavu Tolstoju*. Posebnim se prilogom sjetio tim povodom Lava Tolstoja »Savremenik« (u svom dvobroju za kolovoz—rujan 1928), donoseći stručan historijsko-bibliografski pregled Josipa Badalića o

Lavu Tolstoju u hrvatskoj književnosti. Još su se od hrvatskih periodičkih časopisa sjetili Tolstojeve stote obljetnici: omladinski mjesečnik »Omladina« (god. XII, br. 2) člančićem Ive Hergešića *Lav N. Tolstoj*, pa onda »Hrvatski učitelj« (god. II, br. 17—18) započetom studijom Viktora Kralja *O stogodišnjici Lava Tolstoja*, »Književnik« kratkom bibliografijom nekih Tolstojevih djela u hrvatskom prijevodu, te »Kritika« omanjim iverjem.

I sav važniji dnevni tisak hrvatski zabilježio je Tolstojev jubilej, bilo na sam dan jubileja (10. rujna 1928), bilo na bližnje susjedne dane. »Jutarnji List« osvrnuo se (9. rujna 1928) na jubilej člankom *Posljednji časovi Lava N. Tolstoja*, »Novosti« (8. rujna 1928) člankom Stj. Ilijića *Sto godina od rođenja Lava Nikolajevića (Apostol slavenske misli i opće čovječnosti)*, »Riječ« prikazom *Života L. N. Tolstoja* (6. rujna 1928). U vezi s proslavom stogodišnjice Tolstojeve u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu obazreli su se na ovaj jubilej »Hrvat« (11. rujna 1928) izvještajem o *Proslavi stogodišnjice rođenja L. N. Tolstoja u Hrvatskom narodnom kazalištu*, pa onda »Večer« (od 10. rujna 1928) člankom M. Durmana o *Tolstoju Živom lešu*. I druge zagrebačke novine (*»Obzor«, »Slobodna Tribuna«*) donijele su povodom ovog jubileja po koji omanji člančić ili bilješku. Napose ističemo podlistak »Novosti« (od 4. studenoga 1928), gdje pod naslovom *Prvi Tolstojev spomenik na Jadranu* pripoćuje A. J. zanimljive činjenice o tome, kako je došlo do postavljanja spomenika L. N. Tolstoju na našem Jadranu.

I istaknutiji pokrajinski dnevni tisak hrvatski van grada Zagreba zabilježio je u okviru svoga rada Tolstojev jubilej. Spominjem samo primjera radi splitsko »Novo Doba« (od 10. rujna 1928), koje je donijelo tim povodom članak *Tolstojeva Jasna Poljana za vrijeme Revolucije*.

Osim ovih pismenih svjedoćanstava o tome, kako je Tolstoj o svojoj stogodišnjici od rođenja bio bliz hrvatskoj knjizi i duši, bilo je povodom Tolstojeva jubileja kod Hrvata mnogo drugih manifestacija za Tolstoja i njegovo djelo, koje manifestacije jednako rjećito govore o popularnosti Tolstojevoj u hrvatskom narodu. Najistaknutiji hrvatski znanstveni i umjetnički instituti progovoriše povodom tog jubileja velike rijeći hvale i zahvalnosti na svojim javnim zborovima, počevši od Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti i Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu, pa sve onamo do pojedinaćnih prire-

đaba različitih provincijskih odbora; ad hoc Jugoslavenska akademija proslavila je ovu obljetnicu sazivom naročite svečane sjednice na dan 16. listopada 1928, na kojoj je Akademik Tomo Maretić, u nazočnosti mnogih akademika i publike, održao svečani govor u spomen Lava Tolstoja, osvrnuvši se pritom, uglavnom, na moralni sadržaj Tolstojeva nauka. Misli i kritike, koje je tom prigodom akademik Maretić izrekao o Tolstoju, poklapaju se uglavnom s onim, što je govorio o Lavu Tolstoju još god. 1910, povodom smrti Lava Tolstoja, a o čemu je ranije govoreno. — Širi je bio okvir proslave zagrebačkog Pučkog Sveučilišta, održane u vezi s filozofijskim kolokvijem zagrebačkog univerziteta, na dan 9. studenoga 1928. Tu je o Tolstoju izrekao konciznu »uvodnu riječ« filozof i akademik Albert Bazala, a nakon njega je u stručnom predavanju osvijetlio Tolstoja »kao filozofa« Nikolaj Losski, poznati ruski filozof i bivši profesor petrogradskog univerziteta, dok je završnu riječ o Tolstoju »kao književniku« izrekao dr. Josip Badalić. Ova manifestacija zagrebačkog Pučkog Sveučilišta održana je uz široko učešće zagrebačke publike. — Nedugo nakon ove proslave ponovo je Pučko Sveučilište posvetilo pažnju Tolstojevu jubileju, i to na dan 30. studenoga 1928. predavanjem dra. Milice Bogdanović o *Tolstojevu odnosu prema kulturi i kulturnim lažima*. — Prije od svih ovih proslava, na dan 8. studenoga 1928. odužilo se velikom piscu slavenskom i Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu svečanom predstavom Tolstojeva *Živoga leša*. Prije same predstave održao je spomenslovo o Tolstoju i njegovu utjecaju na Hrvate hrvatski književnik Milutin Nehajev. — Pribilježimo li još dva predavanja, održana zadnjih mjeseca u vezi s Tolstojevim jubilejem, u Pučkom Sveučilištu, i to predavanje ruskog historičara A. Kizevetera o Tolstojevoj *Vojni i miru*, te predavanje V. Bulgakova o *Tolstoju kao čovjeku* — bit će tim iscrpen niz ovih predavačkih priredaba u gradu Zagrebu.

Međutim, i neki manji pokrajinski gradovi hrvatski sjetili su se sličnim priredbama Tolstojeva jubileja. Tako je dana 20. rujna 1928. održana u Splitu proslava ove Tolstojeve obljetnice uz brojno učešće splitskog društva u naročito dekoriranom Općinskom kazalištu. Proslavu je organizirao posebni Građanski Odbor s ovim programom proslave: 1. Pozdravni govor predsjednika dra. J. Tartalje; 2. Chopin: *Marche funebre*, 3. R. Katalinić-Jeretov: *Tolstoj* (oda); 4. *O Lavu N. Tolstoju*, preda-

vanje M. Bogdanović; 5. Tolstoj: *Tri smrti* (čitao prof. J. Barač); 6. Tolstoj: *Vojna i mir* (odlomak čitao ruski M. S. V.); 7. Beethoven: *Sonata a Kreutzer*. — O ovoj proslavi izvijestilo je splitsko »Novo Doba« (od 21. rujna 1928) u članku: *K proslavi stogodišnjice L. N. Tolstoja u Splitu*, publicirajući istom zgodom Katalinićevu odu *Tolstoja*, zatim prijevode *Uspomene na Lava N. Tolstoja* M. Gorkoga, *Put života L. N. Tolstoja* Nikolaja Berga, pa onda članak Jak. Ravlića *Tolstoj i ruski muzik* te prijevod Tolstojeva *Trgovca iz Vladimira*.

Slične su proslave priredili i gradovi Sarajevo, Karlovac i Sušak. Sarajevsko se Narodno pozorište odužilo sjeni Tolstojevoj prikazivanjem Tolstojeva *Uskrснуća* (9. rujna 1928. u poznatoj dramatizaciji H. Bataillea), dok grupa sarajevskih književnika, »Cvijeta Zuzorić«, grupa srednjoškolskih učenica i orkestar Ruskog kadetskog korpusa prirediše (24. rujna 1928) literarno-muzičku akademiju povodom Tolstojeva jubileja. »Proslava je bila — piše sarajevski »Pregled« (god. II, br. 28) — zadahnuta ljupkošću, čednom ljepotom te nekom simbolikom... Sjena Velikoga Genija kao da se odnekud blago osmjehivala na tu djetinju radost, koja je kroz zanos starijih zračila svježinom proljetnog povjetarca«. (J. Palavestra.) U gradu Karlovcu priredio je »Prosvjetni Savez« dana 28. listopada 1928, proslavu stogodišnjice od rođenja Tolstojeva, kojom je prilikom prof. Josip Nikšić održao prigodno predavanje *O životu i radu Tolstojevu*, dok je karlovačko Pučko kazalište izvelo tom prigodom Tolstojev igrokaz »Ona je svemu kriva«. — Dan ranije, 27. listopada 1928, priredio je jednaku proslavu grad Sušak u tamošnjem Trgovačkom domu, kojom je zgodom održao javno predavanje dr. Vladimir Dvorniković o *Tolstoju i Dostojevskom*.

O drugim sitnijim prilozima o Tolstoju, kojih je bezbroj razasuto, naročito po dnevnom hrvatskom tisku u ovoj jubilarnoj godini, ne može na ovom mjestu biti podrobnijeg govora. A, konačno, dovoljno je i ovo, da se zorno vidi, kako je ovaj »trinaesti apostol« snažno i svestrano odjeknuo u hrvatskoj knjizi.

Na kraju ovoga bibliografskoga pregleda neka bude spomenut i opsežni rad Viktora Kralja *L. N. Tolstoj* (Zagreb, Binoza, 1941, 8°, str. 1—224), izdan o tridesetgodišnjici Tolstojeve smrti.

Prevođenje Tolstoja u hrvatskoj je književnosti vrlo šaroliko. Prevođe ga zvani i nezvani, s ruskog i neruskog. August Harambašić, maran prevodilac Tolstoja, počeo je prevodi s njemačkoga, a nerijetko prevodi i onako od oka. No kako je bio i sam pisac i vješt stilist, prijevodi su se njegovi glatko i rado čitali, pa mu se zato mnogo štošta kroz prste progladalo. No za netočno prevođenje *Vojne i mira* (Zagreb 1889) oštro ga je i stvarno pozvao na red sam Jagić.³² A s njemačkog je Tolstoja prevodio i Srđan Tucić (*Ona je svemu kriva*), s francuskoga K. Šegvić (*Nerad*) i dr. Sustavnog prevođenja Tolstojevih djela, dakako, nije bilo kod Hrvata nikada, osim neuspjelog pokušaja »Ruske biblioteke«, koja je pod naslovom Tolstojevih *Djela* donijela (g. 1890) samo *Djetinjstvo, nedoraslost, mladost* u Harambašićevu prijevodu. Na nesustavnost prevođenja Tolstojevih djela kod Hrvata potužio se »Savremenik«³³ ravno pred dvadeset godina, o osamdesetoj obljetnici Tolstojevoj, pa je to mogao, na žalost, i prirodom ove stote obljetnice Tolstojeva rođenja samo ponoviti.

III.

Tako pripremljena protolostojevska atmosfera u hrvatskoj književnosti kraja 19. i početkom 20. stoljeća bila je u stanovitoj mjeri spremna da primi toga pisca i kao učitelja književnosti: trebalo je samo, čini se, da puhne povoljan »vjetar epohe«, kako bi rekao A. Lunačarski, pa da se i naša književna njiva i stvaralački primi Tolstoja, tj. da se plodovi kreativnoga genija Tolstojeva odraze u izravnom utjecaju i u hrvatskoj stvaralačkoj književnosti.

Tako je »vjetar epohe« i puhnuo — poimence na području hrvatske dramske književnosti — pred sam kraj 19. stoljeća (1898), kad je na pozornici Hrvatskoga narodnoga kazališta u Zagrebu po prvi put prikazana s velikim uspjehom znamenita Tolstojeva drama *Vlast tmine*. Trebalo je, možda, da se čuje živa, upravo sugestivna Tolsto-

³² Jagić, V.: *Tolstoj 's Krieg und Friede in einer kroatischen Uebersetzung*. »Archiv f. slav. Philologie, XIII, 1891, str. 463—470.

³³ Prelog, Milan (Historicus): *Lav Nikolajević Tolstoj*. »Savremenik«, 1908, str. 513.

jeva književna i čovječja riječ sa scene, pa da vrcne iskra naše izravne umjetničko-stvaralačke »zaraze« tolstojevskim scenskim naturalizmom. Da se to doista tako i zbilo — gotovo u obliku biološkoga oplođenja — svjedoči nam činjenica, da se prva hrvatska naturalistička drama tolstojevsko-naturalističkog kova *Truli dom* Srđana Tucića rodila u našoj književnosti (i bila ostvarena na istoj hrvatskoj pozornici kao i *Vlast tmine*) za pola godine — poslije premijere *Vlasti tmine*. Jer uspjeh toga Tolstojeva dramskog remek-djela bio je uglavnom hrvatskom kazalištu svestran, pa zato i od odlučna značenja ne samo za dalju sudbinu te drame u okviru repertoara hrvatskih kazališta, — jer je od te godine *Vlast tmine* postala i ostala stalno na repertoaru Hrvatskoga narodnoga kazališta u Zagrebu, — nego i za tadašnje hrvatske dramske pisce, koji su u Tolstojevoj dramaturgiji, poimence u njegovoj *Vlasti tmine* našli i svoj umjetnički uzor. Potresna slika diluvijalne seoske zaostalosti, u kojoj se, prema Tolstojevoj drami, izivljuju u elementarnim sukobima najbrutalnije sile ljudskih strasti i instinkata, nametnula se i tadašnjim hrvatskim dramskim piscima sugestivnom silinom kao zajednička karakterna crta ruskoga i hrvatskoga seljaštva. To je bilo dovoljno — naročito u aspektu sveslavenskih gledanja na odnose između Rusije i ostalih slavenskih naroda, — da se nekoliko istaknutih hrvatskih dramatičara te dobe latilo obrađivanju jednake tematike, kakvu je obradio Tolstoj u svojoj *Vlasti tmine*; neprosvječenosti širokih narodnih masa, napose seljaštva, leglo je najsirovijih zločinštava protiv savjesti i dostojanstva čovjekova, povlačeći za sobom kao posljedicu tih zločinštava ispaštanje i okajavanje tih zločina krvavim tragedijama pojedinaca i obitelji, a in ultima linea i čitavoga naroda. Ugledanje niza hrvatskih dramatičara u tu Tolstojevu tematiku na bazi drame *Vlast tmine* ovlastilo je rano hrvatsku kritiku na sud, da je »ovo djelo Tolstojevo kao uzorna pučka drama, prava riznica, u koju su često zalazili i neki naši pisci, tražeći u njoj pobude za svoje drame i učeći se kod velikoga majstora«.

Prvi od hrvatskih dramatičara devedesetih godina prošloga stoljeća, koji je suzvučno reagirao na Tolstojeve to-nove književne i teatarske, bio je Srđan Tucić (1873—1940), koji je još iste godine napisao, pod svježim dojmom prve izvedbe *Vlast tmine*, prvu hrvatsku naturalističku dramu u tri čina *Truli dom* (praiizvedba u Hrvat-

skom narodnom kazalištu u Zagrebu 26. rujna 1898), — pronašavši tom dramom i u svojoj domovini jednaku »vlast tmine« kakvu je upoznao, putem Tolstojeve drame, u Rusiji: posrnula dvadesetjednogodišnja djevojka Katja Ignatijevna, hoće da pokrije grijeh svoga nedopuštenoga odnosa s nekim građanskim razvratnikom, Fedorom Ivanovićem Dobrunovim, i to prijevarnom udajom za bolećivoga dobričinu Ivana Zaharovića Viskina. Međutim, kad prevareni Viskin upozna svoj položaj u lažnom braku, s tuđim djetetom, on se životinjskom brutalnošću obara na tuđi plod griješne ljubavi i tako kažnjava krivce okrutnom smrću njihova djeteta.

Glavni tipovi Tucićeve drame imaju svoje prisne karakterne korelate u protagonistima *Vlasti tmine*: Tolstojeva Anisja opterećena je pri stupanju u brak jednakim grijehom preljuba kao i Tucićeva Katja, a tim je i sudbina jednako tragična. A tako je i s njihovim griješnim saučesnicima — Tolstojevim Nikitom i Tucićevim Fedorom Ivanovićem, zavodnicima Anisje i Katje. Pa i tragični likovi, kakvi su Petar, Anisjin muž (Tolstoj) i Viskin, Katjin muž (Tucić) imaju dodirnih točaka, čak i u njihovoj jednako slabo zdravstvenoj kondiciji.

Općenito se može reći, da je Tucićeva drama, izrađena za ciglih pola godine dana nakon prve izvedbe *Vlasti tmine* u Zagrebu, u cijelosti unutarnje i vanjski rusificirana, upravo tolstoizirana: ne samo da su sva imena dramskih lica isključivo ruska, nego su pored tolstojevske teme rusificirani čak i scenski rekviziti: junaci drame piju čaj uz »samovar«, služe se »rubljima«, pjevaju pjesmu »Krasni sarafan« nazivaju se »bačuškama« i »mačuškama«, zazivaju »Bogorodicu Kazanjsku«, na harmonici sviraju »Golubušku«, piju »Karamzinovo pivo«, tituliraju se sa »visokoblagorođe«, »preblagorođe« i slično. Ukratko: dobiva se dojam, da se radi o prevedenom dramskom djelu s rusko-ga na hrvatski jezik. A tako je i s čitavom psihološkom fakturinom drame: nisu to junaci hrvatske društvene stvarnosti, nego literatski odjek tuđe književne sredine.

Snažan odjek Tolstojeve dramaturgije očitovao se ubrzo poslije prve izvedbe *Vlasti tmine* i u dramskom radu Frana Hrčića (1876—1953), napose u drami (u četiri čina) *U sumraku*, koja je napisana godine 1902—3, a po prvi put izvedena u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu 22. listopada 1904. Tema ove Hrčićeve drame poklapa se, naročito u ekspoziciji, u cijelosti s Tolstojevom

dramom *Vlasti tmine*: Pero Marenić, bogat i boležljiv seljak (kao i istoimeno lice Pjotr u Tolstojevoj drami) muči se u braku s mladom (drugom) ženom Olom, jer ona podržava nedopuštene odnose sa slugom Nikom Vranićem (u drami *Vlasti tmine* istu ima funkciju sluga Nikita!). Taj ga mučan odnos otjera Olinom krivnjom i u grob. Međutim, bračna veza s Nikom, poslije Petrove smrti, ne donosi joj očekivane sreće, te ona traži sreću u trećoj vezi s nekim gospodskim pokvarenjakom, šumarom Radom Miličićem. Kad se i ova veza izrodi u surovo zlostavljanje, pogibeljno za njezin život, spasava je bivši ljubavnik Niko time, da udavi (na sceni kao kod Tucića) opakog šumara. No time ona ostaje ponovno sama — jer će Niko na robiju — a s odabranom maršrutom, da se baci u rijeku Bosut.

Dakle i tu se grijeh glavnih junaka Hrčićeve drame, Ole i Nike, sukrivaca smrti Olinog muža Pere Marenića, iskupljuje tragičnim svršetkom nekadašnjih grješnih ljubavnika, upravo kao i kod Tolstojeve Anisje i njena ljubavnika Nikite, koji sporazumno skrivljaju smrt Anisjinina muža Petra.

Idejna shema Hrčićeve drame, prema tome, ostaje uglavnom vjerna svome uzoru, Tolstoju, iako se u daljoj kompozicijskoj razradi drame nastoji pisac osloboditi svoga uzora.

U formalnoj je dramskoj fakturi Hrčić znatno bliži ambijentu koji obrađuje negoli Tucić: radnja je drame smještena u seljačku sredinu Slavonije, u jezičnom je pogledu dijalektalno obojena (kao i *Vlasti tmine*), a uz to bogato zasićena narodnim folklorom slavonskim (svatovi u trećem činu), analogno jednakim elementima rusko-folklor (narodni plesovi, pjevanje i običaji) u četvrtom činu *Vlasti tmine*.

I prerano umrli i vrlo talentirani hrvatski dramatik Fran Galović (1887—1914) stajao je pod stanovitim utjecajem Tolstojevim, napose u najznačajnijem dramskom djelu *Mati* (drama u pet činova, napisana 1907). Tematski i kompozicijski osjeća se faktura Tolstojeve *Vlasti tmine*: na grijehu mlade žene Jele, koja izvrši, uz pomoć kume Jane, pobačaj, a zatim i nevjeru prema svome mužu sa seoskim momkom Markom Baretićem, osniva se njezina (Jelina) tragična krivnja i životna tragika: grižnja savjesti zbog počinjena čedomorstva i nevjere mužu prisili Jelu, da iskupi taj svoj grijeh, nakon silnih duševnih patnja, priznanjem svoga grijeha pred mužem. Time taj centralni tip

Galovićeve *Mater*e, odnosno Jeline drame materinstva (*Mati*), postaje još ruskijim, upravo tolstojevskim i znatno nadmašuje, odnosno produbljuje — unutarnjom etikom i psihologizacijom — tip Tucićeve Katje.

I kompozicijski podsjeća *Mati* na Tolstojevo dramsko remek-djelo: Jela iznevjeri muža Ivu Blaževića vodeći potajno ljubav s trećim — seoskim momkom Markom Baretićem (u *Vlasti tmine* odgovara to trokutu: bračni par Pjotr i Anisja, te »treći« — sluga Nikita); svekar Galovićeve Jele, Mato Blažević, bogat je i boležljivi seljački satrap, kao i Tolstojev boležljivi Pjotr; Jelin ljubavnik Marko Baretić ima u Tolstojevoj drami pandan u slugi Nikiti, Anisjinom ljubavniku. A Galovićeva kuma Jana krvna je posestrima infernalne Tolstojeve Matrjone, toga najmračnijeg ženskog tipa, što ga je stvorilo umjetničko pero. O moralnoj odgovornosti za svoje zločine imaju ove obje »englmaherice« jednako neodgovorne osjećaje: kod gušenja djeteta u podrumu (s odrazom na sceni) ima zločinka Matrjona, a podjednako i njena pomagačica Anisja, jedinu brigu da gušeno dijete ne umre bez krštenja:

Matrjona: Pazi, ne zaboravi ga okrstiti. Inače ću ja. Imaš li kakav križić?

Anisja: Naći ću. Znam kako se to radi. (IV, 12).

Jednako izopačene pojmove o grijehu odnosno zločinu ima i Galovićeva kuma Jana: tješi ona čedomorku Jelu opravdanjem, da ona, Jela, nije prva, koja je dokrajčila život svome djetetu:

Jana: Da si ti prva, ne bih rekla ni riječi. — A je li to na koncu tako strašno?... Pa to je sasvim nedužna stvar...« (II, 4).

Ima i drugih tipova kod Galovića, koji nas genetički upućuju na ruska vrela: na primjer lik sluge Miška, koji je prava ruska »smirena duša«, samo joj nedostaju anđeoska krila.

I u scensko-tehničkom pogledu služi se Galović jednakim rekvizitima seljačkoga kazališnog komada (Bauernstück) kao i Tolstoj, da bi što uvjerljivije dočarao realističnost sredine koju obrađuje, a to su folklorni elementi kao npr. narodno sujeverje, pričanja o vraćanju duše mrtvacu u svoj dom, gatanja sa žeravicom i slično.

Genetičku povezanost Galovićeve *Mater*e s ruskom dramatikom istakla je uostalom već i suvremena hrvatska književna kritika: »Galovićeva *Mati* sjeća u svojim osnovnim raspoloženjima, u svojoj širini i oštini crteža — ističe jedan od najistaknutijih kazališnih kritičara hrvatskih te dobe, Branimir Liviđić — na najbolja ruska dramska djela.« A ima u hrvatskoj kritici toga i novijeg vremena i izrazitijih sudova, koji povezuju Galovićeve *Mati* izravno s Tolstojevom *Vlast tmine*: drama »*Mati*« nastala je pod jakim dojmom Tolstojeve »*Vlast tmine*«... »Utjecaj Tolstoja opaža se i na izboru i izradbi dramske građe i na licima, pa čak i na pojedinim epizodnim scenama. Međutim, ta ista kritika ne poriče niukoliko Galoviću izvorni talenat i sposobnost samostalnog razvezivanja dramskog čvora u *Materi* — u produbljenoj psihologizaciji tragike glavne junakinje Jele (naprama čisto naturalističkom tipu Tolstojeve Anisje). Ali Galović je znao u svoju dramu unijeti toliko svoga duha, opažanja, toliko naših crta, da je ona posve nova, originalna, naša.«

Tolstojevom dramom *Vlast tmine* inspirirana je drama Adele Milčinović (1880) *Bez sreće* (Zagreb, Matica Hrvatska, 1912). I tu je u osnovnom kompozicionom tkivu drame Tolstojev trokut: gazda Tomo, stariji i bogati slavonski seljak, koga vara njegova mlada žena Franjka s kućnim slugom Milom, Ličaninom. Da bi uklonio glavnu zapreku svojoj legalnoj vezi s Franjkom, s time i s budućom nasljednicom Tomina imanja, — Mile, gladan zemlje i ljubavi, s uspjehom spremi pogibiju Tominu, srušivši pod njim i njegovim konjima most u rijeku, a time i Tomu u smrt. Međutim, taj ga zločin ne dovodi do sreće: za zločin zna druga ljubavnica Milina, koja ometa sretnu vezu između Mile i Franjke. Da bi se osvetio toj svojoj drugoj ljubavnici, on je u času bijesa udavi, a time osujeti i realizaciju svoje veze s Franjkom, osnovane na zajedničkom grijehu (preljubu) i zločinu (u ubojstvu muža i pobačaj).

Pored ovih glavnih kompozicijskih elemenata drame *Bez sreće* upleten je u nju još čitav niz karaktera i scena, koje odišu Milčinovićkinim ugledanjem u Tolstojevu *Vlast tmine*: Franjka vrši pobačaj vanbračnog Milinog djeteta s pomoću babe Lize, poznatoga nam tipa, kojim smo se sreli u figuri Jane u Galovićevoj *Materi*, a kojima je objema prototip Tolstojeva Matrjona.

I dalje: opori Ličanin Mile, koji je kao sluga gazda Tome pokazivao vučji glad za zemljom i ljubavlju Franj-

ke, okajava svoj zločin — sasvim ruski — javnim priznanjem svoga zločina (ubojstvo gazde Tome).

I napokon: lik Save Tešina, krotkoga sanjara, punog rudimentarnog altruizma i narodnoga sujevjerja — srodnik je smirene duše sluga Miška u Galovićevoj *Materi*, a obojica su krvna braća Tolstojevu Akimu, krotkome i bogobjaznome ruskome mužiku.

No i pored ovih odraza Tolstojeve drame, Milčinovičkina drama ima i jak svoj osnovni ton: to je elementarni *glad ličkoga bezemljaša Mile za zemljom*. I u tom bezemljaševu gladu kao da je ukorijenjen i sav njegov grijeh preljuba i zločin ubojstva. Čovjek bez zemlje upravo i jest »čovjek bez sreće«.

»Evo, vidi ove ruke — objašnjava shrvani pokajnik-ubojica Mile svojoj nesuđenoj Franjki — jake su i pune žuljeva... a sve sam ove žuljeve nabio prevrćući *tuđe*, vukući *tuđe*, i nigda i nikome za hasnu. Za hasnu onim curetinama (ljubavnicama njegova gazde Tome) i bircuzima po Brodu i Bosni... Pa je li to pravo? Smije li to biti? Ima li onda kakove krivnje u tome, ako sam — ... Ne, Franjko, ne razumiješ ti toga, ne znaš ti, kako je meni bilo — meni, koji sam odrastao ondje, gdje se mučiš na parčetu zemlje kao marvinče. Snašaš je u naramku, kao dijete, njeguješ je i pjestuješ dok izmužeš iz nje stručak zelja, ili batvo kukuruze... A ovdje, pravo reći, samo malo počepkaš po njoj, pa legneš u hlad i čekaš dok sazrene... Ne znaš ti, kako je meni bilo gledati mladost moju gdje mi prolazi u sluganstvu... a mogao bih — oh, koliko sam kršan — mogao bih... A sad, evo, gle, sve je zaludu... sve... sve. Prolazit će dani i sve će biti kao što je bilo!... Ja ostadoh sluganom...«

Glad za zemljom, kao elementarni nagon, stimulirao je i jednu od najznačajnijih drama ovoga razdoblja — *Požar strasti* Josipa Kosora (1879) u kojoj se također — ma i djelomice — odrazio surovi dramski naturalizam Tolstojev. I opet selo, slavonsko selo, suočeno s elementima gladi za zemljom i ljubavlju: Guša Rigalin, seljak »sa porivima pračovjeka«, otimlje zemlju svome susjedu, Ilariji Šaliću, odoravanjem brazde za brazdom. Da bi se omraza, time prouzročena između dvaju jakih seljačkih gazdinstava i porodica, potencirala do tragičnog sukoba, upliće se u taj kompleks i ljubavna drama: siledžija Ada, sin Guše Rigalina, otimlje Iliji Šalićevom, Ilarionovu sinu, voljenu djevojku. Otimlje je prkosnom silom pravog na-

silnika, upravo s baštinjenim od oca »porivima pračovjeka«. Sukob postaje neminovan, pravi sukob elemenata, u kojem siledžija (Guša i Ada Rigalin) gube glave davljenjem na sceni. Time njihovi zločini (na zemlji i djevojci) budu u tolstojevskom smislu okajani.

No u to dramsko zbivanje utkan je još jedan izrazito tolstojevski elemenat: u licu Ilariona Šalića dao je Kosor lik smirenog tolstojevca, čovjeka blaga, pomirljivoga, pravoga »neprotivljenca zlu silom«. Gladnome zemlje Guši Rigalinu on je spreman darovati ne samo otete brazde, zemlje, nego mu dati i više od otetih brazda — samo da se spriječi veće zlo — upotreba suda i sile. Međutim Kosor i taj individualni problem tolstojevskoga neprotivljenca rješava tako, da Ilariona Šalića dovodi u položaj, gdje on mora u obranu svoga života ukloniti nasilnika Gušu Rigalina *silom* sa svoje životne staze, to jest napustiti svoje doktrinarno stajalište prema ljudima i događajima i *silom se oduprijeti zlu* i nasilju (on udavi u završnoj sceni siledžiju Gušu Rigalina).

Upravo tom Tolstojevom filozofijom, koja se našla ukliještena u krutoj životnoj zbilji slavonskoga seoskoga života, pobudila je svojedobno snažna Kosorova drama *Požar strasti* jak interes ne samo u Kosorovoj domovini (dobila je i nacionalnu nagradu god. 1911), nego i u inozemstvu, gdje je prikazivana s ne manje uspjeha kao npr. u kazalištima Münchena, Mannheima, Kölna, Beča. Vidni njemački književnici (Hermann Bahr, Stefan Zweig i drugi) kao i poznati poljski pisac Stanisław Przebyszewski dali su u svojim odzivima i kritikama počešće oduška svome oduševljenju tom dramom Kosorovom.

Prema tome, u toj Kosorovoj drami dadu se zapaziti elementi Tolstojeve filozofije, pa čak i dramsko-naturalističke tehnike (folklor, gušenje na sceni), ali rješavanje postavljenog problema sasvim je svoje i u biti antitolstojevsko: zlu se ima čovjek oduprijeti i silom.

Posebno mjesto zauzima u tom kolu hrvatske naturalističke drame, koja je posredno ili neposredno inspirirana Tolstojevom *Vlasti tmine*, odnosno njegovom filozofijom, drama (u četiri čina) *Prokletstvo*, što su je napisala dvojica uglednih hrvatskih književnika te dobe, Andrija Milčinović (1877—1939) i Milan Ogrizović (1877—1914). Drama je napisana god. 1906. kad su Tolstojeve ideje, napore njegova borba za čisto kršćanstvo, a protiv savremenog crkvenog klerikalizma — zanosile sve naprednije du-

hove svijeta. Ta idejna pozadina jamačno je pogodovala i nastanku ove drame, kojoj je jednaka tema — borba protiv izopačenosti suvremenog crkvenog nauka i prakse, te obrana čistoga kršćanstva. Drama obrađuje stvaran događaj iz davne hrvatske povijesti (XIII. stoljeća), kad se jedan zagrebački rezbar svetačkih figura, majstor Toma, usprotivio feudalno-crkvenoj praksi zagrebačkog biskupskog kaptola, da pri obrani svojih materijalnih interesa ne zazure ne samo od sile nego niti od ubojstva. Poriče takvim zamjenicama Kristovim na zemlji da su kršćani. »Istina je, Bog ih je postavio svojim zamjenicama — kaže majstor Toma — ali zato da siju ljubav, a ne da se otimlju o zemaljska dobra, da se laćaju mača i pravde.« (čin I, prizor 7) Budući da je Toma pravi kršćanin ili — kako ga ocrtavaju autori — »čovjek kao suho zlato, koji se ni crvu ne bi zamjerio i kaput bi svoj dao da te ogrije« — on je »neprotivljenac zlu silom«, on je protiv svakog nasilja: »Zašto su ubili Imbru! — pita Toma. Zašto su htjeli ubiti i mene? Jer su mislili, da se zlo mora plaćati zlim i jer su ih tako naučili oni, koje Isus uči: »ako te udare po lijevom obrazu, a ti im namakni desni«. Ne, ne treba da namaknemo ikoji obraz, ako ne budemo udarali ni ja ni ti, ni itko drugi. Ako nitko ne bude udarao, neće nitko ni obraza podmetati. — To je htio reći Isuskrst, ali su mu ljudi riječi izvrnuli, kao što su izvrnuli sve što je dobro.« (čin I, prizor 7)

Dakle je to i takvo formalističko kršćanstvo u stvari izobličilo prvotni humani lik kršćanstva, ilustriraju u svojim dramama podjednako i Tolstoj i hrvatski pisci drame *Prokletstvo*, i to jezovitim scenama, punim dubokoga sarkazma: kad Tolstojeva Matrjona s Anisjom ubija Akulino dijete, brinu se one obje, kako smo to vidjeli jedino za formalno krštenje toga djeteta prije ubojstva. Tako i u hrvatskoj drami *Prokletstvo*: kad seljaci ubijaju kaptolskog desetinara Imbru, zakopavši ga živa u zemlju — smatraju jedinom svojom preostalom brigom, da svojoj žrtvi stave na grob križ, zabivši mu ga u zemljom zatranu lubanju.

Hrvatski tolstojevac Majstor Toma prometejski je podlegao u neravnoj borbi: svjetina je u njemu pronašla, uz pomoć biskupskoga kaptola, Belzebuba i iskasapila ga na javnome trgu.

Snažna drama *Prokletstvo* nije mogla iz cenzurnih razloga do danas ugledati svjetlo teatarske rampe.

Sve hrvatske drame naturalističkoga pravca, o kojima je dosad bila riječ, nastale su u deceniju, koji slijedi iza godine 1898, tj. iza prve izvedbe Tolstojeve *Vlasti tmine* u glavnom gradu Hrvatske. Kod većega dijela tih drama mogli smo ustanoviti osjetljive idejne i scensko-tehničke doirnosti sa spomenutom klasičnom dramom Tolstojevom. Posljednje dvije hrvatske drame *Požar strasti* (J. Kosor) i osobito *Prokletsvo* (Milčinović-Ogrizović) dadu se dovesti u vezu više s Tolstojevom ideologijom, negoli s konkretnim Tolstojevim dramskim radovima. Ti su hrvatski dramski radovi, uostalom, ne samo najsamostalniji nego i najvredniji u hrvatskoj dramatici te vrste.

Zanimljivo je nadalje konstatirati, da su u kasnijim decenijima našega stoljeća, kad hrvatska dramska književnost bilježi niz svojih jakih uspjeha, ne odražava u njoj više Tolstojeva dramaturgija ona je, čini se, u cijelosti konzumirana u prvom deceniju 20. stoljeća, kad se izjavljavaju na hrvatskom kulturnom sektoru prvi i najjači utisci *Vlasti tmine*, zatim Tolstojeva ekskomunikacija iz Crkve, a na kraju i njegova smrt (1910).

Pored toga — a to mi se čini najvažnijim — nastupa i novo razdoblje, kad se u modernoj evropskoj književnosti, napose dramskoj, javljaju i druge značajne pojave i dostignuća, o kojima vodi računa i moderna hrvatska drama, te tako na bazi iskustava i tekovina suvremene drame evropske traži i nalazi, u okviru hrvatskoga nacionalnoga književnog stvaralaštva svoj samostalni put.

Toliko o Tolstojevom utjecaju na hrvatsku dramu.

Međutim, u vezi s konstatiranim snažnim utjecajem Tolstojevim na hrvatsku dramu, postavlja se pitanje Tolstojeva utjecanja i na druge literarne vrste, u prvom redu na pripovjedačku književnost. Pogotovo, ima li se na umu, da je glavna stvaralačka snaga toga velikoga ruskoga realiste sadržana upravo u pripovjedačkoj prozi, u novelama, pripovijestima i romanima.

I tu bih morao formulirati svoja dosadašnja opažanja u ovom smislu: razmjerno slab je odraz, a još manje utjecaj Tolstoja pripovjedača u poredbi s Tolstojem dramatikom. Ukoliko su tu i tamo i odjeknule kod pojedinih naših pisaca poneke stvaralačke komponente Tolstoja pripovjedača ili njegove ideologije, taj se odjek daje svesti pretežito na idejne infiltrate, a manje na umjetničke. Poslušit ću se, u svrhu dokumentacije toga svoga opažanja, slu-

čajem vidnoga hrvatskoga pripovjedača prve četvrti našega stoljeća Dinka Šimunovića (1873—1933), koji je živio i stvarao u najsnažnijim svojim stvaralačkim godinama u doba najsnažnijega utjecanja Tolstoja u hrvatskoj književnosti, tj prvih decenija 20. stoljeća, kad i pisac *Požara strasti* (Josip Kosor). Istražujući s toga stajališta književno-pripovjedački rad Dinka Šimunovića, došao sam do netom nabačenih misli o *idejnom infiltriranju* književnoga rada Šimunovićeve pretežito sa strane Tolstojeva svjetovnoga naziranja, sa strane njegovih sociološko-filozofskih ideja, a manje sa strane umjetničkoga stvaranja.

Svoj prisran odnos prema ruskim klasicima realisti-ma, a u tome kolu i prema Tolstoju, ne tajni nimalo ni sam Šimunović. »U djetinjstvu čitao sam koješta i zaboravio — piše Šimunović u svojoj *Tragikomičnoj autobiografiji*³⁴ — no u mladosti, kad je sve u meni počelo kipjeti od obilja čuvstava i snage, moju žeđu za dubinom misli i ljepotom osjećaja pojiio sam na divnim stranicama Puškina, Gogolja, Turgenjeva, Dostojevskoga, Tolstoja, Gončarova, Saltykova, Ščedrina, Potapenka... i to me uznosilo, a ujedno tjeralo od misli, da što napišem. Sve pročitano činilo mi se tako nedostiživo, da i ne pomišljah ikada pisati za štampu: vjerovah, da bih time ponizio umjetnost i nagrdio sebe.«

Međutim, Šimunović je, kako znamo, ipak pisao, i to dobro pisao, kao rijetko originalni hrvatski pisac. Pa gdje je onda taj idejni infiltrat »tolstojevstva« kod njega, o kojem sam maločas natuknuo?

Mislim da bismo ga mogli i smjeli tražiti i naći u analognim socijalnim i kulturnim naziranjem Šimunovićevim i Tolstojevim u odnosu prema gradu i selu, u odnosu prema problemu civilizacije i socijalne etike. Jer i Šimunović, sin i pjesnik patrijarhalnoga sela Dalmatinske Zagore, bio je i ostao za cijela života i svoga književnoga rada — protivnikom grada, njegove izopačene civilizacije i negativne etike. Taj je svoj odnos tolstojevski simplificirao reskim, paušalnim, ma i naivnim napadajem na grad i gradski život npr. u *Mladim danima* i ovakvim riječima: »Ne mogoh razumjeti od čega oni ljudi (u gradu) žive, kad nemaju ni volova, ni livada ni njiva: bez sumnje naše

³⁴ Šimunović, Dinko: *Djela*. Zagreb, »Zora«, 1952, sv. I, str. 491.

seljake varaju ili im krađu!«³⁵ Gotovo programatskom određenošću odrazio se taj stav u njegovoj pripovijesti *Dvije ceste*.

Zauzimajući takav negativni idejni stav prema gradu, prema civilizaciji, razumljivo je, da je morao zauzeti a contrario pozitivni stav prema selu, njegovoj priprostoju i nepokvarenoj kulturi. U stvari je to nalik na tolstojevsko seljakovanje, na filozofsko-političku polarizaciju, koja se onda odrazila kod Šimunovića, kao i kod Tolstoja, u idejnoj dvobojnosti: crno i bijelo, grad i selo.

Otuda onda i Šimunovićeve seosko-patrijarhalna heroika, koja čini srž njegova pripovjedačka opusa. Eto, u tome bismo rado utvrdili *idejni* odraz Tolstoja kod Dinka Šimunovića.

Ima li, možda, još koja stvaralačka značajka, koja bi, u pozitivnom smislu, povezivala toga značajnoga hrvatskoga pisca s Tolstojem?

Mislim da ima: mada je Šimunovićev mentalitet povezan s patrijarhalnom, vjerski konzervativnom sredinom, ipak u njegovu radu i mišljenju izbijaju i u vjerskom pogledu progresivni, upravo izrazito antiklerikalni stavovi, upravo kao kod njegova učitelja Tolstoja. Jer i on se buni protiv religioznoga formalizma i klerikalizma odrješitim tonovima: »Vjerovao sam u Boga zato, što i narod vjeruje — piše on u svojim autobiografskim *Mladim danima* —³⁶ ali sam ga zamišljao posve drukčije, nego što sam čuo od fratara u vrličkoj crkvi ili na ispovijedi.

Po njihovim riječima mogao si Boga zamišljati kao čovjeka svojevoljna, sumnjičava i sebična, koji neprestano i oštro pazi, tko ga moli, a tko ne, pa onoga, koji ga i najmanje uvrijedi, nemilosrdno udara na muke, da mu se osveti. Zatim, da to je Bog i lancmanima (gradskoj gospodi) i svima drugima, koje zamišljah dušmanima i vragovima našega naroda i božjim...«

Taj i takav duh u stvaralačkom radu Šimunovićevu, u tome gotovo romantičarskom laudatoru temporis acti, proniče čitavo književno djelo Šimunovićevo, vezujući ga time s nazorima velikoga jasnopoljanskoga kritika teorije i prakse suvremenoga kršćanstva.

Ima li još kakvih veza između ta dva pisca? Mislim da ima: i to formalno-kompozicijskih. Šimunović se, nema

³⁵ Ibid., sv. II (»Mladi dani«), str. 44.

³⁶ Ibid., sv. II, str. 43.

sumnje, ugledao u Tolstoja, odabravši *autobiografsku metodu* pisanja. Dokazuju to bjelodano njegovi pripovjedački radovi *Mladi dani* i *Mladost*, u kojima je on, poput velikog autora *Djetstva*, *Otročestva* i *Junosti* opisao prvu trećinu svoga života, svoju mladost. Prvi od svojih autobiografskih radova (*Mladi dani*) čak je i naslovio *Djetinjstvo* (kao i Tolstoj — *Djetinjstvo*), ali je taj naslov — kako nas obavještuje Vice Z a n i n o v i ć³⁷ napustio po uputi Nikole A n d r i ć a, koji je upravo u to vrijeme izdao u svojoj »Zabavnoj Biblioteci« *Djetinjstvo* M. Gorkoga.

Prema tome možemo zaključiti, da se književni rad Tolstojev, napose njegova idejna okosnica, odrazio i u hrvatskoj pripovjedačkoj literaturi, a poimence kod Dinka Šimunovića.

Da li bismo smjeli dovoditi u vezu s Tolstojevom kritikom suvremenoga kršćanstva i njegove crkve, kojoj se kritici početkom našega stoljeća pridavalo veliko značenje u liberalnim evropskim krugovima, i pojedina književna ostvarenja, kakvim su npr. *Vlahinja* Vjenceslava N o v a k a i *Đurđica Agićeva* Ks. Š. Đ a l s k o g a? *Đurđica Agićeva*, a još više *Mileva (Vlahinja)* izraziti su tipovi podvižnika u duhu prvotnoga kršćanstva, prožetoga najplemenitijom čovječnošću i samoprijegornom dobrotom prema svojim bližnjima. »Bila je to žena — kaže Vj. Novak u prvoj rečenici svoje novele *Vlahinja* za svoju junakinju Milevu — kojoj je jedan njezin čin otvorio kao na dlanu srce, da iz njega sijevne u sjajnom svjetlu božansko, socijalno, a tako daleko ljudskoj prirodi načelo: ljubi bližnjega kao samoga sebe.«³⁸ Novakova je *Vlahinja* napisana god. 1904, kad je Tolstoj kao pobornik čistoga kršćanstva bio poznat čita-
vom svijetu. Ne bi zato bilo sasvim bezrazložno dovoditi Novakovu Milevu u utjecajnu vezu s Tolstojevom kritikom suvremenoga kršćanstva. To bi se isto dalo reći i za idejnu pozadinu *Bijega Milutina N e h a j e v a*, koji se, kako je već spomenuto, prisno rva o s »tolstojevštinom« (u raspravi *Zola i Tolstoj*).

O uzročnoj pozadini i općem karakteru Tolstojeva utjecanja u hrvatskoj književnosti reći ću još koju u zaključku ovih razmatranja.

³⁷ Ibid.

³⁸ Novak, Vjenceslav: *Vlahinja*. »Glasnik Matice Dalmatinske«, 1904, travanj, str. 416—431.

IV.

Međutim, to književno »seljakovanje«, koje smo maločas zapazili na području hrvatske naturalističke drame, pa onda i u pripovjedačkom radu nekolicine naših realista, nije se zaustavilo samo na pisanom slovu, nego je prodrlo i u stvaran život hrvatskoga naroda: pod utjecajem, naime, Tolstojevih filozofijskih i etičkih ideja nastaju u Hrvatskoj ne samo pojedini fanatični poklonici Tolstojeve umjetnosti, nego i brojni idejni poklonici Tolstoja, a što je još važnije — i jedna značajna politička stranka. Osnivači naime Hrvatske pučke seljačke stranke, braća Antun i Stjepan Radić, kao mladi seljački intelektualci čitaju i oduševljavaju se Tolstojevim djelima početkom osamdesetih godina prošloga stoljeća. Opijaju se Tolstojevom etikom kršćanskoga altruizma sačuvanom u neokrnjenom vidu samo u priprostom seljaštvu, dakle u onoj sredini socijalnoj, iz koje su nikla oba brata Radića. Utoliko ovi hrvatski poklonici Tolstojevih ideja — podrijetlom seljaci — lakše usvajaju Tolstojeve misli o kršćanskome altruizmu, sačuvanom u njedrima priprostoga seljačkoga naroda, o neprotivljenju zlu i nasilju silom, pa su zato rano izgradili i svoju političku ideologiju, koja je kulminirala u idejama čovječnosti, mirotvornosti, prosvijećenosti, a protivila se tolstojevski svakom nasilju, pa tako i revoluciji, atentatu, zastupajući prosvječenu paficističku evoluciju u razvitku nacionalnih kultura i naroda, upravo kao i u Tolstojevoj ideologiji. Podvrgavaju zato oni, kao i Tolstoj, oštro kritici moderno kršćanstvo, koje se, prema Tolstojevu i prema njihovu mišljenju, izrodilo u pogubni klerikalizam. Sukladno tim i takvim načelima izrađuju braća Radići svoj politički program, koji se u prvom deceniju našega stoljeća i praktički ostvaruje i poprma u svom praktično-političkom ostvarenju značajke važnoga seljačkoga pokreta u Hrvatskoj.

Da je taj značajan politički program braće Radića, publiciran god. 1905, doista genetički izravno povezan s Tolstojevim idejama, svjedoči nam najautentičnije sam zaslužni buditelj svijesti hrvatskog seljaštva Stjepan R a d i ć (1871—1928), koji je u svojoj autobiografiji *Moj politički život*³⁹, među ostalim, napisao u poglavlju svoje autobio-

³⁹ Radić, Stjepan: *Moj politički život*. »Božićnica« za god. 1926, Zagreb 1926, str. 55—84.

grafije *Što je najviše djelovalo na mene od onoga što sam čitao*, i ove riječi: »Na moj duševni razvoj uopće, a napose na razvoj mojih političkih ideja, najviše su djelovala ova književna djela: Smičiklasova »Hrvatska povijest« sv. I. i II. zatim *Tolstojeve priče*, koje mi je 1887. u originalu čitao i tumačio moj pokojni brat dr. Ante Radić, a od svih najviše me se dojmila priča 'Od čega ljudi žive' i 'Tri starca'.«⁴⁰ Tako Stjepan Radić u svojoj autobiografiji povezuje formiranje svojih životnih naziranja izričkom sa spomenutim dvjema narodnim pričama Tolstojevima.

A o čemu se radi u tim pričama?

U prvoj od njih, u alegoriji *Od čega ljudi žive*, koja je priča stekla, kako je poznato, veliku popularnost i u svjetskoj književnosti, riječ je o kažnjenom anđelu, koji je sišao na zemlju, da bi saznao čim ljudi žive. Na zemlji je vidio mnogo bijede, a malo ljubavi. Nije ljubavi našao čak ni u kršćanskoj crkvi, jer je, htijući ući u nju, naišao na zaključana vrata. Crkva se pretvorila u neke vrsti birokratski ured s uredovnim satima — hoće nam reći priča. Promatrajući dalje život priprostih ljudi osvjedočuje se kažnjeni anđeo, da se pravi život sastoji samo u međusobnoj čovječjoj solidarnosti, u prvotnoj čistoj i priprostoj kršćanskoj ljubavi. Međutim, od toga čistoga kršćanstva i njegove ljubavi udaljilo se suvremeno kršćanstvo i njegova »zaključana« crkva. To je osnovni smisao priče Tolstojeve, koja je priča tako snažno fascinirala osnivača i vođu kasnije hrvatske seljačke demokracije.

Sličnim je duhom proniknuta i priča *Tri sveta starca*. Iskrena molitva triju priprostih, neukih isposnika vrednija je — to je poenta te priče — od knjižne molitve profesionalnog arhijereja, koji je imao poučiti u molitvi te isposnike i pravednike.

Obje priče odišu iskrenim tolstojevskim stavom u pozitivnosti prvotnog neiskrivljenog kršćanskog nauka osnovanog na sveljudskoj ljubavi s jedne strane te poricanje iskvarenog kršćanstva u suvremenim oblicima kršćanske teorije i prakse.

Prema tome krunskom svjedočanstvu samoga Stjepana Radića o utjecaju spomenutih Tolstojevih priča na njegovo duhovno formiranje dade se nedvoumno utvrditi, da je jedan čitav i značajan politički pokret nedavne hrvatske

prošlosti, organiziran pod vodstvom Radićeve Hrvatske seljačke stranke, prisno povezan s Tolstojevim naukom.

Rječito to dokazuju, nadalje, i pored spomenutih dviju priča Tolstojevih, česta Radićeva socijalno-politička rezoniranja, koja idu u korak s Tolstojevim filozofijskim (etičkim) i političkim nazorima, odajući obremenjenost »tolstojevštinom« Radićeva političkog i moralnog mentaliteta: kao i »pokajnički plemić« Tolstoj, koji se sav založio za »mužickuju pravdu«, tako će i »antikaputaš« Stjepan Radić tolstojevskim fanatizmom upeti sve svoje sile, pa i sam život, za seljačko pravo. I Radić je zato, dosljedno, kao i Tolstoj, odlučni protivnik suvremene gradske i građanske civilizacije,⁴¹ smatrajući je lažnom i neprijateljskom selu i seljaku. I zato i jedan i drugi jednako odlučno ustaju protiv formalističkog kršćanstva suvremene crkve⁴², žigošući ga imenom pogubna klerikalizma.⁴³ Pravo, iskonsko kršćanstvo, vjeru i ljubav nalaze obojica sa-

⁴¹ Kao i tvorac Platona Karatajeva (*Vojna i mir*) utjelovljene mudrosti i pravednosti ruskoga seljaštva, tako i Stj. Radić, vrlo rano nalazi nepatvorenu istinu i pravicu isključivo u seljačkoj i proleterskoj sredini. »Ideali se ne rađaju, gdje se kucaju čaše šampanjca, tu se bude stišane strasti. Oni redovno ne niču na glatkim i sjajnim parketima, ni na šarenim stoljetnim mozaicima, tu se obično roje društvene laži, tu se gnijezde stališke predrasude. Visoki i svijetli ideali dižu se ponajčešće iz niskih potleušica sirotinje, iz tamnice nevinih osuđenika.« (U članku *Hrvatski ideali* tiskano u časopisu »Hrvatska misao«, god. 1897)

⁴² »To možete slobodno i javno napisati — rekao je S. Radić — jednome od pokretača hrvatske narodne crkve — ja ne idem u crkvu, meni je posredništvo između boga i mene nepotrebno, ja volim s njime razgovarati, njemu se povjeriti sam.«

⁴³ Svoj antiklerikalni stav formulirao je S. Radić ovim riječima: »Čini mi se, da se obilježje klerikalizma može skupiti u ovih pet točaka, koje se dadu nazvati katekizmom klerikalizma:

1. klerikalac je, komu je pojam crkve viši od vjere;
2. klerikalac je, tko papu zamjenjuje s crkvom;
3. klerikalac je, tko vjeruje da je kraljevstvo božje na ovome svijetu i da je u moći Petrova ključa i svjetska vlast nad vladarima i narodima, kako je to tvrdilo sredovječno papinstvo.
4. klerikalac je, tko si zamišlja da se vjersko osvjedočenje može materijalnom silom stvoriti ili uništiti?
5. klerikalac je, tko je vazda pripravan da čistu zapovijed svoje savjesti žrtvuje tuđemu autoritetu.« (»Hrvatska misao«, III, 1904. str. 575)

⁴⁰ Ibid., str. 81.

mo u njedrima priprostoga seljaštva. Ipak, ni jedan ni drugi ne posize, u borbi protiv suvremenih društvenih i političkih zala, za silom: jednako »neprotivljenac zlu silom« Tolstoj, kao i fanatički mirotvorac Stjepan Radić — zaziru od sile i nasilja, od atentata i revolucije.⁴⁴ Čo-

⁴⁴ Tolstoj je, kako je poznato, često i odrješito branio svoje stajalište neprotivljenja zlu silom, svoj otpor prema svakom nasilju ne samo putem umjetničkih djela, nego i u svojim publicističkim publikacijama. Tako je on izložio to svoje stajalište u poznatom pismu Engelhardt i ovim riječima: »... pokušavati činiti dobro s pomoću nasilja, to je glupo. Jasno je, da čim jedan čovjek dopusti jedno malo nasilje u ime uništenja najgolemijeg zla, odmah može i drugi s istim pravom sebi dopustiti malo nasilje u ime nečega što smatra dobrim. I tako se pomalo iz milijuna majušnih, tobože opravdanih nasilja slaže ono užasno zlo, koje dosad vlada svijetom.«

A jednako se negativno odnosio Tolstoj i prema nasilnim mjerama državnih vlasti prema revolucionarima i atentatorima, ma da je sam bio odlučno protiv svake revolucije, smatrajući je nasiljem odozdo. Tim duhom i slovom odiše i njegovo znamenito pismo ruskom caru Aleksandru III. poslije uspjelog atentata (na 1. III. 1881) i smrti cara Aleksandra II: »Ako ne oprostite, ako pogubite zločince, učinit ćete, da se iz stotina njih istrgnu troje, četvoro, i zlo će roditi zlo te će mjesto trojice, četvorice izrasti njih tridesetorica, četrdesetorica... i Vi ćete (car Aleksandar II) zauvijek zaglibiti u onim djelima zla, što se nazivaju državnim potrebom... Još bi bilo kako tako razumno, kad bi se načelo »oko za oko, zub za zub« preporučivalo prema nekoj razbojničkoj družini, pohvataš je i svršeno. Međutim, s revolucionarcima nije tako: to su ljudi koji rade u ime određene ideje, i stoga su važnije njihove misli nego njihov broj. Njihov je ideal opće blagostanje, jednakost, sloboda. Za uspješnu borbu s njima treba da se postavi ideal viši od njihova, ideal, koji bi uključivao i sve ono što je dobro u njihovu idealu. A takav je ideal samo jedan: evanđeoski!«

Jednak je antirevolucionerski i mirotvorni stav zauzimao (i u više mahova teoretski i praktički branio) i S. Radić, kako to dokazuju npr. njegovi članci u »Hrvatskoj misli« iz god. 1904, str. 9, pa onda opsežni članak u »Domu« od 3. IX. 1913, u kojemu on preporuča kažnjavanje narodnih i osobnih krivaca putem osude javnim mišljenjem ili sudom, zatim pravorijekom narodnih izbora i, na kraju, presudom narodne povijesti. I onda zaključuje: »Ima li dakle smisla mjesto ova- ga trojega suda uzeti u ruke revolver ili bombu, pa ili sam počiniti atentat, ili u društvu pokušati revoluciju? Nema smisla baš nikakvog... Nema u povijesti primjera, da bi ma koji narod sebi pomogao atentatom ili revolucijom, ali zato ima i previše primjera, da su atentati i revolucija doveli na rub propasti i onakvu grdosiju, kakva je golema Rusija, a za mali narod, kakav smo mi Hrvati, atentati i revolucije su pro-

vječnost i ljubav, prosvjeta — vrhovne su etičke maksime obojici strastvenih boraca. Pa i narodnom književnošću smatra Radić, kao i njegov učitelj Tolstoj, samo onu književnost, koja vodi računa o narodnim bolima i radostima tako da ukazuje realne putove do boljega društvenoga i narodnoga poretka. Svaka je druga literatura pusta i jalova zabava dokonih pojedinaca, koji su se sebičnjački i nezdravo izdvojili od interesa narodnoga i društvenoga kolektiva. Zato Radić smatra pravom narodnom književnošću samo rusku književnost.⁴⁵

Sve to bjelodano dokazuje, da su se Tolstojeve etičke i socijalno-političke ideje duboko odrazile u političkoj teoriji i praksi braće Antuna i Stjepana Radića, a po njima i u životu hrvatskoga naroda.

past... Onda je dakle nepobitno, da se baš u političkom radu i životu čovjek mora služiti svojim razumom i svojom dobrotom. Samo tako može izabrati siguran put k pravu i pravici.« (Za pravo i pravicu proti atentatima i revoluciji. »Dom«, Zagreb, 3. IX. 1913)

Prema tome je nedvoumno jasno, da je Radićeva mirotvorna dobrota na istom brdu tkana na kojemu je ranije satkan i Tolstojev evanđeoski ideal neprotivljenja zlu silom.

Pa ipak to evanđeosko tkivo obaju »neprotivljenaca« nije izdržalo do kraja kušnje ni kod Tolstoja ni kod Radića: kad su kavkaski bezemljaši, za života Tolstojeva, nasilno oduzimali zemlju tamošnjim vlastelinima, Tolstoj je, kako je poznato, praktički sankcionirao izvršeno nasilje priznanjem, da zemlja pripada onome, tko je obrađuje. Tako je i S. Radić, načelni antirevolucionar, nalazio i argumenata za razumijevanje i opravdanje ruske oktobarske revolucije.

⁴⁵ Najvećom vrednotom svakoga naroda smatra S. Radić (»Dom«, 18. IV. 1917) pravu narodnu književnost, u kojoj svaki književnik, stvaralac, zauzima odgovoran položaj solidarna borca za narodno dobro. »Za nas je književnik i umjetnik socijalno biće, tj. čovjek, a nije »nadčovjek«; on dapače i vrijeđi za nas samo toliko, koliko je čovjek više nego mi, koliko dublje osjeća, dalje vidi i odlučnije radi za sve što je dobro i lijepo. Zato nam nije i ne može biti slobodan književnik i umjetnik tko se u kojoj mu drago formi pokorio sili i »u obrani slobode« književničke i umjetničke slobode! — složio s grobarima naše slobode političke i narodne, sloboda je dakle u duševnoj jakosti i sigurnosti, u vedrini suda, u jasnosti misli i u stalnosti plemenitih osjećaja, jednom riječju u karakteru, u poštenju. Kukavice i ništarije nisu i ne mogu biti slobodni.« (»Hrvatska misao«, god. III, sv. 4, str. 199)

I zato S. Radić preporuča našim književnicima da se ugledaju u rusku književnost i ruske književnike: »Ruska je književnost puna žive istine, puna prave ljubavi za sirotinju, puna oduševljenja za pravicu i slobodu, za jednakost i bratimstvo svih ljudi i svih naroda.« (»Dom«, Zagreb, 18. IV. 1917)

No nije Tolstoj snažno odjeknuo samo u hrvatskoj književnosti i politici: jednaki se fenomen dađe zapaziti i u hrvatskoj društvenoj kulturi i umjetnosti. Evo, o čemu se u ovom slučaju radi: Tolstoj je imao u početku našega stoljeća u Hrvatskoj i svojih posebnih poklonika, a naročito u redovima hrvatskih rusofila, koji su u slavi i talentu velikoga jasnopoljanskoga pisca nazirali duhovno utjelovljenje snage i veličine Rusije. Zabilježiti ću u ovoj prilici samo jedan takav značajan kružok oduševljenih hrvatskih rusofila odnosno »tolstojevaca« na našem Jadranu, na otoku Braču, u mjestancu Selca, gdje su tamošnji rusofili i poštovaoci velikoga ruskoga pisca osnovali god. 1911. (pod dojmom Tolstojeve smrti god. 1910) lijep mjesni gaj i prozvali ga Tolstojevim parkom, da bi zatim godine 1913/1914, uoči prvoga svjetskoga rata, u tom parku podigli i lijep mramorni spomenik Lavu Tolstoju, jedan od prvih spomenika, koji mu je dotad uopće podignut. Samo je podizanje spomenika bilo puno političkoga dramatismata, jer su tadašnje austrijske vlasti ocijenile taj čin kao opasnu »panslavističku« manifestaciju. Pored toga bilo je u istim redovima selačkih slavofila jakih pristaša Strossmayerove politike, koji su se zalagali za podizanje spomenika Strossmayeru u istom selačkom parku. O svemu tome odlučivalo je nekoliko istaknutijih Selčana iz imućnih obitelji Didolića, Andrejsa, Štambuka, Vrsalovića, Carevića i dr. Zaslugom aktivnijih pojedinaca iz tih obitelji, a najviše djelatnošću Tome Didolića, koji je bio i narodni zastupnik u Dalmatinskom saboru, organizirano je početkom našega vijeka u samim Selcima važno društveno žarište »Hrvatski Sastanak«, gdje su se Selca, a s njima i znatan dio kulturno i politički aktivnoga Brača, društveno i politički izivljavali pretežito kao pristaše Strossmayera i izvjesnoga slavenstvovanja na najširoj osnovici. Društveno-politički rad »Hrvatskog Sastanka« (pored selačkoga »Hrvatskog sokola«!) bio je toliko živ, da je privlačio na se pažnju i posjete takvih imenitih naših ljudi, kao što su Kačić, Pavlinović, Miho Klaić, Strossmayer, Kvaternik, Folnegović, Kranjčević, Matoš i mnogi drugi. Sa svima je njima Tomo Didolić stajao u osobnom dodiru ili u prepisci, počevši od politič-

kih diskutiranja s Pavlinovićem i dr., pa sve do dopisivanja s Matošem, kojega je za vrijeme njegova boravka u tuđini i novčano podupirao.

U kući selačkih Didolića vladao je duh romantičarskoga slavenstvovanja. Boreći se za oslobođenje Dalmacije ispod austrougarskoga jarma i njezino sjedinjenje s Hrvatskom, bio je Tomo Didolić, kao narodni zastupnik na dalmatinskom saboru i strossmayerovac, pobornik ideje slavenske solidarnosti, pa je slobodu i budućnost svoje uže domovine nazrijevao u složenoj i solidarnoj zajednici svih slavenskih naroda. U njegovoj kući, kao i u selačkom »Hrvatskom Sastanku« čitaju se oduševljeno slavenske knjige. Tu je, razumije se, kod kuće i ruska knjiga, poimenice Tolstoj i Turgenjev, pa onda »Njiva«, »Novoe Vremja« i dr. Sumještani vrlo rano daju Tomi Didoliću nadimak »selačkoga Rusa«. ⁴⁶

U to doba nacionalne i rasne plime u Dalmaciji pada i dolazak u Selca dra. Mateja Bencura, glasovitoga slovačkog književnika, poznatoga pod imenom Martina Kukučina, koji je došao u Selca (1894) kao općinski liječnik na ponuku jednoga od Didolića (poznatog trgovca vinom u Pragu). Dolazak dra. Bencura-Kukučina, izgrađenog slovačkog nacionalista, bio je za Selca, a i za Kukučina — da tako kažem — samo ulijevanje ulja u slavofilsku vatru, usplamtjelo u Selcima. Stvar je dotle došla, da je rad ovih selačkih slavofila postao zazoran i tadanjim austrijskim vlastima u Dalmaciji. I samo moć i ugled obitelji Didolića, poimence Tome Didolića, tada narodnog zastupnika u dalmatinskom saboru, mogla je spasiti i spašavati ovo žarište slavenske misli na našem Jadranu od represalija upravnih austrijskih vlasti.

U takvu raspoloženju bila su Selca i god. 1910. kad je umro L. N. Tolstoj, jedan od najčitanijih i, uz Turgenjeva, najvoljenijih slavenskih pisaca ovog doba u Selcima (»Hrvatski Sastanak«). Odjek smrti L. Tolstoja, kraj istaknutih slavofilskih nastrojavanja Selčana, bio je dubok i iskren. Selčani su reagirali na taj događaj među ostalim i time, da su već naredne godine prozvali novouređeni mjesni park imenom u Selcima popularnog jasnopoljanskog mudraca Lava N. Tolstoja. Čin je taj izvršen bez ikakvih izvanjskih ceremonija, jamačno iz političkih raz-

⁴⁶ Usp. moj članak *Tolstoj kod Hrvata* u »Hrvatskoj reviji«, Zagreb 1935.

loga, pa je zato o tome sačuvano nešto podataka tek u mjesnoj tradiciji. Prema toj tradiciji kumovali su i tome Didolić, i to poimenice Marko Didolić, koji je sklonio na taj čin plahoga, ali oduševljenoga slavofila Grgu Andrej-
sa, koji je kao tadanji upravitelj općine taj čin kršte-
nja i izvršio.

No zato je kudikamo borbeniji i bučniji karakter imala druga i još značajnija manifestacija selačkih »pan-slavista«, vezana uz podizanje spomenika Lavu N. Tol-
stoju g. 1913—14. u spomenutom Tolstojevu parku u
Selcima.

Misao o podizanju spomenika L. N. Tolstoju u selač-
kom parku rodila se u krugu selačkih slavofila odmah
nakon nazvanja ovoga parka Tolstojevim imenom. No do
ostvarenja te zamisli trebalo je ipak proći nekoliko go-
dina, i to poglavito s razloga, što je jedan dio uglednih
Selčana pledirao, da se najprije podigne spomenik u Sel-
cima J. J. Strossmayeru, a onda tek L. N. Tolstoju. Bilo
je, štoviše, i takvih prijedloga, da se Tolstojev park na-
zove Strossmayerovim. Ovaj je potonji prijedlog uglav-
nom branio ugledni selački štrosmajerovac dr. Matko
Carević. I tako je, pored teškoća političke naravi sa stra-
ne upravnih vlasti, i iskrsnuće ovih dviju »orijentacija«,
selačkih »štrosmajerovaca« i »tolstojevaca«, odgodilo iz-
vršenje zamisli selačkih »tolstojevaca« u smislu podignu-
ća spomenika Tolstoju u njegovu selačkom parku.

Međutim, selački tolstojevci nisu mirovali. Vjerujući
da će njihova namisao biti kad tad ostvarena, oni su se
dali na izradu samog spomenika. Naum je njihov bio to
bliže ostvarenju, što su za izradu spomenika u to doba na
Braču, a osobito u kameno-klesarskom naselju Selcima,
bili uvjeti vrlo povoljni. Klesarsko naime umijeće bilo je
i u to doba, kao i prije, na Braču, a osobito u Selcima,
sijelu odlične Klesarske zadruge i privremene Klesarske
obrtne škole na odličnoj visini. Izrada postamenta za spo-
menik nije iziskivala nikakvih naročitih teškoća ni žrtva:
izradila ga je Zadruga. Kad se pak sretnim stjecan-
jem prilika jedne godine našao u gostima u Selcima kod
svoga brata, upravitelja mjesne Klesarske obrtne škole,
češki kipar i profesor B a r d a, riješili su umješni Selčani
i pitanje Tostojeva poprsja: nešto uz materijalnu pomoć
obitelji Š t a m b u k, a najviše za račun općeg zanosa za

Tolstoja, izradio je spomenuti češki kipar Barda u mjes-
noj klesarskoj školi Tolstojevo poprsje za projektirani
spomenik.

Međutim, na putu do podizanja spomenika ležalo je
nemalo zapreka. Pored razmimoilaženja spomenutih dvi-
ju »orijentacija«, štrosmajerovske i tolstojevske, glavnom
je zaprekom bilo negativno odnošenje tadanjih upravnih
vlasti prema ovakvoj »panslavističkoj« manifestaciji. I
tako je postavljeni podnožnik (postament) u parku obez-
glavljen dugo čekao na poprsje, koje je, međutim, bilo
spremljeno do boljih vremena kod obitelji Štambuk.

Selački omladinci, nezadovoljni neodlučnošću svojih
mještana u ovom pitanju, riješili su — u dogovoru s ču-
varom poprsja — da stave upravne vlasti i svoje sumje-
štane jedne noći pred gotovu činjenicu: da »ukradu« po-
prsje i postave ga na spremljeni podnožnik.

No do toga sasvim netolstojevskog akta nije došlo,
jer je međutim bila već povedena s druge strane akcija,
da se do istoga cilja dođe zakonitim i organiziranim pu-
tem. Potkraj godine 1913. naime na inicijativu dvojice
mladih selačkih slavofila, tadanjih pravnik Jurja Š t a m-
b u k a i B. M. V r s a l o v i ć a, odlučno je pokrenuto ovo
pitanje i riješeno definitivno u korist selačkih tolstojeva-
ca. O Božiću godine 1913. podnijeli su spomenuti pravni-
ci općinskoj upravi konkretnu predstavku u ovom pita-
nju, koja je glasila doslovce ovako:

»Uglednom

Općinskom upraviteljstvu

u Selcima

za

Slavno Vijeće

*Budući da je potpisnicima došlo do znanja, da bi se,
po nekom sporazumu odlučujućih faktora, u novouteme-
ljenom i tek dograđenom perivoju »Park Tolstoj« navod-
no imala, mjesto u prvotoč naumljene biste slavenskog
velikana čije ime nosi perivoj, postaviti druga bista sla-
venskog Mecene Strossmayera, uz izmjenu naziva samo-
ga perivoja, to se potpisnici, za se i za sumišljenike, ovim
obraćaju na to Slavno Vijeće toplom molbom i vrućom
preporukom, da se taj navodni dogovor osujeti, na način,
po kome nek se prijeđe na izvedenje prvobitnog nauma,
u koju su svrhu sve radnje jur dovršene, i nek se čim pri-*

je na podnožnik spomenika postavi Tolstojeva bista, koja jur dugo, jer odavno izrađena, na svoju instalaciju čeka, po mogućnosti na samo »Novo Ljeto« nastajne godine!

Razlozi koji nas ponukaše na ovaj korak jesu dvovrstni: jedni su ideološke, a drugi materijalne naravi. Mi ih u cjelini ne iznosimo, čekajući dan otkrića, da ih javno i opširno iznesemo: zasada ističemo samo to, da su Strossmayer i Tolstoj naši duševni divovi, kojima se divi čitav slavenski i čitav naobraženi svijet, ali tom razlikom, da dok prvi uživa već odavna široki popularitet te danas njegovo ime bilo na koji način spominje svaki grad i svako mjesto u slavenskom svijetu, to je drugi gorostas Lav grof Nikolajević Tolstoj, makar je taj genij u sebi zadržavao sve što je Slavenstvo, po svjedočanstvu cijelog kulturnog svijeta, vasionom obrazovanom čovječanstvu dalo i moglo dati, naišao na popularitet najprije u tuđem svijetu, a onda tek kod Slavena, što je po nas doista žalosno! Slavno bi vijeće dakle ispunilo jednu veliku patriotsku i kulturnu dužnost, kojom bi obradovalo svu našu mnogobrojnu slavensku braću, kada bi se između prvih odužilo uspomeni tog besmrtnog kolosa, čije ime spominju svi narodi svijeta sa poštovanjem i čija su besmrtna duševna remek-djela kulturna baština čovječanstva.

S materijalnog gledišta pripomenuli bi: čemu u našem ograničenom općinskom kućanstvu trošiti nekoliko stotina kruna u nabavljanju druge biste, kada već imamo Tolstojevu bistu na raspolaganje gotovo badava? Mi smo osvjedočeni, da naša općinska ekonomija ima mnogo prećih zadataka, za koja bi se taj naumljeni trošak mnogo bolje mogao upotrebiti.

Gojimo dakle stalnu nadu, da će misao koju zagovaramo naći kod Vas, velecijenjena gospodo, onaj snažni odaziv, koji ona zaslužuje, pa u to ime apeliramo na Vaše slavenske osjećaje i na Vaš slavenski ponos, na Vašu uvidavnost i Vašu širokogrudnost, bodreći Vas i pozivajući da se, Vašom muževnom odlukom, inauguracija Tolstojevog spomenika privede čim prije kraju, a mi Vam, gospodo, s naše strane obećajemo svaku moralnu potporu uz poklik: Čast i slava neumrljaj uspomeni

Lava grofa Nikolajevića Tolstoja !!!

Selca, 27. XII. 1913.

Juraj Štambuk, pravnik
B. M. Vrsalović, pravnik.*

Predstavku je zaprimila selačka općinska uprava 27. prosinca 1913, a raspravljena je bila na sjednici općinskog vijeća dana 10. siječnja 1914. U zapisniku općinskog vijeća zabilježeno je o toj sjednici ovo:

»Čita se podnesak pravnika Jurja Štambuka i B. M. Vrsalovića odnosno postavljanja spomenika u parku Tolstoju.

Pošto je predsjedatelj (Milan Štambuk) u predmetu govorio te istakao vrijednost koliko Tolstoja toliko Strossmayera vječnik Tomo Štambuk zanosno se pridružuje predlogu podnesenika, da se na već podignutom spomeniku (podnožniku) u perivoju postavi odmah bista slavenskog velikana Lava Tolstoja, a da se u isto vrijeme pobrine za podignuće drugog spomenika, na koji će se postaviti bista hrvatskog mecene biskupa Strossmayera, kojima vijeće na njegov predlog kliče: »Slava!« Matko Carević i Andrija N. Štambuk predlažu, da se u prvom redu postavi Strossmayerova bista, a po mogućnosti i Tolstojeva.

Pri glasovanju većinom glasova prihvaćen je predlog Tome Štambuka.«

Time je bila s formalne strane stvar riješena: preostalo je samo, da se zaključak provede u djelo.

Međutim, i tu je bilo teškoća, o kojima je već govoreno: austrijske vlasti prijekim su okom gledale na tu akciju Selčana. I zato o samom podizanju spomenika, odnosno o postavljenju poprsja na davno spremljeni podnožnik, koje je na osnovu tog zaključka općinskog vijeća izvršno, nisu sačuvani nikakvi rječitiji podaci. Očito je taj čin obavljen bez ikakvih velikih ceremonija, da bi »panslavistička manifestacija« Selčana bila što manje zorna upravnim vlastima.

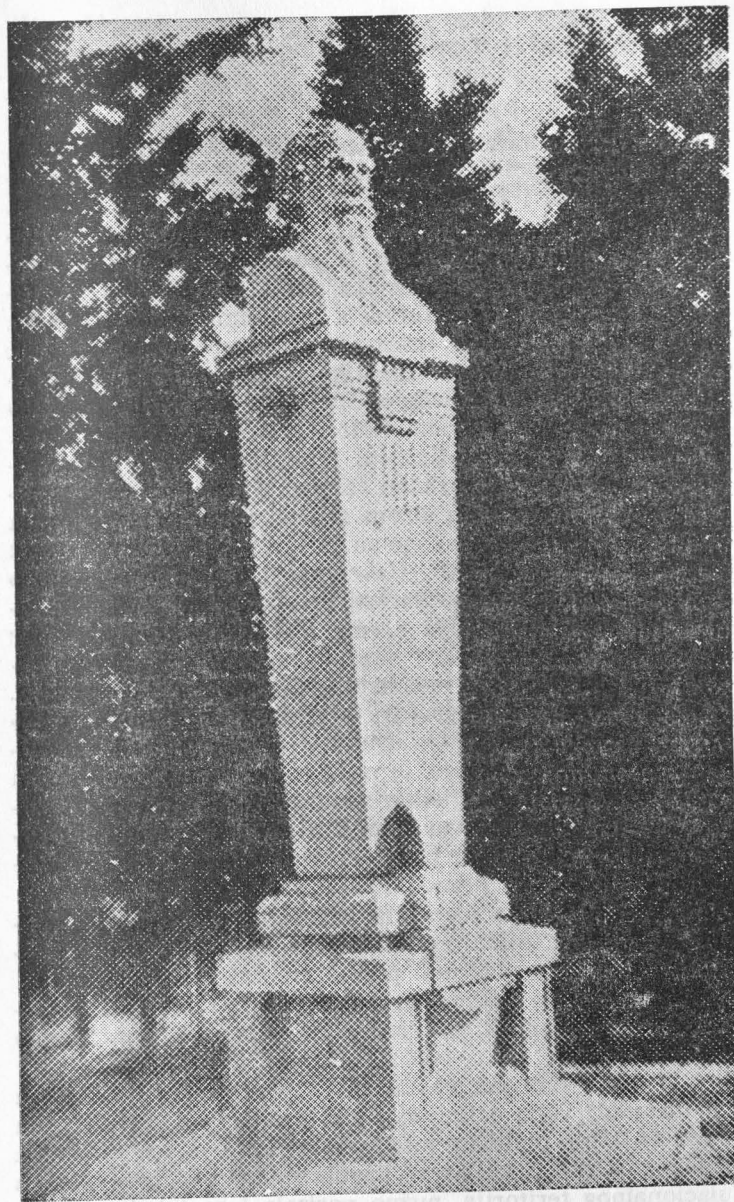
I tako je post tot discrimina rerum konačno u Selcima podignut ovaj značajan spomenik L. N. Tolstoju. Podignut je u doba, kad se s mnogo teškoća, a malo uspjeha osnivao u velikoj Tolstojevoj domovini tek nacionalni odbor za podignuće spomenika ovome velikome svome sinu, pa je zato ovaj podvig naših selačkih nacionalnih romantičara, koji su prvi podigli spomenik ovom geniju slavenske rase, ujedno značajnim spomenikom naših duhovnih nastrojenja u predvečerje svjetske vojne.

Sam spomenik, ma koliko bio čedna izgleda, djeluje u okviru nekoć lijepoga, a za vrijeme okupacije Brača u drugom svjetskom ratu opustošenoga parka vrlo prijatno i danas, kao rječito svjedočanstvo velikog, upravo neočekivanog zanosa i napora jedne nacionalne osviještene, upravo fanatične čestice naših bistrih dalmatinskih otočana. Postament je izrađen u stilu secesije toga vremena, dok je samo poprsje vrlo vjerno izrađeno prema jednom popularnom portretu Tolstojevu iz poznijih godina njegova života.

Spomenik Tolstojev nema ni danas nikakva natpisa: u borbi, čije će poprsje na postamentu biti postavljeno, Tolstojevo ili Strossmayerovo, s jedne strane, a opet, s druge strane, da bi se osujetio zahvat vlasti protiv »pan-slavističkog« presizanja selačkih poklonika Tolstojevih, skrivilo je, da ovaj spomenik do dana danas, ne nosi Tolstojeva imena, ilustrirajući i time svoju nerazmjerno burnu historiju. Međutim, i u takvu vidu spomenik su austrijske upravne vlasti gledale vazda prijekim okom. Za vrijeme prvog svjetskog rata — kako mi je ispričao uvaženi selački župnik i kanonik Don Slavko Štambuk — došao je u Selca jedan viši austrijski oficir i službeno se zainteresirao za tu stvar, pa se jedva zadovoljio uvjerenjem župnikovim, da se tu radi o jednoj opće čovječjoj, skroz kulturnoj i humanoj manifestaciji bez ikakve političke pozadine — i ostavio je spomenik na miru.

A ni kasnije nije ovaj spomenik bio zaboravljen: svakoga prvoga svibnja svojatali ga kao veliko geslo za se, podjednako selački i okolišni socijalni desničari i ljevičari. A on, »ne protiveći se zlu silom«, bilo to zlo ljevičarski ili desničarski obojeno, spokojno je osluškivao šapat maestrała povrh selačkih borika, kao što je nekoć, vojujući s čitavim svijetom ideja i ljudi, osluškivao čavrljanje diranih vjetrom jasnopoljanskih brezika.

I tako se konačno patrijarhalna figura jasnopoljanskog mudraca učvrstila na našoj zapadnoj granici, na krajnjoj izbočini, do koje je doprlo Slovenstvo prodirući s dalekog slavenskog Istoka na neslavenski Zapad. I kao što se simbolički podnimio Meštrovíćev Grgur Ninski na rubu naše zapadne kopnene granice, na braniku slaven-skog slova, tako se, još dalje prema zapadu, na ponajvećem otoku našega Jadrana učvrstio L. N. Tolstoj kao veličajni simbol stvaralačkog genija slavenskog.

Spomenik Tolstoju (1913) u Selcima na otoku Braču

ZAKLJUČAK

Završavajući svoja razmatranja o odjeku Tolstojeva književna djela i naučanja kod Hrvata, htio bih upozoriti na specifičan karakter Tolstojeva utjecanja u hrvatskoj književnosti i politici. Smatram naime značajnom činjenicom to, da je i hrvatska književnost i hrvatska politika pozitivno reagirala gotovo isključivo na onaj dio Tolstojeve tematike i nauka, koji je povezan sa selom i seljaštvom. Hrvatska naturalistička drama, inspirirana Tolstojevom dramom *Vlast tmine* s mračnom problematikom diluvijalno zaostaloga ruskoga sela, preuzima u cijelosti tu Tolstojevu seljačku tematiku u primjeni na našu seljačku stvarnost. Od Srđana Tucića i Frana Hrčića, preko Adele Milčinović i Frana Galovića, sve ovamo do Dinka Šimunovića i Josipa Kosora: poput ruskoga i hrvatsko-slavonsko selo jest mračno carstvo. Tolstojeva pak tematika, koja je pronijela širom svijeta slavu njegova imena u nizu romana iz ruskoga aristokratskoga društva (*Ana Karenjina*, *Vojna i mir*, *Uskrsnuće* i sl.), nije se gotovo nikako odrazila u stvaralačkoj hrvatskoj književnosti: naprosto, nije bilo za nju klasne podloge u hrvatskoj par excellence demokratskoj sredini sastavljenoj od seljaštva, malograđanstva i malobrojne činovničke inteligencije. Knezovi Nehljudovi, grofovi Vronski i slični junaci Tolstojeva »velikosvjetskoga društva« bili su i ostali za društvenu sredinu, kakvom je naša bila i ostala, socijalnom egzotikom nenakalamljivom na naše zdravo narodno deblo. Zato za tu književnu faunu nije nikad puhnuo povoljan »vjetar epohe« u našoj književnosti, pa ni uz sugestivnu umjetničku pomoć Tolstojeva genija.

Polazeći s toga stajališta nailazimo na jednaku uzročnu povezanost Tolstojeva naučanja i »seljakovanja« i geneze seljačkoga pokreta početkom našega stoljeća pod vodstvom brće Radića: nakalamljivost je bila klasno indicirana, pa je i na tom području »vjetar epohe« ostavio jak trag.

Selačku pak manifestaciju (s podizanjem Tolstojeva spomenika) valja ocjenjivati kao prigodnu demonstraciju naše tadašnje političke inteligencije, koja je pod uvjetima nacionalno-političke borbe na ugroženoj periferiji našega nacionalnog teritorija, nužno posizala i za takvim borbenim sredstvom, kakvim je bio i ostao selačko-brački simbol. Nema on natpisa ni danas. I ne treba ga. Ustreba li

išta uklesati na njegovo postolje, onda bi bilo dovoljno urezati u nj četiri Vojnovićeva stiha iz Ode Tolstoju *Vox clamans*:

»Ko živjeti hoće za vječnost
nek' zagazi u blato
te zemlje
utopljene u suzam' malenijeh.«⁴⁷

⁴⁷ Vojnović, Ivo: *Vox clamans*. Uspomeni Lava N. Tolstoja, u djelu *Akordi*, Zagreb 1917, str. 44.

A. M. Gorki

MAKSIM GORKI U HRVATSKOJ KNJIZEVNOSTI

1.

Ulaženje Gorkoga u jugoslavenske književnosti

Prvih godina našega stoljeća, kad slava Maksima Gorkoga počinje sve upornije prodirati i preko granica njegove velike domovine, poimence na evropski Zapad i u Ameriku, proniču prve vijesti o darovitom pjesniku ruskih »bosjaka« i na naš slavenski jug. U isto vrijeme pojavljuju se u jugoslavenskoj prijevodnoj književnosti prvi prijevodi njegovih ranijih pripovjedačkih radova, i to u viđenijim časopisima srpskim, hrvatskim i slovenskim. Tako već god. 1900. susrećemo u glavnom hrvatskom književnom časopisu toga doba, u »Vijencu« (1869—1903), prijevod pripovijesti Gorkoga *Han i njegov sin* (prev. M. Mareković), a u časopisu »Život« pripovijest *Makar Čudra* (u prijevodu Frana S. Gundruma Oriovčanina). Iste godine (1900) objavljuju i Srbi svoje prve prijevode Gorkoga, i to *Pjesmu o sokolu* (u »Brankovku«) i *Na splavi* (u časopisu »Zvezda«). Gotovo istovremeno (1901) pobuđuje se interes za Gorkoga i u slovenskoj književnosti: Ivan Prijatelj, poznati slovenski rusist, upoznaje slovensku publiku objavljivanjem svoga prijevoda pripovijesti *Sestindvajst in ena* u »Ljubljanskem zvonu« (1901), popraćujući ujedno taj svoj prijevod i kratkim biografskim prikazom pisca u istom časopisu.

To su prvi glasovi o Gorkome u jugoslavenskim književnostima na samom osvitu našega stoljeća. Spomenuti prvi prijevod, a isto tako sve obilatije prevođenje Gorkoga i u zapadnoevropskim literaturama, kao i sve upornije komentiranje idejne i političke pojave velikoga pis-

ca, uporedo s uspješno izvedenim njegovim dramskim radovima u Rusiji i izvan nje — sve to potiče sve više na prevođenje novijih djela Gorkoga i kod jugoslavenskih književnih prevodilaca već u toku prvoga decenija našega stoljeća.

Još življe, ma i nesustavno prevođenje Gorkoga zapaža se kod Srba, Hrvata i Slovenaca između dva svjetska rata, kad se na srpsko-hrvatskoj strani s uspjehom pokreće prevođenje ukupnih djela M. Gorkoga (uz učešće M. Čehove, R. Zogovića i dr. u izdanju »Nolita«). Na tom polju sustavnoga prevođenja ukupnih djela Gorkoga bilježimo nešto kasnije još značajniji pothvat izdavačkoga poduzeća »Kultura« (Beograd-Zagreb), koje poduzeće nakon Oslobođenja iznova pokreće, i s još većim uspjehom, prevođenje ukupnih djela Gorkoga (u tridesetak ćirilicom i latinicom tiskanih svezaka, a uz učešće M. Čehove, V. Stojića, R. Zogovića, M. Đilasa i dr., u redakciji Ive Andrića). Tim izdanjem ulazi književno djelo M. Gorkoga u jugoslavensku prevodilačku književnost po prvi put u svom punom opsegu.

Potpune bibliografije svih dosadašnjih jugoslavenskih prijevoda književnih djela M. Gorkoga još nemamo. Najviše je na tom području učinjeno kod Srba, napose za razdoblje prve četvrti našeg stoljeća, u radu Aleksandra Pogođina *Rusko-srpska bibliografija 1800—1925* (knj. I, deo 1—2, Beograd, Srpska kr. akademija, 1932, str. 53—59) — 1936 (str. 97—115), manje kod Hrvata (u prikazu J. Badalića *Gorki u hrvatskoj književnosti*, »Hrvatska revija«, Zagreb 1932) i kod Slovenaca (u J. Šlebingerovoj *Slovenskoj bibliografiji 1902—1912*, Ljubljana 1922), te napokon u radu Hijacinta Petrisa *Mozaik o Gorkome. Par uspomena. Kako su se djela Gorkoga širila u Jugoslaviji* (»Republika«, Zagreb 1946, knj. II, br. 9—10, str. 843—853).

Razloge, zbog kojih do danas ne postoji potpuna bibliografija prijevoda Gorkoga u jugoslavenskim književnostima, treba tražiti pretežito u objektivnim uvjetima takva rada: sabiranje prijevoda toga pisca, koji je bio sve do Oslobođenja često plijenjen, pa i iz javnih knjižnica uklanjan kao nepoželjan pisac, skopčano je s ne malim poteškoćama, jer su pojedina izdanja bibliografu jedva pristupačna. A i identifikacija prijevoda pojedinih djela, koja su često izlazila pod različitim naslovima, bila je

ranije teže izvediva, jer nije bilo u zemlji kompletnih izdanja djela M. Gorkoga. Zato je izvršenje toga znanstvenog zadatka još dug jugoslavenskih bibliografa.

Prvo desetljeće našega stoljeća bilježi najjači odraz djela Gorkoga kod Jugoslavena, a što se očitovalo u oduševljenom prevođenju i kazališnom prikazivanju dramskih djela Gorkoga. Pripovjetke i romani Gorkoga pune tih godina velik broj stranica u jugoslavenskim književnim časopisima, a nerijetko i u podliscima dnevnih novina (npr. roman *Foma Gordejev* u zagrebačkom »Obzoru« već god. 1901).

A i piše se tih godina o Gorkome u jugoslavenskoj kritičkoj literaturi. Piše se pretežito pohvalno, ali ima i kritičkih glasova u duhu jednog dijela zapadnoevropske kritike. Međutim, talentirani, prerano umrli hrvatski kritik Milan Šarić (1881—1913), jedan od prvih hrvatskih prevodilaca Gorkoga, ocjenjuje već godine 1901. u predgovoru svome prijevodu *Fome Gordejeva* (Zagreb 1901), pojavu Gorkoga kao značajan talenat ruske književnosti, ističući činjenicu, da je Gorki već tada (1901), uz Tolstoj, najčitaniji ruski pisac (mada su mu tada bile tek 33 godine). Razlog tome neobično ranom i velikom uspjehu Gorkoga nalazi hrvatski kritik ne samo u originalnosti njegovoga života i rada, nego naročito u njegovu slobodarstvu, u njegovoj borbenosti za slobodu čovječje ličnosti, kojom je odlikom proniknut sav njegov dotadašnji i život i književni rad. »Zanos za slobodu nije Gorki širio i ne širi samo sa svojim spisima, nego je i svojim životom dokazao, da ima srca, da brani i u životu svoje nazore. Zato je sa zabrinutošću, ali i s ponosom gledalo rusko društvo na Gorkoga, kad je bio ove godine prigodom đaćkih nemira zatvoren.« (Ibid.)

Šarić hoće dalje da ublaži radikalizam Gorkoga pred našom plašljivom malograđanskom javnošću, pa piše na istom mjestu:

»Ako se komu Ne-Rusu može činiti, da Gorki u svojoj težnji za slobodom prelazi granice, taj ne smije zaboraviti, da rusko društvo vidi u radikalnosti njegovih nazora samo energičan, snažan izražaj prosvjeda protiv nesumnjivo prevelikih sponâ, kojima su okovani rusko društvo i pojedina svemoćnim apsolutizmom. Kako je on čovjek života, ljubi samo život i snagu, ne voli mnogo mudrovanja, nego snažne i velike čine.« (Ibid., str. 4)

I dramski rad M. Gorkoga odjekuje snažno kod Jugoslavena već u prvom deceniju našega stoljeća. God. 1902. jedan od najistaknutijih hrvatskih književnih kritičara toga vremena, Milan Marjanović (1879—1955), opširno izvješćuje u časopisu »Vijenac« (Zagreb 1902) o značajnim kazališnim uspjesima Gorkoga u Rusiji, a koji se uspjesi onda prenose i u inozemstvo, napose neviđeni uspjeh drame *Na dnu* u berlinskom Malom kazalištu, gdje se ta drama daje preko 500 puta! Ta posljednja činjenica pobuđuje mladoga hrvatskoga režisera Josipa Bacha, jednoga od kasnije istaknutih hrvatskih teatrologa (1874—1935), da prenese te »scene« Gorkoga na glavnu hrvatsku scenu (Zagreb) u režijskoj koncepciji spomenutoga berlinskoga kazališta. Taj je pothvat J. Bacha uspio do kraja tako, da se ta drama Gorkoga održala na repertoaru Hrvatskoga narodnoga kazališta u Zagrebu preko pedeset godina (od godine 1903. do danas). Manji je uspjeh doživjela drama *Malomještani*, koja je iste godine (1903) po prvi put izvedena na istom teatru, ali je doživjela samo malen broj predstava, kao i niz drugih drama Gorkoga izvedenih zadnjih decenija (*Neprijatelji*, *Vasa Željeznova*, *Jegor Buličev* i dr.).

Književna kritika hrvatska primila je spomenute dramske radove nejednako. Ipak na najodgovornijem književno-kritičkom mjestu Gorki je pravilno ocjenjen i primljen, kako se to razbira i iz ovih riječi:

»Gorki nam iznosi novi svijet 'bosjaka' — piše u 'Vijencu' god. 1903. (str. 709) najistaknutiji književni kritičar toga doba Milivoj Dežman Ivanov (1873—1940 — i to u tako savršeno izrađenim likovima, da osupnuti gledamo taj život, koji nam se u svojoj strahovitoj golotinji prikazuje. Ljepota drame leži baš u toj dubini piščeva shvaćanja, koji je umio takvom snagom prikazati te ljude. Ako je kojemu gledaocu u prvi mah i odvratniji onaj milieu, ipak se neće moći oteti sugestiji piščevoj. Gledalac ima gotovo isti dojam, kao kad čita *Inferno*. Kao da uz Dantea stupaš mimo ove grozote. No kroz svu tamu paklenih krugova vodi te istina, koja otkriva sve kutove ljudske duše. I ako smijem tako reći, Gorkome je bila jedina tendencija, da nam pokaže, da su i ovi 'bosjaci' — ljudi. I mi, ako smo navikli prosuđivati blišnjega prema stanovitim zakonima, koje držimo za dobre, krivo činimo, kad ne priznajemo ovih ljudi sa dna života ljudima samo

zato, jer nisu članovi našega društva. A ipak i posljednji ovaj čovjek ima svoj poziv i svoje mjesto u svemiru. I ako mi, ograničeni posebnim nazorima, izlučujemo takve ljude — ne shvaćamo život. Gledajući ovu dramu i mi vidimo svijet, i to idejni svijet, u kojemu — iako nesređeno, a često i protuslovno — niču isti nazori, stvaraju se ista pitanja, dižu se iste sumnje, kao i kod neizopćenih. Ovim svojim mislima dobiva drama skroz revolucionarni temelj. To je optužba protiv društva, protiv uredaba, koje klasiificiraju ljude i monopoliziraju ideje!«

Velika pažnja, što ju je na početku našega stoljeća pobudio Gorki među našim naprednijim književnicima, nije mogla sasvim mimoći ni našega najistaknutijeg pjesnika S. S. Kranjčevića. Ne može se govoriti o nekom izrazitom utjecaju Gorkoga na već socijalno izgrađenog Kranjčevića (*Radniku*, *Gospodskom Kasteru* i dr.), ali se daje utvrditi, da je Kranjčević, kao urednik sarajevske »Nade«, budno pratio i visoko cijenio rad Gorkoga. Istina, njegovo je poznavanje dotadašnjih književnih radova bilo uglavnom posredno (preko pariske »La Revue«), kako se to razabira iz njegovih referata o djelima Gorkoga u »Nadi« (VII, 1901, str. 269, 366; IX, 1903, str. 138, 139), ali se i u tim referatima daje ustanoviti Kranjčevićev pozitivan stav prema Gorkome. Naročito ga oduševljava piščeva smjelost i borbenost.

»Dok si u Tolstoja našao pesimizam, odreknuće života, u Čehova mračni osjećaj ili apatički, mrtvi život — piše on — u Gorkoga pak prodiere smijeli pokušaj, koji nije moći suzdržati, da se spase iz ovog mračnoga stanja.« (»Nada«, VII, 1901, 269) Jednak stav prema Gorkome zastupa Kranjčević i u svome izvještaju o drami Gorkoga *Na dnu*: »U Gorkoga ne bijaše običaj da se smiluje ljudima. On, istina, nije bio ravnodušan spram udesa nesrećnika, nu mjesto samilosti uzdizao je čuvstvo opiranja, energije, borbe. Time i baš samo time ima se tumačiti onaj veliki, bajoslovni uspjeh njegovih djela. Jer danas čitavo čovječanstvo prolazi nekom fazom mlitavosti, koja mu je ogavna i koje bi se rado riješilo. Zato ono prima otvorena srca svakoga čovjeka, bio on konzervativac, kao Kipling, revolucionarac, poput Gorkoga, ako pokazuje u svom značaju crtu, koja se zove energija.« (»Nada«, IX, 1903, 138—139)

Ocjenjujući Šarićev prijevod *Fome Gordejeva*, Kranjčević se upravo oduševljava jakim bosnjačkim likovima, što ih je svijetu otkrilo tadašnje mlado pero Gorkoga (godine 1902): »A što nas u tih skitnica naročito privlači — piše on — to je ona njihova žilavost, ono nepoznavanje straha i brige za budućnost, ljepota uživati u svakom času. Nemaju šta da izgube, jer svoje sobom prte. Stoje sami i gledaju požudno svijet, kako prolazi kraj njih u vječitoj borbi za opstanak. I tako je pisac iznio pred nas priču o slobodi, o mogućnosti, kako da budeš slobodan, i naš kukavičluk, pa zar je čudo, što je na juru osvojio srca?« (»Nada«, VII, 1902, 15)

Tako je primio Gorkoga napredniji dio hrvatske književne kritike već u doba pokreta poznatog pod imenom Moderna (1895—1914). Takvo stajalište usvojila je poznije na osnovu šireg i dubljeg poznavanja novih djela Gorkoga, putem prinova i teatarskih izvođenja, napredna hrvatska književna kritika, nalazeći u pojavi Gorkoga, kao čovjeka i književnika, ličnost izuzetne etičke veličine i svjetskoga značenja. Evo, kako o njemu piše g. 1928. vidan hrvatski kritik i javni radnik Božidar Adžija, koji je svoja uvjerenja, za vrijeme fašističke okupacije Hrvatske, i smrću zasvjedočio:

»Gorki je prošao kroz fazu skepse i sumnje, i njega su mučila pitanja, koja stavlja na usta svojim čudnim junacima. No konačno je našao rješenje i našao ga u socijalizmu kao postulatu u prvom redu moralnom, pa onda ekonomskom i političkom. I ako je u širokim radničkim masama našao za sebe i svoja literarna djela velike simpatije radi toga, što su junaci njegovih djela bosjaci, oni najbjedniji i najjadniji, kao i zato, što je i sâm bio bosjak, radnik, on je stekao ljubav tih masa još nečim većim i dubljim: svojom ljubavi k malom čovjeku uopće, svojim vedrim odnosom prema životu, svojim pozitivizmom, i svojom borbom proti laži i nemoralu i svojom vjerom u uspjeh te borbe. On nije Dostojevski, koji kida dušu čovjekovu, nije ni Tolstoj, koji uljuljuškava svojim pasivitetom i kvijetizmom. Maksim Gorki jakim glasom zove na rad i borbu. Gorkome je čovjek najveća vrednota, a spas toga čovjeka u radu je i moralu.« (Božidar Adžija, *Maksim Gorki* [1868—1928], »Savremenik«, XXI, Zagreb 1928, br. 10, str. 406)

Pored navedenih odaziva kritičke misli hrvatske o Maksimu Gorkome razasuta je po našim književnim časopisima i publikacijama znatna količina, pa i vrijednih kritičkih prikaza i zapažanja u vezi s osobom i književnim radom M. Gorkoga. Evo samo mali bibliografski izbor iz tih priloga novijeg i iz najnovijeg vremena:

Bogdan Radica, *Kod Maksima Gorkoga* (»Nova Evropa«, Zagreb, knj. 16, god. 1927); Božidar Adžija, *Maksim Gorki* (»Socijalna misao«, V, Zagreb 1932, br. 9—11); Kalman Mesarić, *Književni lik Maksima Gorkoga* (»Kazališni list«, Zagreb 1945, 46, br. 37); Marijan Matković, *Malograđani M. Gorkoga* (»Republika«, Zagreb 1947, III, br. 4); Hijacint Petris, *Mozaik o Gorkom*. »Par uspomena o tome, kako su se djela Gorkoga širila u Jugoslaviji« (»Republika«, Zagreb 1946, II, br. 9—10); Ervin Šinko, *Maksim Gorki, borac proleterskog humanizma* (»Republika«, Zagreb 1946, br. 6); Slavko Batušić, *Djela Maksima Gorkoga na zagrebačkoj pozornici*. Prigodom 45. god. premijere *Malograđana*, 8. I. 1908 (»Kazališni list«, 1947, br. 13); Marin Franičević, *Dvostruka aktuelnost Gorkoga*. Povodom knjige *O literaturi* (»Republika«, V, Zagreb 1949, br. 5); Marijan Matković, *Prva drama Gorkoga* (»Republika«, V, Zagreb 1949, br. 5); Ervin Šinko, *Osvrt na pitanja morala, socijalističkog humanizma i na djelo Maksima Gorkoga* (»Hrvatsko kolo«, II, Zagreb 1949, br. 11—12); Šime Vučetić, *Gorki o književnosti*. Povodom knjige M. Gorki, *O literaturi* (»Izvor«, II, Zagreb 1949, br. 11) i dr.

Analogan je put M. Gorkoga pri ulaženju u srpsku prijevodnu literaturu, kako nam to dokazuju mnogobrojni prijevodi pojedinih pripovjedačkih djela M. Gorkoga, i česti pozitivni odzivi srpske književne kritike o djelima i osobi piščevoj. Rječito to dokazuje spomenuta Pogodinova bibliografija, a zatim i prikaz B. Kovačevića *Gorki u srpskoj književnosti* (»Naša književnost«, Beograd 1946, knj. II), gdje se utvrđuje kako je Gorki rano ušao ne samo u srpsku prijevodnu književnost, nego kako su u njemu srpski čitaoci i kritika jednako rano prepoznali »naslednika velikih ruskih pisaca i stavili ga u isti red s njima«. Pojedine pripovijetke Gorkoga prevedene su i objavljene (zbog skromnih izdavačkih mogućnosti) ponajprije u dnevnim listovima i časopisima, a tek poslije i u pojedinim knjigama i napakon u skupnim djelima. Tako

je došlo do toga, da su neke od popularnijih i kraćih pripovijedaka doživjele i po desetak prijevoda ili izdanja, kao npr. *Burevjesnik* (10), *Jednom u jesen* (11), *Kan i njegov sin* (13), *Pesma o sokolu* (8), *U stepi* (9), *Pred životom* (12).

S jednakim je interesom pratila književni rad Gorkoga i srpska književna kritika, videći u Gorkome piscu i čovjeku izrazitog prvoborca za nove društvene vrednote ne samo ruske, nego i svjetske. Da spomenem samo nekoliko novijih glasova te kritike iz pera najpozvanijih suvremenih učenjaka i književnika, kako je to došlo do izražaja prilikom komemoriranja njegove desetgodišnjice smrti g. 1946. u srpskom časopisu »Naša književnost« (Beograd 1946, knj. II). U nizu značajnih ocjena životnog djela M. Gorkoga spomenut ću u prvom redu stav Aleksandra Belića, koji je u svom svečanom govoru *Gorki među ruskim piscima* (1946) izrekao i ove misli:

»Niko, možda, od velikih ruskih pisaca ne pripada toliko svome vremenu i svome narodu koliko Gorki; niko od njih nije toliko pretvorio veliku umjetnost u ubojno oružje koliko on, ničiji junaci nisu bili toliko agitatori i za njegovu politička ubjeđenja kao njegovi, zahvaljujući i svojoj istinitosti i neposrednosti i njegovoj velikoj umetnosti. Gorki je bio pravi borac koji se javljao u svakoj ličnosti svojoj, i u onima *Na dnu* i u drugim pozorišnim komadima, i u *Majci*, i u *Pesmi o sokolu* i u *Fomi Gordejevu*, i u *Artamonovima*, i u *Klimu*, i u svima redom, i u slavnoj babuški svojoj i u svojoj majci — paćenici. Njegova sjajna falanga išla je svugde pobedonosno, noseći na svojim zastavama strašnu stvarnost i jedini mogući izlaz iz nje, veliku revoluciju, i krčeći pute ka slobodi, čovečnosti i tvoračkom trudu koji je iznad svega. Nije bilo nijednog pokreta u Rusiji i docnije i u Sovjetskom Savezu za četrdeset i nekoliko godina rada Gorkoga, koji ne bi dobio odjeka u njegovim delima, i to daleko pre onoga vremena, kada se ostvarila Oktobarska revolucija 1917. godine. Zato je Gorki jedan od velikih preteča i prvoboraca njenih; zato ga je Lenjin i nazvao prvim umetnikom i prvim književnikom borcem ruske revolucije i zato i ceo današnji narod sovjetski smatra da u slavnoj grupi tvoraca savremenog sovjetskog života jedno od počasnih mesta zauzima Gorki.« (»Naša književnost«, Beograd 1946, knj. II, str. 382)

Jednako pozitivni stav prema književnom djelu i osobi M. Gorkoga zauzeo je i poznati suvremeni srpski književnik Veljko Petrović:

»Gorkoga delo je logički kraj književnog i društvenog pokreta u Rusiji tokom devetnaestoga veka, ono je prirodni evolutivni završetak Gogoljevih *Mrtvih duša*, *Lovčevih zapisa* od Turgenjeva, *Uspomena iz mrtvoga doma* od Dostojevskoga, *Narodnih priča* od Lava Tolstoja.« (*Pesnički lik Maksima Gorkoga*. »Naša književnost«, Beograd 1946, knj. II str. 168)

Pored navedenih predstavnika srpske znanosti i kritike, bilo je zadnjih decenija i drugih vrijednih priloga i zabilježaka starijih srpskih kritičara o Gorkome i njegovu književnom djelu, ali ih neću ovdje posebno spominjati, jer su sva ta imena i njihovi prilozi navedeni u spomenutoj bibliografiji A. Pogodina. Navest ću samo u bibliografskome pregledu nekoliko najnovijih kritičkih priloga iz pera srpskih pisaca, koji su objavili takve priloge u opsežnom dvobroju časopisa »Naša književnost« (Beograd, juni-juli 1946) posvećenu desetgodišnjici smrti Gorkoga: Isidora Sekulić, *Maksim Gorki. Zapis iz rata*; Ivo Andrić, *Stvaralačka ruka*; Jovan Popović, *Tvorac junaka u životu*, Esej; Veljko Gligorić, *Dramski rad M. Gorkoga*, Esej; M. Đoković, *Maksim Gorki i MHAT*, Esej; Hugo Klajn, *Funkcija uloga u »Neprijateljima«*, Esej; Stana Klajn-Đurić, *Gorki i muzika*, Esej; Radovan Lalić, *Maksim Gorki — veliki vjesnik novog humanizma*. — Poseban interes zaslužio je i prilog Dragana Nedeljkovića *O jednom malo poznatom Maksimu Gorkom*. Prilog osvjetljavanju nedovoljno obrađenog perioda iz života Maksima Gorkoga (»Ljetopis Matice Srpske«, knj. 377, sv. 4, 377—389), u kojem Nedeljković obrađuje pitanje Gorkoga prema Oktobarskoj revoluciji i V. Lenjinu u svjetlu malo poznatih pisama M. Gorkoga R. Rollandu. U tim se pismima ocrta na poseban način humana osoba Gorkoga, tako da Nedeljković dolazi do zaključka sažetog u rečenici: »Lenjin je bio Razum, Logika, Zakon Revolucije, Gorki — njeno krvavo srce.« (1. c., 387)

I slovenska je literatura, kako je maločas spomenuto, vrlo rano pokazala interes za majstora ruske »bosnjačke« riječi. Očitovao se taj interes već u prvim decenijima našega stoljeća u nizu mnogobrojnih slovenskih prijevoda

pripovjedačkih radova Gorkoga, koje objavljuju odreda svi značajniji književni časopisi slovenski: »Ljubljanski zvon«, »Književnik«, »Svoboda«, »Dom in svet«, »Življenje in svet«, »Novi svet«, »Modra ptica« i dr. (Stručne slovenske bibliografije potvrđuju to i detaljnije: Šlebinger, *Slovenska bibliografija*, pa Bogomir Gerlanc, *Maksim Gorki med Slovenci*. Kratak bibliografski oris u publikaciji *Maksim Gorki ob desetletnici smrti*, Ljubljana 1946, str. 7.) Suraduje pritom, osobito posljednjih decenija niz vrsnih slovenskih prevodilaca, kao što su: Vladimir Levstik (*Mati*, *Artamonovi* i dr.), Josip Vidmar (*Trije ljudje*, *O literaturi*, *Lev Tolstoj* i dr.), Severin Sali (*Detinstvo*, *Med ljudmi* i dr.), Ivan Vouk (*Matvej Kožemjakin*, *Klim Samgin* i dr.), Ivan Dvornik (*Otroška leta*); Pavel Goglia (*Na dnu*), Alojz Gradnik, B. Kreft i dr.

I slovenska se književnost počeo, i s punim razumijevanjem, osvrta na pojavu velikoga ruskoga pisca. Veću i konstruktivniju pozornost posvećivali su osobi i djelu M. Gorkoga, kao što je i prirodno, napredniji slovenski kritičari, npr. I. Prijatelj, Josip Vidmar, poznati slovensko-američki socijalist Etbin Kristan te književnik B. Kreft (*Portreti*, 1956).

Nakon Oslobođenja počela je i makedonska književnost upoznavati svoje čitatelje s Gorkim u makedonskim prijevodima. Bilježimo prijevode romana *Mati* (Skopje 1946), *Čelkaš* (Skopje 1947, prev. Krume Kepeski) i drugi.

2.

Odras i utjecaj Maksima Gorkoga u hrvatskoj književnosti

U hrvatskoj stvaralačkoj književnosti, odrazilo se književno djelo Gorkoga idejno i umjetnički. Odras taj, pa i izravan utjecaj »bosjačke literature« Gorkoga nisu bili, međutim, uvjetovani samo štivom te literature, nego i objektivnim prilikama ekonomsko-političkoga života Hrvatske na prijelomu 19. i 20. stoljeća, a napose u prvom deceniju našega stoljeća, kad je tuđinska (austro-madžarska) ekonomska i politička penetracija (Khuen) pritislala hrvatske zemlje s planom integracije toga područja u

sklop austro-madžarske kapitalističke sfere. To je vrijeme pojačane eksploatacije narodnog šumskog blaga Hrvatske (sa Slavonijom) i Bosne, kada grabežljivi tuđinski kapital gomila u eksploatacionim područjima Hrvatske, Slavonije i Bosne jeftinu radnu snagu s brda i s dola, sastavljenu pretežito od nekvalificiranih radnika, proisteklih uglavnom iz proleteriziranih seljačkih redova. Povremena veća ili manja fluktuacija tih radnih masa s jednoga na drugo eksploataciono središte, gdje je časovito obilnije potekao škrti novac, povlačila je, prirodno, sa sobom i izvjestan talog s »dna života«, koje bi onda promatračko oko lako dovodilo u vezu s »bosjačkom« središtem, upravo tada ovjekovječenoj u različitim »bosjačkim« likovima Gorkoga. Razumljivo je zato, što su i neki hrvatski književnici toga doba osjetili potrebu da u svojim književnim djelima fiksiraju te društvene pojave kao izvjestan korelat socijalno-političkim zbivanjima u Rusiji, koju je Maksim Gorki — tada već širom svijeta slavljeno pjesnik ruskih »bosjaka« — neusporedivom umjetničkom snagom oblikovao u svojim ranim pripovjedačkim radovima.

Prvi hrvatski pisac, kojega je taj »vjetar epohe« (Lunačarski) na tlu Hrvatske snažno inspirirao na jednaku »gorkovsku« umjetničku reakciju, bio je Josip Kosor, kasniji vidan hrvatski pripovjedač i dramaturg, nazvan po svojim prvim zbirkama pripovjedačkih radova (*Optužba*, 1905, *Crni glasovi*, 1905) — »hrvatskim Gorkim«. Rođen je god. 1879. u siromašnom selu Tribunju u Dalmaciji, odakle su se pod pritiskom teških ekonomskih prilika naročito potkraj 19. i na početku 20. stoljeća regrutirali ne samo brojni iseljenici (pretežno u Ameriku i Australiju), nego i nekvalificirani radnici za potrebe jeftinog domaćeg radnog tržišta. I naš Kosor, dijete skromna podrijetla i obrazovanja (osnovna škola), bio je rano primoran da pođe s roditeljima, običnim radnicima, truhom za kruhom van svoga rodnoga sela, mijenjajući zatim poput Gorkoga boravišta (Otok, Đakovo, Vukovar, Mostar, Tuzla, Zagreb i dr.) i zvanja (općinski, sudski, advokatski pisar, tipograf, književnik). Lutao je kasnije, kao književnik-bohem, po mnogim evropskim zemljama, a bio je i u Rusiji, dok se nije smirio u Hrvatskoj, gdje i sad živi (u Dubrovniku).

Mnogogodišnji i nezavidni položaj sudskog i advokatskoga pisara, naročito u Bosni i Slavoniji, bio je za nje-

govo duhovno i književno formiranje od presudne važnosti: u tome je naime zvanju mladi Kosor imao dovoljno prilike, da izbliza upozna radničku klasu, a među njima i one »s dna života«, čija je životna amplituda oscilirala između svetaca i zločinaca (npr. u pripovjestima *Zločin* i *Crna sila*). Nije zato nimalo začudno, što je on u takvim prilikama posegao za tada već slavnim pjesnikom »bosjaka« i ljudi s »dna života« — Maksimom Gorkim, učinivši ga svojim duhovnim vodičem i kroz mračnu socijalnu džunglu, koju je upoznavao i osjetio u tadašnjoj eksploatiranoj Bosni i Slavoniji, pronalazeći u toj sredini naše varijante Čeljakaša, Maljve, Izergile, Konovalove, Makare Čudre i sl. Dvije prve knjige njegovih pripovijedaka *Optužba* i *Crni glasovi* (obadvije izišle u Zagrebu 1905) svjedoče rječito o tome, da je hrvatska književnost u mladome Kosoru dobila — sit venia verbo — »svoga Gorkoga«.

I doista, ogledamo li izbliza idejni i umjetnički sadržaj spomenutih dviju Kosorovih zbirki pripovijedaka (*Optužba* i *Crni glasovi*), opazit ćemo, da su te dvije knjige pripovijedaka tematski i motivski izravno povezane s ranim pripovjedačkim radom Gorkoga: borba za slobodu čovječje ličnosti i za socijalnu pravednost — zajednička je crta u ranom stvaralačkom radu obaju pripovjedača.

Prvu od spomenutih zbirki pripovijedaka izrečno je Kosor posvetio svome učitelju Gorkome. Prva pripovijest u toj knjizi (*Ubijanje duše*) sasvim je autobiografskog karaktera, upravo piščeva ispovijed: on kao sudski pisar primoran je raditi u teškoj atmosferi prisilnosti i poniženja, dok njegova duša, hranjena mislima i osjećajima velikih pisaca, kao što su Dostojevski, Tolstoj, a osobito Gorki, čezne za slobodom, istinom i pravicom, za šinim i slobodnijim horizontima, gdje bi bila slobodna i kadra da očuva svoje čovječje dostojanstvo. »I dok ćutim, kako me suhe brojke i teški fascikli biju po mozgu, moje krvave misli očajno ruju sive i prašnjave zidove, kao zatočeno roblje traže slobodu i zrak!« Takvu slobodu nazire on samo u svijetu, što mu ga je u svojim djelima otkrio Gorki, optužujući (u svojoj *Optužbi*) društvenu stvarnost svoga doba, koja uskraćuje njemu (i svima drugima društveno ugnjetavanim) blagodat slobode i pravice.

U toj atmosferi kreću se i junaci Kosorove *Optužbe*. I kad hoće da naglasi svoju čežnju za slobodom, on će se,

jednako kao i Gorki, poslužiti motivom iz ciganskoga života. Kao što je Gorki u svojoj pripovijesti *Makar Čudra* podcrtao, da je Ciganima Lojku Zobaru i njegovoj Radi sloboda vrednija ne samo od ljubavi, nego i od života, tako i Kosor u pripovijesti *Ciganin* pokazuje to isto na ljubavnoj vezi ciganina Jove Jovanovića i njegove Jele: kad Jovi Jovanoviću hoće da nametnu silom, putem suda, brak s Jelom — a time i ograničenje dotadašnje slobode — on uskraćuje poslušnost, bježi, pali poglavarevo žito i tako radije polazi u zatvor negoli da žrtvuje svoju osobnu slobodu.

Jednake slobodarske i čovječje vrline, koje smo upoznali kod Gorkoga, nalazimo i kod Kosora, u dušama njegovih »bosjačkih« i skitničkih tipova, koji svjesno zaziru — u ime čovječjega dostojanstva — od ma kakva ograničenja svoje osobne slobode. Takve smo tipove upoznali u određenim književnim likovima Gorkoga, kao što su Jemeljan Piljaj, Čelkaš, Konovalov i dr. U njima se javlja od vremena do vremena nagon za mijenjanjem boravišta bez obzira na njihov trenutačni osobni pozitivan ili negativan položaj u danoj sredini.

Takav je i Kosorov junak Orlov (u pripovijesti *Iz života*), koji zimi kako tako podnosi stegu svoje nezavidne pisarske profesije, ali čim nastupi ljeto sa svojim svjetlijim horizontom, on napušta svoje zvanje, da bi se oslobodio stegnutih okvira svoga uredskoga zatočenja i naužio slobodnih modrih daljina te tako spasio svoje čovječje dostojanstvo. Isto tako Kosorova *Otpuhivača prašine* zovu vrhunci slobodnih gorâ, za kojima on čezne, ali pada pritom u ruke policiji kao i junak Gorkoga u pripovijesti *Tovarišči*.

Takvim su slobodarskim duhom zadojeni i Kosorovi junaci Marko Palinović i Čoso u pripovijesti *Na putu*. Upoznajemo ih u bosanskom hanu, na noćištu, koje nas podsjeća na jednako bosjačko noćište u pripovijestima Gorkoga *Bivši ljudi* ili u drami *Na dnu*. Pa i glavni junak Kosorove pripovijesti Marko Palinović, učitelj bez službe, srodan je Kirilu Jaroslavcevu u pripovijesti *Pogrješka (Ošibka)* od M. Gorkoga, no s tom razlikom, što on ne poludi, nego protestira protiv poretka, koji mu ne osigurava egzistenciju, i odlučuje se, pri traženju izlaza iz ovog ćorsokaka (kao i Lunjev u *Trojici*) za slobodan život, prirodu, gdje nema jalove stege tadašnjega društvenog poretka. Pa kad Marko i autor pripovijesti nalove za

večeru riba, oni pogoste ribom i pićem čitav han, predivši tako uz igru Hane na gitari, kako kaže naš pisac, »bosnjačku zabavu«.

Kao i Gorki, tako i Kosor voli smjele, jake ličnosti, te i on pjeva pjesmu »bezumlju hrabrih«. Boležljivi i slabi Mitja u Gorkoga oženio se zdravom djevojkom Markom (u pripovijesti *Na splavi*), ali se ona priklanja radije svo- me zdravom i krepkom svekru Silantiju, koji, istina, zna, da njegov odnos prema sinu, prema mišljenju ljudi, nije u redu, ali on isto tako zna, da čovjek ima dužnosti i prema sebi, kao zdravu stvoru, pogotovu, kad se samo jedanput živi na svijetu. Krivnja, dakle, nije na njemu, nego na boležljivom Mitji, koji se nije kadar boriti za sebe. Silantijev zakon jest prirodno pravo i sloboda — jakih.

Jednak motiv nalazimo i u Kosorovoj pripovijesti *Na salašu*: dvoje mladih ljudi, koji ne nalaze osobne sreće u svojim brakovima, sklopljenim u nezdravim uvjetima, vežu se slobodnom ljubavnom vezom. Ne priznaju oni svoga tobožnjega grijeha, nego ga, štoviše, izrečno opravdavaju pravom smijelijih, koji mogu i smiju gaziti za- sade uobičajenoga morala u ime više moralne vrednote — slobode jakih. Odlaze oni zato smjelo i svjesno u slobodan život praćeni pjesmom slobodne šume.

I na probleme radnih odnosa unutar kapitalističkog poretka gledaju Gorki i Kosor podjednako: tako Gorki, ocjenjujući visoko veličajnu snagu i značenje čovječjeg rada (npr. u pripovijesti *Konovarov*), žigoše pogubnost radnih odnosa u kapitalističkom poretku, gdje radnik jedva pokriva potrebu za crnim kruhom, dok kapital gu- ta svu zaradu radničkih žuljeva. I Kosor piše u istom du- hu (npr. u pripovijestima *Borba za kruh*, *Uspomena na Oskovu dolinu*)) prikazujući život šumskih radnika u Sla- voniji i njihovu tešku borbu za goli kruh, dok poslodavac ubire nerazmjerne profite, ne štedeći pritom ni živote svojih radnika (*Uspomena na Oskovu dolinu*).

I motiv, odnosno lik tzv. pale žene unosi Kosor u hrvatsku književnost pod očitim utjecajem Gorkoga, koji je unio u rusku književnost niz takvih likova. Tipična je pojava njegove Zorke (u istoimenoj pripovijesti), koja se kao pala žena smatra žrtvom društvenih prilika. Sebe drži boljom od sebičnih muškaraca, koji su krivci njezine ne- sreće i koji lažu, kad govore o kršćanskoj ljubavi. Ne

smatra zato sebe nikako palom, već je uvjerena, da je če- stita žena, upravo patnica, koja teško zarađuje svoj kruh. Ne traži zato ničije beskorisne samilosti.

To je ženski lik očito srodan nizu sličnih ženskih ti- pova Gorkoga. Nataša, prostitutka (u pripovijesti *Odnadždi vesnoju*) jednaka je žrtva svoje društvene sredine i ne osjeća na sebi, kao paloj ženi, nikakve krivnje. Krivi su muškarci, na koje se ona jednako odlučno obara kao i Kosorova Zora. I plemenita je: pomaže bjednijima od sebe.

Slični su tipovi »palih žena« i u likovima Anjute (*Toska*) i Saše (u romanu *Foma Gordejev*). I Saša mrzi sebične muškarce kao krivce svoga pada, a Anjuta se odaje piću, da bi time protestirala protiv društvene sre- dine, koja je skrivila njezinu nesreću.

Ista društvena sredina, koja kod Gorkoga i Kosora uvjetuje tipove palih žena, jednako skriviljuje i druge čov- ječje patnje, pa tako i zločin. Tako su očajni materijalni uvjeti života doveli Kosorovu Ajkunu Smajlović, ženu gladnu kruha i ljubavi, do ubojstva vlastitog sina Mehe, kako bi se tim ubojstvom dokopala sinovljeve zemlje i tako spasila sebe i svoju ljubav. Ustvari je to Ajkunin krvavi protest protiv glada i bijede, odnosno vapaj za osobnom srećom.

Slično brani svoje osobne interese i Ilja Kunjev (u pripovijesti Gorkoga *Trojica*), kad guši staroga trgovca Poliektova, kako bi se oslobodio suparnika u ljubavnom odnosu s Vjerom. Jednak je to elementarni »požar stra- sti« kod Gorkoga i kod Kosora.

Ima ipak i jedna značajna razlika u tretiranju bes- pravnih seljaka i radnika kod Gorkoga i Kosora: Gorki poziva na usta svojih junaka revolucionera na glasnu po- bunu protiv nepravednoga društvenog poretka, u kojem propada radnik i seljak, ističući kako je čovjek sâm tvo- rac svoje sudbine: »Pričaš ti tako, da te moramo razu- mjeti tako, kao da nisi ti sam tvorac čitavog tvoga života, nego su ti ga udesili drugi, susjedi i slučajni prolaznici. Pa gdje si se to ti u to vrijeme nalazio? I zašto se nisi ti sam silom tome usprotivio? Slab si mi ti nekako, slab — na srcu?!« (*Na dnu*). Tako Gorki podbada pregaženog pojedinca na otpor, na smjelu akciju.

Kosor međutim u sličnim slučajevima zapada u bes- pomoćne meditacije, otrovane slabićkom skepsom:

»Okolina, prilike i društvo, u kome čovjek živi, upravljaju koracima njegovim. Utaman slobodna volja, savjest, srce, sve to izgine pred mačem nužde, koja je zapravo najjači životni pokretač. Čovjek često podlegne, a da ni sâm ne zna kako, sjeti se, da je propao, kad mu već blato navire na usta. Dapače — često ne zna, tko mu je prijatelj, a tko neprijatelj, da li je ovaj put u životu točan, bolji ili onaj, jer nikad ne može seći pogledom u budućnost i unaprijed se zaustaviti kod točke, koja bi mu navještavala dobro ili zlo. Uzalud srce, odluke, naprezanja i silenje, dok čovjek živi potpuno savršeno, kreposno i uzorno, uzalud, uzalud — ne može! Povijest nam još nije pokazala takvog čovjeka. Sve to dokazuje, da je cio svijet nesavršen, a po tom i čovjek kao odraz naravi. Ali baš stoga, što je nesavršen — teži za savršenošću, to mu je put kroz vjekove. Najveći ideal je onaj, koji je nedostiživ.« (*Ubijanje duše*)

Takva životna rezignacija, istina, na prvi pogled negativno odudara od borbenosti Gorkoga i njegovih junaka. Ipak, i u toj je rezignaciji sadržan svojevrsni, gotovo bih rekao, specifični hrvatski otpor, upravo osuda negativne stvarnosti, koja okružuje i ograničuje čovjekovu aktivnost i borbenost. Možda je na takav sadržaj Kosorove društvene kritike, zasićene rezignacijom, mislio i hrvatski kritik A. G. Matuš, kad je Kosorovu *Optužbu* nazvao prvim literarnim protestom hrvatskoga proletarijata.

Nepravедni društveni odnosi odražavaju se i kod Gorkoga i kod Kosora jednako negativno, kad se oni dotiču problema sela i seljaka. Kosorov Pavao Marić, seljak proleter (u pripovijesti *Kmet*), kao i slavonski seljak (*Slavonska dobričina*) tipovi su jednako bijednih kao i zao stalih seljaka, ali povaljeni bijedom života na — tako reći — obje lopatice, ne nalaze oni snage, da se usprave i pobune protiv te i takve stvarnosti: Kosorov Pavao Marić, utučen, tupo se i bespomoćno odnosi prema stvarnosti. Takav je i bosanski seljak (u pripovijesti *Iz života*), a takvi su i seoski proleter iz okolice Drniša (*Kako narod propada*), kojima trgovci i fratri odiru kožu i tjeraju ih s rodne grude (npr. na šumskoj pečalbi u Slavoniji). Očita je simpatija za bijedno seljaštvo, kod Kosora, kao i kod Gorkoga.

I Gorki poznaje seljake, koje bijeda (loš urod) baca na prosjački štap (*Djed Arhip i Lenjka*) ili na pečalbarski rad (Gavrila u *Čelkašu* i dr.). Duboka sućut Gorkoga prema bijednom seljaku naročito je snažno dokumentirana

u njegovoj pripovijesti *Kirilka*, u kojoj podlaci otimlju »budali« seljaku posljednji zalogaj hljeba, kako bi on u radu skapavao od gladi. Tiha bijeda seljaka proletera glasan je njihov protest protiv društvenih prilika, koje su skrivile njihov bespomoćni položaj.

Pa i motiv altruističkog heroizma, koji je Gorki obradio u divnoj legendi o požrtvovnom Danku (*Staruha Izergil*), presadio je Kosor, čini se, u lik staroga zadružnog starješine (u drami *Pomirenje*), koji, kad vidi kamen smutnje u svom imetku, razdaje požrtvovnošću Danka sav imetak drugima, kako bi razoružao pohlepu zlih. I kao što Danko plamenom izvađenog srca osvjetljava — uz cijenu svoga života — put čovječanstvu do slobode i opće sreće, tako i tragični starješina zadruge (u *Pomirenju*) žrtvom osobnog odricanja ima ukazati — uz cijenu svoga života — put do zajedničke ljudske sreće.

Protestirajući protiv društvene stvarnosti, rado se služe Kosorovi junaci jednakim sredstvima kao i slični junaci Gorkoga — alkoholom: krojač Gorkoga Perfiška (*Trojica*) pije, da bi u piću utopio tugu za umrlom ženom; Foma Gordejev u istoimenom romanu utječe se alkoholu, da bi izrazio svoj protest protiv društvenog poretka i tako našao u alkoholu slobodu svoje osobne afirmacije; pije i očajni Konovalov, piju žene (Saša, Anjutja) — piju, da bi u alkoholu utopile gorčinu života.

Piju i slični Kosorovi junaci očajnici: »otpuhivač prašine« Marković, bijedni seljak Pavao Marić — mada nije inače pijanica (*Kmet*) — samo da bi zaboravio svoj tužan položaj izrabljivana čovjeka (prodaja sijena u besćenje). U alkoholu traži utjehu i Marko Pauković (u pripovijesti *Crna sila*) i dr.

Pa i u formalno-kompozicijskom pogledu ima jasnih dodirnih točaka između Kosora i Gorkoga: Kosor rado prepušta pripovjedačku riječ glavnom licu pripovijesti, da ono samo ispriča autoru svoj život (*Otpuhivač prašine*, *Crna sila*), odnosno važniji događaj iz svoga života (*Iz života*), ili opet sâm pisac, nalazeći se na službenom položaju sudskoga pisara, izravno doznaje i bilježi važnije događaje iz života odnosnoga junaka pripovijesti (*Zločin*). Pisac, prema tome, i sâm sudjeluje u pripovijesti kao aktivno, makar i sporedno lice (*Zora, Na putu*), određujući manje ili više određeni svoj odnos prema junaku pripovi-

jesti svojim lirskorefleksivnim digresijama (*Ubijanje duše, Općinski ovrhovoditelj*).

Slična je metoda poznata i u tehničkom kompozicijskom postupku kod Gorkoga: i kod njega pojedini junaci pripovjedaka sami pričaju tok svoga života (*Supruzi Orlov*) ili pojedine događaje iz života (*Jemeljan Piljaj*) ili mu pričaju događaje i tok nečijeg drugog života (*Makar Čudra, Staruha Izergil, U stepi* i dr.). Tu i tamo nastupa i sâm autor u svojim pripovijetkama kao sudionik zbivanja (*Konovalov, Moj suputnik, Odnadždi osenju*).

Saberemo li na kraju netom iznesene sadržajne i formalne činjenice, koje s Gorkim jasno povezuju stvaralački rad hrvatskoga pripovjedača Kosora, napose u njegovoj prvoj fazi književnog razvitka, možemo bez sumnje govoriti o jakom odrazu, upravo o utjecaju slavnoga pjesnika ruskih »bosjaka« Maksima Gorkoga na pjesnika hrvatskih »bosjaka« Josipa Kosora.

Kosor se i osobno poznao s Gorkim. Posjetio ga je za Prvoga svjetskoga rata (1916) u dva maha. »Oba puta — a i za sva vremena poslije — Gorki je ostavio u meni besmrtnu, neizbrisivu, sveljudsku impresiju« — pisao je kasnije Kosor, sjećajući se svojih posjeta Gorkome (»Književni horizont«, III, 1936, br. 8—9, str. 183). »Evo čovjeka, evo proroka, evo velikog umjetnika! Kad sam prije kojih 17, 18 godina (kad sam bio »čatib« u Bosni) počeo čitati Gorkoga i mrčiti papir prvim pričicama, sanjario sam o mogućnosti, da susretnem Gorkoga, pjesnika stepe, mora, neizrecivih nastrojenja, besprimjerna crtača ljudskih patnja, stradanja ruskih bosjaka, potepuha, bespravnih i izbaštinjenih svirepim fatumom zavrtloženih i prignječenih u životu. I, gle, sad stojim licem u lice, stojim pred licem Maksima Gorkoga usred zimnjega, ruskog Petrograda, i uzbuđen divim se govoru, gestama i mislima tog ruskog čovjeka i umjetnika. Tu je kraj nas strašna zbilja krvavog rata, a čovjek somnambulski bježi iz zemlje u zemlju, upoznaje kao u letu nove prilike, klimate, ljudi, žene, običaje, ruske snjegove, sudbine, melodije, pjesme, Maksima Gorkog, i sve mi to izgleda više kao san u snu.« (»Književni horizont«, *ibid.*)

Nije, međutim, Kosor jedini hrvatski pisac, u kojega se odrazio stvaralački rad Gorkoga. Istina, ni kod kojega drugoga hrvatskoga pisca nije se stvaralaštvo Gorkoga

odrazilo tako snažno ni manifestno kao kod Kosora, ali nas ipak stanovite činjenice u djelima pojedinih suvremenika Gorkoga i Kosora u hrvatskoj književnosti upućuju na razmišljanja o mogućnosti dodira i njihova književnog stvaralaštva s književnim stvaralaštvom Gorkoga.

Mislim ovdje u prvom redu na jednoga od najoriginalnijih hrvatskih pripovjedača u prvom i drugom deceniju našeg stoljeća — na Dinka Šimunovića. I on živi i stvara, pa i čita ruske pisce, upravo u godinama, kad je Maksim Gorki sugestivnom snagom zapažen na književnom obzorju čitave kulturne Evrope. Razumljivo je zato, da je i on, poklonik ruske književnosti — kako to saznajemo iz njegovih vlastitih zapisaka — poznao ranije pripovjedne radove Gorkoga iz obilatih prijevoda u tadašnjem hrvatskom periodskom tisku i časopisnoj literaturi. Osobito nakon izlaska *Izabranih pripovjesti* M. Gorkoga god. 1906. u izdanju Matice hrvatske. Uzmemo li, da je njegova, Šimunovićeva, zbirka pripovjedaka *Mrkodol*, u kojoj je objavljen i njegov *Alkar*, izišla (u izdanju Društva hrvatskih književnika) tri godine kasnije (1909), onda je više nego vjerojatno, da se Šimunović navrijeme upoznao s tim značajnim izdanjem Matice hrvatske ranih pripovjedačkih radova Gorkoga. Prihvatimo li tu sigurnu pretpostavku, onda će nam biti razumljiva geneza niza književnih likova Šimunovićevih, koji mogu pjesnika — divlje i patrijarhalne Dalmatinske Zagore, krcate rudimentarnom heroikom, povezivati, kao odraz stvaralačkog procesa, s »bosjačkom« heroikom Gorkoga i Kosora.

Pokušat ću to i dokumentirati.

Prije svega uputio bih na istovjetnost motiva odličnoga Šimunovićeve *Alkara* i *Splavara* Gorkoga, motiva, koji se, kako je netom istaknuto, odrazio u Kosorovoj pripovjesti *Na salašu*. Kod Šimunovića je odraz toga motiva još očitiji: Šimunovićev grešni trokut, koji se sastoji od junačkog alkara Rašice (svekar), alkareva slabića sina Salka i mlade Marte, Salkove žene, odnosno Rašičine snaha, ima svoj pun korelat u licima *Splavara*: siledžija Silantije (svekar), boležljivi sin Mitja i krepka Marka, Mitjina žena, odnosno Silantijeva snaha. I radnje se u jednoj i drugoj pripovjesti potpuno pokrivaju: Marta, mlada žena Salkova (Šimunović) kao i Marka, mlada žena Mitjina (Gorki), ne nalazeći u svojim slabunjavim i

nejunačkim muževima snažnih junaka muškaraca, poklanjaju sebe i svoja srca svojim junačkim svekrima — Rašici i Silantiju, okrenuvši leđa svojim mladim, ali slabunjavim muževima, Salku i Mitji. Podudaranje je potpuno.

Međutim taj motiv kulta rudimentarnoga junaštva, upravo kulta snage u odnosu žene prema muškarcu, nije ni tom pripoviješću do kraja iscrpen kod Šimunovića: vraća se on na nj u jednakom smislu i u pripovijesti *Pojila* (nagrađena od Matice hrvatske god. 1912), prikazujući u liku snažnog i surovog Petra neodoljivu privlačnost muškaraštva za žene.

Uopće bi se moglo reći, imajući u vidu niz primjera u pripovjedačkom djelu Šimunovićeve, da se kult snažne ličnosti gorkovskoga tipa vidno i u više mahova odrazio kod Šimunovića: i ne samo u djelovanju muškarčevu, nego i kod žene. Takva je npr. i njegova junakinja Petrica (u *Đerdanu*), koja junački odbacuje nametnutu joj bračnu vezu i bira sebi sama svoga druga, bez obzira na pisane i nepisane zakone svoje patrijarhalne sredine. Takav je i njegov kaluđer Kole (*Krčma*), ljudina od oka, takav je i gorostas Demo (u istoimenoj pripovijesti) i sl.

Sve u svemu mislim, da i navedeni slučajevi odraza Gorkoga kod Šimunovića dosta uvjerljivo ukazuju na izvjesnu, i može se reći, i konstruktivnu povezanost jednoga dijela Šimunovićeve stvaralaštva s književnim djelom Gorkoga.

Treći i posljednji pisac istoga razdoblja hrvatske književnosti, u čijem se književnom radu odrazilo stvaralaštvo Gorkoga, bio je prerano umrli pripovjedač Ivan Kozarac (1885—1910). U jednom svome posmrtno izdanom romanu *Đuka Begović* (1911) oblikovao je I. Kozarac snažan lik Đuke Begovića, siledžijskog bečarine »čelkaškog« tipa, koji proglašuje svojim životnim pravilom — živjeti po volji, pošto poto: »Njemu je bilo najvećma stalo ne ćutjeti nikakvih veza i spona na sebi, na duši svojoj, biti neovisan o ljudima, o prilikama, o selu. To su bile — barem se njemu činilo — njegove težnje... živjeti po volji, to je život — pa dokle — dotle...«

U tome duhu i stilu tadašnje »raspojasane« Slavonije intoniran je taj Kozarčev roman prvijenac, noseći u sebi anarhične elemente romantičarskih zanosa Gorkoga,

ali bez socijalne i idejne poentiranosti stvaralaštva Maksima Gorkoga. No veza sa samim stvaralaštvom Gorkoga ne da se zatajiti.

3.

Završna riječ

Osvrnemo li se, na kraju, ukratko na iznesene činjenice i zapažanja, dolazimo do ove konstatacije: naj snažniji odraz Gorkoga u književnostima jugoslavenskih naroda opaža se u prvom deceniju našega stoljeća, tako do Prvoga svjetskoga rata, kad je, uostalom, književno djelo Gorkoga sebi uspješno prokrčilo putove na sve kontinente svijeta. Međutim svjetski ratovi, prvi i drugi, a isto tako i kraljevski režimi u Jugoslaviji između dva rata, nisu pobudno djelovali na prevođenje Gorkoga, pa tako ni na intenzivnije odražavanje njegovih djela u književnosti jugoslavenskih naroda. Ipak napredniji književnici, ma i s mukom i žrtvama, smatrali su vazda Gorkoga svojim piscem, pa su se starali, da mu dadu riječ u prijevodima i kritici. U tome su dobrim dijelom i uspijevali.

O pozitivnom raspoloženju naprednijeg dijela jugoslavenske omladine prema Gorkome uoči Prvoga svjetskoga rata imamo i rječitih svjedočanstva. God. 1911. pokrenula je u Zagrebu hrvatsko-srpska napredna omladina časopis »Val«. To je onaj dio napredne jugoslavenske omladine, koji se na zboru u Splitu 28. XII. 1911. izjasnio za nacionalizam... »aktivan, direktan, ofenzivan, revolucionaran«, ali je ujedno istakla, da na »nacionalni problem gleda sa socijalnog stanovišta...« (*Slobodna riječ*, Zagreb 1912, br. 4. od 5. I. u uvodniku *Omladina na raskršću*). Organ te nacionalno-revolucionarne omladine »Val« bio je po svojim raspoloženjima najbliže socijalistima, a u pitanjima književnosti zalagao se izrično za idejnu (»tendencioznu«) književnost (u članku *Naša riječ*, »Val«, 1911, br. 1, str. 3).

Dosljedno tome ta je omladina u svom književno-publicističkom organu »Val« izrijekom odredila i svoj stav prema Gorkomu, te je g. 1911. povodom vijesti, da je Gorko obolio na otoku Capri, donio njezin list i ovu značajnu

bilješku o Gorkom kao piscu: »Svojim revolucionarnim idejama, što ih je iznio u svojim novelama, romanima, dramama, političkim, filozofskim i sociološkim djelima, on (Gorki) stoji našim težnjama najbliže od svih ostalih savremenih svjetskih književnika...« (*M. Gorki*, »Val«, 1911, br. 3, str. 13). Nije taj stav tadašnje i poznije hrvatske omladine zasvjedočio samo omladinski časopis »Val«: istim duhom odišu i poznija omladinska izdanja kao što su »Signali«, »Književni glas«, »Dani i ljudi«, »Književna Kovačnica« Novaka Simića i mnogi drugi. »Gorki je zastava mladim ljudima!« — Konstatira godine 1946. napredni kritičar H. Petris (»Republika«, 1946. god. II, knj. II, br. 9—10, str. 853).

Što to znači?

To znači da je književno i životno djelo Maksima Gorkoga tokom prvoga decenija našega stoljeća prešlo fazu odražavanja i utjecanja na manje ili više slučajne pojedince s kakvim smo se netom upoznali, istražujući odraze utjecanju u književnostima jugosl. naroda i zakoračilo u novo razdoblje, kad Gorki kao čovjek-književnik i politički borac utječe na širokom frontu čitavoga jednog pokoljenja, oblikujući idejnost pokoljenja u duhu svojih naprednih gledanja na životne probleme za bolju sutrašnjicu suvremenoga društva. U tom smislu valjat će očekivati dalje plodno odražavanje i utjecanje Gorkoga u suvremenom kao i u budućem književnom stvaralaštvu jugoslavenskih naroda.

I na kraju da pribilježim jednu ljubopitnu činjenicu, koja je, istina, jedva u svezi s našom temom, ali koja značajno osvjetljuje lik Gorkoga u njegovu odnošenju prema malim narodima, a u konkretnom slučaju prema Hrvatima:

Sovjetski literarni kritik S. Berkin, pišući o *Estetskim nazorima Gorkoga*, osvrnuo se i na jednu reportažu Gorkoga s međunarodne izložbe u Nižnjem Novgorodu 1896. godine (danas grad Gorki), u kojoj je veliki pisac vrlo povoljno izvijestio o nastupu hrvatskih studenata na izložbi izvedbom Zajčeve opere *Nikola Šubić Zrinski*. Oduševljen izvedbom operne arije *Domovini i ljubavi*, popraća svoj dojam ushićenim riječima na adresu hrvatskoga naroda (u »Samarskim novinama«): »Nikola Šubić — to je hrvatski Leonida. On je sa dvije tisuće

najboljih hrvatskih mladića 1556. god. štitio pogranični grad Siget od vojske Sultana Sulejmana... Slušao sam govor Hrvatâ s velikim uživanjem: koliko oni imaju znanja, koliko vjere u sebe i kako su svjesni građani svoje male domovine« (prema listu »Naprijed«, Zagreb, V, od 21. VII. 1947, br. 25).

A. A. Blok

DVANAESTORICA A. A. BLOKA u prijevodima jugoslavenskih književnosti

1.

Rijetko koji pjesmotvor pruža prevodiocu stiha toliko mogućnosti da zasvjedoči svoje prevodilačko umijeće, kao što je to slučaj pri prevođenju Blokove poeme *Dvanaestorica*, i to u sadržajnom i u formalnom pogledu. Ima tu mirnih, sadržajnih pejisaža, koji nisu nikakva pasivna deskriptivnost, nego oni svojim prijetećim mirom značajno nagoviještaju oluju pred sudbonosnom burom:

Черный вечер.
Белый гнев.
Ветер, ветер!
На ногах не стоит человек.
Ветер, ветер —
На всем божьем свете!

(A. Blok: »Двенадцать«, 1918)

Prevodičeva je dužnost, da bude i u takvim slučajevima vjernim tumačem pjesnikove misli i pjesničkih nastrojenja, umnih i osjećajnih, pa da ne zastrani u prevođenje riječi, u formalnu korektnost prijevoda, nego da bude vjernim tumačem pjesnikove misli i pjesničkog nastrojenja, tj. da npr. u »crnoj večeri« odrazi sudbinsku tmurnost momenta u povijesnom zbivanju ruske zemlje, a u »vjetru« — »vjetar epohe« — Oktobar 1917. — kao povijesnu prekretnicu u životu ruske zemlje. Pejisaž tu ima ulogu uvodnog akorda veličanju simfonije — Oktobarske revolucije.

Kao korelat takvu pejisažu, svojevrsnom »burevjesniku«, kontrapunktiran je crtanjem smirivanja uzburkanih valova Revolucije smireni završni pejisaž poeme:

Не слышно шуму городского,
Над Невской башней тишина . . .
(Там же)

Tu nema ni mistične simbolike ni prijeteće bure: sve je svršeno, Oktobar je u trijumfalnom pohodu, dok se na razvedralom horizontu blista pobjedonosni Kristov lik kao blagoslov nosiocima Oktobra. Tu je osnovno nastrojenje skladnog, gotovo smirenog, završnog akorda herojske simfonije, koje će i prevodilac morati obojiti, za razliku od dinamičkog uvodnog akorda, usmirenim tonским bojama.

Od mračnog uvodnog do svjetlog završnog pejisaža poeme razasuti su, prema potrebi pjesničko-simboličkog osjenjivanja toka zbivanja u poemi, kao rastrgani oblaci, *pejisažni fragmenti*, da bi reljefnije istakli određene prizore u poemi: oni su svojevrsna glazbena pratnja osnovnog motiva od pejisažnih i narativnih, pa do apokaliptičnih preljeva završne apoteoze poeme.

Так идут державным шагом
— — — — —
Впереди — Исус Христос.
(Там же)

Prevodilac će i tu potražiti na svojoj paleti odgovarajuće popratne boje, kakve mu nameće izvornik.

Međutim, pjesnički *pejisaži* i u Blokovoј poemi — bili oni tzv. mrtvi ili živi — samo su popratne i *stacionirane* sastavne česti poeme. Glavni dio poeme, kuda ide i njezina »fabula«, tj. borbena aktivnost *Dvanaestorice* (crvenih gardijaca) čine par excellence *dinamični* prizori sadržajnog zbivanja same poeme, čiji je dikcijski ritam i leksički repertoar uzvitlan kovitlacem Oktobra, pa prema tome suprotan prigušenim tonovima u deskriptivnim pejisažima iste poeme. Tome odgovara i specifična, stalno se mijenjajuća struktura stiha, ritma i rime dinamične revolucione poeme. Prema tome se i prevodilac *Dvanaestorice* neće moći, kao npr. prevodilac Puškinova *Jevgenija*

Onjegina, ukopčati u ustaljen kanon jampske versifikacije i pravilne onjeginske strofe od početka do kraja spjeva, nego se mora susretati u svakoj glavi *Dvanaestorice* s novom strukturom stiha i stila, ritma i strofe, i tražiti uvijek nov, a uz to adekvatan prijevodni izraz, prilagođujući taj prijevodni izraz — izrazu izvornika. Ta je i takva potreba, istina, prisutna u jednakoj mjeri kod svakog vjerenog prevođenja, ali u takvim pjesničkim ostvarenjima, kakva je poema *Dvanaestorica* — taj se zahtjev povisuje do krajnjih granica prevodilačke vještine specifičkim revolucionarnim ritmom i ekspresivnom strukturom same poeme.

Sve su to morali imati na umu, prirodno, i jugoslavenski prevodioci, kad su se laćali prevođenja genijalne Blokove poeme. Kako su oni uspjeli taj posao izvršiti, pokušat ću izložiti u ovom kratkom pregledu.

2.

Prvi hrvatski prijevod *Dvanaestorice* objavljen je u Zagrebu god. 1927. u časopisu »Vijenac«,¹ a zatim iste godine u posebnoj knjižici, zajedno s prijevodom Blokovih pjesama *Rusija, Skiti, Neznanka, Noć, Ulica*.²

U stvari taj prijevod potječe iz godine samog nastanka i prvog objavljivanja njezina teksta (1918) kad je hrvatski prevodilac boravio u Rusiji i tamo upoznao tekst poeme, te je njime bio toliko oduševljen, da ga je iste godine preveo za vrijeme zarobljeništva ('svoga prisilnoga gostovanja') u Donskoj stepi u svojstvu ratnog zarobljenika (u gradiću Zemljansku, u Voronješkoj guberniji), a zatim ga nakon povratka u domovinu objavio u zagrebačkom književnom listu »Vijenac« (1927).

Pišući ovaj referat o svome prijevodu, ne može prevodilac, prirodno, ulaziti u njegovu objektivnu ocjenu, mada bi imao danas, poslije punog polustoljeća nakon njegova nastanka, i stvarnijih kritičkih primjedaba. Istaknuti mi je ipak činjenicu, da je taj prijevod, napose svojim uvodom (str. 3—20) izvršio svoju zadaću prve

¹ Blok, A. A.: *Dvanaestorica*. Prev. J. Badačić. Zagreb 1927 (»Vijenac«, 1927).

² Blok, A. A.: *Pjesme*. Zagreb 1927.

književne informacije, a osim toga i drugu činjenicu, da su se uspješni prijevodi u hrvatskoj književnosti pojavili istom nakon trideset godina.³

Pjesnika Bloka predstavio je taj uvodni esej hrvatskoj književnoj javnosti u okviru ruskoga pjesničkog simbolizma, da bi zatim pozitivno ocijenio njegov idejni zaokret prema ruskom revolucionarnom Oktobru 1917. godine.

»Do Revolucije bio je Blok u svojoj simboličko-romantičkoj poeziji osebujnim srednjovjekovnim vitezom, koji je zalutao u Dvadeseti vijek i poput neizlječivo zaljubljenog manestrela pjevao neznanom Prekrasnoj dami prekrasne stihove...«⁴

Blok pak odnos prema Oktobru 1917. opredjeluje uvodni esej etičkom kategorijom požrtvovne ljubavi sadržane u Blokovoju drami *Ruža i križ*.

»Bio je to odnos Bertrandove ljubavi prema lijepoj Izori: odnos pun požrtvovnosti. Da je on volio, duboko i predano volio tragičnu Rusijinu potragu za istinom, slobodom i pravdom, kako se ona očitovala u ruskim Revolucijama (1905. i 1907) ne svjedoče samo njegova književna djela iz te dobe kao što su *Dvanaestorica*, *Skiti*, *Rusija*, nego još više — ako je to moguće — njegov uzbudljivi *Dnevnik* iz najvrućih dana i mjeseci iza Oktobra 1917...«⁵

U prijevodu poeme starao se prevodilac da bude, i sadržajno i formalno, što bliži i što vjerniji ruskom izvorniku. No s razloga znatne strukturne razlike ruskoga te hrvatskoga i srpskoga akcenatskog sustava, npr. ruske višesložene akcenatske oksitone, neprimjenjive kao akcenatske oksitone u višesložnim riječima hrvatskoga i srpskoga jezika, zadavale su oduvijek hrvatskom i srpskom prevodiocu teško savladive prepreke u oskudici akcenatskih oksitona u jednosložnim riječima hrvatskoga i srpskoga jezika, tj. u realizaciji muških rima, kao i u ulaznim (jampskim) intonacijama hrvatskoga i srpskoga stiha. Za ilustraciju navodimo zaključnu glavu (12) hrvatskog prijevoda *Dvanaestorice*:⁶

³ Blok, A. A.: *Pjesme*. Prev. Antun Šoljan. Zagreb, »Zora«, 1957, str. 54. 67.

⁴ Blok, A. A.: *Pjesme*. Zagreb 1927, str. 7—8.

⁵ Blok, A. A.: *Pjesme*. Zagreb 1927, str. 11.

⁶ Blok, A. A.: *Pjesme*. Str. 36.

»Tako idu tvrdim krokom, bijelim snijegom,
Otrag lunja gladni pas,
A pred svima krvavim sa stijegom —
Pred vijugom nedoglediv,
Od taneta nepovrediv,

Nad mećavom po njeznoj stazi,
Po biserju snježnom mirno gazi,
Na glavi od ruža sja mu vijenac čist —
Naprijed kroči — Isus Hrist⁷

Jednake mu se teškoće ukazivale i pri prevođenju stiha ruske 'častuške' u osmoj glavi poeme, pa se hrvatski prevodilac — poštujući ritam izvornika — poslužio *daktiliziranim* završecima (rimama u trosložnim riječima), e da bi izbjegao nategnutu mušku rimu (jednosložnu) ili se ogriješio o izvorni ritam, naročito značajan u pjevanim častušcima:⁸

⁷ Usput bilježim ljubopitnu činjenicu, da je simboličnim likom Krista, kojim je poetirana poema *Dvanaestorica*, u jednakoj idejnoj i kompozicijskoj službi upotrijebio simbolički lik Kristov istaknuti hrvatski pjesnik Ivo Vojnović (1857—1929) u svojoj poznatoj odi *Vox clamans* (1911, Uspomeni Lava N. Tolstoja) ispjevanoj u slavu tada preminulog L. N. Tolstoja (1910) u završnim stihovima te svoje ode tolstojevstvu:

»Pred plamenom otkrivene tajne
Lav
prignu glavu i potrnu,
jer Glas bez glasa ni tijela,
što na zemlji mu dade zlamenje
a smrću ga do Istine uznese,
bješe
Mučenik istijeh paklenijeh Sila
što majku nam Zemlju
od iskona gaze:
— Hrist. —

(Ivo Vojnović: *Akordi*, Zagreb 1917, str. 48)

U jednakoj je pjesničkoj službi upotrijebio Kristov lik i slovenski pjesnik Ivan Cankar (Usp. Rammelmeyer Alfred u studiji *Ivan Cankars »Wiederkehrender Christus«*, u publikaciji »Studia slovenica monacensia«, München 1969, str. 94—103).

⁸ Blok, A. A.: *Pjesme*. Prev. J. Badalić Zagreb 1927, str. 33. —

Desetak godina kasnije objavljen je u zagrebačkoj časopisnoj književnosti nov »hrvatski« prijevod *Dvanaestorice*: autorom je toga prijevoda Irina Kunjina Aleksander. Na žalost, o tome prijevodu ne valja trošiti riječi, jer autor toga

U Badalićevu prijevodu (1927)

Provest ću ja vremešce,
Provesti ga veselo,
Počasati ću tjemešce —
Makar kome presjelo...
Zaigrat ću inad svoj —
Koštice ću griskati
Zahvatit ću nožić svoj
Al će neko vriskati ... (Str. 33)

Najuspješniji je do danas, po mome mišljenju, hrvatski prijevod suvremenoga hrvatskog pisca Antuna Šoljana (1932) objavljen u knjižici *Pjesme Aleksandra Bloka*.¹⁰ Bogatstvo ritmičke, strofne, leksične i srokovne invencije izvornika došlo je tu do jakog izražaja, tako da se u Šoljanovu prijevodu u znatnoj mjeri odrazila dinamika i revolucionarni patos Oktobra genijalno ostvarenog u Blokovoju poemi. Formalno i sadržajno prenesen je kod Šoljana vjerno npr. uvodni pejsaž:

Crno veće.
Bijeli snijeg.
Vjetar, vjetar
Čovjeka sa nogu siječe.
Vjetar lijeće —
Iznad svijeta sveg!

Vjetar vije
Bijeli sniježak.
Pod njim — led se krije.

prijevoda, strankinja, nije ovladala ni gramatikom, a još manje akcentologijom toga jezika u koji je prevodila, pa je to primjer neodmjerene prevodilačkih pretenzija.

Samo jedan kratak primjer za ilustraciju:

»Crno veće
Bijeli (!) snijeg.
Vjetar sječe (!)
Svatko se daje u bijeg.
Vjetar, vjetar —
Po svem božjem svijetu.«

⁹ Blok, A. A.: *Poema »Dvanaestorica«*. Prev. Irina Kunjina-Aleksander. Zagreb 1935. — Književnik, 1935, srpanj-kolovoz, 1935, str. 304-312.

¹⁰ Blok, A. A.: *Pjesme*. Izbor i prijevod: Ivan Slamnig i Antun Soljan. Opremio F. Vaić. Zagreb, »Zora«, 1957. 8° 80.

Sklizak, težak
Svaki korak —
Ah, život gorak. (Str. 54)

Inventivno je utkao u dikciju poeme glazbu »častuške« u osmoj glavi:

Već ja vremence
Provest ću, provest ću...
Već ja tjemence
Pogrepst ću, pogrepst ću...

Već ja sjemence
Griskat ću, griskat ću...
Već ja nožićem
Zvizgat ću, zvizgat ću!...

Puls Oktobra odjekuje i u Šoljanovu kratkom stihu izvornom odrezanošću:

Crven barjak
Kaže put

Oštro bije
korak krut.

Evo — bdije
Dušman ljut. (Str. 65)

Najnoviji hrvatski prijevod potječe iz pera pjesnika Grigora Viteza (1911—1967).¹¹ Mada je taj prijevod vremenski najnoviji, pa i u likovnom pogledu pažljivo opremljen, ne bilježi on ipak poslije Šoljanova prijevoda nikakav napredak u jugoslavenskom prevođenju Blokove poeme. Nedovoljno poznavanje prevodiočeva ruskoga jezika skrivalo je i krupnije omaške, kao što je nerazlikovanje spolova u predikativnim pluralnim oblicima: — A mi — plakali, plakali (umjesto plakale) (Vitez, str. 10). Tako i u poznatom dogovoru uličnih djevojaka on prevodi krivo ruski — po značenju ženski — glagolski predikat — muškim oblikom:

¹¹ Blok, A. A.: *Dvanaestorica*. Preveo Grigor Vitez. Likovno opremio Boris Dogan. Zagreb, »Mladost«, 1967. 4° 35. Ilustr.

— »I mi smo imali sobranje...«

A Šoljan je to, jedno i drugo, preveo dvanaest godina prije Viteza — točno. Na primjer:

— »I mi smo vijećale jučer...«

Itd.

Prvi srpski prijevod *Dvanaestorice* potječe iz pera srpskoga književnika Stanislava Vinavera (1891—1955), a objavljen je latinicom u zagrebačkom časopisu »Kritika« godine 1922. Iz kratkoga prevodiočeva predgovora tome prijevodu saznajemo, da je prevodilac shvatio poemu, kao i čitav fenomen ruskoga Oktobra 1917, kao i mističnu glazbu svjetskog zbivanja. Zbog toga je on u svome prijevodu polagao osobitu važnost na dinamiku muzike i ritmike prijevodnoga stiha. U tom je pogledu njegov prijevod posebno zanimljiv, odišući stvarno izražajnom dinamičnošću izvornoga spjeva:

Crno veče

»Beli sneg

Vetri jače!

Čovek koji — da ustoji!

Vetri u letu

Na celom Božjem svetlu!»

Ritmičkoj bujnosti, muzici izražajnosti žrtvovao je prevodilac nerijetko i čistoću sroka: vrag — odostrag; stvor — razgovor; proklet — svet; napred — red i dr. Nije zazirao ni od nakaradnih stihova:

— »Kajo, tog se set!

Lezi sa mnom u krevet!«

Pa i u rodu je griješio, netočno prevodeći ženski razgovor muškim oblicima:

— »Pa smo uglavili...

Ukararili...«

Dinamičnost izraza i ritma dala je njegovu prijevodu nerijetko — zbog preširokih pjesničkih slobodina — karakter slobodnog prepjeva. Ali — tečnog, inspiriranog prepjeva, pa je u tom pogledu njegova vrijednost i danas, nakon četrdeset i više godina.

Srodniji po strukturi akcenatski sustav slovenskoga jezika s ruskim, omogućio je *slovenskom* pjesniku i plodnom prevodiocu ruskoga stiha Mili Klopčiču (1905)

da bude kao prevodilac *Dvanaestorice*¹² vjernim tumačem Blokove poeme i u formalnom pogledu. Slovenski naime jezik, podjednako kao i ruski, slobodno upotrebljava određene višesložne riječi u oksitonalnoj akcenatskoj službi, pa mu to omogućuje jednako velike mogućnosti ostvarivanja muških srokov (žalúj — oznanjúj):

Strune, milo se glasite,

milo, pesmica, žaluj;

srca bolečine skrite

trdosrčni oznanjuj

— — — — —

— — — — —

— — — — —

— — — — —

(Prešern, Fr.: Strunam)

Prenoseći iste akcenatske kategorije na hrvatski i srpski jezik, nailazimo na teško premostive poteškoće zbog oskudice akcenatskih oksitona sadržanih isključivo u nevelikom leksičkom repertoaru jednosložnica.

Klopčič zato, kao i drugi slovenski prevodioci, prevodi slobodnije ruski stih, prenoseći formalnom adekvatnošću podjednako muški srok, kao i svaku jampsku (uzlaznu) intonaciju.

Črni večer

Bel sneg

Veter, veter —

Burja pometa vsevprek

Veter, veter —

na vsem božjem svetlu.

Muški srokov (sneg — vsevprék) s pomoću višesložnih riječi s oksitonalnim naglaskom, pa asonancije (večer — veter) uspješno evociraju u uvodnoj strofi ugodaj izvornika. Jednakim prevodilačkim postupkom dovinuo se pjesnik do vjernog slovenskog tumača genijalne poeme Bloka.

¹² Blok, A. A.: Dvanajst. Prev. Mile Klopčič. Ljubljana 1945. (Ljudska pravica, VI, 1945, št. 168; VII, 1946, št. 186; VIII, 1947, št. 262. — Tovariš, II, 1946, št. 10)

S istih razloga veće fleksibilnosti akcenatskoga sustava makedonskog jezika odrazile su se povoljno navedene infrastrukturne značajke makedonskoga jezika i u makedonskom prijevodu *Dvanaestorice* Georgija Staleva (Skopje, »Kultura«, 1956).

3.

I na kraju htjeli bismo postaviti pitanje: imaju li jugoslavenske pripovjedne književnosti danas, pola stoljeća nakon nastanka *Dvanaestorice*, definitivne prijevode te znamenite Blokove poeme?

Čini mi se, da je moguć — i pored nekoliko navedenih uspješnih prijevoda — samo jedan, i to negativan odgovor: nemaju ih, jer je definitivni prijevod moguć samo u mrtvim jezicima. Živi jezici, nasuprot tome, iziskuju uvijek novo prevođenje remek-djelâ svjetske književnosti — u skladu sa stupnjem uznapređovalosti svoga živoga jezičnog organizma i njegova pjesničkog izraza na određenoj etapi razvitka. Prijevodi, npr. Homerovih djela, a i drugih znamenitih proizvoda svjetske književnosti, obnavljaju se ili se novi stvaraju na svim književno razvitim narodnim jezicima — vjekovima, da bi se učinili pristupačnijim određenoj kulturnoj epohi ili određenoj narodnoj sredini. Sama bibliografija tih i takvih prijevoda pruža nam impresivnu sliku umjetničkih i znanstvenih napora pojedinih kulturnih naroda, a time i dokaz stalne kulturne potrebe tih naroda, da imaju što vjerniji odraz veličine ovog ili onog umjetničkog djela u ogledalu suvremene razvojne etape svoga jezika, i njegova sve razvijenijega pjesničkoga izraza. Pogotovu to vrijedi za tako zvane mlađe književne jezike, koji su u punom razvitku, tj. u stanovitoj razvojnoj fermentaciji. A u takve jezike valja ubrajati i jezike jugoslavenskih naroda.

Ta pak pojava stoji u izravnoj genetičkoj vezi sa zakonomjernim procesom stvaralačkog nastanka i razvitka značenja pojedinih književnih djela, koja, podjednako kao i raniji ili suvremeni prijevodi tih izvornika, nameću svakoj razvijenijoj književnosti potrebu sveder nove valorizacije svjetskoga književnog fonda — u aspektu vrijednosnih mjerila svoga vremena i svoje društvene sredine. Međutim, to postojano obnavljanje vrednovanja kako iz-

vornika tako i njegova prijevoda, ne znači nipošto obezvređivanje ranijih vrednovanja tih djela i njihovih prijevoda, nego, nasuprot tome, ta potreba ponovnog provjeravanja, odnosno ponovnog omjerivanja određenih ranijih vrijednosti izravan je dokaz vitalnosti tih vrednota — u okviru zakonomjernog razvitka čovječjih umjetničkih spoznaja.

Vjerovati zato valja, da će i jugoslavenske književnosti još počeošće i još intenzivnije osjećati — na budućim, razvitiijim etapama svoga napredovanja — potrebu za novim i sve uspješnijim prenošenjem na svoje književne jezike onoga dijela trezora ruske književnosti, u kojemu zauzima tako istaknuto mjesto i Blokova poema *Dvanaestorica*.

BADALIĆEVE POREDBENE STUDIJE

Poredbena metoda proučavanja književnosti ima u Hrvatskoj prilično bogatu tradiciju. Njezinim se utemeljiteljem u nas može smatrati Vatroslav Jagić (*Historija književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga. Knjiga prva. Staro doba*, 1867)¹, a ovu je metodu uspješno primjenjivao i dugi niz hrvatskih filologa u prošlom i našem stoljeću. Služili su se književnim poredbama ne samo naši istaknuti stručnjaci za strane književnosti koji su u proučavanju odnosa hrvatske književnosti prema pojedinim evropskim književnostima vidjeli svoj naravni znanstveni zadatak, nego i historičari nacionalne književnosti koji su htjeli istaći srodnosti ali i posebnosti hrvatske književnosti u odnosu na druge književnosti u svijetu. Poznavanje suodnosa hrvatske književnosti s drugim evropskim književnostima uspješno su tako integrirali u svoja istraživanja hrvatske književne povijesti Branko Vodnik, Mihovil Kombol i Antun Barac. Nije dakako slučajno što se hrvatskoj znanosti vrlo rano i često nametala potreba da se utvrde srodnosti i razlike između hrvatske književnosti i drugih slavenskih književnosti, a napose da se prouče odnosi hrvatske književnosti prema književnosti ruskoj. Tako među komparatiste koji su proučavali hrvatsko-ruske književne odnose možemo, uz Vatroslava Jagića, ubrojiti i Tomu Maretića, Milivoja Šrepla, Dragutina Prohasku i druge historičare književnosti i književne kritičare, ali se sustavno pitanjima ruskih pisaca u hrvatskoj književnosti novijih razdoblja počeo baviti tek Josip Badalić u tridesetim godinama našega stoljeća.

¹ Usp. Breda, Kapetanić-Kogoj, *Komparativna istraživanja u hrvatskoj književnosti*, Rad JAZU 350, Zagreb 1968, str. 326.

Josipa Badalića vodilo je prema problematici hrvatsko-ruskih književnih odnosa njegovo životno iskustvo. Ruskoj književnosti nije ga priveo toliko akademski studij koliko ratna sudbina mladoga časnika koji je nekoliko godina prvoga svjetskoga rata, prevrata i građanskoga rata proveo, kao zarobljenik, u Rusiji, i ovdje, na izvorima jezika i kulture, stekao ne samo mnoga znanja nego i plemeniti zanos za književnost ruskoga naroda. Ovaj mu je zanos davao mnoge poticaje ne samo za sustavno obavještavanje hrvatske kulturne javnosti o zbivanjima u ruskoj književnosti poslije listopada 1917. (Badalić je između 1920. i 1927. pisao npr. o suvremenoj ruskoj lirici, Valeriju Brjusovu, Bloku, Fedinu, Zoščenkiju i Serapionovcima, književnim programima u sovjetskoj književnosti i dr.) i za prevođenje djela moderne ruske književnosti (Čehov, Blokova *Dvanaestorica*, Fedin i dr.), nego i za znanstveni rad na području ruske književnosti. Radeći u Sveučilišnoj knjižnici i pretražujući njezinu arhivsku građu, Badalić je uskoro pronašao dragocjene za povijest ruske književnosti rukopisne spomenike iz XVIII. stoljeća, tekstove školskih drama iz toga vremena i dviju tragedija ruskoga klasicista A. P. Sumarokova. Taj je istraživačko-tekstološki napor urodio prvim obavijestima o ovim važnim nalazima već god. 1923,² pitanjima koja su postavljali ti tekstovi vraćao se Badalić nekoliko puta, izvještavajući o njima i sovjetsku javnost (u vrijeme kada su nedostajali čak minimalni kontakti sa Sovjetskom republikom),³ ali je znanstveno izdanje dijela tzv. »zagrebačkih rukopisa« u zasebnoj knjizi postalo moguće tek u najnovije vrijeme.⁴

Dugogodišnji rad u Sveučilišnoj knjižnici omogućio je Badaliću također uporno i sustavno prikupljanje podataka o prijevodima ruskih pisaca u Hrvatskoj i druge bibliografske građe bez koje se ne može zamisliti znanstveni rad književnoga historičara. Valja napomenuti da u to vrijeme bibliografskih priručnika koji bi se ticali knji-

ževne problematike u Hrvatskoj nije bilo, pa je Badalićev pothvat bio odista pionirski. Polazeći od bogate prikupljene građe, dobre obaviještenosti u ruskoj i vrsnog poznavanja tokova hrvatske književnosti, Badalić je već u tridesetim godinama objavio cijeli niz studija o pojedinim ruskim piscima u hrvatskoj književnosti. Predmetom njegovih istraživanja postale su tako sudbine Dostojevskog, Gorkog, Tolstoja i Turgenjeva u hrvatskoj književnosti, a u povodu stogodišnjice Puškinove smrti god. 1937. objavio je Badalić čak nekoliko priloga što ih je posvetio Puškinu u Hrvatskoj i Jugoslaviji — od hrvatskog preporoda do novijega vremena.⁵ God. 1939. u antologiji *Ruska lirika od Puškina do danas* (ovdje vidi i Badalićeve prijevode Brjusova, Jesenjina, Severjanina, Tihonova, Erenburga) objavljuje, kao predgovor knjizi koju je uredio s N. Fedorovom, kritičko-bibliografski osvrt na *Rusko lirsko pjesništvo u hrvatskoj književnosti*.

Ova istraživanja, izuzmemo li zaokruženi ciklus *puškianane*, Badalić očito nije smatrao dovršenim radovima. Neke od njih proširio je novim spoznajama i produbio u pogodnije vrijeme. To je vrijeme došlo poslije oslobođenja zemlje god. 1945. kada je napokon na zagrebačkom Sveučilištu utemeljena Katedra za ruski jezik i književnost (kasnije postaju od nje dvije katedre), a za njezinog prvog nosioca izabran je najobavješteniji u nas i kvalificirani poznavalac ruske književnosti, profesor dr. Josip Badalić. Sretnijega izbora nije moglo biti! Počam od prve svoje knjige u obnovljenoj domovini, pozamašnog zbornika *Hrvatskih svjedočanstva o Rusiji* (1945, s tekstovima Križanićevim, Račkoga, Jagićevim, Stjepana Radića, Cesarčevim, Krležinim i dr.), Badalić i kao profesor ruske književnosti nastavlja i širi svoj započeti istraživački rad, provjerava sebe pred studentskim auditorijem i na znanstvenim skupovima; govoreći o ruskoj književnosti misli na književnost hrvatsku. Vraća se tada tekstovima koje je

⁵ F. M. Dostojevski u hrvatskoj knjizi, Zagreb 1932; *Maksim Gorki u hrvatskoj knjizi*, »Hrvatska revija« 1932; L. N. Tolstoj kod Hrvata, »Hrvatska revija« 1935; I. S. Turgenjev u hrvatskoj književnosti, »Novosti« 1933. — *Puškin u hrvatskoj književnosti*, Zagreb 1937; *Puškin i Vraz*, Zagreb 1937; *Pouchkine en Yougoslavie*, »Revue de la Littérature Comparée« (Paris) 1937; *Prevođenje Puškinovih dela kod Jugoslavena*, »Ruski arhiv« (Beograd), 1937; *A. S. Puškin u Jugoslaviji u god. 1937*, »Slavia« (Prah) 1939.

² *Spomenici ruske drame XVIII vijeka u zagrebačkoj Sveučilišnoj biblioteci*, Ljetopis JAZU za godinu 1922, sv. 37, 1923.

³ *Akt ili dejstvie o Petre zlatyh ključah*, Izvestija AN SSSR, t. XXXI, 1926.

⁴ I. M. Badalić i V. D. Kuzmina, *Pamjatniki ruskoj škol'noj dramy XVIII veka (po zagrebskim spisкам)*, Moskva 1968.

istrgnuo iz mraka zaborava, obrađuje tekstološki Sumarokova,⁶ radi na hrvatskim i jugoslavenskim inkunabulama, razmatra s time u vezi pitanja naših tiskara, piše o starim hrvatskim piscima (sve ovo predstavlja posebno poglavlje Badalićeva rada o kojemu bi valjalo progovoriti na drugome mjestu), ali uza svu širinu svojih znanstvenih pothvata ne napušta krug poredbenih proučavanja. Ponovo se Badalić tako laća svojih studija o Puškinu i Gorkome koje dopunjuje novim spoznajama, a posebno intenzivno radi na posebnim pitanjima odnosa hrvatskih dramatičara prema Tolstoju, pjesnika prema Dostojevskom, problemima pojave hrvatske varijante »suvišnoga čovjeka« u Kozarčevim djelima, a upotpunjuje i svoje, skicirano kao predavanje i objavljeno samo u dnevnom novinstvu, istraživanje o Turgenjevu u hrvatskoj književnosti.⁷ Krug Badalićevih istraživanja širi se i na druge pisce, a svoju bogatu prikupljenu građu podređuje Badalić i sintetskoj obradi cijelih razdoblja hrvatske književnosti, unapređujući tako naše spoznaje o njezinim povijesnim odrednicama, prije svega u razdoblju narodnoga preporoda.⁸ Upotpunjuje to zanimanje za razdoblja romantizma i realizma Badalićeva studija o *Spjevu o vojevanju Igorovu* u hrvatskim, srpskim, slovenskim i makedonskim

⁶ *Dvije Sumarokovljeve tragedije u rukopisima zagrebačke Sveučilišne knjižnice*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta I, 1951.

⁷ *Puškin u hrvatskoj književnosti*, »Republika« 1949; *Maksim Gor'kij v literaturah narodov Jugoslavii*, »Slavjane« (Moskva) 1957; *Maksim Gorki u jugoslavenskim književnostima*, Radovi Slavenskog instituta 3, 1959. — *Der Einfluss Tolstoj's auf die kroatische dramatische Literatur*, Zeitschrift für slavische Philologie (Berlin) 1952; *L. N. Tolstoj kod Hrvata*, Radovi Slavenskog instituta 1, 1956; *Vlast' t'my L. N. Tolstogo i horvatskaja drama XIX stoletija*, Izvestija AN SSSR OLJA 1956; S. S. Kranjčević i F. M. Dostojevski, »Umjetnost riječi« 1962; *Hrvatska varijanta »suvišna čovjeka« kod Josipa Kozarca*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta II, 1954; I. S. Turgenjev u hrvatskoj književnosti. »Umjetnost riječi« 1964.

⁸ *Nikolaj A. Njerasov kod Hrvata*, »Narodni list« 1946; V. G. Bjelinski u književnostima jugoslavenskih naroda, »Hrvatsko kolo« 1948; M. J. Ljermontov kod Hrvata, »Telegram« 1964; *Gogolj u hrvatskoj književnosti*, »Slavia« (Prah) 1968. — *Ruski pisci u književnosti hrvatskog preporoda*, Kolo Matice Hrvatske 1946; *Russkie pisateli v literature horvatskogo vozrođenija*, »Slavia« (Prah) 1947; *Russkie pisateli v horvatskoj literature vremen absoljutizma (1850—1860)*, zbornik *Problemy sovremennoj filologii*, Moskva 1965.

prijevodima, a svijest o pomanjkanju dobrog hrvatskog prijevoda vodi ga prema stvaranju vlastitog umjetničkog prijevoda staroruskoga spomenika koji u to vrijeme ponovo izbija u središte znanstvenih interesa međunarodne slavistike.⁹ Badalić također zalazi i na područje, u nas zapostavljane, ukrajinske književnosti, i istražuje hrvatske prijevode najznačajnijega pjesnika ukrajinskog romantizma, Tarasa Ševčenka.¹⁰ Napokon, širokom području proučavanja hrvatsko-ruskih književnih i općekulturnih odnosa pripada i Badalićevo živo zanimanje za život i rad tragičnog hrvatskog putnika u Rusiju, pjesnika i političara Jurja Križanića, s kojega se djelima nenadano susreo u dalekim ruskim stepama u godinama velikoga prevrata, a sada se prihvatio znanstvenoga rada, posvećenoga njegovim mislima i vizijama.¹¹

U izdavanju svojih poredbenih radova na jednom mjestu, u zasebnoj knjizi, profesor Badalić nije imao sreće. Prikupljao je svoje, razasute po časopisima, studije, prvenstveno u plemenitoj namjeri da pomogne svojim studentima, sređivao ih i pripremao za tisak u Matici Hrvatskoj, ali do tiskanja te knjige nije došlo. Razlozi tadašnjih matičinih čimbenika nisu jasni; znamo pak da drugi nakladnici u Badalićevoj knjizi nisu vidjeli svoj komercijalni interes. I tako je Badalićeva knjiga ugledala prvi put svjetlo — u Moskvi na ruskom jeziku,¹² a u domovini je

⁹ »*Slovo o polku Igoreve« u hrvatskom prijevodu*, »Slavistična revija« (Ljubljana) 1957; *O jugoslavskih prevedah »Slove o polku Igoreve«*, Trudy otdela vremenskoj literatury AN SSSR XXIV, 1969.

¹⁰ *Taras G. Ševčenko u hrvatskoj književnosti*, »Umjetnost riječi« 1964; *Ševčenko v horvatskoj literature*, zbornik *Ševčenko i mirovaja kultura*, Moskva 1964.

¹¹ *Juraj Križanić — poet Ilirii*, Trudy po istorii drevnej russkoj literatury AN SSSR XIV, 1958; *Juraj Križanić i Slovinci*, »Slavistična revija« (Ljubljana) 1962; *Juraj Križanić — preteča Ivana Posoškova*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju 5, 1963; *Jurij Križanić — predšestvennik Ivana Tihonoviča Posoškova*, Trudy otdela drevnerusskoj literatury Puškinskoga doma AN SSSR XIX, 1963; *Jurij Križanić — a Poet in Prose*, Publications of the Modern Humanities Research Association (Leeds—Cambridge) II, 1970; *Juraj Križanić o Nijemcima i Slavenima*, Gedenkschrift für Schmaus, München 1971. — *Usp. i Susret s Jurjem Križanićem — u SSSR*, u knjizi *Prašina s puta*, Zagreb 1966.

¹² *Russkie pisateli v Jugoslavii. Iz istorii rusko-jugoslavskih literaturnih svjazej. Pervod s horvatskogo*, redaktor V. D. Kuz'mina, Moskva 1966.

dobila samo priznanje u obliku nagrade »Božidar Adžija« god. 1967. Za naše, »Liberovo«, izdanje knjiga je posebno priređena i znatno dopunjena, radovima o Križaniću i studijama o Gogolju, Ševčenku i Bloku, pa se može s pravom smatrati novim znanstvenim djelom.

Ovo izdanje Badalićevih *Hrvatsko-ruskih studija* predstavlja samo izbor iz njegovih obilnih proučavanja hrvatsko-ruskih suodnosa, i ne daje, dakako, uvid u svu mnogostrukost autorovih bavljenja i široku lepezu metodoloških postupaka. Osim poglavlja o Križaniću, knjiga nam prvenstveno predočuje Badalićeve studije o tome kako su pojedini ruski pisci primani u hrvatskoj književnosti, s jednim izuzetkom — kada autor govori o jednom cjelovitom razdoblju našeg književnog života i njegovu odnosu prema ruskoj kulturi i književnosti. Temeljna metoda tih radova je srodna: istraživač bilježi pojedine faze u prevodenju odabranog ruskog pisca, gdje se kritički osvrće na pojedine prijevode, navodi zatim sudove hrvatskih kritičara o djelima ruskog pisca, a tek kasnije uspoređuje pojedina djela hrvatske književnosti s mogućim ruskim modelima. Od bibliografskog podatka do pronalaženja srodnosti (i razlika!) unutar same književnosti, to je naporni put kojim mora proći svaki poredbeni istraživač u slučaju kada ne postoje temeljite predradnje i bibliografije (a svega toga nije bilo!). Međutim, Badalić nije nikada ostajao na utvrđivanju činjenica; redovno ih je obilno komentirao: s gledišta povijesti književnosti u prvom redu, ali i s gledišta razvitka hrvatske nacionalne kulture, hrvatske povijesti, a i s gledišta sociološkoga. Nekada, dakle, istraživač uspoređuje hrvatski prijevod s ruskim izvornikom da bi izveo zaključke o stanju u hrvatskome pjesništvu, nekada priopćuje koji zanimljivi detalj koji svjedoči o zanimanju čitalaca za djelo ili ideje ruskoga pisca, nekada ističe vezu hrvatske političke misli s nazorima kojega ruskoga književnika (Stjepan Radić i Tolstoj!), nekada pak komparira izvorni hrvatski tekst s ruskim modelom, pa zaključuje kako promjene na hrvatskom tlu nastaju uslijed posebnosti hrvatskih društvenih prilika i t. sl.

Po temeljnome postupku i pretežno kronološkom ređanju činjenica ove studije slijede tradicionalni komparativistički put proučavanja recepcije stranih književnika u jednoj ili više (Badalić često uzima u obzir i građu iz drugih jugoslavenskih književnosti, premda je u središtu

njegove pažnje uvijek književnost hrvatska) nacionalnih književnosti. Ali, sumiramo li sakupljene rezultate do kojih je Badalić u svojim, ovako postavljenim studijama, došao, vidjet ćemo kako njihov autor ne govori zapravo toliko o ruskoj koliko o hrvatskoj književnosti. Njezin razvitak, njezina problematika unutar hrvatske kulture općenito, stalno zaokupljaju istraživačevu pažnju. Govori li Badalić o Puškinu — on misli u prvom redu na pitanje književnosti hrvatskog preporoda, proučava Vraza, Demetra ili Bogovića i njihovu književnu orijentaciju; Gogolj navodi Badalića na pomisao o mogućnosti uspoređivanja Kovačićeve proze s djelima utemeljitelja ruskoga realizma; pišući o ukrajinskom pjesniku Ševčenku, Badalić zapravo piše o Harambašiću; rasprava o Turgenjevu u hrvatskoj književnosti raščlanjuje problematiku nastajanja hrvatskoga realizma, a kada istražuje Tolstojevu recepciju u Hrvatskoj, on postavlja ne samo problematiku hrvatske naturalističke drame, nego zalazi i u pitanja hrvatskih ideologija. Tako se Badalić pojavljuje pred nama ne samo kao obaviješteni stručnjak za rusku književnost, nego se preobrazuje u istraživača i historičara nacionalne, hrvatske književnosti. Nije stoga nimalo slučajno što se među njegovim učenicima i sljedbenicima nalaze danas ne samo rusisti nego i istaknuti kroatisti. U toj usmjerenosti Badalićeva rada na pitanjima književnih poredbi prema nacionalnoj književnosti, naravnoj i neusiljenoj »kroatocentričnosti« njegovih napora, vidimo jednu od najvećih vrlina njegovih poredbenih postupaka i putokaz za naša buduća istraživanja koja, kao što smo već rekli, treba prvenstveno da budu podređena problematici povijesti hrvatske književnosti.

Uz to valja spomenuti i posebnu autorovu vrlinu. Ovaj marljivi bibliograf i poznavalac goleme činjenične građe, ne samo što nikada nije ostao suhoparni registrator i skupljač podataka, nego je i *vlastitim* znanstvenim, ali ujedno i čitaocu bliskim stilom svojih komentara, znao privući pažnju ne samo stručnoga filologa nego i čitaoca koji nije osobito upućen u znanstvenu problematiku ove discipline. Služeći se, dakako, znanstvenim nazivljem, ali ne fetišizirajući ga, Badalić umije ono što ne umiju mnogi drugi književni historičari — učiniti od znanosti zanimljivo i nekada uzbudljivo štivo. U tome je Badaliću pomogla njegova visoka jezična kultura koja se ponekada,

posebno u vrijeme shematizacije jezika naše publicistike, njegovim slušaocima i čitaocima mogla činiti pomalo arhaičnom, ali je zapravo značila Badalićevu nepokolebanu vjernost kontinuitetu u razvoju hrvatskog jezika, osobito znanstveno-publicističkoga stila.

I naposljetku, *last not least*, moramo ustanoviti još jedno: svi Badalićevi radovi, pa i ovi sakupljeni u našoj knjizi, nadahnuti su toplim autorovim čovjekoljubljem, koje može uočiti pogreške drugih ali ih je skloni oprostiti, beskrajnom tolerancijom prema tuđim mišljenjima čak kad su opaka i njemu kao čovjeku zazorna, baštinjenom od hrvatskih ideologija ljubavljju prema slavenstvu i čovječanstvu, a napose zanosom za sam predmet bavljenja — u slučaju ovih studija intimnim odnosom prema dvjema književnostima — divljenja prema književnosti ruskoj i prisne ljubavi prema knjizi hrvatskoj.

Radi li se o nama koji smo u dvorani XI. stare zgrade Filozofskog fakulteta (nasuprot »Zdencu života« i starom »Kavkazu« marljivo bilježili Badalićeva tumačenja Gerce- na, raširenih zjenica slušali o njegovim doživljajima u Zemljansku i Blokovoju *Dvanaestorici*, gotovo plastično doživljavali Gogoljeva Akakija Akakijeviča, dobrohotno se smješkali nevještima prijevodima Špire Dimitrovića-Kotar- anina (koliko li nas je puta Badalić upozoravao da se ne radi o Kotoraninu!) ili Miškatovićevim rusizmima, ili nastojali shvatiti »suviše ljude« Kozarčeve kao »odraz« hrvatskih prilika — onda smo, moramo to reći, dobili od profesora Badalića nedvojbeno mnoge poticaje i smjernerice za izgradnju vlastitih znanstvenih metodologija, ali je rijetko tko od nas sposoban da idućim pokoljenjima prenese onu toplu, odista ljudsku, ljubav prema književnosti, kojom je odimala svaka Badalićeva riječ s katedre i koja zrači iz njegovih znanstvenih radova. I danas, kada Badalić, stvarajući još uvijek, prikuplja stvoreno i olakšava nam rad na hrvatskoj književnosti, za tu smo mu ljubav ponajviše harni!

Aleksandar Flaker

K A Z A L O

U V O D	5
I. <i>SPJEV O VOJEVANJU IGOROVU</i> u hrvatskom prijevodu	19
II. JURAJ KRIŽANIĆ	
— međuslavenski prosvjetitelj	51
1. Juraj Križanić kao pjesnik	55
2. Socijalno — politički pogledi J. Križanića	82
3. Juraj Križanić — preteča Ivana Posoškova	99
III. RUSKI PISCI U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI	127
1. U hrvatskoj preporodnoj književnosti	129
2. A. S. Puškin	173
3. M. J. Ljermontov	215
4. N. V. Gogolj	223
5. T. G. Ševčenko	249
6. V. G. Bjelinski	271
7. I. S. Turgenjev	289
8. F. M. Dostojevski	345
9. L. N. Tolstoj	389
10. A. M. Gorki	435
11. A. A. Blok	459
BADALIĆEVE POREDBENE STUDIJE	
(Aleksandar Flaker)	471

LIBER

Izdanja Instituta za znanost o književnosti
Filozofskog fakulteta u Zagrebu
Đure Salaja 3

Za izdavača:
Slavko Goldstein

Likovna oprema:
Josip Vaništa

Tehnički urednik:
Katica Zorzut

Korektor:
Dragica Krstić

Br. M. K. 22

Tisak završen:
20. svibnja 1972